

UDK 808.7: 811.25(05)

ISSN 0340-6904

ISBN 00-57-0441-9

SLAVISTIČNA REVIJA

CASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

RIGLERJEV ZBORNIK

SRL 1989
1-3

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENSKE

ZALOŽBA DRŽAVNEGA ARHIVA

SRL	LETNIK VI	SV. 13	SIR. 1-3	LIUBLJANA	JAN-SEPT. 1989
-----	-----------	--------	----------	-----------	----------------

Uredniški odbor – Editorial Board: France Bernik, Varja Cvetko Orešnik, Saša Derganc, Matjaž Kmecl, Tomo Korošec, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede – Editor in Chief for Literary Sciences), Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje – Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec.

Časopisni svet – Council of the Journal: Martin Ahlin, Drago Druškovič, Janez Dular, Andrej Inkret, Karmen Kenda Jež, Boris Paternu, Jože Puhar, Jože Šifrer (predsednik – Chairman), Alenka Šivic-Dular, Jože Toporišič, Franc Zadravec.

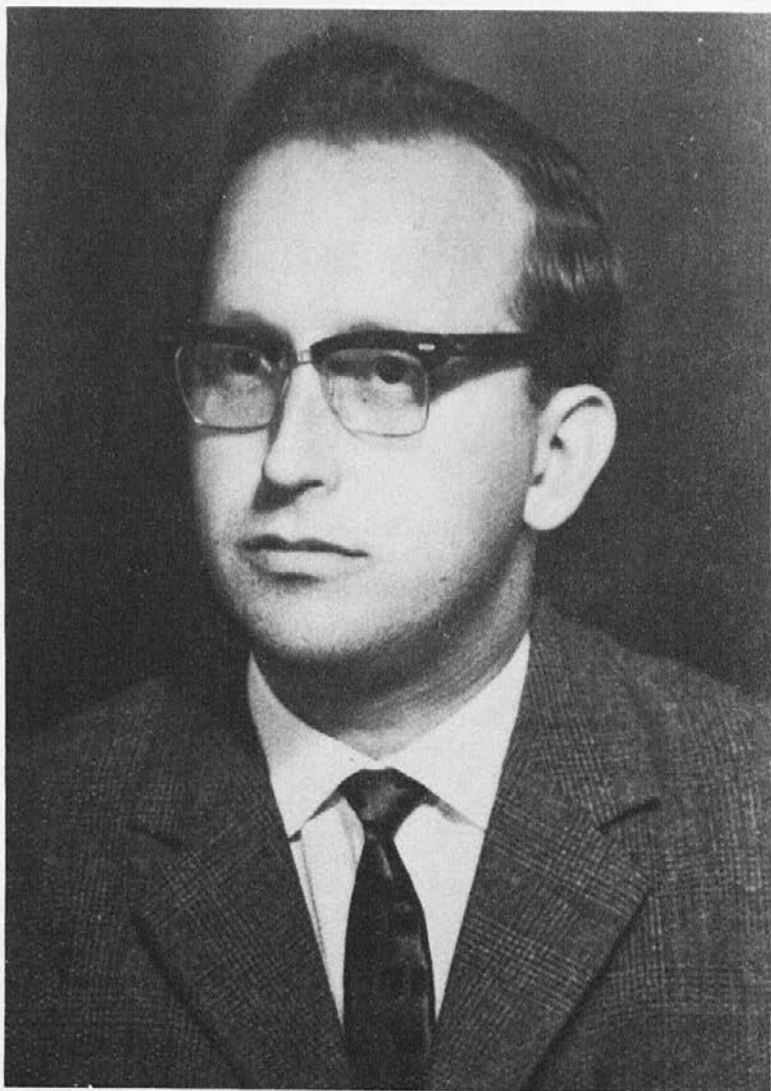
Odgovorni urednik – Editor: Franc Zadravec, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana.

Tehnični urednik – Managing Editor: Velemir Gjurin.

Naročila sprejema in časopis odpošilja – Subscription and Distribution: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo mag. Marjan Žnidarič.

Natisnila – Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana. – 1100 izvodov – 1100 copies.

ISBN 86-377-0441-7

* 1929 † 1985

PA 761/91

3

2001 - 2001

Historical Linguistics: Common Slavic and Common Slavic	7
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	22
Historical Linguistics: The evolution of the Slavic language in the Balkans and West	31
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	49
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	71
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	91

II. Slavonic as a Slavic Language

Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	97
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	107

RIGLERJEV ZBORNIK

OB ŠESTDESETLETNICI ROJSTVA

Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	109
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	117
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	129
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	141
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	153
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	165
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	177
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	189
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	201
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	213

III. Slavonic as a Slavic Language

Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	225
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	237
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	249
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	261
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	273
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	285
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	297
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	309
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	321
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	333

IV. Slavonic as a Slavic Language

Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	345
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	357
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	369
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	381
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	393
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	405
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	417
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	429
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	441
Historical Linguistics: Slavonic as a Slavic Language	453

Uredila Jože Toporišič in Velemir Gjurin
Korektor Jože Sever

RIJGLERUEV ZBORNIK

OB ŠESTDESETLETNICI
AVTVA

I. Glas in naglas

HORACE G. LUNT, Common Slovene and Common Slavic	7
WILLEM VERMEER, Traces of an early Romance isogloss in Western Balkan Slavic	15
FREDERIC KORTLANDT, The accentuation of neuter nouns in Slovene and West Bulgarian	31
JADRANKA GVOZDANOVIČ, O akcentu i vokalskom kvalitetu u Brižinskim spomenicima	39
CLAUDE VINCENOT, L'accentuation Slave, étude diachronique	51
JOŽE TOPORIŠIČ, Slovenska knjižna tonemskost govora Jakoba Riglerja	61

II. Besedne zveze, besede, oblike

ZUZANNA TOPOLIŃSKA, O pewnej osobliwej sloweńskej konstrukciji prowerbalnej	97
STJEPAN BABIĆ, Upotreba instrumentala u slovenskom i hrvatskom književnom jeziku	103
GERHARD NEWEKLOWSKY, Raba podrednih veznikov v Trubarjevem Pismu Rimljanom	109
MARTINA OROŽEN, Govorno in knjižno besedišče v Megiserjevem slovarju 1744	121
ALENKA ŠIVIC-DULAR, Južnoslovansko *gatali -ajo 'vedeževati'	135
METKA FURLAN, O slovanskem *sělb in hetitskem želi – slovansko-hetitski izoleksi	145
MARKO SNOJ, Sledi praslovanskega predloga *sъ 'podoben, enak, približen' v slovenščini	151
PAVEL ZDOVC, O besedotvornih variantah imen za prebivalce krajev na zamejskem Koroškem v zamejski koroški publicistiki	159
ADA VIDOVIČ-MUHA, Zgradba neglagolskih tvorjenk v Vorenčevem slovarju	171
MAJDA MERŠE, Izpridevniški glagoli v Dalmatinovi Bibliji	189
BORIS MARKOV, O prislovih z orodniškim obrazilom v sodobnih slovanskih jezikih	201
WILLIAM W. DERBYSHIRE, Remarks on new homomorphs and homofoms in modern Slovene	213

III. Narečja in jeziki

RADO L. LENČEK, Notes on the evolution patterns of the Common Slavic *g > γ and -g > -x in slovene dialects	219
TOM S. PRIESTLY, Baudouin de Courtenay as phonetician: His description of the zasopli vokali in the dialect of Resia	233
ZINKA ZORKO, Govor vasi Žetinci (Sicheldorf) v avstrijskem Radgonskem kotu	241
HEINZ D. POHL, Slovenske (in slovanske) izposojenke v nemškem jeziku Koroške	253
FRANCKA BENEDIK, Slovanski lingvistični atlas	263
GEORGE THOMAS, The role of diglossia in the development of the Slavonic literary languages	273

IV. Jeziki in jezikoslovja

JOŽE PATERNOST, Jeziki nagrobnih napisov v Sloveniji, sociolingvistične posebnosti	283
ALOJZ JEMBRIH, Rukopisni umetak u Vramčevoj Postilli (1586)	295
JAMES TOLLEFSON, Language planning and social theory	309
TOMO KOROŠEC, Besedilnost »vprašanja« v intervjujskem dvogovoru	319
NINA B. MEČKOVSKA, Predšestvenniki sravnitel'no-istoričeskogo jazykoznanija v slavjanskoj knižnosti XVI–XVII vekov	343
MARC L. GREENBERG, Ágost Pável's Prekmurje Slovene grammar	353
VELEMIR GJURIN, Podgesla v slovarčkih Bohoričevih Zimskih uric	365

COMMON SLOVENE AND COMMON SLAVIC

Če nam praslovanščina pomeni zaporedne stopnje jezika, razvijajočega se od praslovanškega indoevropskega satemskega narečja v vrsti dogajanj (kakor progresivna in regresivna palatalizacija, monoftongizacija, prilagoditev samoglasnikov za palatalnimi soglasniki, oblikoslovne prilagoditve) do srednje praslovanščine etimoloških obrazcev in poznoobčeslovanških narečij, potrjenih v stari cerkveni slovanščini in zgodnji vzhodni slovanščini, potem praslovanški jezik lahko označimo kot stanje jezika, ki so ga govorile alpske in panonske skupnosti v 10. do 12. stoletju. To je hkrati pozno stanje praslovanščine in začetna stopnja novega jezika, iz katerega so se razvila vsa poznejša slovenska narečja.

If we view *Common Slavic* as the successive stages of language evolving from a Pre-Slavic Indo-European satem dialect by a series of processes (such as progressive and regressive palatalization, monophthongization, adjustment of vowels after palatal consonants; morphological adjustments) to the Middle Common Slavic of etymological formulas and the Late Common Slavic dialects attested in Old Church Slavonic and early East Slavic, then *Common Slovene* can be defined as an *état de langue* spoken by Alpine and Pannonian communities in the 10th-11th centuries. It is both a late stage of Common Slavic and the initial stage from which all subsequent Slovene dialects developed.

The definition of the term *Common Slavic* varies widely in accord with the diverging views of scholars about the origins of the Slavic languages and, indeed, the ethnogenesis of the Slavs.¹ Any definition takes for granted that modern Slavic languages indeed go back to a common base or *état de langue*, and that the regional dialects of each language in turn go back to a single hypothetical system that is related in specifiable ways to Common Slavic. Similarly, scholars have found it possible to agree that the extraordinary variety of phonological and morphological differences to be found in the manifold Slovene dialects can be meaningfully discussed in terms of a common initial system and a series of essentially regular developments. Let us call this initial point of departure *Common Slovene*. Its phonological structure has recently been set forth explicitly by Logar, and a similar morphological system could easily be elaborated. What then is the relationship of Common Slavic and Common Slovene?

An examination of the oldest surviving texts allows us to establish two systems, Old Church Slavonic (which we may date c950–c1060 and localize to the lands of the First Bulgarian Empire), and the early written language of Rus' c1050–c1200. The differences between OCS and early Russian (as I call the East Slavic of Rus' up to about 1300) are indeed striking, yet they are in fact neither numerous nor decisive. It turns out that any sample of a thousand words or more shares at least 85% of the phonological, morphological, and syntactical units.² In view of the

¹ The relationship of the prefix *Proto-* to *Common* is a further possible complication, as Heming Andersen's thoughtful discussion explores in depth. For English, I favor 'Common' but for German and Slavic I rather prefer *Ur-*, *pra-*, and I find *Pre-Slavic* a useful way around taking a stand about the exact content of 'Balto-Slavic'. What is important is that we all try to define our terms and stick to the definition at least within a single paper!

² Cf. Lunt 1987b. My assumptions, arguments, and conclusions on many of these points are to be found in Lunt 1981, 1984 and 1985.

predominance of shared elements, we may regard the two systems, despite the difference in time and space, as belonging to one system: let us call it Late Common Slavic (LCoS), with a SouthEastern dialect (OCS) and an Eastern dialect (Early Rusian).³ Of crucial importance is that they still contrast the vowels *ъ*, *ь*, and *ě* to each other and to six other oral vowels (*i y u e o a*). The non-shared features that define the contrasting dialects may be specified in terms of hypothetical earlier formulas of Middle Common Slavic (MCoS), chiefly the nasal vowels (*ę ǫ* – still present in OCS), the liquid diphthongs (**tert *tort *tel̥ *tol̥; *t̥br̥t *t̥br̥t *t̥bl̥t *t̥bl̥t*), and the two-unit sequences **tj* and **dj*. Middle Common Slavic is thus the stage represented in most etymological dictionaries, a stage that assumes that the progressive and regressive palatizations of velars have taken place, that oral diphthongs have become monophthongs (**ou > *u; *ei > *i; *ai > ě*).

Middle Common Slavic is very close to actual OCS and early Rusian written words, but can we say anything about the time(s) and place(s) it might have been a living system? On this evidence we might conclude that MCoS could have been spoken in the Bulgarian lands as late as 800 and in Rus' as late as 900. What about the Alpine and Pannonian areas, where Slavs had appeared as early as 550?

The major difference between MCoS and early Slovene vowels are few but crucial. The two vowel-pairs *i/y* and *ь/ъ* have become simply *i* and *ə*. Notice, however, that the same changes are shared by the initial stage posited by Brozović and Ivić for all Serbo-Croatian dialects. The quite different-looking vowel tables in the Logar and Brozović–Ivić systems (Ivić 29, 221) is a practical matter of what the authors wish readers to focus on. We must assume a complex interplay of long and short vowels and tonal contrasts for all dialects of Middle or Late CoS; what is distinctive in the Pannonian and Alpine zones is that the development of vowel quality is inseparably bound up with vowel length, further influenced by accentual characteristics. Logar therefore gives his vowels twice, emphasizing that each of the nine units occurs long and short. In broader terms, then, the segmental vowels of SouthWest Slavic differ from those of all other regions; this array defines the initial stage for further regional developments to Slovenian and to major kaj-, ča-, and štokavski dialect groups, and it sets SW apart from both the SouthEast (OCS > Bulgarian and Macedonian) and the NorthWest and the East.

Here are the correspondences of the vowels of early SouthWest Slavic to OCS, which in these items does not differ from Middle Common Slavic,⁴ and to Common East Slavic = E[arly] R[usian].

³ Keep in mind that the linguistic system of any community is the result of development from a previous stage, possibly still present in the speech of the oldest speakers, and even more probably at least in their memories. It is also, however, the point of departure for future linguistic developments. Thus OCS is representative of a broad regional Late CoSl dialect and at the same time the initial system from which all modern Bulgarian and Macedonian dialects have developed; early East Slavic (which I define by the neologism Rusian) is both eastern LCoSl dialect and the initial system for Ukrainian, Belorussian, and (Great) Russian. Linguistic change does not proceed at the same rate in all areas; here we allow that in the east LCoSl survived for several generations after it had given way to an initial Common Bulgaro-Macedonian system in the southeastern part of Slavdom.

⁴ The eight liquid diphthongs of MCoS constituted a vocalic sub-system, but the changes that produced OCS eliminated these sequences from the new system in a way generally shared by SW dialects; they need not be treated here. (Cf. Lunt 1962).

SW	<i>i</i>		ǝ		<i>e</i>	<i>ě</i>	<i>ę</i>	<i>a</i>		<i>o</i>	<i>ɔ</i>	<i>u</i>	[<i>ɔ</i>]	[<i>u</i>]
OCS	<i>i</i>	<i>y</i>	<i>ь</i>	<i>ѣ</i>	<i>e</i>	<i>ě</i>	<i>ę</i>	(<i>ä</i>)	<i>a</i>	<i>o</i>	<i>ɔ</i>	<i>u</i>	(<i>ö</i>)	(<i>ü</i>)
ER	<i>i</i>	<i>y</i>	<i>ь</i>	<i>ѣ</i>	<i>e</i>	<i>ě</i>	<i>ä</i>	<i>a</i>	<i>o</i>	<i>u</i>		<i>ü</i>		

The *ä*, *ü* and *ö* were surely not independent units in MCoS and OCS, but are posited as important positional variants that played a role in the development of Russian and Czech-Slovak; for early SW Slavic they merged with *a*, *u* and *ɔ*, respectively.⁵

Subsequent developments in local dialects are sensitive to the initial conditions inherent within the framework of this phonological system. In particular, the allophonic characteristics of the *jers*, the nasal vowels, and **ě* differed regionally and determined the divergent paths that emerged. The *ě* of OCS was surely low, and we must assume that it was also low not only in the NorthWest (i.e. Lechitic dialects, as has long been recognized), but also in parts of the SouthWest, as Rigler showed so elegantly (1963). In contrast, for most of the SouthWest, the central West (Czech-Slovak) and Rus' – which is to say most of Slavdom – it was relatively high. What is important for the period to about 1100 is that */ě/* remained a distinct unit in all dialects.⁶

The consonantal systems of OCS and hypothetical Alpine Slavic of c900 were almost identical. Both had *p b t d k g*, *s z š ž ś ź x*, *c č*, *m n l r*, palatal *ń l' r'*, *w* and *j*.⁷

The major contrast between OCS and the South Slavic dialects to the north and west of Šar Planina lies in the OCS two-segment groups conventionally spelled *urr* and *жд*, which function phonotactically as palatal units. In part they go back to earlier **sk/*zg* before **j* or front vowel and come from clusters **šć/žž* which are shared by all late MCoS dialects (e.g. ER *iščete* vs. OCS *ištete* 'you seek', inf. *iskati*). More important are the instances like ER *riščete* vs. OCS *rištete* 'you run' inf. *ristati* or ER *dъžъ* vs. OCS *dъždъ* 'rain', to be traced back to MCoS **stj/*zdj*. Such cases are connected with the most significant local southeastern development that sets OCS apart from the rest of the Slavic world, namely that **tj/*dj* remained bisegmental, probably by way of an intermediate stage *šk/*žg*. The former **stj/*zdj*

⁵ The prosodic features of SW Slavic most probably began to differentiate regionally very early; I will not discuss them here.

⁶ For problems concerning variant relationships of *ě* to *a* in Late ComSl dialects, see Lunt 1981a, 53–65. For SW LCoSl we assume the morphophonemic alternations labelled 'ě primum' or (*ě/a*) and 'ě secundum' or (*ě/i*). On the other hand, we posit a nasal vowel for (*y/ę*) where North Slavic has (*y/ě*) with 'ě tertium'.

⁷ The unit */s/* is posited for the pronominal roots */s-/* 'this' and (*/wъs-/* 'all', which are historically obscure, cf. Lunt 1981 36–7 and 1987 §6.2; *s* surely disappeared early in SW. An OCS isogloss separates a variant system with an affricate *ž* from one with the continuant *ž* (*кънѣжи тьножи* vs. *кънѣжи тьножи*). Although possibly *ž* existed on the southern and perhaps southwestern edge of present-day Yugoslav Macedonia, and we might assume */ž/* in the corresponding morphemes of SW Slavic at the earliest stage, there seems to be no reason to posit it for a period after c1000. The glide */w/* is traditionally written *v* (cyr. в), except in the Slovenian scholarly tradition where *w* is normal.

may have yielded three-unit **ššk/*žžg*, that merged with the two-unit reflexes both of **skj/*zgj* and **tj/*dj*.⁸

The bisegmental sequences **tj/*dj* everywhere but in the SE became single units, which we may represent conventionally as **k/*g*;⁹ initially in the SW the situation remained, but in the Alpine and Pannonian areas **k* affricated to **č*, while **g* lenited to **j*. Concomitantly, the initial continuant of **stj/*zdj* assimilated to the palatal position, yielding **šk/*žg*, sequences that have evolved differently in different areas. Although in attested Slovene and most of kajkavski the bisegmental MCoSl **tj/*dj* are reflected as the single segments *č* and *j*, we may hypothesize that at first all of SouthWest Slavic surely had palatal stops *k* and *g*, that in some dialects the offglide characteristic of the *č/dj* of the modern SC standard language developed early. The table below shows the correspondences of OCS and MCoS with 'Sln' (and ad hoc designation for early Slovene plus kajkavski) and 'SC' (standing for the rest of SW Slavic).

OCS	<i>c</i>	<i>št</i>		<i>ž/z</i>	<i>žd</i>	
MCoS	<i>c</i>	<i>tj</i>	<i>šč</i>	<i>ž</i>	<i>dj</i>	<i>žž</i>
"SC"	<i>c</i>	<i>k</i>	<i>šč</i>	<i>ž</i>	<i>g</i>	<i>žž</i>
"Sln"	<i>c</i>	<i>k</i>	<i>šč</i>	<i>ž</i>	<i>j</i>	<i>žž</i>
CzSl	<i>c</i>		<i>šč</i>	<i>ž</i>	<i>ž/ž</i>	<i>žž</i>

My point in restating all this familiar material is to focus on the similarities, the samenesses, in order to insist that as late as 900 the isoglosses crisscrossing the Slavic world were utterly insufficient to mark any but the first, still minor, differences that eventually would deepen and multiply. Rigler's discussion of the relations between Slovene and kajkavski (esp. 1978) is of course another way of insisting on the overwhelming unity of the speech of communities in the area he treats. I wish only to emphasize that if we include ALL of Slavdom c900, the picture remains one of a unity that seems incompatible with the notion that Slavs had been spread out from the Baltic to the Adriatic and Aegean for three centuries. It seems to contradict the principle championed by Ramovš, when he speaks eloquently of linguistic variation in time, space, and in particular within each community, emphasizing that change is also constantly present (18): variations and differences are the rule. In fact, he carefully demonstrates that a series of place-names and other items prove that the earliest Slavs to arrive in the lands later called Slovenian had a phonological system virtually identical with MCoS.

⁸ In synchronic morphophonemic terms, OCS *št* alternates with the sequences *sk* and *st* as well as the unit *k*; in SW, on the other hand, *šč* (alternating with *sk*) is distinct from *šk* (~ *st*) and *k* (~ *t*). – Logar and Brozović–Ivić use the symbol *t'* (and *d'*), emphasizing both the historical origin and synchronic morphophonemic relationship. I choose rather *k* and *g* to denote the phonetic quality I find more plausible. What is important is that we agree that there was a 'not-/t/ not-/k/' stop in these systems that resulted from bisegmental **tj*.

⁹ New evidence from the Pskov dialects suggests that this *k/g* remained untouched in some northern areas, later to be displaced in most words by subsequent phonological developments, cf. Živov 152.

The only trace of an isogloss that might be older than the reflexes of **tj/*dj* is the Novgorod evidence that the second regressive palatalization did not occur in that peripheral region, so that the roots **kěl-* 'whole' and **kěv-* 'tube, cylinder' show unshifted **k* (cf. Sln *cel, cev*), see Zaliznjak. We know from early loans into SW that this last palatalization process of Common Slavic applied to place-names encountered by the early Slavs who arrived in the Dubrovnik area (cf. *Cavtat* < **сѣвѣат-* < Dalm. **kivitat-*) and perhaps in the Alpine zone (*Celje* < *Celeiaie*). We can only assume that the rule did not apply to the northern type(s) of dialect spoken by the immediate ancestors of the Slověni¹⁰ who in the late 800s moved into the region of Lake Il'men, partly from the southwest and partly, it would seem, via the Baltic and the river routes.¹¹

The traditional trichotomy of West, East, and South Slavs, which is reasonably valid for recent centuries and has generally been attributed to the distant past on the basis of the 6th-century historian Jordanes and even more ancient sources, is now gradually being abandoned by archeologists (cf. Váňa). For language, as Pohl has recently argued in these pages, it is surely true that a tripartite (or more complex) division can be justified only on the basis of changes that can be no older than the 900s, long after settlement south of the Danube. For the late 900s we can read the dim outlines of Common Slovene into the skimpy evidence of the Freising texts.

For the broader SW region, we conclude that the coalescence of **i/*y* in *i* and **ь/*ѣ* in *ə* surely was complete in the east (Dobrovnik, Bosnia, Raška) by c1180, as is shown by the erratic use of the letters *и/ы* and the exclusive *ь* of attested texts from 1186 on, and about the same time in Croatian lands from which glagolitic inscriptions have survived. The inconsistent orthography of the three Freising texts, datable to c990, points to a somewhat earlier date for the changes in the Alpine zone, although it might be argued that *y* was still distinct from *i* in certain positions. In any case, it is reasonably certain that the jer-shift (i.e. the complex process whereby the jers were lost in 'weak' position and retained, surely with modified phonetic value, in 'strong position') had been completed, and that the typically Slavic modern structural feature – morphemes containing a vowel-zero unit – was present in a form appropriate for the local dialects.¹² Here the equivocal

¹⁰ For the form, see Lunt 1985a; the desinence *-i* is affirmed by OCS acrostics, see Попов 143.

¹¹ On the chronological priority of the progressive palatalization (which produced *отѣць* and *кнѣзь* but left *рѣка* and *снѣгъ* in Novgorod as in the rest of Rus' – and general Slavdom), see Lunt 1981 and 1987; more discussion of the evidence from the Novgorod birchbark *gramoty*, Lunt 1989.

¹² It appears that early Common Slavic evolved a fundamental structural requirement that every word (not counting a few conjunctions and other 'grammatical' lexemes) must be built on a root of the shape ((C)V)C. Slavic roots must end in a consonant: only pronouns may consist of a single consonant (*t-* 'that', *ov-* 'sheep', *al-* 'crimson', *or-* 'plow'), but the most common roots fit the CVC pattern. Roots with more than one vowel are exceptional. Older apophonic relationships were reinterpreted in Slavic, and after the jer-shift further reinterpretation became common. On the whole, however, the vowel-zero unit plays an important role in the morphology of most Slavic dialects. Sln. *br-a-ti ber-e* is to be interpreted as {b#r} ~ {ber} (with alternate symbolism such as {bьr} according to the investigators' taste) as *san sna* is to be regarded as containing the morpheme {s#n/sьn-}. In terms of both surface phonetics and underlying morphophonemic structure the jer-shift is a decisive turning-point resulting in new local systems that in turn determined divergent developments leading to really new and different dialect groups.

data may permit us to conjecture that the written words in their inconsistent spellings represent an informal or allegro register, and speculate that a fuller formal or lento style may still have existed – a style more commensurate with the glagolitic spelling of the Kiev Folia.¹³ The sparse data of this controversial manuscript provides remarkably little evidence for clear localization. Indeed, there is no way to disprove a claim that it is a copy of a 'Slovenian' text of c900: we need only to posit that the coalescence of **y > i* and **ь/*ѣ > ə* took place during the tenth century, after the KF text was first composed.

I have argued (1985a, 1985b) that the apparently homogeneous linguistic landscape of Slavdom as late as 900 – an apparent contradiction of the axiom that language constantly changes – resulted chiefly from dialect levelling in the process of Slavic ethnogenesis in the 400s and 500s, when the groups we can call Slavs were swept up in the turmoil of the Avar invasions and rapidly spread over much of the vast area they later continued to dominate. Not infrequently a dialect spoken by a migrant group either still on the move or else settled in a new region seems to be relatively resistant to change for some generations (e.g. the early Greek colonial centers). From the initial arrival of the Slavs south and west of the Danube c600 to the emergence of important Slavic leaders and the beginnings of states in the 800s, Middle Common Slavic remained remarkably stable. The divisions that developed from that time on (on the basis of **tj/*dj*, the nasal and liquid diphthongs) have little or nothing to do with differences that may have existed in the 500s.¹⁴ The real individuality of Slavs as opposed to Balts and other neighbors is not ancient; rather, as the Czech archeologist Váňa puts it (26), the Slavs 'appear on the scene after the middle of the first millenium A.D.

Speculation aside, we must be content with the evidence that dictates the following conclusion: a feature-by-feature comparison of Common Slovenian, presumably a 9th-10th century system, with ALL other Slavic dialects of the time (and particularly those of regions now in Yugoslavia and Czechoslovakia) would show that the percentage of shared elements far outweighed the points of significant contrast.

This in turn suggests that as we move back in time and reduce the contrasts to reveal the older shared elements (**tj/*dj*, liquid diphthongs, oral diphthongs, unshifted velars, etc.), a system we can call Slavic, distinctively opposed to Baltic, cannot have existed for long before 500. By that remote date we are so far from the systematic evidence of texts and attested dialects that speculation takes on a very different character. It seems safe to say, however, that the sort of layers that reach far back into earlier epochs, of the type recently proposed by Martynov in these pages, seems implausible indeed. A large portion of the lexicon, along with nearly

¹³ As a typological parallel for the coexistence of a fuller style with more syllables in many words and a more rapid style with many deletions, see Goddard's remarks on 20th-century Fox, an Algonquian language.

¹⁴ As for prosodic features V. A. Dybo, in a lecture at Harvard in December 1988, presented evidence linking certain Alpine and Pannonian subsystems with farflung cognates in the rest of Slavdom, quite unrelated to the familiar isoglosses that define phonological and morphological differences and more like the mosaic patterns known from lexical isoglosses. It is to be hoped that his evidence and conclusions will be published soon.

all of the phonological and morphological elements of attested OCS and early East Slavic and hypothetical Common Slovene, can be naturally and systematically accounted for by the hypothesis that Common Slavic came into existence during the period from 300 to c550. Since this hypothesis nicely fits the evidence of archeology and the vague bits of evidence from contemporary writers, it constitutes a plausibly firm basis for further research.

In sum, it appears fully plausible that the initial centuries of Slavic occupation of the southwest, from the Danube and the Friulian region down the Adriatic coast and east to the Aegean, showed only a slow pace of linguistic change from the late 500s through the 800s. The work of the Moravian mission has preserved for us a broad sample of a SouthEastern Late Common Slavic dialect in great linguistic detail, with unmistakable evidence of the jer-shift in the late 10th and the 11th centuries. The Freising texts allow us to hypothesize that the earliest of these fundamental structural changes began in the Alpine and Pannonian zones. Since almost identical structural conditions existed elsewhere in the Slavic world, it is not surprising that the jer-shift spread during succeeding generations to the Baltic and the Black Sea, reaching the peripheral Novgorod region, in all probability, at the beginning of the 1100s.¹⁵ In the western SouthWest, as the former speakers of Romance dialects were assimilated, as new sociopolitical arrangements were made and the trauma of the Magyar invasion was dealt with, a particular dialect grouping we call Common Slovene developed during the 900s – at the same time it is a variant of Late Common Slavic. In the 11th and 12th centuries, as the influence of continuing contact with the everencroaching Bavarians and with Romance-speakers insistently demanded various sorts of adaptation, the Slavs of the Alpine, Pannonian, and Dalmatian regions slowly developed the dialects we now can meaningfully refer to as Slovene, Kajkavski, and Čakavski.

References

- Andersen, Henning, 1985: Proto-Slavic and Common Slavic: Questions of Periodization and Terminology, *IJSLP* 31-2, 67-82.
- Brozović, Dalibor, and Ivić, Pavle, 1981: Ishodišni srpskohrvatski/hrvatskosrpski fonološki sistem, in Ivić 1981, pp. 221-26.
- Goddard, Ives, 1988: Stylistic dialects in Fox linguistic change, *Historical Dialectology, Regional and Social* (= Trends in Linguistics, Studies and Monographs, 37), ed. J. Fisiak, pp. 193-209, Berlin-NY-Amsterdam.
- Ivić, Pavle et al., eds. *Fonološki opisi* ed. P. Ivić et al. (= Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knj. LV, Odj. društvenih nauka, knj. 9). Sarajevo.
- Logar, Tine, 1981: Izhodišni splošnoslovenski fonološki sistem, in Ivić 1981, pp. 29-33.
- Lunt, Horace G., 1962: Old Church Slavonic Syllabic Liquids? *Die Welt der Slaven* 7, 350-58.
- – – 1981: The Progressive Palatalization of Common Slavic. *Macedonian Academy of Arts and Sciences: Skopje*.

¹⁵ The evidence of such manuscripts as the Ostromir Gospel of 1056, as well as that of the birchbark *gramoty* can be read as showing an advanced or even completed stage of this process; I maintain that to insist that the process had been completed in Rus' by 1050 requires us to posit a network of highly efficient schools and a large cadre of well-educated bookmen that – despite scholarly myths that travel from textbook to textbook – is not justified from any source whatsoever, cf. Lunt 1988a.

- 1982: *On Dating Old Church Slavonic Gospel Manuscripts*. South Slavic and Balkan Linguistics, ed. A. A. Barentsen et al. (= Studies in Slavic and General Linguistics 2), Amsterdam.
- 1985a: *Slavs, Common Slavic, and Old Church Slavonic*. *Litterae Slavicae Medii Aevi*, ed. Johannes Reinhard (= Sagner's Slavistische Sammlung, Bd. 8), pp. 185-204. Munich.
- 1985b: *On Common Slavic*. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 27-28, 417-422, Novi Sad.
- 1987a: *The Progressive Palatalization of Early Slavic: Opinions, Facts, Methods*. *Folia linguistica historica* 7, 251-90, Lublin.
- 1987b: *On the Relationship of Old Church Slavonic to the Written Language of Early Rus'*, *Russian Linguistics* 11, 133-62.
- 1988a: *On Interpreting the Russian Primary Chronicle: the Entry for 1037*, *Slavic and East European Journal* 32, 251-64.
- 1988b: *Once Again the Kiev Folia*, *SEEJ* 32, 341-83.
- 1989: *The Progressive Palatalization of Early Slavic: the Novgorod Evidence*. Martynov, Viktor V., 1984. *Vprašanje glotogeneze Slovanov*, SR 32, 69-74.
- Pohl, Heinz Dieter, 1981: *Sprachverwandtschaftsmodelle (Zur arealen Gliederung des slavischen Sprachgebietes)*, SR 29, 401-11.
- Ророу, Georgi, 1985: *Триодни произведения на Константин Преславски (= Кирило-Методиевски студии, кн. 2)*, Sofia.
- Ramovš, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*, Ljubljana.
- Rigler, Jakob, 1963: *Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu*, SR 14, 25-78 [reprinted in *Razprave o slovenskem jeziku*, 1986, Ljubljana, pp. 139-86].
- 1973: *Smeri glasovnega razvoja v panonskih govorih, Študije o jeziku in slovstvu*, pp. 113-28 [reprinted in *Razprave...*, pp. 116-28], Murska Sobota.
- 1978: *O slovensko-kajkavskih jezikovnih razmerjih*. XIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. *Zbornik predavanj*, pp. 29-38 [reprinted in *Razprave...*, pp. 129-38], Ljubljana
- Váňa, Zdeněk, 1983: *The World of the Ancient Slavs*, Detroit.
- Zaliznjak, Andrej A., 1986: *Новгородские берестяные грамоты с лингвистической точки зрения*, in V. L. Janin and A. A. Zaliznjak, *Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1977-1989 гг.)*, Moscow.
- Živov, Viktor M., 1988: *Review of Zaliznjak*, *Вопросы языкознания* 1988/4, 145-156.

POVZETEK

Pisno pričevanje stare cerkvene slovanščine, okrog 950 do okrog 1060, razodeva jezikovni sestav, ki ga imenujemo južnovzhodno narečje pozne praslovanščine, in podatki iz zgodnje rusovščine, od okrog 1050 do okrog 1200, kažejo nekoliko različno narečje istega jezika. Obema je skupno vsaj 85 % fonoloških, oblikoslovnih, skladenjskih in verjetno besedijskih sestavin. Razločki vzbujajo pozornost, vendar so malo pomembni glede na splošno pomembnost sestavov in glede njihovih učinkov na sporočanje. Brižinski rokopisi, okrog 990, in primerjava s pisnimi gradivi iz Dalmacije, Dubrovnika in Raške po l. 1180 nam dovoljujejo domnevati podroben sestav, ki ga imenujemo jugozahodna pozna praslovanščina iz okrog l. 900, in tudi (s pomočjo notranje rekonstrukcije iz modernih slovenskih in kajkavskih narečij) podroben razvoj iz 10. stoletja, ki ga lahko imenujemo praslovenski. Te podmene imajo določene posledice, in sicer s sklepom, da je bila srednja praslovanščina, ki v večini svojih značilnosti ustreza stari cerkveni slovanščini razen v nekaterih standardnih etimoloških vzorcih (npr. **tj/*dj*, jezičniški dvoglasniki, itd), opazno dolgega življenja, od pribl. 600 do okrog 850, razvijajoč se zatem v rahlo razločujoča se narečja pozne praslovanščine, ki so se hitreje razvijala na alpskih in panonskih področjih ter v Makedoniji kakor v Rusiji. Zgodnjo praslovanščino je treba pripisovati dobi ne pred 200 let po Kristusu, ko se je etnogeneza Slovanov resno začela.

TRACES OF AN EARLY ROMANCE ISOGLOSS IN WESTERN BALKAN SLAVIC

Romunščina je od ostalih romanskih jezikov ločena z izoglosami, nastalimi, ko je bila odpravljena klasičnolatinska samoglasniška kolikost. Samoglasniški sestavi slovenskih in srbohrvaških narečij kažejo, da čakavska in štokavska narečna področja srbohrvaščine predpostavljajo substrat (jezikovno podlogo), ki je nadaljeval tip samoglasniškega sestava, ki je podlaga romunščine, medtem ko se samoglasniški sestavi, ki jih nadaljujeta kajkavščina in slovenščina, strukturno nanašajo na sestave, kakor jih med romanskimi jeziki najdemo drugje, npr. v furlanščini in veljotščini.

Rumanian is separated from the remaining Romance languages by an isogloss that arose at the stage when Classical Latin vowel quantity was eliminated. The vowel systems of Slovene and Serbo-Croat dialects show that the Čakavian and Štokavian dialect areas of Serbo-Croat presuppose a substratum that continued the type of vowel system that underlies Rumanian, whereas the vowel systems continued by Kajkavian Serbo-Croat and Slovene are structurally related to the systems found elsewhere, e.g. in Friulian and Vegliote.

1. Introduction.

Post-war research in the historical dialectology of Slovene and Serbo-Croat has considerably enhanced our insight into the disintegration of the Common Slavic vowel system in the area. The principal landmarks are Rigler's and Logar's work on Slovene (in particular Rigler 1963a, 1967, Logar 1963) and Ivić's publications on Serbo-Croat (in particular 1958a, 1959, 1968). Elsewhere I have proposed a number of modifications to Rigler's and Ivić's theories, intended to account for residual problems and to tie together Slovene and Serbo-Croat into a coherent whole (Vermeer 1979b, 1982a, 1983, 1987a).

In this contribution I would like to discuss the early Slovene and Serbo-Croat vowel systems in the light of what is known about the early Romance dialects which the speakers of Slavic encountered when, in the sixth and seventh century of our era, they arrived on the Balkans. There is a fairly general consensus that at that time, the present-day Slovene and Serbo-Croat linguistic area was to a considerable extent romanized.¹ As I shall try to show, one of the few early isoglosses that are definitely known to have cut through early Balkan Romance has survived into present-day Serbo-Croat. Recognition of fact is interesting not only from the point of view of the early history of Romance, but it also points the way towards a solution of a few remaining problems connected with the history of the vowel systems of Serbo-Croat and Slovene.

¹ Cf. Mihăescu 1978: 53-54, Solta 1980: 157-158, Desnickaja 1987: 30-31, all with copious references. Evidence of a period of Slavic-Romance bilingualism is present in the structure of Slovene and Serbo-Croat, roughly speaking in the same way that the structure of modern Russian betrays the former existence of Slavic-Finnish bilingualism. Although to my knowledge there is not a great deal of literature on the subject, the following statement by Ivić is typical of a feeling that is fairly general among scholars: »Mi danes možemo konstatovati da je glasovni sistem /.../ srpskohrvatskog jezika, iako on nije romanski, ipak bliži italijanskom glasovnom sistemu nego rumunski« (Ivić 1958c: 3).

2. Early Romance vowel systems.

As is well-known, Classical Latin possessed a contrastive distinction between long and short vowels (system R1):

System R1. Classical Latin.

$$\begin{array}{ccccccc} i\bar{i} & & & & u\bar{u} & & \\ & e\bar{e} & o\bar{o} & + & au & ae & oe \\ & & a\bar{a} & & & & \end{array}$$

Neither the distinction between long and short vowels, nor the diphthongs *oe* and *ae* survived as such into the Romance languages: everywhere these elements of the Latin vowel system coalesced at an early date into a single system of quantity-tatively neutral vowels. The pattern of mergers was different in different areas. Common to all systems are the loss of the distinction between long and short *a* and the loss of the diphthongs *oe* and *ae*, which merged with long *e* and short *e* respectively. Three basic systems have been distinguished:

I. Here and there in southern Italy, in the dialects of Sardinia, and presumably in some southern forms of Romance that are now extinct (Africa), all long vowels merged with their short counterparts, as shown in system R2 (Lausberg 1963: 147).

System R2. Proto-South-Romance.

$$\begin{array}{ccccccc} & i & & & u & & \\ & & e & & o & & + au \\ & & & a & & & \end{array}$$

II. Here and there in southern Italy and in the dialects that were to develop into Rumanian, long vowels merged with their short counterparts only in the case of the pairs *a*/*ā*, *o*/*ō* and *u*/*ū*. In the case of the non-low front vowels *i*/*ī* and *e*/*ē*, however, the pattern of mergers was different: long *ē*, rather than merging with short *e*, merged with short *i*, yielding a high-mid monophthong *e̞* which was distinct from the low-mid monophthong *e* (< short *e* and the diphthong *ae*). The outcome was as shown in system R3. Since the product of the merger of *o* and *ō* developed in the same way as high-mid *e̞*, it will in accordance with tradition be written as *ø* for the sake of symmetry. For further details see Lausberg (1963:148).

System R3 Proto-Balkan-Romance.

$$\begin{array}{ccccccc} & i & & & u & & \\ & & e̞ & & ø & & + au \\ & & & e & & - & \\ & & & & a & & \end{array}$$

III. Elsewhere it was only in the case of the low vowel *a*/*ā* that long and short counterparts merged. As in Proto-Balkan-Romance long *e̞* and short *i* merged into

a high-mid monophthong ϵ whereas short e (and ae) yielded low-mid ϵ . In contradistinction to Proto-Balkan-Romance the opposite side of the system developed in parallel fashion: long \bar{o} and short u merged into a high-mid monophthong ϱ , which remained distinct from the low-mid monophthong φ which was the reflex of Classical Latin short o . The outcome was a system of seven monophthongs (system R4). The system will be referred to as the Proto-West-Romance vowel system.

System R4. Proto-West-Romance.

$$\begin{array}{ccccccc} & & i & & & & u \\ & & \epsilon & & \varrho & + & au \\ & & \varphi & & \varphi & & \\ & & & & a & & \end{array}$$

Subsequently the low-mid vowels ϵ and φ of systems R3 and R4 were diphthongized in many Romance-speaking areas, including the dialects adjacent to Western Balkan Slavic (Rumanian, Friulian, Vegliote), yielding ie and ou , so that instead of R3 and R4 we find R5 and R6. For details and examples I refer to Lausberg (1963: 144–164), see also Hadlich (1965: 40) on Vegliote, and Francescato (1970: 16–18) on Friulian.²

System R5. Proto-Balkan-Romance after the diphthongization of ϵ ($> ie$).

$$\begin{array}{ccccccc} & & i & & & & u \\ & & ie & & - & & \\ & & e & & o & + & au \\ & & & & a & & \end{array}$$

System R6. Proto-West-Romance after the diphthongization of ϵ and φ ($< ie, ou$).

$$\begin{array}{ccccccc} & & i & & & & u \\ & & ie & & ou & & \\ & & e & & o & + & au \\ & & & & a & & \end{array}$$

Looking only at the surviving Romance languages it is of course impossible to tell where the isogloss between R5 and R6 ran just after it had arisen, because the arrival and the spread of Slavic on the Balkan peninsula caused a large section of Romance-speaking territory to be lost forever. Of the attested Romance dialects of the region Vegliote, Italian (apart from the south, which is not relevant in this connection) and Friulian continue R6, whereas Rumanian continues R5. The isogloss must have run somewhere on present-day Slovene or Serbo-Croat territory. As we shall see, it surfaces in Serbo-Croat.

² What is essential from the point of view of the present contribution is the rise of ie -like and uo -like diphthongs out of earlier low-mid monophthongs. In many types of Romance, diphthongization was limited to certain positions. The literature on the subject is vast, see Wüest (1979: 118–124) with references.

3. Early Western Balkan Slavic vowel systems.

The attested Slovene and Serbo-Croat vowel systems can be derived from system S1, which can be labelled "Common Western Balkan Slavic":

System S1. The Common Western Balkan Slavic vowel system.

<i>iī</i>		<i>ielīē</i>		<i>ulū</i>	
		<i>elē</i>	<i>ə/ǝ</i>	<i>olō</i>	-/-
			<i>alā</i>		+ <i>elē, o/q̄, r/r̄, l/l̄</i>

This system is the outcome of a series of innovations which affected an earlier Proto-Slavic system, of which the following have to be mentioned:

(1) The number of nasal vowels, which at earlier stages of the development must have been greater than two (see in particular Kortlandt 1979 with references), has been reduced to two: *elē* and *o/q̄*. In what was later to become Serbo-Croat (minus Istrian Čakavian and Lukovdol Kajkavian), *o/q̄* was raised and the nasal vowels were denasalized at a relatively early date. As Rigler used to point out (e.g. 1963a: 29, 1973: 120), the resemblance that has often been thought to exist between Kajkavian and Slovene is quite deceptive. In reality *o/q̄* was raised in all major dialect areas of Serbo-Croat (always excluding Istrian Čakavian and Lukovdol Kajkavian, which remained archaic).

(2) Proto-Slavic *ě*, which originally must have been a low front vowel [ä], has been diphthongized and raised to a position between *iī* and *elē* (>*ielīē*). On the Common Western Balkan Slavic character of this change, which was denied by Rigler (1963a: 27-29), but is implicit in Logar (1981: 29), see also Vermeer (1982a: 97-100).

(3) The strong jers (primary as well as secondary) have merged in all positions, yielding *ə/ǝ*. Two early developments involving the jers differentiated Kajkavian from the remainder of Western Balkan Slavic:

- Morpheme-initial **vъ*- merged with **u*- at a stage before the merger of *ь* and *ъ* and before rise of a contrastive distinction between strong and weak jers. This very early local difference within Western Balkan Slavic involves only a tiny number of lexical items and does not affect the properties of the vowel system as a whole (see further Vermeer 1979a: 363-365).

- The reflex of the jers merged with that of **ě* in most (if not all) positions. The evidence, which is not in all respects clear, seems to indicate that in Proto-Kajkavian long *ǝ*, which was not a very frequent sound to begin with, became even more rare or disappeared altogether (with local differences), whereas *ə* became limited to unstressed position (see further Ivić 1968: 58 on long *ǝ*, Vermeer 1983: 444-448 on short *ə*).

(4) Loss of jers adjacent to tautosyllabic *r* and *l* has given rise to syllabic *r/r̄* and *l/l̄*.

(5) Proto-Slavic *i* and *y* have merged in all positions, yielding *iī*. As is well-known, this must have happened relatively late, because the language attested in the Freising Fragments has not yet carried through this innovation in all positions.

Several of the early developments that took place in Western Balkan Slavic are shared with varieties of Slavic spoken to the north (Czecho-Slovak and beyond). This holds in particular for the diphthongization and raising of the reflex of **ě* and for the raising of *o/ǫ* (and subsequent denasalization), a change which failed to reach Slovene and a few adjacent areas of Serbo-Croat (Lukovdol Kajkavian, Istrian Čakavian). This shows that at the stage where these developments took place, it was possible not only for Western Balkan Slavic as a whole, but also for particular Western Balkan Slavic dialect areas to carry through innovations together with more northerly varieties of Slavic. The geographical continuity which made joint Western Balkan Slavic/Czecho-Slovak innovations possible was finally ruptured as a consequence of the arrival of the Hungarians around the year 900.

4. A Romance isogloss surfaces: raising of *ō* in the northwest.

Before going on I would like to draw attention to the resemblance between the diphthongization and raising of **ě* in Slavic and the treatment of the low-mid vowels in the neighbouring Romance dialects (*e/ɔ > ie/uo*); there may or may not have been a connection at this stage already.

Whatever may have been the case, structurally speaking the Western Balkan Slavic vowel system resembled in one important respect the Proto-Balkan-Romance system at the stage after the diphthongization of *ɛ* had taken place (system R5): both systems contained an isolated *ie*-like diphthong which was not counter-balanced by an *uo*-like diphthong on the opposite side of the system. In contradistinction to this, the Proto-West-Romance system, with its *uo*, was completely symmetrical.

In Western Balkan Slavic some systems turned out to tolerate the asymmetry, whereas in others long *ō* was diphthongized and raised to the same level as *iē*, turning into what will for the moment be written as *ūō* (cf. system S 2).

System S2. The Northwest.

<i>iī</i>	<i>ie/iē</i>	<i>e/ē</i>	<i>ǝ/ǝ̄</i>	<i>o/-</i>	<i>-/ūō</i>	<i>u/ū</i>	<i>+ r/ṛ, l/ḷ (nasals)</i>
			<i>a/ā</i>				

What is remarkable is not the fact that different kinds of Western Balkan Slavic reacted in different ways to the asymmetry, but the geographical distribution of both solutions: the asymmetry was retained in (roughly speaking) Čakavian and Štokavian Serbo-Croat, whereas it was eliminated by Kajkavian Serbo-Croat and Slovene. In other words: the Northwest adapted its systems to the Proto-West-Romance structure, whereas the Southeast retained the asymmetry in accordance with the Proto-Balkan-Romance system.

Although in the case of most modern dialects of Western Balkan Slavic it is a simple matter to determine from which of the two basic systems they have evolved, the relevant information has been lost here and there. Accordingly, three types of cases can be distinguished:

(1) If the reflexes of long $*\bar{e}$ and $*\bar{o}$ are treated in parallel fashion, we are dealing with a system that continues S2 and which is structurally identical to Proto-West-Romance.

(2) if $*\bar{o}$ goes together with $*\bar{e}$ whereas $*\bar{e}$ is treated in a different way, it is a continuation of the southeastern (Proto-Balkan-Romance) system we are dealing with.

(3) In the case of systems with complete merger of long $*\bar{e}$ and $*e$ the difference between the two systems cannot be determined.

The details require some discussion. We shall first take a brief look at the Northwest.

5. A glance at the Northwest.

In the Northwest, system S2 was modified in different ways in different places and soon considerable local differentiation developed. One innovation was common to the entire Northwest: everywhere the short diphthong *ie* was monophthongized: $ie > e$. Since later developments show that the new monophthong remained the short counterpart of the reflex of $\bar{i}\bar{e}$, it is likely that the diphthongal character of $\bar{i}\bar{e}$, became subphonemic for a time: $\bar{i}\bar{e} > /e/$, phonetically [ie] and the same thing can be expected to have happened to the reflex of $*\bar{o}$: $\bar{u}\bar{o} > /o/$, phonetically [uo].

Local differences arose as a consequence of the different ways in which the remaining asymmetry of the system was eliminated.

In the western and central dialect areas of Slovene (with the exception of a small area in Istria), the following innovations took place:

(1) Short vowels were lengthened in stressed non-final syllables: $br\grave{a}ta > br\acute{a}ta$. Short vowels affected by $br\acute{a}ta$ -lengthening merged with their long counterparts, with the single exception of short *o*, which had lacked a long counterpart since earlier long \bar{o} had been raised and diphthongized ($> \bar{o}$) and which accordingly turned into a new long \bar{o} .

(2) Word-final short *-o* was raised ($> \bar{o}$), providing long \bar{o} with a short counterpart (Rigler 1963b: 66f.).

(3) Denasalization converted e/\bar{e} and o/\bar{o} into mid monophthongs e/\bar{e} and o/\bar{o} , which merged with the corresponding elements of the vowel system: e/\bar{e} ($<$ PS1. e/\bar{e}) and o/\bar{o} ($<$ PS1. short *o* with or without $br\acute{a}ta$ -lengthening).

System S3. The Northwest I: the western and central dialects of Slovene.

i/\bar{i}			u/\bar{u}
	e/\bar{e} [ie]		o/\bar{o} [uo]
	e/\bar{e}	\bar{o}/\bar{o}	
		o/\bar{o}	
		$al\bar{a}$	
			+ r/\bar{r} , l/\bar{l}

For the elimination of \bar{o} and the rise of local differences see further Rigler (1963a) and my discussion of Rigler's theory (Vermeer 1982a: 104-108).

There is tiny group of Slovene dialects spoken near Koper in Istria about which not much is known and which Rigler therefore refrains from incorporating into his

reconstruction (1963: 43, 47). The evidence, such as it is, shows that they cannot be derived from the system underlying the other western and central dialects (S3), because the reflex of long \bar{o} , which has yielded \bar{o} , has not merged with lengthened short o , which has yielded \bar{u} , merging instead with old long \bar{o} . This state of affairs can be derived from the common northwestern system (S2) on the assumption that short o turned into the short counterpart of uo at a stage before *bráta*-lengthening took place and before the nasal feature was lost (for some further discussion see Vermeer 1982a: 108).³

Also in Istria, on the Croat side of the border, we find the highly specific dialects spoken around Buzet in northern Istria. Here the reflexes of o and \bar{e} have been treated in completely parallel fashion: when long, both o and \bar{e} have yielded high monophthongal reflexes \bar{u} and i respectively (in a large part of the area with secondary loss of contrastive length: *u/i*); when short, the reflexes of o and \bar{e} are mid monophthongs o and e . The reflex of Proto-Slavic e and \bar{e} has been lowered to occupy a position opposite a . Hence, it is clear that these dialects, too, continue the northwestern vowel system. Somewhat more to the southeast, in the area near Boljun, we find the same system of short vowels, but in case of length \bar{e} has merged with e (instead of i , as in the dialects spoken around Buzet). For the facts I refer to Ivić (1961: 198, 207, 1963), for references to the literature and a brief discussion of the position of these dialects see also Vermeer (1982b: 318–322).

The same innovation which we find in a restricted area in Istria took place on a larger scale elsewhere: in the northern and eastern dialect areas of Slovene and in Kajkavian Serbo-Croat, short o was raised in all positions. As a consequence e/\bar{e} and a/\bar{a} were reinterpreted as belonging on the same level. This change, which was first described by Ivić (1968: 58), can be referred to as »Ivić's vowel shift« (see further Vermeer 1982a: 109–110, 1983: 453–454, 1987: 249). The outcome was as shown in S4.

System S4. The Northwest II: the northern and eastern dialects of Slovene the Kajkavian dialects of Serbo-Croat.

i/\bar{i}					u/\bar{u}	
	e/\bar{e} [ie]		\bar{o}/\bar{o}		o/\bar{o} [uo]	+ r/\bar{r} , l/\bar{l} , (nasals)
		e/\bar{e}		a/\bar{a}		

As we have seen (section 3), Kajkavian and the relevant Slovene dialects started drifting apart at an early stage due to differences in the treatment of the nasals (where Kajkavian developed jointly with the remainder of Serbo-Croat) and the reflex of the jers (where Kajkavian went its own way). Hence, it is more realistic to treat both dialect complexes separately.

The northern and eastern dialects of Slovene can be derived from a system with nasal vowels which have retained their earlier mid values: system S5. for later

³ If Orožen's description of the phonology of the Pomjan dialect is correct and representative of the Istrian Slovene dialect area as a whole, the crucial reflex (that of old short $*o$ in stressed non-final syllables) is inconsistent: in some cases it has merged with $*\bar{o}$ and in some with $*\bar{e}$ (Orožen 1981: 105). The matter deserves further study.

developments see Rigler (1963) and my discussion of Rigler's theory (Vermeer 1982a: 108–118, 1987b: 249–255).

System S5. The northwest III: the system common to the northern and eastern dialects of Slovene.

<i>iī</i>	<i>e/ē</i> [ie]	<i>ə/ǝ</i>	<i>o/ō</i> [uo]	<i>uū</i>	+ <i>r/ṛ</i> , <i>l/ḷ</i> , <i>ɛ/ē</i> , <i>o/ō</i> .
	<i>e/ē</i>		<i>a/ā</i>		

As we have seen, Kajkavian innovated at an early stage by raising *o/ō* and by eliminating *ə* and *ǝ* in a number of positions. Most of Kajkavian can be derived from a system that innovated beyond system S5 by denasalizing *e/ē* and the reflexes *o/ō* (which had been raised); *e/ē* merged with *e/ē*, but a merger of the reflexes of *o/ō* with those of *uū* was prevented by the fact that *uū* had previously been fronted. Fronting of *uū* is a widespread phenomenon found in an area running from Čakavian Istria in the west to Štokavian Slavonia in the east, passing through the central and eastern dialect areas of Slovene.

When at a later stage vocalic *l/ḷ* was lost it was treated in the normal Serbo-Croat way: it turned into *u*, merging with the new *uū* (< *o/ō*). The outcome was system S6. For further details and discussion of Ivić's classical reconstruction (1968) I refer to Vermeer (1979, 1983: 451–468).

System S6. The Northwest IV: the Common Kajkavian vowel system.

<i>iī</i>	<i>e/ē</i> [ie]	<i>ü/ū</i>	<i>ə/(ǝ)</i>	<i>o/ō</i> [uo]	<i>uū</i>	+ <i>r/ṛ</i>
		<i>e/ē</i>		<i>a/ā</i>		

6. The Southeast: principal solutions.

We now turn to those dialect areas that immediately continue system S1 in the sense that they do not treat the reflexes of long *ě* and *o* in parallel fashion. By and large these areas correspond to the Čakavian and Štokavian dialect groups of Serbo-Croat. Below, the major solutions to be found here will be reviewed. Slavonia and some of the dialects now spoken in Rumania are problematical and will be discussed separately (section 8).

(1) In some ways one of the most archaic continuations of the southwestern system is exemplified by the familiar vowel system of the ijekavian norm of Serbo-Croat. Here short *ie* is reflected as a sequence *je*, whereas long *īē* has developed into the phonological unit that corresponds to *ije* in the standard orthography (on which see further Brozović 1967). In some positions (notably before [j]) the reflex of short *ě* has merged with that of *i* (for detailed discussion of this important phenomenon see Ivić 1955–56: 106–116). On the opposite side of the system there is nothing that corresponds to these reflexes: long *ō* has persisted as a mid monophthong which is the counterpart of long *ē* from earlier *ē* and *ĕ*. As is well-known, systems fundamentally identical to the ijekavian standard are also widespread at the level of the dialects. Abstracting from areas which have received the

system as a consequence of recent migrations, such systems cover a large continuous area corresponding to Ivić's "East Hercegovina A1" and "Zeta Lovćen" units (1958b: 144–148, 202–226).

(2) The westernmost fringe of the ijekavian area (again abstracting from the dislocating effects of recent migrations) differs in one important respect from the bulk of ijekavian: it shows evidence of the former existence of a system which had reintroduced symmetry by turning the reflex of vocalic *!* into the counterpart of the reflex of *ě*, or, speaking in terms of system S1, $!/\bar{!} > uo/\bar{u}\bar{o}$. The language of old texts shows that the phenomenon has been on the retreat for quite some time now (on some phonological factors favouring loss of *uo* see Ivić 1959: 53). Evidence for the development $! > uo$ has been found in three areas:

- East Bosnian ijekavian, both as it was written in earlier centuries (e.g. by Divković), and, in remnants, in its present-day spoken form. This is Ivić's "East Hercegovina B" (1958b: 151–155, in particular 153), see also the discussion by Brozović (1966: 135–137).

- The old written language of Dubrovnik, i.e. the older stages of Ivić's "East Hercegovina AIII" (1958b: 148–150), see the summary of the facts in Rešetar (1952: 39–44).

- The dialect of the island of Lastovo. Here not only short but also long *ě* has turned into a sequence consisting of *j* + (long or short) *e*. As a consequence the diphthong *uo* has lost its initial element, merging with the reflex of *o* (Oblak 1894: 431–435, Brozović and Lisac 1981: 278–279).

(3) To the northeast of the area where the archaic diphthongal value of **ě* has persisted as an ijekavian reflex, we find systems that have innovated by carrying through monophthongization, but which are more archaic in having retained the reflex of *ě* as an independent phonological entity (a high-mid monophthong *ę* distinct from both *i* and *e*) in all positions, apart from those positions in which merger of short *ě* with *i* has taken place and which are by and large the same as the ones we find in the ijekavian systems. The most familiar example of such a "jatovski govor" (to borrow the convenient term coined by Petrović 1982: 120) is the "Gallipoli" dialect (Ivić 1957: 42). Not so long ago it has turned out that a similar system is quite common in western Serbia in an area that was formerly thought to be ekavian in the Šumadija–Vojvodina and Smederevo–Vršac way (see further Remetić 1981, in particular 16, 105).

(4) In Ivić's "Šumadija–Vojvodina" and "Smederevo–Vršac" dialects *ě* and *e* have merged in all positions apart from those cases that have merger of short *ě* and *i* in all systems treated so far ((1), (2) and (3)). For the latter phenomenon there is no counterpart on the opposite side of the system, which again betrays the previous status of *ě* as an isolated unit between *i* and *e* (see further Ivić 1958b: 167–188, 238–241). It is evident that Gallipoli-like systems have been on the retreat for a time, moving towards merger of *ę* and *e*, in other words, that "jatovski govori" have been changing into ekavian systems of type (4). See on this Ivić (1957: 435–436).

(5) In moving further to the east we encounter systems with unconditional merger of *e* and *ě* in all positions, including those where we find $i < \bar{ě}$ elsewhere:

Kosovo-Resava proper and Torlak. Since these systems are neutral with respect to the difference between the two early Romance systems, it cannot be determined on the basis of the facts of the vowel system alone which system they continue. On the basis of the geographical facts, however, it is pretty obvious that they continue the southeastern system.

(6) To the west and northwest of the ijekavian areas (again discounting the effects of the migrations) complete merger of *ě* with *i* is widespread. Today such ikavian systems occur in widely different areas: the neoštokavian Younger Ikavian dialect group (Ivić 1958b: 188–202), the ikavian dialects of Istria (including Klana near Kastav) and the related dialects of Molise in Italy (Ivić 1958b: 248–269, on Klana see Ivić 1961–2: 119n, Rigler 1963b: 13), the familiar ikavian Čakavian dialects of Dalmatia, the “Kajkavian” ikavian dialects spoken to the west and south of Zagreb (Ivšić 1936: 74–79), the dialects of the southern Burgenland (Neweklow-sky 1978: 126–186), Tribuče near Črnomelj in Slovenia (Logar 1958: 155). The present-day scattered distribution of ikavian systems is undoubtedly the consequence of recent migrations. Prior to the arrival of the Turks, the ikavian systems must have constituted a single large block, several sections of which now seem to be missing (for suggestions about the location and the principal characteristics of the missing parts see Brozović 1963: 52–54).

(7) To the west of the areas with an ikavian reflex we find systems that are ikavian as well, but have merger of *ě* and *e* in one important group of positions: before dental consonants (*t, d, n, l, r*) which are not followed in turn by a front vowel. The rule determining the distribution of *i* and *e* in these systems was discovered by Jakubinskij (1925). As in the case of ikavian, the *i/e*-kavian systems have been scattered by migrations and are now found not only in the Croat interior, along the coastline and on the islands, where their presence is presumably old, but also in Istria, the Burgenland, the surroundings of Zagreb and other areas where they have arrived recently (for more precise locations and references see further Ivić 1961–2: 119f., Vermeer 1982b: 293–295, 297–302).

(8) To the west and north of the *i/e*-kavian systems we find a small group of Čakavian dialects with a purely ekavian reflex, exactly as in Kosovo-Resava Štokavian (proper) and Torlak. This reflex is characteristic of a restricted area comprising the Čakavian dialects of the Hrvatsko Primorje from Bakar northward (possibly including Crikvenica on *i/e*-kavian territory), the northeastern coastline of Istria, the island of Cres and the northern part of Lošinj, areas in the interior of Istria around Labin, Pazin, Žminj and possibly Boljun (for references and further details see Vermeer 1982b: 309–318).⁴ Since a purely ekavian reflex is neutral as to the difference between the two early Romance vowel systems, it has to be determined on other grounds which system they continue. Travelling northward in Istria we encounter dialects which seem to continue the northwestern system, see above, section 5.

⁴ A responsible evaluation of the historical affinities of these dialects is still impossible because reliable full-scale grammars of the Istrian dialects are lacking. The type of ekavian Čakavian spoken on Cres/Lošinj has recently become much more accessible due to Houtzagers' work (in particular 1984–85, 1985).

7. Southeastern patterns.

In the different solutions found in the Southeast several patterns can be discerned.

To begin with, it is striking that the most archaic systems (the ones listed as (1), (2) and (3) occupy a relatively central position. This fact indicates that the most important innovations originated in marginal dialects, which suggests in turn that contact with neighbouring systems played a role.

Furthermore, it is significant that retention of the asymmetry of the original southeastern system seems to be limited to dialects spoken by the Orthodox population. All Catholic areas have eliminated the asymmetry either by mergers or, in the case of those that retained the ijekavian reflex of the *ě*, by the rise of *uo* from syllabic *l*, a development for which there is evidence in all three areas that are both ijekavian and Catholic: East Bosnia, Dubrovnik and Lastovo. The secondary loss of *uo* that is attested in both Bosnia and Dubrovnik is irrelevant in this context because it is known to be relatively recent.

In other words: being Catholic seems to have predisposed carriers of the southeastern systems towards restoration of symmetry, a fact that seems rather extraordinary until one realizes that being Catholic implies a western orientation, involving contact with Romance dialects of the type that continue the Proto-West-Romance vowel system. If Vegliote is representative, the "Dalmatian" dialects of Romance spoken along the coastline and on the islands continued the Proto-West-Romance vowel system.

Finally, complete merger of *ě* and *e* is found at both ends of the southeastern continuum in areas where contact with carriers of basically different systems arose:

(1) In the west, the merger eliminated the difference between on the one hand the southeastern systems underlying the *i/e*-kavian dialects of Krk and the Hrvatsko Primorje, and on the other the northwestern system as continued by the dialects spoken in Istria around Buzet and Boljun.

(2) In the east (Kosovo-Resava in a narrow sense and Torlak) the merger eliminated an important structural difference between the Western Balkan Slavic vowel system (which had developed Proto-Slavic *ě* into an *ie*-like diphthong) and the Eastern Balkan Slavic (Bulgarian and Macedonian) system, which had retained *ě* as a low front vowel intermediate between *e* and *a*: *[ä]. The merger, which also took place in adjacent Macedonian and Bulgarian areas, eliminated a linguistic difference that must have been very striking to the speakers at the stage when contact between both branches of South Slavic was being reestablished in the course of the Middle Ages (on which see the extended discussion by Ivić 1986: 23-31).

Merger of *ě* and *e* is a simplification and as such it is likely to spread beyond the areas where it first arose. The different ways in which the merger spread are symptomatic of the differences between the east and the west: in the west, the Catholic population was rapidly eliminating the asymmetry of the original southeastern system. Hence the merger soon arrived in areas that had already eliminated the *ě* in a different way, so that it was prevented from going any further. In the east, on the other hand, where contact with speakers of Eastern Balkan Slavic was the

only factor endangering the independence of *ě*, the merger had no competitors and it could therefore proceed at a leisurely pace, without completely running out of fuel to the present day, as Ivić and Remetić have shown.

8. Residual problems: Slavonia, Rekaš, Banatska Crna gora, Karaševci.

The dialects of Slavonia require a separate treatment, which would have to take account of all local differences, not all of which have been adequately described. The most important points seem to be the following:

(1) Most of the dialects of the Posavina can be most easily derived from a southeastern system. They have carried through a merger of short *ě* with *i* in the same environments we find in so many other Štokavian systems (the ones listed as (1) through (4) in section 6). In all other positions they show merger of long *ě* with *i* and merger of short *ě* with either *i* (as in normal ikavian dialects) or the sequence *je* (as in all ijekavian systems). Retention of *ě* as a separate unit with the position it has in the jatovski govori has however been reported in Gradište (Ivić 1959: 42, Finka and Šojat 1981: 443). Investigators disagree about the phonological status of the Gradište reflex of *ě*: according to Ivić it can be interpreted as a sequence /ej/; according to Finka and Šojat it is phonologically a monophthong which allows of *ei*-like and *ie*-like diphthongal realizations and which is only optionally distinct from the reflexes of **e* and **i*.⁵

(2) On the other hand several properties of the Posavian vowel system that are found only in older written material or in the most archaic local dialects seem to presuppose the former existence of a Kajkavian-like system of the shape mentioned above (system S6), on which see Ivić (1958b: 304, cf. also Vermeer 1983: 463-468).

(3) As for the Podravina dialects, they seem by and large to lack the otherwise widespread ikavian reflex of short **ě* followed by [j]; until relatively recently they were generally assumed to be "purely" ekavian. However, among these dialects, too, systems with a distinct reflex of **ě* have been found (see, e.g. Ivić 1961-62: 123 on Dušnok in Hungary). As in, say, Kajkavian, and differently from what we find in Gradište or in the jatovski govori of Serbia, the reflex of **ě* is here a mid vowel directly opposite *o*, whereas the reflex of *e* and *ę* has turned into a low vowel on a level with *a*. In other words: the system has carried through what I have called "Ivić's vowel shift" and may have to be derived from a northwestern system.

At present the basis for a reliable evaluation of these facts is lacking. As it is, it seems likely that Posavian Štokavian basically continues a southeastern system which at a relatively early stage interacted with its original western neighbour: Kajkavian. At a later stage, contact with Kajkavian, in itself quite natural in view of the geographical facts, was ruptured for well-known historical reasons. Finally, after the departure of the Turks, a massive influx of carriers of Neoštokavian dialects caused the Posavian vowel systems to revert to their original southeastern shape.

⁵ In their earlier publication on the subject (1973: 7) Finka and Šojat do not mention *ie*-like realizations.

The striking retention of a distinct value of **ě* in Gradište allows of several interpretations. Assuming for the moment that Posavian continues a basically southeastern system, it is not strange that elimination of the southeastern asymmetry, though otherwise general among Catholics, failed to reach an area that is so far removed from the coast as the eastern Posavina. Moreover, a distinct value of **ě* may have been protected for a time by the Kajkavian-like shape of the vowel system for which there is evidence among the most archaic Posavian dialects and which was later eliminated almost completely.

Rather similar problems are connected with a few important dialects spoken in what is now Rumania by the Catholics of Rekaš, the Orthodox of the Banatska Crna Gora and the Karaševci.

In these dialects the reflex of PSI. **ě* has been retained as a monophthong which is distinct from both **e* and **i* and which in the vowel system occupies a position opposite *o*, as in Kajkavian, Dušnok and Istrian Čakavian, but unlike the Gallipoli dialect and the jatovski govori of Serbia. In other words: these dialects have carried through Ivić's vowel shift. For the time being it is unclear how we are to interpret this. On the one hand it is conceivable that these dialects carried through Ivić's vowel shift independently on the basis of southeastern vowel systems; on the other it is possible that they carried through the shift jointly with more westerly dialects (Kajkavian, Podravina Štokavian and the lost autochthonous dialects of the Vojvodina). The latter development would seem to be in accordance with Ivić's conception of the rise of these dialects (1958b: 280–283).

9. Conclusions.

In this contribution I have tried to provide an answer to a few questions that are bound to strike one the first time one looks at a dialect map of Serbo-Croat, such as the following. Why did the raising of $\bar{o} > uo$ (i.e. the transition from S1 to S2) fail to penetrate into Čakavian and Štokavian once it had taken place in Kajkavian? Why is it that the only hard evidence for the development of syllabic *l̥* into *uo* has been found in ijekavian dialects spoken by Catholics (despite the fact that the majority of ijekavian speakers are Orthodox)? Why is it that the area where syllabic *l̥* yielded *uo* has such a strange elongated shape? Why is it that purely ekavian systems are located on the one hand around Rijeka and on the other in southern and eastern Serbia? The answers to these questions turn out to involve the known properties of the vowel systems of the Romance-speaking population with which the Slavs that settled the western Balkans came into contact.

It is significant that Štokavian and Čakavian Serbo-Croat, though continuing the early Romance vowel system that underlies Rumanian, show no trace of the innovations that moved Rumanian beyond system R3, such as the rise of umlaut and the reduction of unstressed vowels, developments which have clear counterparts in Albanian and Bulgarian.

The results of research into historical dialectology easily lend themselves to misunderstanding by laymen who would like to project back present-day linguistic units into a past where they make no sense. Many of the time-honoured problems of Serbo-Croat historical dialectology are not primarily dialectological, but have to

do with the emotional value of words like Čakavian, Kajkavian, and Štokavian: laymen would like to believe that these words refer to clearly defined units with clearly defined geographical boundaries and clearly defined separate histories; they would also very much like to be told that in the past their preferred unit was bigger than it is now. Of course, at least since Jagić's times the most perceptive and responsible scholars have always realized that the truth is at the same time more prosaic and more complex. Jakob Rigler expressed it in the following words:

»Južnoslovanski jeziki se niso formirali na tak način, da bi se razvijali ločeno. Že v začetnem obdobju najbrž ni bilo trdnih samostojnih enot, ampak so se ob naselitvi najbrž pomešali razni elementi. Posamezne izoglose, ki se ne pokrivajo, niso bile tako izrazite, da bi že same izločevale jezike. Kake rasne čistosti v tem smislu ne moremo iskati ne pri slovenščini in ne pri srbohrvaščini. Niti kakih prajezikov najbrž ne moremo nastavlјati. Sedanji južnoslovanski jeziki so produkt celotnega sklopa jezikovnih procesov, zlasti pa političnih in kulturnih dejavnikov, ki so delovali v njihovi zgodovini« (Rigler 1977: 36).

References

Brozović, Dalibor:

1963 O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata, *Filologija* 4, 45-55.

1966 O problemu ijekavskoćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta, *Hrvatski Dijalektološki Zbornik* 2, 119-208.

1967 Some remarks on distinctive features, especially in Standard Serbo-Croatian, To Honor Roman Jakobson, The Hague/Paris: Mouton, 412-426.

Brozović, Dalibor and Josip Lisac

1981 Lastovo (OLA 56), in: Ivić et al. (1981), 275-280.

Desnickaja, A. V.

1987 K izučenju latinskix elementov v leksike balkanskix jazykov, in: *Romano-Balcanica* (Voprosy adaptacii latinskogo jazykovogogo elementa v balkanskom areale), Leningrad: Nauka, 3-36.

Finka, Božidar and Antun Šojat

1973 O slavonskom dijalektu ekavskog izgovora u okolici Vinkovaca, *Rasprave Instituta za jezik* 2, 7-19.

1981 Gradište (OLA 52), in: Ivić et al. (1981), 443-447.

Francescato, Giuseppe

1970 Studi linguistiche sul friulano, Firenze: Leo S. Olschki.

Hadlich, Roger L.

1965 *The Phonological History of Vegliote*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press (= University of North Carolina Studies in the Romance Languages and Literatures 52).

Houtzagers, H. P.

1984-85 Vowel systems of the ekavian dialects spoken on Cres and Lošinj, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 27-28, 885-893.

1985 The Čakavian dialect of Orlec on the island of Cres. Amsterdam: Rodopi (= Studies in Slavic and General Linguistics 5).

Ivić, Pavle

1955-56 O nekim problemima naše istorijske dijalektologije, *Južnoslovenski filolog* 21, 97-129.

1957 O govoru Galipoljskih Srba, Beograd (= Srpski Dijalektološki Zbornik 12).

1958a Osnovnye puti razvitija serboxorvatskogo vokalizma, *Voprosy jazykoznanija* 7/1, 3-20.

1958b Die serbokroatischen Dialekte, 's Gravenhage: Mouton.

1958c Kakovy osnovnye zadači i problemy tipologii slavjanskix jazykov?, *Južnoslovenski Filolog* 22 dodatak, 3-5.

1959 Der Vokal ě als lebendiges Phonem in den serbokroatischen Mundarten, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 1/2, 38-53.

- 1961 Prilozi poznavanju dijalekatske slike zapadne Hrvatske, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu 6, 191–211.
- 1961–62 Prilog rekonstrukciji predmigracione dijalekatske slike srpskohrvatske jezičke oblasti, Zbornik za filologiju i lingvistiku 4–5, 117–130.
- 1963 Parelele poljskome "pochylenie" na srpskohrvatskom terenu, *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński*, Kraków.
- 1968 Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima, Zbornik za filologiju i lingvistiku 11, 57–68.
- 1986 Srpski narod i njegov jezik, drugo izdanje, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Ivić, P. et al.
1981 Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Sarajevo (= Posebna izdanja ANUBiH 55), 29–33.
- Ivšić, Stjepan
1936 Jezik Hrvata kajkavaca, Ljetopis JAZU 48 (za godinu 1934/35), 47–88.
- Jakubinskij, L.
1925 Die Vertretung des urslav. ě im Čakavischen, Zeitschrift für slavische Philologie 1, 381–396.
- Kortlandt, F. H. H.
1979 On the history of the Slavic nasal vowels, *Indogermanische Forschungen* 84, 259–272.
- Lausberg, Heinrich
1963 *Romanische Sprachwissenschaft I: Einleitung und Vokalismus*, zweite, durchgesehene Auflage, Berlin: Walter de Gruyter & Co. (= Sammlung Götschen 128/128a).
- Logar, Tine
1958 Dialektološke študije X: belokranjski govori, *Slavistična Revija* 11, 145–155.
1963 Sistemi dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih, *Slavistična Revija* 14, 111–132.
1981 Izhodiščni splošno-slovenski fonološki sistem, in: Ivić et al. (1981), 29–33.
- Neweklofsky, Gerhard
1978 Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (= Schriften der Balkankommission 25).
- Obлак, Vatroslav
1894 Der Dialekt von Lastovo, *Archiv für slavische Philologie* 16, 426–450.
- Orožen, Martina
1981 Pomjan (OLA 11), in: Ivić et al. (1981), 103–109.
- Petrović, Dragoljub
1982 O problemu jatovskih govora u severnoj Srbiji, Zbornik za filologiju i lingvistiku, 25/2, 113–128.
- Remetić, Slobodan
1981 O nezamenjenom jat u ikavizmima u govorima severozapadne Srbije, *Srpski Dijalektološki Zbornik* 27, 7–105.
- Rešetar, Milan
1952 Najstariji dubrovački govor, Beograd (= Posebna izdanja SAN 192).
- Rigler, Jakob
1963a Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, *Slavistična Revija* 14, 25–78.
1963b Južnonotranjski govori, Ljubljana.
1967 Pripombe k Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, *Slavistična Revija* 15, 129–151.
1973 Smeri glasovnega razvoja v panonskih govorih. Študije o jeziku in slovstvu, Murska Sobota: Pomurska Založba, 113–128.
1977 O slovensko-kajkavskih jezikovnih razmerjih, XIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj, Ljubljana 29–38.
- Solta, Georg Renatus
1980 Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Vermeer, Willem
1979a Innovations in the kajkavian dialect of Bednja, in: Jan M. Meijer (ed), *Dutch Contributions to the Eighth International Congress of Slavists*, Lisse: Peter de Ridder, 1979, 347–381.
1979b Proto-Slavonic *u in kajkavian, Zbornik za filologiju i lingvistiku 22/1, 1979, 171–177.

1982a Raising of **ě* and loss of the nasal feature in Slovene, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 25/1, 1982, 97-120.

1982b On the principal sources for the study of Čakavian dialects with neocircumflex in adjectives and e-presents, *Studies in Slavic and General Linguistics* 2, 279-340.

1983 The rise and fall of the kajkavian vowel system, *Studies in Slavic and General Linguistics* 3, 1983, 439-477.

1987a Rekonstruiranje razvoja samoglasniških sestavov v rezijanskih govorih, *Slavistična Revija* 35/3, 1987, 237-257.

1987b Further evidence of fronted reflexes of PSI. **u* in kajkavian, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 30/2, 1987, 99-100.

Wüest, Jakob

1979 *La dialectalisation de la Gallo-Romania: Problèmes phonologiques*, Berne: Francke.

THE ACCENTUATION OF NEUTER NOUNS IN SLOVENE AND WEST BULGARIAN

Zahodnobolgarska narečja krepijo zanesljivost slovenske razvidnosti za praslovansko kolikost v končnih zlogih. In narobe: slovenska gradiva nudijo podlago za razlago in razvoj naglasnih razredov v zahodnobolgarskih narečjih.

The West Bulgarian dialects corroborate the reliability of the Slovene evidence for Proto-Slavic vowel quantity in final syllables. Conversely, the Slovene material offers a basis for explaining the rise and development of accent classes in West Bulgarian dialects.

The Slovene neo-circumflex is our major source of information for the reconstruction of Proto-Slavic long vowels in posttonic syllables (cf. Kortlandt 1976). As I have pointed out earlier (1975: 27 and 1976: 3f.), trisyllabic word forms which have medial stress as a result of the Proto-Slavic progressive accent shift known as Dybo's law manifest a long reflex of originally acute vowels in final syllables, e.g. *osnôva* 'base', *zabâva* 'amusement', *nosîla* '(she) carried', *pisâla* '(she) wrote', *telêta* 'calves', *ženâmi* 'women (inst.)', but *gostîla* '(she) treated', *kovâla* '(she) forged', also *sedêla* '(she) sat', *želêla* '(she) wished', where the stress had never been on the initial syllable. The resulting metatony in the Slovene *l*-participle was extended by analogy in the dialects, e.g. *želêla*, also *mîslila*, *vîdela* beside *mîslila* '(she) thought', *vîdela* '(she) saw' (cf. Rigler 1970 on the geographical distribution of these variants). Thus, we reconstruct a long final vowel in Proto-Slavic **osnôvâ*, **zâbâvâ*, **nosîlâ*, **pîsâla*, **telêtâ*, **ženâmî*, but a short final vowel in **sedêla*, **želêla*, also *imenâ* 'names', **ženâ* 'woman'. The rise of the long vowel must be attributed to an early loss of the acute in post-posttonic syllables, as I have argued earlier (1975: 11 and passim).

As a result of the development in post-posttonic syllables, the unstressed nom. acc. pl. ending of the neuter consonant stems was always long, e.g. **sêmenâ* 'seeds', **plemênâ* 'tribes', *âgnetâ* 'lambs', **telêtâ*. This length spread to the unstressed nom. acc. pl. ending of the neuter *o*-stems, e.g. **lêtâ*, Sln. *lêtâ*, 'years'. I have dated this analogical development to the period before Dybo's law (1975: 32 and 1976: 5). It must have been anterior to the loss of the acute in stressed syllables because it did not affect such forms as *drvâ* 'firewood', which has original final stress. We may now ask the question: did the length spread to all neuter *o*-stems with an unstressed nom. acc. pl. ending before Dybo's law? I think that it did, and this is substantially in agreement with Stang's view (1957: 83), but I will return to the question at the end of this article. Thus, I assume analogical lengthening in **sêlâ*, after the Proto-Slavic progressive accent shift **selâ*, then retraction of the stress according to Stang's law yielding **sêla* with a neo-acute root vowel and a short ending, Sln. *sêla* 'settlements'. The accentuation of *pôlja* 'fields', which represents Proto-Slavic end-stressed **pol'â*, must have been taken from the

singular, where it is regular after a preposition, e.g. loc. sg. *pôlju* (cf. Kortland 1976: 7). The neo-circumflex eventually spread to such forms as *vîna* 'wines' (ibidem).

If this is correct, we have to reconstruct the following nom. acc. sg. and pl. forms of disyllabic neuters for the end of the Proto-Slavic period:

- (a) *lěto, *lětā;
- (b) *selò, *sèla < *selā;
- (c) *pòl'e, *pol'ā.

Neuter consonant stems had unstressed *-ā and stressed *-à in the plural form. The long ending was generalized in Slovak and Babina Greda Posavian, and the short ending in neoštokavian and Omišalj čakavian (Vermeer 1984: 374). Most Posavian dialects tend to have a long ending in all cases except *drvà*, while Novi čakavian has a short ending in disyllabic neuters and a long ending in consonant stems and in the isolated expression *na mestā* 'to the fields' (ibidem). The long ending of Slk. *mestā* 'towns' and Varoš Posavian *žītā* 'cereals' must go back to the Proto-Slavic period because it provides the model for the analogical extension of the long vowel. Vermeer has pointed out that at least in a part of the Proto-čakavian dialects this analogical extension must have taken place before Stang's law already in order to account for such instances as Novi *jāja* 'eggs', *jelíta* 'entrails', *pòla* 'fields', Omišalj *jāja* (1984: 375). These nouns belong to the mobile accent pattern (c), while the distinction between (b) and (c) nouns has been preserved in Omišalj loc. pl. *sèlîh* 'villages' versus *jājîh* 'eggs' (with loss of the tonal contrast).

We now turn to the Bulgarian evidence. While case forms were lost in this language, the paradigm was enriched by the rise of the definite article. Like other enclitics, the article attracted the stress from barytone forms of nouns belonging to the mobile accent pattern (c), e.g. *kostâ* 'the bone'. The origin of this accent shift, which is known as Dolobko's law, can be dated to the period before Dybo's law (cf. Kortlandt 1975: 39). Slovene *lahkegà*, *lahkemû* 'light (gen., dat.)' show that the stress shifted to the final syllable of the enclitic pronoun. Elsewhere I have argued that the stress was retracted from a short vowel in a final open syllable to a preceding open syllable in early Bulgarian (1982: 93), e.g. *vîno* 'wine', *sèlo* 'village', *rešèto* 'sieve', *kostite* 'the bones', MBulg. *vlakatògo* 'of the wolf', as opposed to *rebrò* 'rib', *vlaknò* 'fiber', *mladosttà* 'the youth', *sin mù* 'his son'. As a result of this retraction, the stress falls on the vowel before the article in neuter (c) nouns, e.g. *senòto* 'the hay', *brašnòto* 'the flour', *polèto* 'the field'. This accentuation spread by analogy to the indefinite form in many dialects and in the literary language, e.g. *senò*, *brašnò*, *polè*.

On the basis of all these developments, we can predict the following phonetic reflexes of the Proto-Slavic accent patterns established above:

- (a) *lěto, *lětoto, *lěta, *lětata;
- (b) *sèlo, *selòto, *sèla, *selàta;
- (b') *rebrò, *rebròto, *rèbra, *rebràta;
- (c) *pòle, *polèto, *pòl'a, *pol'àta;
- (c') *brašno, *brašnòto, *brašnà, *brašnàta.

Here we may add end-stressed *selò, selà, rebrà, polè, pol'à, brašnò* under the influence of the definite forms.

We now arrive at the central question of this article: are there traces of the long plural ending **-ā* in Bulgarian? It goes without saying that there is no direct evidence in (a) nouns because vowel quantity was lost in this linguistic area, but it is possible that the long vowel spread to (c) nouns, as it did in Slovak and Posavian, and if this is actually the case, we expect pattern (c') instead of (c) because the stress was not retracted from long vowels (cf. Kortlandt 1982: 96). We must therefore examine the distribution of the accent patterns in the separate dialects, in the spirit of Rigler's work. If the accent patterns of *sèlo* and *polè* are kept distinct, as they are in the literary language, we have to reconstruct a long ending in **pol'á* for the stage at which the Bulgarian accent retraction took place.

There are several complications which have to be taken into account. First of all, there is a tendency toward generalization of an accentual opposition between singular and plural forms, as in Russian. The opposition in indefinite (b') and (c') nouns can easily be extended to the corresponding definite forms. Secondly, the early Bulgarian accent retraction did not reach all dialects, as is clear from the Banat paradigms *rəkà, rəkàta, ràce, ràcetè* '(the) hand(s)', *sàrci, sàrcitò, sàrcà, sàrcàta* '(the) heart(s)' (Stojkov 1967: 157f.). This is probably a southeastern feature. Thirdly, the original state of affairs has often been obscured by later retractions, especially in the western dialects. For example, plural forms have generalized retracted stress in the area of Blagoevgrad, giving rise to a paradigm *vìno, vinòto, vîna, vînata* '(the) wine(s)'. West Bulgarian and Macedonian texts from the middle ages exhibit essentially the same accentual system as texts of eastern provenance, though the number of variants is larger (cf. Kortlandt 1982: 94). It may therefore be expedient to examine the distribution of accent patterns (c) and (c') in the West Bulgarian dialects.

Ronelle Alexander has recently studied the relevant material in some detail (1988). She lists nine major accent patterns:

- (1) *sìto, sítoto, sîta, sîtata;*
- (2) *vìno, vinòto, vîna, vînata;*
- (3) *zàrno, zàrnoto, zàrna, zàrnàta;*
- (4) *krìlo, krilòto, krìla, krilàta;*
- (5) *pèro, pèroto, perà, peràta;*
- (6) *vlaknò, vlaknòto, vlàkna, vlàknata;*
- (7) *rebrò, rebròto, rèbra, rebràta;*
- (8) *sèno, senòto, senà, senàta;*
- (9) *licè, licèto, licà, licàta.*

On the basis of the considerations set forth above I predict the following reflexes of the Proto-Slavic accent patterns:

— (a) yields (1). If the long plural ending **ā* spread to (c) nouns, we expect that analogical introduction of accentual mobility in (a) nouns may lead to a merger with accent pattern (c) rather than (b);

— (b) and (b') yield (4) and (7). Furthermore, regularization of (7) may yield either (6) or (9);

— (c) and (c') yield (4) and (8). Furthermore, regularization of (8) may yield either (5) or (9). If the long plural ending $*-ā$ spread to (c) nouns before the Bulgarian accent retraction, all nouns of this class should belong to pattern (8), and subsequently perhaps to (5) or (9).

I shall now briefly discuss the material of the eight dialects from which Alexander adduces the largest number of examples. It must be noted that *sarce* will be classfield as (c), not (b), cf. Sln. *src̑*. Like Alexander, I shall treat the dialects anti-clockwise, starting from the southeast.

I. Smoljan: (b) and (c) yield $20 \times (8)$, $8 \times (5)$, $3 \times (1)$, and (4) in *uho* 'ear', while (a) yields $10 \times (5)$, $4 \times (8)$, $2 \times (1)$. It appears that (b) nouns adopted pattern (c), which had a long plural ending $*-ā$, except in the word *uho*, which had the dual ending $*-i$; (a) nouns adopted accentual mobility at a stage when (b) and (c) nouns were already replacing (8) by (5). The nouns with fixed stress (1) are consonant stems.

II. Sadovo: (c) yields (4) in *uho*, *oko*, *dərvo*, variation between (4) and (8) in *zlato*, *more*, *nebo*, *pole*, *vreme*, (1) in *ime* 'name', further $8 \times (8)$, and (9) in *prase* 'pig'; (b) yields $13 \times (8)$, including *mleko*, which must be added to Alexander's list, $2 \times (4)$, variation between (4) and (8) in *srebro*, (5) in *dəno* and in *runo*, which must be added to Alexander's list, (9) in *tele*, (1) in *lice* (cf. Georgiev 1907: 433); (a) yields $5 \times (5)$, $4 \times (8)$, $1 \times (4)$, $1 \times$ variation between (4) and (8), $2 \times (1)$. It follows that the short plural ending $*-a$ was preserved in $*drvā$ and probably in $*mor'ā$, $*pol'ā$, $*nebesā$, $*vrēmenā$, $*imenā$, while most other nouns may have had the long ending $*-ā$; the variation between (4) and (8) in *zlato* 'gold' and *srebro* 'silver' can easily be due to mutual influence. As in Smoljan, the reflex of pattern (c) was adopted by (b) nouns and later by (a) nouns.

III. Ihtiman: (c) yields (4) in *uho*, *oko*, *dərvo*, $6 \times (8)$, $2 \times (9)$, further (7) in *červo* 'intestine' and (5) in *ime* and *vreme*; (b) yields (4) in *selo* and *platno*, (8) in *mleko*, *lice*, *čelo*, *pismo*, (7) in *rebro*, *vedro*, *jajce*, variation between (7) and (9) in *vlakno*, further $4 \times (9)$, $1 \times (1)$; (a) yields $3 \times (1)$, $3 \times (8)$, $2 \times (5)$. Here we must add *prase* (9), *tele* (9), *agne* (5) and (9), which are missing in Alexander's list (cf. Mladenov 1966: 113). It appears that the short ending $*-a$ was preserved in $*drvā$ and the long ending generalized elsewhere, while the Bulgarian retraction of the stress is reflected in *selo*, *mleko*, *lice*, *čelo*, and its absence in *rebro*, *vedro*, *jajce*, *vlakno*, by analogy *červo*; (a) nouns adopted the mobile pattern to a lesser extent than in Smoljan and Sadovo. In the dialect of Dobroslavci, which is structurally close to Ihtiman, pattern (b) is reflected as (4) in *pero* and $10 \times$ as (8) or (9).

IV. Gorno Pole (near Stanke Dimitrov): (c) yields $8 \times (4)$, $3 \times (2)$ or (4), further (1) in *zlato*, variation between (1) and (3) in *ime*, and (9) in *žrebe* 'foal'; (b) yields (6) and/or (9) in *gnezdo*, *platno*, *rebro*, *sedlo*, *vlakno*, *vedro*, *jajce*, *srebro*, *sukno*, *dleto*, *lice*, *vino*, *rešeto*, (4) in *krilo*, *pero*, *gumno*, *pismo*, (2) or (4) in *mleko* and *runo*, variation between (4) and (6) or (9) in *selo* and *čelo*, and (1) in *dəno*; (a) yields $4 \times (1)$, $3 \times (4)$, $1 \times (2)$ or (4), $1 \times (3)$, and $2 \times$ variation between (6) and (1) or (4). I conclude that there is no trace of the long plural ending $*ā$, while the Bulgarian accent retraction is reflected in *krilo*, *pero*, *mleko*, *runo*, *selo*, *čelo*, *dəno*, as opposed to *gnezdo*, *platno*, *rebro*, *sedlo*, *vlakno*, *vedro*, *jajce*, *srebro*, *sukno*.

V. Kjustendil: (c) yields (4) in *meso*, variation between (4) and (8) or (9) in *dərvo* and *oko*, between (7) and (9) in *uho*, further (3) in *ime*, (6) in *krosno* 'beam', (8) in *more* and *vreme*, (9) in *prase* and *žrebe*; (b) yields (7) in *platno*, *sedlo*, (6) in *jajce*, *tele*, (4) in *dəno*, *čelo*, *pismo*, further $6 \times (2)$, $1 \times (1)$, $1 \times (9)$; (a) yields $8 \times (1)$, $1 \times (2)$, $1 \times (8)$. This points to a short plural ending **-a* in **drvā* and **imenā* and a long ending **-ā* in **prasētā* and **žřebētā*, while the Bulgarian accent retraction is reflected in *dəno*, *čelo*, *krilo*, *pero*, *selo*, as opposed to *platno*, *sedlo*, *jajce*.

VI. Šiškovci (Kjustendilsko Pole): (c) yields (4) in *dərvo*, *oko*, *telo*, (2) in *meso*, *sərce*, perhaps (1) in *vreme*, (8) in *more*, *nebo*, *pole*, (9) in *uho*, *žrebe*; (b) yields $7 \times (2)$ and/or (4), $1 \times (1)$, further (6) in *jajce* 'egg', (9) in *vəže* 'rope'; (a) yields $7 \times (1)$, $1 \times (2)$, $1 \times (5)$, $2 \times$ variation between (1) and (5), including *stado*, to be corrected in Aleksander's list (cf. Bojadžieva 1931: 255f). This points to a long plural ending **-ā* in **nebesā* and **žřebētā* and a short ending in most other nouns. The Bulgarian accent retraction was generalized in (b) nouns, except for *jajce*.

VII. Leško (near Blagoevgrad): (c) yields (4) in *oko*, (2) in *dərvo*, *seno*, *meso*, *brašno*, (1) in *ime*, *more*, *nebo*, *vreme*, *proso*, *sərce*, (6) in *krosno*, *testo*, *zlatno*, *prase*, *uho*, *žrebe*; (b) yields (6) in *gnezdo*, *platno*, *rebro*, *sedlo*, *vlakno*, *vedro*, *srebro*, *sukno*, *lice*, *dəno*, (2) in *selo*, *vino*, (1) in *krilo*, *mleko*, *čelo*, *runo*, *pismo*, *gumno*, (9) in *vəže*; (a) yields $15 \times (1)$ only. This dialect generalized retracted stress in all plural forms except *očite* 'the eyes'. It suggests a short ending in **drvā*, **imenā*, **vrēmenā*, **nebesā*, and a long ending in **prasētā*, **žřebētā*; the accentuation of *krosno* and *zlatno* may have been taken from *platno* and *srebro*, respectively. It testifies to the Bulgarian accent retraction in *selo*, *vino*, *krilo*, *mleko*, *čelo*, *runo*, and to its absence in *gnezdo*, *platno*, *rebro*, *sedlo*, *vlakno*, *vedro*, *srebro*, *sukno*. It displays no analogical mobility of the stress in (a) nouns.

VIII. Goce Delčev: (c) yields (8) in *meso*, *dərvo*, *pole*, *sərce*, (5) in *zlatno*, *vreme*, *telo*, variation between (1) and (5) in *ime*; (b) yields $8 \times (5)$, including *vino*, which is missing in Alexander's list, further (8) in *rebro*, (1) in *tele*; (a) yields $7 \times (5)$, but (1) in *agne* 'lamb'; Alexander mistakenly writes (4) instead of (5) for this dialect (cf. Mirčev 1936: 58f.). This suggests that neuter *o*-stems had a long plural ending **-ā*; the Bulgarian accent retraction was apparently generalized in (b) nouns, as in Šiškovci, and eventually (a) and (b) nouns adopted accentual mobility at a stage when (c) nouns already replacing (8) by (5), as in Smoljan. The remaining nouns with fixed stress (1) are consonant stems. There are traces of pattern (4) in *oko*, *okoto*, *oči*, *očite*, *uši*, *ušite*, which Alexander does not mention.

We may now try to put the evidence together in order to arrive at a tentative reconstruction of the original distribution of the long and short plural endings in West Bulgarian. It appears that all dialects may have had a short ending in **drvā*, **imenā*, **vrēmenā*, and a long ending in **prasētā*, **žřebētā*, and at least some of the *o*-stems. The long ending may to a large extent have been generalized in the northern and eastern dialects (I, II, III, VIII), but not in the western dialects (IV, V, VI, VII). There is direct evidence for the Bulgarian accent retraction in the north (III) and the west (IV, V, VI, VII), while mobility was generalized in the Rhodope dialects (I, II, VIII), as was retracted stress in plural forms in the southwest (VII).

Turning back to the other Slavic languages, we see that the Bulgarian evidence for a long plural ending **-ā* is in agreement with the material from Slovene and its neighbors. The analogical extension of the long vowel to **prasētā* and **žrēbētā* parallels the transfer of these words from class (c) to class (b) in Slovene (cf. Stang 1957: 93). The preservation of the short ending in **drvā* is also found in Slovene and Posavian. The preservation of the short vowel in **imenā*, **vrēmenā* and the generalization of the long vowel in **prasētā*, **žrēbētā* are reminiscent of the preservation and generalization of accent pattern (c) in modern Russian *imenā*, *vrēmenā*, *plemenā*, *semenā*, and the generalization of pattern (b) in *porosjāta*, *žerebjāta*, *jagnjāta*, cf. *teljāta*. In the *o*-stems, the long ending **-ā* must have spread to (b) nouns before Stang's law already because these would otherwise have joined pattern (c) as a result of the early Bulgarian accent retraction, yielding patterns (4), (8), (5), (9), but never giving rise to (7) and (6). After Stang's law, the long plural ending in the *o*-stems was limited to accent pattern (a), from where it spread to (c) before the Bulgarian accent retraction because these nouns would otherwise have joined pattern (b), which yielded (4), (7), (6), (9) but did not give rise to (8) and (5). There can be no doubt that the accent retraction affected the West Bulgarian dialects, not only because it is directly reflected in the accentual distribution of the material (see especially dialects IV and VII above), but also because it gave rise to accent pattern (4), which would not otherwise have come into existence. An exception must be made for the dialect of Smoljan (I), where the material is inconclusive.

Thus, the West Bulgarian dialects corroborate the reliability of the Slovene evidence for Proto-Slavic vowel quantity in final syllables. Conversely, the Slovene material offers a basis for explaining the rise and development of accent classes in West Bulgarian dialects.

References

- Alexander, R.
1988 The accentuation of neuter nouns in Balkan Slavic, American contributions to the tenth international congress of slavists (Columbus: Slavica), 7-34.
- Bojadžieva, J.
1931 Kjustendilskitē polčani i tēhnijat govor, Izvēstija na Seminara po slavjanska filologija pri Universiteta v Sofija 7, 181-329.
- Georgiev, S. pop
1907 Po govora v s. Češnegir Nova-Mahala (Stanimaško), Izvēstija na Seminara po slavjanska filologija pri Universiteta v Sofija 2, 411-444.
- Kortlandt, F.
1975 Slavic accentuation: A study in relative chronology (Lisse: Peter de Ridder).
1976 The Slovene neo-circumflex, The Slavonic and East European Review 54/134, 1-10.
1982 Sravnitel'no-istoričeskie kommentarii k bolgarskomu udareniju, Zbornik za filologiju i lingvistik 25/1, 91-96.
- Mirčev, K.
1936 Nevropskijat govor (Sofija: Pridvorna pečatnica).
- Mladenov, M.
1966 Ihtimanskijat govor (Sofija: Izd. na BAN).
- Rigler, J.
1970 Akcentske variante, Slavistična Revija 18, 5-15.

Stang, C. S.

1957 Slavonic accentuation (Oslo: Universitetsforlaget).

Stojkov, S.

1967 Banatskijat govor (Sofija: Izd. na BAN).

Vermeer, W. R.

1984 On clarifying some points of Slavonic accentology: The quantity of the thematic vowel in the present tense and related issues, *Folia Linguistica Historica* 5/2, 331-395.

POVZETEK

Zahodnobolgarska narečja krepijo zanesljivost slovenske razvidnosti za praslovansko kolikost v končnih zlogih. In narobe: slovenska gradiva nudijo podlago za razlago in razvoj naglasnih razredov v zahodnobolgarskih narečjih.

Slovenski novi cirkumfleks je močan vir obvestilnosti za vzpostavitev praslovanskih dolgih samoglasnikov v ponaglasnih zlogih. Trizložne besedne oblike s sredinskim naglasom kot posledico praslovanskega progresivnega naglasnega premika imajo, kakor se kaže po Dybojevem zakonu, dolgi odraz prvotno akutiranih samoglasnikov v zadnjem zlogu, npr. *osnôva*, *žabáva*, *nosila*, *pisála*, *telêta*, *ženâmi* proti *gostíla*, *kovála*, *sedêla*, *želêla* (po analogiji *želêla* ter *míslila*). Zato za praslovanščino vzpostavljamo **osnôvâ*, **žabâvâ* itd. proti *sedêla* itd. Nastanek dolgega samoglasnika je posledica zgodnje izgube akuta v poponaglasnih zlogih. To stanje se na svoj način odraža v zahodnih bolgarskih govorih, ki so tu zajeti v 8 skupinah.

particular, in 1954, and the fact that the government's efforts to control food were limited to the provision of a few grains of wheat and oil to certain categories of the population. The fact that the government was unable to control the distribution of food in the early years of the People's Republic is a clear indication of the limited role of the state in the early years of the People's Republic. The fact that the government was unable to control the distribution of food in the early years of the People's Republic is a clear indication of the limited role of the state in the early years of the People's Republic. The fact that the government was unable to control the distribution of food in the early years of the People's Republic is a clear indication of the limited role of the state in the early years of the People's Republic.

Thus, the West Bulgarian districts corroborate the reliability of the earlier evidence of Professor Vaynski's view on the role of the state in the development of mental illness. This material offers a basis for explaining the rise and development of mental illness in West Bulgarian districts.

Bibliography

- ALISTARV, R.**
198 The maintenance of order in Soviet bloc: some comparisons to the rural environment. *Journal of Peasant Studies*, 7, 3-10.
- BRADSHAW, J.**
1981 Epigenetic, genetic, and environmental factors in the development of schizophrenia. *Journal of Peasant Studies*, 7, 149-59.
- GEORGI, S. M.**
197 The process of change in the Balkan countries (Sofia). *Journal of Peasant Studies*, 7, 413-44.
- KORINAKIS, P.**
1971 State organization, social control, and mental illness. *Journal of Peasant Studies*, 7, 101-11.
1972 The Soviet and Bulgarian mental health systems. *Journal of Peasant Studies*, 7, 111-20.
1973 The Soviet and Bulgarian mental health systems. *Journal of Peasant Studies*, 7, 111-20.
- SEIDER, S.**
1976 *Peasant and State* (Oxford: Clarendon Press).
- STEVENS, J.**
1977 *The Soviet and Bulgarian mental health systems* (Oxford: Clarendon Press).
- VAJNSKI, P.**
1971 *Mental illness in Bulgaria* (Sofia: Znanostna i izdatna umestnostna).

O AKCENTU I VOKALSKOM KVALITETU U BRIŽINSKIM SPOMENICIMA

Analiza samoglasniških in naglasnih potez v Brižinskih spomenikih kaže dve razvojni stopnji: eno predslovensko, prepisano s predloge, kjer še ni naglasnega pomika, in eno slovensko, odsev govora v času prepisovanja, pri začetku slovenskega naglasnega pomika.

An analysis of vocalic and accentual characteristics of the Freising Fragments points at two stages of the language development: a pre-Slovenian one, copied from the original text, where the progressive accent shift has not yet taken place, and a Slovenian one, a reflection of the spoken language of the time of copying, at the beginning of the Slovenian progressive accent shift.

0 Uvod

Slavenski tekstovi u latinskom kodeksu koji je 1803. godine iz Freisinga prenesen u Državnu biblioteku u Münchenu, poznati pod nazivom »Brižinski spomenici«, po paleografskoj su analizi nastali krajem 10. stoljeća (up. Kos (1924)) kao prijepis sa starijeg predloška. Prijepis je po istoj paleografskoj analizi nastao u domenu bavorske pisarske škole, minuskulnim pismom, i nije izvjesno u kojoj su mjeri pisari govorili slavenski jezik na kojem su pisali. Predložak za Brižinske spomenike bio je stariji, vjerojatno s kraja 9. ili početka 10. stoljeća (up. Ramovš-Kos (1937: 9, 11) i Kolarič (1958: 71)).

Polazna hipoteza ovog priloga je da Brižinski spomenici pokazuju što se je u jezičnom razvoju dogodilo u 10. stoljeću, između jezika predloška i jezika kakav je govoren onda kada je nastao prijepis – barem prvog i trećeg teksta, koji su pisani za čitanje u crkvenoj službi. Da bi se provjerila ta hipoteza treba utvrditi da li u Brižinskim spomenicima postoje dva kronološki različita ali međusobno vezana jezična sloja, i da li se tako ustanovljiv razvoj uklapa u ono što znamo o jezičnom razvoju u krajevima gdje su Brižinski spomenici nastali.

1 Analiza oznake jera i nazala u Brižinskim spomenicima

U analizi jezika Brižinskih spomenika daju glasovne i glasovno-morfološke osobine tačniju osnovicu za datiranje od ostalih osobina, koje su mogle potrajati više stoljeća. Na indikativnost ovih osobina, te činjenicu da one ukazuju na dva sloja u Brižinskim spomenicima, ukazao je Ramovš (1931: 8, 9), spominjući varijaciju u pisanju *dl* : *l*, *jego* : *jega*, *moje* : *me* itd. i navodeći da su varijante prvog tipa po svemu sudeći pripadale predlošku, a varijante drugog tipa, govoru prepisivača. Za datiranje tih osobina relevantna je tvrdnja Riglera (1967: 131) da nastanak kontrahiranih oblika (kao u trećem primjeru varijacije spomenutom gore) mora da je prethodio denazalizaciji nazalnih vokala **ɛ* i **ɔ*, pošto je tamo gdje je jedan od kontrahiranih vokala bio nazalni, rezultat kontrakcije dobio isti refleks kao taj nazalni vokal.

Po općenitom je mišljenju za jezično datiranje Brižinskih spomenika osobito indikativno pisanje nazalnih i reduciranih vokala (u Brižinskim spomenicima slivenih u jedan reducirani vokal tipa *ə*, u literaturi zvan jerom).

Ramovš (1936: 32–34) i Ramovš-Kos (1937) smatraju da su nazalni vokali još postojali u Brižinskim spomenicima, mada nije izključeno da je denazalizacija već počela. Na prisutnost nazalnosti ukazuje po mišljenju tih i ostalih autora pisanje refleksa **ę* kao *en*, pored *e*, te pisanje refleksa **q* kao *on*, pored *o* ili *u*. Ramovš (1936: 33, 34) smatra da pisanje kao *o* odnosno *u* ne ovisi o akcentiranom odnosno neakcentiranom slogu, pošto ima suviše izuzetaka ($14 \times u$ mjesto očekivanog *o* i $9 \times o$ mjesto *u*) i dvaju pisanja za isti oblik (up. I 29: *poronso* prema III 61: *poruso*; II 49: *bozzekacho* prema II 55: *bozzekachu*). Ramovš (1936: 34) pretpostavlja da je to prosto bilo pisanje za još očuvane nazalne vokale.

Kolarič (1958: 72) je na osnovi razmjera $43 \times u : 33 \times o$ pretpostavio »da je oralni refleks nazala *q* u akcentiranoj i neakcentiranoj poziciji bio već uzak *q*, otprilike takav glas, kakav se još danas izgovara u gorenjštini«. Pri tome, na žalost, nije obratio posebnu pažnju na pisanje kao (*en* i) *on* ispred palatalnih konsonanata, koje bi moglo ukazivati na bifonematsku sekvencu u izgovoru, poznatu raznim slovenskim sjevernim govorima, kojima niti uzak refleks nazalnih vokala nije nepoznat (Rigler (1967: 134) ga spominje za prleški govor, koji je imao ranu denazalizaciju, dok se je gorenjski refleks tek kasnije suzio; po Rigleru, međutim, varijacija između *o* i *u* u Brižinskim spomenicima ukazuje na još prisutne nazale).

Kortlandt (1975) je pretpostavio da je pisanje refleksa nazalnog vokala *q* u Brižinskim spomenicima ipak ovisilo o mjestu akcenta, tako da je pisano *o* u akcentiranom slogu, *u* iza akcenta, a ili *o* ili *u* ispred akcenta. Ovdje je interesantna njegova diskusija iznimaka – onih koje su navele Ramovša da odbaci tu pretpostavku. S obzirom na pravilo da je akcentirani vokal **q* pisan kao *o*, a poslijeakcentatski kao *u*, Kortlandt spominje dvije grupe mogućih iznimaka: grupu oblika u kojoj je umjesto mogućeg finalnog grafema *o* pisano *u*, te grupu u kojoj je umjesto očekivanog finalnog grafema *u* pisano *o*. U prvu grupu spadaju *choku* [hot'q] (I 7 i III 48), *pomgnu* [pomŋq] (I 13, 2 ×) i (*mil*)*tuoriv* [(mil)twoŋq] (I 22 i I 24), te *moiv* [moj̄q] (I 11), *tuoiu* [twoj̄q] (III 51) i *moiu* [mojq] (III 66). Za prva tri oblika Kortlandt pretpostavlja na osnovi uporedbe sa staroruskim i savremenim ruskim jezikom da su u prvom licu singulara prezenta mogli imati akcenat povučen na osnovu. Pošto su ovakvi primjeri od bitnog značaja, trebalo bi provjeriti da li ima tragova takvog akcenta u slovenskom dijalekatskom materijalu; Ramovšu takva akcentuacija iz historijskog ili dijalekatskog materijala nije bila poznata. Za navedena tri oblika posvojne zamjenice, Kortlandt smatra da su vjerojatno imali slabi akcenat na drugom slogu i možda činili jednu akcenatsku cjelinu sa slijedećom imenicom, što je – ako se uzmu u obzir već prisutni kontrahirani oblici ovih zamjenica (t. j. *mo* i *tuo*) – prihvatljivo rješenje. U drugu grupu spadaju primjeri pisanja finalnog neakcentiranog *q* kao *o*, i to u *bozzekacho* [poset'ahq] (II 49), *stradacho* [stradahq] (II 98) i *bodo* [bodq] (III 42). Kortlandt misli da su to slični primjeri pisarske inkonsekventnosti kao što je pisanje neakcentiranog finalnog [u] kao *o* u *vuirch / nemo* (II 60–61). Po mome mišljenju je problem s tom interpretacijom da u *vuirch / nemo* tom zadnjem vokalu prethodi

[m], koje u neakcentiranom slogu smanjuje artikulacijsku razliku između [o] i [u], dok se za tri spomenuta primjera iz druge grupe mogu dati drugačija objašnjenja: za *bodo* treba pretpostaviti da je akcenat bio na finalnom slogu (pošto je ta mogućnost alternativne akcentuacije u slovenskom jeziku sačuvana), a za *bozsekacho* i *stradacho* treba pretpostaviti izgovor na koji je utjecalo mjesto u tekstu gdje se nalaze: u oba slučaja iza te riječi slijedi riječ koja počinje nazalnim samoglasnikom (...*bozsekacho* / *mrzna* ...; ...*stradacho* *nebo*...), pod čijim je utjecajem finalni vokal imao izgovor koji je pisaru ličio na izgovor kakav je on bilježio grafemom *o*. Po tome možemo pretpostaviti da je nazalnost refleksa **q* izgovarana u akcentiranom slogu, bila opcionalna u predakcenatskoj poziciji, a da se je gubila ili već bila izgubljena u poslijeakcenatskoj poziciji. Ovu interpretaciju potvrđuje pisanje poslijeakcenatskog refleksa **q* kao *u* u *bozsekachu* (II 55) kada slijedeća riječ ne počinje nazalnim samoglasnikom (t. j. ... *bozsekachu* *luime*...).

Ako je ova pretpostavka tačna, kako onda treba objasniti pisanje *vuerun* (II 105) za (prvotno) [werq]? Ovdje je opet kontekst indikativan: iza *vuerun* slijedi veznik *i* (t. j. ...*vuerun* *ipraudn*...), a pisanje *vueru* i moglo je u izgovoru biti interpretirano kao *vuerui* [werui] (imperativ za drugo lice singulara). Ova je grafematska razlika po svoj vjerojatnosti bila uvjetovana potrebom da se nedvosmisleno izrazi (prvotno) [werq].

Drugi je značajan faktor za jezik Brižinskih spomenika pisanje jera. Autori se slažu u tome da je jer postojao u jakoj poziciji, ali se ne slažu u mišljenju o slaboj poziciji. Po Ramovšu (1936: 36), slabi jer koji još izgleda da je sačuvan u stvari je ili mlađi analoški ili nastao da bi se olakšao izgovor konsonantskih skupina (kao u *zelom*, *dine*, *zesti*, *zegresil*). Kortlandt (1975), naprotiv, smatra da je akcentirani slabi jer u Brižinskim spomenicima sačuvan i pisan, pored analoškog i fonetskog jera koji je utvrdio Ramovš. Pretpostavka o sačuvanom akcentiranom slabom jeru moguća je ako se pretpostavi da je akcenatski sistem bio star, onakav kakav možemo rekonstruirati za početak 10. stoljeća, prije slovenskog progresivnog akcenatskog pomaka. Na osnovi razmjera: *kibogu* [kəbogu] (III 21) – *ctomu* [ktomu] (II 83), te *zenebeze* [sənebeze] (I 27) – *ztemi* [stemi] (I 32), u kojima je slabi jer u prijedlogu pisan tamo gdje je po svoj vjerojatnosti bio akcentiran, a nije pisan tamo gdje nije mogao biti akcentiran, Kortlandt je kombinirajući to otkriće s Ramovševim, te s onim što je poznato o mjestu akcenta u to vrijeme jezičnog razvitka, utvrdio slijedeće uvjete za pisanje slabog (t. j. neparnog) jera grafemima *e* ili *i*:

- u prijedlogu [sə] ispred inicijalnog [s] ili konsonantske grupe (npr. *ze zopirnicom* [sə sɔpɪrnikom] (II 72), *zigreahu* [səgreahɔ] (II 50));
- u akcentiranim prijedlozima (npr. *kibogu* [kə bɔgu] (III 21), *zenebeze* [sə nebeze] (I 27));
- u flektiranim oblicima riječi *din* [dɔn], koji su prije gubitka slabog jera bili akcentirani;
- uz akcentirane i poslijeakcenatske silabičke rezonante [ɾ] i [l] (u predakcenatskoj poziciji jer uz njih nije pisan); za *mrzna* [mɾzna] (II 50) i *raztrgachu* [rastɾgahɔ] (II 103) pretpostavlja na osnovi slavenske komparativne evidencije izvan slovenskog jezika da je akcenat bio na slogu iza silabičkog rezonanta;

- u inicijalnom [sə] koje se može analizirati kao prefiks (na osnovi morfološke analize, koja nije konsistentno primijenjena u prvobitnoj formulaciji ovog pravila, koje je dao Kolarič (1968: 26));
- u inicijalnoj poziciji gdje je slabi jer bio akcentiran (za *zemirt* [səmr̩t] (II 14), *zimizla* [səmisla] (III 49) i *zelom* [səlom] (I 5) Kortlandt pretpostavlja da su ove imenice prešle u grupu s mobilnim akcentom, pa da su u atestiranim oblicima imale akcentirani jer);
- u medijalnoj poziciji gdje je slabi jer bio akcentiran: primjeri su *bozzledine* [posledə̃ne] (II 92) i *zudinem* [s̩d̩ə̃nem] (III 54), gdje je za ovo mjesto akcenta indikativno pisanje refleksa *q kao *u*, tipično za slogove izvan akcenta;
- *uuizem* (I 4) mora da je bilo omaška.

Kortlandt upozorava na činjenicu da nema jera koji je po uporednoj slavenskoj evidenciji trebao biti akcentiran, a da ne bi bio pisan u Brižinskim spomenicima. Neakcentirani slabi jer pisan je po analogiji ili fonetski uvjetovano. Na taj način, na osnovi pisanja jera i refleksa *q, Kortlandt utvrđuje arhaičnu akcentuaciju, koja mora da je prethodila progresivnom akcentatskom pomaku inicijalnog silaznog akcenta na slijedeći slog u riječima tipa *ok̩̂*, poznatom kao početak tipično slovenskog razvoja.

U kolikoj je mjeri Kortlandtova interpretacija pisanja jera jedino moguće rješenje za cjelokupni rukopis Brižinskih spomenika? I kakve indikacije o akcentuaciji daju ostale osobine ovog rukopisa?

U analizi primjera treba posebno razmotriti »omaške« i zapitati se ne uklapaju li se one u kakav sistem. U ovom slučaju treba tako razmotriti *uuizem* [w (ə) sem] (I 4), s akcentom na drugom slogu, a ne na slabom jeru, za koje je inače u rukopisu pisano *uzem* ili *vzem*. »Omaška« baš u ovoj riječi nije neovisna o nominativu singulara ove riječi, gdje je jer bio u jakoj poziciji (što je pisano kao *vuez* (I 3) ili *vuiz* (I 28) [wəs]). Može se zaključiti da se je pisaru 'omaklo' pisanje slabog jera tamo gdje on nije mogao biti akcentiran po analogiji s oblikom iste riječi u kojem je jer bio u jakom položaju, po analogiji, dakle, koja liči na analogiju u pisanju prefiksa [sə] (kao *ze* ili *zi*) tamo gdje taj prefiks nije mogao biti akcentiran. Oba su ova slučaja analogije indikativna za to kako je pisar interpretirao osobine predložka koji je prepisivao: slučajeve pisanja slabog jera u predložku pisar je interpretirao kao analoške (pored fonetskih, ispred inicijalnog [s] ili konsonantske grupe), po analogiji s oblikom ili oblicima iste riječi gdje je jer bio u jakom položaju. Ovo pravilo, koje je formulirao Ramovš (1936), važno je po svojoj vjerojatnosti za jezik govoren u vrijeme kad je nastao sačuvani rukopis Brižinskih spomenika, dok su pravila koja je formulirao Kortlandt po svojoj vjerojatnosti važila za jezik predložka Brižinskih spomenika.

Da li ostale osobine rukopisa mogu podržati ovu analizu? Za odgovor na to pitanje od presudnog je značaja mjesto akcenta. Ako se može pokazati da u vrijeme nastanka sačuvanog rukopisa mjesto akcenta nije više bilo isto kao ono o kojem je ovisilo pisanje jera i refleksa *q kao što je to pokazao Kortlandt, i ako se ustanovljena razlika uklapa u ono što znamo o razvitku akcenta, onda je ovdje formulirana analiza o dva jezična sloja u Brižinskim spomenicima prihvatljiva.

2 Označavanje akcenta u Brižinskim spomenicima

U Brižinskim spomenicima upotrebljavana su dva načina za oznaku akcenta: udvostručeno pisanje grafema za konsonante i akcenatski znakovi. Obje su ove konvencije imale i drugu dijakritičku funkciju, pa ih treba detaljno razmotriti.

U Brižinskim spomenicima nalazimo slijedeće primjere udvostručenog pisanja grafema u svrhu razlikovanja konsonanata:¹

Grafematska oznaka	Izgovor	Grafematska oznaka	Izgovor
<i>cc, ch, ck</i>	[t']	<i>c</i>	[k], [č], [c], [t']
<i>ng</i> (pored <i>ŋ</i>)	[ŋ]	<i>n</i>	[n], [ń]
<i>ss</i>	[š]	<i>s</i>	[š], [ž], [č], [s]
<i>ts, cs</i>	[č]	<i>s</i>	[š], [ž], [č], [s]
<i>tz</i>	[č]	<i>z</i>	[s], [z], [c], [š], [ž], [č]
<i>uu, vu, vv</i>	[w]	<i>u, v</i>	[u], [u], [w]

Vidimo da su grafematske kombinacije upotrebljavane za oznaku glasova slovenskog jezika koji su ili bili nepoznati staronjemačkoj ortografiji, ili su i u njoj označavani grafematskom kombinacijom. Ove su grafematske kombinacije imale specifične glasovne korelate, za razliku od korespondirajućih jednostrukih grafema, koji su mogli imati više glasovnih korelata.

Pored ove grupe grafematskih kombinacija, postojala je i druga grupa, koja se nije razlikovala od korespondirajućih jednostrukih grafema specifičnošću glasovnih korelata, nego su i glasovno i distribuciono u smislu segmentalnog konteksta grafematske kombinacije i jednostruki grafemi imali iste denotate. Za razliku između prve i druge grupe distribuciono je bitan kontekst uz opstruent, gdje grafematske kombinacije za [t'], [š] i [č] nisu mogle biti upotrijebljene, dok one iz druge grupe, za [s] i [z], jesu. Druga je grupa bazirana na slijedećim primjerima:

1 <i>detd</i> [ded]	49 <i>bozzekacho</i> [poset'ahɔ]
10 <i>odszlauuibusige</i> [od slawi božije]	55 <i>bozcekachu</i> [poset'ahɔ]
13 <i>bzzre / du</i> [b(ə)z redu]	92 <i>bozzledine</i> [posledańe]
17 <i>oz / stanem</i> [ostanem]	93 <i>pozstavn</i> [postaw(il)]
22 <i>raszboi</i> [razboj]	95 <i>dozstoi</i> [dostoji]
39 <i>ozcepasgenige</i> [o səpasenije]	97 <i>zesztoco</i> [žestoko]
46 <i>bozza</i> [bosa]	110 <i>prizzuause</i> [prizwauše].

(Pored toga, *ch* = *h* u istim oblicima.)

Dok se udvostručeno pisanje u intervokalskoj poziciji može po staronjemačkoj tradiciji pripisati oznaci za bezvučnost, ostali su navedeni primjeri indikativni. Možemo zaključiti da grafematske kombinacije *zz*, *zs*, *zc* i *sz* nisu imale dijakritičku funkciju istog tipa kao grafematske kombinacije iz prve grupe. Pregled glasovnog konteksta u kojem su ove grafematske kombinacije pisane navodi nas na zaključak da su one pisane:

¹ Po ovdje upotrijebljenoj transkripciji, *z* = *z* i *β* iz originala, a *s* = *ʃ* iz originala.

– u višesložnim riječima, ako je akcentiran bio vokal iza udvostručeno pisanog konsonanta;

– u jedinom primjeru jednosložne riječi (*detd*), s kratkim akcentom ispred udvostručeno napisanog konsonanta;

– u *ozcepasgenige* (II 39), gdje je u inicijalnom [sə] označen slabi jer i slog s njim »kao da je akcentiran«; ovo se pisanje može uzeti kao indikacija da pisar prijepisa Brižinskih spomenika nije razlikovao analoški slabi jer od akcentiranog slabog jera, pa da je u ovom slučaju analoški sačuvan slabi jer u prefiksu [sə] interpretirao kao moguće akcentiran.

Ovdje su od bitnog značaja dva primjera: *bzzredu* (II 13) i *bozzledine* (II 92). Pisanje *bzzredu* upućuje (na osnovi pravilnosti koja važi za ostale primjere) na akcent na drugom slogu, kakav smo dobili u slovenskom jeziku u toj sintagmi nakon progresivnog akcenatskog pomaka, što bi značilo da je u vrijeme nastanka sačuvanog rukopisa Brižinskih spomenika slovenski progresivno akcenatski pomak već bio počeo, dok ga u vrijeme nastanka predloška još nije bilo. Na uporediv način u *bozzledine* udvostručeno pisanje konsonanta upućuje na akcent na drugom slogu, ispred onog s medijalnim jerom, za koji je Kortlandt (1975: 407) pretpostavio da je još bio akcentiran (a akcent je s njega prevučen na prethodni slog u 10. stoljeću). Udvostručeno pisanje konsonanta tako ovdje upućuje na analizu po kojoj medijalni slabi jer više nije bio akcentiran u vrijeme nastanka sačuvanog rukopisa Brižinskih spomenika, dok još jeste bio akcentiran u vrijeme nastanka predloška. Usporedba pravila za pisanje slabog jera s pravilom za pisanje udvostručenih konsonanata *zz*, *zs*, *zc* i *sz* podržava pretpostavku o dva jezična sloja u Brižinskim spomenicima, jednom, prije retrakcije akcenta sa medijalnog slabog jera i progresivnog pomaka akcenta s inicijalnog slabog jera te inicijalnog silaznog akcenta na slijedeći slog, i drugom sloju, karakterističnom za prijepis, u kojem su progresivni pomaci akcenta već počeli.

Može li se i za drugi primjer označenog medijalnog slabog jera za koji je Kortlandt (1975: 407) pretpostavio da je bio akcentiran u vrijeme nastanka teksta Brižinskih spomenika, u *zudinem* [sɔdɔnem] u sekvenci *nazudinem dine* (III 54), pretpostaviti da u vrijeme nastanka prijepisa više nije imao akcent na medijalnom jeru, nego na prethodnom slogu, u kojem je refleks **q* pisan kao *u*? Ako se na osnovi ostalog teksta prijepisa može pokazati da ova pretpostavka nije netačna, a ortografija za refleks **o* je ostala nepromijenjena u onim slučajevima gdje je prvotno neakcentiran refleks dobio akcent u rezultatu akcenatskog pomaka ili sa slabog jera ili sa inicijalnog silaznog akcentiranog sloga, onda to znači da je denazalizacija izvan akcenta izvršena prije retrakcije akcenta sa medijalnog slabog jera i prije slovenskog progresivnog pomaka silaznog akcenta na drugi slog. Za provjeru ove pretpostavke odlučne su ostale indikacije o mjestu akcenta u Brižinskim spomenicima, i to na osnovi akcenatskih znakova.

U Brižinskim su spomenicima pisani akcenatski znakovi kao akut (´) i kao cirkumfleks (˘). Analiza ortografije i distribucije pokazuje da se za prvi Brižinski spomenik može utvrditi samo jedan tip akcenta (up. Gvozdanović 1973), akut, za drugi Brižinski spomenik, akut i cirkumfleks, a za treći Brižinski spomenik, samo jedna atestacija cirkumfleksa. Lista je akcenatskih znakova u Brižinskim spomenicima slijedeća:

- 2 *miloztiuvi* [milostiwi]
 3 *I'zuetemu, I'zuetei, I'zue / temu* [i swetemu, i swetej̃, i swetemu]
 5 *I územ, I územ* [i ũsem, i ũsem]
 6 *I územ, I územ, devúam, lúzē* [i ũsem, i ũsem, dewam, i ũsem]
 7 *chokú* [hot'ɔ]
 8 *I'vueruiú, ón²* [i weruiɔ, on]
 9 *I'meti, ié.², sivuót²* [imeti, ie, žiwot]
 10 *I'meti* [imeti]
 13 *úuuraken* [uwrat'en]
 14 *vúolu, ne vúolu, vúde, ne vúde* [wol'ɔ, ne wol'ɔ, wede, ne wede]
 14 *úne praud /nei* [ũ neprau̯dnej̃]
 15 *úlsi, v̄ uzmazi* [ũ ʒi, ũ wsmazi]
 17 *zpe, nezpe* [spe, ne spe]
 18 *zúeta² vúecera* [sweta wečera]
 19 *Í.inoga, íprotiu²* [i inoga, i protiu̯]
 20 *Tí, vúez* [ti, wes]
 21 *vúelica, miloztíví* [welika, milostiwi]
 22 *tuoriv̄, Í.odineh* [twofɔ, i od ineh]
 23 *vúensih, t̄ minsih, zé.tebe²* [wenčih, i mənših, ze tebe]
 24 *miltuoriv̄, Í.zuetei, Í.vzem, zvetim²* [mil twofɔ, i swetej̃, i ũsem, swetim]
 25 *vzel* [ʒel]
 26 *ácose, tuá* [akože, twa]
 27 *vse, vúiz* [uže, wəs]
 28 *národ, otél* [narod, otel]
 29 *Í.* [i]
 30 *mó, dusú, Í me, t̄ mó* [mɔ, dušɔ, i me, i mɔ]
 31 *Í.mo, ímoi², sivuót²* [i mɔ, i moi, žiwot]
 32 *tuó, v̄zovues, tvóí / mi²* [twɔ, ũzoweš, twojimi]
 34 *vúecsne, vúezelie, t̄ vúecsni, sivuót* [wečne, weselie, i wečni, žiwot]
 35 *v̄ uuek* [ũ wek]
 3 *neprigem / lióki* [ne prijeml'ɔt'i]
 6 *núuvue / kigemubesiti* [nu ũ weki jem̄u be žiti]
 41 *T̄igese* [tiježe]
 64 *úgotouleno* [ugotou'eno]
 70 *nicacósé* [nikakože]
 112 *teim* [te i jim]
 32 *bdē* [bde]

(U ortografiji Brižinskih spomenika refleksi su nazalnih vokala *ɛ i *ɔ pisani kao bifonematske sekvence *en* i *on* ispred [č] i [t']. U ostalim je položajima refleks *ɛ sistematski pisan kao *e*, dok je refleks *ɔ varirao između *o*, *u* i *un*, s tim da je u akcentiranom slogu u vrijeme nastanka predložka Brižinskih spomenika pisano

² Akcenatski znak stoji u rukopisu desno od grafema gdje je zabilježen u transkripciji, tj. između tog i slijedećeg grafema. Akcenatski znak iznad drugog dijela sekvence *vu* ili *uv* u transkripciji, isto u rukopisu stoji desno od te sekvence, odn. iznad drugog grafema te sekvence i slijedećeg grafema.

o, iza akcentiranog sloga *u*, a ispred njega *o* ili *u*. U transkripciji je umjesto * ϵ pisano *en* ili *e*, dok je za * ϱ još pisano ϱ , iako je rezultat ovdje predložene analize da je u vrijeme nastanka sačuvanog prijepisa Brižinskih spomenika nazalnost refleksa * ϱ izgovarana u akcentiranom slogu, vjerojatno bila opcionalna u predakcenatskim slogovima, a da se je gubila ili već bila izgubljena u poslijeakcenatskim slogovima).

Nedvoumni akcenatski cirkumfleks nalazimo u *Tigese* (II 41) i *bdê* (III 32), gdje je njime označen dugi akcentirani vokal. Za akutski označene akcente u prvom i drugom Brižinskom spomeniku mogu se utvrditi slijedeće funkcije:

a) iznad *i* nalazimo slijedeće funkcije:

- dijakritičku, radi razlikovanja [i] od [i̇] (up. *teim* [te i̇im] (II 112));
- akcenatsku (up. *Ti* (I 20));

b) iznad *u* ili *v* nalazimo slijedeće funkcije:

- dijakritičku, da bi se [u] (odnosno oznaka za refleks * ϱ) razlikovalo od [u̇] (up. *vueruiv*, *tuoriv*, *miltuoriv*, *vse*, *núuvueki*, *úgotouleno*), odnosno da bi se [u̇] razlikovalo od [w] (up. *vuuraken*, *úlsi*, *v uzmaz*, *vzem*, *vzel*, *vzovues*, *v uuek*); za ovu je dijakritičku funkciju oznake relativno veće sonornosti indikativna grafematska razlika između *vzem* [u̇sem] (I 24), s akcentom na *v*, i *vúiz* [wəs] (I 27), s akcentom na početku slogovnog nukleusa;
- dijakritičku funkciju srodnog tipa nalazimo na kraju grafematskih sekvenci *vu* i *uv*, gdje je akcentom označen početak slijedećeg slogovnog nukleusa, kojemu prethodi [w], a ne [u̇w] (up. *vúolu*, *ne vúolu*, *vúede*, *ne vúede*, *vúez*, *vúelica*, *vúensih*, *vúecsne*, *vúezelie*, *vúecsni*); iako je u većini slučajeva slogovni nukleus na čijem početku stoji akcenatski znak u izgovoru bio akcentiran, kao indikativne iznimke navodim ovdje *vúede* [wede] (I 14) i *vúezelie* [weselje] (I 34), za koje nije moguće pretpostaviti akcent na prvom slogu, pa tako pokazuju da akcenatski znakovi ovdje nisu imali izgovornu akcenatsku funkciju, nego dijakritičku iznad grafematske sekvence *vuv*; moguće je pretpostaviti da je u *zúeta* [sweta] (I 18) akcentat pisan po analogiji s ovim primjerima, pošto je iza grafema za opstruent umjesto *vu* upotrebljavan jednostruk grafem *u*; ovako ustanovljeno pisanje akcenta na kraju sekvenci *vu* i *uv* kada iza njih slijedi grafem za vokal uklapa se u staro visokonjemačku pisarsku tradiciju iz St. Gallena, koja je bila glavni uzor za bavorsku školu (up. Schaeken (1987:207)).³

³ Schaeken (1987) je predložio drugačiju analizu akcenatskih znakova u prvom Brižinskom spomeniku. Po Schaekenu (1987: 208 etc.) se za njihovu funkciju mogu formulirati slijedeća tri pravila:

(1) akut između proklitičke konjunkcije *i* i slijedeće riječi, i akut na desnoj strani iznad grafematskog kompleksa *vuv*, sprečava eventualno pogrešno čitanje i može biti objašnjen kao znak podjele;

(2) akut iznad *o*, *e*, i iznad *u/v* u posljednjem slogu označava nazalnost;

(3) u prvom odn. jedinom slogu, akut iznad *u/v* označava bilabijalni glas *u*; osim toga, akut iznad početnog *v* označava razliku prema početnom *vu-*, a kod *u = v̄z* upotrijebljen je kao znak podjele.

Schaeken smatra da je *i* u *iė*. (u njegovoj transkripciji *iė*;) akcentat upotrijebljen je kao znak podjele, dok u *á cose* i *ná rod* (u njegovoj transkripciji) akcentat povezuje odvojeno pisanje dijelove jedne riječi. Na sličan način, po njegovu mišljenju, akcentat u *tvói / mi* označava da je *tvói* samo dio riječi. Za ostale slučajeve (5½%) smatra da su pisarske omaške.

Iako je Schaekenov pristup akcenatskim znakovima kao dijakritičkim u biti tačan, njegova pravila ostavljaju i neke pravilnosti u rukopisu bez objašnjenja. Tako je u rukopisu sistematski pisano *i'meti* (I

- za *chokú* [hot'ɔ] (I 7) i *dusú* [dušɔ] (I 30) nije moguće utvrditi dijakritičku funkciju sličnu gorespomenutim, nego je moguće pretpostaviti da su imali akcentat na slogu koji je označen kao akcentiran; ova se pretpostavka protivi Kortlandtovoj (1975: 408, 409) tvrdnji o pisanju *u* za poslijeakcenatski refleks **ɔ*, što je on za slučaj *chokú* pretpostavio na osnovi dijela uporedne slavenske evidencije, a za *dusú* se može pretpostaviti na osnovi stanja prije slovenskog progresivnog akcenatskog pomaka inicijalnog silaznog akcenta na drugi slog; pretpostavku o akcentu na drugom slogu u *chokú* podržava dio uporedne slavenske evidencije, pa nije isključeno da su i na slovenskom tlu postojale dvije mogućnosti i da je pisaru prijepisa bio poznat akcentat na drugom slogu – ovdje je slovenska dijalekatska evidencija potrebna radi daljnjeg objašnjenja; za *dusú* je prihvatljivo objašnjenje da je akcentat bio na prvom slogu u vrijeme nastanka predložka, a na drugom slogu, u rezultatu slovenskog progresivnog akcenatskog pomaka, u vrijeme nastanka prijepisa; ova se pretpostavka o već prisutnom slovenskom progresivnom pomaku u vrijeme nastanka prijepisa poklapa s evidencijom koju daje pisanje *bzzredu* [b(ɔ)zredu] (II 13) o akcentu na drugom slogu, u rezultatu istog progresivnog akcenatskog pomaka;
- c) dijakritičku funkciju akcenta radi razlikovanja dvaju grafematski istih oblika nalazimo u *zé* [se] (I 23), što je povratna zamjenica, a ne pokazna, koja bi iza

9, 10), gdje *i* nije proklitika i akcentat nije mogao označavati podjelu prema idućoj riječi. Ovo je ili protuprimjer za pravilo (1), ili znak da je pisar govorio slovenski pa je znao razliku između primjera gdje akcentat dijeli i onih gdje povezuje riječi. A ako je pisar govorio slovenski i znao tu razliku, zašto bi je označavao pišući akcente na dva razna načina? Za pravilo (2) se kao protuprimjer može spomenuti *siuóti*, gdje akcentat nije mogao označavati nazalnost. Uz pravilo (3) može se zapitati zašto nema akcenta u *vinistue*, gdje bi trebalo označiti podjelu, a zašto je akcentat zabilježen u *v uzmazi*, gdje je podjela već označena odvojenim pisanjem. Ovakvi primjeri nisu izuzetni, nego se uklapaju u općenito označavanje izgovornih cjelina i proklitika kao njihovog dijela. Izgovorne cijeline (tzv. 'segmente') istog tipa kao što ih je za sadašnji slovenski jezik opisao Toporišič (1970: 189–192) nalazimo u Brižinskim spomenicima označene tačkama. Za odvojeno pisanje riječi u Brižinskim spomenicima moguće je pretpostaviti baziranost na prozodijskim cjelinama (za koje u sadašnjem slovenskom jeziku Toporišič (1970: 194) upotrebljava termin 'govorni takt'). Proklitike u većini slučajeva čine jednu cjelinu sa slijedećom riječi, a za slučajeve gdje su pisane odvojeno, moguće je zaista pretpostaviti i odvojen izgovor, kao zasebni govorni takt, tamo gdje je proklitika u smisaonoj organizaciji segmenta predstavljala zasebnu jedinicu. Gdje je uz to postojala i kontrastivna upotreba ili proklitike ili slijedeće riječi s obzirom na neki prethodni segment ili dio segmenta u tekstu, proklitika je pisana kao zasebni segment, odvojeno tačkama. Sve ove mogućnosti upotrebe nalazimo kod veznika *i*: kao dio govornog takta (pisano neodvojeno od slijedeće riječi), kao govorni takt (pisano odvojeno od slijedeće riječi) i kao segment (pisano odvojeno od slijedeće riječi i s tačkom). A kakva je onda bila funkcija akcenta? Za odgovor na ovo pitanje indikativni su slučajevi neodvojenog pisanja *i* i to bez akcenta (*Iuuizem* (I 4), *ibih* (I 13), *iacose* (I 26), *itebe* (I 26)). U svim slučajevima smisao i konjunkcije *i* i čitavog segmenta na čijem početku ona stoji proističe iz smisla prethodnog segmenta. S druge strane, za sve slučajeve akcentiranosti *i* moguće je stvarno pretpostaviti kontrastivnost *i*/ili smisaonu odvojenost, te naglašen izgovor govornog takta na čijem početku stoji *i*, i to ili na nivou segmenta ili na nivou rečenice. Podjela na riječi i pisanje tačke suviše je pravilno u Bližinskim spomenicima, a da ne bi imalo jasnu funkciju. Na osnovi sličnosti ovako utvrđene podjele na izgovorne cjeline i podjele u sadašnjem jeziku, zaključujem da su to bila pisarska sredstva za vezivanje, odnosno rastavljanje riječi, a ne akcenatski znakovi. Za podjelu između *i* (*i u = vɤ*) i slijedeće riječi važila su pravila iznesena gore, a za povezivanje je važilo sastavljeno pisanje (koje je, kako ja vidim, prisutno i u *acose* (I 26) i *národ* (I 28)), a i u s obzirom na *acose* isto pisanom *iacose*, gdje niti je *i* akcentom odvojeno niti *a* spojeno s ostalim dijelom riječi).

- istog prethodnog konteksta (*teh zé...*) mogla slijediti; na sličan je način u *nicacose* [nikakože] (II 70) vjerojatno označena finalna enklitika [že], za razliku od finalnog sloga u [nikakot'e]; zbog primjera kao *sivuót* (I 34) i *nicacose* (II 70), gdje je akcentiran oralni vokal, nije prihvatljivo da bi u primjerima kao *zé* (I 23) akcenat dijakritički označavao nazalnost;
- d) oznaku neakcentirane dužine ispred kratkog akcenta nalazimo u *národ* [nāròd] (I 28);
- e) akcenat u izgovoru moguće je pretpostaviti za sve ostale primjere u kojima je pisan akcenat; to važi i. o. i za *ié* [ie] (I 9), što je akcentirana varijanta 3. lica prezenta 'biti'.

Ovu analizu akcenatskih znakova kao ili segmentalno ili suprasegmentalno (t. j. akcenatski ili dužinski u izgovoru) dijakritički potkrepljuje činjenica da sve funkcije imaju zajednički nazivnik u tome da je označena relativna sonornost. Osim toga, udvostručeno pisanje grafema u drugom Brižinskom spomeniku uklapa se u uporediv tip po tome što je imalo ili dijakritičku funkciju (s izuzetkom *ng*, obrnutog tipa, t. j. radi oznake relativno manje sonornosti, uključujući stridentnost) ili funkciju oznake akcenta na slogu iza udvostručeno pisanih grafema.

Tačnost kronologije po kojoj je slovenski progresivni akcenatski pomak već bio prisutan u vrijeme nastanka sačuvanog prijepisa Brižinskih spomenika potvrđuje pisanje *bozzledine* [posledǫne] (II 92), koje upućuje na akcenat na drugom slogu i tako pokazuje da je akcenatska retrakcija s medijalnog jera bila prisutna u vrijeme nastanka sačuvanog prijepisa, što po svemu sudeći mora da je prethodilo slovenskom progresivnom akcenatskom pomaku.

Za relativnu kronologiju između denazalizacije refleksa *q i slovenskog progresivnog akcenatskog pomaka indikativno je pisanje *dusú* [dušu] (I 30), koje pokazuje da je denazalizacija u poslijeakcenatskim slogovima prethodila slovenskom progresivnom akcenatskom pomaku.

3 Zaključak

Analiza glasovnih i akcenatskih osobina sačuvanog rukopisa Brižinskih spomenika ukazuje na dva jezična sloja:

1. sloj karakterističan za vrijeme nastanka predloška, u kojem je nazalni vokal q još postojao, slabi je jer u inicijalnoj i medijalnoj poziciji još bio akcentiran tamo gdje na to upućuje uporedna slavenska evidencija, a slovenski progresivni akcenatski pomak u riječima tipa [dušu] i sintagmama tipa [bez redu] još nije bio prisutan.
2. sloj karakterističan za vrijeme nastanka sačuvanog prijepisa, u kojem je denazalizacija refleksa *q u poslijeakcenatskim slogovima bila prisutna, akcenat je povučen s medijalnog slabog jera, i progresivni akcenatski pomak s inicijalnog slabog jera i inicijalnog silazno akcentiranog vokala na vokal u slijedećem slogu već je bio prisutan.

Ove karakteristike upotpunjuju analizu o dva jezična sloja u Brižinskim spomenicima do koje je došao Ramovš (1931: 8, 9) i pokazuju što se je u povijesti slovenskog jezika zbilo u 10. stoljeću.

Literatura

- Gvozdanović, J. 1973. Akcenatski znakovi u prvom Brižinskom spomeniku, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 16/2, 23–30.
- Kolarič, R. 1958. Periodizacija razvoja slovenskega jezika, *Slavistična revija* 16, 69–77.
- Kolarič, R. 1968. Sprachliche Analyse, *Freisinger Denkmäler*, Red. J. Pogačnik, München, 18–120.
- Kortlandt, F. H. H. 1975. Jers and nasal vowels in the Freising Fragments, *Slavistična revija* 23, 405–412.
- Kos, M. 1924. Paleografske in historijske študije k freisinškim spomenikom, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 4, 1–37.
- Lauer, R. 1968. Zur Funktion der Akzentuation in den Freisinger Denkmälern, *Freisinger Denkmäler*, Red. J. Pogačnik, München, 175–184.
- Logar, T. 1963. Sistemi dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih, *Slavistična revija* 14, 111–132.
- Ramovš, F. 1931. *Dialektološka karta slovenskega jezika*, Ljubljana.
- Ramovš, F. 1935. *Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti*, Ljubljana.
- Ramovš, F. 1936. *Kratka zgodovina slovenskega jezika. I.* Ljubljana.
- Ramovš, F., in M. Kos. 1937. *Brižinski spomeniki: Uvod, paleografski in fonetični prepis, prevod v knjižno slovenščino, faksimile pergamentov*, Ljubljana.
- Rigler, J. 1963. Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, *Slavistična revija* 14, 23–78.
- Rigler, J. 1967. Pripombe k Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, *Slavistična revija* 15, 129–152.
- Schaeken, J. 1987. *Die Kiever Blätter*. Amsterdam: Rodopi.
- Toporišič, J. 1970. *Slovenski knjižni jezik (4)*. Maribor: Založba Obzorja.

POVZETEK

Razčlemba samoglasniških in naglasnih značilnosti razkriva v Brižinskih spomenikih dvoje plasti: prva je pred-slovenska, iz dobe pred raznosnjenjem φ -ja, naglasnim premikom s šibkih jerov in tipično slovenskim (navzprednim) naglasnim pomikom; druga je slovenska in izkazuje ne le naglasni pomik, ampak tudi raznosnjenje φ -ja v ponaglasnih zlogih in naglasni (navzadni) umik s srednjih (medialnih) šibkih jerov. Prva plast je domnevno značilna za izvirno besedilo Brižinskih spomenikov, druga pa za prepis, ki se je ohranil v sedanji čas. Obe skupaj kažeta, katere samoglasniške in naglasne spremembe se lahko domnevajo za 10. stoletje, ko se je začel specifično slovenski jezikovni razvoj.

L'ACCENTUATION SLAVE, ÉTUDE DIACHRONIQUE (RÉSUMÉ D'UNE THÈSE DE DOCTORAT D'ÉTAT)¹

Pričujoča študija o razvoju slovanskih tonov izpostavlja tri osnovne zakone: 1. zakon o združitvi vrhov ostrine in višine, ki združuje v sebi Hirtov in Meillet-Fortunatov zakon; 2. zakon paradigmatske in sintagmatske izohronije, ki utemeljuje pertinentno ostrino in nadomestno metatonijo, to je posledica zakona relativne stabilnosti naglasa na končnem zlogu besede; 3. anticipacija naglasa in zlogovne/medzlogovne metatonije v srbohrvaščini.

The present diachronic study of Slavic tones brings forward three fundamental laws: (1) the law of the coalescence of the peaks of acuteness and height, regrouping the laws of Hirt and Meillet-Fortunatov; (2) the law of paradigmatic/syntagmatic isochrony underlying the pertinence of acuteness and compensatory metatony, a consequence of the law of the relative stability of oxytonic stress; (3) the anticipation of accent and syllabic/intersyllabic metatony in Serbo-Croatian.

Le problème des tons slaves a suscité les explications les plus contradictoires depuis A. Vaillant² qui, s'appuyant sur les travaux de A. Belić, inventa trois tons secondaires de recul sur intonations rudes//douces longues/brèves, systématiquement dissociées de l'accent, jusqu'à P. Garde³, qui fonde les mouvements d'accents sur les propriétés accentuelles des morphèmes, en dissociant «accentuabilité» et «accentogénéité», en passant par J. Kuryłowicz⁴, qui substitue aux lois phonétiques des lois morphologiques d'opposition maximum entre paradigmes. Bien qu'il soit difficile de s'orienter dans cette jungle d'interprétations contradictoires, on peut néanmoins essayer d'y voir un peu plus clair, à la lumière de certains principes de linguistique générale appliqués dans une optique panchronique. Les tons slaves se prêtent ainsi à une reconstitution selon les étapes suivantes:

1 Allongement et acuité compensatoire de l'amuïssement des laryngales: J. Kuryłowicz place l'origine des tons rudes⁵ dans le recul d'accent balto-slave à partir des syllabes brèves (ou longues circonflexes) du type lituanien: **duk-tēr-ī* > *dūk-ter-ī*, loi hypothétique que F. de Saussure hésitait à considérer comme phonétique⁶. Il semble plus vraisemblable d'admettre avec A. Vaillant et G. Shevelov⁷ que la naissance des oppositions tonales du balto-slave

¹ Vincenot, C., L'accentuation slave, étude diachronique. Thèse de doctorat d'état, Strasbourg 1987.

² Vaillant, A., Grammaire comparée des langues slaves, T. 1, Phonétique, Paris-Lyon 1950.

³ Garde, P., Histoire de l'accentuation slave, Paris, Institut d'études slaves, 1976.

⁴ Kuryłowicz, J., Intonations et morphologie en slave commun. Rocznik Slawistyczny, T. 14/1931, pp 1-66.

⁵ Kuryłowicz, J., Le problème des intonations balto-slaves, Rocznik Slawistyczny, T. 10/1931, pp 1-80.

⁶ Saussure, (F. de), Accentuation lituanienne, Indogermanische Forschungen, 6/1896, pp 157-166, et Recueil des publications scientifiques, Genève 1922, pp 526-53.

⁷ Shevelov, G., A prehistory of Slavic, Heidelberg 1964.

remonte á l'amuissement des laryngales ayant suscité allongement compensatoire et « brusque montée de la voix »², sorte de coup de glotte, de la syllabe touchée par cet amuissement : hittite *uar-/uar-h- 'brûler, carboniser, devenir noir' : russe *vóron*, slovène et serbo-croate *vrân* 'corbeau' / russe *voróna*, slovène *vrána* 'corneille'. L'allongement compensatoire est le premier cas d'isochronie syntagmatique observable.

Le slave commun a donc eu, dès l'origine, des diphtongues longues, intonées *ēr/ōr, ār; ēmlōm, ām; ēu/ōu, āu*, etc, et des diphtongues brèves non intonées *er/or, ar; emlom, am; eu/ou, au*, etc. A ce premier stade, la quantité était pertinente, l'acuité redondante.

2 Lois de réduction et phonologisation de l'acuité : une loi d'isochronie comparable à celle qui a joué en allemand médiéval (vieux haut allemand *dāhte* > *dahte*, orthographié aujourd'hui *dachte*), mais à l'inverse de celle-ci, unilatérale, c'est-à-dire uniquement abrégante et jamais allongeante, a provoqué l'abrègement des diphtongues longues, le plus souvent par l'abrègement de la voyelle, mais parfois aussi par la chute de la sonante (*m n*) ou du glide (*u j*). Cette loi d'isochronie n'est qu'un cas particulier de réduction des termes extrêmes (syllabes longues fermées) en termes moyens (syllabes brèves fermées ou longues ouvertes), les traits séquentiels de longueur vocalique et de fermeture syllabique étant concurrentiels. C'est ici qu'une seconde loi de réduction non plus séquentielle, mais cooccurrentielle, interfère avec cette première loi. En effet, longueur et acuité, traits simultanés et non plus successifs, sont elles-mêmes concurrentielles. Lorsque la première loi de réduction (séquentielle) abrège la voyelle, l'intonation non seulement demeure, mais de redondante qu'elle était, devient pertinente: dès lors que toutes les diphtongues sont devenues brèves, elles ne s'opposent plus que comme intonées : non intonées : Gp **otrok-ōm* > *otrok-òm* > **otrok-ū* > sl *otrók*; Ls **dom-ōu* > **dom-òu* > **dom-ù* > sl *dóm-u*. Lorsque cette première loi de réduction élimine le glide ou la sonante, la langue joue sur le double statut de la quantité : en lecture suprasegmentale, l'abrègement – qui porte effectivement sur toute la syllabe – maintient l'intonation. D'où : S1 **nes-ōm* > **nes-ò*, avec -ò intoné (russe *nes-ú*). En lecture segmentale, l'abrègement n'atteint pas la voyelle qui, de ce fait, perd l'intonation : As **vòd-ām* > **vòd-ā* (russe *vod-ú*), Ls **dòm-ōu* **dòm-ō* (russe *dóm-a*).

Cette double loi de réduction séquentielle et cooccurrentielle qui, d'une part, abrège les diphtongues longues et d'autre part élimine ou promeut l'intonation au statut de pertinence, peut être résumée dans le tableau suivant :

loi de réduction séquentielle (isochronique)	abrègement de la voyelle	chute du glide ou de la sonante	
loi de réduction cooccurrentielle	maintien et promotion de l'intonation au statut de pertinence		perte de l'intonation

diphthongue <i>ōu</i>	Ls * <i>dóm-ōu</i> > * <i>dom-ù</i>		Ls * <i>dóm-ōu</i> > * <i>dom-ō</i> > * <i>dòm-a</i>
diphthongues <i>ōm, ām</i>	Gp * <i>ótrok-ōm</i> > * <i>otrok-òm</i> > * <i>otrok-ů</i>	S1 * <i>nēs-ō-m</i> > * <i>nes-ŏ</i>	As * <i>vòd-ām</i> > * <i>vòd-ŏ</i>

Il s'agit là d'une seule et même loi de réduction paradigmatique à deux composantes simultanées: une composante réductrice isochronique portant sur la quantité syllabique, et une composante réductrice portant sur l'intonation. L'une et l'autre de ces deux composantes présentent une double alternative: pour la première, abrègement vocalique/ouverture syllabique, pour la seconde, perte/maintien et promotion phonologique de l'intonation: la phonologisation de l'acuité au détriment de la quantité cooccurrentielle est comparable à celle des consonnes mouillées, de simples variantes promues phonèmes du fait de l'amuïssement des *jers* – avec cette différence que dans ce dernier cas, le transfert de pertinence s'opère entre traits séquentiels, c'est-à-dire successifs, tandis que dans le second, il se joue entre traits cooccurrentiels, c'est-à-dire simultanés. Mais le mécanisme est exactement le même.

3 Loi de sonorité croissante, monophthongaison des diphthongues et généralisation de la proportion (corrélation) tonale: La loi d'isochronie, cas particulier de réduction, a provoqué l'abrègement des diphthongues longues. Dans le cas des diphthongues en glides ou sonantes nasales, cet abrègement a pu porter sur le glide ou la nasale, et dans ce dernier cas avec nasalisation compensatoire de la voyelle: le résultat est une syllabe ouverte. Mais le plus souvent, les diphthongues abrègent leur voyelle et demeurent ainsi décroissantes. La loi de sonorité croissante provoquera plus tard la monophthongaison de toutes ces diphthongues: *eĭ* > *i*, *oi* > *ě*, *ou* > *u*, etc., étendant ainsi les oppositions tonales à toutes les voyelles. Les cas isolés tels que *y* < *ŭ*, nécessairement rude, et *u* < *ou*, nécessairement doux, seront intégrés à cette proportion tonale par voie de métatonie arbitraire, telle que **sĭn-us* → **sĭn-ŭ* (sl et s-c *sĭn*), germanique **lauk-a* (all *Lauch*) → **lŭkŭ* (sl et s-c *lŭk*).

4 Loi de coalescence des sommets de hauteur et d'intensité.

Toute loi de réduction paradigmatique (des termes extrêmes en termes moyens) suppose une opposition concurrentielle – c'est-à-dire entre traits concurrentiels, successifs ou simultanés. Or, dans une opposition concurrentielle, les termes extrêmes sont affectés des mêmes signes, les termes moyens de signes contraires, tandis que dans une opposition bipolaire ce sont les termes extrêmes qui sont affectés de signes contraires.

Exemple d'opposition concurrentielle avec schéma réducteur centripète:

syllabes	ultra-longues	longues	brèves	ultra-brèves
longues	+	+	-	-
fermées	+	-	+	-
schéma réducteur	longues >	moyennes <		brèves

La loi réductrice d'isochronie bilatérale de l'allemand médiéval ne se contente pas d'abrégger les syllabes ultra-longues: elle allonge aussi les syllabes ultra-brèves, soit en les fermant (*geriten* → *geritten*), soit en allongeant la voyelle (*wise* → *wīse*, orthographié aujourd'hui *Wiese*).⁸ La loi d'isochronie unilatérale du slave commun est exclusivement abrégante. Mais dans les deux cas, il y a passage d'un statut extrême à un statut moyen.

Exemple d'opposition bipolaire, avec schéma réducteur alternativement centrifuge et centripète:

traits	terme extrême	terme ambivalent	terme extrême	terme neutre
successifs	+	+	-	-
simultanés	-	+	+	-
schéma réducteur appliqué à la désinence de S1 <i>-ō-m</i>	nasalité consonantique: <i>-ō-m ></i>	nasalité vocalique et consonantique: <i>-q-m ></i>	nasalité vocalique: <i>-q ></i>	absence de nasalité: sl et s-c <i>-q ~ -u</i>

La loi de coalescence des sommets d'intensité et d'acuité qui suit l'abrègement et la monophthongaison des diphtongues longues obéit au même schéma, que l'on peut résumer en quatre phases: 1. Successivité pure, c'est-à-dire dissociation de l'intensité et de l'acuité du fait de l'amuissement des laryngales, qui a suscité des syllabes intonées en dehors de l'accent. 2. Deuxième stade associant simultanité et successivité, et caractérisé par l'enrichissement progressif de l'acuité en intensité. 3. Simultanité pure, l'acuité de la syllabe intonée ayant fini par capter toute l'intensité de la syllabe accentuée. 4. Ce troisième stade sera éventuellement suivi d'un quatrième, caractérisé par l'élimination finale de toute simultanité, l'accent d'intensité demeurant seul (polonais, tchèque). Le processus est en cours en slovène et serbo-croate.

⁸ Marcq, Ph., Grammaire historique de l'allemand, Cours en Sorbonne, 1986-87.

Cette loi de coalescence comporte deux composantes: une composante régressive connue sous le nom de loi de Hirt : *dhūm-ās* (sanskrit *dhūm-āḥ*) > slave commun *dým-ŭ* (sl et s-c *dīm*), une composante progressive appelée loi de Meillet-Fortunatov, et qui n'est que la loi de Saussure transplantée du lituanien au slave: *skòvordā* > *skovordá* (russe *skovorodá*). Une loi identique a joué en latin: *mònumèntum* > *monumèntum*⁹.

Cette loi a donc pour effet de faire coïncider les sommets d'intensité et d'acuité. Or l'intonation rude (c'est-à-dire montante) consiste en un sommet tonal sur la deuxième partie des voyelles longues. L'accent d'intensité qui coïncide désormais avec ce sommet tonal se localise donc à son tour sur cette deuxième partie, c'est-à-dire sur la deuxième more des voyelles longues. Au premier transfert de pertinence de la quantité sur l'acuité, causé par l'abrègement des diphtongues longues, succède ainsi un second transfert de pertinence, laquelle, de qualitative, devient à nouveau quantitative: dès lors que l'intonation dissociée de l'accent devient un ton associant intensité et acuité sur la deuxième more, c'est la place de l'accent dans la syllabe, fait quantitatif, qui devient proprement distinctive.

Tout se passe là comme dans le transfert de pertinence que peut opérer un daltonien sur les feux rouges: incapable de distinguer le rouge du vert (acuité), il ne pourra se baser que sur la place de l'intensité lumineuse: si celle-ci est en haut (feu rouge), il sait qu'il ne doit pas passer, si elle est en bas (feu vert), il sait qu'il peut passer¹⁰. Ce transfert de pertinence substitue donc un rapport quantitatif à un rapport qualitatif, comme dans le cas des tons slaves: la place de l'intensité lumineuse dans le sémaphore joue ainsi le même rôle que celle de l'intensité sonore dans la syllabe.

5 Loi d'opposition maximum et naissance du ton circonflexe: l'opposition négative intoné : non intoné ne pouvait que se renforcer en opposition aigu : circonflexe, par fixation de l'accent sur la première more des syllabes accentuées non intonées. Il s'agit là d'une loi d'opposition maximum relevant sans doute d'une loi d'implication quasi universelle. Le ton circonflexe apparaît ainsi sur la première syllabe des formes qui n'ont pas subi la loi de Meillet-Fortunatov : As *rǫkǫ* > *rǫkǫ*. Cette explication concernant l'origine du ton circonflexe s'oppose à celle de P. Garde qui y voit un ton nouveau apparu tardivement sur des formes (pleines!) originellement inaccentuables.

6 L'analyse comparative confirme la nature quantitative des oppositions tonales sur longues en fournissant des équivalences résultant de deux sortes de transformations : les contractions suscitent des tons circonflexe ou néo-aigu – ton que nous étudierons plus loin – selon que l'accent frappait initialement la première ou la seconde syllabe du groupe contracté : **pòjasŭ* (russe *pójas*) > sl *pās*, ne (*h*)*ðce* > čak *něce* (néo-aigu). Symétriquement, les déploiements suscitent des groupes barytons ou oxytons selon que la syllabe initialement intonée était circonflexe ou aiguë : **gōrdŭ* (sl et s-c *grād*) > russe *górod*, Gs **górha* (sl *gráha*)

⁹ Mocquereau, A. (R. P. Dom), Le nombre musical grégorien, Solesmes 1927.

¹⁰ Le fait nous a été confirmé par un étudiant qui avait un camarade daltonien.

> russe *goróha*, et plus récemment : ekavien *sněg* ~ jekavien *snĭjeg*, ekavien *grěha* ~ jekavien *griĭha* (Gs).

Ce qui vient d'être dit ne concerne que l'évolution des oppositions prosodiques sur syllabes longues. Or le slave commun, à un certain stade de son évolution, a possédé certainement aussi des oppositions prosodiques sur syllabes brèves, ainsi que l'atteste une opposition du type slovène **nôša* (< **nôša*) : Gs *nosâ* (< **nôša*). Notons tout de suite ici que le ton aigu bref est en fait un ton néo-aigu à rapprocher de celui qui affecte certaines syllabes longues, telles que **sûša* > čak *sûša*, dont il sera question plus loin.

Par ailleurs, une telle analyse comparative ne saurait concerner les syllabes brèves, qui ne peuvent être ni le point de départ d'un déploiement, ni le point d'arrivée d'une contraction. Il faut donc, pour les syllabes brèves, recourir à l'analyse interne. On décomposera donc les syllabes brèves en demi-mores comme on décompose les longues en mores, ce qui permettra de poser, avec A. Leskien¹¹ et S. Ivšić¹² : $\tilde{x} = \dot{a}a$ et $\hat{x} = a\grave{a}$, x représentant une syllabe, et a une demi-more. Or il se trouve que cette analyse interne – pour ce qui est en tout cas du serbo-croate – rejoint l'analyse comparative, qu'elle complète, et qui, à son tour, la confirme – du moins en ce qui concerne les tons de contraction : si $\tilde{x} = \dot{a}a$ et $\hat{x} = a\grave{a}$, les contractions $x\tilde{x} > X_1$ et $x\hat{x} > X_2$ doivent aboutir à deux tons différents, ce qui est effectivement le cas : *ne (h)òće* > čak et posavien *něće* (néo-aigu de contraction), *ne (h)òću* > štok et posavien *něću* (nouvel aigu de contraction). On peut donc poser, A représentant une more et X le produit de la contraction de deux syllabes brèves : $\tilde{X} = A\dot{A} = aa\dot{a}$ et $\hat{X} = A\grave{A} = aa\grave{a}$. Si donc, pour les syllabes brèves comme pour les longues, le ton n'est qu'une réalisation de la place de l'accent dans la syllabe, tout déplacement d'accent à l'intérieur de celle-ci se traduira, quelle que soit sa quantité, par un changement de ton ou métatonie. Toute métatonie proprement dite est dès lors assimilable à un déplacement (intra)syllabique, un déplacement d'une syllabe à l'autre donnant lieu à une métatonie intersyllabique (cas du štokavien *rūkà* > *rúka*).

7 Origine des tons néo-aigus et néo-circonflexes. – Théoriquement, le néo-aigu peut être le résultat d'une métatonie (intra)syllabique ou intersyllabique. Il semble qu'on ait affaire au premier cas dans les dérivations suivantes – dont la première et la troisième sont antérieures à la loi de Meillet-Fortunatov : **kòz-a* > **kòz-ja* (sl *kóž-a*), **doŕg-ŭ* > **dórg-je* (russe *doróž-e*), **sûh-ŭ* > **sûh-ja* (čak *sûš-a*)¹³. Tous ces cas semblent attester une métatonie progressive assimilable à une avancée de l'accent d'une demi-more dans le cas de **kòz-a* > **kòz-ja*, d'une more dans ceux de **sûh-ŭ* > **sûh-ja* et **doŕg-ŭ* > **dórg-je*, avancée due à un allongement suffixal : tout se passe donc comme si cet allongement avait attiré l'accent vers l'avant.

Cette métatonie (intra)syllabique progressive est symétrique de la métatonie

¹¹ Leskien, A., *Grammatik der Serbo-Kroatischen Sprache*, Heidelberg, 1914.

¹² Ivšić, S., *Prilozi za slavenski akcent*, Rad Jugoslavenske akademije, 187/1911, et *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*, München 1971, pp 133-209.

¹³ Le signe $\dot{\quad}$ indique un premier stade du néo-aigu, le signe $\grave{\quad}$ le stade attesté en čakavien.

(intra)syllabique régressive relativement récente due à la chute d'un *jer* ou à une contraction, après abrègement de l'ancien aigu, en slave du sud occidental : Ns **rāk-ǔ* > sl et s-c *rāk*, Gs **stār-ǰc-a* > *stār-c-a* (Vareš), Is **krāv-ojǰ* > **krāv-q* → s-c *krāv-ō-m*, **děl-aje-tǔ* > s-c *djěl-ā*. Parallèle à l'allongement compensatoire **bōg-ǔ* > sl et s-c *bōg*, cette métatonie consécutive à un abrègement peut être dite, elle aussi, compensatoire. Le circonflexe bref qui en résulte sera appelé néo-circonflexe bref : c'est en effet ce circonflexe bref qui sera le support, par allongement ultérieur, du néo-circonflexe long ou néo-circonflexe proprement dit : sl *děl-a*, *krāv-o*. Les formes ne contenant pas de *jer* ou de groupe contractable n'ont pas subi cette métatonie compensatoire commune au slovène et au serbo-croate. Elles ont ensuite divergé, par allongement en slovène et métatonie régressive non conditionnée en serbo-croate, métatonie liée à un recul systématique de l'accent, point sur lequel nous reviendrons : Gs **rāk-a* > sl *rāk-a* ~ s-c *rāk-a* : ce circonflexe bref récent du serbo-croate sera appelé nouveau circonflexe bref. Par ailleurs, il importe de souligner ici les deux temps de la chute des *jers* : 1er temps : réduction (à une demi-more) : **rāk-ǔ* >; **rāk-ǔ*; 2ème temps : amuissement : *rāk-ǔ* > *rāk*. C'est ce deuxième temps qui provoque la métatonie compensatoire.

8 Néo-aigu de métatonie intersyllabique due à la consonantisation d'un *i* accentué ou à la chute d'un *jer* accentué. : Lorsque, du fait de l'adjonction d'un suffixe commençant par une voyelle, un *i* accentué se consonantise en *jod* non syllabique, l'accent qu'il portait est rejeté sur la syllabe antécédente, et cela, dans un premier temps sur la dernière demi-more, dans un second sur l'avant-dernière demi-more, (néo-aigu čakavien transcrit ~)¹⁴ : **za-gluh-ì-ti* → **za glūh-ǰj-en-ǔ* > čak *za-glūš-en*. De même, la chute d'un *jer* accentué se fait en deux temps : 1er temps : réduction à une demi-more qui le rend inaccentuable, d'où rejet de l'accent sur la dernière demi-more de la syllabe antécédente ; 2ème temps : amuissement, d'où métatonie compensatoire : **grēh-ǔ* > **grēh-ǔ* > čakavien de Hvar *grīh*, **list-ǰje* > **līst-ǰje* > Novi *līst-je*. Lorsque l'accent de recul frappe une syllabe brève, il donne un néo-aigu bref qui rejoint l'ancien aigu abrégé : **konj-ǰ* > **kōnj-ǰ* sl et s-c *kōnj*. Comme ce dernier, le néo-aigu bref est susceptible d'allongements morphologiques (métatoniques ou non), notamment au génitif pluriel : Gp **kōnj-ǰ* → **kōnj* (sl *kōnj*), **līp-ǔ* > **līp* → sl *līp*. Les formes slovènes Ns *kōnj* et Gp *kōnj* attestent l'alternative métatonie/allongement compensatoires (de la chute d'un *jer* accentué), alternative exploitée à des fins morphologiques. La forme *līp* de génitif pluriel semble être un allongement purement morphologique, postérieur à la métatonie compensatoire. Le néo-circonflexe, qui repose toujours sur un ancien aigu abrégé, est en effet bref à l'origine. Mais il peut ensuite subir un allongement morphologique (cas de **līp* → sl *līp*), un positionnel (cas de **stār-c-a* > s-c *stār-c-a*, allongement motivé par la présence d'une sonante tautosyllabique).

¹⁴ Hraste, M., Šimunović, P., Olesch, R., Čakavisch-Deutsches Lexikon, Cologne-Vienne, 1979.

9 Loi de stabilité relative, cas particulier d'isochronie syntagmatique : qu'elle soit progressive ou régressive, la métatonie compensatoire (d'un allongement ou d'un abrègement) maintient constante la distance du sommet d'intensité à la finale du mot. Elle représente donc une des deux alternatives d'une loi de stabilité relative (à la finale), dont l'autre alternative est l'allongement compensatoire, qui aboutit au même résultat. Il s'agit là d'un des aspects d'une loi générale d'isochronie syntagmatique multiforme dont les lois suivantes ne sont que les applications :

9.1 Allongement compensatoire du type **bòg-ũ > bōg*, où une syllabe longue fermée (ultra-longue) remplace deux syllabes brèves ouvertes (ultra brèves) : l'accent garde ainsi la même distance par rapport à la limite finale du mot.

9.2 Métatonie régressive compensatoire de la chute d'un *jer* accentué (métatonie intersyllabique) ou non, ou bien d'une contraction (métatonie intrasyllabique ou métatonie proprement dite) : cf *supra*.

9.3 Métatonie progressive compensatoire d'un allongement par adjonction d'un morphème : cf *supra*.

9.4 Allongement compensatoire d'une métathèse : **gor-dũ > *grōd (grad)*, dans lequel une syllabe brève fermée (moyenne) est remplacée par une syllabe longue ouverte (également moyenne). Cet allongement compensatoire est entravé en slave du nord par la consonantisation de la sonante permutée, quand le ton n'est pas aigu – entrave comparable à celle qui joue en polonais contre l'allongement compensatoire en présence d'une consonne non voisée : **nòs-ũ > nos*, mais **ròg-ũ > róg*. Le ton aigu (long en slave commun) force l'entrave : **ors-tĩ > ukr ros-tĩ*, mais **ór-dlo > *rō-lo > sl rá-lo*.

9.5 Recul de l'accent sur un élément préfixé (loi de Šaxmatov), manifestant une stabilité de l'accent relativement à l'initiale du mot accentuel : **pòlje → *pò polju* (russe *pó pol'u*).

9.6 Avancée de l'accent devant l'enclitique (loi de Dolobko) : **mold-ũ → *mold-ũ-jĩ* (russe *molodòj*), **nòv-ũ → *nov-ũ-jĩ* (čak de Novi *novĩ*), **gořd-ũ → *gord-ũ-tũ* (bulg *grad-ã-t*), **mēs-o → *mēsò-to* (bulg *mes-o-tó*), **klē-lo → *klē-lò-sę* (r *kl'a-ló-s*), etc.

9.7 Avancée surcompensatoire de l'accent sur l'enclitique, lorsque le mouvement d'accent déclenché par cet enclitique ne peut s'arrêter sur la syllabe qui le précède, du fait de la présence, dans cette syllabe, d'un *jer* réduit, donc inaccentuable (loi de Vasil'ev) : **klē-lũ → *kle-lũ-sę* (russe *kl'a-l-s'a*), **sȳn-ũ → *syn-ũ mĩ* (bulg *sin-ã mĩ*). Les lois de Vasil'ev et de Dolobko apparaissent ainsi comme les deux composantes d'une seule et même loi.¹⁵

9.8 Métatonie réflexive, surcompensatoire d'un abrègement déclenchant un mouvement d'accent entravé par la limite initiale du mot accentuel : **hòt-je-šĩ > *hòt-je-š* (sl *hòč-e-š*).

¹⁵ Dybo, V. A., *Zakon Vasil'eva Dolobko i akcentuacija form glagola v drevnerusskom i srednebolgarskom*, *Voprosy jazykoznanija*, 2/1971, pp 93-114.

10 Nivellements analogiques : au nombre de ceux-ci, mentionnons :

10.1 La réfection accentuelle des formes articulées sur les formes simples (par retour à l'accent initial) et des formes simples sur les formes articulées (par extension de l'accent final) : l'accent initial et l'accent final étant complémentaiement distribués, l'un pour la forme simple, l'autre pour la forme articulée, il peut y avoir alignement de l'une sur l'autre forme. Ainsi en bulgare, la forme articulée *král'at* (**korlj-ĩ-tũ*) est refaite sur la forme simple *král* (**kõrlj* < **korlj-ĩ*), tandis qu'en slovène, la forme *dóber* repose sur une forme **dobr-ũ* (> **dòbr*) refaite sur la forme articulée **dobr-ũ-jĩ*.

10.2 Oxytonèse et paroxytonèse étant complémentaiement distribuées selon les lois de Vasil'ev et de Dolobko, on peut observer la généralisation d'une forme au détriment de l'autre, ou même leur coexistence, par un phénomène de rémanence, c'est-à-dire de maintien d'une forme en dehors du contexte qui l'a motivée. On a par exemple en vieux russe *bralò-sę* (loi de Dolobko) et *bralĩ-sę* (loi de Vasil'ev). D'où, par rémanence : *rodĩ-sę* doublet de *rodĩ-sę* (regulier). Inversement, en slovène *dóber* repose sur une accentuation rémanente de **dobr-ũ-jĩ* (cf *supra*), attesté par *Novi dobr-ĩ*. Cette interprétation s'oppose à la «loi d'Illič-Svityč» telle qu'elle est présentée par P. Garde.

11 Nouveau circonflexe et nouvel aigu.

La loi de stabilité relative a suscité un néo-circonflexe bref, susceptible d'allongement : sl *ràk*, Gp *lip*, et un néo-aigu bref : **kònj-ĩ* (Ns/Gp), également susceptible d'allongement : sl Gp *kónj*, et rejoignant dans ce cas le néo-aigu long : sl *gréh*, Hvar *grih*. Il nous reste à voir le nouveau circonflexe long/bref du serbo-croate, et le nouvel aigu long/bref du serbo-croate et du slovène.

11.1 Le nouveau circonflexe du serbo-croate est le résultat d'une métatonie (intra)syllabique qui frappe indistinctement l'ancien aigu abrégé épargné par la métatonie compensatoire et le néo-aigu long : Gs **ràk-a* > *ràk-a*, *grěh* > *grěh* ~ *grĩjeh*. Ce nouveau circonflexe résulte d'une tendance à anticiper l'accent, tendance que confirme le recul sur la syllabe antécédente de tout circonflexe, de quelque origine qu'il soit.

11.2 A son tour, ce recul suscite un ton nouveau que nous appellerons nouvel aigu (long/bref) : *govòr-i-ti* < **govor-ĩ-ti* (Hvar *govor-ĩ-ti*) < **govor-ĩ-ti* < **govor-i-ti* (ancien aigu) ; Gs *sèstr-ē* < **sestr-ê* < **sestr-ē* (Hvar *sestr-ē* < **ejě*) (désinence empruntée au Gs féminin pronominal **jejě*) ; *nà konj* < **na kònj* < **na kònj-ĩ* (néo-aigu bref).

La chronologie de ces reculs d'accent obéit aux règles suivantes : plus une syllabe est longue, mieux elle capte ou garde l'accent. Rappelons les quatre degrés de quantité syllabique : brève ouverte/fermée (1-2), longue ouverte/fermée (3-4). On aura donc la chronologie relative suivante : *rúk-a* < **rūk-à*, *vòd-a* < **vod-à*, *pòtok* < **potòk*, *vòd-ôm* < **vod-ôm*. Ces deux règles définissent les coexistences dialectales impossibles, telles que *vod-à* et *pòtok*, Gs *rúk-ê* et Is *rúk-ôm*.¹⁶

Les reculs d'accent du slovène obéissent en gros aux mêmes lois. Cependant,

¹⁶ Matešić, J., *Der Wortakzent in der Serbokroatischen Sprache*, Heidelberg 1970.

toute syllabe brève tombant sous l'accent de recul s'allonge : *žen-a*, *vód-a*, et même, dialectalement *mégl-a*.

On notera par ailleurs la symétrie entre reculs syllabiques et intersyllabiques du slave commun et du serbo-croate ; slave commun **konj-ĩ* > **kònj-ĭ* > **kònj*, s-c **govor-i-ti* > **govor-ĩ-ti* > *govòr-i-ti* : en serbo-croate, la métatonie syllabique précède la métatonie intersyllabique, en slave commun c'est l'inverse qui se produit. En serbo-croate l'anticipation de l'accent se joue en deux temps comme la loi de stabilité relative en slave commun. Mais la succession de ces deux temps est inversée.

Ajoutons que, en slave commun, la loi de stabilité relative agit même en trois temps dans : **lĩst-ũ* → **lĩst-ĭje* > **lĩst-ĭje* > *Novi lĩst-je*. Cela signifie que la loi d'isochronie syntagmatique que nous appelons loi de stabilité relative embrasse une longue période. Elle rend compte de tant de transformations qu'elle semble bien être aux faits prosodiques ce que la loi de sonorité croissante est au vocalisme slave.

En conclusion, les lois d'isochronie paradigmaticque, qui fondent la pertinence des oppositions tonales, et celles d'isochronie syntagmaticque, qui en expliquent les changements, paraissent bien être la clef du problème des tons slaves – ceux-ci associant intensité et acuité du fait des lois de Hirt et de Fortunatov, qui peuvent à leur tour être regroupées en une seule.

Abreviations et signes

N nominatif, *G* génitif, *D* datif, *A* accusatif, *L* locatif, *I* instrumental. – *s* singulier, *p* pluriel, *sl* slovène, *s-c* serbo-croate, *čak* čakavien, *štok* štokavien, *bulg* bulgare. – *i u* glides (phonèmes neutres, ni vocaliques, ni consonantiques), *I ũ* jers (palatal/vélaire), *ĭ ũ* jers réduits. – L'episème vertical [˘] sur une voyelle, une more ou une demi-more marque l'accent d'intensité. – Les signes > < indiquent une évolution phonétique, le signe → une évolution morphologique ou analogique. – [˘] premier stade du néo-aigu long (= *aaaà*), [˘] deuxième stade du néo-aigu long, correspondant à l'aigu čakavien (= *aaaà*) ; *a* 1 demi-more (quantité infra-segmentale).

POVZETEK

Razvoj prozodičnih dejstev od indoevropsčine do slovenščine in srbohrvaščine bi bil lahko prešel naslednje razvojne stopnje: 1. Izpad laringalov z nadomestnim podaljšanjem in nadomestno ostrino. 2. Zakon o redukcijski paradigmatski izohroniji (enakočasnosti) dolgih dvoglasnikov preko skrajšanja samoglasnika ali izpada polsamoglasnika, zaradi česar ob določenih primerih pride do fonologizacije ali do izgube intonacije. 3. Zakon naraščajoče zvočnosti in monoftongizacije dvoglasnikov, od koder posplošitev tonalne korelacije. 4. Zakon o združitvi akutnega in intenzitetna vrha z dvojnimi učinkovanjem: umičnim (regresivnim, Hirtov zakon) in pomičnim (progresivnim, Meillet-Fortunatov zakon). 5. Zakon maksimalne opozicije, ki povzroča cirkumfleks. 6. Progresivno delovanje zakona relativne stabilnosti, ki je povzročil občeslovanski neoakut: skladno razmerje zvez *ĭ/ĭ* in *ĩ/ĩ*. 7. Skrajšanje starega akuta v jugozahodni slovanščini in nadomestna metatonija. 8. Občeslovanski novi akut (neoakut), ki ga povzroča umik naglasa po izpadu naglašenege jera in konzonantizacija naglašenege *i*. 9. Obči zakon regresivne in progresivne sintagmatske enakočasnosti in znotrajzlogovna ter medzlogovna metatonija. 10. Analogična izenačenja zaradi remanence (Vasil'ev-Dolobkov zakon). 11. Zlogovni in medzlogovni umik naglasa v slovenščini in v srbohrvaščini, od koder novi akut.

Ta rekonstrukcija se naslanja na sledeče: na dvopolna/tekmovalna nasprotja, istočasne/zaporednostne sestavinke, paradigmatsko/sintagmatsko izohronijo, regresivno/progresivno učinkovanje fonetičnih zakonov, vzporedne/somerne relativne kronologije.

SLOVENSKA KNJIŽNA TONEMSKOST
GOVORA JAKOBA RIGLERJA

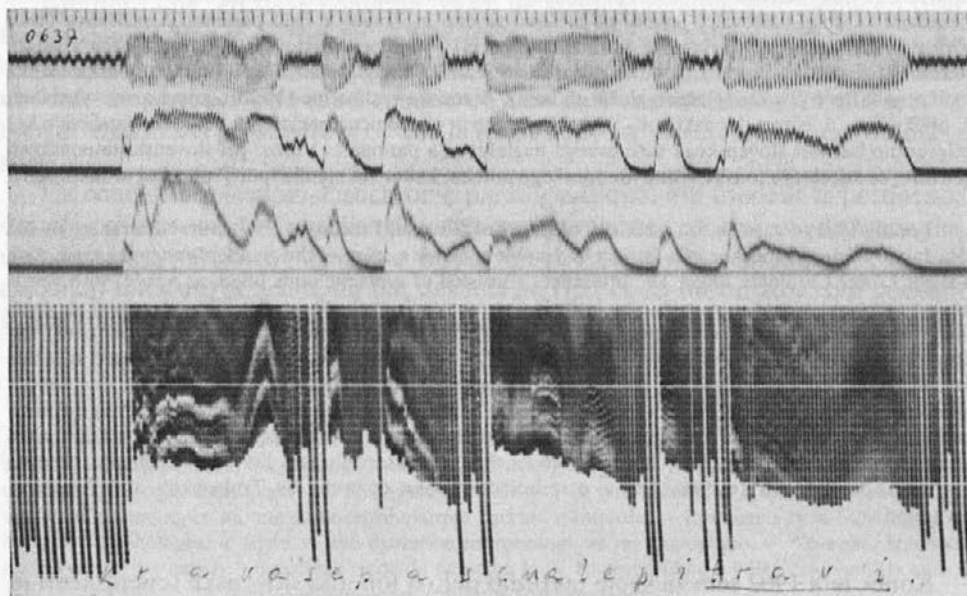
Leta 1963 sem za svojo raziskavo tonemskosti slovenskega knjižnega jezika posnel tudi govor pokojnega Jakoba Riglerja, nosilca izrazitega in trdnega tonemskega sistema knjižnega malo dolenjsko obarvanega tipa. Skladenjske enote, popolnjene z načeloma samimi akutiranimi oz. cirkumflektranimi besedami (v dolgi naštevalni povedi pa mešano za eno in drugo) v vseh parametrih raziskave (tako v pripovedni kakor v vprašalni in vzklični intonaciji) – tih parametrov je 6: 1. absolutna višinska realizacija zloga (v poltonih), 2. višinska razlika v realizaciji naglašanih zlogov (ars), 3. tonska razlika med arso in tezo (tj. nenaglašeno zložje za arso), 4. tonska razlika med zaporednima arsama/tezama, 5. oblika arse, 6. njen naklonski kot – v neoksitonično in oksitonično naglašanih besedah razodevajo kot relevantno lastnost slovenskega tonemskega naglaševanja parameter višine: pri slovenski tonemskosti gre torej za korelacijo tonske višine (ne tonskega poteka, kakor sta menila tudi Trubeckoj in Jakobson).

For my 1963 research into tonemicity of standard Slovene, I recorded also several utterances by the late Jakob Rigler, a speaker of a distinct and stable tonemic system of the standard-language type, with a slight Lower Carniolan tinge. The utterances consisted of syntactic units filled, as a rule, with words having the same accent, i. e. either exclusively acute or exclusively circumflex (though mixed series of both were used in longer enumerative sentences). Six parameters were taken into account: (1) the absolute pitch height of the syllable (in half steps), (2) the height difference between accented syllables (arses), acute vs. circumflex, (3) the tone difference between arsis and thesis (i. e. the unaccented syllables following the arsis), (4) the tone difference between two consecutive arses/theses, (5) the form of the arsis, (6) its angle of inclination. The relevant feature of Slovene tonemic accentuation, in nonoxytones as well as oxytones, turns out to be the parameter of pitch. Slovene tonemicity, then, is a correlation in pitch (rather than a correlation in tone contour, as Trubetzkoy and Jakobson suggested).

Konec leta 1962 sem za svoje takratno delo o fonetiki slovenske tonemskosti in slušne podobe povedi (t. i. stavčne intonacije) posnel na magnetofonski trak (v »črni sobi« Inštituta za slovenski jezik na SAZU v Ljubljani, torej ne v idealnih pogojih) tudi knjižni govor Jakoba Riglerja. Ti posnetki so bili nato preko Inštituta za fonetiko Univerze v Hamburgu (tam sem delal kot Humboldtov štipendist pod vodstvom prof. Otta von Essna) poslani v Braunschweig na Inštitut za komunikacijske raziskave, kjer so mi posnetke slušno analizirali z Grützmacher-Lotermoserjevo napravo. Zapisi te akustične analize¹ ob zaznamovanju časa kažejo število

¹ Prim. podobo 1: Levo zgoraj je z roko napisana številka korpusne enote (v našem primeru Rig(ler) 637. Fotografsko zaznamovani so: 1. Čisto zgoraj »zobčki« (razdalja od enega do drugega znaša 2 stotinki sekunde); 2. naslednja vodoravna zaznamba kaže število tresljajev danega zvonečega glasu (samoglasnika, zvočnika, zvonečega nezvočnika); pri nezvonečih nezvočnikih teh tresljajev seveda ni, to pa nam precej pomaga pri razmejevanju glasov; 3. tretja in četrta vodoravna zaznamba kažeta jakost glasov, in sicer prva tako, kot to zaznava uho (logaritmčno), druga pa čisto numerično: ti dve zaznambi omogočata nadaljnje razmejevanje posameznih glasov (npr. med zaporniki, priporniki in zlitniki – prim. razliko med *t* in *s*), ponekod pa lahko na podlagi teh zaznamb ločimo tudi posamezne faze v tvorbi glasu: tako se za *lk/* pod z roko zapisano korpusno število sicer ne vidi zastave izgovora (vidimo pa ga pri *pl/*), zato pa se pri zapornikih lepo vidi faza vztrajanja v določenem izgovornem položaju in faza odpore pred drugim soglasnikom (prim. *kr*, *tr*); pri glasu *rl/* trenutno

glasilčnih tresljajev in (spremne) šume na določeno časovno enoto, dve (logaritemsko in fizikalno) jakostni krivulji ter potek osnovnega tona, zaznamovan na črtkasto podlago treh oktav z zaznamovanimi poltoni (12 + 12 + 12 od spodaj navzgor). Pričujoča raziskava kot 3. del mojih študij slovenske tonemskosti v okviru stavčne intonacije² se opira na te akustične analize. Metoda (z nekaterimi izboljšavami)³ je ista, ki sem jo uporabljal v razpravi Liki slovenskih tonemov, le da tu ni dela, ki je obravnaval tonskost, zajeto tudi s prostim ušesom, to pa primerjal z rezultati, dobljenimi iz strojne akustične analize.⁴

Podoba 1.

zaporo kaže lijaku (Vju) podoben upad jakosti (v 4. vodoravni zaznambi odražen z znižanjem tona); tudi zvočnik /v/ v realizaciji [v] povzroči izrazit jakostni dol, prav tako spremljan s tonskim upadom, itn.: 4. zadnja vodoravna zaznamba kaže potek osnovnega tona, pri nezvenečih glasovih pa njegovo odsotnost: v teh primerih (tj. pri nezvenečem glasovju) se pokončne črte (»rese«) temnega trioktavnega pasu (zaznamovanega za vsako oktavo z debelejšimi vodoravnimi belimi črtami) spustijo do začetka najnižje, tj. spodnje oktave (vendar so zaradi različnih šumov – med njimi t. i. belega, ki ga kažejo »franže« pri dnu spodnje oktave – posamezne »rese« teh franž so pognane tudi za celo oktavo višje (kar je tehnična slabost te naprave): prim. franže pri obeh s-ih. Zapis čisto spodaj z roko je ustrezno analizirano besedilo.

² Prim. J. Toporišič, Pojmovanje tonemičnosti slovenskega jezika, SRL 15 (1967), 64–108 (zasnutek še iz Hamburga v nemščini); Liki slovenskih tonemov, SRL 16 (1968), 315–393 (predobjava tega sestavka pod istim naslovom je v strojepisnem razmnožku za Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, SSJLK ZP 3 (1967)); oboje, deloma skrajšano, ponatisnjeno v moji knjigi Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, ZO Maribor, 1978, 225–229.

³ Zlasti pri večjem številu tipov taktov za izračunavanje povprečkov, npr. potežiščni takti.

⁴ Tonskost mi je v Likih podal Julij Strajnar.

I. Akut in cirkumfleks v pripovedni⁵ stavčni intonaciji**A – Ne na zadnjem ali edinem zlogu naglašene besede****0 Analizirane povedi⁶**616 *Kráve se pásejo po lépi travi, kónji pa v dételji.*618 *Stárček čáka pomládi, šòlar pa počtínic.⁷*613 *Kráva se páse po lépi trávi.*614 *Stárček čáka zdráve pomládi.⁸*628 **Kráva se páse po trávi.⁹**629 **Stárček čáka zdráve pomládi.**637 *Kráva se páse po lépi trávi.*638 *Stárček čáka zdráve pomládi.*655 *Kráva se páse na lépi trávi.*[638 *Stárček čáka zdráve pomládi.*]¹⁰**Slušna identifikacija tonemov¹¹**

Omahovanja¹² v identifikaciji tonemov (identifikatorji Tine Logar – L, Jakob Rigler – R, Jože Toporišič – T) so naslednja:¹²

⁵ Strogo vzeto je pripovedna intonacija le tedaj, če ni vprašalna, hkrati pa v povedi ni nič poudarjeno: zato pri analizi vedno ločevanje vsega tega.

⁶ Kar govorimo, je samo v povedih, in sicer tudi tedaj, ko kaj le naštevamo ali izrazimo tudi le z eno besedo. Ker nam za analizo služijo v glavnem stavčne povedi, govorimo kar o stavčni intonaciji.

⁷ Povedi načeloma nastopajo v parih: v prvi enoti takega para, so načeloma samo akutirane besede, v drugi cirkumfektirane; kjer tega vendarle ni, se vidi iz onaglasitve, v preglednicah pa je netipični tonem v danem naglasnem vzorcu zaznamovan z oklepajem, npr. vrednost za *zdráve* v cfl. vzorcu *Stárček čáka zdráve pomládi*. Glasovje toniranih zlogov je, kolikor je šlo, načeloma *a*-jevsko, da že zaradi različnih samoglasnikov ne pride do dodatnih težav pri razvozlavanju.

⁸ Isti intonacijski člen (imenovan tudi intonacijski segment ali kar segment – saj gre tudi za drugačno razmejenost, ne samo intonacijsko, npr. s premori) je tu (613/614) podan s kadenčno, v 616/618 pa s polkadenčno intonacijsko glavo (o izrazju za pojave stavčne fonetike prim. v moji knjigi Slovenski knjižni jezik 4 (1970) poglavje Stavčna fonetika, 189–200; v bistvu nespremenjeno tudi v SS 1976 oz. 1984). Pri paru 616/618 lahko opazujemo tonsko lego 2. (3.) segmenta iste povedi v primeri s prvim.

⁹ Polkrepko tiskano pomeni, da je bila ustrezna beseda poudarjeno zaznamovana že v pisni predlogi za govorjenje na magnetofonski trak; pri Rig je pri poudarjanju včasih neko omahovanje.

¹⁰ Ta stavek poved je tu ponovljen; za povprečke, kjer je to potrebno, je vendarle računano, kakor da je samostojna enota. Ponovno upoštevanje iste enote govornega dogodka je zaznamovano z oglatim oklepajem.

¹¹ Poslušali so se tonski zapisi z magnetofonskega traku prvopisa; v Braunschweigu so bili analizirani presnetki s tega prvopisa. Identifikator T. Logar je prvotni govorec horjulskega narečja, Rigler ribniškega, J. Toporišič v svojem prvotnem govoru nima tonemskega izgovora, ampak količnostno razločevalni govor za akut in cfl., za knjižno količnostno nasprotje pa ima razločevanje na podlagi glasovne barve, npr. *zima* : *sina* : *sèt* = *zima* : *sina* : *sít*. V tem primeru je Rig hkrati moj siceršnji 4. identifikator, tj. izgovarjalec besedila.

¹² Človek seveda ni stroj, zato imajo njegove uresničitve intendiranih razločevalnih jezikovnih prvin določen razsip okoli povprečka; razsip je včasih tak, da pride celo do nevtralizacije z nasprotnostnim parom, npr. akuta s cfl. in narobe: za take primere pravimo, da se je kdo »zarekel«.

613 4 *trávi* R še vedno ' ; L, T '618 4 *šôlar* L' - R, T ^ (T: vendar *šôlar* nekam nizek)616 6 *dêtelji* T ^ - L, R ' ¹³Tonski poteki:¹⁴

616
K r á v e s e p á s e j o p o l é p i t r á v i

k ó n j i p a v d é t e l j i .

618
S t â r č e k č â k a p o m l â d i ,

š ô l a r p a p o č č t n i c .

613
K r á v a s e p á s e p o l é p i t r á v i .

614
S t â r č e k č â k a z d r á v e p o m l â d i .

¹³ Pri različnih identifikacijah se kaže zlasti vpliv prvotne (narečne) podstave identifikatorja, saj nehotе vse meri s »svojem vatlom«, kar je lahko hudo narobe.

¹⁴ Tonski poteki so prekopirani z izvirnih posnetkov (Grützmacher-Lottermoser) prvotno s svinčnikom na prozorni papir. Nato pa je risar (K. Korošec) »šel čez« s tušem in sicer na pavsapapirne pole, položene čez s svinčnikom prerisane tonske poteke. Tu seveda čista natančnost ni mogoča; na relevantnih mestih se zato razprava vedno opira le na izvirni strojni zapis vseh vrednosti.

628
K r á v a s e p á s e p o t r á v i.

629
S t â r č e k č â k a z d r á v e p o m l â d i.

637
K r á v a s e p á s e n a l é p i t r á v i.

638
S t â r č e k č â k a z d r á v e p o m l â d i.

655
K r á v a s e p á s e n a l é p i t r á v i.

Naštevalni primeri:

644b	<i>po trávi</i>	647b	<i>zdráve</i>	650b	<i>grémo</i>
646b	<i>stârček</i>	647c	<i>čâka</i>	[650a	<i>počítnic</i>]
645a	<i>se páse</i>	648b	<i>kónji</i>	645c	<i>lépi</i>
645b	<i>stârček</i>	650a	<i>počítnic</i>	651b	<i>šôlar</i>
646a	<i>tráve</i>	649a	<i>dételji</i>		
647a	<i>pomlâdi</i>	[650a	<i>počítnic</i>]		

Tonski poteki:^{15*}

¹⁵ Tu so naenkrat podane vse podobe, ne glede na tip naglašene besede ali na vrsto naglasa. [Oglati oklepaj zgoraj spet pomeni, da je ista enota navedena ponovno.] Prednost tega je, da se lahko zasleduje razmerje vsake enote glede na njeno predhodno ali naslednjo enoto. Vse skupaj tvorijo eno poved, služijo pa nam lahko za raziskovanje je slušne podobe posameznih besed (z morebitno naslonko), ki so hkrati tudi stavčnofonetični segment.

* Pri tonskih potekih je nam. 644b po pomoti zapisano 644a

644a	644b	644c
k o n ě	ď p o t r	ď v i k o n ě
645a	645b	645c
s e p ě	s e d ě	n p o l ě p i
646a	646b	646c
k r ě	v a s t ě	r ě k z v e ě ě r
647a	647b	647c
p o m l ě	d i z d r ě	v e ě ě k a
648a	648b	648c
s e v ě	ď k ó	n j i t ě k

649a	649b	649c
v d ě t e l j i	j u n ě	k s p ě t
650a	650b	650c
p o ě t n i c	g r ě	m o v ě
651a	651b	651c
n ě ě š ě	l a r	z a s t ě n j
652a	652b	652c
z a ě n ě	o b l a k	k o v a ě

I. Absolutna poltonska razmerja ars/tez

616	13,5/19 ¹⁶	14,6/15,5	12,7/13	12' /19' ¹⁷	12 /16	14 /14,5 ¹⁸
618	18 /14,5	14,5/12,5		14,5'/19,5'	12,5/15,5	15 / 9,5
613	14,5/21	17 /19	14 /16			13 / 9
614	16 /18	15,5/15	(12 /15) ¹⁹			12 / 7
628	13 /17²⁰	14 /15				11 /11,5
629	15,5/15	14,5/14,5	(12 /14)			11 / 8
637	13,2/18	13 /16	13 /14			10,5/11,5²⁰
638	15 /16	14,5/15	(12 /14)			13 / 9,5
655	13,7/18	14 /16,1	13,2/15			11 /14
[638	15 /16	14,5/15	(12 /14)			13 / 9,5]

Akut

NT ²¹	15,2/19	14,6/16,6	12,7/14,4		12 /16	
NTP		14 /15	12,5/14			11 /11,5
PK				12' /19'		
T						13,5/10,2
T	13 /17					10,7/12,7

Cfl.

NT	16,3/16,1	14,7/11,8			12,5/15,5	
NTP		14,5/14,5	(12 /14)			11 / 8
PK				14,5'/19,5'		
T						13,5/ 8,2
T	15,5/15					13 / 9,5

Naštevni primeri:

644b	12" /20,5"	647b	11"/15"	650b	12,7"/15"
646b	14,3"/16"	647c	14"/14"	650a	17" /15,2"
645a	12" /17,4"	648b	12"/14,5"	645c	12" /17"
646b	14,3"/16"	650a	17"/15,2"	651b	14,7"/15"
646a	13,7"/16,7"	649a	13"/15,3"		
647a	15" /14,6"	650a	17"/15,2"		

Akut 12,3"/16,4"

Cfl 15" /15"

¹⁶ Merjene so sredine ustreznih tonskih potekov, vrednost 0 je tu začetek spodnje oktave: kakor kažejo zapisane vrednosti, se Riglerjeve tonske realizacije v glavnem gibljejo v pasu od kakega 10. do 20. poltona; natančnost je včasih manjša kot sicer: pri povprečnih pod črto je večinoma zapisana le prva vrednost za decimalno, načeloma brez popravljanja dane vrednosti glede na to, ali je druga decimalna vrednost od 0 do 4 ali od 5 do 9.

¹⁷ Z ostrivcem (resico) zgoraj je zaznamovan polkadenčni takt (in sicer tako arsa kakor teza); če je polkadenca poudarjena, je hkrati tiskana polkrepko (gl. niže); naštevne polkadenice so zaznamovane z dvojno resico.

¹⁸ Navadni težiščni takt ni posebej zaznamovan (lahko pa bi bil s krativcem): prim. tu 616/618 oz. 613/614.

¹⁹ Nasprotni tonem v danem (v tem primeru cirkumfektiranem) vzorcu je spet zaznamovan s tem, da je vrednost navedena v okroglem oklepaju.

Vrednosti za akutirani vzorec so v arsi načeloma nižje kot za cirkumfektirana: 13,9 oz. 13,1 proti 16,3 oz. 15,5. Akut v cirkumfektiranem vzorcu pa je nižji (629) kot v akutiranem (12 : 15). Teze so pri akutu seveda višje kakor pri cirkumfleksu: v 1. taktu približno za 3 poltone, v 2. za slaba 2. Takti se, gledani s stališča arse, v glavnem dosledno znižujejo od 1. takta proti koncu:

akut:	13,9	14,5	13,2	12,7
cfl.:	16,3	14,6		12,7

Posebno očitno je to v tezi:

akut:	19,3	16,2	14,5	10,6
cfl.:	16,1	14,4		8,2

To govori za to, da je s stavnofonetičnega stališča (padanje tonskega gradiva od začetka proti končnemu taktu, ki ni poudarjen) treba upoštevati celoten takt, ne pa morda le arse, v večini primerov res že arse same kažejo padajoče ogrodje segmenta. Sicer pa o tem več v posebnem parametru.

2. Višinska razlika v realizaciji opozicijskih ars

Za osnovo je vzeta arsa akuta v ustreznem taktu, razlika do arse cfl. pa je zapisana z vrednostjo plus (brez oznake) ali minus, npr. 3 ali -1.

616/ 618	4,5	0		2,5'	0,5	1
613/ 614	1,5	0	(-2)			-1
628/ 629	2,5	0,5				0
637/ 638	1,8	1,5	(-1)			2,5
655/[638]	1,3	0,5	(-1,2)			2
NT ²¹	2,2	0,5	(-1,3)		0,5	0
NTP		0,5				0
PK				2,5'		
T						0,5
T	2,5					2,2

Naštevalni primeri:

644b/646a	1,1"	647b/647c	3"	650b/650a	4,3"
645a/646b	2,3"	648b/650a	5"	645c/651b	2,7"
646a/647a	1,3"	649a/650a	4"		

Povpreček: 3"

²⁰ Polkrepko tiskano pomeni poudarjenost; pri paru 613/614 nasproti 637/638 (oz. pri 655/638) lahko opazujemo navadno (= nepoudarjeno) in poudarjeno težišče.

²¹ Simboli: NT = netežiščni, NTP = netežiščni popoudarni, PK = polkadenčni, T = (nepoudarjeni) težiščni, **T** = poudarjeni težiščni (tudi polkadenčni).

Cfl. je razločno višji od akuta v 1. taktu, če je takt poudarjen in če je polkadenčen. Zelo jasno razliko v višinski realizaciji kaže tudi naštevalna polkadenca, saj je tu večja kakor v 1. taktu segmenta, večja tudi od navadne polkadenčne: 3 : 2,4 : 2,5. Potežiščni zadnji takt ima vrednost 0, posebnost pa je negativnost v 613/614.

Razlika v višinski realizaciji akut. arse proti cirkumleksni v 2. taktu ni velika; praktično pa izgine, tj. niha, v zadnjem, če ni poudarjen. Zanimiva je negativna razlika v 3. taktu: da je tu akutirana arsa cirkumfektiranega stavčnega vzorca realizirana nižje od svoje vzporednice v akutiranem vzorcu, je verjetno pripisati vplivu ravno različno toniranega takta pred njo. V 613/614 4 je negativna razlika nekoliko rekompenzirana z obliko tonskega poteka arse, posebno pa z njenim naklonskim kotom in z različnim položajem teze glede na to, ali gre za akut ali cfl. (Prav taki primeri razločno kažejo, kako je vprašanje tonemskosti v bistvu vprašanje lika.)²²

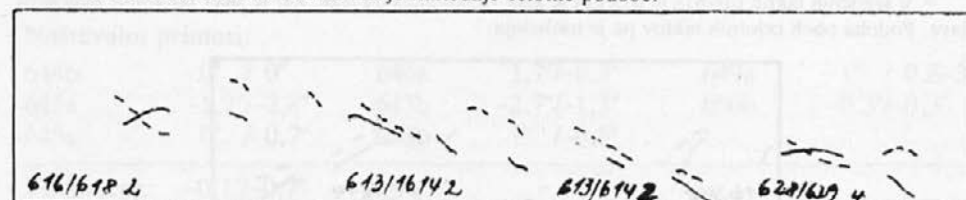
Poučno je opazovati tudi rahel razsip višinskih realizacij okrog teoretično trdne točke, in sicer navzgor in navzdol, pri naštevalni polkadenca. Tu se je razlika večala ali manjšala pod pritiskom naravne težnje, da se naštevanje nakaže ali kot nedokončano ali pa nekako samogibno težeče h koncu. (V primeri z Janežičevo v razpravi Liki slovenskih tonemov opazamo pri Riglerju večje naslanjanje na lik takta: Jan je imela trdnejšo višinsko razliko. Morda je to tudi posledica dejstva, da je Rig na začetku pri izgovarjanju za snemanje bil precej nesproščen.)

3. Tonski interval med arso in tezo

Spet je podana samo razlika, najsi bo pozitivna ali negativna, teze glede na arso:

Akut						
616	5,5	0,9	0,3	7'	4	-3,5
613	6,5	3,5	2			-4
628	4	1				0,5
637	4,8	3	1			1
655	4,3	2,1	1,8			3
NT	5,3	2,3	1,3		4	
NTP		1				0,5
PK				7'		
T						-3,7
T	4					2

²² Ustrezni takti z ničto razliko imajo naslednje celotne podobe:

Naštevalni primeri:

644b	7,3"	647b	4"	650b	2,3"
645a	5,7"	648b	2,5"	645c	5"
646a	3"	649a	2,3"		

Povpreček: 4"

Na splošno se lahko reče, da je pri akutu arsa realizirana nižje od teze oz. da je teza višja od arse. Velike pozitivne vrednosti imamo spet v 1. taktu intonacijskega člena, sledijo težiščni, pa polkadenčni navadni in poudarjeni. Zelo velik je količnik arsa/teza v navadni polkadenčni, in sicer skoraj enkrat večji, kakor je v naštevalni. To je razumljivo: pri naštevanju, če je dolgo, pač ni mogoče kar naprej tonsko padati. V naštevalni polkadenčni je imel večje vrednosti par 2.

Sorazmerno majhen je količnik pred polkadenčnim taktom, čeprav je sicer razumljivo, da bo v 3. taktu manjši kakor v 1. taktu int. člena. Če pogledamo povpreček, ugotavljamo, da se manjša od začetka člena proti kadenčnemu koncu, kjer je pri nepoudarjenosti celo negativen. Negativna razlika pri 616 5 je morda povzročila opombo identifikatorja T, da je tonem čuden, za 613 4 pa je R zapisal, da je poseben, čeprav še zmeraj akut.²³

Cfl

618	-3,5	-2		5'	3	-5,5
614	2	-0,5	(3)			-5
629	-0,5	0	(2)			-3
638	1	0,5	(2)			-3,5

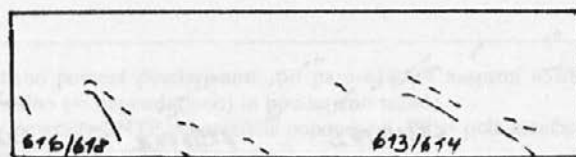
NT	-0,2	-0,6	(2,5)		3	
NTP		0	(2)			-3
PK				5'		
T						-5,2
T	-0,5					-3,5

Naštevalni primeri:

646b	1,7"	647c	0"	651b	0,3"
647a	-0,4"	650a	-1,8"		

Povpreček: 0"

²³ V težiščnih taktih 616/618 in 613/614 je arsa veliko nižja od teze, kar je sicer posledica kadenčne glave. Podoba obeh celotnih taktov pa je naslednja:

Razlika je povprečno negativna, celo pri naštevalni polkadenci je v povprečju nevtralizirana. To je pričakovano že iz nasprotnostnih načel. Vendar je treba vedeti, da je razlika arsa/teza tudi pri cfl. včasih pozitivna: tako zlasti v 1. taktu, čeprav je seveda manjša kakor pri akutiranih besedah. Kljub pozitivnosti je torej razlika med akutom in cfl. v tem parametru ohranjena. Tudi pri polkadenci je razlika arsa/teza pri cfl. pozitivna, pri naštevalni polkadenci pa – kakor izhaja iz že povedanega – je to redko. Edini primer, da se v naštevalni polkadenci količnik arsa/teza približa akutovi, je 646b (**stârček**). V zadnjem taktu je razlika seveda negativna, prav velike so njegove negativne vrednosti, tako da razlika med akutom in cfl. ostaja. V posameznih primerih (npr. 613 4 in 616 6) pa razmerje pri akutu vendar kaže skoraj na izenačenje s cirkumfleksom, ker je pri 613 4 tudi arsa realizirana nižje od cirkumfleksove, je vprašanje, kaj tu varuje tonemskost. Zelo blizu sta si tu razliki arsa/teza v 1. taktu novega intonacijskega člena (616 5 in 618 4): identifikator L je sicer cfl. besedo slišal kot akutirano (prim. razliko v celotni podobi takta).

Primerjava povprečkov:

Akut : cfl:

NT	5,3	: -0,2	2,1	: -0,3	1,3	: (2,3)	4	: 3	-2,5	: -4,5
NTP			1	: 0		(2)			0,5	: -3
PK							7'	: 5'		
T									-3,7	: -5,2
T	4	: -0,5							2	: -3,5

4. Tonski interval med dvema zaporednima taktoma, tj. arsama/tezama (v prvem taktu so podane absolutne vrednosti):

Akut:

616	13,5/19	1,1/-3,5	-1,9/-2,5	-0,7'/4'	0/-3	-2	/-5,5
613	14,5/21	1	/-2	-1,5/-3		-1	/-7
628	13 / 17	1	/-2			-3	/-3,5
637	13,2/18	-0,2/-2	0	/-2		-2,5	-2,5
655	13,7/18	0,3/-1,9	-0,8/-1,1			-2,2	-1

NT	15,2/19	0,6/-2,3	-1,1/-2,2		0/ 3		
NTP		1	/-2			-3	/-3,5
PK				-0,7'/4'			
T						-1,5	-6,2
T	13 / 17					-2,3	-1,7

Naštevalni primeri:

644b	0" / 0"	646a	1,7"/-0,3"	649a	1" / 0,8-3"
645a	-1,2"/-2,8"	647b	-2,7"/-1,3"	650b	-0,3"/-0,3"
645c	0" /-0,7"	648b	1" /-0,5"		

Povpreček: -0,1"/-0,7"

Vsaka naslednja arsa je v okviru segmenta povprečno izgovorjena nižje od svoje predhodnice,²⁴ le v 2. taktu je večinoma nekaj višja: da je arsa 2. takta realizirana višje od prve, je razumljivo le tedaj, če je za poudarjeno predhodno, sicer ne. Vprašanje je torej, ali Rig prvega takta vendarle nehoti ni poudarjal (ali pa si je šele z 2. taktom zagotovil možnost za tonsko spuščanje arse v naslednjem taktu). »Nepравilnost« v višinski realizaciji arse 2. takta korigira razlika zaporednih tez: ta je stanovitno negativna. Razumljivo pa je, da je teza polkadencnega težiščnega takta nad svojo predhodnico.

Pri naštevalni polkadenci arse praktično ne padajo, pač pa nekoliko bolj stanovitno teze.

Cfl.						
618	18 /14,5	-3,5/-2		0'/7'	-2/-4	2,5/-6
614	16 /18	-0,5/-3	(-3,5/ 0)			0 /-8
629	15,5/15	-1 /-0,5	(-2,5/-0,5)			-1 /-6
638	15 /16	-0,5/-1	(-2,5/-1)			1 /-4,5
NT	16,3/16,1	-1,2/-1	(-2,8/-0,3)			
NTP		-1 /-0,5	(-2,5/-0,5)			-1 /-6
PK				0'/7'		
T						-1,2/-7
T	15,5/15					1/-4,5

Naštevalni primeri:

646b	0 / 0	647c	-1/-0,6	651b	-2,3/-0,2
647a	0,7/-1,4	650a	3/ 1,2		

Povpreček: 0,1/-0,3

Arse se od leve proti desni realizirajo vedno nižje, in prav tako teze. Prva posebnost je nenavadni polkadenci takt, ki je v arsi realiziran enako visoko kot predhodni takt, v tezi pa seveda višje. Čudno pa je, da bi bila arsa zadnjega takta realizirana višje od arse v predhodnem taktu; to je razumljivo le za poudarjeni takt, nikakor pa ne za 618 5. Ali je Rig tudi tukaj poudarjal? Predhodni cfl. je Rig realiziral desno pridvignjeno. – Pri naštevalni polkadenci ni padanja arse/teze različnih zlogov: to je pri tako dolgem naštevanju razumljivo.

²⁴ Ta splošna zakonitost pri nepoudarjanju velja tudi za naš slovenski jezik, torej ne velja, da bi bila stavčna melodija v segmentu pretežno ravna. Ta ugotovitev je preverjena tudi z upoštevanjem obširnega slikovnega gradiva slovenskih branih besedil iz korpusa Irmgard Mahnken (tedaj profesorice v Göttingenu), ki je bilo avtorju dostopno (preko Haralda Jakscheta) na prehodu leta 1962/63. – Sicer je ta parameter upoštevan predvsem zaradi vplivanja stavčne fonetike na tonemskost.

5. Oblika arse in njen naklonski kot²⁵

Akut	Konk. ²⁶	Ravn.	Vij.	Konv.	Pridvig.	Vodor.	Poveš.
616	1 2 5	4		3' 6	1	1 3'	2 4 5 6
613	1 2 3	4			1	3	2 4
628	2 3	1					1 2 3
637	1 2 4			3	1		2 3 4
655	1 2 4			3			1 2 3 4
NT	10	2		3	3	2	11
NTP	2						2
PK				1'		1'	
T							2
T	2	1					3

Naštevalni primeri:

	Konk.	Ravn.	Vij.	Konv.	Pridvig.	Vodor.	Poveš.
644b		1"					1"
645a	1"						1"
645c				1"			1"
646a	1"						1"
647b	1"						1"
648b	1"						1"
649a				1"			1"
650b		1"					1"
	4"	2"		2"			8"

Pri Rig nimamo niti ene intonacije, ki bi imela samo konkavne obrise akutiranih ars. Kolikor tudi so uleknjene (takih je 14), so pri njem dostikrat neznatno, 3-krat so ravne, 3-krat pa celo konveksne. Akut ima večino ars konkavnih (načeloma so zelo plitve), vse te pa so povešene. Konveksnost je posledica soglasniškega okolja. Tonski obrisi ars so sicer načeloma povešeni, vendar so v prvem taktu pogosteje tudi pridvignjeni: tako v 613, 616 in 637. Skoraj ravno črto in vodoravni položaj ima arsna oblika v 616 v polkadenci (o čemer pozneje). Cirkumfleks v enakem položaju ima tonski obris zelo strmo desno pridvignjen, torej je razlika med akutom in cirkumfleksom tudi na tem.

²⁵ Ugotovitve po izvirnih podobah, ne po prepisih le-teh, vendar se obojne pretežno pač zelo prekrivajo.

²⁶ Konk(avno), ravn(o), vij(ugasto), konv(eksno) – pridvig(njeno), vodor(avno), poveš(eno). Namesto konkavno bi lahko rekli tudi uleknjeno, namesto konveksno pa vzbočeno. Naklonski kot je poimenovan (glede na potekanje časa) s stališča začetka tonskega poteka. Namesto pridvignjeno (v pomenu 'proti desni pridvignjeno' bi lahko rekli rastoče, in namesto povešeno v pomenu 'proti desni povešeno' padajoče, vendar bi se to mešalo z zastarelimi (naravi stvari malo ustrežajočimi) poimenovanji: rastoče za akut, padajoče za cfl. (Če bi hoteli zaznamovati potečnost, bi bilo prvo morda lahko »vzponsko«, drugo »spustno«.)

Cfl.

	Konk.	Ravn.	Vij.	Konv.	Pridvig.	Vodor.	Poveš.
618	3'		1 2 4	5	1 3' 4		2 5
614	(3)		1 2	4	1 2		(3) 4
629	(3)	2	1	4	1	2 4	(3)
638		(3)	1 2	4	1 4		2 (3)
NT	(1)	1 (1)	3		5		2 (2)
NTP	(1)	1 (1)		1		2	(1)
PK	1'				1'		
T				2			2
T		1		1	2		

Naštevalni primeri:

	Konk.	Ravn.	Vij.	Konv.	Pridvig.	Vodor.	Poveš.
646b	1"				1"		
647a				1"	1"		
647c	1"				1"		
650a				1"	1"		
651b				1"	1"		
	2"			3"	5"		

Večje je število konkavnih oblik arse pri akutu kakor pri cfl.; pri zadnjem sploh ni nobene konkavne oblike, če izvzamemo polkadenco (618 3). V naštevalni polkadenci so arse le rahlo konkavne ali konveksne, le pri cfl. je več konveksnih kot konkavnih, vse pa so pridvignjene, kar je edino pravo razločevalno znamenje. Skupaj s tezo dobimo tu pri akutu vedno konkavne oblike, pri cirkumfleksu pa konveksne.

Skladnost tonemske percepcije in akustičnih parametrov

Percepcijsko dvomni so bili samo trije primeri.

616 6 *dételji*: 1. 14/11,5; 2. 1; 3. -3,5; 4. -2/-5,5; 5. konv., poveš. V primeri s parametri je arsa visoka (akut in cfl. imata tu vrednost 12,7); drugi parameter je pričakovan, celo presežen; par. 3 je bližje akutu, par. 4 prav tako, par. 5 pa v obliki bolj cirkumfleksen, v naklonskom kotu pa akutski. – To je akut.

618 4 *šôlar*: 1. 12,5/15,5; 2. 0,5; 3. 3; 4. -2/-4; 5. vij., pridv. Par. 1 je v arsi malo višji kakor pri akutu, v tezi pa malo nižji; 2. par. govori za cfl., čeprav je oblika sorazmerno skromna za začetek novega segmenta; 3 je nižje kakor pri akutu, vendar glede na druge vrednosti pri Rig. blizu akuta; 4 izrazito drugačno kakor pri akutu; 5. govori bolj za cfl. – Je vendar cfl.

613 4 *trávi*: 1. 13/9; 2. -1; 2. -1; 3. -4; 4. -1/-8; 5. ravn., poveš. Param. 1 se v arsi ne vidi dobro, v tezi pa je blizu poudarjenemu cfl.; 2 govori bolj za cfl.; 3. enako; 4 enako, arsa je bližje akutu, teza cfl.; 5. ne pove v primerjavi s parametri ničesar. – To je cfl., slika kaže, da je teza v tej besedi le višja kakor v cfl. vzorcu.

B – Besede, naglašene na končnem ali edinem zlogu

Analizirane so naslednje povedi in naštevalne enote:

619 *Ták junák se ne vdá, ker vé, da bi bilô zastónj.*

617 *Zvečêr se dân končâ in grémo²⁷ spât.*

615b *Ták junák se ne vdá.*

615a *Zvečêr se dân končâ.*

630b **Ták** junák se ne vdá.

630a **Zvečêr** se dân končâ.

635b *Ták junák se ne **vdá**.*

636 *Zvečêr se dân **končâ**.*

653 *Ták junák se ne **vdá**.*

654 *Zvečêr se dân ne **končâ**.*

648a *se vdá''*

652c *kováč''*

649c *spât''*

648c *ták''*

644a *končâ''*

651a *nôč''*

649b *junák''*

644c *končâ''*

652a *začnê''*

650c *vê''*

645a *dân''*

652b *oblák''*

651c *zastónj''*

646c *zvečêr''*

Slušna identifikacija

615a 1 *zvečêr*: L ´ – R netipično – T ^

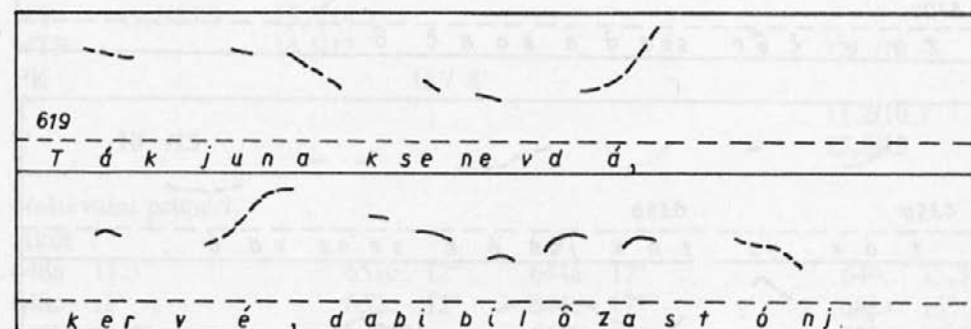
615b 3 *vdá*: T ´ (slab, morda tudi ^) – L R ´

635a 1 *Ták*: T nedoločno – L R ´

619 6 *zastónj*: T ^ – L R ´

Dejansko problematičen je s čisto statističnega stališča 615a 1, za druge tri primere bo pokazala nadaljnja analiza, kaj moti percepcijo T.

Podobe tonskih potekov:

²⁷ Tu je Rig verjetno govoril ozki e.

617

Z v e č ě r s e d ā n k o n ě ā ,

i n g r é m o s p ā t .

615b

T á k j u n á k s e n e v d á ,

615a

Z v e č ě r s e d ā n k o n ě ā .

630b

T á k j u n á k s e n e v d á .

630a

Z v e č ě r s e d ā n k o n ě ā .

635a

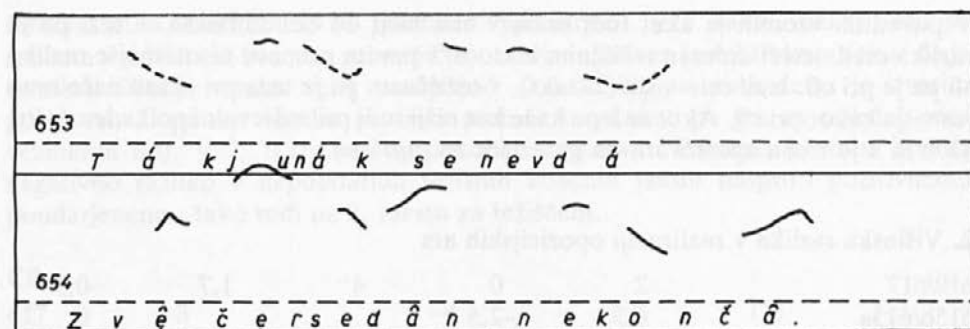
t á k j u

635b

t á k j u n á k s e n e v d á .

636

Z v ě č e r s e d ā n k o n ě ā .

1. Absolutna poltonska razmerja arsa/teza

619	16 /16	15 /12	14'/19'	18'/16'	(13,7/13)	12,5/10
617	18 /15	15 /11	18'/ 8'		(12 /15)	12 /10
615b	13,5/18	17 /16				12 /11,5
615a	20 /20	14,5/16				12 /8
630b	13,5/16	15 /12,5				10 /10,5
630a	18 /15	14,5/12				12 /10
635b	13,3/14,5	12,5/13,5				10 /10
636	18 /13	14 /13,5				13 /12
653	13,5/16,5	13 /16				11,5/13
654	21 /15,5	18 /16				14 /14
<hr/>						
Akut						
NT	14 /16,2	14,3/14,3			(13,7/13)	
NTP		15 /12,5				10 /10,5
PK			14'/19'	18'/16'		
T						11,2/10,7
T	13,5/16					10,7/11,5
<hr/>						
Cfl.						
NT	19,2/15,9	15,3/14,1				
NTP		14,5/12				12 /10
PK			18'/ 8'			
T						11,2/10,7
T	18 /15					13,5/13
<hr/>						
Naštevalni primeri:						
Akut				Cfl.		
648a	11,3"	651c	12"	644a	17"	649c 15,5"
648c	12"	652c	12"	644c	17"	651a 15"
649b	11,5"			645b	15"	652a 14,5"
650c	13"			646c	15,7"	652b 13"
<hr/>						
			12"			15,1"

V povednih vzorcih je akut tudi tukaj v arsi nižji od cirkumfleksa, v tezi pa je razlika med netežiščnim in težiščnim taktom: v prvem primeru ni znatnejše razlike ali pa je pri cfl. teza celo višja (2. takt), v težiščnem pa je teza pri akutu načeloma res višja kakor pri cfl. Akut se lepo kaže kot nižji tudi pri naštevalni polkadenci. Pri 630b in a je treba upoštevati, da je težišče na prvi arsi.

2. Višinska razlika v realizaciji opozicijskih arsov

619/617	2	0	4'	1,7	-0,5
615b/615a	6,5	-2,5			0
630b/630a	4,5	0,5			2
634b/636	4,7	1,5			3
653/654	7,5	5			1
NT	5	1		1,7	
NTP		0,5			2
PK			4'		
T					-0,2
T					2

Naštevalni primeri:

648a/646c	2,4"	649b/645	3,5"	651c/652a	2,5"
648c/649c	1,5"	650c/651a	2"	652c/652b	1"

2,1"

Stanje je kar ustrezno: arsa je višja pri cirkumfleksu kakor pri akutu. Zlasti se to vidi v končnih težiščnih poudarjenih taktih nasproti nepoudarjenim, še bolj seveda v polkadenci in v 1. taktu, jasno je tudi v naštevalni polkadenci, seveda z razsipom navzgor in navzdol, ker si pri dolgem naštevanju avtor mora popravljati register, saj bi sicer prišel pod spodnjo črto svojega glasu.

3. Tonski interval med arso in tezo

Akut

619	0	-2	5'	-2'	(-0,7)	-2,5
615b	4,5	-1				-0,5
630b	2,5	-2,5				0,5
635b	1,2	1				0
653	3	3				1,5
NT	2,2	-0,2			(-0,7)	
NTP		-2,5				0,5
PK			5'			
T						-1,5
T	2,5					0,7

Interval med arso in tezo je pozitiven, pričakovan, v 1. taktu, nekaj večji pa redoma v težiščnem (vendar prim. 635b); rahlo negativen je v 2. taktu (kakor da je ta zlasti šibek), vendar velik razsip (od -2,5 do 3); pri polkadenci je izrazito pozitiven, 2. pa ne, vendar je vmes premor (vsekakor pa gre za položaj pred veznikom *da*). V 2. taktu je Rig nekoliko zaganjalo. Pozoren je treba biti na negativno razliko v nepoudarnih težišnih končnih taktih nasproti pozitivnemu poudarjenemu; tako tudi na 2. mestu za težiščem.

Cfl.					
617	-3	-4	-10'	(3)	-2
615a	0	1,5			-4
630a	-3	-2,5			-2
636	-5	-0,5			-1
654	-5,5	-2			0
NT	-3,6	-1,2		(3)	
NTP		-2,5			-2
PK			-10'		
T					-3
T	3				-0,5

Razlika je ves čas pričakovano negativna, posebno izrazita v 1. taktu, več kot pol manjša v 2., v končnem težiščnem nepoudarjenem spet zelo jasna, pa pozitivna pri poudarjenem. Tu so pač težave, ker se kot teza meri sredinska točka druge polovice arse. Posebnost -10' v 617 se razlaga s položajem pred veznikom.

4. Tonski interval med dvema zaporednima arsama/tezama

Akut					
619	16 /16	-1 /-4	-1' / 7'	4' /-3'	(-4,3/-3) -1,2/-3
615b	13,5/18	3,5/-2			-5 /-4,5
630b	13,5/16	1,5/-3,5			-5 /-2
635b	13,3/14,5	-0,8/-1			-2,5/-3,5
653	13,5/16,5	-0,5/-0,5			-1,5/-3
NT	14 /16	1,2/-1,8			(-4,3/-3)
NTP		1,5/-3,5			-5 /-2
PK			-1' /-7'	4' /-3'	
T					-3,1/-3,7
T	13,5/16				-2 /-3,2

Arsa 2. takta ni zmeraj nižja (615b je torej poudarjeno), drugo je pa pričakovano, če upoštevamo, da je 4' /-3' začetek novega segmenta. – S tega stališča si je zanimivo pogledati dolgo naštevanje 644a-c, tj. *končâ, po trâvi, končâ*, in sledeči 645a-c, tj. *se pâse, dân, po lêpi*:

11 16,5 – 12 19 – 11 17 || 13 11,5 18 – 15 – 14 12 17

Iz tega vidimo, da se akutirane arse držijo ves čas nekako enako na višini 12, cirkumflektirane pa na višini 16.

Cfl.

617	18 /15	-3 /-4	3'/-3'	(-6/7)	0 /-5
615a	20 /20	-5,5/-4			-2,5/-8
630a	18 / 15	-3,5/-3			-2,5/-2
636	18 /13	-4 / 0,5			-1 /-1,5
654	21 /15,5	-3 / 0,5			-4 /-2
NT	19,2/15,9	-3,8/-1,7		(-6/7)	
NTP		-3,5/-3			-2,5/-2
PK			3'/-3'		
T					-1,2/6,5
T	18 /15				-2,5/-1,7

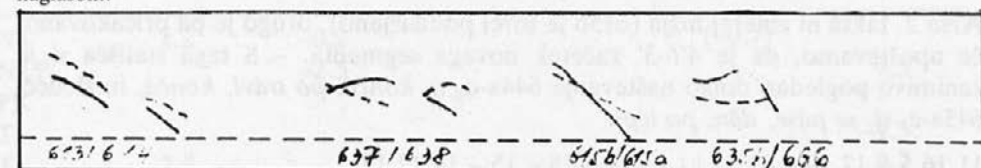
Tukaj so arse bolj disciplinirane v svojem spuščanju od 1. do zadnjega takta. Pozitivna razlika v 617 je zaradi visoke polkadence. Če računamo s takti (tj. s seštevki arse in teze), dobimo lepšo podobo.

5. Oblika arse in njen naklonski kot²⁸

Akut	Konk.	Ravn.	Vij.	Konv.	Pridvig.	Vodor.	Poveš.
619	3'	2 5	1 4' 6	5	3' 4' 5		1 2 6
615	1	2	3		1		2 3
630b	1 3		2			1	2 3
635b	1 2 3					3	1 2
653	1 2 3				3		1 2
NT	6	3	3	1	2		8
NTP	1		1				1
PK	1		1'		2'		
T		1					2
T-	3				1	2	

Oblika intonacijskega poteka akutirane arse je pri Rig načeloma konkavna ali ravna. Vijugasta je enkrat v polkadenci, 619 1 pa je skoraj ravna, prav tako je zelo

²⁸ Tu se zdi primerno opozoriti na celotni težiščni takt pri besedah s končnim in nekončnim naglasom:

blizu ravnosti tudi iz 630b 2. Naklonski kot intonacijskih obrisov ars je dosledno povešen: skoraj vse nekonkavne tonske oblike ars so povešene, s čimer je poudarjena vrednost naklonskega kota; da sta pogredientna vijugasta oz. konkavna pridvignjena, je pač lahko razumeti. Vodoravni obris je vendarle rahlo povešen. – Rig oksitonirani akut je torej glede na naklonski kot povešen, glede na obliko pa konkaven ali raven.

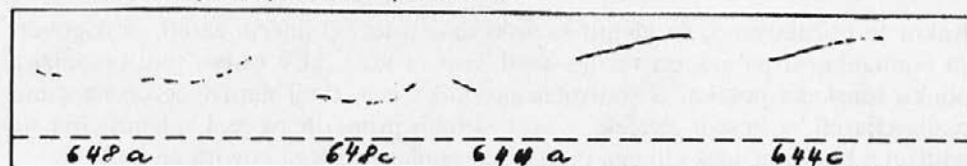
Cfl.

	Konk.	Ravn.	Vij.	Konv.	Pridvig.	Vodor.	Poveš.
617	5	2 (4)		1 2 3'	3	(4)	1 2 5
615a	2		3	1	1 2		3
630a				1 2 3	1 2		3
636			2 3	1	1 2		3
654				1 2 3	2 3	1	
NT	1	1 (1)	2	4	6	1 (1)	2
NTP				2	1		1
PK				1'			
T	1			2			2
T			1	2	2		1

Oblike ars so načeloma konveksne. Konkavnost si je težko razložiti pri 615a, ker ni tudi drugega nobenega momenta, ki bi govoril za akutiranost te besede. V 617 5 gre za izglasje, in je akut od cfl. tukaj višji po pričakovanju; 617 3 pa je polkadenčno. Pri tej (tj. 617) stavčni intonaciji gre pri 4 za akut (*grémo*), pri 2 pa imamo pridvignjeni položaj arse in tipično nizko lego teze. Tako je treba razložiti samo še 636 1 2 3: Tretji zlog lahko izvozamo, ker gre sicer za vijugavo črto, a razločno konveksno, ostali dve sta pa pridvignjeni, kot cfl. spoznatni po višjem položaju nasproti akutu in po nižjem teznem zložu. – Naklonjenost je načeloma pridvignjena, vodoravna enkrat tudi pri akutu, povešena zlasti v izglasni arsi. Razen 617 5 so ti primeri vsi konveksni (636 3 vijugast). Tako se tudi pričakuje.

Za proučevanje tonskih oblik in njihovih naklonskih kotov so v danem gradivu zlasti uporabni posnetki posamezno govornjenih besed v naštevalni polkadenci (644–652), skupaj 27 enot. Polkadenca je t. i. rastoča. Tu nasprotnostne pare za oksitone nudijo npr. enoti 648 a in c za akut (*se vdá, ták*) in 644 a in c za cfl. (*končá, končâ*).²⁹ Akutska tonska poteka sta v prvi polovici svojega trajanja ravna (višina 11,5), v drugi (ta igra vlogo polkadenčnosti, tj. stavčnofonetično) pa se konkavno

²⁹ Prim. tonske poteke pri 648a in c proti 644a in c:

dvigata (od 12 do 14,5 oz. od 11,5 do 15), medtem ko sta cirkumfleksna poteka praktično v vsej dolžini trajanja ravna in obenem desno pridvignjena (rastoča): v prvi polovici od 15 do 17,5, v drugi od 17,5 do 18. Za nazaj si oglejmo še po dva paroksitona 644b in 645a za akut (*po trávi, se páse*) in 646b ter 647a za cfl. (*stârček, pomlâdi*). Oblika tonskega poteka je pri akutu praktično ravna in povešena (na višini od 13 do 11 oz. 10,5), pri cfl. pa desno dvignjena in praktično tudi ravna (prvič malenkostno konkavna, drugič malo konveksna), pa seveda v primerjavi z akutskima na večji višini: *stârček* od 13,7 do 15, *pomlâdi* od 13 do 15,5. Tu lahko opazujemo še tezo: ta je pri akutu pri 21 oz. 18, pri cfl. 16 oz. 15. Če tudi pri arsi vzamemo sredino poteka, dobimo za akut razmerje med arso in tezo 12/21 oz. 12,2/18, pri cfl. pa 14,3/16 oz. 14,2/15; izraženo v razliki: za akut 9 oz. 5,8, za cfl. 1,7 oz. 0,8. Bistvena razlika je vedno le višinska, o kaki rastočnosti arsnega poteka pri akutu in padajočnosti pri cfl. sploh ne more biti govora.

II. Akut in cirkumfleks v vprašalni intonaciji

A – Ne na zadnjem ali edinem zlogu naglašene besede

0. Analizirane povedi

- 624 *Kráve se pásejo v trávi, kónji pa v dételji?*
 626 *Stârček čâka zdráve pomlâdi, šôlar pa počtînic?*
 643 *Kráva se páse po trávi, kónji pa v dételji?*
 642 *Stârček čâka zdráve pomlâdi, šôlar pa počtînic?*
 622 *Kráva se páse po lépi trávi?*
 621 *Stârček čâka zdráve pomlâdi?*
 634 **Kráva se páse po trávi?**
 631 **Stârček čâka zdráve pomlâdi?**
 640 *Kráva se páse v lépi trávi?*
 641 *Stârček čâka zdráve pomlâdi?*

Pri 634 po sluhu kakor da ni poudarjeno, pri 640 pa kakor da je na pol.

Slušna identifikacija

- 626 6 *počtînic*: L ´ – R T ^
 631 1 *stârček*: L T ´ – R ^ (slabo realiziran)
 2 *čâka*: L ´ – R T ^
 3 *pomlâdi*: L ´ – R T ^
 642 6 *počtînic*: L ´ – R T ^

Kakor je pričakovano, so identifikacijski dvomi le v primerih za cfl., kar govori za pomembnost parametra razlika med arso in tezo, ki v bistvu tudi organizira obliko tonskega poteka. S statističnega vidika je v svoji naravi ogrožena samo realizacija cfl. v besedi *stârček*, v vseh drugih primerih pa je L identificiral na podlagi v bistvu neadekvatnega merila (na podlagi svojega govora ali kaj).

Podobe tonskih potekov:

624	
	K r á v a s e p á s e p o l ě p i t r á v ě ,
	k ó n j i p a v d ě t e l j i ?
626	
	S l ā r ĉ e k ĉ ā k a z d r ā v e p o m l ā d ě ,
	š ō l a r p a p o ĉ ě t n i c ?
643	
	K r á v e s e p á s e j o v t r ā v ě ,
	k ó n j i p a v d ě t e l j i ?
642	
	S t ā r ĉ e k ĉ ā k a z d r ā v e p o m l ā d ě ,
	š ō l a r p a p o ĉ ě t n i c ?

622

K r á v a s e p á s e p o l é p i t r á v i ?

621

S t á r ě k ě ě k a z d r á v e p o m l á d i ?

634

K r á v a s e p á s e p o t r á v i ?

631

S t á r ě k ě ě k a z d r á v e p o m l á d i ?

640

K r á v a s e p á s e v l é p i t r á v i ?

641

S t á r ě k ě ě k a z d r á v e p o m l á d i ?

612

K r á v e s e p á s e j o n a l é p i t r á v i ?

1. Absolutna številčna razmerja

624	15,5/15	13,5/13,5	13,2/13	12'/13'	13 /11,5	10 /11,5–14,2
626	17 /15,5	16 /15	(13,5/13)	14'/12'	13 /10,6	11 /18
643	14,5/14,5	13 /13		11'/13'	14 /12	10,5/12,8–14,9
642	14,3/13	13,5/13	(12,5/14)	13'/16,5'	15 /12	12,5/17,5
622	14,5/13,5	13 /13	12 /11,5			10 /19
621	15,5/14	15 /13	13 /11,5			10,8/19
634	14 /15,5	18,5/18				16 /16,6
631	14 /18	17 /17,5	17 /17			16,5/16
640	13,5/16	13 /14,5	14,5/14,5			10,5/19
641	16 /14	14 /14	12 /13,5			14 /19

Akut

NT	14,5/14,7	13,2/13,5	13,2/13		13,5/11,7	
NTP		18,5/18				16 /16,5
PK				12 /13		
T						10 /14,6
T	14 /15,5			11'/13'		10,5/16,9

Cfl.

NT	15,7/14,1	14,7/13,7	12,7/13		14 /11,3	
NTP		17 /17,5	17 /17			16,5/16
PK				14'/12'		
T						10,9/18,5
T	14 /18			13'/16		12,2/18,1

Tu so vrednosti za akutirane arse spet nižje kakor za cirkumfektirane, pri tezah pa med akutiranimi in cfl. ni bistvene razlike, se pravi, da pri cfl. niso zmeraj nižje kakor pri akutiranih.

Zanimivo je primerjati vrednosti za akut in cfl. v pripovedni in vprašalni intonaciji. Pri akutu so si navadno arse P- in V-intonacije zelo blizu, kdaj višje ali nižje, teze v vprašalni intonaciji pa na splošno znižane, razen v zadnjem taktu. Pri cirkumfleksu so vse arse v vprašalni intonaciji načeloma višje kot v pripovedni, rahla izjema sta tu prvi in zadnji takt. Akutirani težiščni takti so pri pripovedni intonaciji v arsi načeloma nižji od netežiščnih, pri cfl. taktih so težiščne arse v prvem taktu nižje od navadnih, v zadnjem pa višje, hkrati pa v vprašalni intonaciji v 1. taktu nižje; tako tudi v navadni polkadenci, pri poudarjenosti pa so polkadenci in kadenčni nekaj višje.

2. Višinska razlika realizacije ars akuta in cirkumfleksa

624/626	5	2,5	0,3	2'	0	0,5
643/642	-0,2	0,5		2'	1	2
622/621	1	2	1			-0,8
634/631	0	-1,5				0,5
640/641	2,5	1	-2,5			3,5
NT	2	1,5	-0,4		0,5	.
NTP		-1,5				0,5
PK				2'		
T						-0,1
T/PK'	0			2'		2,7

Cirkumfleks je tonsko sicer načeloma uresničen vedno višje kakor akut, vendar tukaj razlike niso tako očitne kakor pri pripovedni intonaciji. Kot že opozorjeno, je Rig imel določene težave z realizacijo vprašalne intonacije, kar je morda povezano s tonemskim govorom (vsaj kje v Sloveniji). Poleg tega so zaradi akustičnih motenj tu posnetki manj jasni in torej merjenje manj zanesljivo.

3. Tonski interval med arso in tezo

Akut						
624	-0,5	0	-0,2	1'	-1,5	4,3
643	0	0		2'	-2	4,3
622	-1	0	-0,5			9
634	1,5	0,5				0,5
640	2,5	0	1,5			5
NT	0,25	0	0,2		-1,7	
NTP		0,5				0,5
PK				1'		
T						6,6
T/PK	1,5			2'		4,6

Teza je v povprečku povsod višja od arse, vendar ponekod le neznatno, tj. kakor da se drži le nizko; glede tega je značilen 2. takt, ki torej nikakor ne kaže položaja za tipičnost razmerja med arso in tezo. Zlasti izrazite pozitivne razlike pa imamo v težiščnih taktih, poudarjenih ne na koncu intonacijskega člena ali pa v zadnjih taktih bodisi polkadence ali kadence, tudi poudarjene (ni pa tega seveda v zadnjem taktu, če ima segment težišče na začetku - 634). Prim. velike razlike v končnem antikadenčnem taktu: 0,5 za netežiščnost, 6,6 za navadno in 4,6 za poudarjeno težiščnost.

Cfl.						
626	-1,5	-1	-0,5	-2'	-2,4	6
642	-1,3	-0,5	-0,5	-3,5'	-3	5
621	-1,5	-2	-1,5			8,2
631	4	0,5	0			0,5
641	-2	0	1,5			5
NT	-1,5	-0,8	-0,2		-2,7	
NTP		0,5				0,5
PK				-2'		
T						7,1
T/PK	4			-3,5'		5

Tukaj je razlika v netežiščnih taktih negativna, le v zadnjem taktu rahlo pozitivna, polkadenčna tudi negativna, poudarjena polkadenčna še bolj, pri poudarjenem ali nepoudarjenem težišču pa je izrazito pozitivna. Zanimiva je pozitivna razlika v vseh taktih, če je težiščni prvi (631).

V primeri z akutiranim vzorcem je očitna razlika v polkadenčnem taktu, pa tudi sicer so v celoti pozitivne vrednosti pri akutu in negativne pri cfl., kolikor gre za netežiščne takte in (že omenjene) polkadenčne; tu je najizrazitejša razlika prav v tem parametru.

4. Razlika med zaporednimi arsami/tezami

Akut						
624	15,5/15	-2 / -1,5	-0,3/-0,5	-1,2'/0'	1/-1,5	-3 / 2,7
643	14,5/14,5	-1,5/-1,5		2' /0'	3/-1	-3,5/ 2,9
622	14,5/13,5	-1,5/-0,5	-1 /1,5			-2 / 7,5
634	14 /15,5	4,5/3,5				-2,5/-2,5
640	13,5/16	-0,5/-1,5	1,5/0			-4 / 4,5
NT	14,5/14,7	-1,1/-1	-0,1/-0,6		2/-1,2	
NTP		4,5/3,5				-2,5/-2,5
PK				-1,2'/0'		
T						-3 / 4,9
T/PK	14 /15,5			-2' /0'		-3,7/ 3,7

Tu arse dosledno padajo tudi pri vprašalni intonaciji, prva potežiščna (tj. za nekončnim poudarjenim zlogom) pa se zaradi vprašalnosti tonsko dvigne, in to zelo krepko. Teze se glede na začetno višino seveda tudi nižajo (razen spet v potežiščnem taktu) – tu je teza nižja tudi v izglasnem taktu –, po zadnji težiščni arsi pa je teza zaradi vprašalnosti seveda sorazmerno zelo privzdignjena.

Cfl.							
626	17 /15,5	-1 /-0,5	-2,5/-2	0,5'/-1'	-1 /-1,4	-2 / 7,4	
642	14,3/13	-0,8/ 10	-1 / 1	1' /2,5'	2 /-4,5	-2,5/ 5,5	
621	15,5/14	-0,5/-1	-2 /-1,5			-2,2/ 7,5	
631	14 /18	3 /-0,5	-0 / 0,5			-0,5/-1	
641	16 /14	-2 /0	-2 /-0,5			-2 / 5,5	
NT	15,7/14,1	-1 /-0,3	-2,3/-0,7		0,5/-2,9		
NTP		3 /-0,5	0 /-0,5			-0,5/-1	
PK				0,5'/-1'			
T						-2,1/ 7,4	
T/PK	14 /18			1' /2,5'		-2,2/ 5,5	

Arse ogrodja intonacije spet padajo z leve proti desni, izjema je nekončnotežiščni 631 2, kjer je razlika pozitivna. Teze so prav tako zmeraj nižje, razen seveda v težiščnih in polkadencijskih taktih, kjer je posebnost le 626 4 z negativno vrednostjo.

5. Oblika arse in njen naklonski kot

Akut

	Konk.	Ravn.	Vij.	Konv.	Pridvig.	Vodor.	Poveš.
624	4' 5'	1 2		3 6			1 2 3' 4 5 6
643	2' 3'			1 4 5			1 2 3' 4 5
622	4	2		1 3		3	1 2 4
634	3	1 2					1 2 3
640	2 4			1 3			1 2 3 4
NT	3	3		7		1	1 2
NTP	1	1					2
PK	1'						1'
T	1			1			2
T/PK	1 1'	1		1			3 1'

Pri akutu oblika arse pri vprašalni intonaciji ne igra praktično nobene vloge, saj je zelo različna (razen nevjugasta), konkavna ali konveksna (ta zlasti pri ϵ) pa je zelo blizu ravnosti. Pač pa je značilno povešen naklonski kot, tj. ravno nasprotno od kake rastočnosti.

Cfl.	Konk.	Ravn.	Vij.	Konv.	Pridvig.	Vodor.	Poveš.
626	3		1 6	2 4' 5	1	2 6	(3) 4' 5
642	2 4' 5 6		(3)	1	1 4' 6		2 (3) 5
621	1 4	2 (3)				1 4	2 (3)
631	1 2	(3) 4					1 2 (3) 4
641	2		1 4	(3)	1 4		2 (3)
NT	4 (1)	1 (1)	2 (1)	(3) (1)	3	2	6 (4)
NTP	1	(1)					1
PK				1'	1'		1'
T	2	1	1		1	2	1
T/PK	1 1'		1		1		1'

Tudi tukaj se oblika arse ne zdi odločevalna (tukaj tudi vijugasta), to pa morda tudi zaradi nazobčanega osnovnotonskega poteka); naklonski kot je predvsem povešen, ker gre za vprašalno intonacijo.

B – Na zadnjem ali edinem zlogu naglašene besede

Primeri so naslednji:

627b *Ták junák se ne vdá, j̄žz, j̄žz bi se p̄a?*

625 *Zveč̄er se d̄an konč̄á, n̄oč pa začn̄e?*³⁰

623 *Ták junák se ne vdá?*

620 *Zveč̄er se d̄an konč̄á?*

627a *Ták junák se ne vdá?...*

633b **Ták** junák se ne vda?

632 **Zveč̄er** se d̄an konč̄á?

639a *Ták junák se ne **vdá?***

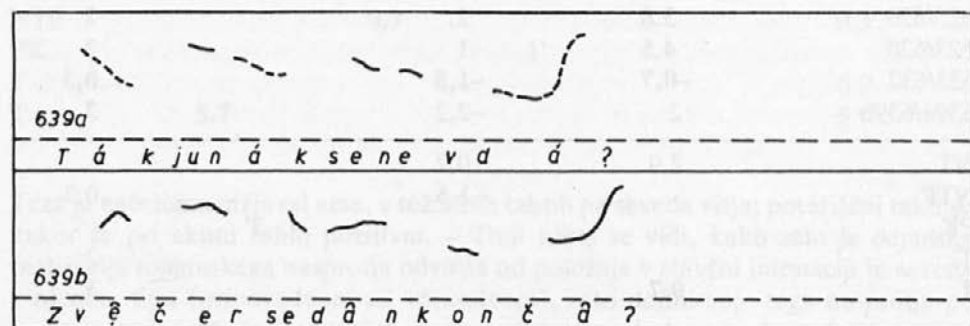
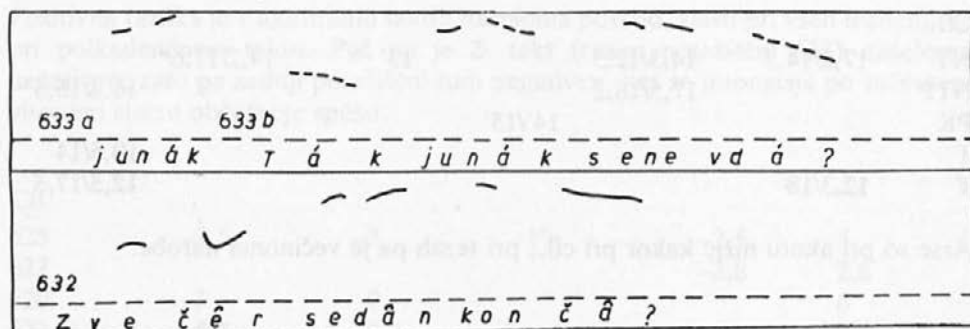
639b *Zveč̄er se d̄an **konč̄á?***

Pripomniti je treba, da je 627a nekaj polkadenčni člen, ki pa mu je sledil zamolk in govorec je ponovno »vzel zalet« v 627b, da je vprašalno izpeljal celo podredje, vsekakor tudi pri tem z nekim zastojem (prim. dvojni os. zaimek). In še: osnovnotonski obrisi so tu zelo dobri.

³⁰ Par v 627b/625 daje nekaj prilike za opazovanje razlik med dolgimi in kratkimi naglašeni zlogi.

Podobe tonskih potekov:

<p>627b</p> <p>T á k j u n á k s e n e v d á ,</p>
<p>j á z j á z b i s e p á ?</p>
<p>625</p> <p>Z v e č e r s e d a n k o n č a ,</p>
<p>n o č p a z a č n e ?</p>
<p>623</p> <p>T á k j u n á k s e n e v d á ?</p>
<p>620</p> <p>Z v e č e r s e d a n n e k o n č á ?</p>
<p>627a</p> <p>T á k j u n á k s e n e v d á ?</p>

1. Absolutne vrednosti

627b	15 /15,7	14 /13	11'/15'	(13...)	(15 /12,2)	(12,2/15)
625	16,5/14	14 /11	14'/15'		13,5/11	11 /16
623	15,2/14,5	13 /13				10 /14
620	19 /16	15 /15				12 /18
627a	14,5/15,5	14 /13,5				11 /14
633	13 /17,5	18 /18,5				16,5/15
632	12,3/18	17,5/18,2				16,8/16,5
639a	14 /16	16 /13,8				11 /14
639b	16 /14	14 /11,6				12,5/17,5

Akut

NT	14,6/15,4	14,2/13,3		(13...)	(15 /12,2)	(12,2/15)
NTP		18 /18,5				16,5/15
PK			11'/15'			
T						10,5/14
T	13 /17,5					11 /14

Cfl.				
NT	17,2/14,3	14,3/12,5	13'	14,2/11,6*
NTP		17,5/18,2		16,8/16,5
PK			14'/15'	
T				10,5/14
T	12,3/18			12,5/17,5

Arse so pri akutu nižje kakor pri cfl., pri težah pa je večinoma narobe.

2. Višinska razlika realizacije ars akuta in cirkumfleksa

627b/625	1,5	0	3'	
623/620	3,8	2		2
627/620	4,5	1		2
633/632	-0,7	-1,5		0,3
639a/639b	2	-2,2		3
NT	2,9	0,2		
NTP		-1,5		0,3
PK			3'	
T				2
T	0,7			3

Arse so pri akutu nižje kakor pri cfl., v popoudarnih taktih pa oboje zelo zvišane, pri akutu deloma še bolj kakor pri cirkumfleksu (tudi v polkadenci je stanje tako). Arse so pri akutu nižje tudi v nepoudarjenem težišču na koncu povedi, in isto je pri poudarjenih končnih.

3. Višinska razlika med arso in tezo

Akut						
627b	0,7	-1	4'	—	(-2,8)	(2,8)
623	-0,7	0				4
627a	1	-1				6
633	4,5	0,5				-1,5
639	2	-2,2				-3
NT	0,7	-1		—	(-2,8)	(-2,8)
NTP		0,5				-1,5
PK			4'			
T						5
T	4,5			—	(-2,8)	3 (2,8)

* Tu so vračunane tudi vrednosti cfl. iz akutskega vzorca.

Pozitivna razlika je v akutiranih taktih načeloma povsod, zlasti pri vseh težiščnih in pri polkadenčnem taktu. Pač pa je 2. takt (razen potežiščni 633) načeloma negativen, zato pa zadnji potežiščni tudi negativen, ker se intonacija po začetnem visokem startu občutneje spusti.

Cfl.					
625	-2,5	-3	1'	-2,5	5
627				-2,8	2,8
620	-3	0			6
632	5,7	0,7			0,3
639	-2	-2,4			5
NT	-2,5	-1,8		-2,6	
NTP		0,7			0,3
PK			1'		
T					6,9
T	5,7				5

Teza je načeloma nižja od arse, v težiščnih taktih pa seveda višja; potežiščni takti so kakor še pri akutu rahlo pozitivni. – Tudi tukaj se vidi, kako zelo je dejanska realizacija tonemskega nasprotja odvisna od položaja v stavčni intonaciji in seveda v njenem tipu (pripovednem ali vprašalnem), zato definiranje tega nasprotja po enem samem taktu in intonacijskem tipu ni drugega kot podatek za dotični takt.

4. Zaporedje ars/tez

Akut					
627b	15 /15,7	-1 /-2,7	-3'/2'	(2...)	(2/2,8) (-2,8/2,8)
623	15,2/14,5	-2,2/-1,5			-3 / 1
627a	14,5/14,5	-0,5/-2			-2 / 4,5
633	13 /17,5	5 /1			-1,5/-3,5
639a	14 /16	2 /-2,2			-5 / 0,2
NT	14,6/15,4	0,4/-2,1			
NTP		5 /1			-1,5/-3,5
PK			-3'/2'		
T					-2,5/ 2,7
T	13 /17,5				-5 / 0,2

Arse se dosledno uresničujejo nižje z leve proti desni, izjema je popoudarna 633; nepričakovan dvig arse 2. takta 639a je verjetno posledica kakšne polpoudarjenosti.

Cfl.						
625	16,5/14	-2,5/-3	0'/4'		-0,5/-4	-2,5/5
627				(-2)	2 /-2,8	-2,8/2,8
620	19 /16	-4 /-1				-3 /3
632	12,3/18	5,2/ 0,2				-0,7/-1,7
639b	16 /14	-2 /-2,4				-1,5/ 5,9
NT	17,2/14,6	-2,8/-2,1		(-2)	0,7/-3,4	
NTP		5,2				-0,7/-1,7
PK			0'/4'			
T						-2,7/ 3,6
T	12,3/18					-1,5/ 5,9

Tudi tukaj so zaporedne arse dosledno nižje z leve proti desni, izjema je visoko dvignjena potežiščna 632, nekaka posebnost pa neznižana polkadenčna 625. Tudi teze se nižajo (pri 627 nekako popravljena predzadnja zvišana), potežiščna teza 632 je seveda (le malo) zvišana in tipična znižana v izglasju (prim. tudi zgoraj pri akutu). Teze težiščnih taktov so zaradi vpraševalnosti seveda krepko višje od predhodnih.

5. Oblika arse in naklonski kot

Akut

	Konk.	Ravn.	Vij.	Konv.	Pridvig.	Vodor.	Poveš.
627b	2 (6)	3'		1 (4)' (5)	3' (4)' 6		1 2 (5)
623	3		1	1	3		1 2
627a	3	1 2			3		1 2
633b	2	3		1			1 2 3
639b	2 3	1			3		1 2
NT	4 (1)	3	1	2 (1)			9 (1)
NTP	1	1					1
PK		1'		(1')	1' (1')		
T					3		
T	1			1	1		1

Arse so po obliki konkavne ali ravne, prvi takti pa so radi konkavni, vsekakor rahlo. Naklonski kot je predvsem povešen, skoraj dosledno pa pridvignjen v težišču (tudi pri polkadenči). Izjema je v 1. taktu poudarjeni 636b. Za pridvignjenost v težišču je treba reči, da je besednofonološki del tonskega poteka vodoraven oz. celo povešen, stavčnofonetični drugi del pa zatem ustvari desno pridvignjenost celotne podobe.

Cfl	Konk.	Ravn.	Vij.	Konv.	Pridvig.	Vodor.	Poveš.
625			5	1 2 3' 4	3' 5		1 2 4
627b			6	4' 5	4' 6		5
620			3	1 2	3	1	2
632	1	3		2	1 2		3
639b	3		3	1 2	2 3		1
NT				8	1	1	6
NTP		1		1	1		1
PK				2'	2'		
T			3		3		
T	2		1		2		

Oblike ars so pretežno konveksne in temu blizu ravne, konkavne pa do polovice toliko kot konveksne. Naklonski kot je večinoma pridvignjen oz. raven, šele nato povešen.

SUMMARY

In 1963 (when, as a Humboldt grantee at the Phonetic Institute of Hamburg University, I carried out research into Slovene sentence intonation) I had first to solve the question about the phonetic and phonological nature of tonemes in standard Slovene. To that end I recorded also the standard, though slightly Lower-Carniola tinged speech of my colleague and friend Jakob Rigler, an eminent modern Slovene linguist, born in Ribnica in Lower Carniola. I drew up several monoclausal sentences, composed, as a rule, of words with an identical accent, i.e. either exclusively acute or exclusively circumflex, for instance *Kráva se páse po lépi trávi - Stárček čaka zdráve pomládi*, the place of accent being either on a nonfinal or on the final syllable (for the latter cf. *Ták junák se ne váá*); in order to study semicadence I positioned such units also as nonfinal segments of bisegmental sentences (e.g. *Kráva se pásejo po lépi trávi, kónji pa v dětlji*). My speakers were asked to pronounce such units as statements as well as questions, and with the tonal nucleus at its normal position as well as moved back onto different words of the clause unit (these latter cases in fact involve sentence stress, i.e. they are linguistically marked). The speakers were guided by punctuation and by underlines under the corresponding units in the written text that was to be articulated. An exceptional type of sentence was a long enumerative sentence containing a sequence of diversely toned oxytonic or nonoxytonic units, e.g. ... *se páse, stárček, tráve ...*

The recordings of the acoustic analysis were made at the Communication Research Institute in Braunschweig on a Grützmacher-Lottermoser analyzer, which displayed, besides time, an oscillogram of vocal cord vibrations, the intensity envelope of the utterance (in a logarithmic and normal presentation), and the contour of the fundamental tone (which, taken together, allow a fairly precise delimitation of phonemes and sounds). The individual parameters (six in all) used in processing of the recordings showed the distinctive feature of Slovene tonemes to be the realization of Slovene vowels as low-pitched under the acute accent, and high-pitched under the circumflex (or short) accent; in relation to the intonation contour of the sentence, the acute is always pitched lower, and the circumflex higher (the intonation contour in declarative sentence segments is formed by a sequence of stressed syllables (= arses) descending in a regular way from left to right). The posttonic syllables (the thesis), when there are any, are higher than the arsis under the acute, and lower than the arsis under the circumflex; when this is not the case (particularly with interrogative intonation or in a rising semicadence, which sends the thesis above the arsis), the interval of the acute is higher than the interval of the circumflex. Sentence stress usually makes these relationships even more distinct. The contour of the arsis is often concave or level in the case of the acute accent, and convex in the case of the circumflex accent; the angle of inclination is

usually negative when the accent is acute, and positive when the accent is circumflex (with the expected difference under the interrogative intonation, where the thesis of both tonemes is pushed upwards). The different tone contours of the arsis and thesis, as well as the relationship between the arsis and thesis, are merely a consequence of the fundamental opposition: the low pitch of the acute vs. the high pitch of the circumflex. This is most evident in sentence patterns whose tone units consist of single arses, e.g. *Ták mlád fání/králj/glás dá vsě iô*. (A tone unit stretches from one arsis to the next or to the pause, respectively; the first tone unit in the intonation segment may have an anacrusis). – Thus, with respect to sentence intonation, the acute is a lowered tone, the circumflex is a heightened tone: Slovene tonemicity involves a correlation in pitch rather than a correlation in tone contour as Trubetzkoy and Jakobson, among others, believed.

O PEWNEJ OSOBLIWEJ SŁOWEŃSKIEJ KONSTRUKCJI PROWERBALNEJ

Zelo zanimiva slovenska prowerbalna anaforična konstrukcija se uporablja v dvogovornem besedilu, in sicer v vlogi replike z naslednjim vzorcem: A: *Ti je dala knjigo?* B: *Res mi jo je*. Kolikor je ponovitev pomožnega glagola v takem sobesedilu značilna tudi za srbohrvaščino in lužiščino, je anaforizacija imenskih zvez v repliki – vsaj v slovanskem svetu – slovenska posebnost.

In Slovene dialogic texts a very interesting prowerbal anaphoric construction is used as a reply of the following pattern: A: *Ti je dala knjigo?* B: *Res mi jo je*. While the repetition of the auxiliary verb in such a context is characteristic also of Serbo-Croatian and Lusatian, the anaphorization of noun phrases in the reply is a Slovene peculiarity, at least among the Slavic languages.

W ostatnim czasie sporo uwagi poświęcałam problematyce słowiańskich prowerbów, tj. wyrażeń, które w stosunku do pełnoznaczących wyrażeń werbalnych pełnią *mutatis mutandis* tę samą funkcję co pronomina w stosunku do pełnoznaczących grup imiennych.¹ Mam tu na myśli funkcję blokowania odpowiedniej pozycji syntaktycznej w sytuacji, kiedy autor tekstu nie może (bo brak mu odpowiedniej informacji – sytuacja pytania i interrogatywów) lub nie widzi potrzeby (bo rzecz jest znana z konsytuacji lub kontekstu – sytuacja deixis, anafory, katafory i demonstratywów) wprowadzania wyrażeń pełnoznaczących.

Stwierdziłam istnienie w językach słowiańskich trzech typów tak rozumianych prowerbów, które z różną regularnością, w różnych warunkach pragmatycznych, semantycznych i syntaktycznych pełnią wspomnianą funkcję. Są to:

(1) konstrukcje syntaktyczne złożone z demonstrativum i/lub interrogativum generale² i maksymalnie semantycznie ubogich czasowników, typ pol. *Co robisz?*, *Właśnie to robię.*, *Co się dzieje?*, *To się stało wczoraj.*, sn. *Kaj delaš?*, *Kaj se je zgodilo?*, *Ravno to delam.*, *To se je zgodilo včeraj.*, itp.; są to najbardziej uniwersalne słowiańskie – i nie tylko słowiańskie – konstrukcje prowerbalne;

(2) konstrukcje morfologiczne oparte na rdzeniach demonstratywów, typ pol. *tentegować*, sn. *onegati*, *onegaviti*; są to konstrukcje o dość wąskiej, ściśle wyznaczonej sferze użycia – zastępują pełnoznaczące wyrażenia werbalne objęte tabu obyczajowym, albo terminy techniczne, których mówiący nie zna lub też nie pamięta w momencie mówienia; konstrukcje takie istnieją we wszystkich językach zachodnio- i południowosłowiańskich, a w językach wschodniosłowiańskich tę samą funkcję pełnią oddelegowane w pozycję czasownika formy pronominalne bez formalnych znamion czasownika;

¹ Por. Z. Topolińska, Srpskohrvatski »zamenički« glagoli – nosioci replika u dijalogu, Zbornik za filologiju i lingvistiku XXV/1, ss. 151 – 160, Novi Sad 1982 oraz Z. Topolińska, O »pronominalizaciji« wyrażen werbalnych, w druku w tomie materiałów z posiedzenia Komisji Gramatycznej MKS, Bitola wrzesień 1987.

² Zaimki typu *co*, które – zdolne do neutralizacji kongruencyjnych kategorii imiennych – zasłużyły sobie w funkcji konektorów na nazwę relativum generale, w ich podstawowej funkcji pytajnej określam tutaj jako interrogativum generale.

(3) zredukowane potwierdzające repliki dialogowe w postaci form tzw. czasowników pomocniczych, typ sch. *jesam, hoću, bih* itp., sn. *səm, bom* itp.; są to konstrukcje najbardziej charakterystyczne dla języka serbskochorwackiego, obecne także w słoweńskim i w łużyckim, w innych językach słowiańskich rzadkie i pozostające na ogół na marginesie normy; do tej samej grupy można też zaliczyć sch. i mac. *nemoj*, bg. *nedej*, ogólniepołudniowosłowiańskie *ajde* itp.; warto wspomnieć i to, że wyrażenia typu *lhoću, bih, jesam* zdradzają – każde na swój sposób – tendencje do oderwania się od ściśle wyznaczonego kontekstu repliki dialogowej i przerastają w wykładniki pełnoznacznych predykatów modalnych.³

W tym tekście chciałabym się zająć pewną konstrukcją słoweńską, która stanowi wariant trzeciego ze wspomnianych tu typów konstrukcji prowerbalnych. Przypomina go też przez wzgląd na jeden z możliwych kontekstów użycia, kontekst repliki w dialogu, zarazem jednak posiada cechy syntaktyczne, których nie spotkałam w żadnym innym języku słowiańskim.

Zacznę od przytoczenia serii charakterystycznych przykładów.⁴

- (1) A. *Me zdaj razumeš?* B. *Zdi se mi, da te.*
 - (2) A. *... me ni razumela?* B. *Morda te ni hotela?*
 - (3) A. *Žariš, kot bi zadel glavni dobitak.* B. *Saj sem ga, Štefan.*
 - (4) A. *Kako si pa to predstavljate?* B. *Žal si ne, in obžalujem, da...*
 - (5) A. *Ali so res povabili tudi barona?* B. *Da so ga res?*
 - (6) A. *Hana – vas je – strah?* B. *Saj me ni res, saj me ni...*
 - (7) A. *Pa – pa kako se ga je potem le končno odkrižala?* B. *Saj to je – to je – sploh se ga ni!*
 - (8) A. *Nekdo jo je pobil s sekiro.* B. *Jezus! Pa kdo jo je?*
 - (9) A. *Mislite, da ga bodo dobili?* B. *Jaz že mislim, da ga ne bodo.*
 - (10) A. *Kaj je s Francosko Marijo? Če so jo res ubili?* B. *Je niso?* C. *Mrtva ni, ampak manjka pa res ne dosti.* A. *Torej jo je le res nekdo?* C. *Kaj jo je? Nič je ni nihče!*
 - (11) A. *Čprav živi – jaz sem ga vendar – vendar sem ga –* B. *Kaj ste ga?*
 - (12) A. *... preiskal vse niti. Da bi se prepričal, če se stvar izide kot na televiziji.*
B. *Povej mi, če se bo.*
 - (13) A. *In kaj, če ne najdete morilca?* B. *Bomo ga. Veliko prej bi ga, če bi nam včasih povedali kaj po resnici.*
 - (14) A. *Nikoli ne bi bil koga drugega porinil v kašo.* B. *Pa te je. Ravno to je storil.*
- Równie często jak w sytuacji dialogowej interesująca mnie konstrukcja występuje w warunkach monologu:
- (15) *... Zato bi lahko zaključil, da mi ni govorila resnice. No, in kaj, če mi je ni?*
 - (16) *Lily si vzela s seboj – je mar nisi? Herta je rekla, da si jo.*
 - (17) *Takrat je gotovo mislila, da ji je ona prevzela Štefana. Sicer ga je pa res?*
 - (18) *... nisem ga spodbujala – saj vendar ne morete misliti, da sem ga – gospa Darwin...*

³ Por. o tym szerzej we wspomnianym artykule Srpskohrvatski »zamenički« glagoli... (przyp. 1.).

⁴ Przykłady moje pochodzą w większości z tekstów drukowanych, kilka z nich »podśluchałam«, ponieważ jednak moi informatorzy słoweńscy zgodnie stwierdzają, że chodzi tu o konstrukcje częste, typowe, nienacechowane, nie podaję źródeł.

- (19) *In kaj potem, če sem si res domišljaj, da me ženske rade vidijo? Saj me.*
 (20) *Imelo me je, da bi jo stresel, toda nisem je, seveda.*
 (21) *Nisem ju ubila. Nikoli ju ne bi.*
 (22) *Če ju je ubil Wyeth – in vedel sem, da ju je, zakaj potem sekirica ni ležala poleg Dorseta v dnevni sobi?*
 (23) *Kajti prej ali slej bi jo bili naši. In ko bi jo, bi jo bili zasovražili, ker jim je lagala.*
 (24) *Tudi če bi odklonila sodelovanje – in ko sem jo tako gledal, ne bi mogel priseči, da ga ne bo – bi kljub temu imeli problem...*
 (25) *Seveda, če ste se odločili za sodelovanje. Če ste se, bo udobneje, če sedeva.*
 (26) *In zakaj je zabodel Clementino več kot enkrat? Da, zakaj jo je?*
 (27) *Ni se ustavila. Mislil sem, da se sploh ne bo.*
 (28) *Da, znašli se bodo, ti njeni otroci. Toda ona, Louise Jacques, se še dolgo, dolgo ne bo.*
 (29) *“Delaj se, da se ni nikoli nič zgodilo.” In molče sem si prisegel, da se nikoli več tudi ne bo.*
 (30) *A. Paznice, prinesite mi pol kozarca vode! B. Bom jaz, sem hitro rekel.*

Przytoczone przykłady pochodzą z tekstów dialogowanych, rzadziej z tekstu podanego w formie tzw. monologu wewnętrznego, a więc zawsze z tekstów symulujących język mówiony. W sytuacji dialogu możliwa jest nawet konstrukcja prowerbalna typu “deixis in absentia”, czy “deixis am phantasma”, tj. odsyłacz nie do tekstu artykułowanego, lecz do wspólnej wiedzy rozmówców, por. np.

- (31) *Tudi on je vstal. “Vi mislite, da ju ni ona, kajne?”*

Cytowane zdanie pada w toku dialogu o morderstwie i łatwo możemy ekstrapolować przemilczany pełnoznaczny czasownik *ubila*.

Jak wynika z przykładów, interesuję mnie reprzyza prowerbalna, w której obok czasownika pomocniczego pojawiają się towarzyszące mu klytyki. Innymi słowy – i to właśnie stanowi o typologicznej atrakcyjności rozpatrywanej konstrukcji – mamy do czynienia z formalizacją powierzchniową informacji zgramatyzowanej, informacji gramatycznie organizującej daną strukturę propozycjonalną. Podobnie jak pronomina rozpatrywanych tu serii, tj. interrogativa i/lub demonstrativa formalizują informację kategorialną właściwą odpowiedniej grupie imiennej, podobnie jak proverbium formalizuje informację kategorialną, wypełnia ramy syntaktyczne przeznaczone dla wyrażenia werbalnego, tak omawiana konstrukcja słoweńska realizuje powierzchniowo informację gramatyczną stanowiącą o modelu formalnym propozycji (struktury predykatowo-argumentowej) fundującej daną konstrukcję zdaniową. Mamy, znaczy, do czynienia z czymś w rodzaju konstrukcji prosentencjalnej.⁵ Oczywiście, naszkicowany tu model idealny – model ekstrakcji informacji zgramatyzowanej, i tylko informacji zgramatyzowanej nie

⁵ Termin »prosentencjalizacja« bywał w literaturze językoznawczej używany z różnym odniesieniem przedmiotowym, ale zawsze w tej samej funkcji: dla określenia konstrukcji substytuowanych w tekście w miejsce pełnych konstrukcji zdaniowych. K. Polański wprowadził ten termin dla określenia zaimków anaforyzujących zdanie, ja sama używałam go dla konstrukcji imiennych pełniących funkcję samodzielnych wypowiedzi w tekście, w tym artykule termin znów mi się narzucił jako najtrafniejsze określenie rozwiniętej reprzyzy słoweńskiej.

zawsze może być realizowany. Decydują o tym w pierwszej instancji universalia semantyczne tzw. języka naturalnego, a wtórnie właściwe językowi słoweńskiemu – i szerzej: językom słowiańskim – mechanizmy selekcji informacji gramatyzalizowanej z jednej i leksykalizowanej z drugiej strony. Tak np. nie można “ekstrahować” treści gramatycznej (zgramatyzalizowanej) i pominąć indeksów wskazujących uczestników sytuacji mówienia w wypadku wyrażen, które są wykładnikami nacechowanych członów kategorii osoby. Dotyczy to zarówno zaimków osobowych jak i osobowych końcówek form werbalnych. Tak więc obok *Zakaj jo je?* (26) mamy *Pa te je.* (14) i *Saj sem ga.* (13), a jedynie szczupły korpus przykładów jest przyczyną, że nie mamy np. *Res sem te.* itp., co jest teoretycznie możliwe i akceptowane przez nosicieli języka słoweńskiego. Innymi słowy: jeżeli uczestnikami sytuacji, o której mowa, są uczestnicy sytuacji mówienia, otrzymujemy typową konstrukcję prowerbalną, lecz nie i presentencjalną – verbum jest substytuowane przez proverbum, natomiast indeksy pronominalne jednoznacznie wskazują swoich referentów. Możemy tu widzieć sygnał specyficznej pozycji zaimków 1 i 2 os. w antropocentrycznym systemie języka naturalnego, a możemy też uznać tę sytuację za argument na korzyść czysto formalnego charakteru mechanizmu, który generuje interesującą nas konstrukcję – przewiduje on reprzyę klityk niezależnie od ich interpretacji funkcjonalnej.⁶

Ekstrakcja w tekście dokonuje się w jednym lub w dwu kolejnych krokach. Jeśli rozbita jest na powierzchni tekstu na dwa etapy, z reguły najpierw pojawia się anafora lub katafory pronominalna, a następnie proverbalna, tj. najpierw otrzymujemy konstrukcję bez pełnoznanich grup imiennych, a w drugim etapie również wyrażenie werbalne jest substytuowane przez inne, pozbawione znaczenia leksykalnego.

Przyjrzymy się teraz mechanizmom selekcji konkretnych form pronominów i prowerbów w naszym modelu presentencjalnym.

Zacniemy od proverbum, które jako substytut wykładnika predykatu jest koniecznym elementem każdej konstrukcji presentencjalnej – wykładnika struktury predykatowo-argumentowej. Mechanizm ana/katafory jest w wypadku pronominów i prowerbów ten sam. Pewne kategorie mają wartość stałą i zapewniają sprzężenie zwrotne między wyrażeniem ana/kataforyzowanym i substytutem ana/kataforycznym. Są to tzw. kategorie kongruencyjne: rodzaj, też nienacechowana udziałem w dialogu, tj. tzw. trzecia osoba. Prowerbalna reprzyza formy werbalnej implikuje również reprzyę modelu rekcji, tj. przypadków grup imiennych zależnych od odpowiedniego (pro)verbum. Zmiany kategorialne towarzyszące reprzyzie możliwe są w granicach określonych przez fono-morfologiczną strukturę poszczególnych słoweńskich wyrażen werbalnych.

Chcąc określić zmienność wypada najpierw przyjrzeć się mechanizmom reprzy, która nie przynosi zmian kategorialnej wartości predykatu. Reprzyzie podlegają – jak już wspomniałam – klityki, a więc w danym wypadku negacja, formy tzw. zaimka zwrotnego oraz formy czasownika pomocniczego.

⁶ Również poniższe dwa przykłady nawiązują do tego modelu – są to przykłady reprzy, a zarazem pomijania formy werbalnej o semantyce robi, 'robi', por. *Tega ne bi bil nikoli storil. Mert že ne.* por. i: *Judy ni vedela, kaj bi.*

Repryzę negacji obserwujemy np. w podanych wyżej przykładach (2), (15), repryzę zaimka zwrotnego w przykładach (4), (7), (12), (25), repryzę prezentalnych form czasownika pomocniczego wchodzących w zestaw peryfrastycznych form praeteriti w przykładach (3), (5), (8), (11), (16), repryzę futuralnych form czasownika pomocniczego wchodzących w zestaw peryfrastycznych form futuri w przykładach (9) i (28), repryzę formantu potentialu *bi* w przykładzie (23). Formy praesentis mają charakter syntetyczny, a więc konstrukcja sentencjalna zbudowana na formie praesentis może być przedmiotem repryzy tylko w wypadku obecności i dzięki obecności klityk niewerbalnych, por. np. (1) lub (4).

Zmiany kategoriałne towarzyszące repryzie mogą dotyczyć negacji oraz ramy modalnej czy to wyraźnej odpowiednim czasownikiem modalnym czy też formami czasu i/lub trybu. Negacja pojawia się w przykładach (4), (6), (7), czasownik modalny w przykładzie (2), zmiana czasu na futurum w przykładach (13), (24), (27), (29), zmiana trybu na potentialis w przykładach (13), (14) oraz (21).

Zajmijmy się teraz substytutami grup imiennych w repryzie prosentencjalnej. Jak już wspomniałam, powtarzają one rodzaj, liczbę i przypadek, powtarzają też trzecią osobę, podczas gdy formy pierwszej i drugiej osoby są wzajemnie zastępowane zgodnie z regułami gry obowiązującymi w dialogu. Grupa imienna kongruentna z wyrażeniem predykatywnym (tzw. grupa podmiotu), jak w większości języków słowiańskich, najczęściej jest anaforyzowana poprzez końcówkę osobową formy werbalnej ale por. przykład (30). Wyjątkowo pojawia się w tej pozycji zaimek pytajny, tj. repryza grupy imiennej z operatorem pytania (por. przykład (8)). Najczęściej jednak repryzie podlegają grupy imienne jednostronnie zależne od wyrażenia predykatywnego, stojące w accusatiwie lub w datiwie. W naszych przykładach występują niemal wyłącznie accusatiwy, jedynie w przykładzie (15) mamy do czynienia z datiwem. Nie znalazłam w tekstach ani jednego przykładu łącznego występowania Acc i Dat, moi informatorzy słoweńscy nie odrzucają jednak konstrukcji jak: *Ti je dala knjigo? Res mi jo je.* itp.

Szczególnego komentarza wymagają nasze przykłady (10) i (11), gdzie *kaj* reprezentuje zredukowaną konstrukcję prowerbalną typu *Kaj delaš?* w wspomnianego wyżej na początku artykułu.⁷

Wreszcie trzeba wspomnieć o jeszcze jednym, wprawdzie nie koniecznym, ale w praktyce niemal bezwyjątkowo obecnym elemencie konstrukcji prosentencjalnych omawianego typu. Mam tu na myśli wyrażenie ortotoniczne, które stanowi oparcie dla klityk repryzy a formalizuje predykat (strukturę predykatowo-argumentową) nadrzędny w stosunku do struktury, która jest przedmiotem prosentencjalizacji. Najczęściej jest to konstrukcja zdaniowa (por. np. (1), (9), (18)...) lub partykuła modalna (np. (2), (3), (14), (15), (16)...). Czasem odpowiednią funkcję pełni ortotoniczna w danym kontekście forma czasownika pomocniczego, por. np. (13), (10).

Kończąc ten przegląd wypada jeszcze *explicite* stwierdzić, że pełna repryza prosentencjalna nie jest w słoweńskim regułą, jest to możliwość stosunkowo często

⁷ Notabene przykład ten pokazuje, że wymagana kongruencja rodzajowa jest kongruencją *ad sensum*.

realizovana. Alternativno pojavljajo se i primere z reprimi izključno časovnika pomočnega, por.

(32) A. *Ste našli dr. Ellisona?* B. *Da, sem.*

(33) O, dobro. *Dajte mi kakšnih dvajset minut, boste? Pohitela bom.*

Mehanizmi reprimi regulirani so, kakor se zdi, z ravnine semantičnega. Pozicije argumentov ponavljajo se takrat, kdaj imamo do nastanka z deskripcijo določeno, a zlasti če referent je človek. Ne pričakujemo namreč reprimi pronominalne, če v igro vstopi t. i. argument dogajalni (event) a ne predmetni, por. np.

(34) A. *Ali mislite, da sem priznala umor... zaradi denarja?* B. *Prekleta dobro vam, da ste.*

(35) ... *poslušaj, Frances, pozabi na to. Pozabi, boš, prosim?*

Kakor bi bilo – v svetlu izpostavljenih dejstev – izgledati vstopna diagnoza opisovanega zanimivega pojava? Zdi se, da do dejstev bolj pristaja diagnoza formulirana v obliki negativni kot pozitivni. Jezik slovenski izrazito izogiba v dialogu reprimi popolnoma verbalni – pravični govorilni predikatu. V tej situaciji (a) reprimi ali izmenjavo podlegajo te vsebine kategorialni izrazi predikatni, ki imajo (lahko imajo) formalizacijo klitično, (b) reprimi podlegajo vsebine kategorialni izrazi argumentov. Opisani mehanizmi reprimi lahko, vendar ne morajo, biti vključeni vedno, kdaj obstajajo ustrezni semantični pogoji.

Med srbsko-hrvatskim modelom tipa:

A. *Stvarno si video tu devojku?* B. *Jesam.*

i slovenskim:

A. *Si res videl tisto dekle?* B. *Res sem jo.*

obstaja razlika (1) v ravnini semantični – proverbalna replika srbsko-hrvatska izpolnjuje funkcijo splošne asercije, medtem ko v slovenskem informacija razpada na govorilni nadgradnji asercije, vsebine kategorialni predikatu osnovni in vsebine kategorialni njegovi argumenti, (2) v ravnini proizvodni – proverbum srbsko-hrvatski sta ortotonični, medtem ko v slovenskem i proverbum i pronomina so klitični.

POVZETEK

V slovenskih dvogovornih besedah se uporablja zanimiva proverbalna anaforična konstrukcija v obliki replike z naslednjim vzorcem: A: *Ti je dala knjigo?* B: *Res mi jo je.* Kolikor je ponovitev pomožnika v takem pogovoru pomembna tudi za srbohrvaščino in lužiščino, je anaforizacija imenskih zvez v repliki – vsaj v slovenskem svetu – slovenska posebnost.

V sestavi uporabljeni navedki so iz poslovnih besedil; gradivo so pridobili moji osebni slovenski govorniki, zato je lahko podlaga za določena opazovanja. – Kolikor je mogoče, so predstavljeni obseg in okoliščine nastanka tega sklopa, tj. opisane so (in kolikor se da pojasnjene) v mojem gradivu pojavljajoče se omejitve v pragmatičnem, pomenoslovnem in skladenskem pogledu. – Zadeva zasluži širšo raziskavo s strani slovenista Slovenca, ki bi se pri razčlembi lahko opiral na svoj jezikovni čut. Zanimivo bi bilo tudi ugotoviti, ali obravnavani sklop premore, in kakšne, vzporednosti v jezikih (narečnih) neslovenskih sosedov Slovenije.

UPOTREBA INSTRUMENTALA U SLOVENSKOM I HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

Ena važnih razlik med sicer zelo sorodnima knjižnima jezikoma slovenščino in hrvaščino je v orodniku, ki se v hrvaškem knjižnem jeziku, ko gre za orodje, uporablja brezpredložno, medtem ko je v slovenščini (v hrvaščini pa v nekaterih narečjih) zmeraj le predložen. Ta razlika dela prevajalcem iz slovenščine v hrvaščino dovolj preglavic.

One of the important differences between Slovene and Croatian, two very closely related standard languages, is the usage of the instrumental case. In the Croatian standard language it is used, when it expresses means or agency, without a preposition, while in Slovene (and in some dialects of Croatian) it can only be prepositional. This dissimilarity causes considerable trouble for translators from Slovene into Croatian.

Uvid u gramatiku slovenskoga i hrvatskoga književnog jezika pokazuje veliku srodnost tih dvaju jezika u upotrebi prijedložnog instrumentala. Oba jezika upotrebljavaju u instrumentalu iste prijedloge:

hrv.: *među (med), nad, pod, pred, s, za*
slov.: *med, nad, pod, pred, z/s, za.*

Ali postoji i jedna značajna razlika: hrvatski uz prijedložni instrumental ima i besprijedložni, a slovenski ga nema. One upotrebe koje se u hrvatskom izriču besprijedložnim instrumentalom u slovenskom se izriču uglavnom s prijedlogom *z*. Bilo bi zanimljivo razmotriti kako se sve slovenski izriču one upotrebe koje se u hrvatskom izriču besprijedložnim instrumentalom, ali to ostavljam za drugu priliku, ovdje ću razmotriti samo one primjere koji se u slovenskom izriču s prijedlogom *z*, a koji se na hrvatski prevode s prijedlogom *s* i instrumentalom kad znače zajednicu/društvo i one koji se prevode besprijedložnim instrumentalom kad znače sredstvo. Primjere sam uzeo iz romana Dmitrija Rupelja *Družinska zveza*¹ i njegova odličnog prijevoda na hrvatski Mirjane Hećimović.²

Osnovno pravilo koje u hrvatskom glasi: sredstvo se izriče besprijedložnim instrumentalom, a zajednica/društvo s prijedlogom *s* u slovenskom je neutralizirano, u oba se slučaja upotrebljava prijedlog *z*, npr. hrv. *nanašati lak kistom, došao je s ocem*, slov. je *nanašati lak s čopičem, prišiel je z očetom*.

Ta je neutralizacija moguća jer jednoznačnost osigurava kontekst, npr.: *Bo vse to zbrisanó z neobčutljivo radirko.* (5) Radirka je sredstvo kojim se briše i nema nikakve sumnje da to na hrvatski treba prevesti besprijedložnim instrumentalom, kako je prevoditeljica i prevela: *Hoće li sve to biti izbrisano bezosjećajnom gumicom?* Jednoznačnost ne bi bila narušena ni u hrvatskom da je upotrijebljen prijedlog *s*. Tako je rečenica *Neki Amerikanec, profesor Bell, je znašiel tak telegraf,*

¹ Koper, 1977.

² Obiteljska veza, Zagreb, 1980. Stranice navedene uz primjere odnose se na ta dva izdanja. U istu svrhu pročitao sam i roman Cirila Kosmača *Balada o trobenti in oblaku*, ali zbog određenog roka i opsega članka označene primjere nisam proučio.

s katerim se lahko muzikalični in vokalni glasovi pošiljajo na kolikor daleč se hoče (117) prevedena s prijedlogom *s*: *Neki Amerikanac, profesor Bell, izumio je takav telegraf s kojim se mogu muzikalni i vokalni glasovi slati na željenu daljinu.* (100) pa je opet jasno da je riječ o sredstvu jer je zbog jednoznačnoga konteksta sintaktička struktura zalihosna, i u slovenskom i u hrvatskom. Jednoznačnost osigurava značenje glagola i značenje riječi u instrumentalu (imenice ili zamjenice), kontekst, često i širi, a katkada i red riječi.

U primjeru ... *prišli bodo in nas okupirali z opravičilom, da živimo v njihovih stanovanjih* (103) jasno je da z *opravičilom* ne znači sredstvo nego popratnu okolnost, zajedništvo u širem smislu, i da to treba prevesti s *opravdanjem*, kako je prevoditeljica i prevela (89). Da je rečeno s *tanki*, tenk je oruđe, sredstvo za ošvajanje pa bi zbog značenja glagola i imenice tekst bio jednoznačan i trebalo bi ga prevesti *tenkovima*. Značenje u primjeru ... *trobentač Luka Sfiligoj, ki je trobental po Rusiji z _____* zavisi od imenice koja dolazi iza prijedloga *z*. Znači li predmet kojim se trubi (klarinet, rog, saksofon, trombon, truba ...), označavat će sredstvo i treba ga na hrvatski prevesti besprijedložnim instrumentalom, a dolazi li kakva druga imenica, pogotovu ona koja označuje osobu, označavat će društvo, zajednicu i na hrvatski treba prevesti s prijedlogom *s*. Budući da je u originalu z *nekim pihalnim kvintetom*, znači zajednicu i prevoditeljica je normalno prevela s *nekakvim duhačkim kvintetom* (98).

Rečenica *Zabaval je omizje vijoličnih gospa s pavjim perjem* (243) u načelu je dvoznačna jer može značiti: a) dame koje imaju na sebi paunovo perje, b) dame je zabavljao paunovim perjem. Budući da zabavljanje paunovim perjem nije u stvarnosti obično, a dame s paunovim perjem običnija je pojava, normalnije je da rečenicu shvatimo u prvom značenju i prevoditeljica ju je tako i shvatila i prevela: *Zabavljao je oko stola okupljeno društvo ljubičastih dama s paunovim perjem* (209). Da je autor htio izreći to neobično značenje, značenje b), mogao je to jednoznačno izreći drugačijim redom riječi: *Zabaval je s pavjim perjem omizje vijoličnih gospa*. U hrvatskom za drugo značenje nije potrebno mijenjati red riječi, dovoljno je izostaviti prijedlog *s* da se izrekne sredstvo kojim se zabavlja.

Nekaj trenutkov zatem prinesejo služabniki kar lepo velik čoln – vendar v začudenje vseh ni bil iz lesa, temveč iz kavčuka. Šah je ukazal svojim ministrom, naj se z njim zapeljejo po malem jezeru v parku. (42) Čitajući roman do toga mjesta ne znamo što znači z *njim*: *čamcem*, u *čamcu*, ili s *kraljem*. Dakle, druga je rečenica dvoznačna. Međutim, čitanjem daljnjega teksta postaje jasno da s *njim* ima prvo značenje: *No, sredi jezera je neki služabnik odprl ventil in čolniček se je v hipu zgrbančil v cunjo. Vsi modrijani iz Isfahana in Širasa so tako šli pod vodo, sin sonca in kralj vseh kraljev pa se je tej burki zelo smejal.* Pokazuje to što je kralj ostao živ i smijao se toj »šali«. Dakle kontekst u kojem se nalazi ta rečenica potpuno otklanja dvoznačnost i prevoditeljica je to tako i prevela, samo što nije upotrijebila besprijedložni instrumental *njime*, nego u + lokativ, što je po smislu isto: *da se u njemu provozaju malim jezerom* (37). Čitajući slovenski tekst značenje prethodne rečenice razumijevamo tek iz iduće. – Slično je i s rečenicom. *Spomni se, da bi lahko napisal prizor, kako se vozi s tem nebotičnikom po mestu.* (69) Riječ je o igri mašte, o pojavi daleko od stvarnosti pa se ta rečenica može shvatiti u dva smisla: da se netko vozi zajedno s neboderom u nekom golemom nespomenutom vozilu,

a može se shvatiti da mu neboder služi kao vozilo. Iz same rečenice nije jasno koje je od ta dva značenja rečeno. To tek pokazuje iduća rečenica: *Kako ruši in maliči vse pod sabo*, a posebno daljnji tekst: *Kostja pritisne na plin in nebotičnik pregazi trojico. Nato vidi, da bo vsak hip povozil Magdo Sikorski*. Tek dakle iz daljnje konteksta jasno proizlazi da je neboder vozilo, da je sredstvo izvršenja radnje. Prevoditeljicu je zavela dvoznačnost i prevela je s prvim značenjem: ... *kako se s ovim neboderom vozi gradom* (60).

Katkada je unatoč svemu tekst dvoznačan, ne zna se što je točno rečeno pa se prevoditelj na hrvatski u izboru između sredstva i društva mora odlučiti samo za jedno od dva značenja, a drugo mora zanemariti, svejedno koje. U primjeru »*Ne vem, kje se me drži noht,« je rekel kazalec, odslej mu bom vse narobe pokazal, in če bi hotel z mano igrati klarinet ali kakšno drugo piščalko, bom zgrešil luknjo*. (48) Zbog neutralizacije nije jasno što kažiprst kazuje: budući da je posrijedi poosobljenje (personifikacija), palac kao biće čini pri sviranju zajednicu i treba prevesti *sa mnom*, a može značiti i sredstvo jer je palac pri sviranju podređen subjektu pa treba prevesti *mnome*. Prevoditelj na hrvatski mora se odlučiti za jednu od tih mogućnosti. Prevoditeljica se odlučila za prvu, jer ipak odlučuje kažiprst, a ne svirač: ... *a budu li sa mnom htjeli svirati na klarinetu* (42). Ne bi bilo pogrešno ni da je prevedeno samo oblikom *mnome* jer slovenski tekst dopušta i tu mogućnost. Iz cijeloga se prijevoda zapaža da prevoditeljica izbjegava oblik *mnome* pa je i to moglo utjecati što se odlučila za prvu mogućnost.³ Potpunu neutralizaciju imamo i u sljedećem tekstu: *Soseda gospa Zofija Havličkova ga je pozdravila s kritičnim pogledom, in kot vedno vprašala: – Spet kaj pišemo, kaj, Kostja Komelj?* Iz toga teksta se ne zna što se zbilo: da li ga je pozdravila riječima i pri tome ga kritički pogledala (popratna okolnost) ili je pozdrav bio samo (kritički) pogled. Prevoditeljica se odlučila za drugo značenje: *pozdravila ga je kritičkim pogledom* (60) jer je u hrvatskom morala odabrati jednu od mogućnosti. Da je upotrijebila i prijedlog *s*, opet ne bi pogriješila, samo što bi prevela drugo značenje sadržano u istom tekstu.

U primjeru *Ker je v Mileni Potočnik, ki ga je pozdravila z zvijanem oči, s čimer naj bi izzvala Lukovo ljubosumje, prepoznal novega agenta...* (74) pozdrav se sastoji samo u treptaju očiju jer to jasno proizlazi iz konteksta. U primjeru *Ko je nekega popoldneva v kuhinjo vstopil Kostja, ... so ga pozdravili z mahanjem rok in glasnim žvenketanjem posode in steklenine* (201) tekst je jednoznačan i prevoditeljica nije bila u sumnji, nego je prevela kako se i očekuje: ... *pozdravili su ga mahanjem ruku i glasnim zveckanjem suđa i staklovinja*. (172)

U tekstu (96)

- *Bilo bi zelo zoprno, če bi kdo posvetil noter z baterijo.*
- *Si koga videl? Z baterijo! To se mi ni še nikoli zgodilo.*

In že je stal pred avtomobilom mož v uniformi, mogoče je bil celo Majerhold, svetil je v avto z žepno svetilko in trkal na šipo. Magda je odpeljala stran, da so frčali kamni.

³ Pokazuje to što pridjeve *zadovoljan/nezadovoljan* prevodi besprijedložnim instrumentalom, *nezadovoljan samim sobom* (5), *zadovoljan njima* (13), *nezadovoljan našim običajima* (53), *zadovoljan publicitetom* (56), *zadovoljni našom vezom* (184), a prijedložnim samo kad je trebalo prevesti *mnome*: *Na poslu su sa mnom zadovoljni*. (153)

u prvoj i pretposljednjoj rečenici zbog glagolâ *posvetil* i *svetil* jasno je da je z *baterijom* i z *žepno svetilko* sredstvo i da treba prevesti *baterijom* i *džepnom svjetiljkom*, ali se treća rečenica, zbog nepotpunosti, može razvezati dvostruko: a) zbog širega konteksta: *Baterijom* da posvijetli? b) zbog prethodne rečenice može značiti zajednicu: Jesi li koga vidio s *baterijom* (da ima bateriju). Dvoznačnost se ne može u potpunosti razriješiti premda je vjerojatnije prvo značenje, ne samo zbog konteksta ispred i iza te rečenice, nego i zbog stvarnosti: nije toliki problem ako tko ljubavnike u automobilu iznenadi što uza se ima bateriju, nego ako njome posvijetli. Prevoditeljica je prevela u drugom značenju, *S baterijom?*, jer ju je dvoznačnost navela na lošiji izbor, to više što je i u prvoj rečenici upotrijebila pogrešno prijedlog *s*. Prevela je: – *Bilo bi vrlo nezgodno da netko posvijetli unutra s baterijom.* (83) Odmah na početku iduće stranice z *baterijo* je nesumnjivo zajednica: *Povsod sem pogledala, nikjer ni nikogar z baterijo.* Prevoditeljica je tako i prevela: ... *nigdje nikoga s baterijom* (84). Dvoznačna je i rečenica: *Spravila jo je v škrnicelj, nato je legla na posteljo in se odpeljala z oblakom, ki je imel najmanj pet različnih sivih barv.* I opet je posrijedi igra mašte, misao je daleko od konkretne stvarnosti pa se ne zna da li se odvezla zajedno s oblakom, u društvu s oblakom, recimo na postelji kao vozilu, ili je oblak bio sredstvo kojim se odvezla. Prevoditeljici se činilo vjerojatnijim prvo značenje pa je prevela *Spremila ju je u vrećicu, legla na postelju i odvezla se s oblakom koji je imao najmanje pet različitih sivih nijansa.* (121). Čak je dodala i *zajedno*, što je zalihosno uz prijedlog *s*. Drugo značenje trebalo je prevesti samo *oblakom*, *na oblaku* ili *u oblaku*. Dakako, prevoditeljica se mogla odlučiti samo za jedno od ta dva značenja. Zbog dvoznačnosti nije mi jasna rečenica *S Strelcem je odstrelil Tatjano, z Magdo je odstrelil Kostjo.* (219) Ne znam je li Sikorski zajedno sa *Strelcem* i s *Magdom* ubio *Tatjanu* i *Kostju* ili su *Strelec* i *Magda* poslužili samo kao sredstvo kojim su ubijeni *Tatjana* i *Kostja*. To drugo značenje trebalo je prevesti *Strelcem* ili *s pomoću Strelca*, *Magdom* ili *s pomoću Magde*. Prevoditeljici su se ti načini očito učinili neobičnim pa je prevela prvo značenje: *Sa Strelecem je ubio Tatjanu, a s Magdom Kostju*, ali je pitanje je li prevela pravo značenje.

Posebno su zanimljivi u tom pogledu glagoli *igrati se*, *zabavati se*, *ukvarjati se*, hrv. *igrati se*, *zabavljati se*, *baviti se*.

Glagol *igrati se* u slovenskom dolazi s prijedlogom z bez obzira dolazi li u značenju društva ili sredstva. U hrvatskom se pravi razlika pa značenje u istom kontekstu zavisi od prisutnosti ili odsutnosti prijedloga *s*. U igranju sudjeluju dvije strane, objektivno ili jedna aktivno, a druga pasivno. Ako imenica označuje stvar, onda je jasno da je pojam koji označuje ta imenica u igri pasivan, da je riječ o sredstvu i da ga treba izreći besprijedložnim instrumentalom, ako je živo biće, onda mogu biti oba značenja. Ako su oba živa bića aktivna, ako se oba podjednako igraju ili jedno više, a drugo manje, ali ipak aktivno sudjeluje u igri, onda to znači društvo, zajednicu i izriče se prijedlogom *s*, ako je jedno biće u igri potpuno pasivno, onda je ono sredstvo i to značenje u hrvatskom književnom jeziku treba izreći besprijedložnim instrumentalom. U tome doduše u praksi ima odstupanja i u jednom i u drugom smjeru. U tim slučajevima ako imenica označuje stvar, onda normalno zabune u značenju nema, osim u posebnim slučajevima, od kojih ću jedan, s ogledalom, navesti; ako označuje živo biće, onda pisac treba paziti što želi

reći i prema tome upotrijebiti jednu ili drugu mogućnost. Kako su u slovenskom ta dva značenja sintaktički neutralizirana, treba dobro paziti što je zapravo rečeno i prema tome prevesti ako je posrijedi prijevod. Prevoditeljica Mirjana Hećimović uglavnom tako i postupa.

Autor je napisao: *Nič več se ne bom smel igrati s svojim bratcem na drugi roki...* (46) Riječ je o prstima na rukama, ali u prenesenu značenju, posrijedi je poosobljenje, pa koliko se god u igri djece starije više moglo igrati od mlađega, ipak oba bića sudjeluju aktivno u igri i normalno je da se to u hrvatskom književnom jeziku izrekne prijedlogom *s*, a ovaj konkretan tekst tako i prevede. Prevoditeljica je tako i postupila: *Više se neću smjeti igrati sa svojom braćom na drugoj ruci...* (40)

Idući tekst u slovenskom je dvoznačan: *Ta trenutak vajino zlato Tatjanico z najbolj gangsterskimi triki in slaboumnimi lažmi zavaja ta idiotski pesnik Strelec. Poleg tega jo seveda tudi natepava, če mu je ravno do tega, tako za šalo, da se poigra s hčerjo znamenitega Konstantina Komelja.* (170) Poigrati se može značiti zajedništvo u kojem se i Tatjana bar malo zabavlja sa Strelcem, a može biti i igra u kojoj je Tatjana samo puki Strelčev objekt. U hrvatskom se jedno ili drugo mora sintaktički izričito reći. Kontekst u jednom smislu ipak pokazuje da je Tatjana zapravo samo objekt Strelčeve igre i prevoditeljica je tako i prevela: *... da se poigra kćerkom glasovitog Konstantina Komelja.* (146)

U vezi s glagolom igrati se dva puta je ostavila prijedlog *s*, očito ne želeći se upuštati u interpretaciju teksta, pogotovu što kontekst i u hrvatskom dopušta značenje zajedničke igre, iako ne ravnopravne: *Nekdo se strašansko igra z nami...* (217) – *Netko se strahovito igra s nama...* (186) – *Kruto so se igrali z njo...* (291) – *Okrutno su se s njom igrali...* (252) Ipak, ja bih bar u prvom primjeru prije preveo besprijedložnim instrumentalom. Možda prevoditeljica nije tako učinila jer joj je popustila pozornost, kao u primjeru *Iz daljine je dopirao zveket činela, a vidjelo se i svjetlucanje poput onoga kad se netko igra sa zrcalom i svijetli u oči.* (31) Tu kontekst jednoznačno pokazuje da u hrvatskom treba besprijedložni instrumental. Inače je korektno reći *igra se s ogledalom* ako se želi reći da se i ogledalo poigrava s gledačem: sad ga pokaže cijeloga, sad dio, sad nešto drugo, sad u ovom obliku, sad u drugom.

Što vrijedi za glagol *igrati se*, vrijedi i za glagol *zabavati se*, ali u originalu nisam zapazio ni jedan primjer osim onih gdje je prevoditeljica glagolom *zabavljati se* prevela glagol *ukvarjati se*, jednom neprecizno s prijedlogom *s*: *Sada ćemo sve ovo djelomice preskočiti, jer ćemo se s Kostjinim romanom detaljnije zabaviti u slijedećim poglavljima.* (62), a drugi put normalno besprijedložnim instrumentalom jer je posrijedi stvar (bradavice): *Imala je najplosnatije grudi što sam ih ikada vidio, odnosno, što sam mogao ocijeniti s obzirom na brojna studentska iskustva. Imala je zapravo samo dvije poveće bradavice, koje su bile neprekidno nabreknute i tvrde poput gumica za brisanje, pa mi je zabavljanje njima ubrzo dojadilo.* (149)

Inače *ukvarjati se* prevodi s *baviti se*, devet puta gramatički korektno besprijedložnim instrumentalom, usp. strane 34–30, 36–32, 64–56, 81–70, 102–88, 107–92, 157–135, 191–164, 259–224 (prvi broj znači stranicu originala, a drugi prijevoda), a samo jedanput pogrešno: *Toda s kruškami sem se veliko ukvarjal.* (229) – *No, s kruškama sam se mnogo bavio.* (197).

Time nisu iscrpeni ni svi primjeri, a s njima ni svi problemi o kojima bi trebalo nešto reći, nego je to samo jedan pogled bačen na problematiku slovenskoga jezika o kojoj slovenski gramatičari nisu dosad raspravljali, a u vezi s time i na usporedbu s hrvatskim književnim jezikom. Naglašavam ovdje s književnim jezikom jer se u mnogim hrvatskim dijalektima dogodilo isto što i u slovenskom jeziku: nema više besprijedložnog instrumentala.

Iz svega što je dosad rečeno proizlazi da je u golemoj većini slovenskih primjera s prijedlogom z jasno što je rečeno. Od oko 750 instrumentalata u romanu Družinska zveza samo je pet-šest dvoznačno, a to iznosi samo 0,5 posto primjera. Zbog tako slabe funkcionalne opterećenosti u slovenskom je jeziku i bila moguća neutralizacija besprijedložnog i prijedložnog instrumentalata. No zbog toga je u slovenskom jeziku za razumijevanje instrumentalnih značenja važniji kontekst, a u hrvatskom sintaksa, što znači da slovenski u tom pogledu više opterećuje kontekst, a hrvatski sintaksu, a to opet znači da upotreba i razumijevanje hrvatskoga instrumentalata više opterećuje pisca, a manje čitatelja. U slovenskom je obratno: tamo je čitatelj u tom pogledu opterećeniji od pisca. No ni slovenski pisac nije bez opterećenja. Iako u malom broju primjera, ipak neke rečenice zbog neutralizacije mogu biti dvoznačne i zbog toga pisci katkada moraju misliti što zapravo žele reći i kako će to izraziti. Zadatak je slovenskih lingvista da u njegovanju jezične kulture upozoravaju i na taj problem. Nè mogū jednostavno reći: zbog samo prijedložne upotrebe instrumentalata on u našem jeziku nije nikakav problem.

POVZETEK

Ena važnih razlik med sicer zelo sorodnima knjižnima jezikoma slovenščino in hrvaščino je v orodniku, ki se v hrvaškem knjižnem jeziku, ko gre za orodje, uporablja brezpredložno, medtem ko je v slovenščini (v hrvaščini pa v nekaterih narečjih) zmeraj le predložen. Ta razlika dela prevajalcem iz slovenščine v hrvaščino dovolj preglavic. Slovensko besedilo sicer večinoma pravilno analizirajo in nato ustrezno hrvaščini prevajajo, sicer dokaj redko pa prihaja tudi do napak. Slovensko besedilo je zaradi formalnega nerazlikovanja orodijskega in spremljevalnega/družilnega orodnika dvoumno v 0,5% gradiva izbranega korpusa (roman D. Rupla Družinska zveza).

RABA PODREDNIH VEZNIKOV V TRUBARJEVEM PISMU RIMLJANOM

Raba podrednih veznikov *aku*, *akuglih*, *da*, *dotle*, *kir*, *kateri*, *kadar*, *koker*, *li*, *najsi*, *potehmal* in *preden* v Trubarjevi Poslanici Rimljanom (Ta drugi del tiga noviga testamenta) iz l. 1560 se primerja z Luthrovo (1545). Primerjava kaže, da je Trubar veznike uporabljal neodvisno od Luthra. Njuna raba pa je različna od rabe moderne slovenščine.

The use of the subordinating conjunctions *aku*, *akuglih*, *da*, *dotle*, *kir*, *kateri*, *kadar*, *koker*, *li*, *najsi*, *potehmal* and *preden* in Trubar's Epistle to the Romans (Ta drugi del tiga noviga testamenta) of 1560 is compared with that of Luther's (1545). It is found that Trubar uses his conjunctions independently from Luther. Their use, however, differs from that of Modern Slovene.

1 Uvod

1.1 Jakob Rigler je brez dvoma najbolj znani preučevalec jezika slovenskih protestantov. Kot prvemu mu gre zasluga za opredelitev narečne podstave Trubarjevega jezika in predvsem za opis najvažnejših (pravo)pisnih in fonetičnih značilnosti jezika slovenskih knjig 16. stoletja.¹ V ta namen je predelal večji del slovenskih knjig, ki so izšle v 16. stoletju (Rigler 1968: 7–8). V njegovem obsežnem besednem registru so tudi številni podatki o oblikoslovju, skladnji in besedoslovju.

Eno izmed doslej še manj obdelanih področij zgodovine slovenskega knjižnega jezika je skladnja, predvsem raba veznikov v stavčnem priredju in v podredju.²

V zgodovini slovanskih jezikov je šel razvoj v rabi veznikov v različne smeri, kar pomeni, da je oblikovanje formalnih možnosti za tvorbo prirednih in podrednih besednih in stavčnih zvez razmeroma mlad pojav. Celo znotraj posameznih slovanskih jezikov je najti časovno in področno jasne razlike, tako tudi v vlogi veznikov v slovenščini 16. stoletja in v sodobni slovenščini. Toda ne samo v tem: Celo znotraj kakega obdobja in celo pri enem in istem pisatelju se lahko vloga veznikov v razmeroma kratkem času razvija oz. spreminja. Tako smo že ugotovili, da imata v Trubarjevem Katekizmu 1550 vezalna veznika *inu* in *tar* svojo povsem določeno stilno vlogo, medtem ko je deset let pozneje, v Pismu Rimljanom, *tar* komaj še zaslediti; 1550 povezuje Trubar pogostne sinonime z *oli*, 1560 pa z *inu* (Neweklowsky 1984: 145 sl., Neweklowsky, Röm.).

1.2 V pričujočem delu bo razprava o rabi podrednih veznikov v Trubarjevem Pismu Rimljanom 1560. Pismo Rimljanom (Ta drugi del tiga noviga testamenta) je nadaljevanje Trubarjevih prizadevanj za prevod Svetega pisma, ki se ga je 1555 lotil s prevodom Matevževega evangelija. Ta prvi del tiga noviga testamenta (1557–1558) je vseboval evangelije in apostolska dela; Drugi del naj bi zajel apostolska pisma, vendar je bilo sprva objavljeno le Pismo Rimljanom. Vsebuje

¹ Glej predvsem Rigler 1968; več njegovih manjših del o jeziku slovenskih protestantov je zbranih v Rigler 1986.

² Edino meni znano delo, ki se v podrobnem ukvarja z vezniki (in sicer pri Dalmatinu), je Novak 1983/84; Pogorelec 1972 se ukvarja s Trubarjevim stilom in retoriko, Kolarič 1971 in Toporišič 1984 obravnavata Bohoričevo skladnjo. Glej tudi Pogorelec 1984 z nadaljnjo literaturo.

naslednje: predgovor v nemščini, naslovljen na kralja Maksimilijana Češkega, kratek slovenski predgovor, uvod v pisma, predvsem v Pismo Rimljanom, in končno še prevod Pisma Rimljanom, kjer je Trubar posameznim poglavjem spredaj dodal še povzetek vsebine. Tudi na marginalijah je najti kratke vsebinske povzetke in opombe, zapisane v frakturi in tako izpostavljene, sicer pa je glavno besedilo napisano v latinici. Knjigo sestavlja 7 strani nemškega in 84 strani slovenskega besedila.

1.3 Kot smo že omenili (Neweklowsky, Röm.), je bilo celotno besedilo obdelano v računalniškem centru celovške univerze, kjer smo sestavili konkordance in besedne liste (slovensko besedilo obsega 23.411 besed, med katerimi je 3.796 različnih besednih oblik). S pomočjo konkordanc smo raziskovali podredne veznike in jih – kolikor je šlo za besedilo Pisma Rimljanom kot takšnega – primerjali z ustreznimi mesti v Luthrovi Bibliji (1545). Pri Luthrovi izdaji gre za njegovo zadnjo, še osebno predelano Nemško Biblijo. Vemo, da je Luther od leta 1522 dalje svoja besedila vedno spet popravljaj. Primerjava raznih njegovih izdaj s Trubarjevimi prevodi bi morda razčistila vprašanje, katero izdajo Luthrove Biblije je imel Trubar pri »tolmačenju« pred očmi.

2 Vezniki

Gradivo iz Trubarjevega Pisma Rimljanom navajamo v nepaginiranem delu po tiskovnih polah, v paginiranem pa po številki strani. Ker so oštevilčene le desne strani, je za podrobno označitev potrebno dodati še a ali b: (npr. 1a = leva stran, 1b = desna stran). V Luthrovem besedilu sta za ustrezno mesto v Pismu Rimljanom navedena poglavje in verz. Pisava Trubarjevega in Luthrovega izvornika ostaja nespremenjena.

2.1 AKU

Veznik *aku* (prav tako Bohorič in Megiser;³ Krelj in Juričič imata *ako*, Rigler 1968: 136, 195) se pojavlja skupno 55-krat, od teh jih je 48 podrednih. *Zhe (če)* v Pismu Rimljanom ni izpričan, zato pa enkrat v Katekizmu 1550 (77).

2.1.1 Pogojni odvisniki

Aku se uporablja za tvorbo realnih ali potencialnih pogojnih odvisnikov; pri tem glavni stavek pogosto uvaja prislovno določilo *taku* (podobno tudi pri Dalmatinu, gl. Novak 1983/84: 186).

Primeri: [1] *Sa teim bote imeili (aku Bug hozhe skorai) te drugi lyfti S. Paula...* (28a);

[2a] *Inu aku se ti nezheshe te Oblafti bati, taku fturi ti tu kar ie dobru, inu bosh hualo od nee imel. Sakai ona ie en Slushabnik Boshy, tebi hdobrimu. A ku ti pag hudu fturish, taku se ti bui, Sakai ona ne nofsi tiga mezha fabfton,...* (22a).

³ K Bohoričevim oblikam veznikov glej Arcticae horulae ter Staběj 1971, Toporičič 1984: 176 sl., k Magiserjevimi oblikami prim. njegov slovar 1592 in Staběj 1977.

[2b] *Wiltu dich aber nicht fürchten fur der Oberkeit / so thue gutes / so wirstu lob von derselbigen haben / Denn sie ist Gottes Dienerin / dir zu gut. Thustu aber böses / so fürchte dich / Denn sie tregt das Schwert nicht umb sonst.* (13: 3sl.).

[3a] *Aku pag tui brat fa volo te spishe shalofsten rata, taku ti vshe vezh ne hodish po tei lubefni.* (23b).

[3b] *So aber dein Bruder vber deiner Speise betrübet wird / so wandelstu schon nicht nach der liebe.* (14: 15).

Pri Luthru imamo v [2b] brezvezniški pogojni stavek z obrnjenim besednim redom; v [3b] uvaja veznik *so*. Korelat glavnega stavka je v obeh primerih *so* (pri Trubarju *taku*).

2.1.2 Predmetni odvisnik

Kot uvajalni veznik podrednega predmetnega odvisnika (odvisnega vprašalnega stavka) je *aku* izpričan le enkrat:

[4a] *Inu Bug /.../ ie muia pryzha, de iest ueden inu usag zhas umuih molituah uas umisli imam, inu proffsim, aku bi se moglu koku pergoditi, de bi iest skufi to uolo Boshyo kadai en srezhen pot imel quom priti.* (2a).

[4b] *Denn Gott ist mein Zeuge /.../ Das ich on vnterlas ewer gedencke / vnd alle zeit in meinem Gebet flehe / Ob sichs ein mal zutragen wolt / das ich zu euch keme / durch Gottes willen.* (1: 9).

2.1.3 Ločna priredja

Veznik *aku* se uporablja – mimogrede povedano – tudi za ločno povezovanje samostalnikov:

[5a] *Du nas hozhe odlozhiti od te lubejni Boshye? Aku nadluga, aku tesnoba? aku preganene? aku lakota? aku nagota? aku neshihroft? aku mezh?* (14b).

[5b] *WER wil vns scheiden von der liebe Gottes? Trübfal oder angst? oder verfolgung? oder hunger? oder blöffe? oder ferligkeit? oder schwert?* (8: 35).

V navedeni vlogi se *aku* pojavlja sedemkrat, vsi primeri so v [5a].

2.2 AKU GLIH

Veznik *aku glih* je zastopan šestkrat in uvaja dopustne odvisnike. *Zhe glih* (čeglih) v Pismu Rimljanom ni izpričan, pač pa ga je zaslediti enkrat v Katekizmu 1550 (44), enkrat pa v pesmih iste knjige (178) kot *zhe lih*; pri Bohoriču in Megiserju 1592 je izpričana oblika *akulih*.

[6] *Inu aku glih naketeri se nakuliku dershe isuuna pred ludmi po tei Poftai Boshy, taku vjai tiga ne deio scelim suolnim fercem, Temuzh de od Gospozghine shtraifani ne bodo, oli de ufromoto ne prido.* (d 1a, Trubarjev Predgovor).

[7a] *Kai ie tedai satu, aku glih naketeri ne so Verouali?* (5a).

[7b] *Das aber etliche nicht gleuben an das selbige / was ligt daran?* (3: 3).

[8a] *Aku glih tu shiuene tih Israelskih otruk bode, koker tiga morskiga peiska, taku vjai le ty ofstanki bodo ohraneni.* (16b).

[8b] *Wenn die zal der Kinder von Ifrael würde fein / wie der sand am Meer / So wird doch das Vbrige felig werden.* (9: 27).

Veznika *aku* in *če* sta bila Trubarju znana, vendar je dajal prednost vezniku *aku*. V sodobni slovenščini imata *ako* in *če* različne stilne odtenke (Toporišič 1982: 220 sl.).

2.3 DA

V Katekizmu 1550 se pojavlja trikrat *da* in 436-krat *de*, v Pismu Rimljanom je zastopan izključno le *de* (390-krat), tudi Dalmatin ima *de*, prav tako Krelj (Rigler 1968: 139), Bohorič pa *da*. Veznik *da* ima v sodobni slovenščini raznovrstne vloge (prim. Toporišič 1982: 208 sl.); enako velja za Pismo Rimljanom. Navedli bomo nekaj primerov, ne da bi pri navajanju hoteli biti popolni:

2.3.1 Namerni odvisnik

[9a] *Jeft fuami Aydi gouorim, potehmal fem ieft tih Aydov Joger, Jeft muio slushbo zheftno delam, de bi koku mogel te, kir so muie mefsu, htimu Ayffru resdrashiti, ...* (19a-b).

[9b] *Mit euch Heiden rede ich / Denn die weil ich der Heiden Apostel bin / wil ich mein Ampt preißen / Ob ich möchte die / so mein Fleisch sind / zu eiuern reitzen / ...* (11: 13-14).

[10a] *Sakai oni ne spofnaio to Prauizo kir pred Bugom vela, inu izsheio nih laftno Prauizo gori postauti, de taku tei Prauizi, kir pred Bugom vela, ne so poduersheni.* (17b).

[10b] *Denn sie erkennen die Gerechtigkeit nicht / die fur Gott gilt / vnd trachten jre eigene Gerechtigkeit auffzurichten / vnd sind also der gerechtigkeit die fur Gott gilt / nicht vnterthan.* (10: 3).

Trubar v [10a] uporablja namerni stavek, medtem ko je pri Luthru [10b] najti priredje z veznikom *und*.

2.3.2 Primerjalni odvisni stavek

Primerjalne odvisne stavke lahko uvaja veznik *koker de* (gl. tudi 2.8):

[11a] *Sakai kadar nih oduershek ie ta spraua tiga suita, Kai bi tu nih goriemlene drufiga bilu, samuzh koker de bi se ta leben, od tih mertuih femkai vsel?* (19b).

[11b] *Denn so jrer verluft der Welt versünung ift / Was were das anders / denn das Leben von den Todten nemen?* (11: 15).

2.3.3 Posledična raba

[12a] *Sakai vi ne ste tiga hlapzeuiga Duha pryeli, de bi se vi imeili spet bati, ...* (13b).

[12b] *Denn jr habt nicht einen knechtlichen Geist empfangen / das jr euch abermal fürchten müstet.* (8: 15).

2.3.4 Pogojni stavki

[13a]... *Ampag iest bi tige Greha ne bil sposnal, samuzh skuſi to Poſtauo, Sakai iest bi od tige Lushta ne bil nishter veidil, de bi ta Poſtaua ne bila rekla, Ti nemash lushtou imeiti.* (11b).

[13b]... *Denn ich wuſte nichts von der Luſt / wo das Geſetz nicht hette geſagt / Las dich nicht gelüſten.* (7: 7).

De lahko uvaja irealne pogojne odvisnike (prim. tudi li, 2.9), medtem ko so tvorjeni realni in potencialni pogojni odvisniki z *aku* (2.1.1).

2.3.5 Predmetni odvisnik

[14] *Sice S. Paul pousod vely vſem kerſzhenikom de dershe te Sapuuidi Boſhye, de dobra della delaio, de vſuetuſti inu vprauici veden slushio Bogu, ...* (d 2b).

2.4. DOTLE

Časovni veznik *dotle* se pojavlja v Pismu Rimljanom devetkrat. V Katekizmu 1550 *dotle* ne uvaja samo časovnih stavkov, pač pa se uporablja tudi kot časovni prislov (npr. *Tu kar ſmo dotle od tih ſkriunih Suetyu pravili dobru ſamerkaite*, str. 66). Take rabe v Pismu Rimljanom ni. Pri Bohoriču se obliki glasita *dokle* in *dokler*.

[15a] *Lubi Bratie, Jeſt hozho de imate veiditi leto skriuunſt, de ne bote ſami per ſebi offeretni, De ta ſlipota ſe ie en deil pergodila timu Iſraelu, dotle ie tu dopolnene tih Aydou noter priſhlu, inu de taku ta celi Iſrael bode Iſuelizhan, ...* (20a).

[15b] *ICH wil euch nicht verhalten / lieben Brüder / dieſes Geheimnis / auff das jr nicht ſtoltz ſeid. Blindheit iſt Iſrael eins teils widerfahren / So lange / bis die fülle der Heiden eingegangen ſey / vnd alſo das gantze Iſrael ſelig werde.* (11: 25sl.).

2.5 KIR (OZIRALNO) in KATERI

Kir se pojavlja 270-krat kot oziralni zaimek; uvaja prilastkove odvisnike in je v njih lahko zastopan samo kot osebek ali direktni predmet. Sodobna besedna zveza *ki* z osebnim zaimkom (*ki mu, ki ga, ki jo* itd.) ni izpričana. V tej funkciji se pojavljajo samo oblike zaimka *kateri*. V imenovalniku in tožilniku sta obliki *kateri* in *kir* zamenljivi. Zaimek *kateri* v svojih raznih oblikah je izpričan 190-krat, med njimi je enkrat zapisana varianta *keteri*. Bohorič ima *kir* in *ker* (Stabéj 1971). K zaimku *kateri* pri Bohoriču in Dalmatinu gl. Pogorelec 1984: 234-237.

[16] *Inu ta Poſtaua le ſamuzh te, kir no l=noj/ popolnoma dershe, shegnuie, Ampag tee, kir ner to mansho Sapuuid prelomio oli preſtopio, preklei, iſdaie timu Hudizhu inu timu Peklu.* (d 1a; Predgovor).

[17]... *ne nobena druga ſtuar, nas ne bode mogla odlozhiti od te lubesni Boſhye, katera ie vtim Criſtuſu Ieſuſu Goſpudi nashimu.* (15a; 8: 39).

[18]... *mi Ieimo Suinsku meſſu, keruouize, Alle inu Rake, katerih ty Iudi ne ſo ſmeli ieſti.* (c 4a-c 4b).

2.6 KIR (VZROČNO IN ČASOVNO)

2.6.1 vzročno

V Pismu Rimljanom se pojavlja *kir* (danes *ker*) 39-krat v vzročnih stavkih; pri tem je zastopan tudi v zvezah za *volo kir/sa tiga volo kir, satu kir in sakai kir*.

[19a] ... *kadar ta S. Duh pride, ta bude, fastopi skuſi to Pridigo, shtraifal ta Sueit (tu ie, vſe ludi po vſim sueitu), ſa volo tiga Greha, kir Vme ne Veruio, inu ſa volo te Pravice, kir ieſt grem himu Ozhetu etc. Joh. 16. (d 2a; Predgovor).*

V Luthrovem Evangeliju po Janezu se glasi na tem mestu takole:

[19b] *Vnd wenn der ſelbige kompt / der wird die Welt ſtraffen / vmb die Sünde / vmb die Gerechtigkeit / vnd vmb das Gerichte. Vmb die Sünde / das ſie nicht glauben an mich. Vmb die Gerechtigkeit aber / Das ich zum Vater gehe ... (Joh. 16: 8-10).*

[20a] ... *Oli kai nuza ta Obreſa? Guishnu veliku, Nerporei ſatu, kir ſo bile nim ſeuupane te beſſede, katere ie Bug gouuril. (5a).*

[20b] ... *Oder was nützet die Beſchneitung? Zwar faſt viel. Zum erſten / Njen iſt vertrawet / was Gott geredt hat. (3: 1-2).*

V [20a] uporabljata Trubar vzročni stavek, ki je odvisen od *nuza*; Luther pa ima glavni stavek s podrednim osebkovim stavkom (ki pri Trubarju odgovarja prilastkovem stavku).

[21] *Tiga Abraama ueliko ſtonouito Vero, ſylnu inu uifſfoku huali, ſa uolo kir ie uſem Boshym Oblubom inu beſſedom, ... terdnu do ſmerti Veroual, ... (6b; Trubarjev povzetek vsebine h 4. poglavju).*

2.6.2 časovno

Ker v časovni vlogi (7 primerov) danes ni izpričan; tudi pri Bohoriču se ne omenja.

[22] *Ona ſta ſhelela po vegſhim Goſpoſtuum, kateru ie nima to Hudizh obluboual dati, kir ie dial, Aku bota Ieila od tiga prepouedaniga Sadu, bota koker Boguui, ne ſta ſadoſti imeila, kir ie Bug nima bil poduergal vſe Stuari na ſemli, vuodi inu vtim Luffti, ... (d 3b; Predgovor).*

Prvi *kir* je lahko tudi pojmovati kot odvisnik, ki se nanaša na besedo *Hudizh*, drugega pa bi težko opredelili drugače kot časovnega.

[23a] ... *kir (oziralno) ie bil iskafan de ie on ta Syn Boshy Skuſi to Muzh, po tim Duhum tiga Poſuizhena, Is tiga kir ie Goriuſtal od tih mertuih ... (1b).*

[23b] ... *vnd krefftiglich erweiſet ein Son Gottes / nach dem Geiſt / der da heiliget / Sint der zeit er auf erſtanden iſt von den Todten / ... (1: 4).*

[24a] *On ie ta, kir (oziralno) ie na vupane, kir nei bilu na kai ſe ſeuupati, Veroual, de ie imel biti en Ozha veliku Aydou, ... (7b).*

[24b] *VND der hat gegleubet auff Hoffnung / da nichts zu hoffen war / Auff das er würde ein Vater vieler Heiden. (4: 18).*

2.6.3 krajevno

Krajevni odvisniki, ki jih uvaja *kir (kjer)*, niso izpričani. V Katekizmu 1550 je najti en sam primer: ...*proſſim, de vy Vcerqui, Vſhuli, Doma inu kir vkupe*

prydete, te preproste vuzhite... (A iii). Pri Dalmatinu se krajevni oziralnik glasi *ker* (Novak 1983/84: 185).

2.7 KADAR

Najvažnejši časovni veznik je *kadar*; zastopan je tudi v funkciji sodobnega *ko*, ki ga pri Trubarju (tudi Bohoriču, Dalmatinu) ni zaslediti. V Pismu Rimljanom se pojavlja *kadar* 57-krat.

[25a] *Sakai tu, kar se more ueiditi od Buga, ie nim refodienu, jakai Bug ie nim refodil. V tim kir se te nega neuidezhe rizhi, tu ie, ta nega Vezhna Muzh inu BogaJtuu, uidio, kadar se resgledaio ta nega della utim Suarienu tiga Juita, Taku, da se ne mogo isgouoriti, potehmal kadar so oni Boga JposJnali, ne so ga koker Boga zhestili, ne hualili, Temuzh oni so unih resmiJilkih knizhemer ratali, inu nih norsku serce ie temnu postal: Kadar so se ja Modre shazali, so norci ratali, inu so premenili to zhašt tiga nestrohliuiga Boga, ... (2b).*

[25b] *Denn das man weis / das Gott sey / ist jnen offenbar / Denn Gott hat es jnen offenbart / damit / das Gottes vnſichtbares weſen / das ist / ſeine ewige Krafft vnd Gottheit / wird erſehen / ſo man des warnimpt / an den Wercken / nemlich / an der Jhepfung der welt. Alſo / das ſie keine entſchuldigung haben / Die weil ſie wuſten / das ein Gott ist / vnd haben jn nicht gepreijet als einen Gott, noch gedancket / Sondern ſind in jrem Tichten eitel worden / vnd jr vnuerſtendiges Hertz ist verfinſtert. Da ſie ſich fur Weiſe hielten / Sind ſie zu Narren worden / Vnd haben verwandelt die Herrligkeit des vnuergenglichen Gottes / ... (1: 19-23).*

Raba veznika *kadar* v časovni vlogi [25a] je v vseh treh primerih izrazita. *Kadar* je poleg tega še lahko vzročno in dopustno obarvan:

[26a] *Kadar Jmo tedai mi Jkusi to Vero Prauizhni Jturieni, Taku mi imamo Myr Šbugom, skuſi IeJufa Criſtuſa Goſpudi naſhiga, ... (8a).*

[26b] *Nv wir denn ſind gerecht worden durch den glauben / So haben wir Friede mit Gott / durch unsern Herrn Jheſu Chriſt... (5: 1).*

[27a] *Sakai ta Greh ie bil na tim Jueitu do te Poſtaue. Ampag kadar te Poſtaue nei, taku ta Greh se ne perſoduie. (8b).*

[27b] *Denn die Sünde war wol in der Welt / bis auff das Geſetz / Aber wo kein Geſetz ist / da achtet man der ſunde nicht. (5: 12).*

V [26] je Trubar prevzel Luthrov *nu denn kot kadar tedai* (časovno-vzročno); v [27] ima Luther krajevni stavek, Trubar pa pogojno obarvan časovni stavek.

2.8 KOKER

Koker (danes *kakor*, pri Dalmatinu *kakòr*, redko tudi *kokèr*) se uporablja za tvorbo primerjalnih stavkov. V tej vlogi kakor tudi kot primerjalno prislovno določilo, se pojavlja v Pismu Rimljanom 113-krat (*kot* ni izpričan). Kot korelativ v glavnem stavku se pogosto pojavlja *tako*.

[28a] *Sakai koker mi vtim enim teleſſu doſti vudou imamo, ampag ty vudi ne imaio vſi glih eniga diane, Taku mi nas doſti Jmo enu tellu Vcriſtuſu, inu sledni eden tiga drugiga vudi. (21a).*

[28b] *Denn gleicher weise als wir in einem Leibe viel Glieder haben / aber alle glieder nicht einerley Gefchefft haben / Also find wir viele ein Leib in Christo / Aber untereinander ist einer des andern Glied / ... (12: 4-5).*

2.9 LI

Li se pojavlja v prvi vrsti kot vprašalni členek, v nekaj primerih pa uvaja, enklitično postponiran, v pogojne stavke:

[29a] *Sakai smo li mi shiui, taku smo mi shiui timu Gospudi, aku pag mi vmeriemo, taku mi timu Gospudi vmeriemo. Obtus smoli mi shiui, oli mi umeriemo, taku smo tiga Gospudi. (23a).*

[29b] *Leben wir / so leben wir dem HErrn / Sterben wir / so sterben wir dem HErrn. Darumb / wir leben oder sterben / so find wir des HErrn. (14: 8).*

2.10 NAJSI

Najsi (15-krat) uvaja, podobno kot *aku glih*, dopustne odvisnike (2.2).

[30] *Tiga Abraama ueliko stonouito Vero, sylnu inu uiffoku huali, sa uolo kir ie ufem Boshym Oblubom inu beffedom, nai fi so tei nega inu ufaki zhloueski fastopnosti bile subper, inu se fdeile inu uidile zhudne, norske inu nemogozhe, terdnu do smerti Veroual, inu cilu na te iste se seneßil. (6b; Trubarjev povzetek vsebine 4. poglavja).*

2.11 POTEHMAL

Potehmal (11 primerov) uvaja kot *kir* (2.1.6) vzročne stavke. V Katekizmu 1550 ga ni zaslediti, pri Dalmatinu je zapisana oblika *potihmal* (Novak 1983/84: 185).

[31] *Potehmal vtim Drugim deilu tiga Nouiga Testamenta, so ner vezh tiga S. Paula Pisma, Inu ta ista odspreda postaulena, Satu se spodobi de mi tukai ner poprei poueimo, Du ie S. Paul bil. (c 1a; Začetek Trubarjevega Predgovora).*

[32a] *Ieft fuami Aydi gouorim, potehmal sem iest tih Aydov Ioger, Ieft muio slushbo zhefmo delam, de bi koku mogel te, kir so muie meßfu, htimu Ayffru resdrashiti, ... (19a-b).*

[32b] *Mit euch Heiden rede ich / Denn die weil ich der Heiden Apostel bin / wil ich mein Ampt preißen / Ob ich möchte die / so mein Fleisch find / zu eiuern reitzen / ... (11: 13-14).*

Potehmal ustreza Luthrovima nemškima veznikoma *die weil* ali *sintemal*.

2.12 PREDEN

Preden je časovni veznik (3 primeri); v Katekizmu 1550 ga ni zaslediti, pri Dalmatinu se pojavlja kot *prejden* (Novak 1983/84: 185).

[33a] *Inu nekar le samuzh letu, temuzh tudi ta Rebecca, katera ie od tiga eniga Ijsaaca nashiga Ozheta pozhela, she tedai preden so otroci rojeni bili, inu nishter ne dobriga ne hudiga sturili, De tu napreiußetie Boshye terdnu ofstane po tim Isuolenem, ... (16a).*

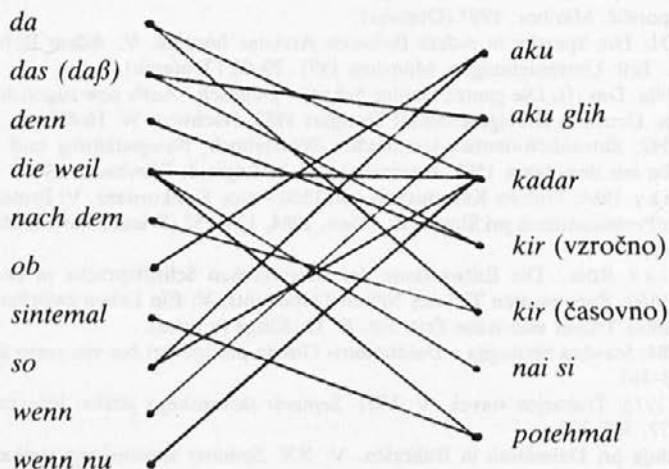
[33b] *Nicht allein aber ists mit dem alfo / sondern auch da Rebecca von dem einigen Iſaac vnſerm Vater ſchwanger ward / ehe die Kinder geboren waren vnd weder guts noch böſes gethan hatten / Auff das der furſatz Gottes beſtünde / nach der wale / ward zu jr geſagt / ... (9: 10 sl.).*

3. Zaključki

Analizirali smo rabo vrste veznikov iz Trubarjevega Pisma Rimljanom 1560. Trubar je Pismo Rimljanom prevajal v slovenščino po Luthrovi Bibliji. Luther sam je napisal nemški verziji Pisma Rimljanom uvod (Vorrede auff die Epistel S. Paul an die Römer); to je tudi osnova za Trubarjev Predgovor zhes ta lyst Htim Rymlanom. V svojem predgovoru piše Luther: *Auffs erste / müſſen wir der Sprache kündig werden / vnd wiſſen was S. Paulus meinert / durch dieſe wort / Geſetz / Sünde / Gnade / Glaube / Gerechtigkeit / Fleiſch / Geiſt / vnd der gleichen / Sonſt iſt kein leſen nütz dar an.*⁴ Ustrezno komentira v svojem predgovoru tudi Trubar pojme *Postaua, Greh, Gnada, Vera, Prauiza, Duh inu Meſſu*.

Odvisnost Trubarja od Luthra je očitna. Kaže se predvsem v kalkiranju. Po drugi strani pa se je čuditi, da je Trubar v rabi podrednih veznikov ubral svojo lastno pot. Samostojnost se kaže v dejstvu, da primerjava Luthrovih in Trubarjevih veznikov ni tipa ena proti ena.

Nekaj ustreznice iz našega gradiva:

Trubarjeva samostojnost v rabi veznikov se kaže med drugim v naslednjih pojavih:

a. Trubar v primerjavi z Luthrom spreminja način prislovnega odvisnika, npr. *Aber wo kein Geſetz iſt / da achtet man der funde nicht* (krajevni stavek) = *Ampag kadar te Poſtaue nei, taku ta Greh ſe ne perſoduie* (časovno-pogojni stavek).

⁴ Najprej moramo biti večji jezika in vedeti, kaj sv. Pavel meni z besedami postava, greh, milost, vera, pravičnost, meso, duh in podobno; drugače to branje nima koristi.

b. Luthrov samostojni glavni stavek Trubar pretvarja v odvisnik: *Wir werden alle für den richtfuehl Christi dargeſtellet werden /... = Potehmal mi vſi bomo pred ta Rihtni ſtol Criſtuſeu naprei poſtauleni.*

c. Priedje pri Luthru, podredje pri Trubarju: *Denn ſie erkennen die Gerechtigkeiſt nicht / die für Gott gilt / vnd trachten jre eigene Gerechtigkeiſt auffzurichten / vnd ſind alſo der gerechtigkeiſt die für Gott gilt / nicht vnterthan = Sakai oni ne ſpoſnaio to Prauizo kir pred Bugom vela, inu izſheio nih laſtno Prauizo gori poſtauiti, de taku tei Prauici, kir pred Bugom vela, ne ſo poduerſheni;*

d. Luthrov brezvezniški odvisnik spremeni Trubar v ustrezni odvisnik z veznikom: *Wiltu dich aber nicht fürchten für der Oberkeiſt / ſo thue gutes /... = Inu aku ſe ti nezheſh te Oblaſti bati, taku ſiuri ti tu kar ie dobru,...*

Primerjava Trubarjevega Pisma Rimljanom z Luthrovim kaže, da raba veznikov v podredni vlogi pri Trubarju bodisi ni oz. skorajda ni pod Luthrovim vplivom. Analizirani vezniki izpričujejo po eni strani posebnosti njihove rabe v 16. stoletju (prim. Novak 1983/84), po drugi strani pa so prikaz značilnosti nekega avtorja v določenem delu, namreč v našem primeru, v Pismu Rimljanom 1560.

Bibliografija

- A. Bohorič 1584/1987: *Arcticae horulae succissivae/Zimske urice proste*, Prevedel in spremno študijo napisal J. Toporišič, Maribor, 1987 (Obzorja).
- R. Kolarič 1971: *Die Sprache in Adam Bohoričs Arcticae horulae*. V: Adam Bohorič, *Arcticae horulae... II. Teil: Untersuchungen*, München, 1971, 29–82 (Trofenik).
- M. Luther: *Biblia, Das iſt: Die gantze Heilige Schrifft / Deuſch / Auffſ new zugericht*, Wittemberg 1545, (Ponatis: Deutsche Bibelgesellschaft Stuttgart 1983, Nachwort W. Hoffmann.)
- H. Megiser 1592: *Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*, Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592, Bearbeitet von A. Lägroid, Wiesbaden 1967.
- G. Neweklowsky 1984: *Trubars Katechismus von 1550 – eine Konkordanz*. V: *Protestantismus bei den Slowenen/Protestantizem pri Slovencih*, Wien, 1984, 133–152 (Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 13).
- G. Neweklowsky Röm.: *Die Entwicklung der slowenischen Schriftsprache in den ersten zehn Jahren 1550–1560*, Zum zweiten Teil des Neuen Testaments, V: *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen*. Primus Truber und seine Zeit. Ed. R. D. Kluge (v tisku).
- F. Novak 1983/84: *Stavčna tipologija v Dalmatinovi Gmajn predgovori čez vso sveto Biblijo*, JiS, 29 (1983/84), 183–187.
- B. Pogorelec 1972: *Trubarjev stavek*. V: VIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1972, 305–323.
- – – 1984: *Skladnja pri Dalmatinu in Bohoriču*. V: XX. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1984, 223–248.
- J. Rigler 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana, 1968 (SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Dela 22. Inšt. za slov. jezik 10).
- – – 1986: *Razprave o slovenskem jeziku*, Izbral in uredil F. Jakopin, Ljubljana, 1986 (Slovenska matica).
- J. Staběj 1971: *Slovenisch-lateinisches-deutsches (zum Teil) Wörterbuch der Grammatik von A. Bohorič*. V: Adam Bohorič, *Arcticae horulae... II. Teil: Untersuchungen*, München, 1971, 144–206 (Trofenik).
- – – 1977: *Hieronymus Megiser, Thesaurus polyglottus... Ljubljana, 1977* (SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Dela 32. Inst. za slov. jezik 12).
- J. Toporišič 1982: *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana, 1982 (Državna založba Slovenije).
- – – 1984: *Prva slovenska skladnja*, SRL, 32 (1984), 159–181.

P. Trubar 1550: Catechismus In der Windischenn Sprach... (Faksimile, spremna beseda M. Rupel. Ljubljana 1970).

-- -- 1560: Ta drugi deil tiga noviga testamta,... Der ander halb Theil des neuen Windischen Teftaments... Vtibingi 1560.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Gebrauch der unterordnenden Konjunktionen *aku*, *akuglih*, *da*, *dotle*, *kir*, *kateri*, *kadar*, *koker*, *li*, *najsi*, *potehmal* und *preden* in Trubars Römerbrief (Ta drugi deil tiga noviga testamta) von 1560 wird analysiert, die Textbeispiele aber werden so weit als möglich den entsprechenden Stellen in der Luther-Bibel (1545) gegenübergestellt. Interessant ist, daß Trubar beim Gebrauch der Konjunktionen nicht von Luther abhängig ist; er verwendet sie eigenständig. Die analysierten Konjunktionen dokumentieren einerseits Besonderheiten ihres Gebrauchs im 16. Jahrhundert, andererseits aber sind sie auch charakteristisch für ein bestimmtes Werk eines bestimmten Schriftstellers, nämlich für Trubars Römerbrief 1560.

Ob uporabljeni skrajšani ali izpričani obliki obeh različnih slovničnih slovesnic (skrajšani ali izpričani obliki) v Trubarjevem pismu Rimljanom (1560) in v Lutherovi Bibliji (1545) je bilo vedno drugače uporabljeno na različnih krajih v slovenskem delu Evrope. Vprašanje je, katera obliki (skrajšani ali izpričani) so bili v uporabi v Trubarjevem pismu Rimljanom (1560) in v Lutherovi Bibliji (1545) in kako so se razlikovali od oblik, ki so bile v uporabi v drugih delih Evrope v 16. stoletju. Vprašanje je tudi, ali so bile oblike, ki so bile v uporabi v Trubarjevem pismu Rimljanom (1560) in v Lutherovi Bibliji (1545) različne od oblik, ki so bile v uporabi v drugih delih Evrope v 16. stoletju.

Skrajšani ali izpričani obliki so bile v uporabi v Trubarjevem pismu Rimljanom (1560) in v Lutherovi Bibliji (1545) na različnih krajih v slovenskem delu Evrope. Vprašanje je, ali so bile oblike, ki so bile v uporabi v Trubarjevem pismu Rimljanom (1560) in v Lutherovi Bibliji (1545) različne od oblik, ki so bile v uporabi v drugih delih Evrope v 16. stoletju. Vprašanje je tudi, ali so bile oblike, ki so bile v uporabi v Trubarjevem pismu Rimljanom (1560) in v Lutherovi Bibliji (1545) različne od oblik, ki so bile v uporabi v drugih delih Evrope v 16. stoletju.

1. Oba besednjaka sta bila objavljena leta 1962. V prvem delu (1. delu) je bilo objavljeno 100 besed, v drugem delu (2. delu) pa 100 besed.

2. J. Križan, M. Mešič, Slovensko jeziko, 2. del, slovesnica, Vprašanja, Besednjaki 1972, SAZLJ, Ljubljana, 1972, str. 2310. V knjigi Križan, Mešič, Slovensko jeziko, 2. del, slovesnica, Vprašanja, Besednjaki 1972, SAZLJ, Ljubljana, 1972, str. 2310, sta bila objavljena dva besednjaka, ki sta bila objavljena leta 1972.

3. Oba besednjaka sta bila objavljena leta 1962.

GOVORNO IN KNJIŽNO BESEDIŠČE V MEGISERJEVEM SLOVARJU
1744

Ob prvi se druga izdaja Megiserjevega štirijezičnega slovarja (*Dictionarium quatuor linguarum* 1592 oz. 1744) na podlagi (diahrono utemeljene sistemsko različne glasoslovne, oblikoslovne, besedotvorne) realizacije in razlikovalne poimenovalne leksike razširjenih sinonimnih nizov v M_2 prepozna kot koroški govorni (avtohtoni in neavtohtoni) in knjižni inventar ob tradicionalno knjižnem, prevzetim iz M_1 . Gre za načrten soobstoj dveh delno diferencialno razvitih struktur besedišča (v M_1 je arhaičnejša, po obsegu skromnejša – 8575 slovenskih ustreznic). Za 12613 slovenskih ustreznic povečani slovenski (sinonimni) inventar M_2 dokazuje obstoj tudi leksikalno izvorno oblikovane starejše slovenske knjižne različice v koroškem deželnem prostoru.

Hieronim Megiser's first (M_1) and second (M_2) edition of *Dictionarium quatuor linguarum* (1592 and 1744, resp.) are compared from the point of view of the phonological, morpho(no)logical, derivational and lexical differences of the Slovene equivalents in M_2 with respect to M_1 . The inventory of M_2 is twofold: a Carinthian spoken (autochthonous as well as adopted) and literary inventory is added to the traditional lexicon taken over from M_1 . Thus M_2 , exceeding M_1 (which has 8575 Slovene equivalents) by 12,613 equivalents, demonstrates the existence of an older literary variant of Slovene in the Carinthian area, a variant that was shaped in an original way also as regards its lexis.

Ob dosedanjih obravnavah in primerjavah obeh izdaj nemško-latinsko-slovensko-italijanskega slovarja (*Dictionarium quatuor linguarum*, Gradec 1592 in Celovec 1744)¹ je bilo med drugim opozorjeno na znatno razliko o slovenskem deležu besedišča. Prva izdaja iz konca 16. stol. (nadalje M_1) vsebuje ob nemško-latinski geselski besedi na 344 straneh 8575 slovenskih besed ustreznic (*Thesaurus Polyglottus*, Frankfurt 1603 pa 10 445 slovenskih besed²), druga izdaja iz srede 18. stol. (nadalje M_2) na 783 straneh pa 21 188; torej kar 12 613 slovenskih izrazov več. Vredno se je zamisliti, kaj vse je lahko razlog za tako spremenjeno številčno razmerje v korist slovenskega jezika.

Glede na navedena dejstva je nujno upoštevati več dejavnikov: raven slovaropisja v danem času, namene slovarjev oz. slovaropiscev, slovensko knjižno tradicijo, slovenski (deželni) jezikovni prostor ter čas nastanka M_1 in M_2 , nadalje razmah besedišča v dvestoletnem knjižnem razvoju, pa tudi dejstvo, da je bil sestavljalavec M_1 , protestant H. Megiser, po rodu Nmec, ki se je slovenskega jezika naučil, njegovo besedje spoznaval iz slovenskih protestantskih knjig, pa ga tudi sam zbiral v treh deželnih prostorih (Kranjska, Štajerska, Koroška³), predelovalec M_2 pa izobražen jezuit, koroški Slovenec, ki je izhajal iz materinščine ter obvladal tudi sistemsko tvorbo besed. Tako je razumljivo, zakaj M_1 ob nemški iztočnici navaja

¹ Glej uvod v preurejeno prvo izdajo Megiserjevega slovarja iz leta 1592: Annelies Läg Reid, H. Megiser, *Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*, Wiesbaden 1967.

² J. Stabej, H. Megiser, *Slovensko-latinsko-nemški slovar* (preurejen *Thesaurus Polyglottus*, Frankfurt 1603), SAZU, Ljubljana, 1977, str. XXIII. Važna je Dukatova ugotovitev o uporabi slovarja Favsta Vrančiča, *Dictionarium quinque nobilissarum Europae linguarum*, Benetke, 1595, kot vira za hrvaško besedje.

³ O tem več v navedenem uvodu J. Stabeja.

predvsem enobesedne medjezikovne pomenske ustrezničke, večbesedne nize, meddialektalne slovenske (deželne) sopomenke pozna le v obsegu, znanem iz Dalmatinskega oz. Bohoričevega Registra v Bibliji in »slovarčka« v slovnici Arcticae Horulae (1584). M_2 pa ob vsakem nemškem izrazu v geslu išče in zavestno oblikuje slovenske sopomenske nize. Gradi jih na različne načine: uveljavlja deželno razlikovalno besedje domačega in tujega izvora, tudi besedotvorne vzorce, upošteva tradicionalno knjižno besedje govornega in knjižnega izvora, ob besednem primanjkljaju se odloča za opis pomena, ki ob obstoječih izpeljankah dobiva tudi vlogo pomenske razlage nerazumljive tvorjenke ali tudi popačenke. Prav ta »tipologija« slovenskih sopomenskih nizov v M_2 je predmet našega zanimanja. Spričo omejenega prostora bo tokrat le nakazana.⁴

Že A. Läg Reidova in J. Stabej poudarjata, da je izdaja Megiserjevega Dictionariuma iz l. 1744 povsem predelana. Predelavo je na pobudo in ob pomoči koroškega deželnega glavarja Johana Antona Goesa⁵ izvedel slovenski koroški rojak Anton Miklauz iz Železne Kaple (Eisenkappel) in nam tako na posreden način razkril tradicionalni slovenski koroški deželni jezik kot posebno staro, nadnarečno tvorbo, ki jo ob prisotnosti koroškega deželnega razlikovalnega besedja slutimo že v Registru Biblije (1584).⁶ Läg Reidova pravi: »Die Verfasser der neuen Auflage geben dem Wörterbuch *b e w u s s t* (podčrtala M. O.) das Milieu der einheimischer kärntnerisch-slowenischen Sprache und hoben dies auch mit Nachdruck hervor. Die neue, umgearbeitete und vermehrte Ausgabe des Dictionariums ist so zugleich auch das erste slowenische Wörterbuch, in dem ein bestimmter slovenischer Dialekt auffallend bevorzugt wird« (str. XVI.–XVII). V zvezi s tako izrečeno sodbo se nam zastavlja ključno vprašanje značaja slovenskega besedišča v slovarju. Ali M_2 po svojem slovenskem besednem inventarju odraža le govorno besedje koroške dežele ali to stopnjo tako s svojimi starimi (16. stol.) in sodobnimi (18. stol.) knjižnimi novotvorbami bistveno presega? Do kakšne mere je v njem prisotno skupno slovensko besedišče? Kako ga prepoznamo in ločimo od »deželnega«? Že količina slovenskega besedja (našteti jih je 21 188 izrazov) na prvi pogled ponuja sklep, da mora biti v predelanem slovarju prav knjižni delež bistveno prisoten, saj po dosedanjih inventarizacijah sodeč, narečni slovarji slovenskega jezika le ne dosegaajo tako visokega števila gesel.⁷

⁴ Analiza gradiva se v pričujočem prispevku opira na prvo in drugo, predelano, izdajo Dictionariuma (1592, 1744), ker je tako omogočena neposredna primerjava gesel. Iz nemške iztočnice je razvidna vzpodbuda za knjižno novotvorbo že v M_1 ; pomnožena še z adaptiranim nemškim besedjem, tudi s kalki, izstopa zlasti v M_2 . Ta »pot« h knjižni tvorbi besedišča je v preurejenih slovarjih Läg Reidove in Stabeja zabrisana, gre pa za važno ugotovitev o prisotnosti knjižnega besedišča.

⁵ Zdi se nujno poudariti razumevanje tedanjega deželnega glavarja za kultiviranje slovenskega deželnega (knjižnega) jezika. S tako odličnim natisnjenim slovarjem prav dvojezična koroška dežela prehiteva Kranjsko in Štajersko, kjer so gotovo tudi zaradi neugodnih gmotnih razmer rokopisni slovarji obležali v samostanskih knjižnicah (npr. Kastelčev – Vorančev, Hipolitov, Apostlov – in tudi Vodnikov!).

⁶ Prav koroški »delež« Registra je bil posebej izpostavljen v prispevku M. Orožen, Leksikalni doprinos Koroške k slovenskemu knjižnemu jeziku v 18. in 19. stoletju, Zbornik IX. seminarja za SJLK, Ljubljana, 1973, 45–58. Tudi v obredni terminologiji M_2 je čutili odmev časa Brižinskih spomenikov (npr. modlitva, kerstenza, odpuštiki, appat, modlit; Gofspojnik – avgust, Kriefnik, prashnik Cr. roshenzvet – junij)

Očitno vzdrževanje kontinuitete M_2 z arhaičnejšo besedno dediščino protestantskega obdobja po M_1 , vrsta knjižnih izpeljank za imena dejanj za različne stvari s področja tvarne kulture in za abstraktne pojme ob istih in dodatnih nemških geslih, številne imenske in glagolske zveze v vlogi pomenskih razlag oz. skladenjsko-besedotvornih podstav za možno novo tvorjenko, tudi frazeološke zveze ob še manjkajočem slovenskem izrazu M_2 – vse to priča za obstoj zavestno gojenega knjižnega jezika, katerega besedišče je tako prožno, raznovrstno, da zlahka ponazori nemško geselsko besedo kot večpomensko. Bistvena razlika med M_1 in M_2 je prav v zapolnitvi nemške geselske besede s slovenskimi besednimi ustrezniki. M_1 ob nemški geselski besedi praviloma navaja en slovenski besedni ustreznik, redkeje dva ali niz narečno različnih izrazov (vključujoč panonsko besedišče), M_2 pa obratno – predelovalec Miklavc razmišlja predvsem o pomenskem razponu nemške geselske besede; želi jo pomensko enakovredno izčrpati, zato tudi v oblikovno-besedotvornem in leksičnem pogledu oblikuje tako različne sopomenske nize. Sopomenski nizi M_2 so vsestransko zanimivi; zgovorno kažejo na zavesten soobstoj skupnega, tradicionalno knjižnega, pa tudi sočasnega govornega in knjižnega besedja (diahroni razpon), kot tudi na prisotnost deželnega besedja slovenskega in nemškega izvora (npr. *vigred, hrodi – rebra, zanietit, bratr, dro; en bart, loter, hica, junfrava*, itd.). Ti slovenski sopomenski nizi nam ob nemškem geslu razkrivajo vsestransko zanimivo problematiko razvoja slovenskega in prilagojenega prevzetega besedišča (glasoslovno, oblikoslovno, besedotvorno in pomenoslovno) ter nas posredno obveščajo o celotni razvojni podobi slovenskega jezika v deželi Koroški. Tem bolj, ker M_2 ob posameznih geslih upošteva in preverja tudi sobesedilno ustreznost besed slovenskega sopomenskega niza. Nemško geselsko besedo postavlja v tipično nemško sobesedilo, ki ga nato skladno s slovensko rabo pomenskih ustreznikov obravnavane geselske besede tudi prevede.⁸

Za besedišče M_2 je v glasoslovno-oblikoslovnem pogledu značilna tista knjižna norma, ki jo kasneje zasledimo uzakonjeno v Gutsmanovi slovnici (*Windische Sprachlehre, 1777*). Na vsaki strani slovarja smo priče soočanja dveh delno različnih razvojnih struktur – starejše knjižne, osrednjeslovenske, in kot kaže, »mlajše«, razvojno »prehitevajoče« deželne, koroške. Predvsem na glasoslovno-oblikoslovnih ravni obstaja med njima več kot zaznavna »napetost«, ki je posledica zgodnjega različnega razvoja dolgega naglašenege (delno tudi kratkega naglašenege in nenaglašenege) vokalizma, tudi konzonantizma (12. do 14. stoletje), delno

⁷ Črnovrški slovar I. Tomince (SAZU, Ljubljana, 1964) presega 9000 gesel, Slovar beltiškega prekmurskega govora (F. in V. Novak, Pomurska založba, 1985) obsega 8000 gesel; v končni stopnji izdelave pa je Narečni slovar kostelskega govora J. Gregoriča, ki bo še obsežnejši (približno 14000 gesel). Glej S. Horvat, Jože Gregorič in njegov slovar kostelskega govora, JIS XXXIV (1988/89), št. 3, 73–75. Najobsežnejše je zasnovan »graški« Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten (uredniški odbor: S. Hafner, E. Prunč, L. Karničar, H. Pfandl). Izšla že dva zvezka (A–B, Dunaj, 1982, in C–dn, Dunaj, 1987).

⁸ Prav ta nemško-slovenska sobesedila z izrabo sopomenskih nizov so kot slovaropisna novost posebej dragocena. Izvrstno razkrivajo govorno podobo slovenskega jezika v koroški deželi ter njegovo knjižno zgradbo, prepleteno z določenimi razlikovalnimi prvini tradicionalnega knjižnega jezika. Zgled prepleta dveh različnih struktur tudi v besedišču.

oblikoslovja,⁹ pa tudi oblikovanja delno različnih besedotvorno-leksikalnih poime-
novalnih sestavov v slovenskem jezikovnem prostoru.¹⁰

Tako se predvsem skupno slovensko govorno besedje M_1 in M_2 načeloma
pojavi v dveh glasoslovnih različicah – osrednjeknjižni in koroški. V sopomen-
skem nizu se pogosteje na prvem mestu pojavlja beseda s koroško glasovno
vrednostjo, tej sledi »kranjska«, pogosto posebej zaznamovana s krajšavo *Car.*
(»hrvaško« občutena, panonska s krajšavo *Cr.*). Soočanje slovarskih gesel M_1 in M_2
nam tako razkriva vrsto starejših in tudi mlajših koroških glasoslovnih pojavov
(redkeje je izpričana delna in popolna redukcija nenaglasenih samoglasnikov, e-
jevsko akanje, narečna palatalizacija velarov, feminizacija nevter (*perete, vrate,*
jetre), pristojne so narečne oblikoslovne končnice, zlasti spremenjena razvrstitev
izbirnih končnic pri posameznih sklonih, npr. (*dnevi-dni, lasje-lasi* itd.). Po »neu-
streznih« glasoslovnih odrazih je mogoče prepoznati »nedomače«, tradicionalno
knjižno besedje kot nadomestilo za »deželni« besedni primanjkljaj ali tudi v dežel-
nem prostoru udomačeno zgodnjo popačenko. – Ugotovljena dejstva ponazarjamo
z ustreznim gradivom po posameznih problemskih sklopih, osredinjamo pa se
tokrat predvsem na glasoslovno variantnost, ki izkazuje dokajšnjo regularnost.¹¹

1. Dolgi jat: kranjsko knjižno *e, ej* – koroško *ieli (e)*:

M_1 : *Kleinkind* – majhino deite; M_2 : *Dietze, mihono diete*, *Car. maihono deite*.

M_1 : *Blind* – slep; M_2 : *Sliep, slep, slepez*.

M_1 : *Ding* – rezh; M_2 : *Riezh, rezh*.

M_1 : *Liebe* – lubešan; M_2 : *Lubiefen*, *Car. lubefan*.

M_1 : *Milch* – mleku; M_2 : *Mliku*, *Car. mleku*.

M_1 : *Bauch* – trébuh; M_2 : *Tribuh, zrevo*.

M_1 : *Nest* – gnésdu; M_2 : *gniesdu*, *Car. gnesdu*.

M_1 : *Fähl* – kosha; M_2 : *kosha, mieh*.

M_1 : *Saat* – Sjanje; M_2 : *Sietva, sjanje*.

⁹ T. Logar, Pregled zgodovine slovenskega jezika, Informativni zbornik seminarja za SJLK, Ljubljana 1974, 103–113. O Gutsmanovi kritiki tradicionalnega koroškega knjižnega jezika prim. J. Toporišič.

¹⁰ Poimenovalne razlike v slovenskem besediščnem sestavu se nam razkrijejo zlasti v besedilih knjižnih različic 18. stoletja, so pa po izvoru starejše (alpska, panonska slovenščina). Ob prenovljeni kranjski (ob izločitvi tipično dolenjskih glasovno-oblikoslovnih prvin, tudi leksikalnih arhaizmov) izstopa koroška v Megiserjevem slovarju 1744, v delih Št. in M. Küzmiča ter njunih naslednikov – panonska, vzhodnoslovenska. Ta odkritja so prinesle raziskave Razvoja slovenskega besedišča (raziskovalna naloga v sklopu jezikoslovja, Znanstveni inštitut FF), ki se jim nosilka M. Orožen že dlje časa sistematično posveča. Objavljeni rezultati: Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda Biblije (1584–1784–1791), Zbornik XX. seminarja za SJLK, Ljubljana 1984, 249–274; Vprašanja prekmurskega knjižnega jezika (ob osrednjeslovenskem in kajkavskem hrvaškem), JIS XXXI (1985/86), št. 6, 191–197; Narečni in kontaktni sinonimi v Dalmatinovem prevodu Biblije, zbornik razprav iz slovenskega jezikoslovja (T. Logarju ob sedemdesetletnici), SAZU, 1989, 213–231.

¹¹ Vse glasoslovne podrobnosti žal niso izčrpane in podrobneje razložene, tembolj, ker je pisava izdaj dokaj neenotna, (zlasti sičnikov in šumnikov), potrebna natančne raziskave. Navidezni odstopi od pokrajinske razvojne faze dvoglasnikov *ie > i* in *ue > u* so razložljivi kot primeri postopne monoftongizacije, znani iz rožanščine; *e* za jat (npr. *streha, met < imeti*) je odraz razvoja starega, skrajšanega in nato podaljšanega akuta v koroški narečni skupini. Oblikoslovna razlikovalnost besedja tokrat ni posebej obravnavana, razvidna pa je iz ponazarjevalnega gradiva drugih vprašanj. – Nakazana tipologija besedišča M_2 zahteva podrobne besedotvorne in pomenoslovne raziskave, ki bodo sledile.

M₁: *Mainen* – mejniti, shtimati, mneti; M₂: *Mienit*, shtimat, meiniti, mneti.

M₁: *Holtzhawen* – derva sekati; M₂: *Druve* sekati, *derve ziept* (!).

M₁: *Bildhawer* – Kir pilde dela; M₂: *Kiri* pilde *dila*.

2. Dolgi (ckf. etimološki) *ô* (kranjski knj. *u*) – kor. *ue, u, o*:

M₁: *Furt* – brud; M₂: *Brued*, brud;

M₁: *Marck* – musg; M₂: *Muefik*, musg.

M₁: *Bruck* – mušt, mošt; M₂: *Mueft*, moft.

M₁: *Lang* – lug; M₂: *Luh*, lug.

M₁: *Ganfs* – gufs; M₂: *Gofs*, gufs.

M₁: *Schweifs* – put; M₂: *Puet*, Car. put, kri.

M₁: *Gewalt* – muzh; M₂: *Muzh*, šilla, *gvauth*.

M₁: *Hulf* – pomúzh; M₂: *Pomuezh*, perpomaganje.

M₁: *Gott* – Bug Cr. bog; M₂: *Bug*, Cro. Bog.

3. Izglasni nenaglašeni etimološki *o* (kranjsko knj. *-u*) – kor. *-o, -u*:

M₁: *Armuth* – vbushtvu; M₂: *Buſtvo*, *ſromaſtvo*.

M₁: *Feintschafft* – sovrashstvu; M₂: *sovraſtvo*.

M₁: *Baum* – drevu; M₂: *Drevo*.

M₁: *Gewand* – oblazhilo, guant; M₂: *Oblazhilo*.

M₁: *Korn* – shitu; M₂: *Shitu*.

M₁: *Fewerzeug*; – ognilu; M₂: *Ognilo*, *ognivo*.

M₁: *Hammer* – kladivu; M₂: *kladivo*.

M₁: *Kirsbaum* – zhreshnovu drevu; M₂: *Zhesnovu drevu*, *zhesna*.

M₁: *Heilſam* – ſdravu; M₂: *Sdravo*, *sravo*.

M₁: *Dinn* – tenku; M₂: *Tenek*, *tenko*.

M₁: *Heffüg* – ſilnu, ſlu, Cro. krutu; M₂: *Silnu*, *slu*, *ramino*, Cro. krutu.

M₁: *Haſpel* – Spuelrad – Sukaunik; M₂: *Motovilo*.

M₁: *Gut* – Blagu; M₂: *Blagu*, *bogaſtvo*.

4. Dolgi polglasnik (kranjsko knj. *a*) – kor. *e, a*:

(Kratek in nenaglašen polglasnik – *e, i*: *deshldish*).

M₁: *Dorf* – vaſs; M₂: *Veſs*, vaſs.

M₁: *Mieſs* – mah; M₂: *Meh*, Car. mah.

M₁: *Flachs* – lan; M₂: *Predivo* (-lo > ſo; predilo), *lan*, *len*.

M₁: *Mangel* – pomankanje; M₂: *Pomenkanje*, Car. pomankanje.

M₁: *Hundſtern* – paſsja ſvesda; M₂: *Peſja ſviesda*, Car. paſſia ſuesda.

M₁: *Lugin* – laſhá; M₂: *Leſha*, laſha.

M₁: *Fueſpfad* – ſtesa; M₂: *Stesda*, *ſteſa*.

5. Dolgi *l* (kranjsko knj. *ollul*) – kor. *ou*:

M₁: *Lang* – dolg; M₂: *Doug*, dolg.

M₁: *Gall* – sholz; M₂: *Shauz*, sholz.

M₁: *Schepper* – volna; M₂: *Vouna*, Car. Volna.

M₁: *Schneck* – polsh; M₂: *Pouſh*, Car. polsh.

M₁: *Fait* – toſt, maſtan; M₂: *Touſt*, maſten, debeu.

M₁: *Wulff* – vulk; M₂: *Vouk*, poſhreshna ſverina; M₁, M₂: *vulzhiza*.

M₁: *Zäher* – Sélsa; M₂: *Souſe*, jok, jokanie, klepetanje, plakanie.

M₁: *Geldſchuld* – denarski dolg; M₂: *Douh na denarjeh*, denarſki dolg.

M₁: *Anfüllen* – napolniti; M₂: *Napounith*, *dapounith*, Car. napolniti.

M₁: *Schlipfſerig* – pulſezhe; M₂: *Pouſko*, gladku, pulſezhe.

6. Dolgi *r* (kranjsko knj. *er, ar*) – kor. *ur, er, ar* (položajno pred *w – u*):

*M*₁: *Feb* – vérba; *M*₂: *Vurba*, verba; *M*₂: *Vurh gore, vurh hishe*.

*M*₂: *Schwanken* /das ist an Schwindel leyden – Se v' glavi vurtit.

*M*₂: *Der mensch isß braun* /tragt auch ein braun Rock – Ta zhlovek ie arjav, nojji tudi en arjavo fukno (nenaglašen).

*M*₂: *Mein liebe Mutter macht mir ein Eyer-Schmaltz* – *Lubesniva moja mati, ozvrite mi vel storite mi eno zverzho*.

*M*₂: *Heut ist Finsternufs an der Sonnen /an den Mondschein* – *Dons sonze merknuje, dons mijonz, vel luna merknuje*.

Poleg nakazanih dokaj dosledno izpričanih pojavov (predvsem) naglašnega vokalizma naj opozorim še na dosledno, sistemsko obliko nedoločnika na *-t/-č*. Nedoločniški *-ti/-či* je knjižno-kranjski; v sopomenskem nizu se pojavlja kot »izposojenka«:

7. Oblika nedoločnika na *-t/-č*:

*M*₁: *Biegen* – nagniti, pokloniti, perpogniti; *M*₂: *Perpognit, perklonit, nagnit*.

*M*₁: *Beflecken* – vmašati, omadešhiti; *M*₂: *Omadeshvat, v'mafat*.

*M*₁: *Kennen* – Snati; *M*₂: *Pojnat, fnat, vedet*.

*M*₁: *Klopfen* – klukati; *M*₂: *Poterkat, terkat, klukat*.

*M*₁: *Kummen* – priti; *M*₂: *Prit, perbandrat*.

*M*₁: *Kriechen* – lafiti, lešti; *M*₂: *Lašit, lešt, perziašit*.

*M*₁: *Kotzen* – bluváti; *M*₂: *koslat, ziesh dajet, se tergat, vun metat, pluvat*.

*M*₁: *Schlaiffen* – vleizhi; *M*₂: *Vliezh, Car. vleizhi*.

*M*₁: *Schlinden* – poshrejti, poshirati; *M*₂: *Poshrit, poshirat, Car. poshreiti*.

*M*₁: *ZerKnutschen* – štréti; *M*₂: *Stliezh, s'touzhi, štréti*.

Za koroško deželno (in skupno slovensko besedje) je značilna tudi delna preobrazba (delna redukcija) nenaglašanih samoglasnikov, zlasti izpad polglasnika. Vendar ne gre za sistemsko doslednost, pač pa za vzporedne pojave ob ohranjenem (knjižnem) vokalizmu, zato navajamo le posamične realizacije iz *M*₂, zaznavne predvsem ob geslih z dvojezičnim sobesedilom. Ker ta slovenska besedila nastajajo spontano, brez zgleada v *M*₁, prav tu prihajajo najbolj do izraza razvojne smernice glasoslovja, oblikoslovja, besedotvorja in semantike, značilne za koroški slovenski deželni jezik. V ponazorilo nekaj tipičnih primerov, značilnih tudi za posamezna gesla *M*₁, *M*₂:

*M*₁: terek, *M*₂: *Tork*, terek; *M*₁: Malin, *M*₂: *Mlin, malin*; *M*₁: Palz, *M*₂: *pauz*; *M*₁: Svinéz, *M*₂: *S'vinz, s'vinez*, Cro. Olov; *M*₁: konez, *M*₂: *Konz, kraj*; *M*₁: birizh, *M*₂: *Berzh, utavuz, Car. birizh*; *M*₁: oššl, *M*₂: *Ošou. Nadalje primeri iz M*₂: *tovarsh, ofsnutk, shrok, sholoz, anjauz* (angelc), *gvauth, rabl, hizn, dnar, shen-tuat, grushovuz, jarm, junz, norz, dons*, itd.

Dokaj opazna je delna redukcija nenaglašanih samoglasnikov (*i, u* ter glagolskih predpon *ne-*: *na-, raz-/rez-*: *arz-*, itd.): *M*₁: junak, *M*₂: *jenak*; *M*₁: vun poiti, *M*₂: *Vun jeti*; *M*₁: lišsiza, *M*₂: *Lefšiza*; *M*₁: sdaj, *M*₂: *sdei, šedai*; *M*₁: divje kure, *M*₂: *Deuja kura*; *M*₁: šlamnik, *M*₂: *Slamnek, slamnik; M*₂: *Shimehiushnek, M*₂: *Pitounek*. Posamični primeri: *jeniza, sèkno, lopo* (lepo), *beinocht* (božič), *v miro vel pokojo* (*-ul-o*, v daj. in mest. ed. m. in s.); *niemo, brato; navernik, nazhifto št, naframno shelie; se arsveselit, arskorazhit, arshlofit, arshloshanje* (*razložanje, razlaga), *arspushat, orsmozhit*. – Občasni primeri švapanja (*vate < late, zevo*

< celo, *padua* < padla). Der Baum ist ungefallen – To drevo je okuli *padvo*, vel to drevo *se je poderlo!*) nakazujejo važno razliko med govorno in knjižno podobo jezika v koroški deželi. Vidno je, da se jih predelovalec M₂ zavestno izogiblje. Ostali so v sobesedilu predvsem kot znak govorne norme.

H glasoslovni variantnosti skupnega besedišča pa so svoj delež prispevale tudi razlikovalne razvojne spremembe v območju konzonantizma. Gre za več vrst pojavov, ki pa se niso vsi uveljavili enako dosledno. Medtem ko je prehod končnega *-t > u/ü* v vseh znanih kategorijah (samostalnik, pridevnik, deležniška oblika m. spola na *-t*) kot tudi pred soglasnikom splošen, podobno tudi predhod sklopa *šč > š*, pa so primeri narečne palatalizacije velarov omejeni na posamezne besede (druji, anjuz, draje liete); prav tako prehod *v > b* pred sprednjimi (celo zadnjimi) vokali (*sberina*, *zbietje* – *cvetje*, *veberca*, *beinocht*, *berbat* – *verbat*) *wuzhele*, Car. *zhibele*; dokaj značilen je prehod vzglasnega in končnega *g* v *h* (*höshla* – *gajžla*, *hosha* – *gošča*; *rueh* – *rog*, itd). večinoma vse te pojave zasledimo v slovenskem sobesedilu ob posameznih geslih.

1. *-t > u* (v besedju domačega in tujega izvora):

M₂: Meer-Salz/Stein-Salz – Morska *fov*, vogarška *fov* (sol).

M₁: Afchen – pepel; M₂: *Pepeu*.

M₁: Bad – kopl; M₂: *Kopeu*.

M₁: Ochs – vol; M₂: *Vou*, Car. Vol.

M₁: Spital – shpital, M₂: *Shpitau*.

M₁: Hol – votel; M₂: *Votou*, luknaft, Car. votel.

M₁: Saur – kijsel; M₂: *Kiseu*, Car. kijsel.

M₁: Sackpfeff – meshniza; M₂: *Pishou na mieh*, *meshniza*.

M₁: Meldung – oglasenje; M₂: *Meudanje*, oglasenje.

M₁: Salb – shalba; M₂: *Shaubu*, shalba.

M₁: Galg – galga; M₂: *gaue*, *galge*.

Deležniške oblike m. spola zasledimo predvsem ob geslih, dopolnjenih z nemškimi sobesedilom oz. slovenskim prevodom; nenaglašeni samoglasnik se po barvi prilagaja končnemu *-t > u/ü*-ju in tvori z njim značilno skupino (npr. *-it > ou*; *at > ou*; *-at > ou*; *-rt > ru*):

M₂: Ich werde der Gutthat ingedenck seyn. – Iešt *wom* na to dobruto *mislou*, vel iešt ne *wom* na to dobruto *fabou*.

M₂: Er hat sich von denen Soldaten entlediget. – On *se je* od sholnerjou *skupou*, vel *rieshou*.

M₂: Da ich schlaffete / die weil hat er mich bestohlen. – Ko sam ješt *spau*, med tem *je* on mene *okradou*.

M₂: Heut ist ein hitziger Tag. – Dons ie en *topou* vel *hizn*, vel vrozh dan.

M₂: Bey dem Geßell-Priester hab ich mein Beicht abgelegt. – Per kaplano *som* ješt moja *spoved dol poloshou*.

M₂: Ich habe seine Falscheit entdeckt. – Ješt *som nigouo fausinjo*, *na den dau*, vel *povedou*, *odkriu*.

M₂: Die Brücken ist zusamm gefallen. – Ta muest *se je poderu*.

M₂: Er hat geschworen. – On *ie persegou*, on *se ie farutou*.

M₂: Das Glas ist zerbrochen. – Glash *se je ubou*.

M₂: Den Vorabend des Heil. Bartholomei hab ich nicht gefast. – Na bilo *suetiga Jerneja se ni som pojstou*.

Er hat mir fein Gut fail gebotten
On je meni fojo Huebo naprudei poftavou.

Še nekaj primerov švapanja v sobesedilu:

M₂: Diana hat ihr Jungfräschafft verlohren / Sufana war ein keufche Ehefrau. – Dina ie foi krienz *sgubila*, Sufana je *bova* ena poštena shena.

M₂: Den fertigen Winter hat es vil Schnee Laⁿnen geben. – To lainjko simo smo prezei *pua^fsou* vel *plaff^fsou* jmöli.

M₂: Was hat dir diße Nacht getraumt. – Kai *fe je tebi* dons to nozh *finjavo*.

Dokaj regularna odločitev za izmenjavo soglasniškega sklopa *šč s š* je značilna za gesla in slovensko sobesedilo. Disimilirani primeri že pri M₁ kažejo na starost tega razvojnega pojava v gorenjski, koroški in štajerski narečni skupini (različni razvojni rezultati so obstajali že v 16. stol.).

M₁: *Weiber Mandel* – shenski *plash*; M₂: *Shenski plaish*, *guant*.

M₁: *Weidenbufch* – verbishe; M₂: *Verbishe* < *vrbišče (vrbovje, vrbje).

M₁: *Unkraut* – kokojl; M₂: *Kokoil*, hdu škodljivo *shelishhe*.

M₁: *Speicher* – kashza; M₂: *Kasha*, Car. *kashzha*.

M₁: *Waiß* – šorota; M₂: *Srota*, *fapushen otrok*.

M₁: *Schrötter* – rogazh; M₂: *Kleshar*, *rogazh*.

M₁: *Gleifsnerey* – hinaufzhina M₂: *Hinaushina*.

M₁: *Kriegsman* – vojszhak, sholner; M₂: *shounier*, *soldat*, Car. *sholnier*, *voiszhak*.

M₁: *Schmelzen* – s'pushzhati; M₂: *s'pushat*, *arspushat*, *prelijat*.

V sobesedilu:

M₂: Sie haben ihn mit glüenden Zangen gezwickt. – Niega fo oni s resbienenemi *klieshami shipali* (kleščami ščipali).

M₂: Er leydet in der Fruh groffen Schwindel. – Niemo *fe natishe* (na tešče) v'glavi verti, vel v glavi moti.

M₂: Gwand-Bürst. – Gvantna *shiet*, metliza h'vantu.

M₂: Getafte Seel – *Kershana dusha* (prim. e-jevskega akanja).

Vrsta obravnavanih razlikovalnih pojavov v območju vokalizma in konzonantizma mora biti že zelo stara. Uveljavitev *o*-ja za knjižni nenaglašeni izglasni etimološki *o* > *u* (16. stol.), prodor *-l* > *u* v vseh ugotovljenih položajih, *ou* za prvotni zlogotvorni *l*, oblika nedoločnika na *-l/-č* – vse te in še druge skupne pojave zasledimo že v slovarčku Alasija da Sommaripa (*Vocabolario italiano e schiavo*, Videm 1607). Smer teh pojavov s koroškega deželnega prostora proti jugozahodu (Štivan pri Devinu) kaže na obstoj zelo stare knjižne različice, ki jo je knjižna norma 16. stoletja »preglasila« in na določen način »nevtralizirala«. Vrsta njenih značilnosti pa se je uveljavila v kranjskem knjižnem jeziku sredi 18. stoletja. Že samo besedišče M₂ potrjuje zanimiv preplet dveh razvojno delno različnih struktur na vseh jezikovnih ravninah.¹²

¹² Na ravni besedišča so opazne posebne »stične točke« koroške knjižne različice s knjižnim jezikom J. Japlja; kažejo se v izločanju dela besedišča, značilnega za knjižni jezik 16. stol. (npr. *jutrinja*, *osobejnik*, *hlapčiček*, *kula*, *nej*, *nejmam*, *mej*, *ništer aku*, *uže/vre*, *iše* itd.). Kaže, da je tudi za razvoj razlikovalnega besedišča značilna razmejitev glede na zgodnji razlikovalni razvoj dolgih naglašanih samoglasnikov (*ě*, *e*, *o*, *ô*, *ã* in *l*).

Na najznačilnejše »tipološke« glasoslovne razlike besedišča M_2 je bilo opozorjeno zato, ker omogočajo prepoznavanje starega skupnega slovenskega govornega in knjižniga besednega inventarja in s tem določajo tudi specifično koroški govorni in knjižni besedni inventar; glasoslovne različice gotovo vplivajo na omenjeno visoko število slovenskega besednega inventarja. M_2 .

Vendar težišče Megiserjevega slovarja iz leta 1744 ni v glasoslovni variantnosti, ampak v postopkih oblikovanja sopomenskih nizov.¹³ Za pravilno razumevanje tako in ne drugače sestavljenega sopomenskega niza ob nemški geselski besedi je treba upoštevati vrstni red razvrstitve slovenskih ustreznikov. Le-ta razodeva avtorjev jezikovni nazor. Koroška raba se praviloma pojavlja na prvem mestu. Za to pričajo prav preureditve sopomenskih nizov M_1 , ki so pogosto razširjeni še z »deželnimi« izrazi (npr. M_1 : kelder, Cr. pivniza, kliet, konoba, M_2 : *Kliet, keuder, kelder*, Cro. *piuniza, konoba*; M_1 : vienaz, krona, kranzl, shapel, M_2 : *Krienz, krona, kranzl, vienaz, shapel*; M_1 : Hetzen – draštiti, nedraštiti, M_2 : *Nagovorit, podmarnuat, nashuntat, nadrashit, Car. nedraštiti, draštiti*).

Praviloma se z nemško besedo v geslu sooča niz slovenskih sopomenk (od 2 do 6) časovno in krajevno (ter knjižno) različnega izvora; enobesedne ustreznice so redke (npr. *Fal – padez; Eier – Jaize, Filum – Nit, Hass – Sovraštvo*). Če v koroškem deželnem prostoru obstaja drugačna beseda kot v kranjsčini, pride na prvo mesto (pogostnost rabe) domača (npr. *Hausstür – Vrate, hishne duri, duri*, Car. *dauri*; *Meldung – Meudanje, oglashenje*; M_1 : *Hinckend – hrom, shantau*, M_2 : *Krumpast, krulou, shantou*, hrom, *hromast*; M_1 : *Histori – djanje*, M_2 : *Zhuda, historia, djanje, perhodesh*; M_1 : *Frühling – špumlad, mlad lejtju*, M_2 : *Vigred, špumlad, mlad leitu*; M_1 : *Gart – vert*, M_2 : *Lokoushe, gartl*, Car. *vert*; M_1 : *Fein – lep*, M_2 : *Liep, zheden lubesnju*; M_1 : *Ernst – resnoba*, Cr. *šerpušt*, M_2 : *Riefnošt, rešnoba*, Cro. *Serpušt*; M_1 : *Ellend – reva, nuia, edinošt*, M_2 : *Riva, teshava, nuja, edinošt*; M_1 : *Eng – teššan*, M_2 : *Vošek, teššan*, itd.).

Kot je že iz navedenih primerov razvidno, so v nizih prisotne tudi stare popačenke, pa tudi kalkirane zveze:

M_1 : *Kolb – faki, kolba*, M_2 : *Pazl, zepiz, hlod, kolba, robata paliza*, Car. *robotiza, faki*; M_1 : *Karch – vus*, M_2 : *Vus, gare, zakerl*; M_1 : *Koch – kuhar*, Cr. *Sokazh*, M_2 : *Kuhar, Koh*, Cro. *šokazh*; M_1 : *Kamyn – camin*, M_2 : *Dimnik, rauhfang*; M_1 : *Schreibung – pišanje*, M_2 : *Shribanje, šamerkanje*, Car. *pišanje*; M_1 : *Leyten – pelāti, obrážhati*, M_2 : *Vishat, vishovat, pelat, obrazhat*; M_1 : *Prachtig – prahtig*, M_2 : *Offerten, preufeten prahtig*; M_1 : *Hencker – rablin, hagar, rabl, trinog*, M_2 : *Rabl, henkar, freyman, rablin, hagar*; M_1 : *Fürnehmen – naprei vseti*, M_2 : *Naprei vset, priedvset, predse vset*; M_1 : *Tafsch – tashka*, M_2 : *Tashka, toshel, harshat, doushak, shakl, ronzl*; M_1 : *Hungern – lazhan bit*, M_2 : *Lazhan bit, lazhen perhajaj, po, jedi lushat*; M_1 : *Geberen – roditi*, M_2 : *Rodit, povrizh, na sviet perpraviti*).

V posameznih geslih (imena poklicev, imena dejanj, abstraktnih pojmov) zasledimo vrsto besedotvornih izpeljank pri vseh besednih vrstah z nekaterimi tipičnimi »deželnimi« obrazili¹⁴:

¹³ Ob soočanju geselskih ustreznikov M_1 in M_2 je naša pozornost usmerjena k razvojno-jezikovni vsebini vprašanj (oblikovno-pomenski podobi in preobrazbi besedja v sopomenskih nizih M_2), ne toliko na samo leksikografsko metodo obdelave (tehnično ureditev) gesel, ki je prav tako sporočilna. V primerjavi z obdelavo besedja v M_1 je vidno napredovala.

¹⁴ Izdelati je treba opis besedotvorno-pomenskih kategorij vseh pregibnih besednih vrst; pri vseh je v primerjavi z besedjem M_1 viden napredek v tvorbi, ki je prvenstveno knjižna.

kushei, olei; Srotle, bifouz – bezeg; *modlitua, shlushua; taštinja, kohinja; shlushaunik; premagavuz, premagar; britvar, kovalnik, dojiza* itd.

Napredek v tvorbi izstopa zlasti ob soočanju gesel M_1 in M_2 :

M_1 : *Pfaff* – far, M_2 : *Mashnik, dohounik, far*; M_2 : *Geßsell-Priester* – Kaplan *podrshnik, odhudnik*; M_2 : *Nay-Nadell/Stöft-Nadel* – *shivauniza, kouterniza*; M_2 : *Saufferin* – *pyanzhinja*; M_2 : *Lands-Knecht zu Fufs / Lands-Knecht zu Pferd* – *Nogazh, koinnazh*; M_2 : *Teutsche Reuter / Hungarifche Reuter* – *Nemski raitery*, vel *konjnazhi, vogarjski jesdazhi*; M_2 : *Schindel-Nägel / Boden-Nägel / Schar-Nägel / Schuh-Nägel* – *Shintlerij, podnarij, shrorrnöglni, shebize*. M_2 : *Tauff-Sambstag* – *Kersteniza* vel *kersteniza*, vel *völka jobota*; M_2 : *Weib* – *Shena, zhloveckina*; M_2 : *Teublin* – *Golobizhi*; M_1 : *Bäwrn* – *kmetiza*, M_2 : *Paurinja*, Car. *kmetiza*; M_1 : *Natherin* – *shiuvinja, moshkra*, M_2 : *Shivilla, shiuvinja, moshkra*; M_1 : *Magd* – *dekla*, M_2 : *Dekla, shlušfauniza*. M_1 : *Leßterung* – *shentanje*, M_2 : *Shmagovanje, löstervanje, shentuvanje, kletva*; M_1 : *Reichthumb* – *bogaštvo*, M_2 : *Bogaštvo, premoshenje, famoshe-nje*; M_1 : *Dutten* – *sifek*, M_2 : *Sifek, zifei vimzhiz*; M_1 : *Nachtigal* – *nahtigal*, M_2 : *Nachtigal*, Car. *slovitzh*, Car. M_1 : *Majestet* – *velizhaštvo*, M_2 : *Mogozhnoft, s'velueft, velizhaštvo*.

Besedotvorno gradivo je neizčrpano, tvorjenke često vzpodbujene ob geselski besedi, do izraza pa prihajajo tudi govorni besedotvorni vzorci.

Zanimivi so tudi sopomenski nizi z razlago manj razumljivih besed, celo s frazeologemi:

M_1 : *Holtzschuh* – *Zokle*; M_2 : *Zokle, lesni zeuli*.

M_1 : *Hurnwirt* – *leno*; M_2 : *Leno. Kiri kurbe gor dershi*.

M_1 : *Eyerklar* – *belak*; M_2 : *Belak, to biele od jaiza*.

M_1 : *Eyerdotter* – *Zermlak*; M_2 : *Zerмениak, to armene od jaiza*.

M_1 : *Fürprech* – *odvetnik, besednik*; M_2 : *Beßednik, prosnik, odvetnik, kateri sa eniga drugiga govori vel proffi*.

M_1 : *Fait* – *debel perhajati*; M_2 : *Touft, debeu perhajati, masho redit*.

M_1 : *Nater* – *gad, kazha od smija*, M_2 : *Krienzhesta kazha, kazha od smija, jara kazha*;

M_1 : *Nasweifs* – *nošazh, shpotliviz*, M_2 : *Spotliuz, nošazh, kir ji rad spot diva*;

M_2 : *Fähig* – *kir lahku sapopade, ma eno doru glavo*; M_2 : *Es fchecht* – *gormi, grum bije, grum treska*;

M_2 : *Es taget* – *Se deni, se den diva, den gori gre, seria gor gre, beshi*; M_2 : *Ich hab mir vorgebildet* – *Mi je v'shin padlo*; M_2 : *Wilsott* – *Aku Bug ozhe, zhe Bug da, aku je boshja vola, al Bogu dopade*.

Opazno je zastopano zlasti ekspresivno narečno besedje, npr. *koslat, zhiesh dajet, se tergat, vun metat, pluvat*, pa metaforični pomenski prenos (*Shpotliuz* – *Nošazh!*), okrepljena predponška tvorba glagolov (*kratit, perkratit, okratit*) in vidske razlike. V M_1 in delno tudi v M_2 je zaslediti gesla, ki so izražena le z govorno podstavo, tvorjenka je nastala šele kasneje. Tovrsten »besedni primanjkljaj« je značilen za nekatere glagole, samoglasnike, pa tudi prislove.¹⁵

M_1 : *Folgen* – *Po navuki sturiti, folgati*; M_2 : *Sa enim drujem jeti, po nauko storit, bogat, folgat, po enem drujem storit*.

M_1 : *Knüpfen* – *vosle vesati, vkup vesati*; M_2 : *Voslat* (tvorjenka že obstaja), *na vosou vesat, v'kup vesat, vosle vešati*.

M_1 : *Fürdern* – *naprej pomagati*; M_2 : *Naprei pomagat, perpomagat*.

M_1 : *Mifstrawen* – *nikar savupati*; M_2 : *Nikar saupat*.

M_1 : *Müntzen* – *denarje kovati*; M_2 : *Denarje kovat*.

¹⁵ Opisni pomen je pogosteje izpričan ob nemških geselskih zloženkah, za katere v slovenskem besedotvornem sestavu ni povsem ustreznih vzorcev. »Rešitev« se oblikuje postopoma – opis pomena, imenska ali glagolska fraza, ki postaja frazeologem, na tej podlagi pa je že možna izpeljanka po določenem besedotvornem vzorcu. Ob soočanju latinske, nemške in slovenske besede spoznavamo različne postopke besedne tvorbe. (Zanimivo vprašanje kontrastivnega besedotvorja.)

M₁: *New-machen* – novu delati, ponoviti; M₂: *Ponovit, novo storit* ali *delat*.

M₁: *Offenbaren* – ozhitu sturiti, na snanje dati; M₂: *Arsdenit, ozhitno storit, na snanje dat, na den perpraviti*.

M₁: *Radbrechen* – vkulu plefji; M₂: *Na kolu djat, na kolu vejat, Car. vkolu plefji*.

M₁: *Rathfragen* – sveja vprashati; M₂: *obrathuvat, obrath, barat*.

M₁: *Schelchs sehen* – krishom gledati, berliti; M₂: *Shilgafstu gledat, krishom gledat, nahilje gledat Cro. berliti*.

Vrsta nemških samostalniških zloženek je izražena bodisi samo z imensko zvezo, ali pa je že prisotna izpeljanka, ki se kasneje v knjižnem besedišču ni obdržala; obstaja seveda vrsta dobrih tvorjenk:

M₁: *Rebblat* – *tertin lyft, vinske terte lyft*; M₂: *Vinske terte lyft, tertin lyft, lyft od terte* (tri možnosti).

M₁: *Ochsenstall* – volouska shtala, volouski hleu; M₂: *Volouski hliu, volouska stàla, volounik*.

M₁: *Bleykugel* – svinzhena kugla; M₂: *S'vinzhena kugla, kugla un s'vinza*.

M₁: *Bundsgenoßs* – eden kir je vsavesi; M₂: *Eden kir je v Javeši, v punto*.

M₁: *Buchladen* – shtazuna hbuquam, bukqariza; M₂: *Gbölb, stazuna h'buquam, buquariza*.

M₁: *Coomeetstern* – lašjata švešda; M₂: *Lašjata švešda*.

M₁: *Freyherr* – šlabodni Gospud, frayer; M₂: *Fraj gospud, fraijer, baron, slabodni gospud*.

M₁: *Weberstüb* – thalzha hisha; M₂: *Hkauhna hisha, al hisha ša hkainje*.

Posebno zanimivo poglavje M₂: so prislovi, glasoslovno in oblikovno zelo razčlenjeni, npr. M₂: *Dou, douta, dolun, podse*; *Riefen, farefnizhno, refnizhno, per refnizi, shiher*; *Posdu, posdnu, kefnu, itd*. Načinovni prislovi še ne izkazujejo povsem ustaljene oblike prav zaradi pogostih kalkiranih gesel. Načinovni prislov geselske besede je npr. preveden z različnimi načinovnimi sklonskimi zvezami in celo pridevnikom. Izpostavljamo predvsem ta tip, ker je bil kasneje iz knjižnega jezika izločen.

M₁: *Letzlich* – h'pušlednimu, nakönzi; M₂: *h'slenimo, h'pušlednimo, h'konzu, nakonzi*.

M₁: *Unwillig* – nerad, snevoljo; M₂: *Nerad, snevoljo, s'teshavo, nevoljen*.

M₁: *Unwissentlich* – nevejdejozh; M₂: *Neveidejozh, nefaštopnu, neprevidnu, nepametnu, napek, okornu*.

M₁: *Warlich* – refnizhnu, temo je taku; M₂: *Refnizhnu, temo je taku, bres ušiga zuibla, faguishnu*.

M₁: *So oft* – taku goštu; M₂: *Toliku krat, toliku bart, taku goštu*.

Gesla s sobesedilom v nemščini in slovenščini so dodatek v M₂. Bilo je že poudarjeno, kako zelo so sporočilna prav glede na razlikovalni (in mlajši?) glasoslovno-oblikoslovni razvoj knjižne koroške jezikovne različice. Prav ta sobesedila jo dokazujejo. V njih je bogato zastopana tudi knjižna (in govorna) besedotvorna izpeljava vseh besednih vrst. Razkrivajo nam bogatost in primanjkljaj slovenskega besedišča, predvsem pa sopomensko zamenljivost različnih besed, tvorjenk oz. niza v istem sobesedilu, pa tudi »vezanost« določenih besed na določeno sobesedilo v slovenščini:

M₂: *Das Oshfen loch hab ich um drey Sibner erkauff. – To jigo, vel jarm ša vole šom ješt kupou ša tri sedmize.*

M₂: *Von wegen der Metz bin ich zum Soldaten geben worden. – Sa, volo te kurbe, vel loterze, šo me h'shounierjom dali.*

M₂: *Schönes Wetter haben gern die Wäſcherin. – Liepo vreme majo rade te perize, vel perille.*

M₂: *Er lebt haydnisch. – On po aidousko shivi, vel on shivi kokar en aid.*

M₂: *Schau was vor ein Poßfen er hat angefangen. – Vidish, vel gledai, vel polöi kai ša eno hudobo je on pozheu.*

M₂: *Er kotzet das Getranck / er kotzet das Blut.* – On *kosla*, vel *ziesdaje* to pitje, on *vúnmezhe*, vel *pluje* to krij.

M₂: *Sambeln das Allmosen.* – *Petlat*, buga *jeme proffit*, po tem *mihinem kruho jiti*.

M₂: *Er kommt selten zu uns.* – On *malo kedaj* h'nam pride: vel *on po rietkem* vel *rietko* h'nam pride.

M₂: *Deine Mutter gibt ein Hebamm ab.* – Tvoja mati *babi*, vel tvoja mati *babijo*.

M₂: *Mache das heilige Kreuz.* – *Stori ta sueti krish*, vel *pokrishei se*.

M₂: *Er ist kaum und kaum naher Haußs gekrochen.* – On je *kumei*, no *kumei* h'dumo *perziafou*, vel *perliefou*.

M₂: *Sie haben Rauff-Haendel.* – Oni *se tepejo*, vel *se pipajo*, vel *se koleju*, vel *se bojujejo*.

M₂: *Er hat ihm in Schlaf umgebracht.* – On ga je *vspietji*, vel *v'spanji* okuli *perneshou* (oblikosl. razl.).

M₂: *Frage ob sich deme also befindet.* – *Pobarei*, *aku*, *se*, vel *alife*, vel *zhe*, *se temo*, *tako*, *šnaide*.

Navedeno gradivo prvenstveno ponazarja zamenljivost, torej pravo sopomenkost besed v slovenskem sinonimnem nizu. Opozoriti pa želimo še na drugi vidik, ko sopomenke v nizu sobesedilno niso zamenljive, pač pa »vezane« na pomenska polja besed, ki tvorijo bodisi imensko, bodisi glagolsko sintagmo:

M₂: *Schnaltzen mit Fingern / schnaltzen mit der Peitchen.* – S'persti *luskat*, s'höhli (z *gajžlo*) *pokat*.

M₂: *Leſtern einen Menſchen / leſtern H. Gott.* – *človeka smagat* vel / *lōſtruat*, *boga preklinjat* vel *sbogam shentuat*.

M₂: *Satter Mensch / ſattes Pferd.* – *Nasiten* vel *sit zhlovek*, *nafuetran koin*.

M₂: *Hinläſſig in Gebett / hinläſſig in der Arbeit* – *Nemarn vshebranji*, *vtragliu modlitui*, *faulaſt*, vel *vtragaſten v. delu*.

M₂: *Kefich vor die Hünner/Kefich vor die Vögel* – *Kotiz ſa kure*, *foglaush ſa tize*.

M₂: *Metzen ein Kalb / metzen ein Ochſen.* – *Klat*, vel *faklat*, *to*, *telle*, *pobit*, *tiga volu*, vel *vola*.

M₂: *Er herzſchet: Sie herzſchet.* – On *goſpoduje*, *ona goſpodini(!)*.

M₂: *Mildern den Menſchen / mildern die Straff.* – *Krotit*, vel *potalashit*, *tiga zhloveka*, *pomenshat*, *to*, *ſtrafo*.

M₂: *Am Pfahl hangen / am Pfahl ſtehen.* – *Na ſtoku*, vel *stebro viſet*, *na prangerjo ſtat*.

M₂: *Auf denen Fingern pfeiffen.* – *Na perſte ſhvishgat*, *ſhviſgat*, *kor*, *en*, *hoſtnik*.

M₂: *Rafender Menſch / rafender Hund.* – *Arsjeſan zhlovek*, *stekou pes*.

M₂: *Rennen zu Fuß / rennen zu Pferd.* – *Tezhi h'nogam*, *skonjam dirjat*.

M₂: *Reiſſen einen Strick / reiſſen ein Hauß / reiſſen einen Zaum.* – *Reſtergat*, *ta ſtrik*, *resdrit*, *to hiſho*, *resdjat*, *ta*, *pleuet*.

M₂: *Schändlicher Menſch / ſchändliche Red.* – *Gerd zhlovek*, *neſpodobna beſſeda*.

M₂: *Driſchel-Schwenckel Glocken-Schwenckel.* – *Na rozhniki zepiz*, *v'ſvonu knöbl*.

M₂: *Strecken die Hand / ſtrecken das Tuch.* – *Stegnit to roko*, *napet to ſokno*.

Težko je v kratkem orisu zajeti tako zanimivo glasoslovno, oblikoslovno, besedotvorno in pomenoslovno problematiko Megiserjevega slovarja iz l. 1744, ki na eni strani poskuša dvesto let staro besedišče (M₁) ohraniti in tako vzdrževati stik s knjižno tradicijo, obenem pa uveljaviti tudi ta del besedišča, ki je v govornjeni besedi in knjigi zlasti v Koroški deželi nastajalo po 16. stol. Pa tudi tisti knjižni delež, ki ga je sam predelovalec Miklauh ustvaril ob nemških geslih. Sožitje arhaičnega in sodobnega, knjižno in govorno besedje slovenskega jezika mu je enakovredno, upošteva pa tudi vse tujejezično, kar se je v koroškem deželnem prostoru in deželnem jeziku udomačilo.

Premoč slovenskega besednega deleža v sopomenskih nizih je še velika, tvorba besed, uravnavana po ustaljenih knjižnih in govornih (lokalnejših) besedotvornih vzorcih, je v popolnem razmahu, dvojezične ustreznice-popačenke, delno tudi

pomensko ali stilsko »vezane«, v avtorju še ne vzbujajo purističnih nagnjenj. Njegova predstavitev besedišča nas prepričujejo o normativni izdelanosti, funkcij-sko-zvrstni izrazni moči in stilistični razgibanosti slovenske koroške knjižne različice v prvi polovici 18. stoletja.¹⁶

SUMMARY

The lexicon of any language, any literary language in particular, is subject to partial, short-term changes more so than its phonological and morphological systems. The changes are conditioned partly geographically, partly sociolinguistically, esp. in the areas of education, science, and culture. An important developmental factor is contact with the civilization and culture of a neighboring language. Hieronymus Megiser's *Dictionarium quatuor linguarum* (1592 – M₁) and its amply enriched reedition (1744 – M₂) involve a consideration of the German, Latin, and partly Italian and »Croatian« languages, namely of their (literary) lexicon.

The Slovene lexicon in M₂, drawn from the literary as well as spoken language, exhibits phonological, morphological and word-formation characteristics not present in M₁. A prominent feature of M₂ is that it often gives two or more synonymous equivalents where M₁ has a single equivalent. The common Slovene word stock is augmented by regionalisms: phonological/morphological/derivational variants, loan translations, adapted borrowings, neologisms (the latter are above all thematically determinable: certain derivational and semantic categories, types of terminology). A lexicographic innovation of M₂ is a semantic verification of its series of synonyms by putting them into a context (a German-Slovene translation); the context illustrates the (in)congruence between, and the overlapping of, the semantic fields of the German headwords and their Slovene equivalents. At the same time, the series of synonyms reveal (the degree of) the presence of differential evolutive elements taken over from the spoken language.

The sizable vocabulary added to M₁ (which has 8575 equivalents) in M₂ (which has 21,188) shows, beside the traditional literary lexis, an existence of a differentially developed lexical structure of the Carinthian Slovene literary variant at the beginning of the eighteenth century.

¹⁶ Prva zasnova pričujočega prispevka, ki vprašanja razlikovalnega besedišča M₁ in M₂ šele načinja, je bila predstavljena na Slavističnem srečanju Univerz Ljubljana-Celovec (Slawistentagung, 28.–30. oktober 1987).

JUŽNOSLOVANSKO *GATATI -AJŌ 'VEDEŽEVATI'

Na podlagi pomenske razčlenbe južnoslovanskih besed z osnovo *gat- se predlaga etimološka povezava s splošnoslovanskim samostalnikom *gat-i 'jez'.

A semantic analysis of South Slavonic words containing the base *gat- suggests an etymological connection with the Common Slavonic noun *gat-i 'dike, dam'.

Etimološko razmerje med glagoli *gatati*, *gadati* in *ganati* je bilo v literaturi večkrat obravnavano, vendar pa v zadnjih desetletjih niso bili podani novi jezikovni argumenti za osvetlitev njihovega izvira (korena) in njihovih medsebojnih razmerij, čeprav bi ob očitnih nedorečenostih v dosedanjih razlagah, ki omogočajo ne dovolj utemeljeno odločanje za to ali ono razlagalno možnost, prav teh najbolj potrebovali. Lahko rečemo, da sta se v literaturi oblikovali dve skrajni razlagi: prva gradi tezo o njihovi etimološki povezanosti na njihovi pretežni glasovni in besedotvorni podobnosti ter na pomenski stičnosti (pri tem ne izhajajo vsi etimologi iz istega ide. korena), druga pa jo odklanja zaradi jezikoslovno ne povsem nespornih razlag razločkov med temi glagoli.

Te glagole je etimološko prvi obravnaval skupaj Miklošič¹ in jih izpeljeval iz kor. *ged- (prim. slov. *god-iti* itd.), pri čemer je *ganati* razlagal iz *gadnati, glagolov *gatati* in *gadati* pa besedotvorno ni podrobneje pojasnil. Miklošičeva razlaga je (z delnimi različicami) živa še danes² in jo srečamo tudi v moskovskem praslovanskem slovarju, le da so -t/-d/-n- prikazani kot samostojni determinativi, dodani ide. kor. *gē(i)-/*gō(i)-/*gī- 'peti, klicati, kričati', ki je izpričan v av. *gāθā* 'verska pesem', sti. *gāthā* 'pesem, vezano besedilo'³ in *gāyati* 'poje', r. nareč. *gaj* 'hrup, dretje kavk', *gaja* 'jata ptic', str. *gajati* 'krakati (vrana)', lit. *giedōti* 'peti (tudi o petelinu)', *gaidys* 'petelin', let. *dziēdzāt* 'peti', *dziēsma* '(duhovna) pesem'.⁴

Tudi Berneker⁵ je glag. *gadati* povezoval s slov. *god-* in ni izključeval etimološkega sorodstva z glag. *ganati*, medtem ko je v *gatati* videl bodisi pratorodstvo s stisl. *gāta* 'uganka' bodisi iskal izhodišče v glagolih rekanja⁶ in navedel vzporednice za pomenski razvoj 'govoriti' → 'prerokovati, vedeževati; čarati'. Skok⁷ je le *gatati* in *gadati* štel za variantni ide. besedni obliki, *ganati* pa je razlagal iz kor. *god-*. Najbolj radikalen je bil Vasmer,⁸ ki je pri *gatati* sledil Rozwadowskega razlagi

¹ F. Miklošič, EW, 1886, 59.

² F. Bezlaj, ESSJ VI, 1979, 105; F. Sławski, SEJP I, 19.

³ Prvi je te besede etimološko povezal J. Rozwadowski, RO I, 1914-15, 105.

⁴ M. Mayrhofer, KEWA I, 1953, 333-4; E. Fraenkel, LEW I, 1962, 150; J. Pokorny, IEW, 1959, 355.

⁵ SEW, 1908, 288-9 in 296.

⁶ Dopusča možnost etimološke zveze z got. *qiPan*, stangl. *cwePan*, stvn. *quedan* 'reči, govoriti' itd., ki staja Stokes in Wiedemann povezovala z ir. *bēl* 'ustnica, usta' (prakelt. *bet-lo-*, ide *g^het-lo-), Lidén pa z arm. *kočem* 'kličem, vabim'.

⁷ ERHSJ I, 1971, 555 in 550.

⁸ ESRJ I, 1964, 396-7, 381, 391.

in odklonil etimološko zvezo s stisl. *gáta*, pri *gadati* navedel razlago iz ide. kor. **ghedh-/*ghodh-* 'združiti, tesno povezan biti, skladati se' in pri *ganati* brez podane rešitve odklonil etimološko zvezo z *gatati* in *gadati*.

Pri etimologiji slovanskega glag. *gatati* se torej zdi večini etimologov najustreznejše izhajati iz pomenskega izhodišča 'peti, klicati, kričati'; to poudarja tudi Slupski⁹ s trditvijo, da moramo ne glede na to, ali spada **gat-* h kor. s pomenom 'peti; pesem' ali pa je le različica h **gad-*, izhajati iz pomena 'beseda' (> *'uporabiti besedo' > *'reči, govoriti') oziroma 'glas, ton'.

Glag. *gatati* 'vedeževati' (in tvorjenke iz njega) je predvsem južnoslovanski, z nekoliko drugačnim pomenom je znan iz rsl. jezika in polj.

(1) V sln. knjižnem jeziku ni izpričan, prav tako ne v starejših slovarjih, le Pleteršnik navaja *gátati -am* 'ugibati; vedeževati, prerokovati' kot belokranjski, Cafov zapis pa ni lociran; glagol šteje Pleteršnik za izposojen iz sh., Bezljaj pa za sorodnega¹⁰. Iz njega sta izpeljana še sam. *gátavec* 'prerok' (iz **gatanьсь*) in *gatar* 'prerok; vrač' (»gatarji so tudi tisti, ki živino zdravijo z vražami«) < **gatarь*. Obe dejavnosti, tj. 'vedeževanje, prerokovanje' in 'zagovarjanje (živine)' → 'zdravljenje (z vražami)', sta se tudi v tem primeru izražali z isto besedo, prim. še sh. *vrač* 'vedeževalec', r. *vrač* 'zdravnik', sln. nareč. *vrač* 'der Heilpraktiker'.

(2) Sh. besedno gradivo je bogatejše: poleg *gatati* 'vedeževati' (sestavljenege še s predponama *iz-* in *u-gatati*, obakrat s pomenom 'uganiti /uganko/, zadeti'), 'pripovedovati, govoriti', so izpričani še iz glag. sam. *gáta* 'prerokovanje, ugibanje'¹¹, *gátka* (< **gatьka*), ki naj bi prvotno označeval glagolsko dejanje, kasneje pa se razvil bodisi v nomen acti, tj. 'uganka' (»ove riječi /.../ učiniše se učenicima da su nekakva gatka«) /'neresnična zgodba/' 'svaja, prepir, spor' (»Za večje kreposti mira i ljubve i počtene prijazni da bude u vijeke bez gatke i zle volje.« – ta pomen, izpričan le enkrat v srbskih spomenikih, je v sh. osamljen), bodisi v nomen agentis, tj. 'prerokinja'. Podobno pomensko razvojno smer od nomen actionis, tj. 'prerokovanje' – Šulek), > nomen acti (tj. 'pripovedka' (Vuk), 'pravljica' – Šulek) kaže sam. *gátnja*, ki je tvorjen z zlito pripono *-na*¹². Kot nomen agentis se uporabljajo naslednje besede: *gatalac* (< **gatalьсь*), *gátac* (< **gatьсь*; iz slovarjev della Belle in Stulića), *gatavec* (kajkavsko), *gatar* (Žumberak) in slabšalno *gatalo* 'človek, ki prerokuje' → 'človek, ki si izmišlja ter laže'. – Marulić uporablja sam. *gatanje* kot sinonim za romansko *kantanje* 'petje', ni pa povsem jasno, ali gre za poseben pomenski razvoj ali le za ljudsko etimološko povezavo. Z enakimi težavami se srečujemo pri razlagi sam. *katalinčica* 'rana viridis', *gatalinka* in *katoličanka*. – Osnova **gat-* z vrinjenim *-n-* je izpričana v glag. *nagantat* 'blebetati, čenčati' in sam. *nagantalo* 'klepetulja' (»Veliko je nagantalo ovaj naš Fića.«), prim. *gatalo*.

Sklep za sh.: glag. *gatati* pomeni 'prerokovati, vedeževati' in 'govoriti', prim. tudi glag. *ganati* z obema tema pomenoma, nobeden izmed teh dveh glagolov ni razvil abstraktnega pomena 'misliti, razmišljati', kot ga pozna glag. **gadati*. Edino sled pomena duhovne aktivnosti/razmišljanja bi mogli videti v *ugátati* 'uganiti

⁹ ZslPh 35/2, 1971, 308.

¹⁰ SSKJ I, 1970, 672; M. Pleteršnik, SNS I, 1894, 208; F. Bezljaj, ESSJ I, 1976, 140.

¹¹ Sh. gradivo je iz ARJ III, 1887-91, 112; RHJ I, 1901, 471; P. Skok, ERHSJ I, 1971, 555; G. Elezović, Rečnik I, 1932, 432.

¹² A. Vaillant, GC IV, 1974, 603-5; SlPst I, 1974, 138-9.

/uganko/, zadeti' (Lika), vendar gre očitno za novejši pomenski razvoj, ki je lasten le predpionskemu glagolu. Zdi se verjetno, da moramo za glag. *gatati* iskati drugačno pomensko (in etimološko) izhodišče kot za glag. **gadati*.

(3) V mak. so besede iz osnove **gat-* sinonimne onim iz osnove **gad-*, vendar so pogostejše. Nedov. glag. *gata* pomeni 'prerokuje, vedežuje' in 'ugiba';¹³ manjšalni glag. *gatka* 'počasi vedežuje' je podaljšan z manjšalnim *-k*¹⁴ in dov. glag. *gatne* 'omeni, namigne' s perfektivizirajočo pripono *-*ne-* k glag. *gata*. Pomen 'namigniti, omeniti' bi se lahko razvil kot dovršen k nedovršenemu 'nejasno govoriti', ne pa tudi neposredno k pomenu 'prerokovati', čeprav je sem 'nejasno govorjenje' tudi njegova konstruktivna sestavina. Od navedenega pomensko odstopa tvorjenka *dogata* 'utrudi, ukloni'¹⁵, ki bi jo bilo mogoče razumeti kot 'do konca priti', preneseno na telesne moči. Iz osnove **gat-* so tvorjeni še sam. *gatanje* 'prerokovanje' in *gatalec/gatalka* 'vedeževalec, -ka'¹⁶, Popovski¹⁷ navaja sam. *gatalec* v pomenu 'furcula' (Kostursko, Markovci, Slimnica) in v enakem pomenu še *gatalek* (Ezerec)¹⁸, *gatalnik/gʹatalnik* (Kostursko, Lerinsko, Prespa). Zadnjega je Budziszewska¹⁹ povezala z glag. *gatam*. Pomenski prehod je metonimičen, ker so Slovani v (južni) Jugoslaviji in Bolgariji pri vedeževanju uporabljali razvejane prsne kosti kokoši²⁰. Izpričani so še sam. *gatanka* 'uganka' (»Toj je siot gatanka.«), *gatka* 'zgodba, pravljica' in 'uganka'²¹, *gatica*²², *gačka* (Tetovsko)²³ in prislov *gatalečki* 'tiho kot ob prerokovanju' (*pee gatalečki*)²⁴, tvorjen iz sam. *gatalec*.

Sklep za mak.: izpričani so pomeni 'prerokovati; ugibati' in 'aludirati' če pa sklepamo po sam. *gatka* 'pravljica', smemo domnevati tudi pomen *'pripovedovati/govoriti (izmišljene stvari)'.

(4) V blg. je izpričan le nedov. glag. *gatam* 'prerokujem, vedežujem', in to že od 11. stol. in sam. *gatanka*²⁵, nareč. *gakanica* 'isto' (Tʹr̄novo) < **gatkanica*²⁶.

(5) V csl. spomenikih je izpričan nedov. glag. *gatati -ajq* 'ugibati' (»prežde oubo slověne ne iměxq knigъ nq čr̄gtami i rězami čtěxq i gataaxq pogani sošte«.)²⁷;

¹³ RMJ I, 1961, 94-5.

¹⁴ ŠIPsl I, 1974, 49-50; B. Koneski, GMJ, 1976², 386, trdi, da se *k*-jevska pripona dodaja nedovršnikom in ima izrazit manjšalni pomen takrat, kadar je iz iste besedne osnove tvorjen še kak nedovršnik, npr. *šetka, ripka, svirka, trčka*.

¹⁵ Gl. op. 13, 142.

¹⁶ Besedotvorno se ujema z rus. *gadal(a), gadalka*, le da je mak. sam. podaljšan s pripono *-čcb*, prim. tudi sh. *gatalo*.

¹⁷ LZbor 19/2, 1972, 13.

¹⁸ Pripona *-lʹ* je podaljšana s pripono *-bkʹ* in ne s tvorno *-zʹkʹ*, ki bi se razvila v *-ok*, prim. B. Koneski, GMJ, 1976, 274; ni pa mogoče izključiti sekundarne izravnave po zloženi priponi *-lka*.

¹⁹ BP, 1974, 151.

²⁰ K. Moszyński, KLS II/1, 1967, 406.

²¹ Pri sam. *gatka* < *gatʹka* gre za izglagolski samostalnik kot pri *gadka* in *ganka* (iz **gadʹka* in **ganʹka*), nastal prek nomen actionis.

²² Pripona *-ica* ima tu verjetno vlogo nomena instrumenti, izpeljanega neposredno iz glag., ŠIPsl I, 1974, 98.

²³ T. Stamatovski, MJ 10/1-2, 1959, 104; V. Georgiev et., BER I, 1971, 233, pojasnjujeta ta samostalnik kot izpeljanko iz **gatčcb* + *-zka*.

²⁴ J. Tasevski, MJ 3/7, 1952, 171, in liter. pod op. 15.

²⁵ V. Georgiev, BER I, 1971, 232-3.

²⁶ Gl. op. 25.

²⁷ SJStsl., zv. 8, 1964, 391.

iz tega navedka lahko trdimo, da je beseda v 9. in 10. stol. na južnoslovanskem (blg.) jezikovnem ozemlju že obstajala.

(6) V vzhodnoslov. jezikih je glag. *gatat* 'ugibati, prerokovati' («Ne budi baja ni сътмываја съна си не вражи ни питицами гатаи.»)²⁸, izpričan 1073. leta, poleg njega še sam. *gatanie* («Въстанеть съ бесрамном лицемъ разумѣја гатаніа.»), *gatajuščij* 'prerok, vedeževalec' < **gatajot'ьjъ*, prislov *gatanně*, 'alegorično'. Danes glag. ni več v rabi in se šteje za slavonizem oziroma za bolgarizem²⁹. Vendar pa Vasmer povezuje s to osnovo r. nareč. *gátva* 'duhovita domislica/besedna igra, vpletena v pogovor', *gatóvnik* 'pripovednik'³⁰, moskovski slovanski slovar pa še str. *gatiti* 'spodbujati (s pogovori, razmišljanji)³¹.

(7) V polj. spomenikih 15. stol. se izjemoma sreča glag. *gatać* 'govoriti (o čem), posvetovati se', ki v današnjih narečjih in knjižnem jeziku ni znan³²; dvom o njegovi poljski provenienci ni bil izražen.

Glagol *gatat*, ki je središčna besedotvorna oblika omenjene skupine besed, je torej predvsem južnoslovanski; v južnoslovanskih jezikih je tudi največ tvorjenk, kar dodatno dokazuje živost te besedne skupine prav na tem jezikovnem ozemlju. Osnova **gat-* v pomenu 'prerokovati, vedeževati', 'ugibati' nima jasnih vzporednic v drugih ide. jezikih, a to ne preseneča, saj so besede tega pojmovnega kroga pogosto etimološko nejasne in omejenega areala³³.

V dosedanji etimološki literaturi o glag. *gatat* 'vedeževati' (in njegovi besedni družini) je ostalo popolnoma neopazeno dejstvo, da so v slovanskih jezikih izpričane besedne tvorbe, ki z obravnavanimi tvorijo homofonično plast, t.j. glasovno in besedotvorno se z njimi popolnoma ujemajo, pomensko pa se ločijo. Sem sodi stč. nedov. glag. *hatati -aju* 'kopičiti, na kup polagati/dajati', slš. *hatat* 'zadrževati, zaustavljati, npr. vodni tok' in kaš. **gatac* v sestavljenki *zagatac* 'založiti, izgubiti'³⁴. Pri tem se zdi pomembno, da je ta glagol, ki ga je treba povezati s slov. *gaty*, *gatiti*, znan le iz tistih slov. jezikov, kjer ne poznajo glag. **gatat* 'vedeževati'. Sh. nareč. oblika *gata* pomeni 'nasip/jez' in 'prerokovanje', glag. *zagačivati -čujem* 'zagrajevati vodo z jezom' (prek starejšega **zagatijati?* k **zagatiti*) toda povr. *zagačivati se -čujem se* 'postavljati vprašanje/uganke in jih reševati' («Zagačuju se /na prelu/ običajne zagačke.»)³⁵, sh. *gatnja* 'pripovedka, legenda', toda str. *gatnja* 'nasip čez močvirje ali močviren del ceste; z bruni/protjem utrjena pot'³⁶. Zaradi teh homofonov, ki resda niso vsi enake starosti, se upravičeno postavlja vprašanje, kakšna (če sploh kakšna) bi mogla biti etimološka zveza med njimi in spredaj navedenimi, tj. ali gre za od nekdaj homonimne tvorbe ali pa za nekoč etimološko sorodne.

Danes prevladuje mnenje, da je slov. sam. **gaty* soroden sti. *gātú-* 'pot', gr.

²⁸ SRJ 3, 1977, 12.

²⁹ M. Vasmer, ESRJ I, 1964, 396-7; Georgiev etc., BER I, 1971, 232-3.

³⁰ Gl. M. Vasmer, op. 29).

³¹ Gl. op. 2.

³² Sławski, SEJP I, 1952-56, 247, s. v. *gadać*: SłStp. II, 1956-59, 387.

³³ Prim. lit. *bürti* 'prerokovati, vedeževati; čarati', pslov. **uoržiti*, pslov. *kob6/koblenie* itd.

³⁴ B. Sychta, SGK I, 1967, 307; SSSJ, I, 1959, 463; J. Gebauer, SStč. I, 19, 408.

³⁵ ARJ 21, 1973-74, 845.

³⁶ SRJ 4, 1977, 13.

básis 'korak, podlaga', lit. *góti* 'iti' in da je glag. *gatiti* izpeljan iz njega.³⁷ Pomenski prehodi od prvotnega **gaty* 'prehod, tj. kraj, kjer se hodi' → 'ograja, pletena iz protja; jez', 'grmovje' in 'butara (protja, ki so jo polagali za utrditev zemljiščà), ki jih je Machek lepo pojasnil, so zelo verjetni, nastali pa naj bi po metonimiji.

Vendar pa glag. **gatiti* ne pomeni samo 's protjem utrjevati zemljišče' in 'pregrajevati, zaježevati' (ta pomen izvira iz **gaty* 'jez, pregrada'), ampak tudi preneseno, npr. slš. *hatit'* 'ovirati, onemogočati' (prim. slš. nareč. *hat'* 'nekakšna ovira' poleg 'grmovje' in 'jez')³⁸, č. tudi 'mešati; kvariti, kaziti'. Pomen 'kvariti (se), kaziti (se)' v glag. **gatiti* (*se*) pojasnjuje Machek³⁹ kot dekompozicijo glag. *zahatiti* 'zagraditi' in bi ga morali razumeti podobno kot nem. *sich auf dem Holzwege befinden*. Ta Machkova domneva se mi ne zdi dovolj utemeljena, saj bi se pomen 'kvariti, kaziti' lahko razvil tudi v povezavi s pomeni 'zagrajevati', 'ovirati', 'mešati, motiti'. V asociativni zvezi s temi pomeni se mi zdijo tudi pomeni ukr. glag. *hatyty*⁴⁰ 'udarjati, sekati, tolči' in 'streljati' (poleg 'jeziti, pregrajevati' in 'polagati v veliki količini') in č. predponška sestavljena glag. *pohatiti se* in *rozhatiti se* 'spreti se' (»Prostořeká Barba se pohatila s otcem. ... rozhatili se pro hlouposti a zápasili jako kohouti.«)⁴¹. Pritegnimo še č. glag. *hatlati* 'mešati; govoričiti/čvekati' (in predponski *uhatlati* 'umazati; slabo narediti, zmašiti'), slš. nareč. *hatlat'* 'čvekati, govoriti neumnosti', polj. nareč. in knjiž. *gatalac'* pomešati različne stvari, ki ne sodijo skupaj; nametati brez reda drugo na drugo, ne nalagati kot je treba' (enak pomen ima glagol s soglasniškim premetom *gatalac'*)⁴², ki so etimološko povezljivi s stč. *hatlati* 'kopičiti, na kup dajati' in ki jih je mogoče rekonstruirati kot **gatlati -ajq*, tj. iz debla **gat-* (kot v **gaty*) in pripone *-l-*⁴³, pogoste pri ekspresivnih glagolih. Pri etimološki povezavi teh besed je trenutno še težko povsem enoumno rekonstruirati pomen glagola **gatlati*, tj. 'nalagati', 'nametavati' ipd., zlasti še, ker že izbira besed, uporabljenih v opisu pomenske rekonstrukcije, determinira besedni pomenski odtonek, poleg tega pa na besedni pomen »pritiskajo« pomeni ostalih besed iste besedne družine. Zdi se, da so se pomeni 'čvekati, govoričiti' razvili sekundarno in da ne gre za prvotne glagole rekanja, prim. novejša sln. slengovsko *nakladati* 'govoriti neumnosti' (poleg konkretnega pomena) ali pslov. *děti* 'reči' in 'postaviti/deti' iz ide. kor. **dhē-* 'položiti'.

S stališča sodobne jezikovne zavesti se zdijo mnogi naštetih pomenov preveč raznorodni, da bi jih bilo mogoče neposredno povezovati, vendar pa njihovo razmerje postane jasnejše, če jih skušamo razumeti v določeni konsituaciji, tj. v določenem družbenem in civilizacijskem sobesedilu, v katerem so se mogli razviti: spomin nanj se je ohranil v etimološko različnih besedah, v katerih so se razvili enaki/podobni členi pomenskih opozicij. Zdi se, da se je sam. **gaty*

³⁷ ESSJ 4, 1979, 108-9; F. Sławski, SEJP I, 1952-56, 246; P. Skok, ERHSJ I, 1971, 554-5; etimologija pripada V. Machku, LF 51, 1924, 242.

³⁸ M. Kálal, SS, 1924, 164.

³⁹ V. Machek, ESJČ, 1968, 162.

⁴⁰ Hrinčenko, SUM I, 1907, 277; SUM II, 1971, 41.

⁴¹ PSJČ 4/1, 1941-43, 502; PSJČ 4/2, 1944-48, 822.

⁴² Primeri so vzeti iz J. Jungmann, SČN I, 1836, 661; gl. op. 38; J. Karłowicz, SG II, 1901,

59.

⁴³ SiPsl I, 1971, 53.

v pomenu 'jez, pregrada' mogel pojmovati tudi v prenesenem pomenu kot (magična) zaščita pred hudobimi ljudmi, divjimi zvermi ali zlimi silami. Pomenski razvoj od konkretnega 'jez, pregrada' v abstraktnega 'zapreka, ovira', ki je tudi dejansko izpričan v slš. nareč. *hat*⁴⁴ ali v angl. *dam*, je po nastanku metonimičen, zato nas ne smejo čuditi pomeni 'mešati, motiti' 'prepirati se', 'streljati', 'biti, tolči, udarjati' ipd., ki so le leksikalizirana poimenovanja načinov obrambne magične prakse, popisanih tudi v etnološki literaturi⁴⁵.

Obstoj univerzalnejšega razmerja med pomenoma 'pregraja' (kot simbola ovire) in 'varstvo, obramba' (kot posledice obstoja ovire) nam kaže, npr.: besedna družina iz ide. kor. **bher-* 'z ostrim orodjem obdelovati, rezati, klati': pslov. **borniti* (r. 'prepovedovati; braniti, čuvati', iz csl. je r. *braniti* 'oštevati, zmerjati'; č. 'braniti, varovati; zagovarjati; ne dovoljevati', sh. 'prepovedovati, ovirati') < pslov. **bornъ* 'prepír, borba, obramba', lit. *barnis* 'prepír' *bárti* 'zmerjati, psovati' *bartis* 'prepirati se', toda že stč. *brána* 'vrata', sln. nareč. *bran* -i 'vratca; križevata vrata', *brana* 'zapornica; pilot' (na *brane*, tj. *pilote, zidajo na močvirju*), sh./mak. *brana* 'jez', polj. *rybna brona* 'jez, pregrada', kaš. *brona* 'zagovor'. Z magično zaščitno vlogo je znan tudi iz slovanske etnološke literature pojem magičnega kroga; sled tega verovanja je mogoče videti v slovanskem predpopskem glagolu **o(b)gorditi* s prvotnim pomenom 'obdati z ograjo'⁴⁶ in izpeljankah iz njega: dluž. *hobgrožis* 'obdati z ograjo' in 'začarati' (poleg *grožis* 'iz vej spletati (košare, obrambne zidove), butare delati; s plotom obdati'), kaš. *ograzac* tudi 'braniti', polj. *ogródka* 'prikrivanje misli, nejasno izražanje' (prim. *zagadka, uganka* ipd.), blr. *agaradzić* tudi 'zaščititi, ubraniti', ukr. *ohorodyty* (redko) 'braniti', slš. *ohradit'* (*sa*) 'obraniti (se), varovati (se)', sh. *ograditi se* 'distancirati se'. Prvotno je sam. **o(b)gord-(i)a* pomenil le 'okoli hiše/polja ipd. postavljen plot', tj. 'vrsto krožne zaščite', brez predpone **o (b)-* se je lahko razvijal v pomen 'jez, nasip, pregrada', prim. č. *hráz* -i 'jez', ali v preneseni pomen 'zaščita, up' kot v str. *gorodъ*. Očitno je, da moramo nastanek pomena 'začarati' iz pomena 'ograditi, obdati z ograjo', ki ga je izluščil tudi Bräuer⁴⁷, razumeti prek pomena 'braniti, ščititi', in ne le na podlagi slov. *činiti, tvoriti*.

Zaradi napisanega se mi zdi mogoče, da se je podobno tudi deblo **gat-* na delu slovanskega jezikovnega ozemlja leksikaliziralo v 'čarati' v smislu magične obrambe, ta pomen pa bi bil lahko neposredno izhodišče za pomene 'vedeževati, prerokovati', 'nejasno se izražati' → 'zastavljati uganke'. Ni pa povsem jasno, ali naj bi prav omenjena leksikalizacija povzročila izgubo besede **gaty* 'jez' v blg. in mak.

Besedotvorno bi bil glag. *gatati* prav tako denominativen⁴⁸, ni pa popolnoma jasno, ali iz sam. *gaty* ali že iz **gata*. Ruski sam. *gatva* kaže na *ū*-osnovo, tj. **gaty*

⁴⁴ Gl. op. 38.

⁴⁵ K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian* II/1, 1967, 272, pravi, da je ena najprimitivnejših in zanesljivo najstarejših submagičnih dejavnosti strašenje oziroma odvracanje zla z delanjem različnih vrst hrušča in ropota.

⁴⁶ SSS III, 1967, 465-6: »Otczanie cmentarzy kolistym usypiskiem kamieni lub drzewianym plotem było magiczną obroną przed duchami zmarłych gwałtowną śmiercią...«.

⁴⁷ H. Bräuer, *Orbis scriptus*, 1966, 124d.

⁴⁸ A. Vaillant, *GC* III, 1966, str. 457-8; *SIPsI* I, 1974, 46. Ta tvorbeni tip je v slovanskih jezikih redkejši kot deverbativni s pripono *-ati -ajp*. Izhodiščni samostalnik bi pripadal lahko različnim

-*žve* in *ne* na izglagolski sam. s pripono - **ivb*, ki je pogosta za tvorbo nomina actionis⁴⁹, prim. sam. *gatovnik*. Glede pomena sam. *gatva* naj poudarim, da skoraj zanesljivo ne moremo izhajati iz kakega glagola mišljenja kot pri sam. *gadka*, ampak iz konkretnejšega pomena, morda iz 'govoriti; čvekati' (prim. polj. *gatać*, č. *hatlati*). Tak sklep podpira dejstvo, da pri besedah z osnovo **gat-* nikjer ni opaziti pomenov, ki bi kazali na izrazito mišljenjsko dejavnost. Podobno pomensko izhodišče ima tudi r. sam. *pribaŭtka*⁵⁰ < -*bavutka* < ide. kor. **bhā-* 'govoriti'. Vendar nas drugi sinonim *prigonóxi* 'zaloge' in 'domislíce'⁵¹, v katerem je 'domislíce' drugoten, sili k previdnosti, saj je glag. **gatiti* 'delati jez, nasip, pregrado' tudi vseboval pomensko prvino 'kopičiti, nalagati'. Težko je ugotoviti natančen vzrok in potek tega pomenskega razvoja, zato je dokončna odločitev, kakšno bi bilo neposredno pomensko izhodišče r. sam. *gatva*, toliko težja.

Neizpodbitno se izkaže, da je besedna družina z osnovo **gat-* po konkretnosti pomenskega izhodišča bližja z osnovo **gon-/gan-* 'udariti'⁵² kot oni z osnovo **god-/gad-*. Pomemben se mi zdi sklep, da sta prvi dve besedni skupini v obravnavanih pomenih mlajši od tretje. Po razčlembi pomenskih izhodišč in razmerij med posameznimi pomeni besedne skupine z osnovo **gat-* 'vedeževati itd.' se mi zdi bolj utemeljeno izhajati iz ide. kor. **g^ua-/g^uem-* 'iti' kot pa iz ide. kor. **gē(i)-/gō(i)-* 'peti, klicati, kričati'.

SUMMARY

South Slavonic words containing the base **gat-* (cf. **gatati -ajǫ* 'to predict') are analysed from the point of view of their semantics:

The prime meaning of that base is assumed to be something like 'to sing, to call, to cry'. In some North Slavonic languages a homophonic verb *gatati -ajǫ* exists: Old Czech *hatati -aju* 'to heap up', Slovak *hatat* 'to dike, to dam up', Kashubian *zagatac* 'to misplace, to mislay; to lose' < **za-gatati*. There are other homophonic words of this kind in Slavonic languages: Serbo-Croatian *gata* 'dike, dam' and 'prediction, prophecy', *zagačivati -čujem* 'to dike' and *zagačivati se -čujem se* 'to ask/answer questions, to ask/guess a riddle', Old Russian *gatnja* 'causeway' and Serbo-Croatian *gatnja* 'tale, story, legend'. Fragments of similar semantic developments and relations may be found also in other word-families. In the author's opinion they could be interpreted as relics of a former manner of thinking. All of the above permits the author to connect the verb **gatati -gajǫ* 'to predict' (and its new word-family) to the noun *gati* 'dike, dam'. The alleged figurative meaning *(magic) protection' may have been developed already within the word *gati*.

sklanjatvenim vzorcem, t. j. a-, o-, soglasniškim, glagoli te tvorbe pa radi alternirajo s tvornejšimi ijevskimi glagoli, prim. polj. *bratać się*, r. *brat'šja*: sh. *bratiti*.

⁴⁹ B. Vondrák, VglGr I, 1906, 484; A. Vaillant, GC IV, 1974, 381-3.

⁵⁰ A. S. Mel'ničuk, Etimol. 1967, 1969, 62.

⁵¹ M. Vasmer, ESRJ III, 1971, 363, povezuje z glag. *prigonošit* 'delati zaloge', *gonošit* 'kopičiti, hraniti/čuvati'.

⁵² Prim. A. Šivic-Dular, Pomenoslovni in etimološki prikaz slovanskega *ganati*, SR 28/4, 1980, 379-94.

O SLOVANSKEM **sěl* IN HETITSKEM *šeli* – SLOVANSKO-HETITSKI IZOLEKSI?

Slovensko narečno besedo *sěl* (ž. sp.), rod. *seli* 'setev; zrnje, žito' bi bilo možno uvrstiti v plast slov. leksike, ki je le fonetično pretvorjena iz praindoevropsčine.

The Slovene dialectal lexeme *sěl* (f.), gen. *seli* 'seeding; grains' may belong to the group of Slavonic lexemes which are inherited from the OIE. stage.

Razmejevanje slovanskega gradiva na tisto, ki je nastalo na podlagi slovanskih oblikoslovnih, besedotvornih in skladijskih vzorcev, in na tisto, ki predstavlja le glasovno prevedbo podedovanega indoevropskega gradiva, se uvršča med glavne naloge slovanskega primerjalnega jezikoslovja. Tako delo od slovanskega primerjalnega jezikoslovja pričakuje indoevropska komparativistika, ki iz njega črpa dogajanja in gradivo pri rekonstrukciji ievr. prajezičnega sistema in njegovih mlajših razvojnih stopenj, neobhodno pa je tudi pri ustvarjanju okoliščin za natančnejše odgovore na druga vprašanja slovanskega primerjalnega jezikoslovja, kot je na primer vprašanje praslovanščine in njenih posameznih razvojnih stopenj, vprašanje oblikovanja in nastanka posameznih slovanskih jezikov, njihovih medsebojnih razmerij in razmerja do izhodiščnega praslovanškega jezika, vprašanje arhaizmov v praslovanščini, v posameznih slovanskih jezikih kot tudi v njihovih narečjih itd. Očitna nepogrešljivost takega dela zato slovansko komparativistiko toliko bolj zavezuje, da z vsemi razpoložljivimi metodami iz obilice gradiva, ki ga posamezni slov. jeziki nudijo, lušči tisto, ki je gotovo ali pa verjetno podedovano. Luščenje takega slov. gradiva pa je opravilo, ki nujno zahteva uporabo metode tako notranje kot tudi zunanje evidence. Poseganje v druge ievr. jezike je pri kronološkem opredeljevanju nastanka slov. gradiva potrebno tudi pri tistem, ki bi ga zaradi tvorbnega slov. vzorca lahko proglasili za internoslovansko. Naj se tu pomudim pri vprašanju nastanka slovenske narečne besede *sěl* (ž. sp.), rod. *seli* 'Saat; Getreide'.

O samostalniku je prvi pisal Miklošič, ki ga je v svoji primerjalni slovnici slovanskih jezikov prištel med slov. tvorbe na **-l̥¹* in ga tako kot že v slovarju *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* priključil k številni slov. besedni družini z osnovo **sě-* 'sejati'² iz istopomenskega praievr. korena **seH-* > ievr. **sē-*. Miklošičevo korenko povezavo je v Esejih o slovenskem jeziku sprejel Bezljaj in opozoril, da samostalnik glasovno in pomensko popolnoma ustreza lit. *sėkla*, tudi *sėklà* 'seme, semensko zrnje' in let. *sękla* 'seme' < ievr. **sē-tlā*.³ Taka podedovana tvorba bi se v sln. razvila v **sėla*, zato bi bilo pri teh samostalnikih bolje govoriti

¹ Miklošič, VGr. II, 103.

² Isti, Lex. pal., 974; sln. besedo navaja Miklošič tudi v SEW, 294.

³ Bezljaj, Eseji o slovenskem jeziku, 1967, 166; k balt. oblikam glej tudi Fraenkel, LEW II, 772, kjer se skuša balt. dolgi *ē* izvesti iz ievr. **-ǣ(i)-*. Sprejemljivo se o prvotnem vokalizmu v lit. in let. oblikah odloča Pokorny, IEW, 890.

o njihovi medsebojni sorodnosti, ne pa tudi o identičnosti. Sln. *sěl* je med slov. tvorbe na *-*lb* prištel tudi Vaillant, ki je samostalnik uvrstil med slov. novotvorjenke ženskega spola na *-*b* iz pridevniških oz. deležniških tvorb na *-*b*⁴ tipa sbh. *pòmřzao* ž., rod. *pòmřzli* 'zmrzal' k *pòmřzao*, ž. *pòmřzla* 'zmrzel'. K takemu nastanku *sěl* se je, kot je možno sklepati iz sobesedila, nagibal že Miklošič. Obe razlagi, tj. Miklošičeva in Vaillantova, implicirata, da spada *sěl* v plast slov. novotvorjenk in da samostalnik posredno potrjuje obstoj slov. opis. delež. **sělъ*, ki je v č. *sel⁵* in v obeh lužiščinah (dl. *set*, gl. *syf*) tudi dejansko izpričan. To pa pomeni, da bi bil vsak poskus, najti tvorbi starejši izvir, neuspešen, saj naj bi beseda nastala na podlagi slov. besedotvornega postopka.

S stališča metode interne rekonstrukcije bi Miklošičevi in Vaillantovi razlagi nastanka *sěl* ne mogli oporekati. Za mlad, tj. slovanski nastanek besede bi se bilo z istega stališča možno opredeliti tudi zaradi njene osamljenosti. Vzporednice mi namreč v drugih slov. jeziki ni uspelo najti⁶. Pa tudi o njenih izpeljankah bi zaradi obstoja slov. opis. delež. **sělъ* k **sěti*, **sějo* 'sejati', prim. csl. *sěti*, *sějo* 'isto', stč. *sieti*, *sěju*, nč. *síti*, *seji*, dl. *seš*, *seju*, gl. *syč*, *syju*⁷, težko govorili. Izvajanje sln. *sělnica* 'sejalna košara' (dol.) in skupnega imena *sělje* s 'Saatfrüchte, Getreide' (vzh. štaj.)⁸ iz *sěl* je sprejemljivo s stališča sinhrono obravnave besedne družine iz tega samostalnika. Vprašanje pa je, če sta tvorbi tudi njegovi zgodovinski izpeljanki, tj. taki, kot je na primer ievr. **oui-no-s* (> psl. **ovъnъ* 'oven', lit. *āvinas* 'isto') iz ievr. **oui-* 'ovca, oven' oziroma slov. **pet'ьnica* 'pečica' (> sln. *pečnica* 'isto', sbh. čak. *pečnica*) iz slov. **pět'ь* 'peč' (> sln. *pěč* 'isto', sbh. *pěc* itd.)⁹. K taki presoji me namreč navajata tvorna slov. besedotvorna postopka tipa **sъpalъ*, opis. delež. k **sъpa-ti* → **sъpalъ*, ž. sp. **sъpalъna* + samostalnik ž. sp. → po krnitvi

⁴ Vaillant, Gr. Comp. I, 558.

⁵ Poleg te pozna č. tudi obliko *sil* (Přiruční slovník jazyka českého, III, 335), ki kaže na slov. izhodno obliko *zi*-jevskim vokalizmom, tj. **sělъ*. Razmerje *sel*: *sil* < **sělъ*: **sělъ* bi bilo možno razložiti na isti način, kot je Bezljaj, Eseji o slovenskem jeziku, 1967, 167, razložil sln. pkm. *silje* (sr. sp.) 'Feldfrüchte, Getreide' (Pleteršnik, II, 477), tudi *silje*, 'žito, zrnje', *silje* 'isto' (Novak, Slovar beltinskega prekmurskega govora, 1985, 97, 103), *silnica* (ž. sp.) 'žitnica' (Pleteršnik, II, 477 po Murku in Danjku) ob sln. *sělje*, *sělnica*. Tu je upravičeno opozoril, da oblike z *i*-jevskim vokalizmom ne morejo odsevati pkm. razvoja iz *-*ě*, ampak kažejo ob *sělje* in *sělnica* na podedovano dvojnost *-*i*: *-*ě* < ievr. **ěi*: *-*ě*. Ta je v okviru besedne družine iz **seH-* 'sejati' mogla nastati na podlagi sedanjiške osnove **sě-ielo-*, prim. psl. **sějo*, lit. *sěju*, let. *sěju*, got. *saijan*, stvn. *sāen* itd. *i*-jevski refleksi za slov. *-*ě* je možen le v pkm. nenaglašeni zlogih, prim. *sinou* < **sěno*: *zvězda* < **zvězdā*: *sideti* < **sědēti*.

⁶ Pleteršnik, II, 467, za razliko od Miklošiča v Lex. pal., 974; VGr. I, 314; II, 103; SEW, 294, kjer vira za *sěl*, nikjer ne navaja, pravi, da se beseda pojavlja tudi v Habeličevem slovarju, torej naj bi bila tudi kajkavska. Po večkratnih neuspeših poskusih, da bi v tem slovarju tako besedo prebrala, bi si upala reči, da je ta Pleteršnikova navedba vira verjetno napačna. K takšnemu mnenju me navaja tudi dejstvo, da besede ne beleži niti akademski Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, ki Habeličevo gradivo sicer upošteva, npr. *ral* 'iugerum' (ARJ, XIII, 25). Morda bi bilo vzrok Pleteršnikovi napačni navedbi vira iskati v nerodnem izpisovanju Miklošičevih objavljenih tekstov.

⁷ Nedoločnik **sěti* se ohranja tudi v sbh. nareč. *sěti* (Senjska Reka), *set* (Vrbnik), opozarja Skok, ERHSJ III, 230.

⁸ Oblike navaja Pleteršnik, II, 467.

⁹ Izpeljava vmesnega prid. ž. sp., ki jo tu implicira samostalnik **pet'ьnica* – ta je s posamostaljujočo pripono *-*ica* nastal po krnitvi zveze **pet'ьnā* + samostalnik ž. sp. –, je tu gotovo izsamostalniška in bi jo bilo možno primerjati z lit. tipom *sūktinas* 'zapeljiv' ob *sūktis*, -*iēs* 'zapeljiva namera'. O tem Vondrák, VGr. I, 533 sl.

zveze s posamostaljujočo pripono *-ica nastalo *sъpalynica in *pъrѣtъ → *pъrѣtъje, *zelenъ → *zelenъje, ki kažeta, da bi omenjeni sln. tvorjenki kot tudi verjetno sorodni besedi v sbh. *sionica* 'razsadnik' (Konavleje)¹⁰ in r. nareč. *sělъnik* 'shramba za zrnje, moko, kašo'¹¹ lahko nastali tudi iz deležniške predloge. K natančnejši odločitvi ne pripomore niti naglasno stanje omenjenih besed. Obe izpričani predlogi sta namreč cirkumflektirani, zato pri njunih izpeljankah upravičeno pričakujemo enako naglašene tvorjenke. Resnici na ljubo pa bi bilo potrebno opozoriti, da bi – upoštevajoč ugotavljanja o slov. naglasnih tvorbenih vzorcih¹² – tvorbe lahko izvedli tudi iz akutirane predloge, n. pr. *sělница* z možnim sln. novim cirkumfleksom iz *sělъnica namesto pričakovane sln. oblike *selnica¹³; sln. *sělje*, kjer zaradi netonemskega naglasa v štaj. Pleteršnikov cirkumfleks ponazarja le dolg zlog, to pa pomeni, da sln. refleks lahko odseva slov. *sělъje kot tudi *sělъje itd. Nepojasnjena vprašanja okoli nastanka omenjenih tvorjenk mi ne dopuščajo, da bi na njihovi podlagi sklepala o širšem arealu tvorbe, ki jo izkazuje sln. *sěl*. Čeprav se zdi, da je sln. *sěl* v slov. svetu osamljena beseda, zato še ni nujno mlada. Opis. delež. *sělъ v sln. ni evidentiran, pa tudi tvornost posamostaljujočega besedotvornega vzorca iz deležnikov oz. pridevnikov z zamenjavo *-ъ → *-ь v sln. ni dokazljiva. Beseda je zato v sln. po vsej verjetnosti podedovana. Na vprašanje, ali predstavlja *sěl* < slov. *sělъ slov. neologizem ali arhaizem, pa morejo odgovoriti katera druga dejstva.

O slov. tvornem posamostaljujočem besedotvornem postopku iz pridevnikov oz. deležnikov je prvi pisal Miklošič in opozoril, da je na primer slov. *sъchlъ ž 'suhljad' po zamenjavi izglasnega *-ъ z *-ь nastalo iz prid. *sъchlъ*¹⁴. Za njim je o tem spregovoril Brugmann, ki je postopek skušal osvetliti s stališča ievr. primerjalnega jezikoslovja. Kot Miklošič je tudi on pri besedotvornem razmerju, ki ga izkazujejo številni slov. pari tipa *zъlbъ ž 'zlost' : *zъlbъ prid. 'zel'; *zelenъ ž 'viriditas' : *zelenъ prid. 'viridis'; *teplъ ž 'toplota' : *teplъ prid. 'topel'; *teklъ ž 'tekočina, smola' : *teklъ delež. 'tekel' itd., govoril o slov. drugotni priponi *-ь za tvorbo pojmovnih/glagolskih in skupnih imen. To je vzporejal (ne pa tudi enačil) z *-ь v slov. primarnih glagolskih samostalnikih tipa csl. *blędbъ* 'fraus' k *blęsti*, *blędq* 'errare' in ugotavljal, da so postanku slov. drugotne pripone *-ь, tj. tiste v *sъchlъ, *zъlbъ, *zelenъ, *teplъ, *teklъ itd., in njeni tvornosti botrovali besedotvorni pari s podedovanimi praiev. priponskimi pari *-to- : *-ti- oz. *-no- : *-ni-. Ob tem je Brugmann opozoril, da pozna podoben besedotvorni postopek tudi litovščina, npr. *drūtas* 'močan' : *drūtis* 'moč' poleg pogosteje izpričanega tipa *ilgas* 'dolg' : *ilgis*, -io 'dolgot, dolžina'. Istočasno je navedel gradivo, ki naj bi kot podedovano omogočilo vzpostavitev internoslov. oz. internolit. besedotvornega vzorca¹⁵. Brugmannovo razlago je sprejel Lohmann, ki je slov. samostalnike na *-lъ razložil kot

¹⁰ ARj. XV, 46. Na povezavo sbh. besede s sln. *sělница* naletimo že pri Skok u, ERHSJ III, 230.

¹¹ Мелъниченко, Опыт словаря говоров калнинской области, 1972, 232.

¹² O akcentuacijskih derivacijskih vzorcih Dybo, Slavjanskaja akcentologija, 1981.

¹³ Regularno naglasno tvorjenko npr. predstavlja sln. *dolžnica*, sbh. štok. *důžnica*, čak. *dužnica*, kar je prek prid. ž. sp. *dlъžnā* (poleg m. sp. *dlъžnъ, s *dlъžno) nastalo iz samostalnika *dlъgъ*.

¹⁴ Miklošič, VGr. II, 103.

¹⁵ Brugmann, Grdr.² II/1, 383 sl, 172 sl.

internoslov. nastale na podlagi prid. oz. delež. na *-l¹⁶. Mnenju o slov. nastanku slednje vrste samostalnikov so se pri tistih, ki imajo v slov. izpričan ustrezen prid. oz. delež. na *-l, pridružili tudi kasnejši avtorji, kot na primer Vaillant, Sławski¹⁷.

Trditve o obstoju oz. tvornosti slov. posamostaljujočega besedotvornega vzorca *-*ь* → *-*ь* za tvorbo pojmovnih/glagolskih in skupnih imen je povsem sprejemljiva, saj o njem na eni strani pričajo tvorjenke iz sposojenk, npr. csl. *poganъ* ž 'die Heiden' k *poganъ* prid. < lat. *pāgānus* 'poganski', na drugi strani pa slov. besedotvorje izhodiščne besede, npr. sbh. *pōgībao* ž, rod. *pōgībli* 'Untergang, Gefahr' k opis. delež. **po-gyb-lъ* v csl. *pogyblъ* 'perditus'. Tudi Brugmannovi trditvi, češ da predstavlja ta besedotvorni vzorec slov. nadaljevanje prajezičnega besedotvornega postopka, s katerim je bilo vsakemu delež. oz. prid. na *-*to*- oz. *-*no*- možno tvoriti ustrezni samostalniki na *-*ti*- oz. *-*ni*-, ne bi bilo možno oporekati. Nanj kažejo številni besedotvorni pari tipa sti. *lū-ná* 'odrezan' : *lū-ni*- (ž. sp.) 'odrezovanje', *hū-tá* 'poklican' : *hū-ti*- (ž. sp.) '(po-)klicanje', *sattá*- 'ki se je usedel' : *satti*-ž 'sedenje', gr. γνωτός 'poznani' : γνωσις 'spoznanje' itd. Vendar je Brugmann tudi opozoril, da je na nastanek praievr. priponskih parov *-*to*- : *-*ti*- oz. *-*no*- : *-*ni*- vplivala praievr. pripona *-*i*- za tvorbo izglagolskih imen dejanja¹⁸, npr. sti. *drst-h* ž 'videnje', psl. **lъžъ* ž 'laž', het. *ueši*- (skupni sp.) 'paša' itd. Ista pripona naj bi tudi vplivala na nastanek praievr. pripone *-*ri*- ob *-*ro*-, *-*li*- ob *-*lo*- itd., je menil Brugmann¹⁹. K slednjim prim. praievr. **ak'-ro*- (prid.) 'oster' : **ak'-ri*-ž 'ostrina', ki se kot par še ohranja v gr. ἄρκος 'oster' poleg ἄρκις 'konica, gorski vrh', brez ustreznega samostalnika pa je prid. izpričan v psl. **ostrъ* in stlit. *aštras*; **dhū-lo*-prid. : **dhū-li*-ž v lit. *dūlas* 'prismojen' poleg 'temnosiv, sivkast' in sti. *dhūli*-ž 'prah', lat. *fuligō* 'saje', sril. *dūil* 'želja'. Na podlagi takih ugotavljanj pa bi bilo možno predpostavljati, da na postanek slov. posamostaljujočega besedotvornega vzorca *-*ь* → *-*ь* ni vplivala le količina podedovanih besedotvornih dvojic s praievr. priponama *-*to*- : *-*ti*- oz. *-*no*- : *-*ni*-, ampak lahko tudi količina podedovanih besedotvornih dvojic s praievr. priponama *-*ro*- : *-*ri*- oz. *-*lo*- : *-*li*- itd.

Prepoznavanje tiste plasti podedovanih tvorb, ki so omogočile, da se je določen ievr. besedotvorni vzorec v slov. pretvorbi kot živ sploh ohranil v praslovanščini oz. tudi še v kateri mlajši slov. stopnji kljub zunanjam vzporednicam – te so poleg netvornega slovničnega vzorca med najbolj merodajnimi dejavniki pri ugotavljanju podedovanega – ni hvaležno opravilo. Razmejevanje med starejšo podedovano in mlajšo internoslov. plastjo je namreč pri gradivu, ki je nastalo na podlagi istega, a kronološko različnega besedotvornega vzorca, tako opravilo, pri katerem se da kot nedvomno mlado internoslov. prepoznati le tisto, ki s katero drugo značilnostjo, npr. prevzeta izhodiščna beseda, kaže, da ne more biti podedovano. Pri ostalem gradivu pa se odgovori sučejo le v okvirih verjetnosti. Zunanja vzporednica lahko pri takem gradivu verjetnost o podedovanosti bolj ali manj poveča, o gotovo podedovani tvorbi prav zaradi tvornega slov. vzorca ni možno govoriti, pa čeprav je istočasno gotovo, da je del gradiva iz istih vzrokov podedovanega in

¹⁶ Lohmann, KZ LVIII (1931), 208 op. 1.

¹⁷ Vaillant, n. m.; Sławski, Sl. psł. I, 106.

¹⁸ Brugmann, n. d., 285 sl.

¹⁹ N. d. 381.

seveda tudi, da količina podedovanih besedotvornih parov, ki jo vzporedni besedotvorni vzorec implicira, v posameznih jezikih ne more biti niti količinsko niti kakovostno enaka. Verjetnost, da je taka slov. tvorba podedovana, pa je ob najdeni vzporednici vendarle večja, če vsaj na eni strani lahko izključimo možnost vzporednega razvoja. Merila, ki bi dopuščala, da smemo slov. besedo, ki bi bila zaradi tvornega slov. besedotvornega vzorca lahko tudi internoslov. nastanka, proglasiti kot lahko oz. verjetno podedovano, bi lahko strnila takole (zaporedje a, b, c... ponazarja večanje verjetnosti o podedovanem, pri čemer bi bilo merili c in d možno celo postaviti na isto kvalitativno raven):

a) slov. beseda nima znane besedotvorne ustreznice v katerem izmed drugih ievr. jezikov, vendar ni internoslov. razlogov, na podlagi katerih je ne bi smeli prišteti v plast glasovno pretvorjenih ievr. besed, npr. **dьlgostь* < ievr. **dłghosti*²⁰;

b) slov. beseda ima besedotvorno ustreznico v jeziku, kjer je vzorec tako kot v slov. tvoren, npr. **dьlgota* < ievr. **dłgho-tā* > sti. *dirghatā*²¹;

c) slov. beseda ima besedotvorno ustreznico v jeziku, kjer je vzorec tako kot v slov. tvoren, vendar kateri drugi dejavniki (fonetika, prevojno alterniranje...) kažejo, da je ustreznica v lastnem jeziku stara, npr. **sestrinъ* < **sue-sr-ino-s* > lat. *sobrīnus* 'bratranec' < **sin* materine sestre' < **sestrinъ*²²;

d) slov. beseda ima besedotvorno ustreznico v jeziku, kjer vzorec ni tvoren. Pod slednje merilo bi lahko prištel sln. *sēl*.

Zabeležbe hetitskega samostalnika *šeli-* kažejo: a) da samostalnik v besedilih lahko stoji namesto *halki-* (skupni sp.) 'zrnje', tudi 'ječmen'²³; b) da označuje količino žita: V PA *ZÍZ še-li-in* KUB XXX 24 III 37, tudi v [UL DUMU.] [LÚ.ULÚ^{lu}-aš še-li-in da-a-i nu UL tu-uk ⁴Ku-mar-bi-in hu[-d(a-ak BAL)-an(-zi)] KUB XXXIII 103 II 11 »Ali tebi, Kumarbi, človeštvo ne postavlja šelija in hitro ne daruje?«; c) da beseda označuje nekaj, kamor/v kar lahko pridejo (a ne bi smele) svinje oz. kamor se lahko spustijo orli; d) da označuje nekaj, kar se napolni: *še-li-aš šu-un-nu-ma-an-zi* KUB XXI 17 III 10; *še-li-uš-ma šu-un-na-an-zi* KUB XVIII 16 II 4. Dejanski pomen tega samostalnika se je zato verjetno sukal okoli 'zrnje, žito ipd.', vendar tudi 'količina zrnja, žita ipd.' in 'kraj, kjer je zrnje, žito ipd. spravljeno, kašča, žitnica'²⁴.

Na podlagi takega samostalnikovega pomenskega polja je Carruba pri njem sklepal o prvotnem pomenu **seme*' in ga povezal s praievr. korenem **seH-*

²⁰ Enakost med het. *dalugašti-* 'dolgot, dolžina' in slov. **dьlgostь* (tako Bonfante, IF LV (1937), 133; Porzig, Die Gliederung, 188) je le navidezna. Het. *daluki-* (prid.) 'dolg' namreč ne moremo izvajati iz praievr. **dłgho-* > psl. **dьlgъ*, ampak iz **dolu-g-i*. O tem Čop, ŽA III (1953), 172 sl; isti, Indogermanica minora, 1971, 26. Pa tudi izpeljava je v het. primeru verjetno izglagolska, kot opozarja Kronasser, Etymologie der hethitischen Sprache (= EHS) II, 208.

²¹ Na vzporednico opozarja Trautmann, BSW, 55; o vzporednem razvoju govori Mayrhofer, KEW II, 47; glej tudi Wackernagel, Aind. Gr. II/2, 616 sl.

²² Na vzporednico je opozoril Walde-Hofmann, LEW³ II, 550. K pomenski razlagi lat. samostalnika Leumann. Lateinische Laut- und Formenlehre, 1977, 206.

²³ O pomenskem polju *halki-* Hoffner, Alimenta hethaeorum, 1974, 60 sl.

²⁴ O pomenskem polju *šeli-* Otten, Hethitischen Totenrituale, 1958, 140 z navedbo starejše literature; tudi Carruba, StBoT 2, 52 op. 76; Siegelová StBoT 14, 47; Oettinger, Die Stammbildung des hethitischen Verbums, 1979, 541 op. 29.

'sejati'²⁵. Istočasno je pokazal, da het. samostalnik tvorbeno ni osamljen, češ da kažejo na podobno izpeljavo tudi stir. *sīl* 'seme', kimr. *hil* 'seme, potomstvo' in lit. *pasėlyš* 'Saat, Aussaat'. Slednje oblike je izvedel iz skupne ievr. tvorbe **sē-lo-*. Medtem ko izvajanje stir. in kimr. oblike iz ievr. **sē-lo-* prepričuje, tega za lit. *pasėlyš*, tudi *pasėlis* z rod. *pāsėlio* m in *pasėlies* ž ne bi bilo možno trditi, saj sta besedi gotovo internolit. glagolski izpeljanki²⁶. Carrubovo ievr. povezavo het. samostalnika je sprejel Oettinger, ki je iz iste ievr. iztočnice **sē-lo-* < praievr. **seH-lo-* izvedel tudi *šeli-*²⁷.

Toda *šeli-* je tako kot *halki-* i-jevski samostalnik skupnega spola. O tem pričajo oblike, kot *še-li-in* KUB XXX 24 III 37, XXXIII 103 II 11 (tož. edn. skupn. sp.), *še-li[-iā]-aš* XVIII 16 II 4 (rod. edn.), *še-e-li-ia* Zakon. § 86 (daj.-mest. ed.), *še-li-uš* XXX 17 III 14 (tož. mn. skupn. sp.). Carruba in Oettinger razhajanja med het. samostalnikom in predpostavljeno ievr. iztočnico nista pojasnila, pa tudi Kronasserja, ki je pred njima *šeli-* prištel med het. primarna i-jevska debla²⁸, nista komentirala. Kronasserjevi trditvi se lahko zoperstavlja le roditeljska oblika *šelaš* v zvezi EZEN *še-e-la-aš* KUB XXVII 15 V 22 ob EZEN *še-li[-iā]-aš* XVIII 16 II 4, XXV 18, 5. To bi bilo namreč možno izvesti iz het. a-jevskega samostalnika iz praievr. **seH-lo-*. Na podlagi te roditeljske oblike je o soobstajanju het. i-jevskega in a-jevskega samostalnika, tj. *šeli-* in *šela-*, sklepal Ose²⁹. Vendar soobstajanje *šelaš* in *šeliāš* nujno ne odraža podedovane besedotvorne dvojnosti **seH-lo* : **seH-li-*. Oblika *šelaš* bi bilo namreč možno prav tako izvesti iz i-jevskega samostalnika, saj je lahko v het. predzgodovinskem času nastala v okviru podedovanega prevojno premenilnega sklonskega vzorca debel na *-i-*. Ta se je v het. kot tvoren ohranil v prid. sklanjatvi, prim. im. ed. skup. sp. *šalliš*, rod. ed. *šallaiāš*, po izpadu medglasnega *-i-* zlito v *šallaš*, im. ed. skup. sp. *aššuš*, rod. ed. *aššauāš* itd., medtem ko v sinhroni shemi het. jezika i-jevski in u-jevski samostalniki praviloma sledijo prevojno nepremenilnemu sklanjatvenemu vzorcu, prim. im. ed. skup. sp. *tuzziš* < **teu-ti-s*, tož. ed. skup. sp. *tuzzin* < **teu-ti-m*, rod. ed. *tuzziāš* < **teu-ti-os* itd. Toda k het. samostalniku *ueši-* (skupn. sp.) 'paša' < ime dejanja **ueš-i-* k **ues-ti* 'pase' sta iz sthet. znani obliki *uešaeš* (im. mn. skupn. sp.) < **uešai-eš* in *uešauš* (tož. mn. skup. sp.) < **uešai-uš*³⁰. Ti kažeta, da so v het. predzgodovinskem času prevojno premenilnemu sklanjatvenemu vzorcu mogli slediti tudi podedovani i-jevski samostalniki. Obnašanje podedovanih i-jevskih samostalnikov v het. torej dopušča, da bi sklonske oblike obravnavanega samostalnika kljub zagotavljeni praievr. tvorbi **seH-lo-* izvedli kar iz enega, izhodnega i-jevskega samostalnika **seH-li-* k praievr. korenu **seH-* 'sejati'.

²⁵ N. m.

²⁶ Oblike so povzete iz Kurschatovega litovsko-nemškega slovarja s strani 1778. V lit. sinhroni shemi veljata omenjena samostalnika za izglagolski imeni dejanja iz *pa-sėti*, *-sėju* '(po-)sejati' (O t r e b - s k i. Gramatyka języka litewskiego II, 106-7), zgodovinsko pa moreta biti izglagolski tvorbi, ki tako kot lit. *sėlimas* 'čas setve, setev' (Kurschat, Lit. Wtb. 2148) kažeta na obstoj lit. izimenskega glagola *(*pa-*) *sėli*, **sėliu* oz. **sėlėjau*. Šele ta bi lahko kazal na posreden obstoj ievr. **sē-lo-* v lit.

²⁷ N. m.

²⁸ Kronasser, EHS II, 204.

²⁹ Ose, Supinum und Infinitiv im Hethitischen, 1944, 89.

³⁰ Kammenhuber, Handbuch der Orientalistik, 1969, 281.

Ista praievr. iztočnica *seH-li-³¹ > ievr. *sē-li- pa bi ustrezala tudi slov. *sěľь v sln. sêp³². Zato menim, da bi besedo mogli uvrstiti v tisto plast psl. besedja, ki je le glasovno pretvorjena s praievr. stopnje. Pa tudi to: besedotvorno razmerje med praievr. tvorbama *seH-lo- (kelt., slov.) in *seH-li- (het., slov.) bi bilo prav na podlagi nastanka priponskih parov *-to-: *-ti-, *-no-: *-ni- itd. možno razložiti s slovničnim razmerjem deležnik proti ime dejanja. Iz take slovnične vrednosti samostalnika *seH-li- so tudi razumljivi izpričani dejanski pomeni v het. in sln., prim. ievr. ime dejanja *sē-men- 'sejanje' > 'seme, zrnje ipd.' oz. ievr. dejanja *pek^h-ti- 'kuhanje, pečenje' > sti. pakti- 'kuhanje' poleg 'kuhana hrana' proti psl. *pēt'ь 'peč' < *'kraj, kjer se peče', vendar lahko tudi nastalo prek vmesne pomenske stopnje *'kraj, kjer je pečena (hrana ipd.)', tj. prek imena izvršitve. Keltška samostalnika sta zato kot npr. lat. *nātus* 'sin' (poleg 'rojen') < praievr. delež. *g'ŋH-to- po vsej verjetnosti posamostaljena iz prvotnega deležnika, prvotno slovnično razmerje pa se lahko ohranja v slov. *sěľь (delež.) : *sěľь (ž. sp.).

SUMMARY

The Slovene dialectal lexeme *sěl* (f.), gen. *sělī*, has been explained by Miklošič and Vaillant as formed from perf. part. *sěl'ь to *sēti *sējō 'seed' at the Slavonic stage. But the external evidence shows that it may, as Hitt. *šeli*- 'Getreide(haufen), Speicher', reflect the OIE. form *seH-li- *'seeding'. So despite the productive Slavonic word-formation model *-ь → *-ь, which forms substantives from adjectives or participles, it may belong to the group of Slavonic lexemes inherited from the OIE. stage.

³¹ Praievr. samostalnik *seH-li- lahko odražata tudi arm. narečno *heli* 'mlada pšenica' in *eli* 'isto' (Džaukjan, Očerki po istorii dopis'mennogo perioda armjanskogo jazyka, 1967, 311, brez izvenarm. povezav). Žal mi sklanjatveni vzorec arm. besed, ki naj bi pokazal, ali obliki odsevata podedovano o-jevsko oz. ā-jevsko tvorbo, ni znan. Samostalnika namreč lahko pričata o skupnem ievr. izhodišču *sēlijo- kot tudi *sēlija. Prehod iz i-jevskega sklanjatvenega vzorca v o-jevskega oz. ā-jevskega gotovo ni internoarm. Fonemsko zaporedje *-ij- namesto pričakovanega *-i-, prim. ievr. *mari- : *mario- = lat. *mare* : psl. *moře, je tu posledica delovanja Sievers-Edgertonovega pravila. S stališča arm. zgodovinskega glasoslovja se *heli* oz. *eli* izvajanju iz *sēlijo- oz. *sēlija zoperstavljata le v arm. e, ki ne more predstavljati rednega razvoja iz ievr. dolgega *ē, prim. arm. prepovedno nikalnico *mi* iz ievr. *mē > gr. μῆ, sti. *mā*. Vendar bi bilo razhajanje možno pojasniti z internoarm. sporadičnim prehodom i v e pred arm. velarnim l, prim. arm. *aseln* 'igla', rod. *astan* namesto pričakovanega **asitn* (Meillet, Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique², 1936, 43). Arm. velarni l pa je v *heli* oz. *eli* kot tudi v *ati*, rodilniški obliki k *at* 'sol', nezdgovinski (o tem Meillet, n.d. 47). Sozvočje het. *šeliya-*, o katerem priča tož. mn. *šeliyaš*, prim. tudi *tuzziyaš* poleg *tuzziuš*, z arm. oblikama lahko tudi ni zdgovinsko povezano.

³² Vznik cirkumfleksa v *sěl*, tj. v tvorbi s podedovanim t.i. težkim vokalizmom, je verjetno iste vrste kot v *sŷn'ь, *zvěrb'ь itd. O tem Stang, Slavonic Accentuation, 10 sl.

SLEDI PRASLOVANSKEGA PREDLOGA *SЪ 'PODOBEN, ENAK, PRIBLIŽEN' V SLOVENŠČINI

Nekatere slovenske samostalnike z vzglasnim *s-*, ki jim v drugih slovanskih jezikih ustrezajo samostalniki brez te prvine, je mogoče razložiti kot pobesedene nekdanje zveze samostalnika s praslovanskim predlogom **sъ* v pomenu 'podoben, enak, približen', ki ga poznajo severnoslovanski jeziki in starejša srbohrvaščina.

Some Slovene nouns beginning with *s-* which have in other Slavic languages correspondences without this element can be explained as products of lexicalised old prepositional phrases with the Common Slavic preposition **sъ* 'as, similar, approximate', which is attested in North Slavic languages and archaic Serbo-Croatian.

1.0 Severnoslovanski jeziki in arhaična hrvaščina poznajo reflekse psl. predloga **sъ* poleg v slovenščini znanih pomenih tudi v funkciji izražanja enakosti¹ in približnosti. Po podatkih, ki jih navajata S. Ivšič² in F. Kopečný,³ je vlogo izražanja enakosti zaslediti v rus. *on budet rostom s menja* 'po postavi je enak meni', *буду ли ја s nego* 'če bi bil kakor on', stčeš. *vědě, že s ně býti nemohu* 'resnično, ne morem jim biti kos (= njim enak)', češ. *býti s to* 'biti temu kos', star. polj. *mam z to pieniędzy* 'imam toliko denarja' in star. sbh. *jer bit ne moguć sa(nj)* 'ker se mu ni sposoben upreti'. Vlogo izražanja približnosti nahajamo na domala istem arealu, prim. strus. *lětz sъ šesdesjatz* 'približno 60 let', rus. *prošli s verstu* 'prehodili so približno eno vrsto', brus. *prajsci z kilometr*, ukr. *probuv z misjac*, polj. *mam z wóz siana* 'imam približno voz sena', *podrzemać z pól godziny* 'zaspati za približno pol ure', stčeš. *Ninive bieše město veliké česty se tři dni* 'Ninive so bile veliko mesto, oddaljene od ceste približno tri dni', nar. slš. *bude mat' z 15 rokov* 'od tega je približno 15 let', sbh. *štap s prst debeo* 'približno kot prst debela palica'.

1.1 Ti dve vlogi sta sestavna dela neke logične celote. Medtem ko *približnost* sodi v ravnino kvantitativnega primerjanja in ustreza *podobnosti* na ravnini kvalitativnega primerjanja, izraža *enakost* visoko stopnjo *podobnosti* ali *približnosti*.⁴ Razmerje med *približnostjo* in *podobnostjo* je torej kvalitativno, razmerje med tema dvema pojmomoma in *enakostjo* pa kvantitativno.

1.2 Analogno izražanju kvantitativnega primerjanja s stopnjama *približen* in *enak* s predlogom **sъ* (vezljivost s tožilnikom) je upravičeno domnevati tudi izražanje kvalitativnega primerjanja s stopnjama *podoben* in *enak* z istim jezikovnim sredstvom. Jezikoslovni dokaz za možnost takega prenosa je npr. sln. prid.

¹ F. Kopečný, Etymologický slovník slovanských jazyků, Slova gramatická a zájmena I, 252, govori o ekvivalentnosti, kar je glede na spodaj navedeno gradivo neustrezen izraz.

² S. Ivšič, Slavistična revija III (1950), 360-368.

³ F. Kopečný navedeno mesto.

⁴ J. Hoffmeister, Wörterbuch der philosophischen Begriffe, 274. Visoka stopnja podobnosti pomeni ujemanje v vseh bistvenih značilnostih, visoka stopnja približnosti pa pomeni tako visoko stopnjo enakosti, da je razloček zanemarljiv. Poleg tega lahko pomeni tudi popolno, tj. aritmetično enakost.

približen, ki po podatkih Slovarja slovenskega knjižnega jezika lahko izraža manjšo stopnjo tako kvantitativne kakor tudi kvalitativne enakosti, prim. *približno število* in *približen načrt*.⁵ Z uvedbo te vloge predloga *sъ se zaključí logična trikotna celota *približen – enak – podoben*.

1.3 Takšno vlogo je treba domnevati pri nekaterih spodaj navedenih primerih. Ker je že v naslovu nakazano, da gre v sln. le za sledi psl. predloga *sъ v navedenih pomenih, je treba najprej prikazati v slovenščini dokaj pogost besedotvorni postopek pobesedenja (leksikalizacije) skladenjsko prilagojenih predložnih zvez.

2.0 To je besedotvorni postopek, po katerem se naslonski predlog zlije z osrednjo besedo v nerazdružljivo morfo-pomensko celoto, pri čemer slednja prevzame – če gre za pregibno besedo – enega od ustreznih sklanjatvenih vzorcev oz. – če gre za nepregibno besedo – fakultativno enega od razpoložljivih ustreznih končajskih značilnih znakov. S tem postane nova beseda skladenjsko funkcionalna. Pri nastanku pregibnih besed lahko pobesedena (leksikalizirana) predložna zveza prevzame sklanjatveni vzorec bivše osrednje besede same ali s pomočjo dodatne pripone preide v drugega.⁶ Ta besedotvorni postopek je v sln. in v drugih slovenskih jezikih pogosteje zaslediti pri krajevnih imenih in prislovih kakor pri občnih imenih. Sln. krajevno ime *Zalog* (m.) je npr. produkt prilagojenih pobesedenih predložnih zvez *(*idq*) za *logъ* in *(*jesmъ*) za *logomъ*.⁷ Iz občnoimenskega besedja je treba poleg novejših tvorb tipa *predsoba*, ki so nedvomno nastali pod nemškim vplivom, omeniti še sln. *zapêček* ← *prostor za pečjo*, *porêčje* ← *območje ob reki lvzdolž reke*, sbh. *dôručak*, rus. *zagranica* in češ. *pořčí*. Na tem besedotvornem postopku temeljijo tudi prid. tipa sln.-sbh. *sprásna* (*svinja*) 'breja svinja; svinja s praseti' in *stelna krava* 'taka, ki ima tele' z ustreznici v sbh., češ. in rus.

2.1 Mnogo prislovov je nastalo s pomočjo obravnavanega besedotvornega algoritma, prim. sln. *skónec* 'na koncu' < *sъkonъcъ ← *sъkonъca (rod.), *spódaj* < *sъpoda (rod.) + značilni prislovni znak -j. Eden starejših primerov je sln. *splôh* 'allgemein, immer, gewöhnlich, überhaupt'⁸ s sorodstvom v kajk. *splôh* 'universe'⁹ in rus. *splôš* 'popolnoma'. Ker je dosedanja etimološka razlaga tega leksema preveč približna,¹⁰ jo je potrebno precizirati. Gre za prvotno predložno zvezo *sъploxomъ 'z enim udarcem (na plosko)'. Tako vzpostavljeni psl. samostalnik *plôxъ 'udarec (na plosko)' je ime dejanja glagola *plexâti 'tolči', znanega iz sln. *splehâti -âm* (dov.) 'stanjšati, obnositi' in sbh. *plehati* (nedov.) 'teptati, močno deževati', od koder so po drugih besedotvornih postopkih tvorjene še besede sln. (in nar. hrv.) *plôha*, kašub. *plôšawa* 'kratek in močan naliv'; sln. *plôha*, *płeh*, sbh.

⁵ SSKJ IV, 109.

⁶ Ostale možnosti išči v navedenem delu v opombi 7.

⁷ Po podatkih Atlasa Slovenije (Ljubljana, 1986) je na slovenskem etničnem prostoru mogoče identificirati 573 toponimov besedotvornega tipa *Zavrh*, *Podbrdo*, *Predmeja*. Podrobneje o prilagajanju in pobesedovanju, zlasti v sln. krajevnih imenih, glej M. Snoj, Areali produktivnosti adaptacijskih tipov slovenskih toponimov iz prepozicijskih zvez, Zbornik sedme jugoslovanske onomastične konference, Priština (v tisku).

⁸ Vsi sln. primeri brez posebej navedenega vira se nahajajo v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju.

⁹ P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika II, 687.

¹⁰ M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch II, 709.

plěšina, vse troje 'rod, pleme, pasma'.¹¹ Osnova je ide. *plek-, *plāk- 'širok in ploščat, tolči'. Psl. glagol je od tod tvorjen z intenzivnim priponskim sklopom *-sā-jelo-.¹² Verjetnost prvotne predložne zveze v primerih sln. *splòh* in sorodno povečuje esl. prislov *inoplošb* 'neprekinjeno'¹³, kjer se isti korenski morfem, vendar brez *s*, nahaja kot drugi člen zloženke, kar zmanjšuje verjetnost prisotnosti ide. *s-mobile* v zgornjih primerih.

2.1.1 Etimologija je ugotavljanje prvotnih pomenov, izvor določene besede pa le izhodišče za njeno uspešno etimološko razlago.¹⁴ Ta na neki sinhroni jezikovni in njej pripadajoči kulturni ravni logično razloži, zakaj je določena skupina morfev pridobila točno določen pomen, tj. postala nova morfo-pomenska enota, oz. beseda. Rekonstrukcija *sъ *ploxomь*, ki oblikovno temelji na nar. sln. prislovu *splòhom* 'sploh', zahteva naslednji pomenski razvoj: 1. *z udarcem na plosko' > 2. *'neizbiraje' > 3. sln., hrv. 'vsevprek' = 'sploh' / rus. 'vse' > 4. 'popolnoma'. Vzorednica temu pomenskemu razvoju je nar. sln. prislov *splāz*, *splāzi* 'vsevprek, približno', ki je v 17. stoletju in narečno izpričan še kot predložna zveza *s plazom* z ustreznim vmesnim členom pomenskega razvoja 'tako kot plaz: v veliki količini in silovito'.¹⁵

2.2 Izvor nekaterih sln. besed je mogoče domnevati v pobesedeih in skladenjsko prilagojenih zvezah psl. predloga *sъ* 'takšen kot, podoben; tolik kot, približen; enak' z ustreznimi imenskimi tvorbami. Domnevanje takega besedotvornega postopka je upravičeno pod pogojema: 1. da je beseda na razmeroma ozkem področju izpričana z vzglasnim *s*-¹⁶ in ima trdno sorodstvo brez te prvine v sorodnih idiomih; 2. da besedotvorni postopek – ne upošteva možnosti izvora v predložni zvezi – z dovolj veliko verjetnostjo izključuje domnevo o izglagolski tvorbi in s tem izvor vzglasnega *s*- v ustrezni dovršnikovi predponi kot npr. v sln. sam. *spòna*, ki je gotovo tvorjen iz dovršnega glagola *s-pěti s-pnēm*. Razloga za upravičenost domnevanja takega besedotvornega postopka sta dva: 1. Zaradi arealne omejenosti besed z vzglasnim *s*- je domnevanje ide. *s-mobile* malo verjetno. To velja zlasti v primerih, ko ta tudi v drugih ide. jezikih ni (zadovoljivo) izpričan, in v prevzetih besedah. 2. V slovenščini, kakor tudi v drugih slovanskih jezikih, sodi pobesedovanje prilagojenih predložnih zvez v zalogo razpoložljivih besedotvornih algoritmov.

3.0 Navedenim pogojem zadoščajo naslednje besede:

3.1 Eden najzanesljivejših primerov je sln. *skóbec -bca* (m.), nar. hrv. *škobac*,¹⁷ rus. *skopec* 'Accipiter nissus', ukr. *skobécь* 'Accipiter gentilis'. V sln. narečjih živi beseda *kóbec* 'Accipiter nissus', katerega neposredno sorodstvo poznajo domala vsi slovanski jeziki, prim. sbh. *kòbac* 'Nissus', rus. *kóbec* 'Bienen-, Wespenfalke',¹⁸

¹¹ K pomenu prim. nem. *Schlag* 'rod, pleme, pasma' < 'udarec'.

¹² Podrobneje glej Slavistična revija XXXV (1977), 273.

¹³ < 'z enim udarcem', prim. esl. sinonim *inotežb* 'neprekinjeno', ki je soroden s sln. *samótež* 'brez pomoči, sam'.

¹⁴ M. Furlan, Slavistična revija XXXVI (1988), 102, po O. Szemerényiju.

¹⁵ Pleteršnik pri geslu *plāz* po Dictionariumu latino-carniololum in Cafu.

¹⁶ Ta se lahko dalje razvije v *š*-. Razlogi za ta pojav (ki je lahko tudi ekspresivne narave) večkrat niso dostopni nadzoru.

¹⁷ M. Hirtz, Rječnik narodnih zoologičkih termina II, 480.

¹⁸ M. Vasmer, navedeno delo I, 582.

polj. *kobiec* 'Falco subbuteo', slš. *kobec* 'Falco columbarius'. Sln., hrv. in vzh. slov. variante z vzglasnim *s-/š-* je po navedenih merilih možno pojmovati kot pobesedeno predložno zvezo **sъ kobьсь* 'kobcu podobna/enaka ptica'.

3.1.1 Različnih poizkusov etimoloških razlag psl. leksema **kobьсь*, od katerih še nobena ne zadošča vsem kriterijem,¹⁹ tu ni potrebno ponavljati. Zavrniti je potrebno le domnevo o ohranjanju ide. *s* mobile v sln. *skóbec*. Ta Meyerjeva domneva²⁰ temelji na povezavi psl. besede z alb. *shkabë* 'Aquila melaneatus'. Neposredna rodovna zveza med slov. in alb. besedo pa ni možna že zato, ker bi v alb. pričakovali razvoj ide. sklopa **sk(u)-* pred nepalatalnim samoglasnikom v *h-* kot v primerih alb. *hënë* 'luna' < ide. **skand-nā* in *hudhër*, nar. *hurdhë* 'česen' < ide. **sk^orado-*, prim. gr. *skórodon* 'isto'.

3.2 Na hrvaškem jezikovnem področju je znana beseda *škánjac -njca* (m.) 'Accipiter nissus'.²¹ Hirtz navaja še narečne variante *škanjec*, *škanj* in *škanjuc* 'Buteo buteo'.²² V ostalih slovanskih jezikih vstevši slovenščino, se psl. **kān'a* pojavlja le brez vzglasnega (*s-/l*)š-, prim. sln. *kánja*, rus. *kanjúk*, češ. *káně*, polj. *kania* 'Buteo buteo'. Nihanje med pomenoma 'Accipiter nissus' in 'Buteo buteo' je razločljivo s podobnostjo obeh ptic, ki po zoološki sistematiki obe sodita v poddružino akcipitrin. Hrv. besede z vzglasnim š- so izvorno domnevno pobesedene predložne zveze tipa **sъ kan'ьсь* 'kanji podobna ptica'.

3.3 Uspešna razlaga nar. sln. besed *skontka* (ž.), *skoničje* (s.) z žal nenatančno zabeleženima pomenoma 'eine Art Strauchbäumchen' in 'eine Art Strauchholz' mora poleg korenškega morfema, ki je v tem primeru psl. **kon-* 'bodica, konica',²³ identificirati tudi pred- in priponske morfeme. V primeru *skontka* gre za tvorbo z v fitonimiji pogosto pripono *-ika* (prim. sln. *jerebika*), v primeru *skoničje* pa za skupno ime iz prve besede. V vzglasnem elementu *s-* je mogoče videti predlog **sъ* 'podoben' nekdanje predložne zveze **sъ konikq* 'koniki podobna rastlina'.

3.4 Nar. sln. *skrāk* (m.) 'zadnja noga', mn. *skrāki* 'dolge noge', in hrv. *skraka* 'rogovila'²⁴ sta nedvomno iz psl. **korkъ* 'krak, noga, bedro, stegno'.²⁵ Ker drugi slovanski jeziki pri tej besedi ne poznajo vzglasnega *s-*, prim. sln. *krāk*, blg. *krak*, polj. *krok* ipd., in ker gre očitno za staro imensko tvorbo, prim. lit. *kárka* 'krača', smemo domnevati izvor sln. in hrv. besede z vzglasnim *s-* v predložni zvezi **sъ korkъ* oz. **sъ korkq*. Iz prevojnje variante sln. *krék* 'krak' je na enak način tvorjeno sln. *skrèk*, *-éka* 'isto'.²⁶

3.5 Izvora in etimologije sln. besede *špelūd*, *-i* (ž.) 'luska, iver' z izpričanimi pomenskimi in oblikovnimi variantami *spelude* (ž. mn.) 'grinte', *speludi* (ž. mn.) 'okujine' in *špelide* 'temenice, prhljaj' v strokovni literaturi ni še nihče obravnaval.

¹⁹ Gl. F. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, II, 50.

²⁰ G. Meyer, Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache, 406.

²¹ F. Iveković-I. Broz, Rječnik hrvatskoga jezika II, 531.

²² M. Hirtz, navedeno delo II, 479.

²³ Prim. iz fitonimije npr. blg. *konec* 'Festuca ovina L.' (B. Davidov-A. Javašev, Materiali za bŭlgarski botaničenъ rečnikъ, 165), s sbh. pomenskima ustreznikoma *zečji brk* in *slamica*.

²⁴ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika XV, 310.

²⁵ Nadaljnje povezave in etimološko razlago glej pri Bezljaju, n. d. II, 66-7, 79, 87.

²⁶ Tonemi pri Pleteršniku očitno niso normirani.

Skladno s tu obravnavano domnevo o pobesedovanju skladenjsko prilagojenih predložnih zvez lahko vzamemo za izvor *sъ *peludъ* 'nekaj luskam, prahu, mekinam podobnega'. Tako ugotovljeni sam. **pëludъ* pa ponuja etimološko rešitev sbh. botaničnega izraza *pëlūd* (m.) 'cvetni prah', ki ga je Maretić²⁷ očitno po krivici razglasil za umetno hibridno tvorbo, ki naj bi jo bil Šulek naredil iz češ. *pel* 'cvetni prah' in sbh. pripone *-ud*.²⁸ Sbh. maskulinizirani sam. *pëlūd* je zaradi popolnoma ustreznih nar. sln. vzporednic veliko verjetneje ljudska tvorba. V besedi se skriva ide. dvoglasniška osnova **pelōu-* 'prah, moka'²⁹, ki je v tematizirani obliki izpričana v psl. **pelvā* 'pleva, mekina',³⁰ podaljšana s pripomo **-dъ*, ki jo najdemo npr. v psl. **želqđъ*, **labqđъ*, in v skupnih imenih tipa psl. **agnędъ* (← **agnę*) 'Populus nigra'.³¹

3.6 Nar. sln. *spohōta*, *spohōta* in *spohōt* (ž.) so pomenski ustrezniki knjižni besedi *pohōta* 'das Gelüste'. Tu je možno domnevati izvor v pobesedeni in skladenjsko prilagojeni predložni zvezi *sъ *poхотъ* 'nekaj pohoti podobnega', ki bi omilila negativno konotacijo³² besede **poхотъ*.

3.7 Glede vzglasnega *s-* v sln. *spōl -ū* (m.), z oblikovno varianto *spōl -a* oz. *spōl -ōla*, in hrv. *spōl -a* 'sexus, genus' velja, da gre za varianto z ide. *s-*mobile psl. besede **polъ* (m.), rod. *-u*, ki se v enakem pomenu pojavlja v drugih slovanskih jezikih, prim. srb. *pōl*, blg. *pol*, rus. *pōl -a*, brus. *pōl -u*. Ta domneva se zdi – kljub siceršnji dobri izpričanosti te prvine v drugih ide. jezikih – zaradi zemljepisne omejenosti na slovanskem področju malo verjetna. Ker je psl. **polъ* prvotno pomenilo le 'polovica',³³ pri čemer gre razlagati razcep besede s prvotno večpomenskostjo, se zdi verjetneje domnevati izvor sln. in hrv. besede v predložni zvezi *sъ *polъ* 'kot polovica, nekaj polovici podobnega'.

3.8 Besedo *sprelęp -ępa* (m.) 'predel za seno v skednju' ima Pleteršnik za Cigaletovo in Valjevčevo netočno poknjizenje upravičenega *spirilęp*.³⁴ Izvor slednjega gre iskati v predložni zvezi *sъ *prilępъ* 'kakor prilep; prostor, ki služi istemu namenu kot prilep' k nar. sln. *prilęp -ępa* 'pokrit prostor zunaj hleva, kamor se npr. praprot (za steljo) spravlja' (Gorenjsko, Notranjsko). Sln. *prilęp* je nedvomno samostalnik iz glagola **pri-lępiti*, torej prvotno 'k zunanji steni hleva prilepljen, zgrajen gospodarski objekt'.

3.9 Iz gradiva, nar. sln. *trēm -a* 'podaljšek strehe, da je več prostora pod njo' (Bela krajina), csl. **trēmъ* 'turris', sbh. *trijem -ijęma* 'mostovž, veranda', mak. *trem* 'prostor pred hišo', rus. *térem* 'gradič, dvorec' ukr. *térem* 'isto' in polj. *trzem* 'dvorana, veža', je treba vzpostaviti psl. arhitekturni izraz **tērmъ*, ki pa mu ni mogoče točno določiti pomena. Miklošič in za njim vrsta jezikoslovcev, domneva

²⁷ T. Maretić v Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika IX, 768.

²⁸ Sln. *pēlod* (m.), rod. *pelōda*, ki se prvič pojavi leta 1875 v Tuškovem prevodu Schoedlerjeve Botanike, je tako hiperkorekturna prilagoditev Šulkovega strokovnega izraza. Pravilno poslovenjen bi se glasil ***pelūd -i* (ž).

²⁹ J. Pokorný, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, 802.

³⁰ Z nadaljnjim sorodstvom v psl. *pe(l)pelъ* 'pepel' in češ. *pel* 'cvetni prah'.

³¹ O pripomi **-dъ* gl. A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves IV, 491.

³² Ta je možna šele s krščanskim vplivom.

³³ Etimologijo gl. pri Bezlaju, n. d. III, pri geslu *spol*.

³⁴ V večini sln. narečij nenaglašeni predponi *pri-* in *pre-* sovpadeta v *pr-*.

izvor te besede v gr. *téremna*, *téramna* 'hiša, soba'.³⁵ Če domneva o izposoji drži, je izključeno imeti vzglasni *s-*, ki se pojavlja v nar. sln. *strēm -a* 'pristrešek, lopa' in hrv. čak. *štrēm* 'mostovž, veranda' (Istra),³⁶ za varianti z ide. *s* mobile. Stpolj. *strzem*, ki se tam pojavi le enkrat, ima Brückner za prepisovalčevo napako.³⁷ Ker se *s* mobile v okviru te ide. besedne družine ne pojavlja niti v drugih jezikih, je domneva o drugotnem *s-* v sln. in hrv. čak. upravičena tudi v primeru pravilnosti etimološke razlage, ki psl. **iêrmъ* genetično povezuje z gr. besedami.³⁸ Za izvor v predložni zvezi **sъ termъ* 'nekaj tremu podobnega' govori tudi pomenski razložek med sln. besedama *trēm* in *strēm*.

3.10 Evidenco predložnih zvez **sъ čirъсь*, **sъ čirъь* 'nekaj čiru podobnega', zasledimo v nar. sln. *ščirec -rca* (m.), blg. *štirej*, nar. polj. *szczyrawka* in češ. *štiřtk* 'čir'. Takšno poimenovanje *čira* je imelo nedvomno tabuistično vlogo: tako so se izognili neposrednemu poimenovanju in s tem, po ljudskem verovanju, tudi nastopu in škodljivim posledicam te bolezni.

3.10.1. Besedotv. in etim. razlage psl. **čirъ* 'tvor, oteklina', ki jih navaja strokovna literatura, ne zadoščajo. Matzenauer³⁹ je svoje dni psl. **čirъ* izvajal iz gr. *skirros*, *skiros*, *skýros* 'otrdlina', kar iz fonetičnih razlogov ni prav možno. Tudi genetično povezovanje psl. besede z omenjenimi grškimi, zaradi nejasnosti teh samih⁴⁰ ni najverjetnejše. Navezava psl. besede na ide. bazo **sker-* 'rezati'⁴¹ je iz morfofonoloških razlogov nevzdržna,⁴² saj 1. v tej bazi ne gre za ide. *s* mobile, temveč za organski *s-* (podaljšava ide. osnove **sek-*); 2. v slovanskih jezikih ni izpričan glagol **(*š*)*čirati* z iterativom **(*š*)*čirati*, katerega izglagolski samostalnik bi lahko bil psl. **(*š*)*čirъ*. Psl. **čirъ* je preprosto ime dejanja (> rezultat dejanja) ide. glagolskega debla **kъei-* 'kopičiti, zbirati, delati', ki je izpričano kot iterativ **kъoi-ejelo-* npr. v gr. *poiéō* 'delam', ukr. *kójity kóju* 'delati (kaj slabega)' in nar. polj. *koić się* 'pripetiti se'; kot izglagolski samostalnik **kъei-nó-* (možna je tudi rekonstrukcija **kъī-nó-*) v psl. **čīnъ* 'delo, red' in njegovem izimenskem **čīniti -išъ* 'tvoriti, delati, urejati'.⁴³ K besedotvorni plati takšne etimologije psl. **čirъ* < ide. **kъī-ró-*⁴⁴/*kъei-ró-* prim. psl. **pīrъ* < **pī-ró-* k psl. **pīti*, ide. **pōi-*. Pomen 'čir' je treba izvajati iz pomenske podstave 'delati, tvoriti', prim. pomensko razmerje med sln. sam. *tvôr* 'Blutschwär' in *tvoriti* 'delati' ter pri Pleteršniku izpričan frazeologem *tvor se mi dela*.

³⁵ F. Miklošič, Etymologisches wörterbuch der slawischen sprachen, 345; H. Pedersen, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung XXXVIII, 353; M. Vasmer, n. d. III, 97; J. Pokorny, n. d., 1090; idr.

³⁶ P. Skok, navedeno delo III, 502.

³⁷ A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, 880.

³⁸ P. Kretschmer, Glotta (Göttingen) XXIV, 9 ss.; G. A. Iljinskij, Izvēstija otdělenija ruskogo jazyka i slovesnosti XXIII/1, 141.

³⁹ A. Matzenauer, Cizí slova ve slovanských řečech, 139; V. Machek, Slavia XXIV, 134.

⁴⁰ H. Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch II, 734, priznava nemoč tako interno grške kakor tudi etimološke razčlemb.

⁴¹ G. A. Iljinskij, Russkij filologičeskij vēstnik 1913, 258–60.

⁴² Oba poizkusa etimološke razlage označuje O. N. Trubačev, Etimologičeskij slovar' slavjanskih jazykov IV, 116, za nedokončna.

⁴³ J. Pokorny, n. d., 637 s., brez psl. **čirъ*.

⁴⁴ Možnost za obstoj dolgega reduciranega samoglasnika v tej, pri Pokornem za lahko označeni bazi dopušča staroind. sam. *ci-ti-* 'kopica, kup gnoja'.

3.11 Etimološko je sln. *škrēmen škrēmēna* (m.) 'kremen' in češ. *skrēmen, škřemen* 'isto'⁴⁵ najlaže razložiti kot pobesedenke nekdanje predložne zveze *sъ *kremēnъ* 'nekaj kremenju podobnega ali enakega'.⁴⁶ K tej domnevi nas navajajo tudi različni pomenski razvoji, ki jih zasledimo v star. sln., prim. v 18. stoletju *fkremen* 'Skrupel, Gewicht; tesha sa 20 prošenih sernet, tretki diel kvintizha',⁴⁷ z nar. razvojem *skr-* > *str-* tudi 'pesek v urinu', prim. *strēmēn* 'Gries, crinum', *stremēnk* Griesstein, glarena; Skrupelgewicht, scrupulus',⁴⁸ v 19. stoletju *strēmēn -mna* 'Sand und Stein, gem. der Gries (eine Krankheit)'.⁴⁹ Za splošnoslov. besedo **kremy -mene* (m.) obstaja mnogo poizkusov etimološke razlage.⁵⁰ Od teh se zdi najverjetnejša Vaillantova povezava s psl. glagolom **kresati*.⁵¹ Dopolniti velja le njegovo besedotvorno razlago. Psl. **kre-men-* < ide. **kre-men-* je ime delujočega (tipa gr. *poimēn*, lit. *piemuō* 'pastir' k ide. **pō(i)-* pasti (živino)) k psl. intenzivnemu (krepitvenemu) glagolu **kre-s-a-ti*, **kre-s-je-lo-* iz druge polne stopnje ide. osnove **ker-* 'goreti, kuriti'.⁵² *Kremen* je torej 'nekaj, kar kreše ogenj'.

4 Namen prispevka je bil na nekaj primerih⁵³ dokazati nekdanji obstoj psl. predloga *sъ v pomenu 'takšen kot, podoben; tolik kot, približen; enak' tudi v predhodniku današnje slovenščine. Gradivo, večina je namreč izpričana na majhnem arealu, potrjuje domnevo, da je besedotvorni postopek pobesedovanja skladenjsko prilagojenih predložnih zvez, ki sicer sega v praslovansko obdobje, dosegel vrhunec tvornosti po razselitvi.⁵⁴ Iz tega sledi, da je bil predlog v obravnavanem pomenu v rabi še na področju alpske slovanščine, čeprav ga v slovenščini – kolikor mi je znano – v narečjih in starejšem pisemstvu ni več zaslediti.

⁴⁵ V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého, 299.

⁴⁶ Domneva o izvornem predponskem *še-*, ali vzglasnem šumniku kot »esse impura« (A. Debeljak, Slavistična revija V–VII, 176), ni z ničimer podprta.

⁴⁷ O. Gutschmann, Deutsch-windisches Wörterbuch (Celovec, 1789), 284.

⁴⁸ M. Pohlin, Tu malu besedishe treh jezikov (Ljubljana, 1781), pri ustreznih geslih.

⁴⁹ J. Murko, Šlovénjko-Némjshki in Némjshko-Šlovénjki rózhi bešédnik. Šlovénjko-Némjshki Dél (Gradec, 1832), 565.

⁵⁰ Glej O. N. Turbačev, navedeno delo XII, 120 ss.

⁵¹ A. Vaillant, navedeno delo II, 208.

⁵² Ide. osnova brez slovanskega gradiva pri J. Pokornem, n. d., 581.

⁵³ Izvor nar. sln. sam. *splahúta* 'plahuta', npr. *splahúta ledu*, z varianto *šplahúta* 'kamnita, npr. skrilova plošča' (Prekmurje) je mogoče iskati v predložni zvezi *sъ *plaxutq* 'nekaj plahuti, plahiti podobnega' k samo sln. varianti **plaxuta*: **plaxúta*. V isto besedno družino sodi še sln. *splāh* (m.), znano le iz zvez *plašē na splāh* 'Schultermantel; suknja dajati na splahē 'dati jo čez ramena, ne da bi si nataknil rokave'. Pomanjševalnico leksikalizirane predložne zveze *sъ *plaxъ* 'kakor kos blaga, nekaj kosu blaga podobnega' zasledimo v polj. *splacheč*, rod. -*chcia* 'krpa, kos blaga'. Primer *škrēmpelj, škrámpelj* 'die Kralle', *krēmpelj, krámpelj* 'isto', prevzet iz srvnem. *krempl*, pa ima vzglasni š- verjetneje analogno po razmerju delnega sinonima *párkelj, špárkelj*. Tu gre za prvotno razmerje **parъ-kъlъ*: **čъ-parъklъ*, torej za ekspresivno predpono **čъ*. Korenski predponski morfem je v sln. besedah identičen z nar. sbh. *čpār* 'trn, ostanek odlomljene veje na drevesu' in češ. *čpār* 'noht, kremplj' (glej Turbačev, navedeno delo IV, 147). Drugi člen domnevne zloženke je verjetno izpeljan iz psl. **kъlъ* 'okel', prim. sln. *pákelj* 'kavelj, skrivljen prst' < **pa-kъlъ*.

⁵⁴ Glej opombo 7.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Aufsatz werden die Spuren der urslawischen Präposition *sъ 'ähnlich, gleich, annähernd' im Slowenischen gesucht. Dafür werden 12 Substantive angeboten, die als lexikalisierte ehemalige präpositionale Syntagmen erklärt werden können, z. B. slowen. *spelude* (Pl. fem.) 'die Räude, die Krätze', *speludi* (Pl. Fem.) 'Schuppen von glühendem Eisen' < *sъ *peludi* (zu einem Substativ **peludъ* 'Staub, Spreu') 'was so wie Staub oder eine Spreu aussieht'. Der Wortbildungsalgorithmus wird von manchen Adverbialbildungen und Referenzen auf apelativischem und onomastischem Wortschatz bekräftigt. Anerkennend die vorgeschlagenen etymologischen und morphologischen Erklärungen, kann man die Existenz der Präposition *sъ in den genannten Bedeutungen, die aus den Ost- und Westslawischen Sprachen gut bekannt sind, auch fürs Slowenische in vorschrittlicher Periode vermuten.

O BESEDOTVORNIH VARIANTAH IMEN ZA PREBIVALCE KRAJEV NA ZAMEJSKEM KOROŠKEM V ZAMEJSKI KOROŠKI PUBLICISTIKI

Slovenska poimenovanja prebivalcev po krajevnih imenih na Koroškem v Avstriji so besedotvorno pisana, tvorjena z več kot desetimi obrazili, zajeta pa so tu predvsem iz časnikov, časopisov, zbornikov itd. v času 1900–1982. Posebno pozornost zbujejo imenske variante, kažoč zlasti rabo v besedilih različnih funkcijskih zvrsti.

In Carinthia (Austria), Slovene names of inhabitants derived from place names manifest a variegated set of over ten affixes (the material has been collected from newspapers, magazines, miscellanea etc. between 1900 and 1982). A special attention is invited by the variants of names showing the use in texts of different functional styles.

Variantnost imen za prebivalce krajev (naselij), izpeljank iz krajevnih imen, temelji predvsem na izbiri podstave in glasovnega obrazila. Pričujoči pretres tega vprašanja se omejuje na kraj. imena zamejske Koroške in se opira zlasti na gradivo, izpisano iz koroškega (celovškega) periodičnega tiska (od tednikov do letopisov oz. koledarjev) in večjega števila drugih publikacij, zadevajočih to jezikovno in zemljepisno področje, iz obdobja od začetka stoletja pa do osemdesetih let¹. Tolikšen časovni razpon utegne določeneje osvetliti tudi razvojne težnje teh jezikovnih sredstev. V upravnih in sodnih okrajih Koroške s slovenskim ali mešanim prebivalstvom,² na področju Šolske odredbe iz leta 1945³ in njegovih obrobij je približno devetsto krajev (nekateri imajo tudi po dvoje slovenskih imen in v nekaterih primerih gre za poimenovanje delov naselij): Za dobro tretjino izmed njih so v gradivu, izpisanim iz tiskanih virov, izpričana – vsaj s po kakim primerom – tudi imena za prebivalce, navadno v splošni (ali moški) obliki množine.⁴ Najmočnejša je pogostnost teh tvorjenk v tedenskem tisku, zlasti v poročilih o krajevnih dogodkih, kulturnih in športnih, kjer se od sedemdesetih let kot dejavnik in poročevalec vse bolj uveljavlja mlajši rod, medtem ko besedila publikacij bolj poredko segajo po tem jezikovnem sredstvu.⁵ Pri precejšnjem številu kraj. imen se izpeljanke za poimenovanje prebivalcev pojavljajo v dvojnicah, deloma pa tudi z več variantami.

¹ Za čas 1900–16 zlasti *Mir* in *Korošec*, 1921–41 *Koroški Slovenec*, 1945–82 *Koroška kronika*, *Nedelja*, *Slovenski vestnik*, *Družina* (vera) in *dom*, *Naš tednik* (*Kronika*), *Svoboda*, *Mladi rod*. Delo je bilo opravljeno s podporo Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu (Bahnhofstrasse 38/II, A-9020 Klagenfurt/Celovec).

² Avstrijska državna pogodba, člen VII – Staatsverträge betreffend die Wiederherstellung eines unabhängigen und demokratischen Österreich /.../ vom 15. Mai 1955.

³ Verordnung über die Neugestaltung der zweisprachigen Volksschule im südlichen Gebiet Kärnten (in der Fassung des Beschlusses vom 31. Oktober 1945).

⁴ Po narečnem gradivu, zapisanem v sedemdesetih letih (okoli 150 informatorjev), so izpeljanke za poimenovanje prebivalcev krajevno običajne pri kakih 600 krajih.

⁵ V dnevnikih slovenskih središč (Ljubljana, Maribor, Trst, Kranj) so krajevna imena zamejske Koroške sploh le pičlo prisotna. Tako je v dveh številkah dnevnika *Dela* (28. 1. in 11. 2. 1989, obkrat brez Sobotne priloge) s področja SRS 105 kraj. imen (335 omenb), s področja Jugoslavije (brez SRS) 94 (146), s področja avstrijske Koroške 13 (26) in ostale Avstrije (brez Koroške) 17 (24). Med omenjenimi

Pri dvobesednih kraj. imenih poleg njih rabe prav tvorjenke narekujejo razlikovanje dveh skupin: V eni so kraj. imena, ki v besedilni rabi praviloma nobenega izmed obeh delov ne izpuščajo in pri svojih tvorjenkah bodisi tudi ohranjajo oba dela ali pa vsaj kažejo tako težnjo k funkcionalno pogojeni variantnosti (kraj. imena s prvim *vas* v drugem delu npr. *Dobrla vas*,⁶ *Loga vas*, *Nonča vas* in nekateri posamezni primeri, npr. *Gospa Sveta*⁷, *Zgornja Vesca*, *Hudi Kraj*, *Škofji Dvor*, *Kriva Vrba*), v drugi, nič manjši, pa kraj. imena, ki v razvidnih položajih (npr. po prvi navedbi imena v dvodelni obliki) pogosto ali praviloma prvi (včasih sploh zgolj oficialni ali uradni) del imena izpuščajo in se pri tvorjenkah omejujejo na drugi del imenske podstave (npr. *Grebinjski Kloster*, *Slovenji Šmihel*, *Srednji Kot*, *Slovenji Plajberk*, *Železna Kapla*). Ime *Loga vas* ima samo tvorjenke iz obeh delov imena⁸, pri drugih imenih tega tipa so izpričane tvorjenke iz samo prvega dela (*Večna vas* – *veški*, *Večani*), spet za druga taka imena publicistični jezik uporablja diferencirano vsaj dve varianti (*Dobrla vas*, *Svetna vas*):

	<i>Loga vas</i> <i>Logovaščani</i> ⁹	<i>Dobrla vas</i> <i>Dobrolvaščani</i>	<i>Tvorjenke samo</i> <i>iz prvega dela</i>	<i>Večna vas</i> <i>Večani</i>
1900-16	1	2	7	–
1921-41	12	3	6	1
1945-50	5	1	1	2
1951-60	4	4	9	19
1961-70	12	2	4	1
1971-80	2	–	17	3
1981-82	–	–	34	2

koroškimi kraji daleč prednjačijo središča (posebno v oglasih podjetij), tu pa tam je omenjen kak kraj na športni strani (Bistrica/Feistritz ob Dravi, »v Poreču (Pörschach) na Koroškem« – verjetno *Poreče* ob Vrbskem jezeru). V dveh številkah celovškega Slovenskega vestnika (24. in 27. 1. 1989) je s področja avstrijske Koroške 46 kraj. imen (146 omemb), s področja SRS pa so štiri (s petimi omembami).

⁶ Pri dvobesednih kraj. imenih tipa *Dobrla vas* je izpust drugega dela publicistično redek, vendar v takile zvezi mogoč pojav: »pločnik oz. pot za kolesarje med Dobro in Goselno vasjo« (Naš tednik 1977, štev. 48, str. 4: Po naših krajih).

⁷ Kraj. ime *Gospa Sveta* (z edinim naglasom na drugem delu) je v krajevnem govoru neposrednega slovenskega zaledja poenostavljeno: *Svéte*, v *Svéta*h, prebivalci so *Svéčani*.

⁸ Za *Loga vas* pri Vrbskem jezeru je v rabi (krajevno pogovorno, publicistično bolj poredko, predvsem v krajepisnih sestavkih) tudi oblika *Hovs* in za prebivalce oblika *Holani* (bolj poknjiženo *Hovljani*). Taka dvojnost včasih povzroča nesporazum ali pa nehoteno hiperboliko: »Ni bilo lahko v tako kratkem času naučiti zbor, ki so ga takrat za tekmovanje v Borovljah sestavljali Šentvidčani, Bilčovščani, Logoveščani in Holani«. (Bogdan Pogačnik: Pel je za vse. Pavle Kernjak. Celovec, 1985, 59.)

⁹ V tej obliki (in v naslednjih primerih) so strnjene oblike, različne po spolu, sklonu, številu, pisavi itd., tudi tvorjenke za poimenovanje prebivalk, če so (z vidika oblike za prebivalce) predvidljive. V izpisanem gradivu so poimenovanja prebivalk (prebivalke) izpričana za 33 kraj. imen. V vseh primerih gre za izpeljavo z obrazilom *-k-*, izjeme so le *Žvabekarca* (1954, 1982), *Šmarječice* (1907) poleg oblike *Šmarječanke* (1953) (*Šmarjeta* v Rožu) in *Brojanice* (1931, 1952) poleg oblike *Brojanke* (*Brodi*). Publicistična pogostnost rabe pa je nizka: samo *Boroveljanke* oz. *Borovljanke*, *Celovčanke*, *Libučanke*, *Obirčanke*, *Pliberčanke*, *Radisanke*, *Šentjakobčanke* (v Rožu), *Zahomčanke* in *Kapelčanke* (*Železna Kapla*) imajo za seboj pet ali več primerov. Da pa *Selanke* (*Sele* pri Borovljah) daleč prekašajo prebivalke vseh drugih koroških krajev, je dobro razvidno iz preglednice, nadrobno razčlenjene po številu, sklonu in spolu, v avtorjevem članku Prispevki h koroški toponimiji v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku. 1. Krajevna imena s področja občine Sele 11. (Koroško Mladje 47 (1982), 78–79).

Za večino kraj. imen tega tipa so publicistično izpričane samo tvorjenke iz prvega dela podstave, neredko spremenjene (*Kotmara vas – Kotmirčani*, *Žitara vas – Žitrajčani*, *Pribla vas – Pribilci*), pri manjšem delu pa tvorjenke iz obeh delov podstave: *Stara vas* (pri Žitari vasi in pri Grebinju) – *Starovaščani*, *Trdnja vas – Trdnjevaščani*, *Trnja vas – Trnjevaščani*, *Velika vas* (pri Šentjakobu v Rožu) – *Velikovaščani* (vsi ti primeri z nizko pogostnostjo rabe). Pri kraj. imenu *Nonča vas* je oblika *Nončevaščani* izpričana samo dvakrat (1905, 1967) in tvorjenke iz samo prvega dela podstave enajstkrat, medtem ko je pri pridevniški tvorjenki razmerje obratno: *nončevaški* 16-krat (večinoma iz časa 1961-82) in samo dva primera za izpeljavo iz prvega dela podstave. Od drugih dvodelnih imen upoštevajo samostalniške tvorjenke oba dela podstave pri naslednjih primerih: *Gospa Sveta – Gosposvečani* (*Gosposvetčani*), *Hudi Kraj – Hudokrajčani*, *Kriva Vrba – Krivo-vrbčani* (toda *Vrba – Vrbļjani*), *Škofji Dvor – Škofjedvorčani*, *Spodnja Vesca – Spodnjeveščani*, *Zgornja Vesca – Zgornjeveščani* (1921–41/3×, 1945–50/2×, 1951–60/4×). Določnejši tvorjenki za *Slovenji Plajberg* (danes *Slovenji Plajberk*) sta *slovenje-plajberški* (navadno samo *plajberški*) in *Slovenjeplajberžani* (1965, 1967), tudi *Slovenji Plajberžani* (1905, 1923) (navadno pa samo *Plajberžani*, danes *Plajberčani*).

Tvorjenke dvobesednih krajevnih imen tipa pridevnik + samostalnik oz. posamostaljeni pridevnik (pri *Gospa Sveta* z obrnjenim zaporedjem) so, če upoštevajo kot podstavo oba dela, v okviru besedotvornih zakonitosti skoraj v celoti predvidljive. To velja tudi za izpeljanke tistih (zelo številnih) enobesednih kraj. imen, katerih podstava se končuje na *-č-*, *-ž-*, *-š-*, (obrazilo *-an-*) in na *-c-*, *-k-*, *-g-*, *-h-*, *-t-* z običajno spremeno (*-č-*, *-ž-*, *-š-*, *-č-*) (obrazilo *-an-*). Pri drugi, nekoliko manjši skupini tvorjenk je položaj dokaj zapleten tako glede podstave kakor tudi glede izbire obrazila. V našem stoletju, posebno od petdesetih let dalje se v izpeljankah za poimenovanje prebivalcev zamejskih koroških krajev pojavljajo naslednja obrazila: a) *-ani*, *-čani*, *-jani*, *-(j)ani* (tj. *-ani* s spremeno predhodnega soglasnika oz. soglasniškega sklopa) in *-arjani*, b) *-arji*, *-anarji*, c), *-ci*, *-anci*, *-janci* in *(j)anci* ter č) *-čiči*. V središču pozornosti tega razpravljanja so tista kraj. imena, ki se odlikujejo z razmeroma močno publicistično pogostnostjo in s tem – vsaj na posameznih področjih – razmeroma trdno jezikovno uzaveščenostjo, hkrati pa za poimenovanje prebivalcev razpolagajo z dvema obraziloma, v posameznih primerih s po tremi. Na osnovi izpisanega gradiva bi se dalo sklepati, da je obrazilo *-arjani*, »pristojno« le za poimenovanje prebivalcev številnih *Rut* (*Rute*), vedno brez variante, medtem ko obrazili *-anarji* in *-čiči* nastopata praktično zgolj v variantni vlogi.

Značilno in močno prisotno je variantno obrazilo *-arji* (poleg tega še *-anarji*) skupno z obrazili *-ani*, *-(j)ani*, *-čani*, kakor kažejo primeri *Djekše*, *Lepena*, *Remšenik*, *Rožek*, *Šentlipš* (pri Žitari vasi), *Škocjan*, *Žvabek* in deloma *Hodiše*, *Radiše*, *Rinkole*, *Škofiče*:

	<i>Djekšani</i>	<i>Djekšarji</i> (<i>Djekšanarji</i>)	<i>Žvabečani</i>	<i>Žvabekarji</i>
1900-16	3	15	4	1
1921-41	4	14 (2)	6	5

1945-50	–	1	–	–		
1951-60	5	5	3	10		
1961-70	3	5	3	5		
1971-80	1	3	10	9		
1981-82	–	–	–	1		
	<i>Rožečani</i>	<i>Rožekarji</i>	<i>Šentlipšani</i> (-lipčani)	<i>Šentlipšarji</i> (-lipšanarji)		
1900-16	4	14	–	–		
1921-41	–	2	6 (1)	– (1)		
1945-50	2	–	2	–		
1951-60	4	–	5	4		
1961-70	1	1	1	2		
1971-80	4	7	1 (3)	3		
1981-82	7	3	2	4		
	<i>Lepenčani</i>	<i>Lepenarji</i>	<i>Lepenci</i>	<i>Škocjančani</i>	<i>-arji</i>	<i>-ci</i>
1900-16	–	–	–	1	1	11
1921-41	–	–	–	1	29	1
1945-50	1	1	–	2	5	–
1951-60	4	1	2	–	3	3
1961-70	1	2	–	–	1	1
1971-80	6	–	–	2	5	–
1981-82	2	2	–	–	4	–
	<i>Radišani</i>	<i>-anarji</i>	<i>Hodišani</i>	<i>-anarji</i>	<i>Škofičani</i>	<i>-anarji</i>
1900-16	16	–	9	–	3	–
1921-41	25	4	10	5	8	4
1945-50	31	–	21	–	13	–
1951-60	95	–	17	–	21	1
1961-70	54	–	6	–	11	1
1971-80	168	–	20	–	4	–
1981-82	28	–	–	–	6	1
	<i>Rinkoljani</i> (<i>Rinkolani</i>)	<i>Rinkolanarji</i>	<i>Rinkolčani</i>	<i>Remšeničani</i>	<i>Remšenikarji</i>	
1900-16	–	–	1	–	–	
1921-41	3 (2)	–	1	–	–	
1945-50	1 (3)	1	7	–	–	
1951-60	5 (11)	13	–	1	2	
1961-70	1 (6)	1	2	–	–	
1971-80	1 (1)	1	–	–	1	
1981-82	–	–	1	–	2	

Dvojnici obstajata npr. tudi pri kraj. imenu *Prosoviče* (*Prosovičani – Prosovičarji*, 1933) in *Loče* pri Šentilju (*Ločani* 1975, 1978 – *Ločanarji* 1963, *Lončanarji* 1930). V vrsti izpeljank iz kraj. imena *Rinkole* je tretja, *Rinkolčani*, krajevno neobičajen prenos od katerega izmed imen z navadno tvorjenko na *-čani* ali pa odraz splošne težnje. Oblike *Djekšani*, *Šentlipšani*, *Hodišani*, *Radišani*, *Škofičani*, *Lepenčani*, *Škocjančani*, *Rožecani*, *Žvabečani*, *Remšničani*, *Rinkoljani* oz. *Rinkolani* so zborne, oblike na *-arji* (in *-anarji* pri kr. imenu *Rinkole*) na ravni širše pogovornosti, medtem ko so hibridne oblike na *-anarji* (modno pogovorne oz. žargonske) samo med vojnama močnejše vdirale v publicistično rabo (krajevna poročila).¹⁰ O oblikah na *-ci* bo beseda v naslednjem odstavku. Tudi za kraj. ime Bekštanj je poleg oblike Bekštanjčani izpričana druga, pogovorna na *-arji*.¹¹ Kot edino (neutrarno) obrazilo nastopa *-arji* pri nekaterih publicistično manj ali malo pogostnih kraj. imenih: *Bajdiše–Bajdišarji* (1900-16/2 ×, 1921-41/1 ×, 1945-70/4 ×), *Ovčna–Ovčnarji* (1948/4 ×, 1949, 1964), *Šajda – Šajdarji* (1921-80/12 ×, 1981-82/2 ×), najbrž tudi pri imenih *Kobel* (danes del Borovelj) – *Kobljarji*,¹² *Fužine* (kraj. pogovorno za Področco) – *Fužinarji*¹³ in *Pólane* (pri Šentlipšu v občini Žitara vas) – *Pólanarji*.¹⁴

Variantno razmerje obrazila *-ci* (ter *-anci*, *-janci*) do drugih je izpričano z obsežnim gradivom za kraj. imena *Dobrla vas*, *Šmihel* (pri Pliberku), *Žitara vas*, *Železna Kapla*, *Kotmara vas*, *Nonča vas* in še katera. Pri primeru *Železna kapla* preglednica upošteva tudi vprašanja izpusta (eliptičnosti) pri samem kraj. imenu, pri pridevniški izpeljanki in pri imenu za prebivalce (gl. tudi *Žitara vas*, *Nonča vas*):

	<i>Železna Kapla</i> <i>Kapla</i>	<i>železnokapelski</i> <i>kapelski</i>	<i>Železnokapelčani</i> <i>Kapelčani</i>	<i>Kaplanci</i>
1900-16	424	2	–	
	73	33	15	1
1921-41	728	2	–	
	83	23	18	2
1945-50	418	–	–	
	33	18	11	–
1951-60	1448	3	–	
	103	113	26	1
1970	197	1961-70	4	–
	34		88	13
		1971-80	16	1
			375	142
		1981-82	10	–
			142	48
				1

¹⁰ Podoben konglomerat predstavlja v koroški pogovorni nemščini npr. oblika »die Zellaner« (= *Selani*).

¹¹ Prim. alpsko poskočnico: Rožan' so pršl' / pa toвне stojo / so Bekštajnarij tantré, / se tanter bojo. (Korošec, 1908, podlistek.)

¹² Koroški Slovenec, 1933, šte. 12, str. 3.

¹³ Rok Arih, Pomnenje. Ljubljana 1970, str. 39. Kr. ime *Fužine* (= *Področca*) kakor nekatera druga kraj. imena in izraze iz krajevne govornice avtor spretno uporablja za zvrstnostno stilizacijo.

¹⁴ Dr. Franc Petek, Iz mojih spominov. Ljubljana – Borovlje, 1979, str. 18.

Tako izdvobesedne tvorjenke za prebivalce (oz. prebivalke) kakor (vsaj deloma) oblike *Kaplanci* so tu poleg splošne zaznamovanosti še posebej motivirane: Prva je očitno prevod iz nemščine (govor bivšega deželnega glavarja)¹⁵, v dveh primerih druge oblike gre za rimo¹⁶. Tako rekoč hapax legomenon je še četrta oblika *Kapljani*¹⁷. Medtem ko se je pri tem kraj. imenu uveljavila oblika na *-čani* že pred letom 1900, kaže gradivo za druga kraj. imena deloma precej drugačno časovno podobo razvoja:

	<i>Dobrolovaščani</i>	<i>Dobrolčani</i> ¹⁸	<i>Dobrolci</i>	<i>Šmihelčani</i>	<i>Šmihelci</i>
1900-16	2	1	6	19	2
1921-41	3	4	1	38	9
1945-50	1	–	1	24	3
1951-60	4	2	7	84	2
1961-70	2	2	2	38	–
1971-80	–	14	3	87	–
1981-82	–	34	–	60	–

Tudi prebivalci *Šmihela pri Djekšah* (1906, 1923), *Slovenjega Šmihela* (1906, 1927) in *Šmihela pri Wolfsbergu* (1978/4x, 1979) so v časopisnih poročilih le *Šmihelčani*. Še nekaj bolj ali manj značilnih primerov:

	<i>Metlovčani</i>	<i>Metlovci</i>	<i>Podjunčani</i>	<i>Podjunci</i>	<i>Šentjurčani</i>	<i>-ci</i>
1921-41	–	–	–	–	1	–
1945-50	–	–	1	2	–	–
1951-60	2	1	–	–	1	1
1961-70	1	1	–	–	1	–
1971-80	10	–	5	–	1	–
1981-82	2	–	7	–	2	–

¹⁵ »Slednji se je Pliberčanom hudo zameril, ko jih je nagovoril kot 'Železnokapelčanke in Kapelčane.« (Naš tednik 1980, št. 36, str. 1.

¹⁶ »Železna Kapla. (Slovensko društvo). *Kaplanci, ne bodite zaspanci!* (Koroški Slovenec, 1928, št. 24, str. 3 / Dnevne novice). – »Sm pa v Šajdo v ves hodiv, / m je pa strašilo se, / so zalene smreče priklanjale se. / Ko b' ta Šajda kna bila, / Maloveršnikov klanc, / bi Micka moja biva, / ne imel b' je Kaplanc.« (Slovenski vestnik, 1981, št. 18, str. 6 Valentin Polanšek: Bratovska jesen). – Oblika *Kaplanci* (zapisana tudi *Kapljanci*) prihaja iz krajevne govorice trga in občinskega zaledja (obirsko narečje), medtem ko ima oblika *Kapelčani* širše, področno zaledje v Podjuni in Rožu (vendar se je v poknjženi obliki uveljavila izgovarjava /l/).

¹⁷ Mohorjev koledar, Celovec 1962, str. 87: (igra) »s katero so razveselili tudi Bistričane na Zilji in Globošane ter Kapljane v Podjuni.«

¹⁸ Izpeljanke *dobrol(j)ski*, *Dobrol(j)čani*, *Dobrol(j)ci* (z naglasom na drugem zlogu) odločno kažejo, da bo treba delno popraviti nekdanjo (1958) etimologijo imena *Dobrla vas*.

	<i>Grabštanjčani</i>	<i>-štanjci</i>	<i>Kotmirčani</i>	<i>Kotmirci</i> ¹⁹	<i>Grebinjčani</i>	<i>-ci</i>
1900-16	1	1	1	–	14	1
1921-41	2	–	21	–	15	–
1945-50	–	–	23	–	6	–
1951-60	2	–	40	3	13	–
1961-70	–	–	8	–	3	–
1971-80	5	0	37	1	–	–
1981-82	2	1	28	–	1	–

	<i>nončevaški</i>	<i>nonški</i> (<i>minonški</i>)	<i>Nončevaščani</i>	<i>Nončani</i> (<i>Minončani</i>)	<i>Minonci</i> ²⁰
1900-16	1	–	1	–	–
1921-41	1	–	–	–	–
1945-50	1	–	–	–	–
1951-60	–	–	–	(1)	1
1961-70	3	1	1	3	–
1971-80	6	–	–	1 (2)	2
1981-82	7	– (1)	–	1	1

	<i>žitarovaški</i>	<i>žitarski</i>	<i>žitrajški</i> (<i>štrajški</i>)	<i>Žitrajčani</i> (<i>Štrajčani</i>)	<i>Žitrajci</i> ²¹ (<i>Štrajci</i>)
1900-16	–	4	7	–	4
1921-41	3	20	7	– (1)	2
1945-50	2	3	3 (1)	–	3
1951-60	1	3	19 (2)	– (2)	6
1961-70	1	3	37	2	4
1971-80	–	–	172 (1)	16	8
1981-82	–	–	215	9	7

Pri drugih, precej številnih kraj. imenih z varianto na *-ci* je sicer pogostnost rabe dokaj majhna, odraža pa podobno razvojno težnjo: *Grabalja vas*: *Grabaljci* (1924, 1955) – *Grabaljčani* (1948/2x, 1950, 1962); *Letina*: *Letinci* (1950, 1970) – *Letinčani* (1954/2x); *Osoje*: *Osojci* (1953) – *Osojčani* (1979); *Kršna vas*: *Kršinci* (1963); *Skočidol*: *Skočidlanci* (1927, 1956) – *Skočidolčani* (1927, 1952); *Svatne*: *Svatinci* (1952, 1963) – *Svatinjani* (1954) (s krajevno zaznamovanostjo: *Podkraj* – *Podkraj*).

¹⁹ Posamezne druge oblike so še: *Kotmarčani* (1946), *Kotmirščani* (1951–60/2 ×), *Kotmirčiči* (Kalendar SK 1952, 108) in *Hotmirci* (Mladi rod 1975, 1.–2., str. 22, z začetnim *H* verjetno po analogiji *Kotlje* – *Hotuljci*).

²⁰ Doslej neupoštevani zlog *Mi-*, ohranjen le delno pri tvorjenkah (v narečju *mən-*, *mn-*) poziva k delni reviziji doslejšnje (1958) razlage tega imena. Hkrati utegne v tem začetnem zlogu tčati tudi glasovna razrešitev krajevnih dublet *Nonča v.* : *Lonča v.*

²¹ Poleg teh oblik se pojavljajo zlasti v obdobju 1921–41 še *Žitaran* (4 ×), *Žitarci* (3 ×), *Žitarovci* (1 ×). Za nekdanje vino iz te pokrajine viri navajajo obliko *žitarec* (1900–16/7 ×, 1921–41/5 ×, 1945–50/4 ×). Prim. tudi Dr. Franc Petek, Iz mojih spominov, Ljubljana – Borovlje 1979, str. 17: »Vino, ki je rastlo od Žitare vesi do Globasnice, se je imenovalo Štarc, ne Žitrajc pa tudi ne Starc, kot nekateri pišejo.«

čani (1909, 1954/4x); *Klopinj*: *Klopinjci* (1934) – *Klopinjani* (1938) – *Klopinjčani* (1979, 1982); *Selo* (pri Škocjanu v Podjuni): *Selci* (1930, 1931); *Krčanje*: *Krčanjci* (1931, 1946, 1959); *Vidra vas*: *Vidrinci* (1948), *Bidrinci* (1953). Samo v treh primerih gre za nekoliko večjo pogostnost v publicistiki: *Goselna vas*: *Goslinci* (1906, 1946, 1981) – *Goselci* (1946) – *Goslinčani* (1911/2x); *Pribla vas*: *Pribilci* (1945-50/2x, 1951-60/4x, 1961-70/21x, 1971-80/4x) – *Priblani* (1951, 1952) in *Strpna vas*: *Strpinci* (1901, 1948, 1950, 1952/4x, 1961, 1971) – *Strpjani* (1952, 1953).²² Manjše število kraj. imen ima izpeljanko z obrazilom *-anci* (*janci*): *Gorje* (na Zilji) – *Gorjanci* (1912, 1923, 1933, 1934, 1977/3x, 1978), *Gora* (pri Bilčovsu) – *Gorjanci* (1952, 1954, 1959/5x). Z variantami tekmuje obrazilo *-anci* pri naslednjih kraj. imenih: *Kneža*, *Mokrije*, *Podgorje*, *Sreje* (pri Šentjakobu v Rožu):

	<i>Knežanci</i>	<i>Knežani</i>	<i>Mokrijanci</i>	<i>Mokrijani</i>	<i>Podgorjanci</i>	<i>-ani</i>
1900-16	1	1	1	2	6	–
1921-41	1	2	2	–	5	–
1945-50	–	1	3	–	1	4
1951-60	8	1	6	1	2	3
1961-70	–	1	–	1	2	–
1971-80	–	–	1	–	–	–
1981-82	–	–	–	–	–	–

Poleg oblike *Podgorjanka* (1955), ki ustreza oblikama *Podgorjan* in *Podgorjanec*, se je pojavila tudi že *Podgorčanka* (1988, 1989), *Sreje* se pojavljajo poredkoma: *Srejanci* (1952, 1957, 1976) – *Srejani* (1950, 1961).

Glede tvorbe in rabe izpeljank za poimenovanje prebivalcev izreden primer je kraj. ime *Borovlje*:

	<i>Borovčiči</i>	<i>Borovljanci</i>	<i>Borovljani</i>	<i>Boroveljčani</i>
1900/01	5	–	1	–
1905/06	20	14	–	–
1908/09	11	14	7	–
1910/11	6	10	1	–
1900-11	42	38	9	–

	<i>Borovčiči</i>	<i>Borovljanci</i>	<i>Borovljani</i>	<i>Boroveljčani</i>
1921-30	10	12	6	–
1931-41	10	28	–	–
1921-41	20	40	6	–

²² Tudi v krajevem narečju, vsaj v Podjuni južno od Drave, raba izpeljank na *-ci* peša. Od osmih spraševancev za *Goselno vas* jih je šest navedlo obliko na *-ci*, eden se je odločil za *-ci* in *-čani*, najmlajši pa samo za *-čani*; tudi za *Šmihel*, *Metlovo*, *Priblo vas* (v Podjuni) uporablja srednji in mlajši rod v krajevni govorici vse češče oblike na *-čani*.

1945-50	4	3	2	7
1951-55	9	4	10	3
1956-60	12	3	2	2
1945-60	25	10	14	12
1961-70	8	9	7	7
1971-82	4	2	6	77

S sodobnega vidika je danes knjižna (zborna) gotovo oblika *Boroveljčani*. V koroški zamejski publicistiki se je pojavila šele po zadnji vojni, uveljavila pa okoli leta 1970. Oblika *Borovljanci* je širše pogovorna (*Brolanci*), *Borovljani*²³ (z naglasom na obrazilu) je zastarevajoča knjižna, oblika *Borovčiči* se v današnji publicistiki pojavlja poredko v krajepisnih in memoarskih sestavkih in se vse bolj umika iz širše jezikovne zavesti²⁴. Obrazilo *-čiči* je (bilo) publicistično deloma običajno še za nekatere druge kraje Spodnjega Roža, npr. za *Glinje*, *Podsino vas*, *Svetno vas*, *Strugo*.

	<i>Glinjčani</i>	<i>Glinjčiči</i>	<i>Svetinčani</i>	<i>Svetinčiči</i>	<i>Svetnovaščani</i>
1900-16	18	1	6	—	—
1921-41	19	—	—	—	—
1945-50	12	2	—	—	—
1951-60	6	—	—	—	—
1961-70	3	—	—	3	1
1971-80	5	—	—	—	—

Prebivalci *Podsino vasi* so *Podsinjčani* (1906, 1927/28, 1960) in tudi *Posinčiči* (1955), *Psinčiči* (1968), prebivalci *Struge* pa *Strujčiči* (1949, 1964 v zgodovinski povesti oz. ljudskih verzih).²⁵

Tudi obrazili *-jani* in *-čani* (npr. *Kamen* v Podjuni, *Šentpeter na Vašinjah*, *Kloster* pri Grebinju, *Šteben* v Podjuni, *Dvor* pri Šmihelu) tekmujeta med seboj, nadalje obrazili *-ani* in *-čani* ter *-jani* (z okrnjeno podstavo) in *-ani* (npr. *Šentilj* ob Dravi, *Žihpolje* oz. *Vogrče*, *Pogrče*, *Čirkovče*):

	<i>Kamenjani</i> (<i>Kamejani</i>)	<i>Kamenčani</i>	<i>Štebjani</i> (<i>Štebnjani</i>)	<i>Štebljani</i>	<i>Štebenčani</i>
1900-16	—	—	1 (2)	—	2
1921-41	3	4	6	—	1

²³ Po mestu naglasa se tako loči od krajevno pogovorne (zastarevajoče) oblike (*v Brovlinā*, *z Brovlan* = *v Borovlje*, *iz Borovelj*).

²⁴ Za mlajše koroške bralce je večinoma že vprašanje, iz katerega kraja so pravzaprav *Borovčiči* (str. 25, 27 v Petkovih spominih, 1979), saj se same Borovlje pojavijo šele nekaj odstavkov pozneje.

²⁵ Prim. še Dr. Anton Feinig, *Krajevna, ledinska in hišna imena v Rožu*. Bistrica v Rožu. (= Letno poročilo Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu. Šolsko leto 1975/76, str. 72): »Poleg imena *Bastarca* pa rabijo stari ljudje tudi ime *Fužine* oz. *Fožine*. Saj so Bistričanom rekali še pred nedavnim *Fožinčiči*«.

1945-50	–	1	4	1	–
1951-60	8	3	12 (1)	–	–
1961-70	11	1	3	–	1
1971-80	–	13	6 (1)	3	–
1981-82	1 (13)	–	–	–	–

	<i>Dvorjani</i>	<i>Dvorčani</i>	<i>Šentpetrjani</i>	<i>Šentpetrčani</i>
1900-16	–	–	–	1
1921-41	2	1	5	1
1945-50	3	1	5	1
1951-60	9	–	1	2
1961-70	1	–	–	1
1971-80	3	–	1	1
1981-82	1	–	–	–

Podatki izpisov za *Šmohor* so: *Šmohorjani* (1901, 1933) in *Šmohorčani* (1933), za *Podkloster*: *Podklostrčani* (1910/2×) in *Podklostrjani* (1948/2×, 1949), za *Kloster* (*Grebinjski Kloster*): *Klostrjani* (1910, 1938) in *Klostrčani* (1930, 1935, 1938/3×, 1939).

	<i>Šentljani</i>	<i>Šentljčani</i>	<i>Žihpoljani</i>	<i>Žihpoljčani</i>
1900-16	–	3	4	–
1921-41	<i>Šentljani</i>	3	–	1
1945-50	–	13	–	1
1951-60	–	3	–	7
1961-70	–	3	–	6
1971-80	<i>Šentljani</i>	12	–	1
1981-82	<i>Šentlani</i> (2×)	–	–	–

Za *Sreje* pri Škocjanu in za *Komelj* je le malo podatkov: *Srejani* (1951) – *Srejčani* (1951, v dopisu iz Šentvida v Podjuni); *Komljani* (1953, 1964) – *Komeljčani* (1955/3×, 1958, *Komelčani* 1963, 1982). *Pogrče* (*Pogrjani*, 1924 – *Pogrčani*, 1924) pa se glede izpeljave ujemajo s primeroma v spodnji preglednici.

	<i>Vogrjani</i> ²⁶	<i>Vogrčani</i>	<i>Čirko(v)lani</i>	<i>Čirkovčani</i>
1900-16	1	16	–	–
1921-41	7	12	–	–
1945-50	–	2	1	–
1951-60	12	6	2	1
1961-70	4	16	–	–
1971-80	14	12	–	1
1981-82	5	2	2	3

Razmerje med temi variantami je mogoče ugotoviti večidel že z bežnim pogledom v narečno kartoteko kraj. imen. Od zgoraj navedenih kraj. imen imata *Klošter* in *Šmohor* izpeljanko na *-čani*, *Dvor*, *Pogrčce*²⁶ in *Žihpolje* (vsaj s širšo okolico vred) poleg na *-jani* (oz. *-ani*) tudi na *-čani*, večina pa pozna tvorjenke samo z obrazilom *-jani* (oz. *-ani*). Da tudi domačin – celo v istem časopisnem poročilu – uporablja oboje oblike, bi se dalo sklepati po primeru za *Čirkovče*²⁷. Čeprav je pri posameznem imenu razvoj lahko tudi obraten, je vendarle tudi pri tej skupini dvojnic opazna težnja k zelo pogostnemu obrazilu *-čani* (oz. *-ani* z neokrnjeno podstavo na *-č-*). Tudi dejstvo, da se pisci pri vgrajevanju »novih« kraj. imen v sistem izpeljank za poimenovanje prebivalcev tako rekoč samogibno »odločajo« za oblike na *-čani*²⁸, opozarja na ekspanzivnost in tvornost tega obrazila.²⁹

РЕЗЮМЕ

Подобно русским, словенские наименования жителей по месту их происхождения или жительства словообразовательно пестры и многообразны. И в словенском языке существует более десятка таких словообразовательных моделей. Статья относится к названиям жителей населенных пунктов, находящихся на юге австрийской Каринтии, и опирается преимущественно на газеты, журналы, сборники и т. д. (1900–1982). Особое внимание уделяется названиям жителей, имеющим словообразовательные варианты. В статье сделана попытка раскрыть их стилистическое (в смысле языковых жанров) употребление и развитие.

²⁶ V krajevnem narečju je v vseh oblikah akut. *ú*: [úgarča, za úgarčami; úgarški, úgarjani], ta pa tu nikoli ni odraz za stari nosnik *φ*. Tisti etimologi, ki to kraj. ime povezujejo z *Ogri* (v kr. narečju *uógrí*, še z nazalno ali pa že denazalirano izgovarjavo), očitno nasedajo sodobni pisni obliki. Prim. še nagrobni napis iz Vogrč: *Gospod / Josip Ichzenthaler / rojen v Celji dne 14. maja 1808. / v mašnika posvečen dne 4. avgusta 1834(?) / umrl dne 21. aprila 1882. / Skozi 33 let župnik v Ugerčah.*

²⁷ Pisec se je podpisal z »Riečan«, imenom za prebivalca pokrajine ob reki Bistrici (*Na rísci*) od Nonče vasi do Doba, kjer so tudi Čirkovče. (Slovenski vestnik 1982, štev. 3, str. 7.)

²⁸ Taki zapisi novejšega datuma so: *Virunčani* (Virunum) (Slovenski vestnik 1974, štev. 29, str. 4); *Radentheinchani* (Radenthein), v raznih pisnih inačicah od 1970 do 1979 18-krat, npr. *Naš tednik*, 1979, štev. 50, str. 6 / *Šport*; *Magdalenčani* (Magdalen, Šmadlen) (*Naš tednik*, 16. 9. 1988, str. 14 / *Šport*).

²⁹ Prim. Slovenska krajevna imena, Leksikoni Cankarjeve založbe, Ljubljana 1985, 358 str.; in Krajevni leksikon Slovenije, Repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in turističnimi podatki vseh krajev Slovenije, Uredil Roman Savnik (deloma s sodelovanjem Franceta Planine), I/1968–IV/1980, Ljubljana. Obe deli se omeujeta na področje SR Slovenije, slovenskega zamejstva v Italiji, Avstriji (na Koroškem in Štajerskem) in na Madžarskem ne upoštevata. – Prim. še Slovar' nazvanij žitelej (RSFSR). Okolo 6.000 nazvanij. Pod redakcijo A. M. Babkina. Moskva 1964, 398 str.

ZGRADBA NEGLAGOLSKIH TVORJENK V VORENČEVEM SLOVARJU

Že za Brižinske spomenike ugotovljena tipološka pretvorbena-(besedo)tvorna izoblikovanost tako na ravni besedotvornih vrst kot tudi besedotvornih pomenov je preusmerila raziskovalno težišče na besedotvornomorfemske zapolnitve izoblikovanih tvorbenih vzorcev, na premenske, razvrstitvene, pomenske in izrazne posebnosti tvorjenk; na področju premen in razvrstitev obrazil (glede na podstavo) je ugotovljena ujetost v okviru jezika 16. stoletja, pomensko in izrazno bogastvo obrazil pa je večje, čeprav še vedno zaostaja za sodobnim knjižnim jezikom.

Derivatives, with the exception of verbs, in Gregor Vorenc's manuscript dictionary (18th century) are analyzed with respect to their word-formation patterns, affixes, semantics, morphological features, and compatibility of bases and formants.

1 Razčlenitev neglagolskih tvorjenk v Vorenčevem rokopisnem latinsko-slovenskem slovarju (dalje VS)¹ predstavlja celoto z razčlenitvijo glagolskih tvorjenk v slovarju istega avtorja². Predstavitev vseh tvorjenk v VS se po eni strani navezuje zlasti na izsledke besedotvorne razčlenitve Trubarjeve Cerkovne ordninge (dalje CO), pa tudi Brižinskih spomenikov (dalje BS),³ po drugi pa na besedotvorne lastnosti sodobnega knjižnega jezika⁴.

Gradivo za celotno besedotvorno analizo je vezano na obrnjeno, torej slovensko-latinsko varianto VS, ki jo je v okviru Inštituta za slovenski jezik pri ZRC SAZU pripravil J. Stabej⁵. V ta namen je bil pregledan celotni obrnjeni slovar, ki

¹ Gregorij Vorenc, *Latinsko-slovenski slovar (v rokopisu)*; po podatkih J. Stabeja iz njegovega (tipkopisnega) uvoda v obrnjeno slovensko-latinsko varianto slovarja (gl. dalje) je Vorenc sam zapisal (na list 235^b), da je delo končal 1706. leta. – V razčlenitvi se ne spuščam v razmejevanje deleža pri avtorstvu slovarja med Kastelecem in Vorencem. Vsaj nekaj besed o prav očitnih, zlasti glasovno-naglasnih posebnostih je bilo zapisanih v razpravi o glagolskih tvorjenkah istega slovarja (gl. op. 2). Naj tu ponovim samo misel, da tudi iz lastnega poznavanja južne notranjščine (govor, iz katerega izhajam) lahko potrdim, da slovar vsebuje veliko posebnosti tega govora na vseh jezikovnih ravneh, ki jih pač slovar lahko zajame. Upoštevanje spoznanj zlasti iz dela J. Riglerja, *Južnonotranjski govori*, Ljubljana 1963 (dalje JNG) pa tudi terenske raziskave s pomočjo posebej za ta namen pripravljene vprašalnice (upoštevanje besednih posebnosti, obeh skladenjskih področij s poudarkom na besednem redu – stalna stava, in oblikoslovja) bi gotovo veliko pripomoglo k res konkretni razmejivji Kastelečevega deleža, ki je zaposlovala že marsikaterega našega jezikoslovca. – O Vorenčevem delu prim. še J. Šolar, *Vorenčev slovar*, SR 3 (1950), 91–97.

² Prim. A. Vidovič-Muha, *Zgradba glagolskih tvorjenk v Vorenčevem slovarju*, Barok v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 9 (v tisku).

³ Prim. A. Vidovič-Muha, *Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordningi*, SR 3 (1984), 245–256; ista, *Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi*, 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 6, Ljubljana, 1986, 349–374; ista, *Zgradba tvorjenk v Brižinskih spomenikih*, Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 10 (v tisku).

⁴ Za sodobni knjižni jezik se sklicujem na besedotvorno gradivo iz Slovenske slovnice J. Toporišiča, Maribor 1976, 114–173 (dalje SS 1976).

⁵ M. Kastelec – G. Vorenc, *Slovensko-latinski slovar*, 1578 strani tipkopisa in uvod – 24 strani tipkopisa, 8 strani opomb s statistično preglednico gesel (po črkah), kazalk. Pohlinovih pripisov,

po podatkih Stabejevega uvoda obsega 15964 gesel in 1335 kazalk. Tu naj še enkrat ponovim, da me je razmeroma natančen pregled te obrnjene variante VS prepričal o delu temeljne vrednosti za našo jezikoslovno znanost, ne samo zaradi številnosti sprejetih gesel, ampak predvsem zaradi živosti in bogastva ponazarjalnega gradiva in množice strokovnih poimenovanj.⁶

2 Razčlenitev neglagolskih tvorjenk zajema (tvorjeni) samostalnik, pridevnik in prislov; največ je seveda samostalnikov.

2.1 Med tvorjenimi samostalniki jih je po pričakovanju največ nemodifikacijskih, med njimi pa prevladujejo tisti, ki imajo zgradbo skladijske podstave (dalje SPo) tipa (a),⁷ tj. v SPo je zaimensko jedro, ki se skupaj s slovničnim pomenom pretvarja v obrazilo⁸, in prilastkov odvisnik; gre torej za tip, ki zajema navadno izpeljavo (a₁) – praktično že v prvih zapisih slovenskih besed (BS) daleč najpogostejši, npr. *manjk-a-nje* ← [to, da] *manjka*[-ø], tvorbo iz predložne zveze (a₂), npr. *pri-streh-ek* ← [tam_m, kjer je] [pri] *streh* [-i], [] → -ek, [] → pri-, -streh-, in medponsko-priponsko zlaganje (a₃), npr. *drv-o-sek-ø* ← [tisti, ki] *seka*[-ø] *drv* [-a], [] → -ø, [] -o-, *drv-*, -sek-. Kot je znano, gre pri tipu (a) zaradi prisotnosti priponskega obrazila ali pripone za možnost pretvorbene povezave s sestavinami pomenske podstave povedi (propozicije) in s tem seveda za možnost razločevanja besedotvornih pomenov. Po pogostnosti sledi besedotvorni modifikacijski tip, zaznamovan s (c), pri katerem se obrazili nejedrni del SPo; med samostalniškimi tvorjenkami je veliko več modificiranih izpeljav, tip (c₁) npr. *prostor-ec* ← [majhen] *prostor*[-ø], [] → -ec, *prostor-*, kot pa sestav, tip (c₂), npr. *pra-ded* ← [nekdanji] *ded*, [] → pra-, -ded, med tvorjenimi glagoli pa je prav sestava prevladujoča besedotvorna vrsta, in sicer že od BS dalje. Za tip (b) – zloženke z enomorfemskim medponskim obrazilom – je le nekaj primerov: *špot-ødelavec* ← *delavec špot*[-a], [] → -ø-, *špot-*, *delavec*; prirednih zložen – tip (č) – med tvorjenkami ni bilo najti.

Gantarjev prevod Vorenčevih uvodnih latinskih zapisov idr. To tipkopisno gradivo, ki ga hrani Inštitut za slovenski jezik pri ZRC SAZU, sem z dovoljenjem upravnika Inštituta uporabila pri besedotvorni analizi. – V uvodu J. Stabej, natančno poroča zlasti o zgodovini tega slovarja, o avtorstvu, posredno tudi o razmerju do avtorstva prvega (rokopisnega) slovarja s slovenskimi geselskimi iztočnicami iz približno istega časa z naslovom (po Ž. Zoisu) *Krajnsko besedische pisano*, o jezikoslovnem pomenu tega slovarja idr. Med drugimi avtorji, ki so obširneje pisali o tem slovarju, naj bodo omenjeni naslednji: A. Breznik, *Slovenski slovarji*, RDHV III, Ljubljana, 1926, 110–114, 116–121, 132–141, 143; F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega pismenstva*, ČJKZ IV (1924), 139–146; J. Šolar, SR 1950, 91–97; S. Suhadolnik, SBL I, 640, II, 381. Več v omenjenem Stabejevem uvodu.

⁶ Samo za primer naj navedem ugotovitve J. Stabeja, predstavljene kot komentar h geslu *zelišče* (str. 1465): »Vorenčev slovar je zlata jama slovenskih rastlinskih imen; ker je Vorenc običajno pristavljaj skoraj vsakemu imenu pridevek z zeliščec, je lahko najti v alfabetařiju pod geslom z zeliščec okrog 250 slovenskih rastlinskih imen...« Razčlenitev že samo strokovnega izraza v tem slovarju bi bila pomemben prispevek k poznavanju poimenovalne zgodovine posameznih strok (tudi npr. prava, etnologije, drugih naravoslovnih ved (ne samo botanike), npr. mineralogije, zoologije idr.).

⁷ Osnovni skladijskopodstavni vzorci (glede na besedotvorne vrste in besedotvorne pomene) so predstavljeni v delu A. Vidovič-Muha, *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zložen*, Ljubljana, 1988, zlasti str. 7–37.

⁸ Spoznanja o jedrni nemodifikacijski in nejedrni modifikacijski obrazilni pretvorbivosti že v besedotvorni teoriji J. Toporišiča, npr. v njegovi SS 1976.

2.1.1 Začnimo s tipom (a).

2.1.1.1 Samostalniki iz glagola. Pojavljajo se vsi besedotvorni pomeni, ki jih pozna sodobni knjižni jezik in ki jih najdemo tudi že v BS (odsotnost pomena mesta dejanja v teh besedilih je pripisati naključju, saj gre za zvrstno vezanost besedila) pa tudi v CO.

2.1.1.1.1 Dejanje

- o** *blisk-o*, *drk-o* (V(orenc): dejanje 251)⁹, *napok-o* (tudi *napočenje*), *odgovor-o*, *naskok-o*, *narod-o* (V: zrojenje 547), *odpis-o*, *otok-o* (V: garla bolešjan, angina 711), *poboj-o*, *podboj-o*, *porod-o*, *porok-o*, *predgovor-o*, *prigovor-o*, *pristop-o*, *smrad-o*, *spoved-o*, *kolosek-o*;
- a** *zabav-a*, *zapreg-a*, *prihod-a*¹⁰ (V: pergodenie, padiz, padanje, šrezha, pergudik, prihoda 948), *priprav-a*, *sprav-a* (V: pravo delati 1153);
- (j)a** *hoj-a*;
- ba** *bram-ba* (V: še v branbo postaviti 43), *mol-ba* (V: ena profhnia, šuplica, spomyn 505), *nared-ba*, *strež-ba*;
- ija** *barat-ija* (V: kupzhia, kupzhovanie 15), *morija*;
- nka** *ruva-nka* (V: arvanie, metanje, štritanie, aruvanje, ali ruvanka 1070);
- nja** *proš-nja*;
- ota** *drem-ota*;
- ava** *kurj-ava*;
- tva** *se-tva*, *že-tva*;
- ec** *odpad-ec* (V: neobstanik, punt, pomankanje, puntarštvu 649), *prd-ec*;
- (o/-a/-e-ova)nje** *ajfr-anje* (V: nevošhlivošt, savidost, suparstanie 3), *andl-anje*, *arnč-anje*, *bandiž-anje* (V: nepokornost 15), *bavk-anje*, *bez-anje*, *odlež-anje*, *arn-ovanje* (V: ceilenie 10), *bog-ovanje* (35), *belj-enje*, *bled-enje* (V: smota, šfalenie 28), *blešč-enje*, *dobl-enje*, *glaj-enje*, *blisk-anje*, *bljuv-anje*, *cimpr-anje*, *cvibl-anje*, *čuv-anje*, *dav-anje*, *del-anje*, *garb-anje* (V: nosh sa koshe garbanie 195), *izbr-anje* (V: isvolenie 279), *lad-anje* (V: enu gmajn gošpodo-vanje 407), *napis-anje*, *manjk-anje*, *molč-anje*, *noterdj-anje*, *obris-anje*, *odpis-anje*, *odpad-anje*, *odrez-anje*, *ost-anje*, *pokreg-anje*, *pomag-anje*, *sej-anje*, *bod-enje* (V: bodenie, pikanie 32), *brij-enje*, *doštev-enje*, *dveč-enje*, *fal-enje*, *izreč-enje*, *izroč-enje*, *odskoč-enje*, *nalož-enje*, *napoč-enje*, *optež-enje*, *odvrt-enje*, *privošč-enje*, *rast-enje*, *razvesel-enje* (V: trošht, troštanie 103), *reč-enje*, *skrb-l-enje*, *skriv-enje*, *zapr-enje*, *boj-ovanje*, *čag-ovanje*, *čisl-ovanje* (V: urshoh, raslog, raitinga, razhun 89), *čud-ovanje*, *odpek-ovanje*, *obar-ovanje*, *obez-ovanje*, *oblast-ovanje*, *očit-ovanje*, *smil-ovanje*, *da-nje* (V: ali dajanje 102);
- tje** *bi-tje* (V: proga zhernavka, /.../ vdarez, vdarjenje, byenie 26), *dobi-tje*, *odbi-tje* (V: odbienie 639), *pobi-tje*;
- j** *proda-j* (V: blagu na prudai 978);
- ak** *odhod-ek* (V: odhod, odhajanie 643), *prigod-ek*;

⁹ Številke strani so navedene po Stabejevi (tipkopisni) obrnjeni varianti Vorenčevega slovarja. Vorenčeva občasna znamenja nad nekaterimi črkami, npr. (·) nad š in s, niso upoštevana, ker so za obravnavana vprašanja nerelevantna.

¹⁰ Verjetno gre za napačen Vorenčev zapis južnonotranjskega γ z *h* namesto z *g*.

- tek** *uži-tek*;
- ilo** *obha-ilo, oprav-ilo* (V: ena [flushba 692]);
- ov** *klet-ov, molit-ov*;
- tev** *se-tev, že-tev*;
- h** *sme-h*;
- ež** *glad-ež*.

Razvrstitveno posebno je še vedno največkrat obrazilo *-nje*; za obravnavani besedotvorni pomen se lahko pojavlja ob kateri koli glagolski podstavi, ne glede na njene vidske ali kake druge posebnosti (npr. prevzetost, narečnost); je kot sopomenka tako rekoč vseh obrazil, zlasti pa še ničtega; poleg *napok-ø* tudi *napoč-enje, odpis-øl-anje*, poleg *bram-ba* še *branj-enje, odhod-ekl-enje, proš-njal-enje* ipd.; obrazilo *-nje* se, kot je znano, razvršča na besedotvorno podstavo, ki ohranja glagolsko pripono; tvorjenka ima torej vse možne morfeme podstavnega glagola, njuna pomenska zveza je ohranjena do največje možne mere. – Kaže, da besedotvorje še v začetku 19. stoletja v glavnem ne upošteva razvrstitvenih pravil; prav za pomen dejanja je obrazilo *-nje* mogoče praktično ob vsaki izglagolski podstavi. – Posebnost obravnavanih tvorjenk v VS pa je vezana tudi na pogostnost glagolske pripone *-ova(nje)*, ki se večkrat pojavi kot sopomenka priponam *-al-e(nje)*, npr. *čisl-oval-a-nje, čud-oval-a-nje, odtek-oval-a-nje, očit-ova-l-a-nje, cag-oval-a-nje*. Glede premen velja, da tudi v VS največkrat ni uresničen preglas: *boj-ova(nje), kupč-ova(nje)* ipd. Tudi sicer se ohranjajo nepremenjene oblike, npr. *izvol-e(nje), naudar-a(nje), žvrgol-e(nje)*, in s tem nedvoumnejša pomenska zveza z motivirajočim glagolom. Prav zaradi tako rekoč paradigmatske razvrstitve obrazila *-nje* se pojavijo nepričakovane zapolnitve morfemskih šivov, npr. *doštev-e(nje)*.

Glagoli, iz katerih je nastala besedotvorna postava, so lahko posebni: zaradi a) prevzetosti, navadno iz nemščine ali italijanščine; v sodobnem knjižnem jeziku jih ni več, npr. *arn-ova(nje), barat-i(ja)*, ali pa so v glavnem neknjižni, npr. *ajfr-a(nje), andl-ova(nje)*; b) lastnih tvorbenih posebnosti – gre predvsem za sestavne glagole,¹¹ npr. *odbež-a(nje), izlag-a(nje), doštev-e(nje)*, za posebnosti glagolske pripone, npr. *čud-ova(nje), na-udar-a(nje)*, za vzglasni *v* ob *l*, npr. *lad-a(nje), za vlad-a(nje)*, idr.; c) narečnosti, neživosti v sodobnem jeziku, npr. *bandiž-a(nje), dveč-e(nje), bog-ova(nje), smil-ova(nje), mol-(ba), dav-a(nje)*.

2.1.1.1.2 Vršilec dejanja. – Ob podstavi, v glavnem iz nedovršnih glagolov, se razvrščajo poslednja obrazila:

- ø** *križogled-ø, prerok-ø, samopaš-ø, sladkosned-ø, drvosek-ø, sosed-ø*;
- a** *prič-a*;
- avka** *laj-avka*
- nica** *copr-nica, red-nica*,
- arica** *ples-arica* (V: plešsarza, pevkinia 773);
- æc** *križogled-ec, lov-ec, kos-ec, hod-ec, mlekopiv-ec, piv-ec, plev-ec, figojed-ec, skoporit-ec, sladkojed-ec, vodopiv-ec, zravenrejen-ec, tkal-ec*

¹¹ Prim. razpravo o glagolskih tvorjenkah v VS iz op. 2.

- (-a/-i/ova)vec** *bra-vec, kreg-avec, lad-avec* (V: oblaštnyk zhes druge 407); *obljub-avec, obliz-avec, odgovorj-avec, ogled-avec, poljublj-avec, pogub-avec, pomerk-avec, popis-avec, zanič-avec, prepir-avec, prerok-avec, preštím-avec, pretrg-avec, pridrž-avec, pripoveda-vec, prisega-vec, proda-vec, prošnja-vec, spozna-vec, zapelj-avec, zapravlj-avec, barant-avec, brbr-avec, cvibl-avec* (V: kateri ne ve kaj bi imil štúriti 76), *dozdev-avec, izved-avec, daj-avec, feržmag-avec* (V: ferrahtar, shpotdelaviz 179), *izbir-avec, izkaz-avec, izpraš-avec, kaz-avec, konč-avec* (V: pogublaviz 358), *prošnj-ivec, zapravlj-ivec; nasled-ovavec; se-vec, bra-vec;*
- ač** *kov-ač, or-ač, poliv-ač, volnomik-ač, ber-ač, lotr-ač;*
- ič** *ded-ič, erb-ič; ber-ič, mlat-ič, mrl-ič;*
- eh** *požr-eh*¹² (V: špravliviz, en klatesh, shterzar, potepuh 882);
- aj** *zvezdonoš-aj;*
- ak** *lež-ak, tež-ak* (V: kmet, kmetizh, deloviz, ofšobenik 1269)
- (-e)nik** *branj-enik* (V: ohranienyk, odvetnik 44); *krst-nik, odreše-nik, oznanje-nik, pobeg-nik; vuč-enik, preskrb-enik, sod-nik, jet-nik; copr-nik;*
- ovilo** *šest-ovilo* (V: norzhak, matarog 1216);
- ar** *ajfr-ar* (V: kadar shenin prevezh lubi navešto, ali navešta shenina 3), *druk-ar, zvelič-ar, kot-ar, votl-ar* (V: kateri dolbe, ali votlu dela 1378), *lot-ar* (V: slozhestnik, kurbier 445);
- ir** *kurb-ir;*
- ež** *klat-ež.*

Na dovršniški podstavi sta razvrščeni samo obrazili *-eh* (*požr-eh*) in *-ar* (*zvelič-ar*). Vseh obrazil za obravnavani pomen je 15, s tem je funkcijsko obrazilo \emptyset in večina primerov soglasniškega obrazila *-ac* vezanih samo na zloženke. Tudi v CO je za ta besedotvorni pomen 15 obrazil, v BS pa samo 2, in sicer zloženska pripona \emptyset ter obrazilo *-telj* (*spasi-telj*). Skladno s sodobnim knjižnim jezikom, kjer ima SS 1976 takih obrazil 50, je tako v VS kot tudi v CO najpogostejše obrazilo *(-a/-i/ova)vec*, tisto torej spet ohranja vidski glagolski morfem – pri dejanju je npr. *-nje*; obrazilo *-eh* najdemo tudi v CO, medtem ko ga sodobni knjižni jezik nima več,¹² vsaj ne v obravnavanem pomenu. V razmerju do sodobnega knjižnega jezika je treba omeniti, da tako v VS kot tudi v CO nimamo prevzetih in stilno zaznamovanih obrazil: za prve npr. *-and, -ator, -or, -tor* itd., za druge npr. *-avš, -avt, -ača, -uša* idr. V VS se prvič pojavi obrazilo *-ež* – v CO ga torej še nimamo. Tvorjenke s tem obrazilom so v VS slabšalne, se pravi, da je besedotvorna podstava nastala iz metaforičnega pomena glagola, npr. *klat-ež* 'potepuh': *klat-ilec* 'kdor klati'. Izrazno posebno je obrazilo *-arica* na podstavi *ples-*, kjer ne moremo izhajati iz neizpričane oblike **plesar*.

Glede razvrstitve obrazil je spet treba izpostaviti skoraj paradigmsko razvrščanje obrazila *-vec*, ki je možno tako rekoč ob podstavi iz vseh glagolov, ne glede na vidskost, tvorjenost idr., npr. *obliz-a-vec* : *obliza-vec, odgovor-j-a-vec, ogled-a-*

¹² F. Miklošič, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, Dunaj, 1875, 286, uvršča tvorjenko *požre-h* med nsl. s priponskim obrazilom *-hó* kot npr. tudi *sme-h, spe-h*.

vec, *zanič-a-vec*, *obljub-a-vec*, *prepis-a-vec*, *priseg-a-vec*, *konč-a-vec*, *izpraš-a-vec*. Pri tako pogosti rabi pripone *-a(-vec)* se vsiljuje misel, da gre v nekaterih primerih za južnonotranjsko varianto pripone *-ova-*, ki se glasi *-ava-*: v tem govoru torej samo *obliz-ava-(ti)*, *ogled-ava-(ti)*, *zanič-ava-(ti)*, *konč-ava-(ti)*, *spraš-ava-(ti)* itd.¹³ Seveda pa bi se morale v tem primeru oblikovati drugačne tvorjenke, npr. *opraš-ava-vec*, ki pa so izrazno pleonastične – neposredna ponovitev glasovne zveze *-av-*. Vprašanje, ali gre za tvorbo pomena vršilca dejanja iz dovršnika, npr. *obliz-a(-vec)* ali iz južnonotranjske variante nedovršnika, torej *obliz-a(va)-(-vec)*, ostaja vsaj deloma odprto. Dejstvo je, da je tvorjenk z glagolsko pripono *-ova-* v .VS zelo malo, npr: *nasled-ova-vec*.

Posebnosti na morfološkem šivu so tudi premenske – kot pri dejanju tudi tu ni večkrat pričakovane jotacije zapornikov, npr. *obljub-a(veg)*, *pogub-a(veg)*. – Posebnosti besedotvorne podstave so podobne kot pri prejšnji skupini; gre za prevzete, narečne ali s stališča sodobnega jezika neznane glagole kot *ajfr-a(r)*, *cvibl-a(veg)*, *barant-a(veg)*, *feržmag-a(veg)*, lahko tudi tvorbeno ali kako drugače posebne, npr. *lad-a(veg)*, *vuč-(i-enik)*.

Za zloženke je značilno, da VS prinaša tudi tvorbe z nepričakovanimi razvrstivenimi oziroma izraznimi podobami medpone, pa tudi pripone, npr. *zvezd-ø-noš-aj*, oziroma da gre lahko tudi za naključni izbor podstavnih besed: verjetno po *vod-o-piv-ec*, še *mlek-o-piv-ec*, po *sladk-o-sned-ø* še *sladk-o-jed-ec*. Vse to kaže na sicer sistemsko trdne besedotvorne postopke, vendar na poljubnost razvrstitve in pomena tako obrazilnega kot besedotvornopodstavnega gradiva.

2.1.1.1.3 Predmet za opravljanje dejanja

- ø *kolovrat-ø*, *podboj-ø*;
- (-a/-i)vec *kaz-avec* (V: monstrator, kateri kashe 331), *šte-vec* (V: numerator 1240)
- nek *osta-nek*;
- tek *naras-tek*;
- ež *čud-ež*, *naras-ež*;

Tudi pri tem pomenu v VS nimamo prevzetih obrazil. Prav tako tudi ne obrazila *-al-i-lo*, npr. *straš-ilo*, *dih-alo*, *-ač*, npr. *pretik-ač* ipd.

2.1.1.1.4 Rezultat dejanja

- ø *pripovest-ø*, *razdel-ø* (V: ali kar more biti resdilenu 1008);
- a *zgub-a*;
- nija *copr-nija* (V: s'lynu pregrešnu dellu 72);
- nja *pokuš-nja*;
- ina *ded-ina* (V: teh štarjših blagu 108), *lup-ina*;
- tje *cvr-tje* (V: enu s'testa narienu pohanje 77);
- øk *odmet-ek*, *pridev-ek*, *razloč-ek*, *stlač-ek*;
- ček *gubi-ček*, *dobi-ček*;
- tek *dobi-tek*, *už-itek*.

¹³ Samo te oblike so uporabljane v pivškem govoru.

Obrazilnost obravnavanega pomena je razmeroma bogata: 9 obrazil, v CO jih je 8, v BS pa samo 2, in sicer $-\emptyset$ in $-ek$. Spet ni zaslediti prevzetih obrazil in nekaterih domačih kot npr. $-ež$, $-ba$ in morda še katerega.

2.1.1.1.5 Sredstvo dejanja

- a** *pil-a, podvez-a, zagozd-a;*
- ica** *trl-ica, greblj-ica* (V: s'katero se ogin vun s'pezhy vlejzhe 236);
- ača** *or-ača* (V: lemesh, zhertalu, pluga shelesu 695), *strg-ača;*
- ika** *cep-ika* (V: odraselk, mladiza 63);
- va** *brit-va;*
- ec** *brus-ec* (V: ali ta kamen, na katerim se slatu skušha 52), *cuž-ec* (V: vime, šeszi 74), *pokrov-ec, ses-ec;*
- avec** *natak-avec* (V: pincerna 550);
- ek** *cuž-ek* (V: vime šeszi, zusiki 74);
- i(-a)lo** *črt-alo* (V: pluga drevu 96); *plač-ilo, oblač-ilo, obhaj-ilo, svet-ilo;*
- tev** *brit-ev.*

V CO smo za pomen sredstva dejanja našli 4 obrazila, v BS nimamo za ta pomen nobenega primera, VS pa jih ima 10.

2.1.1.1.6 Mesto dejanja

- ø** *kolovoz-ø, prelaz-ø;*
- a** *razpok-a;*
- čina** *giblje-čina* (V: shzhepiza pod kolenom, ali v'koleni ta giblezhina 198);
- ava** *prist-ava;*
- išče** *lež-išče, sprav-išče;*
- ilišče** *posvet-ilišče;*
- ovanje** *stan-ovanje, dom-ovanje;*
- ek** *odstav-ek, zvir-ek.*

V CO najdemo za ta besedotvorni pomen 4 obrazila, tu 8, čeprav nimamo zanimivega primera *paš-ina*, ki je v CO; BS ne izkazujejo nobenega primera za ta pomen.

2.1.1.1.7 Čas dejanja

- ø** *kolosek-ø, kozaprsk-ø, listognoj-ø, post-ø;*
- tek** *zače-tek;*
- ik** *prazn-ik;*
- ilo** *obhaj-ilo.*

Obrazilo -ø je po pričakovanju vezano na zloženke; v CO je v tem pomenu samo obrazilo $-\emptyset$, v BS pa $-\emptyset$ in $-a$.

2.1.1.2 Samostalniki iz pridevnika. Besedotvorni pomeni so enaki kot v sodobnem knjižnem jeziku.

2.1.1.2.1 Lastnost ali stanje

- oba** *gnusn-oba, hud-oba, temn-oba, trd-oba, tesn-oba; len-oba;*
- ija** *bogat-ija* (V: šhaz, blagu, bogaštvo 34);
- ka** *črnav-ka* (V: plavu od bitja 95);
- ina** *boleč-ina, bratovšč-ina, debel-ina, hinavšč-ina, drenov-ina, jelenov-ina* (V: mehka koshiza 303);
- ota** *glih-ota* (V: enakost, gliha 205; gre za tvorjenko iz povedkovnika *glih*); *gluh-ota, gork-ota; lahko-ota, temn-ota;*
- inja** *drag-inja;*
- ina** *preprošč-ina;*
- stvo** *ledig-stvo* (tvorjenka iz povedkovnika *ledig*), *pijan-stvo;*
- ost** *bistr-ost, blagorodn-ost, bridk-ost, brumn-ost, cagliv-ost, grozovitn-ost, grozovit-ost, kradljiv-ost, kratk-ost, kurbljiv-ost* (V: nezhistost, nejnashnost, grobušt 403), *lahk-ost, lakomn-ost, lačn-ost, luštn-ost, mrtvačn-ost, mrzl-ost, pijan-ost, tih-ost, naučljiv-ost, nemarn-ost, neprijatelj-ost* (V: sovrašnost, hudovolnost 572), *nevidejočn-ost, nezmasn-ost* (V: odmaknenie preobilnost, poshrejnost 588), *nežih-ost* (tvorjenka iz povedkovnika), *objestn-ost, otročn-ost, otrpn-ost, podobn-ost, poniglav-ost, samogoltn-ost, slabodn-ost, temn-ost, zaukazn-ost, sosebn-ost, darovn-ost* (V: darotlivošt, radavnost 104), *daravn-ost, dolgotrpečnost, dovoljn-ost, drag-ost* (V: draginja 148), *enovoljn-ost* (V: sloshnost, ena vola 169), *fajhtig-ost* (V: karmeshlivošt voda v'ozzheh, kakor ena širotko 172), *gnil-ost, grob-ost, raddavn-ost* (V: darotlivošt 995);
- ot** *živ-ot.*

Obrazila, 10 jih je, so v glavnem prekrivna z obrazili za ta pomen v CO, kjer nimamo le obrazil *-ija, -ka* (*-ot* je pomotoma opuščeno, saj imamo v CO tudi tvorjenko *živ-ot* 'življenje' in ne samo 'telo'); BS imajo 4 obrazila, in sicer tista, ki so še danes najpogostejša za ta pomen, to je *-ot'a, -stvo, -ost*, pa tudi *-ot* (*živ-ot*). V sodobnem knjižnem jeziku (SS 1976) je razmeroma pogosto še obrazilo *-ica* (*bled-ica*) poleg seveda prevzetih kot npr. *-anca, -enca, -ija* idr. Zlasti za obravnavani pomen je v VS značilna razvrstitev sopomenskih obrazil kot *-oba, -ota, -ost, -stvo* na isto podstavo, npr. *temn-oba/-otal-ost*, ali *len-oba/-ost, lahk-ost/-ota, lakomn-ija/-ost, tih-otal-ost, tesn-oba/-ost* ipd. Tvorba izpridevniških samostalnikov s pomenom lastnosti je pravz omenjenimi obrazili zelo pogosta in glede na zajetje podstavnih pridevnikov zelo pestra, v bistvu prekrivna s stanjem v sodobnem knjižnem jeziku. Lahko rečemo, da so bile jezikovne možnosti za izražanje pojmovnosti tudi na prehodu v 18. stoletje razvite v smislu modernega jezika.

2.1.1.2.2 Nosilec lastnosti

- ica** *mlad-ica, podporn-ica, rodn-ica* (V: porodniza, mati 1060); *porodn-ica, jalov-ica* (V: vacca sterilis 295);
- ka** *črnoglav-ka, srborit-ka;*
- ovka** *brinj-ovka;*

- æc** *cehov-ec*, (V: v'tovarištvu, zehebrat, pyviz 60), *črviv-ec*, *dolgolas-ec*, *gluš-ec*, *hripav-ec*, *jecav-ec*, *klapovuš-ec*, *kljukonos-ec*, *kruljav-ec*, *nagnusn-ec*; *pijan-ec*;
- ic** *nov-ic*;
- ič** *mlad-ič*;
- i** *bogat-i* (V: per eniga bogatiga pogrebu 34), *dolgolas-i*, *govoreči-i*, *krščen-i*, *mlad-i*, *prvorojen-i*, *učen-i*, *zopergovoreč-i*;
- ak** *četrt-ak*;
- ček** *ljubi-ček*;
- ik** *boln-ik*, *brezdušn-ik*, *brodn-ik*, *vuhrn-ik*, *častn-ik* (V: en zhastni flushabnik, kateri po redi eno voisko pela 80); *darovn-ik*, *deležn-ik* (V: povedavez /.../, tovarush, skupaj vshivaviz 113), *deževn-ik*, *hudodeln-ik*, *dolžn-ik*, *goljufn-ik*, *hostn-ik* (V: puščavnik 260), *očim-ik* (V: ozhitni grešnik, zolnar 637), *orožn-ik*, *požrešn-ik*, *puščavn-ik*, *razdvojen-ik*, *razločen-ik*, *samogoltn-ik*, *slabodn-ik* *sramotn-ik*;
- nik** *svet-nik*, *jet-nik*;
- in** *bogat-in*;
- ar** *borštn-ar*, *brodn-ar*, *zlat-ar*.

Izmed teh 13 obrazil ni najti v CO obrazila *-ic*, zloženskega *-ka* (*črnoglav-ka*), slabšalnega *-in* (*bogat-in*); pomotoma je opuščeno obrazilo *-i*, saj imamo tudi v CO precej konverznih (izpridevniških) samostalnikov s pomenom nosilca lastnosti. BS imajo za ta pomen obrazila *-i* oziroma $-\emptyset$, *-æc*, *-ik*, in še praslovansko samoedninsko *-in* (*neprizajn-in*), ki ga seveda tudi CO nima več. Zanimivo je, da tudi v VS še nimamo za ta pomen obrazila *-ež*, tako kot v CO je tudi tu v glavnem nadomeščeno z *-ik*, npr. *brezbožn-ik* (: *-ež*), *sramotn-ik*, *požrešn-ik* ipd. Obrazilo *-ek*, ki ga navaja SS 1976, lahko v glavnem uvrstimo med modifikacijska, saj imamo izpričane oblike kot *dvoj-ec*. Izrazno in razvrstitveno je posebno obrazilo *-ček* (*ljubi-ček*). Tudi pri tem pomenu ni prevzetih ali slabšalnih obrazil. Posebnosti besedotvorne podstave so v glavnem vezane na narečnost ali zastarelost pridevnika ali pridevniške oblike, iz katerega je nastala, npr. *čedn-(ik)* – skupina *čre* > *če* v južnonotranjskih govorih,¹⁴ *slobodn-ik*, *vuhrn-ik*, *klapovušn-ik*.

2.1.1.2.3 Nosilec lastnosti – predmet, stvar

- ica** *baron-ica*, *cepljen-ica*, *vesn-ica*, *gnojn-ica*, *kihav-ica* (V: kihanie 334), *kropivn-ica*, *kuhavn-ica*, *sesavn-ica*, *snežn-ica*, *šestopern-ica*, *špricaln-ica*;
- ja** *jutrn-ja* (V: doto, ali jutrnio dati 312);
- inja** *svet-inja*;
- ina** *bezgov-ina*, *brestov-ina*, *cerov-ina*, *česminov-ina*, *drobov-ina*, *tisov-ina*, *deset-ina*, *kosmat-ina*, *kostanjov-ina*, *kozlov-ina*, *kožuhov-ina*, *plast-ina*;
- nica** *četrt-nica*;
- æk** *deset-ek* (V: ali dešjeti deil 116), *napit-ek*, *odrast-ek*;
- ik** *božičn-ik* (V: popertniak, kolazh 42), *bradavičn-ik*, *kropiln-ik*, *mejn-ik*, *muhovn-ik*, *osoben-ik*;
- nik** *četrt-nik* (V: ali zheterti deil ene mere 86).

¹⁴ Prim. J. Rigler, JNG, 155–156.

2.1.1.2.4 Mesto

- ica** *cegljn-ica, kovačn-ica, leden-ica, lončarn-ica, matern-ica, mišn-ica, pridižn-ica, ravn-ica; spaln-ica, temn-ica, sirn-ica;*
- ija** *sodn-ija;*
- ina** *cel-ina, votl-ina;*
- (j)ava** *pušč-ava;*
- jak** *čebeln-jak;*
- ik** *koln-ik (V: via curralis 356), kolovn-ik, kurn-ik;*
- stvo** *kralje(v)-stvo*

Besedotvorni pomen mesta, kjer je kaj, je v CO zajet z dvema obraziloma, in sicer *-ica* in *-stvo*. Tudi v SS 1976 je predstavljenih za ta besedotvorni pomen samo 6 obrazil – v VS jih je 7. Med obrazili v obeh delih, VS in SS 1976, gre tudi za delno vsebinsko razliko: tako imamo v SS 1976 obrazila *-a* (konverzni, izpridevniški samostalniki, npr. *strojn-a*) ter *-nica* (morda tudi *-ica* ob podstavi iz pridevnika); v VS pa so obrazila *-ija* (*sodn-ija*), *-(j)ava* (*pušč-ava*), *-stvo* (*kralje(v)-stvo*).

2.1.1.2.5 Čas

- ica** *svečn-ica;*
- ek** *povečer-ek;*
- ik** *delovn-ik.*

2.1.1.3 Samostalniki iz samostalnika. V VS so zajeti vsi besedotvorni pomeni, ki jih izkazuje sodobni knjižni jezik.

2.1.1.3.1 Lastnost, stanje

- ija** *fehtar-ija, flikar-ija, kuhar-ija, kupč-ija, kurbar-ija;*
- stvo** *boga(t)-stvo, bog-ovstvo, dečel-stvo, kurbir-stvo, oča-stvo, podob-stvo, sel-stvo;*
- štvo** *biri-štvo, dete-štvo, juna-štvo.*

V CO je še obrazilo *-ost* (*zlob-ost*), v BS pa *-ba* (*tat-ba*), *-va* (*tat-va*), pri obrazilu *-stvo* pa primer *cesar-stvo*. V SS 1976 je poleg prevzetih obrazil, npr. *-iza*, *-ura*, idr., še *-ota* (*groz-ota*).

2.1.1.3.2 Nosilec povezave

- ø** *trinog-ø;*
- ica** *bobnar-ica, cesar-ica, dan-ica, lepot-ica, lev-ica, branjar-ica, pras-ica;*
- inja** *bog-inja, lev-inja;*
- ka** *cigan-ka, lis-ka;*
- ec** *planin-ec, račun-ec;*
- vec** *delo-vec;*
- ač** *brent-ač (V: kateri v'brenti grosdje nofji 47), rog-ač, brad-ač, trinog-ač;*
- ak** *vojš-ak;*
- jak** *rod-jak (V: blishnia shlahta 1060);*

- an *beneč-an, zob-an* (V: *šoban, polhen šoby* 1497);
- inja *pevk-inja*;
- jan *krist-jan*;
- ar *apotek-ar, boršt-ar, brod-ar, čoln-ar, flik-ar, glav-ar, golob-ar, ključ-ar, kokoš-ar, kotl-ar, levič-ar, lik-ar, list-ar, lonč-ar, medič-ar, ovč-ar, čoln-ar, trobent-ar, rajm-ar, tič-ar; sablj-ar, šac-ar, kožuh-ar* (V: *karsnar, ali koshuhar* 372), *poglav-ar*;
- or *ambasad-or*;
- it *band-it*;
- aš *mej-aš*;
- až *kočij-až*;
- ež *lajn-ež*.

V BS za obravnavani besedotvorni pomen ni primerov, v CO pa 7 obrazil, med njimi tudi prevzeto *-ist* (*evangel-ist*) in *-nik* (*papež-nik*), ki ju VS nima; v SS 1976 so obrazila obravnavanega pomena ločena glede na podpomenske skupine; vseh različnih jih je 36, ki pa se v posameznih podskupinah lahko ponavljajo, npr. *-ec*: *baterij-ec* : *partij-ec* : *grb-ec* : *Avstrij-ec*. V VS je najpogostejše obrazilo *-ar*, pa tudi *-ica*. Imamo več primerov, ko se ob isto podstavo lahko razvršča več sopomenskih obrazil, npr. *trinog-ø/ač*. Posebnosti tvorjenk so tako kot pri drugih besedotvornih pomenih lahko posledica razvrstitve obrazila glede na pomen podstave, npr. *zob-an* 'kdor ima veliko zob'; tvorbeno posebnost je vezana tudi na neuresničenost premen (s stališča sodobnega jezika), npr. *rod-jak*, na prevzetost, narečnost ali kako drugačno zaznamovanost samostalnika, iz katerega je nastala besedotvorna podstava, npr. *flikar-(ija)*, *kurbar-(ija)*, *šac-(ar)*, tudi *tič-(ar)* : *ptič-(ar)*.¹⁵

2.1.1.3.3 Predmet kot nosilec povezave

-ina *let-ina*. Primer ima tudi CO, BS tudi tega pomena nimajo.

2.1.1.3.4 Mesto, kjer je kaj

- ija *drukar-ija* (V: ta kateri v'kup sklada pušhtobe v'drukarij 155);
- je *osrč-je, znož-je*;
- išče *dvor-išče, hrbt-išče*;
- ak *pristrž-ek*;
- ik *zgon-ik* (V: turn 1469).

VS ima torej za obravnavani pomen 5 obrazil, BS imajo obrazilo *-stvo* (*cesar-stvo*), CO poleg *-stvo* še *-ija* (*kaplan-ija*). Prevzetih obrazil, ki jih ima SS 1976 kar nekaj, npr. *-at*, *-iat*, *-iteta* idr., v VS tudi v tem pomenu ni najti.

2.1.1.3.5 Čas, ko je kaj

- ak *povečer-ek*.

Ne v BS ne v CO nimamo primerov za obravnavani pomen.

¹⁵ Prim. J. Rigler, JNG, 166.

2.1.1.4 Samostalniki iz prislova

- ica okol-ica;
- ina daleč-ina;
- nje znotr-nje.

2.1.2 Kot že omenjeno, ima VS razmeroma veliko modifikacijskih samostalnikov, seveda daleč največ tvorjenih z izpeljavo; tudi izbira obrazil je razmeroma bogata.

2.1.2.1 Modifikacijska izpeljava

(1) Čustveno pozitivno in/ali manjšalno:

- ica: *avb-ica, bab-ica, bakl-ica, barč-ica, basn-ica, belič-ica, blazin-ica, brinovč-ica, cajn-ica, deklč-ica* (V: punzhize, s'katerimi še ta mladi otroci ygrajo 109), *ceht-ica* (V: en verzhih 60), *cerkv-ica, čebr-ica, čebul-ica, čev-ica, dešč-ica, flič-ica, gospodar-ica, kurb-ica* (V: enu gmain dikle, ali dekla 402), *lahkot-ica, barigl-ica, bil-ica, bilč-ica, bradavič-ica, breskv-ica, bukv-ica, ladj-ica, lajšt-ica, lastovč-ica, lisič-ica, leh-ica, lodr-ica, lon-ica, lopat-ica, lotr-ica, luknj-ica, luščin-ica, oč-ica, kup-ica, koš-ica, flajš-ica, šib-ica, rib-ica;*
- ca *tabel-ca, ogrebel-ca, srn-ca;*
- ka *bil-ka, cvet-ka, klet-ka, četrtin-ka;*
- c *cofelj-c, kamen-c, žakelj-c, žebelj-c;*
- ec *aržet-ec, biškot-ec, bož-ec* (V: vboshiz 41), *brat-ec, brež-ec, cveč-ec, človeč-ec, čoln-ec, črv-ec, denar-ec, hrib-ec, kot-ec, ganč-ec* (V: ena lupiza 194), *golob-ec, grunt-ec, krož-ec, las-ec, medved-ec, mehur-ec, meniš-ec, možnarč-ec, mraz-ec, papir-ec, pehar-ec, prostor-ec, jezič-ec, lapuš-ec, žleb-ec;*
- ic *mož-ic;*
- ič *bleč-ič, čavl-ič, bož-ič, čoln-ič, črv-ič, dekl-ič, dvojč-ič, gobč-ič, jam-ič, lonč-ič, čun-ič, klabuč-ič, travnič-ič, žrebč-ič;*
- e *dvojč-e;*
- ce *blaž-ce* (V: en maihin gruntiz, imenze 27), *debel-ce, dete-ce, dlet-ce, drev-ce, dreves-ce, dvorišče-ce, blag-ce, pisem-ce, imen-ce, kladiv-ce;*
- ice *bukv-ice, davr-ice* (V: vratize 106), *jasl-ice;*
- če *bander-če;*
- aj *bodlj-aj;*
- ek *luft-ek, pastir-ek, bič-ek, boršt-ek, lesič-ek, lev-ek, list-ek, ljubič-ek, loč-ek, lun-ek, pop-ek, grozd-ek, jezič-ek, trak-ek, četrtin-ek* (V: ena mera katera dershy en zhetertink 86).

V VS se pojavlja kar 13 obrazil v pomenu pozitivne čustvenosti in/ali mernosti; približno toliko jih je tudi v sodobnem knjižnem jeziku. V CO so v tem pomenu samo obrazila *-ica, -ič, -ce*, BS imajo samo *-ec* (*sin-ec* iz množinske oblike *sin-ci*). Kot izrazno posebno s stališča sodobnega jezika se v VS pojavlja obrazilo *-e* (*dvojč-e*), tudi obrazila *-ic* (*mož-ic*) ni v SS 1976. Sicer pa so posebnosti teh tvorjenk vezane na:

– razvrstitev, npr. *prostor-ec* (: -ček), *biškot-ec* : -ek, *čebul-ek* : -ica, *blaž-ce* : (g)-ek, *bleč-ič* : (k)-ec, *jam-ič*,¹⁶ *dvojč-ič* : -ek, *las-ec* : -ek, *medved-ec* : -ek, *papir-ec* : -(č)ek, *pastir-ek* : -(č)ek, *lev-ek* : -(č)ek, *fižol-ek* : -(č)ek, *bil-ica* : -ka, *flaš-ica* : -ka, *grunt-ec* : -ek, *trak-ek* : -ec, *travníč-ič* : -ek, *žakelj-c* : -ič(-ek), *žleb-ec* : -ič, *kot-ec* : -ek idr.; vse navedene oblike so na Pivškem zelo žive tudi danes, velikokrat bolj kot v oklepaju predstavljene obrazilne sopomenke; v tem govoru je opazna tudi razmeroma zelo pogosta raba obrazila -ec (*biškot-ec*, *prostor-ec*, *žleb-ec*, *las-ec* idr.), v knjižnem jeziku jo navadno nadomešča še na to podstavo dodano obrazilo -ek, pomensko potem res kot navaja SS 1976 obrazilo -ček (*prostor-ček*); zanimivo je, da se manjšalna oziroma ljubkovalna obrazila razvrščajo tudi na pojmovne (tvorjene) samostalnike, npr. *lahkot-ica*, *hval-ica*;

– premenjeno varianta besedotvorne podstave, če je pač možnost izbire, ali celo na nepričakovano premeno s stališča sodobnega knjižnega jezika, kar je potem južnonotranjska posebnost, npr. *blaž-(ce)* : *blag-*, *bleč-(ič)* : *blek-(ec)*, *brež-(ec)* : *breg-*, *cveč-(ec)* : *cvek-*, *flič-(ica)* : *flik-*, *ganč-(ec)* : *gank-*, *krož-(ec)* : *krog-*, *leš-(ica)* : *leh-*, *cveč-(ec)* : *cvek-*, *človeč-(ec)* : *človek-* ipd.;

– besedotvorno podstavo, ki je lahko izrazno (oblikovno) narečna oziroma s stališča knjižnega jezika redkejša, npr. *drev-(ce)* : *dreves-*, *čev-(ca)* : *čreves-*, *čun-(ič)* : *čoln-*, ali sploh v celoti narečna (prevzeta), npr. *butor-(ica)*, *barigl-(ica)*, *glaz-(ek)*, *žakelj-(c)*, *lon-(ica)*, 'senena kopica', *aržet-(ec)*, *kahel-(ica)*, oblikovno ali sploh kako drugače zastarela, npr. *davr-(ica)*.¹⁷

(2) Nekaj obrazil je tudi za slabšalni in/ali večalni pomen:

ulja: *bog-ulja*;

-ina: *tatv-ina*,¹⁸

-ac: *ječmen-ec*, *jelen-ec*, *ded-ec*;

-ač: *zob-ač*;

-ak: *oč-ak*.

V CO je za ta pomen samo eno obrazilo, in sicer -ak (*oč-ak*).

(3) Večja količinskost:

-ba *druž-ba*;

-je *cvet-je*, *grozdíč-je*, *bil-je*, *brin-je*, *bič-je*, *list-je*, *lub-je*, *drev-je*, *srebot-je*, *gospod-je*;

-ovje *bezg-ovje*, *bič-ovje*, *lešk-ovje*, *brez-ovje*, *loč-ovje*, *led-ovje*, *peč-ovje*, *šib-ovje*;

-stvo *člove-stvo*.

¹⁶ Besedo *jamč* poznam s Pivškega v pomenu 'steza med njivama, lehama', navaja jo tudi J. Rigler v JNG, 144; v SSKJ, 2, 203, imamo obliko *jamič* označeno kot nar. za 'jarek, brazda'.

¹⁷ Mnogi modifikacijsko izpeljani samostalniki z vsemi premenskimi, obrazilnimi, obrazilnorazvrstivenimi idr. posebnostmi so tudi danes v pivškem govoru uporabljani kot edina ali vsaj kot pogostejša izbirna možnost.

¹⁸ Izhajamo iz oblike *tat-val-ba*, izpričane v Brižinskih spomenikih; tvorjenko *tatv-ina*, ki jo BS tudi poznajo, smo že v razpravi iz op. 3 uvrstili med modifikacijske.

V BS je v obravnavanem pomenu samo *-ija* (*bratr-ija*), v CO pa ni obrazila *-ovje*. Tu velja omeniti posebnost tvorjenk zlasti zaradi nerealiziranega preglasa (*bič-ovje* idr.). Premensko posebna je tudi tvorjenka *člove(k)-stvo*.

2.1.2.2 Sestava

pra-/pre-: *pra-vnuka, pra-vnuk, pra-baba, pra-ded, pra-babica*.

2.1.3 Zloženke s samo medponskim obrazilom

-ø- *špotdelavec, vkupzbirališče, volnotepec, rožmirt*.

2.1.4 Med sklope lahko uvrstimo primer *dolgčas*.

2.2 Pridevniške tvorjenke so nemodifikacijske ali modifikacijske. Skladno s sodobnim knjižnim jezikom je tako kot med samostalniki tudi med pridevniki največ nemodifikacijskih tvorjenk, in sicer tipa (a), se pravi navadnih izpeljank (a_1), tip *lev-ov*, nekaj je tudi zloženek (a_3), npr. *bel-o-rok-ø*.

2.2.1 Nemodifikacijske pridevniške tvorjenke

2.2.1.1. Pridevniki iz samostalnika. Pomenska razvidnost je v glavnem vezana na jedrni samostalnik. Zaenkrat so obrazila predstavljena samo glede na svojo sklonsko (neimenovalniško) skladenjskopodstavnost, niso pa členjena naprej glede na pomen sklona in samostalniškega jedra.¹⁹ Pridevniška priponska obrazila oziroma pripone s podstavo iz katerega neimenovalniških sklonov so v VS naslednja:

- ø** *bosonog-ø, enorok-ø, levorok-ø, mehkonog-ø, širokonog-ø*. Pripone *-ø*, je v VS vezana samo na zloženke, v sodobnem knjižnem jeziku še na tvorjenke iz predložne zveze tip *brezrok-ø*; primerov zanje v VS nismo našli; zloženke se uvrščajo med kakovostne pridevnike;
- ji** *bož-ji, bab-ji, kač-ji, koz-ji, kur-ji, pas-ji, ribič-ji jajč-ji, sonč-ji* – primer nepričakovane razvrstitve obrazila *-ji* na podstavo iz samostalnika, ki pomenjuje kaj neživega – v sodobnem knjižnem jeziku po SS 1976 samo primer *stroč-ji*; v VS še *robid-ji*, vendar kot redka sopomenka za *robid-ov* (*trn*);
- eni** *gosp-eni*;
- (č)ki** *biri-čki, juna-čki, mrlji-čki, otro-čki, ribi-čki*; obrazilo poznajo tudi BS (*člove-čki*), v CO je nepremenjena varianta, vendar brez izglasnega soglasnika podstave, torej *člove-ski*. Tako tudi v VS poleg *člove-ški*; tudi *nebe-ski*, v VS samo *nebe-ški*; v sodobnem knjižnem jeziku imamo obrazilo *-čki* le v tvorjenki *kme-čki* (ob *kmet-ski*);
- ski** *ajfrar-ski, apotekar-ski, brodnar-ski, cesar-ski, hinav-ski, nor-ski, padar-ski, pastir-ski, pustav-ski, pogan-ski, gospoj-ski, člove-skil-ški, dežel-ski, vin-ski, citron-ski; bene-ški, gr-ški, tkal-ski*;

¹⁹ O tem prim. A. Vidovič-Muha, Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov, SR 29 (1981), 19–42.

- ovski** *del-ovski, egipt-ovski, brod-ovski*; razvrstitev obrazila *-ovski*, pa tudi obrazila *-ski* je s stališča sodobnega knjižnega jezika pričakovana, saj je podstava iz besedotvornega pomena, ki je pretvorba prvega delovalnika – vršilec dejanja, nosilec lastnosti, povezave, in sploh poimenovanje za človeka (*člove-ski*), lahko pa tudi iz zemljepisnih imen (*egipt-ovski*), iz primerov, kjer zaradi izglasja podstave konkurenčnega obrazila *-ni* ni mogoče uporabiti (*vin-ski*);²⁰ vsi tako tvorjeni pridevniki so v osnovnem pomenu vrstni;
- ni** *božič-ni, hiš-ni, host-ni, list-ni, postelj-ni, roč-ni, čet-ni, molitev-ni*; VS loči tip *roč-ni* (V: rozhni malin 1058) *odroč-en* (V: nelein, hiter 1058), *sled-ni, srč-ni, svet-ni* (V: kar sveitnim gošpudam šliſhi 1202), *zelj-ni, vas-ni* (V: vaſne Cerque shegnanie 1343), *vod-ni, labud-ni; popot-ni; stolet-ni*; s stališča sodobnega knjižnega jezika imamo pri tem pomenu opraviti z nepričakovano razvrstitvijo obrazila v primerih *vas-ni* : *va-ški, labud-ni* : *-ji*;
- éni** *cerkv-eni*;
- án** *dolž-an, orož-an* (V: v'oroshye oblezhen 689), *ros-an, skriv-an, zlob-an*; nekateri pridevniki imajo sopomensko obrazilo *-ən*, npr. *dolž-an/-en, zlob-an/-en*;
- ən** *bradavič-en, desnič-en* (V: hiter, pervershin, rozhin 1171), *goljuf-en, greš-en, jesič-en* (V: jeſſjih poſtati, na jeſſjih zikati 304), *jezič-en* (V: kateri vſeskusi govory, slaſti hudú 307), *lakot-en, mrtvič-en, mrzlič-en, dolž-en, glav-en, kunšt-en, praznič-en, pamet-en, roč-en, smeš-en, soč-en, sreč-en, srč-en, zlob-en, jabolč-en* (V: jabulzhne ſive farbe 291), *belolist-en, želez-en*;
- én** *bronč-en, konop-en, smol-en, vod-en*;
- in** *mačeh-in, mater-in, mač-kin, bukv-in* (V: kar enimu buquinimu piſſarju, ali ſtiskavzu ſliſhi 54)
- at** *čel-at, kamen-at, las-at, nos-at, rog-at*;
- nat** *slam-nat*;
- it** *čast-it, kamen-it*;
- ovit** *strup-ovit*;
- ast** *bradavič-ast, pik-ast, cimet-ast, čebul-ast, cink-ast, glin-ast, gruč-ast, kufr-ast, lim-ast, mlak-ast, koc-ast, norč-ast, pram-ast* (V: pramaſta farba, ſivuardezha, kostaniava farba 884);
- ev** *kralj-ev; glaž-ev*;
- iv** *črv-iv, kolenč-iv, milost-iv, pleš-iv*;
- ljiv** *dobičk-ljiv*;
- ov** *kaštrun-ov, krokodil-ov, lev-ov, medved-ov, rak-ov; trn-ov, cimet-ov, cipreš-ov, balzam-ov, gabr-ov, il-ov, ječmen-ov, lesk-llešk-ov, lip-ov, pečk-ov*;²¹

²⁰ Nekaj več o razvrstitvi obrazila *-skil-ški* (glede na *-ni*) gl. v knjigi A. Vidovič-Muhe iz op. 7, zlasti str. 113, 132.

²¹ Stabejev prepis Vorenčevega polglasnika bi moral biti s črko *e*, ne z *i*.

Na splošno lahko rečemo, da je obseg tvorbe pridevnikov iz samostalnikov v VS tako po obsegu obrazil, njihovi razvrstitvi kot tudi po samem pomenu tako tvorjenih pridevnikov izjemno razgiban; tvorba izsamostalniških pridevnikov konec 18. stol. je ne samo tipološko, ampak tudi izrazno, pomensko in razvrstitveno v bistvu prekrivna z modernim sodobnim jezikom.

2.2.1.2 Pridevniki iz glagola.

Po pomenu so ti pridevniki kakovostni, vrstnih namembnih tipa *šiv-a-lni* (*stroj*) v VS ni najti:

- č *ješ-č*;
- eč *arjov-eč, bod-eč, bogaboj-eč, diš-eč, groz-eč, nos-eč, obstoj-eč*;
- oč *cvibljaj-oč, celi-oč, delaj-oč, diše-oč, gnuse-oč, mole-oč, nude-oč, pade-oč, padej-oč, žele-oč*;
- i *govoreč-i, nerazbiječ-i, šaleoč-i, tožeoč-i*;
- l *oteke-l, zabuhe-l*;
- an *dodel-an, dokonč-an, goljuf-an, izkaz-an, nespozn-an, osij-an, pij-an, pregn-an, razmet-an, zaželj-an, žegn-an*;
- en *dojed-en, doprines-en, izbij-en, izkuš-en, krč-en* (V: karshna shyla 380), *nedopušč-en, obled-en, osramot-en, skriv-en* (V: skranien, vtaknên 1111), *odkriv-en, prines-en, razbij-en, zgovor-en, zmas-en* (V: šmašna vezherja; /.../ enu s'mašnu shivenie s'pytjem, inu s'jedjó 1484);²²
- en *samogolt-en, samovolj-en, sladkojed-en, skriv-en, služ-en* (V: kar je slushnu ali šlushezhe /.../ 1125), *spodroč-en, zgovor-en*;
- t *str-t, obsu-t, razbi-t, pripi-t*;
- ast *rat-ast* (V: tolst, vampašt, špitan 1001);
- av *cag-av*;
- ljiv *besed-ljiv, kurb-ljiv, nauč-ljiv, odpust-ljiv, pad-ljiv, spom-ljiv*.

Tudi pri pridevniških tvorjenkah iz glagola je opazna izrazita težnja po ohranitvi glagolske pripone – nepremenjeno obrazilo *-oč* se razvršča na podstavo z ohranjeno glagolsko pripono (*celi-oč*).

2.2.1.3 Pridevniki iz prislova.

Po pomenu so ti pridevniki samo vrstni. Obrazila so naslednja:

- č *doma-č*;
- nji *bliž-nji, zgora-nji*;
- enji *dol-enji*;
- šnji *zgoraj-šnji*;
- ski *lan-ski*.

2.2.2 Modifikacijsko tvorjeni pridevniki so izpeljavni ali sestavni.

V BS modifikacijsko tvorjenih pridevnikov ni, v CO pa so tako primeri za modifikacijsko izpeljavo kot za sestavo.

²² Beseda *vzmas-tvo* je uporabljena v BS III 36, zato o njej tudi v razpravi, cit. v op. 3

2.2.2.1 Modifikacijski pridevniki

Izražajo lahko naklonskost ali količinskost, iz števnikar tudi vrstnost (med drugim tudi priponskoobrazilno stopnjevanj pridevniki):

- ši** *huj-ši, lep-ši;*
- ejši** *imenitn-ejši;*
- en** *rodovit-en;*
- at** *oljn-at;*
- kljast** *črn-kljast;*
- kast** *črn-kast;*
- ušast** *bel-ušast;*
- iv** *lažn-iv, prijazn-iv (znan že iz CO);*
- ljiv** *dobrot-ljiv, oslab-ljiv;*
- ast** *kljukonos-ast, ljubank-ast;*
- i** *deset-i; devet-i;*
- ni** *deset-ni (V: na dešset deilu resdilen 116).*

2.2.2.2 Sestavljeni pridevniki

- ne-** *ne-navajen, ne-nucen, ne-oster, ne-pečen, ne-pokošen, ne-pokoren, ne-potreben, ne-razbit, ne-zrel;*
- pre-** *pre-čuden, pre-dolg, pre-drag, pre-hud, pre-lep, pre-skop.*

2.3 Skladno s sodobnim knjižnim jezikom so tudi v VS prislovi največkrat izpridevniški z obrazilom *-o, -č, -krat*: *bistr-o, bogaboječ-e, črn-o, bogat-o, cagljiv-o, čuječ-e, drag-o, folšn-o, gibljiv-o, gnadjiv-o, grešn-o, imenitn-o, izvedejoč-e, kisel-o, lagk-o, milostiv-o, junačk-o, najvišj-e, ročn-o; prvi-č; dva-krat, dvesto-krat, en-krat*. Več je tudi prislovov iz samostalnika tvorjenih iz predložene zveze, npr.: *po-čas-i, na-rob-e, po-dnev-i*, tudi *po-seb-ej*, ali izpeljavni *dom-a*. Vse omenjene tvorbene možnosti prislovov imamo že v CO.

3 Razčlenitev tvorjenk (tudi glagolskih) v VS nas vodi k spoznavanju, da besedotvorje tega časa (prelom v 18. stol.) ostaja v okviru zlasti razvrstitvenih in premenskih posebnosti besedotvorja 16. stol., kot nam ga izkazujejo CO, vendar z bogatejšimi zlasti besedotvornomorfemskimi možnostmi, ki pa vendarle še ne dosegajo razgibanosti sodobnega knjižnega jezika.

SUMMARY

The present analysis of complex words contained in the dictionary compiled by Gregor Vorenc and a similar previous analysis of complex words found in Primož Trubar's *Cerkovna ordninga* show that the word-formation framework at the beginning of the eighteenth century was essentially the same as in the sixteenth century. However, Vorenc's variety of formants (affixes) is wider, though still far from the range of possibilities offered by contemporary standard Slovene: *Slovenska slovnica* 1976, for instance, lists 50 formants expressing an animate agent as opposed to the 18 formants evidenced in Vorenc's dictionary and 15 in the *Cerkovna ordninga*. (The wider selection in contemporary standard Slovene is partly ascribable to affixes of foreign origin.)

Vorenc's deverbal nouns still manifest a preference for such suffixes as are added to a base preserving the stem-forming morpheme. By way of example: the distribution of *-nje* and *-vec* is almost paradigmatical, namely disregarding aspectual and other properties of the base verb (*odlež-a-nje*, *privošč-e-nje*, *napoč-e-nje*, *dobl-e-nje*, *razvesel-e-nje* in the same manner as *bavk-a-nje*, *cvibl-a-nje* etc., *kreg-a-vec*, *sev-ec*, *bra-vec* in the same manner as *pretrg-a-vec*, *prošnj-i-vec*, *konč-a-vec* etc.). As a rule, no umlaut is observed in the stem-forming suffix *-ova-* (*boj-ova-nje*, *kupč-ova-nje*, etc.), and generally unchanged forms are frequent (e.g. *izvol-e-nje*, *naudar-e-nje*, *rod-jak*), making the semantic connection with the base word more unequivocal. Perhaps this tendency to preserve the semantic unequivocalness of derivatives in relation to their base words explains the high frequency of nouns derived from adjectives by the suffix *-i* (conversion).

In Vorenc's dictionary there are practically no borrowed suffixes (exceptions are two, *-or* and *-it*: *ambasador*, *bandit*) and no pejorative suffixes (such as *-avš*, *-avt*, *-ača*, *-uša*), but *-ež* appears for the first time in deverbal and desubstantial nouns (de-adjectival nouns, however, still require *-ik*: *samogoltn-ik*, *požrešn-ik*, *uhrn-ik* rather than *samogoltn-ež* etc.). There is a large choice of suffixes for expressing quality/condition/state, e.g. *temn-otal-obal-ost* (synonymical distribution is frequent). Some of the numerous noun suffixes used in modificational derivation are dialectal or, at any rate, infrequent, e.g. *biškot-ec*, *denar-ec*, *papir-ec*. Suffixation with diminutive/hypocoristic formants is sometimes accompanied by alternations in the base, e.g. *blaž-ce*: *blag-cel-ek*, *človeč-ec*: *človek-*, *bleč-ič*: *blek-ec*. The bases of Vorenc's derivatives also exhibit quite a few South Inner Carniolan features (e.g. phonetic: *čun-ič*, *čev-ce*), formative peculiarities (*izlag-a-nje*, *do-štev-e-nje*), and tokens of their ancient or foreign origin (*daurce*, *ladanje*, *baratija*, *molba*, *slabodnost* etc.).

IZPRIDEVNIŠKI GLAGOLI V DALMATINOVI BIBLIJI*

V Dalmatinovi Bibliji uporabljeni izpridevniški glagoli (pribl. 210 glagolov: 55 izhodiščnih, nepredponskih in 155 predponskih) izpričujejo svojsko problematiko, ki jih razločuje od glagolov, izpeljanih iz besednovrstno drugačnih podstav. Skupine glagolov, ki jih določa besedotvornopomenska izenačenost, so bolj ali manj tvorbeno individualizirane in skladenjsko tipizirane, ne pa tudi dokončno zamejene, saj so ob besedotvornopomenskem spreminjanju, ki ga odkriva sobesedilo ali primerjava z Lutrovim prevodnim zgledom, možni tudi prehodi iz ene skupine v drugo.

In the Dalmatin Bible there are approximately 210 deadjectival verbs: 55 of them are primary verbs without a prefix, 155 are prefixed verbs. They have a number of characteristics that distinguish them from verbs derived from other parts of speech. They are classifiable into groups that are determined by identical word-formational meanings. These groups are more or less derivationally individualized and syntactically typified, but not definitively delimited: transitions from one group to another are possible through a change of word-formational meaning, ascertainable by comparison with Luther's translation.

0 Med glagoli Dalmatinove Biblije,¹ ki so izpeljani iz besednovrstno različnih podstav, se tvorjenke s pridevnikom v podstavi na pogostnostni lestvici uvrščajo neposredno za najobsežnejšo skupino izsamostalniških glagolov.² Primerjava obeh skupin odkriva več razlik. Izpridevniški glagoli številčno močno zaostajajo za izsamostalniškimi. Orientacijsko razmerje je 460 : 210.³ Pri izpridevniških glagolskih tvorjenkah pripada večji delež predponskim glagolom, pri izsamostalniških pa nepredponskim.

0.1 S skladenjskim razvezovanjem⁴ so določljivi osnovni besedotvorni pomeni izpridevniških glagolov Dalmatinove Biblije. Primerjava z rezultati že opravljene strukturne analize glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordnini⁵ ne nakazuje niti zvrstno pogojenega razhajanja niti razlik med Trubarjem in Dalmatinom, kar

* Osnovo pričujočega prispevka predstavlja eno od poglavij avtoričine magistrske naloge: Besedotvorna in semantična struktura glagola v jeziku Jurija Dalmatina, 1984 (1985).

¹ J. Dalmatin, BIBLIA, TV IE, VSE SVETV PISMV, STARIGA inu Noviga Testamenta, Slovenjki, tolmazhena, fksu IVRIA DALMATINA. Gedruckt in der Churfürftlichen Sächftfchen Stadt Wittemberg / durch Hans Krafft's Erben. 1584. Faksimile, Ljubljana, 1968.

² Prim M. Merše, Besedotvorni pomeni izsamostalniških glagolov v Dalmatinovi Bibliji, Slaviistična revija (dalje SR) 36 (1988), 375-397.

³ Številčno razmerje je bilo ugotovljeno s pomočjo kartoteke, ki predstavlja popolni izpis Dalmatinove Biblije. Izdelala jo je Sekcija za zgodovino slovenskega jezika pri Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

⁴ Postopek je oprt na tvorbeno-pretvorbena metodologijo sodobnega slovenskega besedotvorja. Njen začetnik je J. Toporišič: Besedotvorna teorija, SR 24 (1976), 163-179; Slovenska slovnica, Maribor, 1976, 114-174; Teorija besedotvornega algoritma, SR 28 (1980), 141-151. Za primer podajanja podstave pri posameznih pomenih prim. SS 1976, 159: »biti tak kot pove podstava«; tako še: delati tako, postajati tak, delati se takega, delati takega, imeti za takega, dajati tak glas. Deloma različno jo je v več razpravah razvila A. Vidovič-Muha; njene ugotovitve so strnjene v knjigi Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek, Ljubljana, 1988.

⁵ A. Vidovič-Muha, Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordnini, SR 32 (1984), 245-256.

pomeni, da tudi besedotvorno-pomenskemu opisu izpridevniških glagolov, uporabljenih v Dalmatinovi Bibliji, splošnejše veljavnosti za 16. stoletje ni mogoče odrehati.

1 'biti tak, kot kaže podstavni pridevnik (PoPrid)': *skop-ova-ti* < 'biti skop'; tako še *cagovati*, *cartljati se*, *divjati*, *glihati se*, *hiteti*, *lakomnovati*, *noreti*, *veseliti se*. Besedotvorni pomen je v primerjavi z drugimi, ki jih je pri izpridevniških glagolih Dalmatinove Biblije še mogoče ugotoviti, številčno najbolj blede zastopan. Jasneje ga izpričuje le 16 glagolov. Mednje sta šteta tudi *kesniti* in *zakesniti*, ki se zunaj tretjega stolpca v Registru, namenjenega sopomenskim ustreznici kranjskih iztočnic iz vzhodnega jezikovnega območja, ne pojavljata. Trije od štirinajstih različnih podstavnih pridevnikov so prevzeti iz nemščine: *cagav*, ki je tvoren s pripono *-av/ (-ov)* ter *cart* in *glih*.

1.1 Izpeljava je potekala s priponami *-iti/-im*, *-ati/-am*, *ovati/-ujem* in *-eti/-im*. Izrazitejšo tvorbeno živost izpričuje le besedotvorni tip *PoPrid + -iti*, po katerem je tvorenih 8 glagolov. Ostali tipi so bili zastopani s po tremi ali celo samo z dvema glagoloma, kar dokazuje manjšo produktivnost.

1.1.1 Svojski odklon od norme predstavlja par *cagati – cagovati*. Natančna primerjava z Lutrovo Biblijo,⁶ ki velja za Dalmatinov najpomembnejši prevodni zglede, kaže, da je z njim običajno zajeto pomensko nasprotje 'zagen – verzagen'. Tudi sobesedilna presoja dokaj zanesljivo odkriva dovršnost glagola *cagati* in nedovršnost parnega glagola *cagovati*. Npr. Dalmatin: *Bodi ferzhan inu nezagliu, nebuj se inu nezaguj* (I, 230b) – Luter: *Sey getrost vnd vnuerzagt / fürcht dich nicht vnd zage nicht* (I/777); Dalmatin: *inu je sazhel shalosten pèrhajati, inu zagovati* (III, 17a) – Luter: *Vnd fieng an zu trawren vnd zu zagen* (III/2022); Dalmatin: *de bi h'pušlednimu nezagali, inu nevolni nepostali* (I, 301a) – Luter: *Das sie nicht zu leitz verzagen oder vngedultig werden* (II/1040); Dalmatin: *Iest tèrpim tvoj strah, de skoraj zagam* (I, 302a) – Luter: *Jch leide dein schrecken / Das ich schier verzage* (II/1042). Glagola tudi besedotvornopomensko nista dokončno ustaljena, čeprav je prevladujoči besedotvorni pomen vsakemu posebej mogoče določiti s precejšnjo gotovostjo. Vzrok za tolikšno odstopanje od norme je nedvomno v prevzetosti podstave ter v oblikoslovnem prilagajanju slovenskemu jeziku, za katero očitno ni bil odbran najprimernejši vzorec.⁷

1.2 Med tvorjenkami z besedotvornim pomenom 'biti tak, kot kaže PoPrid' so tudi glagoli s *se*, kar je dokaz za to, da izpeljava z morfemom *se* v teh primerih ne povzroča spremembe besedotvornega pomena (*cartljati se*, *glihati se*, *veseliti se*).

Za vse našteje glagole je značilna prisojevalnost. Neprehodnost je le prevladujoča, ne pa obvezna skladenjska lastnost. Redke prehodne rabe puščajo besedotvorni pomen nedotaknjen (npr. *cartljati se z dietom*, *veseliti se Gospodal/besedelna njegovo pomoč*, *prenaglti koga*). Vršilec dejanja oz. nosilec stanja je najpogosteje oseba. Najrazličnejše posebitve zanesljivo kažejo na opravljeni pomenski razvoj

⁶ Primerjava z Lutrovo Biblijo je potekala s pomočjo novejših reproduciranih izdaj: D. M. Luther, *Biblia Das ist die ganze Heilige Schrift Deusch auff's new zugericht*, Wittenberg, 1545, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1974.

⁷ O tem, da je pripona lahko zgolj sredstvo za formalno slovenizacijo izposojene glagolske podstave, H. Orzechowska, *O jeziku Dalmatinove Biblije*, Ljubljana, 1978, 57.

oz. na prenesenost pomena.⁸ Npr. *Satu se veffsely moje serce, inu moja zhaft je veffsela* (I, 283a); *njegovu serce supèr GOSPVDA divja* (I, 323b); *De je nyh Dufsha od britkofsti zagovala* (I, 307b) itd.

1.3 Podstavni pridevniki označujejo bodisi duševne lastnosti človeka, ki običajno sovpadajo z značajskimi potezami (*lakomen, skop, cagav, mil, nor,*) pa tudi zunanje lastnosti, ki se nanašajo na premikanje (*hiter, nagel, pozen*). Med njimi je en sam barvni pridevnik (*zelen*). Pridevniki, ki predstavljajo besedotvorno podstavo glagolov, so tudi sicer v Dalmatinovi Bibliji pogosto rabljeni. Med najbolj tipične rabe sodijo zveze s pomožnimi glagoli, ki so sopomenske tvorjenkam. Dalmatin je z njimi neredko zapolnjeval systemske ali le naključne vrzeli. Prav majhno število izpridevniških glagolov z besedotvornim pomenom 'biti tak, kot kaže PoPrid' odkriva takšno systemsko vrzel, ki je v Dalmatinovi Bibliji z rabo sopomenskih opisov večše zakrita. Izmenljivost tvorjenk in sopomenskih opisov je ugotovljiva pri vseh besedotvornopomensko poenotenih skupinah izpridevniških glagolov v Dalmatinovi Bibliji. Na osnovi sobesedilno izrabljenih možnosti so sestavljive različne systemske kombinacije. Npr.: 1. *biti nizek; ponižati se – ponižavati se; ponižati koga*; 2. *biti pijan* (s konkretizacijo *ležati pijan*); *opijaniti se / upijaniti se – postati pijan; pijaniti koga – opijaniti koga / upijaniti koga*; 3. *biti sit* ter *ostati sit; sititi se – nasititi se / postati sit; sititi koga – nasititi koga*; 4. *biti temen; otemneti / postati temen* ter *priti temen; storiti koga temnega* itd.

S preišljenim izborom tvorjenk ali sopomenskih opisov, večkrat pa celo z zaporednim nizanem obeh možnosti, je Dalmatin dosegal tudi pomembne stilne učinke. Na izbor je kot pri vseh tovrstnih primerih pogosto vplivala Lutrova prevodna predloga, neredko pa je bil tudi samostojen.⁹ Npr. Dalmatin: *Ty Pravizhni pak se bodo veffselili, inu bodo veffseli pred Bugom, inu se bodo is ferza veffselili* (I, 295b) – Luter: *DJe Gerechten aber müssen sich frewen vnd frölich sein fur Gott / Vnd von hertzen sich frewen* (II/1021).

1.4 Predponski glagoli zaradi dovršnosti praviloma niso nosilci tega besedotvornega pomena. Izjemo predstavljajo s predponama *pre-* in *za-* izpeljani glagoli: *prenaglit se, prenaglit koga, zapozniti se, zakesniti*. Zaradi pomenskih sestavin, ki jih vnašajo predpone, je pri naštetih glagolih ugotovljiva razširitev besedotvornega pomena: *zapozniti se* < 'biti bolj/zelo pozen'; *prenaglit se* < 'biti prenagel'; *prenaglit koga* < 'biti naglejši od koga'; *prehiteti koga* < 'biti hitrejši od koga'. Dvojna razvezovalna možnost, ki je izraz manjše razvidnosti besedotvornega pomena oz. ne več idealne skladnosti besedotvornega in leksikalnega pomena, se ponuja tudi pri glagolih: *divjati* < 'biti divji' ali 'ravnati divje'; *hiteti* < 'biti hiter' ali 'premikati se hitro'. Pri nekaterih glagolih je besedotvorni pomen razširljiv še s pomensko sestavino navidezne podobnosti: npr. *noreti* < 'biti (kot) nor'. Glagol

⁸ Prim. F. Novak, Pomenske značilnosti besednega zaklada slovenskih protestantskih piscev, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (dalje SSJLK), 20 (1984), 285–304.

⁹ Na to, da Dalmatinov izbor izpričuje tako ujemanost s predlogo kot odmike od nje, je opozorila M. Orožen, Vprašanja sintaktične interference v Dalmatinovem prevodu Biblije 1584. Zbornik prispevkov s simpozija Slovenci v evropski reformaciji, Ljubljana, 1986, 105–123. O tem tudi M. Merše, Die Übersetzungskongruenz und Divergenz von Verben in der Dalmatinschen und Lutherschen Bibelübersetzung, predavanje na simpoziju Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen – Primus Truber und seine Zeit, Tübingen, 1986 (v tisku).

ljubiti (*ljubiti se* in *ljubiti koga*) danes učinkuje nemotivirano. Pogosta izmenjava prehodno rabljenega glagola s sopomensko zvezo *imeti koga za ljubo* v Dalmatinski Bibliji (36 od 67 pojavitev samostalniško rabljenega pridevnika *ljubi*) pa kljub veliki skladnosti z Lutrovo prevodno predlogo daje slutiti, da je bil občutek tvorjenosti v 16. stoletju še živ.¹⁰ Npr. Dalmatin: *SERzhnu jeft tebe sa lubu imam* (I, 283a) – Luter: *HERTZLICH LIEB HABE ich dich HERR* (II/978); Dalmatin: *Ionatan ... je Davida filnu lubil* (I, 160b) – Luter: *Aber Jonathan ... hatte David seer lieb* (I/544).

Razvidnost besedotvornega pomena neredko zmanjšuje nadaljnji pomenski razvoj izpridevniških glagolov. Pomenski premik take vrste je npr. ugotovljiv pri glagolih *lakomnovati* in *skopovati*, saj sta večinoma rabljena v pomenu 'z lakomnostjo/s skopostjo pridobivati kaj'. Npr. *k'Exemplu vsem Pregrešnikom, kir sa Boshjo beffedo inu sluhbo* [prav: *flushbo*] *nishtèr nemarajo, inu le v'svoj shakèl skopuju* (II, 124a); *v'saki gleda na svoj pot, v'sakateri lakomnuje sa se v'svoim stanu* (II, 22b).

1.5 V naslednjih stoletjih so glagoli iz Dalmatinske Biblije, ki jih povezuje besedotvorni pomen 'biti tak, kot kaže PoPrid', doživeli veliko sprememb. Glagoli s prevzetim podstavnim pridevnikom danes niso več stilno nevtralne besede. Močno pomensko okleščeni ostajajo le še na uporabnostnem obrobju. *Cagovati* ima starinski (SSKJ I, 231), glagol *glihati* pa socialni predznak (SSKJ I, 697); prav tako tudi *crkljati*, ki nadomešča pri Dalmatinu uporabljeni glagol *cartljati se* (SSKJ I, 266). Glagola *kesniti* in *zakesniti* sta z jezikovnim razvojem uspela prestopiti narečno zamejenost. V obliki *kasniti* in *zakasniti* sta postala širše znana in rabljena. *Lakomnovati* in *skopovati* sta do danes iz knjižnega jezika izginila, kar pomeni, da je produktivnost pripone *-ovatil-ujem* po 16. stoletju še opešala. Primerjava z Japljevo Biblijo,¹¹ ki zrcali stanje po dveh stoletjih jezikovnega razvoja, kaže, da se je sled za tvorjenkama že začela izgubljeni, saj ju dosledno nadomeščajo bolj ali manj natančni sinonimi ali sinonimni opisi. Npr. Dalmatin: *Mnogoteri skopuje inu shpara, inu je skusi tu bogat* (II, 158a) – Japelj: *Edèn je skusi tó bogat, ker skopú dela, inu tó je dejl njegoviga plazhila* (5/257); Dalmatin: *VE timu, kateri lakomnuje, k'nefrezhi svoji hišhi* (II, 121b) – Japelj: *Gorje temu, kateri s'hudobno shelnostjo vkùp spravla blagú sa svojo hišho* (8/120).

Vežavna zožitev je razvojno ugotovljiva pri glagolu *prenagliti*, saj se je v rabi obdržal le povratni glagol (SSKJ III, 1069), v zvezi s tožilniškim predmetom pa ga je nadomestil sopomenski *prehitei*. Primerjava z Japljevo Biblijo napoveduje tudi to spremembo. Npr. Dalmatin: *Hiite, de gremo, de on nas neprenagli* (I, 176a) – Japelj: *hiite vùn jiti, de ki ne pride, nafs ne sgrabi, inu nafs ne pokonzhá* (2/214); Dalmatin: *fo ony zagovi postali, inu te globozhine fo je prenaglile* (II, 135b) – Japelj: *Njih noge fo v 'globozhini (morjá) obtizhale, inu vodé fo nje pokrile* (3/470).

¹⁰ Dilemo glede besedotvornopomenske uvrstitve glagola *ljubiti* pomaga razreševati slovnična teorija, ki glagol *imeti* uvršča med pomožne, pomensko nepopolne glagole s povedkovim določilom ob sebi. Prim. J. Toporišič, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana, 1982, 103–110. Tako tudi Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ II, 26–28).

¹¹ Prvi celotni katoliški prevod biblije, ki ga je konec 18. stoletja oskrbel J. Japelj s sodelavci, je citiran kot »Japljev prevod« ali kot »Japljeva Biblija«.

2 'postajati/postati tak, kot kaže PoPrid': *brej-i-ti se* < 'postajati brej', *na-brej-i-ti se* < 'postati brej'. Tako še: *blazniti se*, *boljšati se*, *čistiti se*, *kriviti se*, *siti se*, *skruniti se*, *sušiti se*, *trditi se*, *zeleniti se*. Brez dovršnega para v Dalmatinovi Bibliji nastopata *množiti se* in *rjaveti*, brez nedovršnega člena vidskega nasprotja pa glagoli *zbositi se*, *ogoliti se*, *pohujšati se* in *polakomniti se*.

2.1 Glagole s tem besedotvornim pomenom povezuje enotna izpeljava z morfemom *se*. Pripomska izpeljava je manj poenotena, saj poteka z različnimi obrazilci. Pogostnostno vrednotenje odkriva izrazito prednost pripone *-iti/-im* saj jo izpričuje 43 do 73 glagolov. Priponi *-ati/-am* in *-eti/-im* močno zaostajata, vendar produktivnost še ohranjata. Pripona *-eti/-im* v premeni z *-iti/-im* ustvarja trdno povezavo z besedotvornim pomenom 'delati/narediti koga/kaj takega/tako, kot kaže PoPrid'. Izpeljava s pripono *-ovati/-ujem* je razvidna pri sedmih drugotnih nedovršnikih. Sistemsko nedoslednost glede pripomske izpeljave predstavlja nedovršni glagol *okrepneti* < 'postajati krepni' ('otrpel, mrzel'; Bezljaj, ESSJ I, 98): *taku sazhne tellu okripneti*, *zhe dajle vezh gnyti* (I, aVa). Dovršnost je izražena s predponami, ki se pogostnostno razvrščajo takole: *o-* (19×)/*ob-* (3×), *po-* (13×), *z-/s-* (6×), *raz-* (4×), *na-* in *u-* (3×) ter *do-*, *iz-* in *za-* (2×). Čeprav s svojim pomenom običajno dovolj jasno sooblikujejo besedni pomen tvorjenega glagola, na spremembo besedotvornega pomena ne vplivajo, pa tudi njegove razvidnosti ne zmanjšujejo. Tako je isti besedotvorni pomen ugotovljiv pri glagolu *sušiti se* < 'postajati suh' in pri njegovih predpinskih uresničitvah *izsušiti se*, *osušiti se*, *posušiti se*, *razsušiti se*, čeprav predpone s svojimi pomenskimi vrednostmi modificirajo pomen izhodiščnega glagola v naslednjih smereh: *iz-* 'odstranjevati od znotraj navzven', *o-* 'okoli', *po-* 'postopno in docela', *raz-* 'narazen'.

2.2 Vsi podstavni pridevniki so slovenski, le *gljeh* je prevzet iz nemščine. Uvrščajo se med najosnovnejše pridevniško besedišče 16. stoletja, ker so tudi lastnosti, ki jih poimenujejo, zares splošne in znane. Označujejo duševne lastnosti človeka, telesna stanja živih bitij ter zunanje, vidne lastnosti predmetov in rastlin (*blazen*, *boljši*; *sit*, *brej*; *čist*, *suh*, *kriv*, *zelen* itd.). Pridevniki so tudi posamično zelo pogosto rabljeni. Glagola *rjaveti* in *dreveneti* sta drugostopenjski tvorjenki, saj sta *rjav* in *dreven* izpeljana iz samostalnikov *rja* in *drevo*. Prevladuje izpeljava iz osnovniških podstav; iz primerniških pa so izpeljani glagoli *boljšati se*, *pohujšati se*, *ponižati se*, *povišati se*. Razpoznavnost stopnje podstavnega pridevnika pomensko zadošča le v primerih, kjer sta besedotvorni in besedni pomen skladna. Popuščanje skladnosti pogosto naznačuje pomensko relativnost osnovniške oz. tudi primerniške podstave: *zeleniti se* < 'postajati (bolj) zelen'; *razširiti se* < 'postati (bolj) širok'.

2.3 Besedotvorna pomena 'postati/postajati tak, kot kaže PoPrid' in 'delati/narediti koga/kaj takega/tako, kot kaže PoPrid' sta sistemsko razmejena z že omenjeno pripomsko tipiziranostjo (*-eti/-im* : *-iti/-im*) in vezavno različnostjo glagolskega para, saj so inhoativni glagoli neprehodni, faktitivni pa tožilniško prehodni, npr. *oslepeti* – *oslepiti koga*; *obnoret* – *obnoriti koga* itd. Drugi, nič manj ustaljen in produktiven način tvorbe inhoativnega glagola predstavlja izpeljava z morfemom *se*. Tako tvorjeni inhoativni (potekovni) glagoli nastopajo parno s tožilniško prehodnimi faktitivnimi (dejnimi) npr. *blazniti se* – *blazniti koga*; *sušiti se* – *sušiti kaj*; *opijaniti se* – *opijaniti koga* itd. Tudi Dalmatinova jezikovna praksa ponuja

primere za tvorbo inhoativnih glagolov na oba načina, kar v jezikovnorazvojni perspektivi ob pomenski prekrivnosti pomeni odvečnost ene od možnosti. Inhoativni glagol *starati se*, ki se sistemsko dopolnjuje s faktitivnim parom *starati koga/kaj*, ima v Dalmatinovi Bibliji dvojnico *starati* < 'postajati star': *Sturite fi mošhne, katere ne starajo* (III, 39a). V Japljevem prevodu je uporabljena večinska, pričakovana dvojica: *Sturite fi mošhne, katere se ne starajo* (9/328). Variantnost se v Dalmatinovem jeziku ohranja tudi pri predposki izpeljavi (*ostarati se* in *ostarati* < 'postati star/starejši'), hkrati pa se razširja še v novo tekmovalno razmerje, ki ga ustvarjata glagola *ostarati se* in *ostareti*. Npr. *Semla se bo kakòr en gvant ostarala* (II, 21a) – *Iest pak sim mislil, ona je v'preslušh-tvi vshe ostaréla* (II, 71a).

2.3.1 Z ustaljenostjo tvorbe in pogostnostjo parnega nastopanja besedotvorno-pomensko različnih dvojic se poleg zavesti o različnosti besedotvornega pomena utrjuje tudi spoznanje o njuni sistemski povezanosti,¹² ki ima za posledico stremeljneje k dograjevanju. Neredko prisotnost enega člena predstavlja tvorbeno spodbudo za nastanek drugega. Nasprotno pa je iz sekundarne sistemske nezapolnjenosti, ki sem ter tja nastaja z opustitvijo enega člena razmerja, mogoče sklepati na slabljenje občutka tvorjenosti. Tako je npr. v Pleteršnikovem slovarju še navedeno razmerje *omedleti* – *omedliti koga* (Pleteršnik I, 823), danes pa raba faktitivnega glagola ni več živa (SSKJ III, 382).

2.3.2 Kljub zgledni sistemski urejenosti, ki jo izpričujejo tudi inhoativno-faktitivni pari, pa v jeziku Dalmatinove Biblije med besedotvornimi pomeni izpridevniških glagolov ni trdne meje. Besedotvorni pomen 'postajati/postati tak, kot kaže PoPrid' je nezamejen tako v smeri pomena 'biti tak, kot kaže PoPrid' kot v smeri pomena 'delati/narediti koga/kaj takega/tako, kot kaže PoPrid'. Kadar se poudarek premakne s pridobivanja oz. pridobitve lastnosti na lastnost samo, tvorjenka uresničuje besedotvorni pomen 'biti tak, kot kaže PoPrid'. Npr. *glihati se* < 'biti glih' ali 'postajati glih'; *cagovati* < 'biti cagav' ali 'postajati cagav'. K pravilni določitvi besedotvornega pomena tvorjenke usmerja sobesedilo, zateči pa se je mogoče tudi k primerjavi. Npr. *zeleniti se* < 'postajati (bolj) zelen' ali 'biti zelen': Dalmatin: *INu téh dvanajst Prerokou kosty se šhe selene, ker leshé*; pojasnilo na robu *selene*) *tu je so v'zhašti* (II, 172a) – Luter: *VND der zwelff Propheten gebeine grunen noch da sie ligen*. Pojasnilo na robu: (*Grunen*) *Sind in ehren vnd wirden* (II/1823).

Na spremembo besedotvornega pomena vpliva tudi preusmeritev od zgolj pasivnega sprejemanja k večji aktivnosti vršilca dejanja oz. nosilca stanja, na kar je mogoče sklepati iz sobesedila. Npr. *Natu je Ptolomeus sam šhâl h'Krajlu v'njegou palazh, ker se je on hladil* (II, 197a) < 'postajati hladen'; *Inu so se nad nym blasnili* (III, 10a) < 'postajati blazen'. Nasprotno pa: *Vmite se, ozhištite se* (I, bVIa); *De bi se jest lih s'Snishnizo vmèl, inu bi moje roke ozhištil s'studen-zom* (I, 269a) < 'narediti sebe čistega'; *Inu on je sam sebe ponishal* (III, 107b) < 'narediti sebe nizkega/nizjega'. Besedotvornopomensko manj ohlapni so glagoli,

¹² A. Šivic-Dular opozarja na dejstvo, da so inhoativni glagoli na *-ěje-/*-ěti in faktitivni prehodni glagoli na *-i-/*-iti že v praslovanščini oblikovali pomensko strnjeni skupini: Izpeljava slovenskih glagolov iz primerniških podstav. SR 34 (1986), 135–146.

ki so sobesedilno rabljeni z netipičnim vršilcem dejanja. Pri njih resnične akcije ni mogoče pričakovati, torej tudi spremembe besedotvornega pomena ne. Npr. *Kadar je pak Pharao vidil, de se je enu malu bil odèhnil se je njegovu serce v'tèrdilu* (I, 38b) < 'postati trd/trši'. *Sakaj ta madesh se je scelil* (I, 70a) < 'postati cel'. V zadnjem primeru je ugotovljivo rahlo neskladje med besedotvornim in leksikalnim pomenom ('pozdraviti se'), ki ga odkriva tudi primerjava z Lutrovim prevodnim zgledom: *denn das mal ist heil worden* (I/228). Oddaljevanje od naravno tipičnega vršilca dejanja oz. nosilca stanja tudi pri glagolih z besedotvornim pomenom 'postajati/postati tak, kot kaže PoPrid' signalizira pomensko spreminjanje, najpogosteje preneseni pomen.

2.4 Tudi izpridevniški glagoli te skupine se v Dalmatinovi Bibliji živahno izmenjujejo s sopomenskimi opisi. Z njimi se je v posameznih primerih mogoče izogibati dvoumnosti glede pomenskopodstavne pridevniške stopnje. Npr. *en drugi fskopuje, ker bi neimel, inu viner vboshišhi poštane* (I, 320b). Opise je kot sopomensko nadomestilo tvorjenke mogoče srečati tudi v ustreznicih nizih iz Registra. Npr.: *Obushyti* (Crajnški) *vbogi poštati* (Coroški) (III, CcVib); *Obnemágal* (Crajnški) *doli jemál, truden oli šlab perhajal* (Coroški) *omédlil, nemozhán poštal* (Slovenški, Besjzhki) (III, CcVib). Takšna alternacija je ugotovljiva tudi pri glagolih z besedotvornim pomenom 'delati/narediti koga/kaj takega/tako, kot kaže PoPrid'): *Okuriti* (Crajnški) *Tèrdo, okórno vzhiniti* (Slovenški Besjzhki) (III, CcVib).¹³ Čeprav so sopomenski opisi pri izpridevniških glagolih omejeni predvsem na stolpce, ki so namenjeni neosrednjim govorom, bi bilo težko zagovarjati misel, da gre pri izmenjavi opisa kot analitične možnosti in tvorjenke kot sintetične možnosti za narečno utemeljeno razliko. Odsotnost posamezne tvorjenke je morda res utemeljena z izraznim sistemom narečja, lahko pa je tudi povsem naključna.¹⁴

2.5 V vmesnih stoletjih je bil z živo rabo opravljen tudi izbor med dvojnicami, ki so se povečini z že izoblikovanim razmerjem moči pojavljale v Dalmatinovi Bibliji. Izbor med *obožati* in *obožiti* je bil npr. že sočasno opravljen, saj se glagol *obožati* v biblijskem besedilu 6× rabi, *obožiti* pa je naveden samo enkrat v Registru. Potrjuje ga tudi primerjava z Japljevim biblijskim prevodom. Npr. Dalmatin: *KAdar tvoj Brat obusha, inu raven tebe obnemaga* (I, 76b) – Japelj: *Aku en tvój obóshani brat svojo berazhio proda* (I/502). Glagol *obožati* je do danes nadomestila predponsko neokrnjena dvojnica *obubožati* (SSKJ III, 237).¹⁵

Glagol *omehčati se*, ki mu je v prid tudi razvidnejša izpeljanost iz osnovniške podstave,¹⁶ je danes trdneje zakoreninjen v rabi kot dvojnica *omečiti se* iz Dalmatinove Biblije (SSKJ III, 382). V vmesnih stoletjih je verjetno stilno nezaznamovanost izgubil tudi glagol *okrepeneti* (SSKJ III, 364). Ker je pomensko zožena in

¹³ Prim. F. Bezljaj, *okúrica*, ESSJ II, 246.

¹⁴ Takšnega tipa tudi M. Orožen pri tipološki predstavitvi kranjske in koroške jezikovne razlikovalnosti od 16. stoletja naprej ne navaja: Leksikalni doprinosi Koroške k slovenskemu knjižnemu jeziku v 18. in 19. stoletju, SSJLK 9 (1973), 45–58.

¹⁵ Prim. F. Miklošič, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, Syntax, Wien, 1868–1874, 264: nsl. *obožati* für *ouboshati*.

¹⁶ A. Šivic-Dular, *Izpeljava...* 143.

redka tudi raba podstavnega pridevnika *krepén*,¹⁷ postaja vse bolj vprašljiva tudi razvidnost besedotvornega pomena.

Namesto glagola *rjaveti se* se danes uporablja nepovratni glagol. Primerjava z Japljevim prevodom kaže, da je bila sprememba opravljena že do začetka 19. stoletja. Npr. Dalmatin: *raunu kakòr shelesu vfelej se špet erjavi, taku on tudi svoje falšh misli nepusty* (II, 158a) – Japelj: *kakòr je bronasta pošòda, takú njegova hudobia rujovy* (5/261). S pomenskim razvojem povzročeno in stopnjevano neskladje med besedotvornim in leksikalnim pomenom povzroča spremenjeno zaporedje pomenov v slovarskih predstavitvah. Npr. glagol *rjaveti*, ki se je uveljavil namesto *rjaveti se* < 'postajati rjav ('rjast')', je v Pleteršnikovem slovarju (II, 428) predstavljen s pomenoma 1. rostig werden, rofsten; 2. braun werden, sich bräunen; danes pa je razvrstitev pomenov že drugačna: 1. postajati rjav; 2. postajati rjav, rjast (SSKJ IV, 518).

Med vidnejše razvojne spremembe sodi tudi zastarevanje nekaterih predpon v določenih pomenskih vrednostih, kar se sočasno odraža v izpeljavi s sopomenskimi predponami. Npr. *izceliti se* / *sceliti se* → *zaceliti se*; *ostarati se* → *postarati se*; *obeseliti se* / *obveseliti se* → *razveseliti se* itd.

3 'delati/narediti koga/kaj takega/tako, kot kaže PoPrid': *blazn-i-ti koga* < 'delati koga blaznega'; *z-blazn-i-ti duše* < 'narediti duše blazne'. Tako še: *celiti*, *čistiti*, *falšati besedo* < 'delati besedo falš ('napačno')', *glihati*, *glušiti*, *irati*, *kratiti*, *kriviti*, *manjšati*, *množiti*, *noriti*, *ostriti*, *pijaniti*, *polniti*, *rovnati*, *sititi*, *slepiti*, *starati*, *sušiti*, *trditi*, *veseliti*. Ta besedotvorni pomen izpričuje 26 izhodiščnih in 96 predponskih glagolov. Zraven bi bilo mogoče šteti še sobesedilno neizrabljena glagola iz tretjega stolpca v Registru (slovenski, bežjački): *batriviti* < 'delati (koga) batrivega ('pogumnega')'¹⁸ in *odduriti* < 'narediti (koga) durega ('mrzkega')'¹⁹. Dovršnost je izražena s trinajstimi različnimi preponami. Število pojavitev določa naslednje zaporedje: *ob-* (5×)/*o-* (22×), *po-* (22×), *z-* (3×)/*s-* (8×), *u-* (7×), *raz-* in *za-* (7×), *izna-* in *pri-* (*per-*) (po 4×), *do-* (2×) ter *od-* in *pre-* (po 1×). V okviru tega besedotvornega pomena nastopa veliko glagolov brez izhodiščnih nedovršnih parov: npr. *poboljšati*, *sfrišati*, *zagvišati koga* < 'narediti koga gvišnega', *pohujšati*, *okrkljoviti*, *okrvaviti*, *ponoviti*, *opustiti*, *povekšati* itd. Prevladuje izpeljava s pripono *-iti/-im* (74 glagolov). Pripona *-ati/-am* je redkejša, vendar kot besedotvorno sredstvo še vedno produktivna (23 glagolov). Drugotni nedovršniki so po večini tvorjeni s pripono *-ovati/-ujem* (21 glagolov), pri treh se *-ovati* izmenjuje z manj pogosto *-avati/-avam* (*povišovati/povišavati*, *ponižovati/ponižavati*, *napolnjevati/napolnjevati*), *poboljšavati* in *opuščavati* pa sta tvorjena samo z *-avati/-avam*.²⁰ Pri

¹⁷ F. Bezljaj, ESSJ II, 89–90: *krepén*, 'otrpel, zmrznjen'; SSKJ II, 482: *krepén* 'otrdel, otrpel od mraza'.

¹⁸ J. B élloszt énécz: *Bátriv*. Szérchen, Szegurén; GAZOPHYLACIUM, Zagrebiae, 1740, 8.

¹⁹ J. B élloszt énécz: *Oddurjávam*. Abominor, abhorreo, abhorejco, execror, detejtor, averfor; GAZOPHYLACIUM, Zagrebiae, 1740, 294. F. Bezljaj: *dur* 'plašen, boječ, divji', prekmursko 'zasovražen'; ESSJ I, 121.

²⁰ M. Orožen ugotavlja, da se produktivnost pripone *-ava-*, ki je značilna za Dalmatina, pa tudi za Trubarja in Krelja, stopnjuje pri notranjskih pisateljih (Kastelec, Vilhar) in sklepa, da je njena raba rezultat narečnega razvoja: Razvoj iterativov v slovenskem jeziku, SSJLK 10 (1974), 20. Preverjanje

fertigovati < 'narediti fertig' pripona ne signalizira ponavljalnosti. Ker glagol obstaja brez vidskega para in ker mu je mogoče določiti en sam besedotvorni pomen, tudi porazdelitve funkcij z različnim obraziljenjem ne potrebuje. Izpeljava s pripono *-ovati* zato ne moti, saj ni nevarnosti, da bi bilo obrazilo homonimno.

3.1 Glagolov s prevzetim pridevnikom v podstavi je tudi v tej besedotvornopomensko izenačeni in številčno najmočnejši skupini malo (*falšati, sfrišati, fertigovati, irati, zažihirati, zagvišati*). Glagol *okrvaviti* je izpeljan iz izsamostalniškega pridevnika. Strukturno, ne pa tudi besedotvornopomensko se mu približuje glagol *posrebrniti* < 'pokriti s srebrom'. Izpeljava je pri glagolih te skupine potekala tako iz osnovniških kot iz primerniških podstav.

3.2 Vsi glagoli so prisojevalni in prehodni. Besedotvornopomensko določevalna in razločevalna je njihova desna vezljivost. Redke neprehodne rabe so pomensko ekspresivne. Pozornost je ob izpustu oz. neimenovanju predmeta osredotočena na dejanje samo. Npr.: *Vejdenje napuhuje, ampak lubesan pobulšhava* (III, 92a); *Cerkou nemore irati ali krivu vuzhiti* (II, 36b); *Ampak kriva prizha obnori* (I, 321a). Zelo redke so tudi neosebne rabe: *Mešu inu Gréh je glushy, škusi krish* (III, 80b).

3.3 Podstavni pridevniki večinoma označujejo zunanje, vidne lastnosti predmetov (*bel, cel, čist, kratek, kriv, manjši, oster, poln, raven, suh, trd*) redkeje človekovo telesno stanje (*pijan, sit, gluh, slep*) ali duševne lastnosti (*nor, vesel, boljši, hujši*).

3.4. S pomenskim razvojem postaja besedotvorni pomen tudi pri glagolih te skupine vse manj razviden in težje prepoznaven. Domnevo o uzaveščenosti besedotvornega pomena tvorjenk v 16. stoletju je mogoče opirati na obstoj sopomenskih opisov, posredno pa tudi na pogostost rabe tvorjenke. Npr.: besedotvorni pomen glagola *opustiti kaj* (*deželo, hiše, mesta, gase* itd.) < 'narediti kaj pusto' je bil v 16. stoletju nezastrt: *ony so moja lépo nyvo h'pušzhavi sturili, ony so jo opuštili* (II, 33b); *Inu hozhem vašha Mésta pušta sturiti* (I, 77a).

Sopomenski opisi polnovredno nadomeščajo neuporabljene oz. sistemsko izostale tvorjenke ali se izmenjujejo z njimi. Izbor se suče med zvestobo Lutrovemu prevodu in izrazitejšo neodvisnostjo. Npr. Dalmatin: *de bi mogli Pšhenizo predajati, inu ta Ephā manshi sturiti, inu Sekel povekšhati, inu vago krivo sturiti* (II, 113a) – Luter: *das wir Korn veil haben mügen / vnd den Ephā ringern / vnd den Sekel steigern / vnd die Woge felschen* (II/1606); Dalmatin: *ta prediga od krisha nje flipy inu norre dela* (II, 11b) – Luter: *das wort des Creutzes macht die alle blind tol vnd töricht* (II/1212); *taifst bo vas, kir en majhin zhas tērpīte popolnoma pērpravil, tērdil, mozhne delal, inu gruntal* (III, 122a) – Luter: *Dersel-*

današnje razširjenosti ponavljalnih glagolov, tvorjenih s pripono *-ava-*, na slovenskem jezikovnem ozemlju takšno sklepanje potrjuje. Iz gradiva za SLA, ki ga hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, je razvidno, da je pripona *-ava-* kot edina možnost ali kot dvojnica razširjena na Primorskem in Goriškem, v Istri, na Notranjskem, na Dolenjskem in v Beli krajini. J. R i g l e r tvorbe ponavljalnih glagolov s pripono *-ava-* med Trubarjevimi, Dalmatinovimi ali Kreljevimi dialektizmi ne omenja: Začetki slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana, 1968. Prim. tudi J. T o p o r i š i č a razpravo Stalna vrednost glasovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika, SR 21 (1973), 233 ter 237–238.

bigē wird euch / die jr eine kleine zeit leidēt / volbereiten / stercken / krefftigen / gründen (III/2416).

3.4. S prehodnostjo glagolov se množijo tudi možnosti sobesedilnega odkrivanja pomenskih sprememb. Na prenesenost ali ekspresivnost pomena poleg netipičnega vršilca dejanja ali nosilca stanja kažejo še netipični predmeti. Vendar te pomenske spremembe redkeje zares zastrejo besedotvorni pomen tvorjenke. Npr. *Inu jeſt ſe ſuſhim kakòr trava* (I, 305a); *Ajfranje inu ſerd okrate leben* (II, 165b); *KRIviza vſe deſhele opuſzhava* (II, 141a); *VE tém Piſſfarjem, kateri krive Poſtave delajo... de tēh vbosih rezh pèrkrivé* (II, 5a); *Reſhiri Bug Iapheta de prebiva v'Semovih uttah* (I, 7a); *Ieſt hozhem moje ſtrile s'kryo v'pyaniti* (I, 117b); *On nepuſty mojemu duhu k'veku priti, temuzh me s'shaloſtjo ſiti* (I, 269a) itd. V primeru *De on ſiti ſhejno duſho* (I, 307a) na pomensko spremembo opozarja prisotnost novega, še neutrjenega protipomenskega razmerja (*sit – lačen* → *sit – žejen*). Preneseni pomeni, ki jih je v tolikšnem številu mogoče odkrivati tudi pri izpridevniških glagolih, so tako kot druge izrazne možnosti, s katerimi je podana abstraktna vsebina, ena od osnovnih značilnosti biblijskega jezika nasploh.²¹

Zastrtost besedotvornega pomena je večja pri frazeologemih in besednih zvezah terminološkega značaja, npr. *poviſhati glavo, ostriti beſede; čistiiti ſrebro* itd. Kadar je logika pomenskega spreminjanja zabrisana ter asociativna navezava motena, jo Dalmatin vzpostavlja s konkretnjšim robnim pojasnilom. Spodbudo zanj je največkrat res treba iskati v Lutrovi prevodni predlogi, vendar ga Dalmatin pogosto samosvoje preoblikuje. Npr. Dalmatin: *Inu lete beſſféde... imaſh ſi k'ſerci vseti, inu je imaſh tvoim otrokom oſtriti* (I, 104b). Opomba na robu: *Oſtriti tu je brati, od nje pèrpovedati, pejti, otroke inu drushino vuzhiti* (I, 104b) – Luter: *Vnd dieſe wort... ſoltu zu hertzen nemen / vnd ſolt ſie deinen Kindern ſcherffen* (I/347). Opomba: (*Scherffen*) *Jmer treiben Gottes Gebot zu halten etc. vnd üben / das ſie nicht verroſten noch vertunckeln...* (I/347–348).²²

Tipično oddaljitev od besedotvornega pomena tudi pri glagolih te skupine predstavlja razširitev od dejanske stopnje podstavnega pridevnika na sistemsko komplementarno (osnovniška → primerniška ali obratno). Ponazarja jo variantna pretvorba: *trditi mesto* < 'delati mesto trdo ('trdno') / trše ('trdnjše')'; *kraiti čas* < 'delati čas kratek / krajši'. Stopnja, ki jo razkriva besedni pomen, večkrat pomaga določiti sobesedilo, npr. s pomensko nasprotnim glagolom ali opisom: *Sakaj kateri ſe ponishajo, te on povifha* (I, 272b); *Inu kadar ti mene ponishujesh, taku me velikiga delaſh* (I, 181a). Besedotvornopomenski odtенок odkriva tudi skladijska razvezava glagola *ponoviti mesto* < 'narediti mesto kot novo'. Pri ugotavljanju skladnosti besedotvornega in besednega pomena tvorjenke je sem ter tja treba upoštevati tudi možnost večpomenskosti podstavnega pridevnika. Npr. *beliti peč* < 'delati peč belo ('žarečo')'.²³

²¹ Prim. J. Rajhman, Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav, Ljubljana, 1977, 104–125.

²² Prim. F. Novak, Pomenske značilnosti besednega zaklada slovenskih protestantskih piscev, SSJKL 20 (1984), Ljubljana, 288.

²³ Prim. F. Bezlaj: *bel* 'albus, candidus, pallidus', ESSJ I, 16.

3.6 V nadaljnjih stoletjih so številne razvojne premike doživeli tudi faktivni glagoli. Hierarhično jih je težko urediti, saj ni mogoče docela zanesljivo oceniti širine pojavov. Jezikovna raba se je v vmesnih štirih stoletjih odrekla marsikateri pomensko neosamosvojeni in nefunkcionalni dvojnici. V preglašeni obliki sta se ohranili že v Dalmatinovi Bibliji pogosteje rabljeni dvojnici *posvečovati* in *utrjavati*, *posvetovati* in *utrdovati* pa sta pozabljeni.

Iz rabe so izginili glagoli s prevzetim pridevnikom v podstavi. Primerjava z Japljevim prevodom kaže, da se je proces naglo razmahnil. Npr. Dalmatin: *nefalšhamo Boshje besede* (III, 97b) – Japelj: *tudi Boshjo besedo ne pázhimo* (10/287); Dalmatin: *Tiga priasniviga govorjenje je fatovje, dušhé trofhta, inu kofsty sfrišha* (I, 322b) – Japelj: *Lepe besede so medeni fat (one fo) dušhe fładkóft inu telefa sdravje* (5/50).²⁴

Razvojno nastale, na živo rabo oprte spremembe v razvrstitvi pomenskih vrednosti predpon se zrcalijo v drugačni predponski izpeljavi: npr. *omanjšati* → *zmanjšati*, *ponoviti* → *obnoviti* itd.

Glagol *kratiti* < 'delati kratko/krajše' se je ohranil z zoženim pomenskim obsegom. V pomenu, ki se izenačuje z besedotvornim, ga je nadomestil iz primerniške podstave izpeljani glagol *krajšati*. Zveza *kratiti čas* je zastarela (SSKJ II, 473). Zamenjava podstavnega pridevnika je bila dosledno opravljena tudi pri predponskih glagolih: *obkratiti* – *okračovati*, *pikratiti* → *prikrajšati*, *skrajšati*. Do danes je iz knjižne rabe izginil pridevnik *veksi*, ki je bil sam zase in kot podstavni pridevnik v Dalmatinovi Bibliji zelo pogost. V obeh položajih ga je nadomestil primernik *večji*. SSKJ ne navaja več glagolov *okruljoviti*, *prenoriti*, *omanjšati*, *razlobiti*. Glagol *dopolniti kaj* (*obljubo*, *govorjenje*, *besede*) je zastarel v pomenu 'izpolniti, uresničiti kaj' (SSKJ I, 469). Glagol *pijaniti* je kot nepotrebno dvojnico izrinil drugotni nedovršnik *opijanjati* (SSKJ III, 593, 404). *Beliti* se v pomenu 'močno segreti' redko rabi (SSKJ I, 115). Uporabnostno zožen je tudi glagol *blazniti* (SSKJ I, 148) itd. V splošni rabi se tudi ni moglo ohraniti veliko število na biblijsko okolje in biblijsko sobesedilo vezanih abstraktnih pomenov (npr. zveze *ostriti besede*, *prikriviti resnico* itd.).

4 Besedotvornopomenski spekter izpridevniških glagolov Dalmatinove Biblije se do danes ni izraziteje spremenil.²⁵ Produktivnost so ohranili tudi vsi besedotvorni tipi: izpeljava s pripono *-itil-im*, *-atil-am*, *-etil-im* ter pri drugotnih nedovršnikih še *-ovatil-ujem* (oz. *-evatil-ujem*). Ker pridevniki, ki predstavljajo besedotvorno podstavo glagolov v Dalmatinovi Bibliji, označujejo najbolj tipične lastnosti živih bitij in predmetov, so bili trdna sestavina slovenskega jezika, zvečine podedovani že iz

²⁴ O načrtni Japljevi selekciji nekaterih pojavov na različnih jezikovnih ravneh prim. M. Orožen, Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802), Protestantismus bei den Slowenen, Protestantizem pri Slovencih, Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 13, Wien 1984, 153–179; Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda Biblije (1584–1784–1791), SSJKL 20 (1984), Ljubljana 249–274. Prim. tudi A. Breznik, Literarna tradicija v Evangelijih in listih, Dom in svet, 1917, 333–347.

²⁵ Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica, Maribor 1976 in 1984, 159; A. Vidovič-Muha, Primeri tvorbnih vzorcev glagola, SSJKL 21 (1985) Ljubljana, 47–63; Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zložen, Ljubljana, 1988, 17–24.

praslovanščine. Le redki so bili prevzeti iz nemščine. Medtem ko je pri izsamostalniških glagolih Dalmatinove Biblije prav veliko število prevzetih podstavnih izrazov jezikovnorazvojno sprožalo iskanje sopomenskih domačih nadomestil in posledično spreminjalo tudi njihov sestav, so izpridevniški glagoli doživljali predvsem pomenske spremembe. Iz rabe so postopno izginile tudi vse dvojnice, ki niso bile posebej pomensko ali stilno osmišljene.

SUMMARY

The word-formation range of deadjectival verbs in the Dalmatin Bible is basically the same as in the standard Slovene language of today. All the word-formative types found in the Dalmatin Bible are still productive. Suffixation by *-i-til-im* was the most frequent, followed by *-a-til-am* and *-e-til-im*. Secondary imperfectives, on the other hand, were formed almost exclusively by *-ova-til-ujem*. As the adjectives serving as base words for the verbs in the Dalmatin Bible designate the most typical properties of beings and objects, they had been a stable component of the Slovene language in the 16th century as well as earlier on. Only a few among them were adopted from German (e.g. those underlying the verbs *cagati*, *cartljati se*, *fertigovati*, *glihati se*, *sfrišati*, *zagvišati*). The small portion of verbs with a borrowing in their base is the very reason why the system of deadjectival verbs was to be affected by fewer reductions and changes than the system of desubstantival verbs, where substitution by synonymous native formations acquired full sway. The changes that occurred in deadjectival verbs in the Dalmatin Bible during the subsequent centuries have been mostly semantic. All the doublets that lacked a semantic or stylistic justification gradually became obsolete (e.g. *posvetovati*, *utrđovati*, *pijaniti*, *obožati*, *omečiti se*). Substitutions often expose tendencies which span beyond the area of deadjectival verbs and dominate the entire verbal lexicon (e.g. the obsolescence of prefixes in a specific semantic role and their substitution by other prefixes: *omanjšati* > *zmanjšati*, *izceliti se* / *sceliti se* > *zaceliti se*, *ostarati se* > *postarati se*). The dependence of usage on the language variety is demonstrated by numerous new senses and shades of meaning, and above all by numerous figurative meanings, discoverable contextually through departures from the typical agent or object. A greater need for expressing abstract content is, in fact, one of the fundamental features of a biblical text, and hence also of Jurij Dalmatin's translation.

O PRISLOVIH Z ORODNIŠKIM OBRAZILOM V SODOBNIH SLOVANSKIH JEZIKIH

Prislovi z orodniškimi obrazili v vseh sodobnih slovanskih jezikih; le-ti se med seboj ločijo tako po razširjenosti kakor po obliki končnic orodnika ali katerega drugega sklona. Najbolj dosledna razmejitev osnov, značilnih za staroslovanski jezik, pa tudi mera razširjenosti danega tipa prislovov je vidna v vzhodnoslovanskih jezikih.

Adverbs with instrumental suffix (instrumental case ending) are found in all modern Slavic languages, but the languages differ in the range as well as form of the instrumental (or any other case) ending. The most consistent delimitation of stems (characteristic of Old Slavic) as well as degree of expansion of a given type of adverb is discernible in East Slavic languages.

Prislovi (oz. prisl. zveze), tvorjeni s posameznimi končniškimi obrazili – brez predloga ali s predlogom –, so v večji ali manjši meri znani vsem slovanskim jezikom, vendar pa je razprostranjenost in rodnost teh ali onih sklonskih obrazil v posameznih jezikih močno različna. Celo pri istih primerih so v različnih slovanskih jezikih v rabi različna sklonska obrazila ali različne končnice orodnika v vlogi prislova.

V naši razpravi so predmet raziskave prislovi z orodniškimi obrazili – brez predloga in s predlogom. Kakor je znano, je stara cerkvena slovanščina orodniška obrazila strogo razločevala glede na nekdanje osnove, npr. *-ѣтъ* (*-ѣтъ*), *-ојѣ* (*-ејѣ*), *ѣјѣ*, *-ома* (*-ема*), *-ами*, *-у*. Nasledniki teh obrazil so pustili svojo sled, v večji ali manjši meri, tudi v prislovih, le da je v večini slovanskih jezikov prevladal le po eden. Delitev slovanskih jezikov na tri znane skupine je v precejšnji meri upravičena tudi glede obrazil orodnika v vlogi prislova, zato bo naš pregled omenjenih obrazil šel po poti sedanjih treh jezikovnih skupin.

Vzhodnoslovanski jeziki

Za te jezike ni značilno le to, da so v njih prislovi z orodniškimi obrazili zelo razprostranjeni in tvorni, temveč tudi to, da so razlike med nekdanjimi osnovami najbolj dosledno ohranjene. Popolnega ujemanja glede razprostranjenosti in rodnosti tega tipa prislovov pa med tremi vzhodnoslovanskimi jeziki vendarle ni.

Ruščina. Samemu tipu prislovov z orodniškimi obrazili posvečajo slovnice ruskega jezika navadno dosti pozornosti, npr.: »Med prislovi, ki so tvorjeni iz brezpredložnih odvisnih sklonov samostalnikov, predstavljajo najobširnejšo skupino prislovi, ki izvirajo iz orodnika ednine. Ta tvorbeni tip je živ. Orodnik samostalnikov je sposoben preiti v prislov, ker so mu lastni lastnostno-okolnostni odenki prislovov, ki kažejo na čas, kraj, način ali vrsto dejanja... Za tvorjenje prislovov iz samostalniških oblik v orodniku množine pa imamo le posamezne primere: *verhami* (star.), *vremenami*, *saženkami* (plyt'), *časami*.«¹

¹ Grammatika russkogo jazyka I, AN SSSR, Moskva, 1960, str. 618.

O razprostranjenosti prislovov z orodniškim obrazilom lahko sodimo po naslednjih primerih, tvorjenih iz samostalniških, pridevniških, glagolskih in drugih osnov: *dnem* (stsl. *днѣнь*) 'podnevi' (prim. ukr. *vdenj*), *noč'ju* 'ponoči', *letom* 'poleti', *zimoj* 'pozimi', *vesnoj* 'spomladi', *osen'ju* 'jeseni' Pr, *utrom* 'zjutraj', *večerom* 'zvečer', *poroj* 'včasih' K; ali: *zamužem* 'omogućena' Pr, *begom* 'v polnem teku, diru', *bokom* 's strani, v stran' Pr, *verhom* 'do vrha poln, zvrhoma; zgoraj' Pr, *darom* 'zastonj', *dybom* 'pokonci', *krugom* '1. okoli, okrog; 2. popolnoma' Pr, *ničkom* 'na obraz' Pr, *ogulom* 'splošno, vse po vrsti' Pr, *osobnjakom* 'sam zase, samotno', *peškom* 'peš' K, *posredstvom* 's pomočjo' Pr, *proezdom* 'mimogrede', *mimohodom*, *porjadkom*, *razom* 'naenkrat, nenadoma' Pr, *rjadom* 'vštric', *sledom* 'tik za petami', *slovom* 'z eno besedo, torej', *tolkom* 'jasno, razumljivo, razumno', *časom* 'včasih', *šagom* 'korakoma', *šepotom* 'šepetaje'; ali: *bosikom* 'bos' S, *golyšom* (*nagišom*) 'popolnoma nag -a' Pr, *celikom* (celyj) 'popolnoma, v celoti' Pr; ali: *večerkom*, *utječkom*, *bočkom*, *osobnjačkom*, *rjadkom*, *rjadyškom*, *tiškom* 'potihoma'; ali: *kuvyrkom* (*kuvyrkat'sja*), *molčkom*, *polzkom*, *tajkom*, *torčkom*, *šepetkom*; ali: *včetverom*, *vpjaterom*, *všesterom*, *vdevjaterom*, *vdesjaterom*; ali: *volej-nevolej* 'hočeš-nočeš' Pr, *siloj* 'siloma', *ukradkoj* 'kradoma, skrivaj' Pr, *opromet'ju* 'naglo, na vrat na nos', *oščup'ju* 'tipaje' Pr, *polnost'ju* 'popolnoma' K, *rysoj* 'v lahnem drncu' Pr, *časťju* 'deloma' Pr.

Precejšnje število prislovov z orodniškim obrazilom, tvorjenih iz različnih osnov, pa tudi novejšje tvorbe tipa *avansom* ('nareč. v kačestve avansa; vperéd, zaranee. *Polučit' avansom...*« O) potrjujejo, da je omenjeno obrazilo prislovov v ruščini živo in rodno.

Ukrajiniščina. Zanja je značilno, da je v prislovih ohranila nadaljevalce skoraj vseh končnih orodnika ed., dv. in mn., prim.: *-om* in redko *-em* (stsl. *-ѣть*, *-ѣтъ*), *-uju* ali *-uju*, *-ju* (stsl. *-ю*, *-ю*, *-ю*); *-oma*, *-ma*; *-i* (stsl. *-ѣ*), *-ami*. Prislovi s temi obrazili so najpogosteje tvorjeni iz samostalnikov, redkeje pa iz pridevnikov ali iz glagolske osnove, prim.: "...od orodnika ed.: *nyškom*, *myttju*, *zarazom*, *vystrybom*, *cilkom*, *slidom*, *bigom*, *žužmom*, *dzjurkom*, *litom*, *rankom*, *zymoju*; od orodnika mn.: *časamy*, *miscjamy*; prim. še *dnjamy* (*na dnjah*); od arhaične oblike orodnika mn.: *verhy*, *pišky*, *račky*... Od glagolskih osnov: a) s pomočjo raznih pripon: *movčky*, *pošešky*, *napomocky*, *gopky*...; b) s pomočjo končnice *-ma* (*-oma*), ki jo je imela stara oblika orodnika dv.: *syd'ma*, *darma*, *žartoma*, *kradkoma*..."²

Podobno kot v ruščini je obravnavani tip prislovov precej razširjen tudi v ukrajiniščini. Vendar niso redki primeri, zlasti s pomenom časa, ki so tvorjeni z obrazili iz drugih sklonskih končnic ali pa gre sploh za drug tip prislovov. Rusko-ukrajinski slovar v redakciji Kalinoviča omenja, na primer, naslednje prislove: *vden'* 'podnevi', *vnoči* 'ponoči', *litom*, *vlitku* 'poleti', *vzimku* 'pozimi', *navesni* 'spomladi', *voseny* 'jeseni', *vranci*, *rankom* 'zjutraj', *rano vranci* 'zgodaj zjutraj', *večeri* 'zvečer'; ali: *gurtom* 'v celoti, vsevprek', *dybom*, *dyba*, *storč* 'pokonci', *darom*, *daremno*, *marno* 'zaman, zastonj', *licem do zemli*, *dolilic*, *nyc'ma*, *nyc'* 'z obrazom navzdol, na trebuhu', *porjad*, *rjadom*, *poruč*, *blyz'ko* 'zraven'; ali: *rjadkom*,

² M. A. Žovtobruh, B. M. Kulik, Kurs sučasnoj ukrajinskoj literaturnoj movy I, Kyjiv, 1959, str. 301 in 303.

ryjadočkom 'vštric', *projizdom* 'spotoma', *ryssju, klusom, klusa* 'v drncu, v teku', *sylomic*, *syloju* 'po sili', *slidom, slidkom* 'tik za petami', *pošepky* 'šepetaje', *zamužem, zamižžu* 'omožena', *voleju-nevoleju, hoč-ne-hoč, mymovoli, mymohit* 'hočeš nočeš'; *cilkom* 'v celoti, popolnoma', *goljaka, gol'cem* 'nag'; *krugom, naokolo, dovkola* 'okoli', *časom, inkoly, inodi, dekoly* 'včasih', *popovzom, plazom, račky* 'po vseh štirih', *movčky, nyškom, tyškom-nyškom* 'molče'; ali: *klubkom* 'strmoglavo', *hodoju, povil'nymy krokamy* 'korakoma'; ali: *okremo, osibno* 'sam zase, samotno', *mimohid*, *miž inšym, pobižno* 'mimogrede', *duže, duže-taky, dobre, dobre-taky, čymalo; jak slid* 'kakor se spodobi, pošteno'; *za dopomogoju čogo, čerez ščo* 's pomočjo' ipd.

Iz navedenih zgledov se vidi, da ukrajinščina hrani nekatera arhaična obrazila orodnika, hkrati pa so možna tudi obrazila drugih sklonov, zaradi česar se ne ujema z ruščino. Ne glede na to pa vendarle drži, da je ta tip prislovov v ukrajinščini prav tako razširjen in v splošnem roden.

Beloruščina. Zanja so značilna obrazila iz končnic orodnika *-om (-am)*, *-oju* in redko *-ami*. Podobno kot v ukrajinščini je v nekaterih primerih možna vzporedna raba z drugim izsklonskim obrazilom (tož.) ali pa drug tip prislovov. Sem spadajo primeri kot *udžen*, *dnjom* KKG 'podnevi', *unačy, unočy, nočču* 'ponoči', *uletku, letam* 'poleti', *zimoju* 'pozimi', *uvesnu, vjasnoj, vjasnoju* KKG 'spomladi', *uvosen*, *vosennju* 'jeseni', *ranicaj, ranicoj, rankam* 'zjutraj', *časam, časami* 'včasih', *sledam, usled* KKG 'tik za petami', *šeptam* 'šepetaje'; ali: *begma* 'v diru', *darma* KKG 'zastonj', *krugom, navokal, vakol, naukola, naukol* KKG 'okoli, okrog'; prim. še: *zamužam* KKG 'omožena', *silaju, silkom, gvaltam* 'po sili, siloma', *stupoju, krokam* 'korakoma', *ryssju* 'v drncu'; *calkam* 'popolnoma'; *vobmackam* 'tipaje, na slepo'; ali: "... *bjagom, vjarhom, verham, avansam, mescam, bokam-skokam*".³

Kakor je videti, so prislovi z orodniškimi obrazili precej razširjeni tudi v beloruščini. V primerjavi z ruščino in zlasti z ukrajinščino za beloruski jezik niso značilni primeri z arhaičnimi obrazili orodnika množine in dvojine, prim. rus. *verhami, vremenami, saženkami*, ali ukr. *časamy, miscjamy; verhy, pišky, račky; syd'ma, darma, žartoma, krad'koma* ipd. Vse to kaže, med drugim, da so prislovi z orodniškimi obrazili v beloruščini, ruščini in ukrajinščini odraženi na specifičen način.

Zahodnoslovanski jeziki

Vsem jezikom te skupine je skupno, da so druga sklonska obrazila v vlogi prislova navadno bolj pogosta kakor orodniško obrazilo.

Prislovi z obrazilom orodnika imajo v teh jezikih naslednje posebnosti.

Poljščina. Razlika med končnicami *-тъь (-ьтъь)* in *-ojq (-ejq)*, *-bjq* je v poljščini ohranjena, pogosto pa je uporabljeno tudi obrazilo katerega drugega sklona (daj., rod., tož.), navadno s predlogom, ali pa so se uveljavili sploh drugi tipi prislovov. V poljščini je stanje obravnavane vrste prislovov naslednje: *dnem, w dzień* 'podnevi', *nocą, nocami, po nocy, w nocy* 'ponoči', *latem, w lecie* 'poleti',

³ N. I. Gurski, M. G. Bulahau, M. C. Marčanka, *Belaruskaja mova I*, Minsk, 1955, str. 288.

zimą, w zimie 'pozimi', *wiosną, na wiosnę* 'spomladi', *jesienią, na jesień* 'jeseni'; *rano, zrana* 'zjutraj', *toða wieczorem* 'zvečer', *cwalem, pędem* 'v diru', *bokiem* 's strani', *hurtem* 'vsevprek', *szeptem* 'šepetaje', *sztorcem* 'pokonci'; *siłą, gwałtem, przemocą* 'po sili'; ali: *migiem, w mgnieniu oka* 'v trenutku', *po omacku, omackiem* 'tipaje', *przejazdem, w przejeździe* 'spotoma', *wraz, razem, obok, w rząd* 'vštric, zraven', *dzięki (czemuś), przy pomocy (czegoś), za pośrednictwem* 's pomočjo'; ali: *konno, wierzchem* 'na konju jahaje', *pieszo, piechotą* 'peš', *pędem, szybko* 'naglo', *spetna, w całości, zupełnie, w zupełności, całkiem, całkowicie* 'popolnoma', *ukradkiem, po kryjomu, (po)tajemnie, chylkiem* 'skrivaj'; *słowem, krótko mówiąc* 'z eno besedo'; ali: *wkoło, wokoło, naokoło, dokola* 'okoli, okrog', *od razu, na raz* 'naenkrat', *w ślad* 'po sledi', *po części, częściowo* 'deloma', *gęsiego* 'v gosjem redu', *darmo, zadarmo, bezpłatnie* 'zastonj', (*być zamężną* 'biti omožena'), *osobno, samotnie* 'sam zase, samotno', *porządnie, należyście* 'močno, pošteno', *goło, nago* 'nag', *pełzając* 'po vseh štirih', *chcąc niechcąc* 'hočeš nočeš' ipd.

Navedeni primeri kažejo, da so orodniška obrazila v vlogi prislova v poljščini precej razširjena, vendar še daleč ne tako kot v ruščini. Čeprav je razlika med nekdanjimi or. končnicami *-ьть, -ьтъ* in *-ajq (-ejq), -bjq* ohranjena, je vendar pogostejši odraz *-iem*; le-ta je v obliki *-kiem* podprt tudi s pridevniško in glagolsko podstavo, kot npr. *całkiem (cały), chylkiem, milczkiem, ukradkiem* ipd.

Z druge strani je treba omeniti tudi to, da poprislovljanje v nekaterih primerih ni končano ali motivirano: »Na splošno vzeto izsamostalniški prislovi s sinhronega stališča pravzaprav niso tvorbe (formacije): kajti če ostanejo v živem odnosu do podstavnega samostalnika, še niso prislovi (npr. *latem, zimą, nocą, rankiem, siłą...*), če pa je zveza pretrgana, izraz preneha biti formacija oz. je to samo zgodovinsko. /.../ Nekateri prislovi so hkrati motivirani, vendar najraje z glagoli (*milczkiem < milcząc...*) ali s pridevniki: *całkiem* od *cały*, *cichcem* od *cichy*.«⁴

Lužiški srbščini. Za oba jezika je značilno, da se v njiju orodniško obrazilo v vlogi prislova zelo malo rabi. Redka obrazila *-om, -ami (-emi)* so v glavnem edina sled nekdanjih praslovanskih orodniških končnic. V slovarjih lužiških jezikov najdemo v glavnem take prislove (oz. prislovne zveze): *we dnio* 'podnevi' Šw, *wob dzeń* 'v teku dneva, čez dan' Tr, *nocy* 'ponoči' Šw, (*w) nocy* 'ponoči', *po nocach* 'cele noči', *w lęse, w lęsu* 'poleti' Šw, *nazymu* 'na jesen' Šw, *w nalęcu* 'spomladi' Tr, *żęnsa zajřsa* 'davi, danes zjutraj', *ze zajřskami* 'zgodaj zjutraj', *zajřsa rano* Šw, *jutře rano* 'jutri zjutraj' Tr, *jutře wječor* 'jutri zvečer'; ali: *przed wječorom* 'proti večeru' Tr, *z chwatkom* 'v naglici, na hitro', *ze wšęm chwatkom* 'v veliki naglici', *z chwilemi* 'od časa do časa' Tr, *z jednym słowom* 'z eno besedo, na kratko rečeno' Tr; *z wjerchom wujęc* 'podivjati' Tr; ali: *z boku hladać na nekoħo* 'postrani gledati koga' Tr, *kroćel po kroćeli* 'korakoma'; ali *pęři* 'peš' ipd.

Češčina. Najbolj razširjeno orodniško obrazilo v prislovih je končnica *-em*, tako da se nadaljevalci drugih orodniških obrazil srečajo redko, prim. *cestou, náhodou*, 'slučajno', *silou, mocí*, prim. še *násilím* 'siloma', *většinou* 'večinoma', *chvilemi* 'občasno, včasih'. V prislovih s pomenom časa so navadno uporabljeni drugi skloni (s predlogom ali brez njega), npr.: *ve dne, za svętla* 'podnevi', *v noci* 'ponoči', *v létě* 'poleti', *na jaře, z jara* 'spomladi', *v zimě* 'pozimi', *na podzim*

⁴ R. Grzegorzycykowa, Zarys słowotwórstwa polskiego, wyd. III, Warszawa, 1979, str. 85-86.

'jeseni'; ali: *ráno* 'zjutraj', *večer*, *k večeru* 'zvečer', *občas*, *někdy*, *tu a tam*, *časem* 'včasih, kdaj pa kdaj'. – Prislovi s pomenom prostora, načina ipd. so takole razširjeni: *během*, *poklusem* 'v diru', *bokem*, *kolem*, *dokola* 'okoli, okrog', *křížem*, prim. še *křížem krážem* 'križem kražem', *krokem* 'korakoma', *omylem* 'pomotoma', *husim pochodem* 'v gosjem redu', *předem* 'vnaprej, poprej', *razem* 'naenkrat, nenadoma', *šmahem* 'popolnoma, docela', *šupem*, *zadem* 'zadensko', *žertem* 'za šalo'; ali: v *mžiku*, *okamžitě*, *ihned* 'v trenutku, trenutno, takoj', *zdarma*, *nadarmo* 'zastonj', *koňmo*, *na koni* 'na konju jahaje', *pěšky* 'peš', *kradmo*, *ukradkem* 'kradoma, skrivaj', v *chvatu* 'v naglici, na hitro', *tápavě*, *na omak* 'tipaje', *horempádem*, *úprkem*, *střemhlav* 'naglo, v največjem diru', *plně*, *úplně*, *zúplna* 'popolnoma', *tajně*, *potaji*, *potajmu* 'skrivaj, na tihem', *vedle*, v *řade*, *po boku* 'vštric, zraven', *skrátka*, *tedy* 'skratka, torej, na kratko', *pořádně*, *důkladně*, *hodně*, *moc*, *značně* 'pošteno, temeljito, precej, močno', *mimochodem*, *na skok* 'spotoma, kar tako, mimogrede'. V prislovih z orodniškim obrazilom je češčina drugačna od ruščine zlasti v primerih s pomenom časa, prim. *ve dne*, *za světla* – rus. *dnem*, v *noci* – rus. *noč'ju*, *na podzim* – rus. *osen'ju* ipd.

Slovaščina. Za slovaški jezik je v tem primeru značilno obrazilo *-om*, medtem ko so nadaljevalci drugih nekdanjih orodniških obrazil pustili svojo sled v glavnem le v nekaj primerih, kot npr. »*náhodou*, *silou-mocou*, *zubami-nechtami*« M, *chvíl'ami* 'včasih, kdaj pa kdaj'. Samo obrazilo *-om* v vlogi prislova je precej razširjeno, vendar pa celi vrsti ruskih prislovov z orodniškim obrazilom ustrezajo prislovi, tvorjeni z obrazili iz drugih sklonov (navadno s predlogom). Za ene in druge lahko navedemo naslednje primere: *vo dne*, *za dňa*, *cez deň* 'podnevi, čez dan', v *noci* 'ponoči', v *lete* 'poleti', v *zime* 'pozimi', *na jar* 'spomladi', v *jeseň*, *na jeseň* 'jeseni', *ráno* 'zjutraj', *večer* 'zvečer'; prim. še *večierkom*, *podvečierkom* 'zvečer'. Orodniška obrazila so v slovaščini najbolj rabljena v prislovih za način, prostor ipd. Sem sodijo primeri: »*bokom*, *krížom*, *okruhom*, *predom*, *priekom*, *vrchom*, *zadom*... *náhodou*, *neprávom*, *omylom*, *právom*«⁵ ali: »*behom*... *cvalom*, *hlasom* (*zried*), *hmatkom*, *hurtom*, *chvatom*, *kosom*, *krížom*, *krokom*, *mihom*, *polohlasom*, *položartom*, *radom*, *razom*, *stlpom*, *stlpkom*, *šepkom*, *šmahom*, *šupom*,... *úkosom*, *úhorom*, *vlečkom*« (M, str. 602); ali: »*celkom*, *biťkom*, *cícerkom*, *cickom*,... *dúškom*, *húfom*, *hupkom*, *kopcom*,... *úvalom*« (str. 604); ali: »*rad-radom*, *silou-mocou*, *zubami-nechtami*;... *krok za krok*« (str. 615); ali: *pešky*, *poležiačky*, *postojačky*, *posediačky*, *poslepiačky*,... *koňmo*, *krížmo*, *vozmo*, *stojmo* ipd. (str. 602).

Južnoslovanski jeziki

Glede prislovov z orodniškim obrazilom je za te jezike značilno, da je prevladala končnica *-om*, ki se je pri tem razširila tudi na račun nekdanjih končnic *-ьмь*, *-ајѣ*, (*-ејѣ*), *-ьјѣ*. V vsakem jeziku te skupine so se tu obravnavani tipi prislovov seveda odrazili na svoj način, vsekakor pa so primeri z enako osnovo in enakim orodniškim obrazilom v vseh močno omejeni.

Slovenščina. Redki primeri nadaljevanja nekdanjega stanja končnic v orodniku *-ьмь* in *-ојѣ* (*-ејѣ*), *-ьјѣ* so v glavnem prislovi *krížem* K, *krížem kražem* K,

⁵ Morfológia slovenského jazyka, Bratislava, 1960, str. 593, 599.

nocoj (stcsl. *noštyj*): *ponoči* K; toda *zmerom* (stcsl. *s měroj*) gl. *zmeraj* K. Ohranilo pa se je vendar obrazilo dvojine *-oma*, ki je v slovenščini najbolj razširjeno orodniško obrazilo (gl. sp.). Večjemu delu tu obravnavanih vzhodno-in zahodnoslovanskih prislovov z orodniškim obrazilom v slovenščini navadno ustrezajo obrazila drugih sklonov – s predlogom ali brez predloga – ali pa drugačni tipi prislovov, kar se najlepše vidi v prislovih s pomenom časa: *podnevi*, *ponoči*, *poleti*, *pozimi*, *jeseni*, *spomladi*, *ob zarji*, *ob svitu*, *zjutraj*, *zvečer*, prim. še *nekega večera*, *včasih* ipd. Od prislovov za način idr., ki pa se rabijo kot t. i. nepravi predlogi, so znani primeri: *glasom*, *potom*, *povodom*, *rodom*, *tekom* (časa), *širom* (sveta) K. Današnja knjižna slovenščina jih ne rabi, ker so občuteni kot srbohrvatizmi. Primeri s predlogom: *s časom*, *zbogom*, *zmerom*, toda: *v polnem teku* / *diru*, *v strani*, *v stran*, *do vrha poln*, *zvrhoma*, *zgoraj*, *okoli*, *okrog*, *popolnoma*, *po vrsti* (sh. *redom*), *po imenu* (sh. *imenom*), *v začetku* (sh. *početkom*), *sam zase*, *osamljeno* (r. *osobnjakom*); ali: *peš* (r. *peškom*), *popolnoma nag*, *-a*, (r. *nagišom*), *s pomočjo* (r. *posredstvom*), *vštric* (r. *rjadom*), *na srečo* (sh. *srečom*), *skrivaj* (sh. *tajom*), *mimogrede*, (r. *mimohodom*), *šepetaje* (sh. *šapatom*) ipd.*

Razmeroma majhno število prislovov z obrazilom *-om* očitno kaže, da take tvorbe v slovenščini niso priljubljene. Bolj navadni so prislovi, tvorjeni z obrazili drugih sklonov ali pa drugačni prislovni tipi. Namesto omenjenih nadaljevalcev staroslovanskih končnic orodnika ednine se je v slovenščini zelo razmahnila končnica orodnika dvojine *-oma*, ki jo srečamo tudi v primerih s pridevniško in glagolsko osnovo. S končnico *-oma* so v Slovensko-ruskem slovarju J. Kotnika naslednji primeri: *čredoma*, *deloma*, *korakoma*, *kosoma*, *mestoma*, *načeloma*, *namenoma*, *narekoma*, *obrokoma*, *pototoma*, *potoma* gl. *spotoma* (stcsl. *рѣтъмь*), *praviloma*, *razmeroma*, *siloma*, *skokoma*, *trudoma*, *tropoma*, *uradoma*, *večinoma*. S predlogom: *poimenoma*, *spotoma*, *sčasoma*. Pridevniško ali glagolsko podstavo imajo prislovi tipa *nagloma*, *nanagloma*, *podolgoma*, *polagoma*, *popolnoma*, *poredko(ma)*, *postopoma*, *potihoma* oz. *nemudoma*, *ponevedoma*, *predvidoma*.

* Op. ur.: Glej Anton Bajec, *Prislovni paberki*, SR, V-VII, 1954, str. 195–226; o te vrste prislovih govori zlasti na str. 207–212. Omenja, da Pleteršnikov slovar navaja kakih tristo prispevkov na *-oma*, pa da to še ni vse, ker jih je nekaj narejenih šele po l. 1895. Ko nato raziskuje možne razvojne poti do današnjih oblik teh prislovov, začne najprej z dvojniskim orodnikom *o*-jevskih osnov. Meni, da s pomenske plati ne bi mogli ovreči teorije o okamnelem dvojniskem orodniku, sam pa nato pomisli na prislovne pripone *-ma*, *-mo*, *-mi*, *-mь*. Misel se mu nato ustavi ob edninskem orodniku na *-om*, h kateremu je kasneje pristopil še končni *-a* (v tem ga potrjuje kopica dvojnjk: *križem* – *kražema*, *mahom* – *mahoma*, *sčasom* – *sčasoma* idr.). Glede izvora *-a* navaja Rešetarjevo mnenje, da je to isto obrazilo kakor pri zaimenskih prislovih na *-a* (npr. shr. *tada*, *kada* : *tad*, *kad*), in Tesniérjevo, da je to zelo staro prislovno obrazilo *-ma*. Bajec se za to misel ne ogreje, ker ne najde zanjo potrditve v slovenski starini, ki pozna takih oblik zelo malo, saj se je ta tip razmahnil šele po 16. stol. Nesporen dokaz, da prislovi na *-oma* niso okamneli dvojniski orodniki – tako meni Bajec – je prispeval Ramovš (O slovenskem novoakutiranem ð, JF 1923). Pretežna večina primerov ima sicer danes analogični naglas na osnovi, starejše stanje je ohranjeno v *strahóma*, *skakóma* *poskakóma*. Ti prislovi so akutirani, v tem ko je daj. or. dv. cirkumfektiran (*sinúma*). Metatonija je lahko nastopila v or. ed. *strahóm* > *strahóm*, zatorej je dokazano, da je izhodišče treba iskati v edninskem orodniku. Po prehodu *strahom* > *strahoma* se je končnica *-oma* začutila kot izrazito prislovotvorna, zatorej je jezik začel z njo delati vsake vrste prislove brez gornje podloge, pritikati jo je jel celo že narejenim prislovom, da jim je bolj poudaril prislovni značaj. (N. m., str. 210.) (Sestavil Jože Sever.)

Srbohrvaščina. *Edina sled obrazila -bjq* je primer *noću* (stsl. *noštyq*) ter analogno njemu tvorjeni prislov *danju*. Različica *-em* je ohranjena v primeru *putem*, tako da kot splošno obrazilo nastopa le *-om*. Prislovi z obrazilom *-om* so tvorjeni iz samostalnikov neodvisno od sklanjatvene podstave samostalnika (prim. *glasom*, *imenom*; *greškom*) in pridevnika ali glagola (redko). O razširjenosti prislovov z obrazilom *-om* lahko sodimo po tem, kako so odraženi v slovarjih. Rečnik srpsko-hrvatskog književnog jezika (Novi Sad 1973) daje naslednje primere: *večerom* in *uveče*, *jutrom* in *ujutru*, *zorom*; *toda ljeti*, *zimi*, *u proljeće*, *ujesen*, (prim. r. *letom*, *zimoj*, *vesnoj*, *osen'ju*); *glasom*, *korakom*, *pasom*, *redom* (prim. še *izredom*, *odredom*, *poredom*), *rodom*, *časom*, *činom*, *mahom*, *skokom*, *trkom*, *šapatom*, *povodom*, *početkom*, *mimohodom*; ali: *imenom*, *stadom*, *posredstvom*; ali: *glavom*, *nakladom*, *vikom*, *greškom*, *omaškom*, *izrijekom*, *dupkom*, *zabunom*, *izrijekom*, *prigodom*, *ruljom*, *silom*, *srećom*, *većinom*, *dvojinom*, *trojinom*, *starinom*; *šiom*, *razom*; *zbogom* (*s bogom*); ali: *milom* (prim. *milom* ili *silom*), *tihom*, *jednom*, *najednom*, *odjednom*; *prvom*; ali: *gledom*, *gredom* (prim. še *izgredom*), *kradom* in *kradomice*, *pripadom*, *tajom*, *mûkom* 'molče' idr. Navedeni prislovi z obrazilom *-om* so ne samo številni, temveč so tudi dosti rabljeni. Nekateri od njih so značilni v glavnem za srbohrvaščino, npr. *činom*, *mahom*, *prigodom*, *početkom*; *greškom*, *omaškom*, *mûkom*, *zabunom*, *srećom*, *većinom* idr. Vse to kaže, da so mogoči tudi novi primeri in da je torej samo obrazilo živo. Razen tega je lahko opaziti, da so v nekaterih primerih možne dvojnice, npr. *večerom* in *uveče*, *jutrom* in *ujutru*, *kradom* in *kradomice* ipd. ali pa drugo sklonsko obrazilo: *ljeti*, *zimi*, *u proljeće*.

Bolgarščina. Z izjemo primerov *denem*, poleg *denja* in narečno *dene* 'podnevi', po naliki s tem tudi *noštem* (stsl. *noštyq*), in *pätēm*, poleg *pätjom*, imata tu vlogo splošnega obrazila *-om* in *-eškom*. Kakor smo že omenili, prislovi z obrazilom *-om* tu odražajo le nekdanje stanje (saj sodobna bolgarščina in makedonščina izražata sklone s predlogom + splošnim sklonom). Bolj ali manj pogosto v sodobni bolgarščini srečujemo le naslednje prislove na *-om*, tvorjene iz samostalniških, pridevniških in (redko) glagolskih ali drugih podstav: *begom* 'v teku' Č, *vikom* 'krikoma, kriče' Č, *gărbom* 'hrbtoma' Č, *darom* 'zastoj' Č, *duhom*, *krăgom* 'okoli, okrog' Č, *krăstom* (*krăst* 'križ'), *migom* 'v trenutku, takoj' Č, *mirom* 'mirno, tiho' Č, *pätjom* gl. *pätēm* Č, *redom* 'vštric, zraven', *rodom*, *skokom*, *sledom* Č, *tekom* Ob, *hodom* 'korakoma' Č (prim. še *mimohodom*), *šepotom*; ali: *posredstvom*, *rebrom*, *slovom*, *utrom* Č, *čudom*; ali: *silom*, *ničkom* (prim. mak. *ničkom*, sh. *ničice*), *šiom*; s predlogom: *vkupom* (*vkup*) 'skupaj' Č, *skupom* Ob, *vredom* (*red*) 'povsod' Č, *poredom* 'po vrsti, zapovrstjo' Č, *sbogom*.

Iz pridevniške, glagolske ali druge podstave so tvorjeni: *dobrom* Ob, *părvom* gl. *părvo* Č, prim. še *izpărvom* in *izpărvo* 'sprva, v začetku' Č, *tihom* 'potihoma' Č, prim. še *iztihom* Č; *krišom*, *skrišom* 'kradoma, skrivaj' Č; ali: *mălkom* 'molče' Č, *opipom* 'tipaje' Č, *skritom* 'skrivoma' Č. Nekateri navedenih prislovov so lahko knjižne izposojenke iz ruščine ali pa so tvorjeni po naliki z njimi. To velja za prislove *begom*, *darom*, *migom*, *sledom*, *šepotom*, *mimohodom*, *tihomălkom*, *posredstvom*, *utrom*, *rebrom*, *slovom*, *vihrom*.

Poleg teh primerov je obrazilo *-om* zapustilo svojo sled tudi v prislovih na

-eškom, ki so precej razširjeni zlasti v ljudskem govoru, v manjši meri pa jih pozna tudi makedonščina. Prislovi na -eškom so tvorjeni iz pridevniških in zlasti glagolskih podstav. Kot primer lahko navedemo naslednje prislove: *bosiškom* in *bosiškata*, *zadniškom* in *zadniškata* 'zadensko', *kračeškom* in *kračeškata* 'korakoma', *ludeškom* in *ludeškata* 'divje, nespametno', *slepeškom* in *slepeškata*; ali: *bežeškom* in *bežeškata* 'v teku', *bärzeškom* in *bärzeškata* 'naglo, v naglici', *värveškom* in *värveškata*, *debneškom* in *debneškata* 'kradoma, na skrivaj', *dremeškom* in *dremeškata* 'dremaje', *klateškom* in *klateškata* 'gugaje se', *klečeškom* in *klečeškata* 'čepe', *koleniškom* Ob (koleniča), *kradeškom* in *kradeškata* 'kradoma, na skrivaj', *kuceškom* in *kuceškata* 'šepaje', *lazeškom* in *lazeškata* 'po vseh štirih', *ležeškom* in *ležeškata* 'leže', *mižeškom* in *mižeškata* 'miže', *mälčeškom* in *mälčeškata* 'molče', *pipneškom* in *pipneškata* 'tipaje', *plačeškom* in *plačeškata* 'jokaje', *pälzeškom* in *pälzeškata* 'po vseh štirih', *reveškom* 'tuleč na ves glas', *svireškom* in *svireškata* Ob, *sedeškom* in *sedeškata* 'sede', *skačeškom* in *skačeškata* 'skakaje, poskakovaje', *smeškom* 'smeje se', *stoeškom* in *stoeškata* 'stoje', *tičeškom* in *tičeškata* 'v diru', *hodeškom*, *hvärčeškom* in *hvärčeškata* 'v letu, med poletom', *šepneškom* in *šepneškata* 'šepetaje', *jazdeškom* in *jazdeškata* 'na konju jahaje'. (Razen označenih so vsi primeri iz Č.)

Navedeno kaže, da so prislovi z obrazilom -eškom (-škom) v bolgarščini pogostni. V literaturi slovanskih jezikov so prislovi s tem obrazilom znani le bolgarščini in – v manjši meri – makedonščini. V starocerkvenoslovanskih spomenikih prislovov tega tipa ni. O nastanku in okrepitevi prislovov z obrazilom -eškom obstoji naslednja razlaga: »Z besedotvorno pripono -eškom (od -eškom), se tvorijo prislovi, ki predstavljajo star orodnik tvornosedanjega deležnika: *plačeškom*, *ležeškom*, *tičeškom* idr.«⁶

Pri tej razlagi pa po našem mnenju ni upoštevano naslednje: 1. Prislovi z -eškom se tvorijo ne samo iz glagolske, temveč tudi iz pridevniške osnove, npr. *bosiškom*, *bosiškata*, *zadniškom*, *zadneškata*, *ludeškom*, *ludeškata* ipd.; 2. pri taki razlagi ni pojasnjena prisotnost elementa -k – v obrazilu -eškom; 3. v slovarjih bolgarskega jezika ima večina prislovov z obrazilom -eškom lahko tudi obrazilo -eškata; 4. prislovi z obrazilom -eškom so znani tudi makedonščini, čeprav omenjeni deležnik v tem jeziku ni ohranjen. – Naštete pomanjkljivosti takšne razlage nastanka obrazila -eškom nas silijo, da iščemo drugačno. V našem primeru se nam zdi bolj sprejemljivo, da je obrazilo -eškom (mak. -eškum, -eškum) nastalo po kontaminaciji pridevniških pripov -eškata, -eški in končnice -om, npr. *slepeškata*, *slepeški* in -om > *slepeškom* (mak. *slepečkum*) ali *kradeškata*, *kradeški* in -om > *kradeškom* (mak. *kradeškum*). Taka razlaga je sprejemljiva tudi zato, ker so vzporedni primeri z obraziloma -eškata in -eškom ne samo navadni, temveč najbolj pogosti tako v bolgarščini kakor v makedonščini. S to razlago, menim, je -k- v obrazilu -eškom (mak. -eškum, -eškum) dovolj utemeljen in pojasnjen.

Makedonščina. Podobno kot v drugih južnoslovanskih jezikih je tudi v makedonščini prevladalo le eno obrazilo orodnika – -um < -om (samoglasnik *o* je pred ustničnim zvočnikom *m* prešel v *u*; prim. še *osum* < *osom* 'osem'). Od nekdanjih obrazil -ojq (-ejq), -ьq ni nobenih sledov. Edini sledovi obrazila -ьть so

⁶ Gramatika na savremennija bälgarski kniževen ezik, t. 2, Sofija, 1983, str. 392.

se ohranili v primerih *denem* (dial.) v. *denje* R, analogno temu še *noķem* dial., poleg *noķum* dial. v. *noķe* R, *patem* in *patema* 'spotoma'; prim. še *skrišem(a)* R in *skrišum*. Nekaj več primerov je z obrazilom *-om*: *rodom* v. *rodum* R, *časom* in *časum* R, *niķum* v. *niķum* R; ali: *naverom* (star.) 'na kredit', *sutrom* (*s utrom*), prim. še *zasutrom* (ljudsko pesn.) v. *izutrina* R, *poti(h)om* (ljudsko pesn.) R. Znani so tudi primeri z obrazilom *-oma* (*-ema*): *krstoma* v. *krstum* R, *odredoma* (ljudsko pesn.) v. *odred* R, *skrišem(a)* R, *vlečkoma* 'so vlečenje, vlečejki' R, *lizgoma*, *molkum* v. *molkoma* (r. *mólča*) R.

Obrazilo *-oma* (*-ema*) se tu glasovno ujema z orodnikom dvojine. Vendar vzporedna ali priložnostna uporaba končnice *-a* (prim. *patem* in *patema*, *skrišem(a)*, *molkum* v. *molkoma*) in prav tako primeri z glagolsko podstavo (*vlečkoma*, *lizgoma*, *molkoma*) kažejo, da tu ne gre za resnično obrazilo orodnika dvojine, pač pa je tu obrazilo *-om* kot neživa tvorba lahko dobilo drugotno obrazilo *-a*.

Najbolj razširjeno obrazilo v prislovih tega tipa je vsekakor *-um*. Prislovi z obrazilom *-um* imajo samostalniško, pridevniško ali glagolsko podstavo – brez predloga ali s predlogom *s*, *iz*, *od*, *na* –, kar je posebnost makedonščine.

Od prislovov z obrazilom *-um* lahko navedemo primere iz dveh virov: Rečnik na makedonskiot jazik in Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik B. Koneskega: *večerum* (prim. še *kvečerum*, *kvečerju*, *kvečerina*) v. *kvečer*, *noķum* (dial.) v. *noķe*, *časom* in *časum* v. *časkum*, *vetrum* v. *svetrum*, *glasum* (lj. pesn.), *glotum* (*gloto*) (dial.), *gradum* (lj. pesn.: *gradum solzi roni*), *grotum* (lj. pesn.), *grstum*, *krstum* (prim. še *krstoma*), *likum* (star.), *redum* (*so red*, *eden po drug*), *rođum*, *silum* (*so sila*, *so nasilie*), *begum*, *vidum* v. *navidum*, *vikum*, *molkum* v. *molkoma*, *skokum*, *niķum*, *širum*, *krišum*. In s predlogi: *zbogum* (*s bogom*), *kvečerum*, *kvečerju*, *navidum*, *nazorum*, *poredum* in *seredum*, *vetrum*, *svetrum* in *odvetrum* (pog.) *skrišem*, *otskrišum* (*otskrišem*), *potskrišum*. Iz glagolske podstave pa so tvorjeni: *gredum* (lj. pesn.), *gredom*, *uzgre*, v. *patem* (prim. še sh. *mimogred*, slov. *mimogrede*), *klekum* (lj. pesn.), *kradum*, *posakum* (star.), *utajum*.

Pri obrazilu *-um* je posebej treba omeniti, da je prisotno v več obrazilih *-eķum*, *-niķum*, *-ejķim*, *-ešķum*.

Obrazilo *-eķum* se je kot prislovno izoblikovalo po kontaminaciji pridevnikov z *-eķi* in obrazila *-um*, prim. *slepeķi* in *-um* > *slepeķum*. Sem sodijo v glavnem primeri: *gazeķum* (pog.) v. *gazeķi*, *slepeķum* v. *slepeķi*, *bežeķum*, *ležeķum* in *ležeķim*, *mižeķum* v. *mižeēķi*, *stojeķum* (= *stoeķi*, *stoenkata*, *stoeķi*). Obrazilo *-niķum* je moglo nastati po kontaminaciji *-nica* in *-eķum* v primerih tipa *plačnica* ž in prisl. in *-eķum* > *plačeniķum* poleg *plačeķi* in *plačeķum* (dial.) 'jokaje'. Obrazilo *-ešķum* je nastalo po kontaminaciji primerov z obraziloma *-ešķata* (*-išķata*), *-ešķi* in *-um*, npr. *kradešķata* prisl. poleg *kradeķi* in *-um* > *kradešķum*. Obrazili *-ešķom* (*-išķom*) in *-ešķata* (*-išķata*) sta se v prislovih razmahnila v bolgarščini. Gramatika makedonskega jezika B. Koneskega ne omenja prislovov s tem obrazilom, Slovar makedonskega jezika I, II, III pa je zabeležil nekaj primerov: *vlečešķata* v. *vlečešķum* prim. še *vlečkoma*, *klečešķum*, *kradešķum* (in *kradešķata*), *molčešķom* v. *molkoma*, *plačešķum* (pog.) = *plačeniķum*.

Prislovov z obrazilom *-um* (*-om*) v makedonščini ni malo, vendar vzbujajo pozornost oznake kot *lj. pesn.*, *star.*, *pog.* in pa dejstvo, da med navedenimi

prislovi ni novih tvorb. V makedonščini so bolj pogosti ali bolj tipični prislovi, ki so tvorjeni s predlogom + splošnim sklonom ter sploh drugi tipi prislovov, npr. z obrazilom *-o*, *-čki*, (*-ski*), *-ki* idr., kot npr.: *grstum* in *so grstovi*, *so vreme*, *so vikanje*, *silum* in *so sila*, *so nasilie*, *so čekor*, *redum* in *so red*, *po ime*, *po greška*; ali: *gazečkum* v. *gazečki*, *slepečkum* v. *slepečki*, *mižečkum* = *mižeečki*; ali: *vikum* in *vikajki*, *so vikanje*, *klekum* (lj. pesn.) in *klečejki*, *molkom*, *molkoma* in *molčejki*, *so molčenje*.

Včasih so namesto obrazila orodnika ednine bolj navadna obrazila starega mestnika, npr.: *denem* (dial.) v. *denje*, *nokum* (dial.) v. *noke*, *lete*, *zime*.

Pregled prislovov z orodniškim obrazilom kaže predvsem, da se njihova razširjenost v sodobnih slovanskih jezikih precej razlikuje. Mimo tega so se med posameznimi jeziki treh slovanskih skupin ustalile nekatere posebnosti. V splošnem so nadaljevalci orodniških obrazil najbolj razširjeni v vzhodnoslovanskih jezikih, kjer so najbolj ohranjene tudi razlike med nekdanjimi or. končnicami. V zahodnoslovanski skupini je obravnavani tip prislovov manj razširjen predvsem zato, ker se prislovi s pomenom časa navadno tvorijo z obrazili iz drugih sklonov. Glede prislovov z or. obrazilom je za lužiško skupino značilno, da med sodobnimi slovanskimi jeziki hrani najmanj sledov tega tipa sploh.

Za južnoslovansko skupino je najbolj značilno, da je med or. obrazili prevladalo obrazilo *-om*, ki je najbolj razširjeno in edino produktivno v srbohrvaškem jeziku. Z njim se tvorijo prislovi neodvisno od sklanjatve ali nekdanjih osnov. Prislovi z obrazilom *-om* tudi bolgarščini in makedonščini niso neznani, vendar so tu le kot ostanki nekdanjega stanja. Zanju je značilno, da se je izoblikovalo novo obrazilo *-eškom* (mak. *-eškum* ali *-ečkum*), ki je danes zelo razširjeno in živo v bolgarščini. Število prislovov z or. obrazilom *-om* je v slovenščini precej omejeno, pri tem pa so primeri tipa *nocoj*, *zmeraj* (poleg *zmerom*) zelo redki. Pred drugimi slovanskimi jeziki pa se slovenščina odlikuje s tem, da se je v njej zelo razširilo obrazilo *-oma*.

Kratice

- B A. Belić, Savremeni srpskohrvatski književni jezik, Beograd, 1948.
 Č Sava Čukalov, Bålgarsko-ruski rečnik, Sofija, 1960.
 K J. Kotnik, Slovensko-ruski slovar, Ljubljana, 1950.
 Kep K. Kepeski, Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik, Skopje, 1985.
 KKG Russko-beloruskij slovar' pod redakcij J. Kolasa, K. Krapivy, P. Glebki, Moskva, 1953.
 Kon B. Koneski, Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik, Skopje, 1954.
 M Morfológia slovenského jazyka, Bratislava, 1960.
 O S. I. Ožegov, Slovar' russkogo jazyka, Moskva, 1961.
 Ob Obraten rečnik na bålgarskija ezik, Sofija, 1975.
 Pr J. Pretnar, Rusko-slovenski slovar, Ljubljana, 1947.
 R Rečnik na makedonskiot jazik I, II, III.
 RSKJ Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, Novi Sad, 1973.
 S L. I. Pirogova, B. Orožen, J. Sever, Rusko-slovenski učni slovar, Ljubljana, 1977.
 Šw B. Šwjela, Deutsch-niedersorbisches Taschenwörterbuch, Bautzen, 1953.
 T I. I. Tolstoj, Serbskohorvatsko-russkij slovar', Moskva, 1957.
 Tr K. K. Trofimovič, Verhnelužicko-russkij slovar', Baucen, 1974.

РЕЗЮМЕ

Наречия, восходящие к формам падежей – без предлога или с предлогом – представляют собой довольно распространенный тип наречий именного происхождения. Среди наречий этого типа особо выделяются образования, восходящие к форме творительного падежа, которые в части славянских языков приобрели значительное распространение.

Как известно, окончания творительного падежа в старославянском языке были в полной зависимости от иевр. основ, ср.: *-ьмь* (*-ьмь*), *-ојѣ* (*-ејѣ*), *-ьјѣ*, *-у*, *-амі*, *-ьми*. Упомянутые окончания оставили след в наречиях, в большей или меньшей степени, во всех славянских языках. Существующее деление славянских языков на три группы: восточнославянскую, западнославянскую и южнославянскую в основном находит свое оправдание и в отношении наречий с окончанием творительного падежа.

Для восточнославянских языков характерным является как само распространение и продуктивность данного типа наречий, так и последовательное разграничение имевшихся основ. Полного совпадения в отношении распространения упомянутого типа наречий между отдельными восточнославянскими языками все же нет.

Общей чертой для западнославянских языков следует считать факт, что окончания других падежей в функции наречия для них более типичны, чем окончание творительного падежа. Эта особенность наиболее последовательно проведена в лужицкосербских языках, где наречий, восходящих к форме творительного падежа, меньше всего.

Для южнославянских языков в отношении рассматриваемого типа наречий характерным является то, что окончание *-ом* распространилось за счет других окончаний творительного падежа и вообще стало общим окончанием данного типа наречий. Однако в отдельных южнославянских языках данный тип наречий своеобразно отразился. Наиболее распространенным и продуктивным он является в сербскохорватском языке. Особенностью словенского языка является выделение окончания двойственного числа *-ома*, при помощи которого образовано большое число наречий.

REMARKS ON NEW HOMOMORPHS AND HOMOFORMS IN
MODERN SLOVENE

V sodobni slovenščini je precej besednih parov, katerih člana sta, kolikor se je tonemsko razlikovanje izgubilo, postala enakoglasna.

In Modern Slovene, a number of words formerly distinguished by long rising and falling tones have collapsed into pairs which coincide phonetically and have given rise to various types of homonyms.

Among the South Slavic languages, and indeed among their sister Slavic languages, Slovene and Serbo-Croatian occupy unique positions with regard to the development of their respective prosodic systems. Traditional grammars of the nineteenth and twentieth centuries describe both languages as possessing vowel length (quantity) and tone (pitch), as well as stress, as phonemic features. The norm for Serbo-Croatian was established in the nineteenth century by Vuk Karadžić and further refined by his pupil Djuro Daničić in their classic description positing a four tone system for that language. The system is still accepted by normative grammarians today and continues to be reflected in dictionaries and grammars of Serbo-Croatian, despite well known discrepancies among the various dialects and challenges by a number of Yugoslav and foreign linguists.¹ Even if the system of four tones is still viable for certain speech areas of Serbo-Croatian, certainly it is in transition for the language as a whole.

A similar situation pertains for Slovene which, unlike Serbo-Croatian, enjoys a standardized and universally accepted writing system. Its phonetic realization, however, varies from speech region to speech region, and the retention of tones differs in degree among various dialects.² Classic descriptions of Slovene, formulated by M. Valjavec at the end of the nineteenth century and employed by M. Pleteršnik in his two-volume Slovensko-nemški slovar of 1894-95, posit a system of tones similar to Serbo-Croatian. As recently as 1921 and 1924 that four tone system was repeated in Breznik's Slovenska slovnica.³ In his work Breznik recognizes a long falling accent (*dolg potisnjen*) as in *sin*, a long rising accent (*dolg potegnjen*) as in *človek*, a short falling accent (*kratek potisnjen*) as in *brat* and a short rising accent (*kratek potegnjen*) as in *tema*. This claim no longer receives any serious following, and more contemporary descriptions of the language pro-

¹ See, for example, pp. 136-138 of the work by T. F. M a g n e r and L. M a t e j k a Word Accent in Modern Serbo-Croatian (University Park and London, 1971) in which the authors propose a system allowing only for the opposition of short vs. long vowels.

² See, for example, R a d o L. L e n c e k, The Structure and History of the Slovene Language (Columbus, 1982): Chapter Four »Slovene and its Dialects« (pp. 133-157).

³ Anton Breznik, Slovenska slovnica za srednje šole, 2nd rev. ed., Prevalje, 1921: but cf. also pp. 36-42 in the 3rd ed., Prevalje, 1924. (1st ed. 1916, 4th 1934.)

pose a system of three tones, excluding the short rising one, for standard literary Modern Slovene. Even this system is now considered, however, to represent an older or more conservative literary norm, and most speakers of Modern Slovene do not observe tone distinctions in their speech. The vocalic system of Slovene as realized in contemporary speech has in its conservative form the following distinctive features: tone, vowel length and stress. As is the case with tone, certain dialects do not employ a phonemic opposition of length. Thus in a hierarchical arrangement, stress may be viewed as primary. For the purposes of this paper, however, we shall accept the intermediate position which presupposes a system in which both stress and vowel length are functional and tone is not. The reasons for this are justifiable based on practices noted below.

The new Academy Dictionary⁴ notes in parentheses only the distinction between a long rising and a long falling tone. The widely used reference work Slovenska slovnica by Bajec et al. likewise notes the partial presence of three tones⁵, as does the Slovenski pravopis.⁶ It is clear that a norm of four tones is not operative for Modern Slovene. Despite the fact that in the central dialects, including the base for the contemporary standard language in which stress and both length and tone are still considered to be functional for some speakers and tone only for an even lesser number of speakers, most descriptions of Modern Slovene have confronted this dilemma by accepting a system which allows for a phonemic difference between short and long vowels only and which ignores tone. Vowels are listed typically in three groupings:⁷

(1)	(2)	(3)
í	ì	i
é	è	e
ó	ò	o
á	à	a
ú	ù	u

The preceding graphic description distinguishes between stressed ((1) and (2)) and unstressed (3) vowels. Within the stressed groups we see an opposition of short and long vowels, as well as an opposition between long open and closed *e* and *o* for long vowels only. Among the short vowels we include phonemic short *ə*. Such a system

⁴ Slovar slovenskega knjižnega jezika, Vol. I. Ljubljana, 1970. On pp. XXIV and XXV dynamic and tonemic stress are presented. On pp. L-LVIII tonemic stress is discussed in greater detail by part of speech, those comments being particularly relevant for those sections of this paper to follow which illustrate instance of homomorphy in verbs and nouns.

⁵ Anton Bajec, Rudolf Kolarič and Mirko Rupel, Slovenska slovnica. Ljubljana, 1973. On pp. 29 and 30 the authors refer to rising and falling tones on stressed *a*, *e* and *o* stating: »Padajoči in rastoči poudarek sta v osrednjih slovenskih govorih sicer pogosto značilna za pomensko ločitev, vendar nista ukazana za pravilo v slovenskem zbornem govoru, ker ju mnogo narečij ne loči več in bi bila torej taka zahteva za splošno rabo neizvedljiva.«

⁶ Slovenski pravopis. Ljubljana, 1962. See p. 28, paragraph 28. Only the difference between long falling and rising *a* is recognized, as in *pomlād* and *vrāna*. The work does, however, provide the user with a number of examples of idiomatic uses in which rising and falling *i* and *o* may also be found. In the body of the lexicon tone is not distinguished.

⁷ See, for example, Slovenski pravopis, p. 14.

can also be seen in grammars written for foreigners as well as in Grad's Veliki slovensko-angleški slovar and in Kotnik's Slovensko-angleški slovar.⁸

We may conclude that the conservative standard literary form of Modern Slovene retains a limited and idealized tone system and is opposed to colloquial forms of the language, most of which function without tone distinctions. In such a system rising and falling tones on long vowels become neutralized and are now opposed only to short vowels.

We may then ask what effect the neutralization of long vowels has had on Modern Slovene? Has this process given rise to instances of homonymic clash? Restating our assumption that there exist in Modern Slovene long and short stressed vowels in phonemic opposition to one another (as well as stress, a fact not disputed), then we must seek possible areas in which words formerly distinguished by long rising and falling tones have collapsed into pairs which coincide phonetically and have given rise to various types of homonyms.⁹ There are indeed many such pairs. In some cases these include full, as well as partial homonyms (homoforms) and homomorphs. The remainder of this paper will focus on the latter two groups, setting forth a number of categories in which words formerly distinguished by tone have become neutralized and have merged.

1. The vast majority of verbs in Slovene have a nonmobile stress occurring on the infinitive, present tense, imperative, participle in *-l*, the supine and the past participle. Conforming to the preceding stress pattern are many verbs with stems in *-i-* in which the third person singular and singular imperative, second person plural and plural imperative, first person plural and first person plural imperative, the first and second person duals and their corresponding imperatives, i. e. a total of five forms, have taken on the same phonetic shape.¹⁰ We shall introduce the verb *misliti* 'to think' as our example of homomorphy:

3 rd sing	<i>mîsli</i>	imper.	<i>mîsli</i>
2 nd pl.	<i>mîslite</i>	imper.	<i>mîslite</i>
1 st pl.	<i>mîslimo</i>	imper.	<i>mîslimo</i>
1 st dual	<i>mîsliva</i>	imper.	<i>mîsliva</i>
2 nd dual	<i>mîslita</i>	imper.	<i>mîslita</i>

⁸ Anton Grad, *Veliki slovensko-angleški slovar*. Ljubljana, 1982. Janko Kotnik, *Slovensko-angleški slovar*. 7th ed. Ljubljana, 1972. Compare also the vocalic inventory suggested by Edward Stankiewicz in his article «The Vocalic Systems of Modern Standard Slovenian», *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, I/II (1959), particularly p. 75.

⁹ For purposes of this paper (full) homonyms are defined as words which have the same phonetic and orthographic shape in all forms, e. g. *bég* 'flight' and 'Turkish prince' or *kaltî* 'to germinate' and 'to temper'. Homophones are defined as words which have the same phonetic shape, e. g. *trd* 'hard' and *tî* 'vine' and result from the process of voicing or devoicing of the final consonant. Homoforms, also called partial homonyms, are those words which coincide orthographically and phonetically in a limited number of forms, e. g. *kadtlo* 'incense' (noun) and 'was smoking' (neuter form of the participle in *-l* from the verb *kadtî*). Homomorphs are those homoforms which occur within the same paradigm. The latter two categories form the main focus of the comments in this paper. (Homographs, words which coincide orthographically, but not phonetically, e. g. *gáratî* 'to denude' and *garátî* 'to drudge', are also of theoretical interest, but are not germane to this paper.)

¹⁰ For additional information refer to Rado Lencek's article «The Slavic Imperative» appearing in *American Contributions to the Seventh International Congress of Slavists*, Warsaw, August 21–27, 1973, especially pp. 182, 188, 189, 199–201. Refer also to footnote 4. above.

In the conservative literary norm we see that all of the imperative forms have a long rising tone, while the singular, dual and plural forms all have a long falling one.

Two sub-groups of the preceding category include verbs with a shifting stress of the type *govoriti* 'to speak' and *nositi* 'to carry' in which only the first and second persons plural (and dual) and their imperatives coincide:

1 st pl.	<i>govorîmo</i>	imp.	<i>govorîmo</i>
2 nd pl.	<i>govorîte</i>	imp.	<i>govorîte</i>

Verbs with stems in *-e-* and *-ča-*, e. g. *želiti* 'to wish', *leteti* 'to fly' and *kričati* 'to shout' coincide in the second person plural (and dual) and imperative when the imperative has a falling stress:

2 nd pl.	<i>želíte</i> <i>kričíte</i>	2 nd imp.	<i>želíte</i> <i>kričíte</i>
---------------------	---------------------------------	----------------------	---------------------------------

2. Within nominal paradigms we find many instances of homomorphy in which two different case forms now agree phonetically, including:

'man'	nom. sing. <i>môž</i>	gen. pl. <i>móž</i>
'tooth'	<i>zôb</i>	<i>zób</i>
'hair'	<i>lās</i>	<i>lás</i>
'year'	gen. sing. <i>lêta</i>	nom./acc. pl. <i>lêta</i>
'night'	<i>nočî</i>	<i>nočî</i>
'letter'	<i>pîsma</i>	<i>pîsma</i>
'foot'	acc. sing. <i>noĝô</i>	instr. sing. <i>noĝô</i>
'crab'	nom. pl. <i>râki</i>	instr. pl. <i>râki</i>
'bone'	nom./acc. pl. <i>kostî</i>	gen. pl. <i>kostî</i>
'year'	instr. pl. <i>lêti</i>	dual nom./acc. <i>lêti</i>

Homoforms (partial homonyms) resulting from tone neutralization now occur in a number of categories, including:

1. between two semantically different nouns:

<i>pōt</i>	'sweat'	<i>pōt</i>	'road'
<i>pīk</i>	'spade'	<i>pīk</i>	'sting'
<i>mēča</i>	'calf (of leg)'	<i>mēča</i>	'soft spot'
<i>pāša</i>	'Turkish pasha'	<i>pāša</i>	'pasture'
<i>pīvka</i>	'type of bird'	<i>pīvka</i>	'drinker' (fem.)
<i>sōk</i>	'juice'	<i>sōk</i>	'twig'

1. a. between case forms of two semantically different nouns:

<i>kūpa</i>	'cup' (nom. sing.)	<i>kūpa</i>	'purchase' (gen. sing.)
<i>vrāt</i>	'neck' (nom. sing.)	<i>vrāt</i>	'gate' (gen. pl.)

2. between nouns and adjectives:

noun		adjective	
<i>bēl</i>	'eye disease'	<i>bēl</i>	'white'
<i>dān</i>	'day'	<i>dān</i>	'given'
<i>svēt</i>	'world'	<i>svēt</i>	'sacred'

3. between an adverb and the case form of a noun:

rēs 'really' *rēs* (gen. pl. of *résa* 'fringe')

4. between two adjectives:

<i>vrāten</i>	'jugalur'	<i>vrāten</i>	'of the door/gate'
<i>pāren</i>	'steamy'	<i>pāren</i>	'in pairs'

5. between an adjective and a verb:

mladī (adj. pl.) 'young' *mladī* (3rd sing.) 'ripens'

6. between a noun form and a verbal participle in *-l*:

sēl (noun gen. pl.) 'hamlet' *sēl* (part. from *sésti* 'to sit down')

7. between a noun form and a verbal form:

<i>slēči</i>	(noun, nom. pl.) 'rhododendron'
<i>slēči</i>	(inf.) 'to undress'
<i>dām</i>	(noun, gen. pl.) 'lady'
<i>dām</i>	(1 st person sing. from <i>dāti</i> 'to give')

<i>solī</i>	(noun, nom. pl.) 'salts'
<i>solīf</i>	(3 rd person sing. from <i>solīti</i> 'to salt')
<i>šība</i>	(noun, nom. sing.) 'rod'
<i>šība</i>	(3 rd person sing. from <i>šībati</i> 'to whip')

8. between two verbs:

<i>nalēta (se)</i>	(3 rd sing.) 'tires of running'
<i>nalēta</i>	(3 rd sing.) 'falls' (as of snow)

The preceding categories are not meant to be exhaustive. Indeed many more may be identified.¹¹ The examples provided, however, do represent large groups of similar homomorphs and homoforms. They demonstrate the rise of homonymic pairs of words in Modern Slovene which in turn have the potential to produce ambiguity. The degree to which the ambiguity produces homonymic clash in the language will determine the fate of these pairs.

POVZETEK

Za potrebe pričujočega sestavka se ločijo: homonimi, tj. besede z enako glasovno in pisno podobo v vseh oblikah, npr. *beg* 'bežanje' in 'turški plemič'; homofoni, tj. besede z enako glasovno podobo, npr. *trd* in *trt*; homoforme, tj. besede, ki glasovno in pisno sovpadajo v omejenem številu oblik, npr. *kadilo* samostalnik in deležnik na *-l* srednjega spola; homomorfi, tj. homoforme znotraj iste paradigme, npr. *mislimo* sedanjik in velelnik. Navedene so pomembnejše kategorije homoform in homomorfov, nastalih ob izgubi tonemskosti.

¹¹ Cf. Jože Toporišič, Razločevalna obremenitev slovenskih prozodičnih parametrov, glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, Založba Obzorja, Maribor, 1978, 300-309; 1st published in *Slavica Pragensia* 21, *Acta Universitatis Carolinae - Philologica* 3-5, 1978, 89-96 (issued 1983).

NOTES ON THE EVOLUTION PATTERNS OF THE COMMON SLAVIC
*g > γ AND -g > -x IN SLOVENE DIALECTS

V razvoju -g > -x imamo v slovenščini tri možne stopnje: (1) g se nasploh zamenja z γ v delu slovenskih in čakavskih narečij; (2) zvonečnostna korelacija se nevtralizira ali pa uresničuje v nasprotju fortis - lenis, kolikor ne ostane ohranjena (*bog* > *lbokl*, *lboxl*, *lbogl*); γ - h > x - χ, tj. počasi se zmanjšuje področje splošnega γ.

There are three possible stages in the evolution of the -g > -x change in Slovene: (1) g > γ as a general change in one part of Slovene and Čakavian dialects; (2) neutralization in voicing or fortis vs. lenis realization or no change at all (*bog* > *lbokl*, *lboxl*, *lbogl*); (3) γ - x > x - χ, i.e. a slow recession of the general γ area.

1.0 The present paper is an attempt to draw attention to a problem of Slovene dialectology before which Jakob Rigler so modestly stopped his argument, refraining from engaging in speculation when he said: »Prehod končnega -g > -x pa morda ni povezan z razvojem g > γ, kajti končni -g > -x poznajo tudi govori, ki nimajo g (ne γ) /.../. Vendar se za eno ali drugo možnost ni mogoče odločiti, ker za zdaj ni mogoče določiti relativne kronologije med prehodom g > γ in izgubo zvonečnosti v izglasju /.../« (Rigler 1963: 170). This paper does not aim at solving this thorny problem either; its purpose is to direct attention once again to several familiar evolutions in the Eastern Alpine Slavic consonantal system which may provide answers to the questions raised by Rigler.

We should like to call attention to three typologically related consonantal features concerning the character of the obstruent system in a number of contiguous dialects found in the NW part of central dialects, the dialects of Carinthia and Rezija, and all the SW dialects of the contemporary Slovene speech area.¹ Two of these involve the loss of the abrupt character of the original occlusives in this system and the evolution of a series of spirants, formed by a slit-shaped construction; the third entails the process known as the neutralization in voicing in Slavic languages. These three features have been traditionally recognized as, (1) g > γ > h (>#) change; (2) the absence of the neutralization in voicing in a number of Slovene dialects; and (3) the so-called spirantization of original voiced occlusives in a number of dialects. Peripheral though they are in the synchrony of Slovene dialects today, however, these three features have never before been formally or causally considered together.² At least one of them, the spirantization

¹ The abbreviations used in this paper are: CS = Common Slavic; CSS = Contemporary Standard Slovene; f. = feminine (gender); g. = genitive (case); d. = dative (case); NE = northeastern; NW = northwestern; pl. = plural (number); sg. = singular (number); Sle. = Slovene; SW = southwestern.

² Cf., for instance: ad (1) Ramovš 1924: 233-237, 245-248; Isačenko 1934: 56-63; Isačenko 1938: 1-10; Isačenko 1939: 86-87; Rigler 1963: 169-170; Neweklowsky 1970: 104-111; Zdovc 1972: 138-146; Logar 1975: 5-15, 87, 90-91; Priestly 1977: 120-164; Lenček 1982: 111-113. - ad (2) Baudouin de Courtenay 1875; 1877: 91-98; Ramovš 1924: 189, 217, 234-235; Lenček 1982: 118-119. - ad (3) Ramovš 1914: 329-337; Ramovš 1924: 189, 217, 234-235; Tesnière 1930-1931: 353-358; Isačenko 1939: 34-39; Rigler 1972: 372-373; Lenček 1982: 126-127.

of original voiced occlusives – a variable and changeable phenomenon that has been in a state of recession – has as yet never been associated either typologically or both spatiotemporally – to account for the evolution of the $g > \gamma$ and $-g > -x$ changes in the Slovene speech area as a whole. To assert just this may seem a bold hypothesis to which objections can be raised.

2.1 The changes of the CS voiced velar occlusive in the present Slovene speech area are more or less known (see our Figures 1 and 4). The dialectal bases of Štajersko, NE Štajersko, the larger part of the central dialects of Gorenjsko and Dolenjsko, and the easternmost edge of Koroško, retained the voiced velar occlusive g . In word-final position this $-g$ changes to $-k$. This is the situation of the CSS where we have: *gora, sneg /snek/ vs. snega* (g.sg.), *grabiti, bogat, noga, roga* (g.sg.) vs. *rog /rokl/, boga* (g.sg.) vs. *bog /bokl/, praga* (g.sg.) vs. *prag /prakl/*.

The Notranjsko dialects, a major section of the dialects of Rovte, the entire Primorsko dialectal base – including Beneška Slovenija, the valleys of Ter, Rezija and the Kanalska dolina dialects –, the westernmost Carinthia dialect of Zilja, the Upper Soča dialects, the dialects of Kras and Istria, have a voiced velar fricative γ . In word-final position this $-\gamma$ alternates with $-x$. Only a tiny spot of the NW border of Rezija, the Bela-Fella dialect, and on the SW edge of the Slovene Istria dialects (Ramovš 1935:74), still retain the voiced velar occlusive g which does not change to γ . E.g., in the dialects of Kras: *γora, γrāx, γrābit, bōγat, nōγa, rōγa* vs. *rūx, bogā* vs. *būx, prāγa* vs. *prāx*.

By and large in the Carinthian dialects of Rož and Podjuna the reflex of the CS * g is a voiceless laryngeal fricative h ; in eastern Rož and NW Podjuna a breathed h or $\#$; in western Podjuna also a voiced laryngeal fricative h (Isačenko 1938, Zdovc 1972). In word-final position these reflexes of $-g$ alternate with $-x$. E.g., in the dialect of Rož: *hōra, snīāx* vs. *snīāha, hrābāx, bohāt, nōha, rūāha* vs. *rūāx, bōha* vs. *buāx*. A voiceless laryngeal fricative h is found also sporadically in the Ter dialects and in most dialects of Rezija; e.g., for Rezija: *hōra, hrāh, snoēh, hrābit, bohāt, nōha, rōha* vs. *rūx, bōha* vs. *būx*. One community of Rezija (the village of Bella-Fella) also seems to have $g > h$ (voiced laryngeal constrictive) (Hamp 1989); an other community (the village of Stolbica-Stolvizza), has $\gamma > \#$ change. E.g. for intervocalic position in the dialects of Rezija: *rāa* (g.sg. of *rāh*, CSS *grah*), *bāt* < *boāt* (CSS *bogat*), *drūzāa* (CSS *drugega*). A general impression is that the laryngeal fricative h in Slovene dialects is an unstable sound and tends to disappear.³

2.2 There is no linguistic testimony to support the claim that the dialects in the Eastern Alps inherited a voiced velar fricative γ from CS, as all the documentation of its existence comes from a much later period. Territorially restricted to the extreme northwest of the South Slavic continuum, and separated from the West Slavic dialects which know the $g > \gamma$ change (Slovak, Czech, Upper Sorbian), the South Slavic $g > \gamma$ evolution may well represent an isolated Slovene-Čakavian dialectal event of a later period.

³ The problem of the laryngealization of $\gamma > h$ will be not discussed in this paper. See, Ramovš 1924: 233–235; Baudouin de Courtenay 1875: 31–44; Isačenko 1939: 86–88; Neweklowsky 1970: 104–111; Zdovc 1972: 138–140; Lencek 1982: 111–112; cf. also Priestly 1977: 123 ff.

It is reasonable to assume, however, that the Slovene speech area was divided by a $g : \gamma$ isogloss early in its independent historical evolution. For centuries this isogloss must have linked the western Slovene dialects with the Čakavian territory. How far it extended in a northeasterly direction in the Eastern Alps, we do not know. It also stands to reason that before the neutralization in voicing of consonants took place in the Eastern Alpine Slavic (see below), the assumed $g > \gamma$ change in these dialects must have been phonemically nondistinctive. The earliest renderings of Slavic names in Eastern Alpine area, use spellings with g or its Latin and Old Bavarian equivalents (e.g., for Old Bavarian: k - initially, $-k$ and $-k_x$ in Auslaut). E.g., in personal names recorded in Carinthia: *Karastus* (Gorazd) ab. 750; *Godemus* (Godemysъ) 864; *Tichodrah* (Tixodragъ) ab. 975; *Zebedrach* (Sebidragъ) 864; or in old Friulian west of Udine: *Dragouit* (Dragovitъ) 1170–1190; *Dragozlau* (Dragoslavъ) 1170–1190; or in recorded early Slovene river and place names, e.g.: *Gozlindorf* (today Goselna vas, Germ. Gösselsdorf in Carinthia) ab. 1000; *Clieue* (rivulet Glina) 1140, or Glin 1150 for today Glinje (Germ. Glainach) in Carinthia; *Ztoygoystorf* (Stojgojrdorf, today Stegendorf in Carinthia) 1140.⁴

It is usually assumed that after the neutralization of velar fricatives, the voiced γ was structurally correlated with the voiceless x , while the voiced velar stop g became paired with the voiceless k . In the absence of a reliable documentation of these changes – the oldest records of a $g > \gamma$ change appear relatively late in the texts (e.g., *hreh* for *γrex*), attested in 1691,⁵ this argument is the only one we possess to support the proposition that the $g > \gamma$ change must have preceded the positional neutralization of voice in $g > \gamma$ dialects.

2.3 Two additional observations on the nature of the Slovene voiced velar fricative [γ] and on its precise territorial extent today and in the past are in order at this point. In his description of the pre World War I Ljubljana dialect pronunciation of velar occlusive g , Olaf Broch noted a vacillation in the pronunciation of this sound between distinct g and a clear γ , a “ g mit lockerem Verschluss”: a more frequent γ in the Inlaut (e.g., *zγúbu*, *stríγu* for *zgúbil*, *strígel*), an oscillation in the speech of the same speaker between g and γ (e.g., *grâd* vs. *z γrâdom*), a general tendency toward the γ type pronunciation in general (Broch 1911:94). The phonetic reality of the Slovene γ in the central Kras dialect has been similarly described by Karel Štrekelj: γ here “is a voiced fricative sound in contrast with h [= ‘tonlose Kehlkopfspirans’, i.e., a voiceless laryngeal spirant]; however different from the Czech h [γ] in *hora* by the fact that our h [γ] seems to be closer to g than

⁴ Cf., Bezljaj 1976, 1982; Kos F. 1906; Koštiál 1914; Miklosich 1860, 1884.

⁵ For the dialects of Notranjsko, in Janez Svetokriški's *Sacrum promptuarium I* (1691). – The evidence on the $g > \gamma > h$ change in Slovene texts seems to be no older than the end of the 16th century. The occasional spellings of g with h appear in texts which originated in dialects knowing this change, viz. the dialects of Koroško, Primorsko, Gorenjsko and Notranjsko. We find $-h < -g$ notations (here $-h$ stands for $-x$) attested in the Mss. of Stapleton Gospel (1591–1612), of the Slovene Oath texts (1600–1650), and of A. Skalar's *Shulla tiga premishluana* (1643); and $-h < -\gamma$ notations in the texts based on Notranjsko, Vipavsko and Koroško literary traditions. E.g., *terh* = CSS *trg*, *dolh* = CSS *dolg*, in Stapleton Gospels; *sneh* = CSS *sneg*, *noh* = CSS *nog* (g. pl.), in A. Skalar; *vrah* = CSS *vrag*, *druhdi* = CSS *drugdi*, *nihdar* = CSS *nikdar* /*nigdar*/, in M. Kastelec's *Bratovske Buguice S. Roshenkranza* (1678); *hreh* = CSS *greh*, *dolh* = CSS *dolg*, *dolhu* = CSS *dolgu* (d.sg.), *obohatit* = CSS *obogatiti*, in J. Svetokriški's *Sacrum promptuarium I* (1691).

the corresponding sound in Czech. 'Dem unsrigen gibt *g* den Grundcharacter und an diesen tritt *h* [γ] als in das *g* umformendes Nebenelement hinzu' . . ." (Štrekelj 1886:381). Similarly Jakob Rigler speaks of this sound in his description of the South Notranjsko dialect: "the γ sound here is very often a transitional sound between *g* and γ (Rigler 1963:170), in Rigler's notation: *blaɣ*ũ*, *drũɣig'a*, *mȳzɣ*a*. Similar, and still more reduced, are the Čakavian γ , *g'*, γ sounds, which in modern phonemic descriptions function as allophones of the phoneme /*g*/. Cf. Belić 1909:192 (*drũg'õmu* for Novi); cf. also Houtzagers 1985:14, for the dialect of the island Cres.

On the other hand, it should be stressed that the isogloss of the *g* > γ change in Slovene dialects, referring to a line connecting the source of the Soča River, Cerklje, Poljane, Škofja Loka, Horjul with Logatec and Postojna (the so-called Ramovš isogloss; cf. Ramovš 1924:233), in no way represents an absolute boundary of the *g* > γ feature in Slovene dialects. Olaf Broch already pointed out that the pronunciation of γ is a normal pattern of the pronunciation of the occlusive *g* in central dialects also beyond this line (Broch 1911:94). Tine Logar found this pronunciation pattern extended into SE Gorenjsko dialect (Logar 1975:13), and Jože Toporišič even in Dolenjsko dialect (Toporišič 1976: 80–81). In word-final position, the central dialects participate in the *-g* > *-x* change far beyond the Ramovš isogloss; e. g., */snex/* vs. *snega*(g.sg.), *noga* vs. */nox/* (g.pl.), */rox/* vs. *roga* (g.sg.), */prax/* vs. *praga* (g.sg.), whereas in Rezija and a part of the Ter dialect, *-x* changes to *-h*.

3.0 The CSS and a part of Slovene dialects undergo neutralization in the voicing of obstruents in consonantal clusters and in word-final position (see our Fig. 2.5). The phenomenon, traditionally known as devoicing of voiced consonants in these two positions and, as a rule, acting at the contact and regressively, affects the pairs *b-p*, *d-t*, *g-k*, *z-s* and (*z-c*), *ž-š* and (*ž-č*). E.g., for CSS: *zob* /*zopl*/ vs. *zoba* (g.sg.), *led* /*let*/ vs. *ledu*; *sladək* vs. *sladka* /*slatka*/ (f.sg.); *rog* /*rok*/ vs. *roga* (g.sg.); *sneg* /*nek*/ vs. *snega* (g.sg.).

3.1 The neutralization in voicing is not a uniform or even, nor a general phenomenon in the dialects of the Slovene language. Its distribution and the direction of its isogloss are by and large in agreement with the distribution and direction of the bundle of isoglosses across the Slovene speech area, which are perhaps the oldest in the landscape (Lencek 1988:202–203). This is our isogloss *-g* > *-k*, which limits the neutralization in voicing in the defined positions, including the word-final *-g* > *-k* change on the west. In some dialects east and west of this line, the pairs *v-f*, *g-x* and $\gamma-x$ are also affected; e.g., for *v-f* in Eastern Styrian dialects: *nov* /*nof*/ vs. *nova* (f.sg.), *ovca* /*ofca*/; for *g-x* in central dialects, for word-finally only: *rox* : *roga*, *snex* : *snega*; for $\gamma-x$ in the SW dialects, again only in word-final position: *rux* : *roɣa*, *snex* : *snɣa*. On the other hand, a small group of central and NW dialects does not participate in neutralization in voicing at all, while in another group of central and NW dialects phonetic spirantization type changes in word-final or/and in intervocalic positions take place.

As known, the neutralization in voicing of obstruents regulates the voiced-

voiceless correlation of consonants which after the loss of the weak jers became exposed to the influence of a pause or of a following obstruent at morpheme and word-boundaries. The oldest traces of the phonetic loss of such weak jers are recorded already in the Freising fragments, e.g. *Iuzem zelom bošiem* (I 5) = *i vьsemь zьlomь božiemь; *od zih poštenih greh* (I 22) = отъ сихъ роцьтенихъ грѣхъ – for a time, however, the expected neutralization in voicing could not have been operative, coming, as it did, from an area which very probably never knew this change (see below). The oldest Latin and Old Bavarian notations of Slavic personal names, e.g., *Zebedrach* (= Sebidragъ) 864; *Tichodrah* (= Tixodragъ) 945, *Stoidrag* (= Stojdragъ) 1002–1018, *Stoidrah* 1050–1065, of the time, are inconsistent and inconclusive as well.⁶ Those coming from the SW dialects, e.g., *Golop* for *Golob* 1377, or *ad villa de Lok* ~ *villa de Loch* ~ *villa de Log* 1377, for Log at the Soča River, however, more definite though still inconsistent, are rather late. We could take them as convincing proof that neutralization in voicing in dialects knowing this change, could be dated rather late, perhaps from the end of the 15th century on.⁷

3.2 The area west of the -g > -k isogloss, in dialects exhibiting the g > γ change in the system of velar sounds, a territorially limited word-final -g > -x change and phonetic spirantization of voiced occlusives, has today the following pattern of phonetic phenomena corresponding to neutralization in voicing (see our Figure 3):

A number of dialects with the neutralization in voicing of the type: *b-p, d-t, γ-x, z-s, ž-š*. Here belong Režija, the entire SW dialectal area, including its South Notranjsko dialect, but excluding the Obsoško and Rovte area. E.g., South Notranjsko: *zûop, lêit, rûx*. – A cluster of dialects not knowing word-final devoicing: Črni vrh, Poljanska dolina, Logaški dialect, the dialect of Selca, Škofja Loka and Horjul. E.g., Črni vrh: *zûəb, lîəd*. – A group of dialects knowing an incipient neutralization in voicing of obstruents (devoiced at the stage of the *Stimmgleitenden Mediae*; see below!), with [ɸ] and [d̥] in all positions; and -g > -x word-finally. This group is represented by the Zilja and Remšenik area in Carinthia, the NE part of the Upper Soča region, Škofja Loka and Horjul dialect. – A cluster of dialects with originally voiced occlusive finals at the stage of weakly aspirated sound [-pʰ], [-tʰ], [-x]. Tolmin, Cerkno, locally and sporadically as well Gorenjsko, are part of this cluster. E.g., Cerkno: *zûopʰ, lîetʰ, rûox*. – Dialects knowing devoicing at the stage of phonetically slit spirants: -φ, -β, -x. Here belong the core of the NW Gorenjsko dialect, the eastern Rož and northern Podjuna, part of Tolmin and a segment of the Rovte dialects. The Rož and Podjuna areas have in non-word-final position [β] and [d̥] sounds. E.g., Gorenjsko: *zφφ, l̥β, rφx*. – Dialects knowing devoicing with maximal intensity of spirantization, with word-final voiced obstruents at the stage of -f, -s, -x. Here belong the Gorjanski dialect of NW Gorenjsko, and the NE Upper Soča dialects. E.g., Gorenjsko: *zφf, l̥s, rφx*.

⁶ These notations follow the pattern of the Old Bavarian spellings of Bavarian word-final -g as -ch and -c; e.g., *Uolfkanch* 893, and *Uolkanc*, ab. 1000, for Wolfgang. Cf., Schatz, 1907; cf. also our note 2 above.

⁷ Cf., Kos M. 1948–1954.

4.0 In a broader spectrum of the NW dialects of the Slovene speech area, the final voiced occlusives *-b*, *-d*, *-g* tend to be changed to corresponding homorganic fricatives: a voiceless bilabial spirant φ , a voiceless interdental spirant β , and a postvelar fricative *z*. This phenomenon, in the Slovene linguistic tradition known as the spirantization of voiced occlusives,⁸ sets off a series of evolutive phonetic changes in dialects, essentially gradual in character, which did not generate new phonemes in the consonantal systems of individual dialects and yet represent definite dialectal patterns of their evolution. Let us add at this point that while in some regions knowing this process, the spirantization does not seem to be limited positionally – in Zilja and Upper Soča dialects, for instance, intervocalic voiced occlusives *b*, *d*, *g* also tend to become [ɸ] [d̥] [g̥],⁹ while more generally this change takes place only word-finally and on the morphemic boundaries.

As shown (Fig. 5) the gradual spectrum of spirantization of word-final obstruents in Slovene dialects contains the following pattern of phonetically distinguishable stages: voiced *-b*, *-d*, γ ; stimmgleitende occlusives *-b̥*, *-d̥*, *-g̥*;¹⁰ slightly aspirated voiceless obstruents *-p'*, *-t'*, *-x*; voiceless slit spirants of the type *-φ*, *-β*, *-x*; and voiceless fricatives of the type *-f*, *-s*, *-x* (see Figures 3,5). There is no special evolution in the non-typical reflexes of the voiced velar occlusive *g* in this series; while its voiced velar fricative γ represents the initial stage of the early Eastern Alpine Slavic **g* > γ change in the dialects with spirantization, the word-final postvelar *-x* stands for the spirantized *-γ* after complete abandoning of its velar constriction. Note that his *-x* is a slit rather than a groove spirant, i.e. a homorganic partner in the pattern of voiceless slit spirants φ , β [and *x*].¹¹

It is easy to see that the so-called spirantization of obstruents and the rise of neutralization in voicing do in fact represent just two sides of one and the same process which was triggered by the loss of the early Slovene *z*. After this event there must have been in the history of the early Alpine Slavic two phonetic tendencies at work modifying consonants in neutralization positions: one through an energetic release and aspiration, the other by way of a nonvigorous release without aspiration accompanying their pronunciation. It is known that on the basis of such differences some obstruents act as strong or tense (*fortis*), others as weak or non-tense (*lenis*). It is the voiceless consonants which in this opposition require a higher intensity and these are phonetically fortes; while the voiced demand a lower intensity and are phonetically lenes. This situation preceding the rise of phonological neutralization in voicing, might have been preventing the opposition voicing-voicelessness from functioning in the consonantal system of a dialect or in a number of dialects for some time, or might even have developed into an alternative speech habit of the speakers of a dialect or of a part of a speech area of a language *in statu nascendi*. We do not know why, when and how these two tendencies

⁸ Cf., Ramovš 1924, Isačenko 1939. – Jespersen 1913³: 102–112, discusses this change in the paragraphs devoted to *tenuis* and *mediae*; Heffner 1960: 120, as strong-fortes vs. weak-lenens in the release of occlusions; Andersen 1969 & 1972, simply as tense vs. lax features in consonants and as lenition changes.

⁹ Cf., Logar 1981: 185.

¹⁰ Cf., Ramovš 1924: »na pol zveneče medije« *-bb*, *-dd*.

¹¹ Cf., Ramovš 1924: 234; Heffner 1960: 153.

divided the late common Slovene speech area; they must have been part of the earliest innovations in the Eastern Alpine Slavic base and must have been taking place in a number of generations before the neutralization in voicing in one part of its dialects became phonemic.

It should be clear (Fig. 5) that our hierarchical spectrum of spir. of voiced occlusives suggests a rather orderly progression of this change in terms of phonetic patterns in dialects which did not know neutralization in voicing. A gradual process on its time axis, this was a process whose evolutionary stages seem to be clear. There is, however, also an other aspect of the progression of this change which may be defined in terms of isoglosses of individual types of sounds in the geographical space of dialects which do not know neutralization in voicing. A gradual process on its spatial axis, this was a process whose evolutionary stages may help us to formulate a realistic hypothesis about the way in which $g > \gamma$ and $-g > -x$ change progressed in the Slovene dialects.

4.1 Commenting on Ramovš 1942's treatment of spirantization of voiced occlusives in Slovene dialects, Lucien Tesnière already pointed to the fact that the spirantization of the word-final voiced velar $-g$ in Slovene dialects covers a much broader area than the spirantization of the voiced dental and labial $-d$ and $-b$, whose center seems to be located somewhere in the Upper Carniola and the Trenta valleys (Tesnière 1930–1931: 353–358, see our Figure 6!). What this means is that the Gorenjsko and the Trenta valleys must represent the epicenter of the spirantization process in Slovene speech area, and that the $-\gamma > -x$ change in Slovene dialects may have started here as well.

Secondly, looking closer at the territorial distribution of spirantization data, Tesnière observes that the spirantization of one and the same sound, in the same position, may not have always the same isogloss in Slovene dialects. Thus, the isogloss of the reflex of $-g$ in the word *bog* /*box*/ extends much farther to the east across the $-g > -k$ line than the isogloss of the spirantized $-g$ in any other word (e.g., *sneg*). Drawing the $-\gamma > -x$ and the $-g > -x$ isoglosses of this change for every single word with word-final $*-g$, one would find that these individual isoglosses are not identical, although they are concentric, covering different extents of space, therefore have been produced by different magnitudes, strength or persistence of the spirantization impulses.

5.0 CONCLUSIONS. This concludes our discussion of the $*-g > -x$ problem in Slovene dialects as far as we wished to complete and complement Jakob Rigler's restrained position on this question. In an attempt to provide a plausible explanation for the evolution of the $-g > -x$ alternation, we interrelated this development with three other evolutions within the system of Slovene consonantal sounds: the dialectal $g > \gamma$ change in its velar system; the absence of neutralization in voicing; and the presence of spirantization of voiced occlusive tendencies in some Slovene dialects.

Three developments have been suggested as possible stages in the evolution of the $-g > -x$ change in Slovene in our paper: (1) A general loss of the abrupt character of the original voiced velar occlusive g in one part of Slovene and

Čakavian dialects in the northwestern-most South Slavic speech area ($g > \gamma$ change). The area of this change in Slovene speech territory stretched to some extent beyond the isogloss of this change in today's dialects. – (2) Two different treatments of the obstruents after the loss of CS word-final jers in the Eastern Alpine Slavic dialects: one through the neutralization in voicing in the new closed positions, the other through the tense (fortis) vs. non-tense (lenis) realization of consonants in the new neutralization positions. In both cases the new word-final *-g or -γ yielded three different types of reflexes: the voiceless velar occlusive -k in the dialects with the neutralization in voicing (type /bok/ for bog); the voiceless velar fricative -x in dialects undergoing the fortis-lenis realization of word-final consonants (type /box/ for bog); and no change in the dialects which did not undergo any change in word-final obstruents. – (3) A slow recession of the general γ area in Slovene dialects toward the west, – still in process – marked by the advancement of the neutralization in voicing in word-final position for all obstruents – except for the final voiceless velar or postvelar x or χ of the prior γ-x binary opposition.

One final word on the chronology of these changes. As shown, there is no linguistic testimony to support the claim that Slavic dialects in the Eastern Alpine area inherited from CS more-than an embryonic tendency for the evolution of a voiced velar fricative γ, which characterizes western Slovene dialects today; and since all the reliable graphic documentation of the discussed change is rather late, no absolute chronology of these phonetic events in the Slovene speech area is possible. The chronological order of their occurrence, however, can be read, we submit, in the geographic distribution of their recorded reflexes. In other words, their chronology must be reflected geographically in the gradation of phonetic events. This is the rationale of our relative chronology, suggested in our Conclusions.

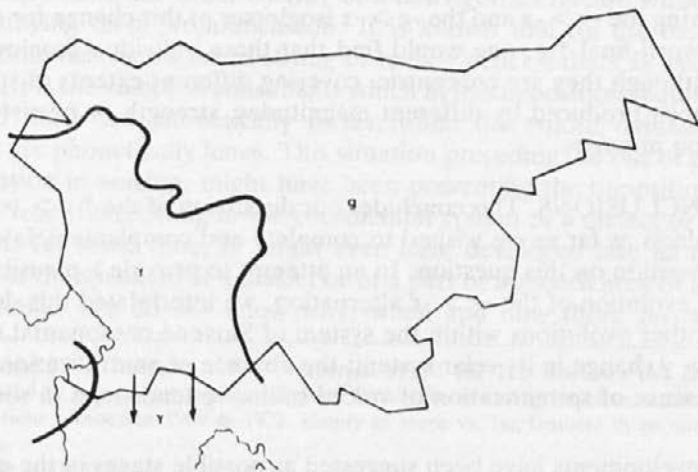

FIGURE 1. The g vs. γ isogloss in Slovene

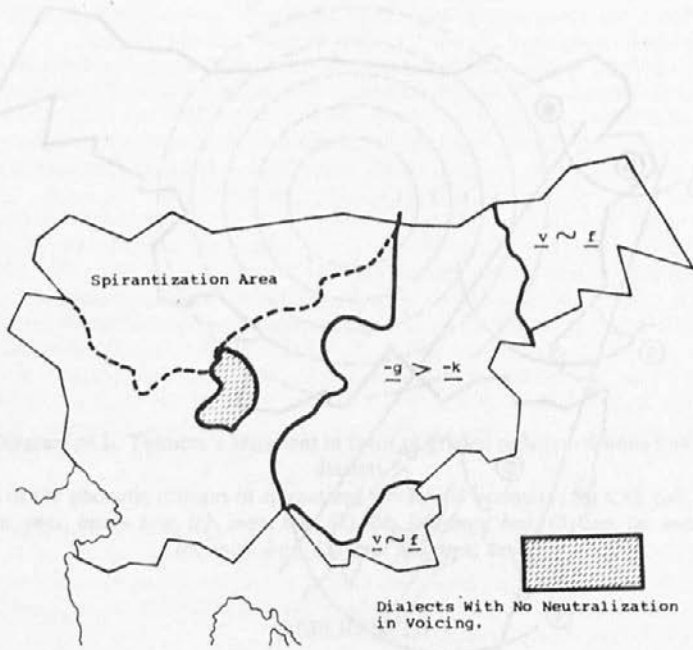

FIGURE 2. Neutralization in voicing of consonants in Slovene

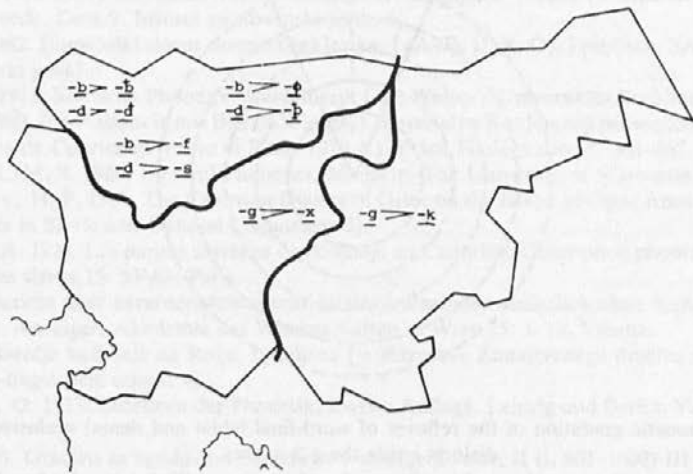

FIGURE 3. Spirantization of Voiced Occlusives in Slovene

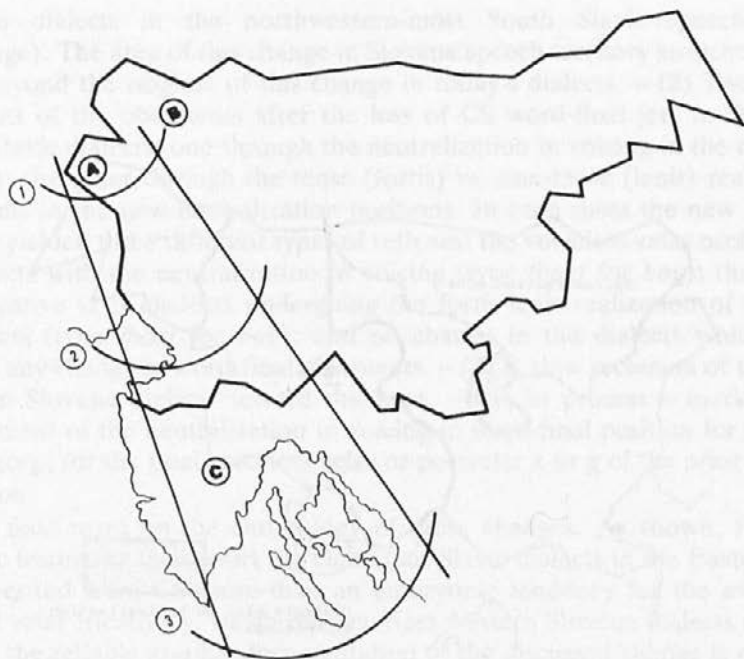

FIGURE 4. Phonetic gradation of the reflexes of *g in Slovene and NW Čakavian dialects.

- (1) reflex is a voiceless [h], sometimes breathed, often [ʃ], in some places also voiced laryngeal [ɦ]; A = Resia; B = Rož, North-West Podjuna dialects.
 (2) reflex is a voiced velar [ɣ].
 (3) reflex is "neutral with respect to the opposition fricative-occlusive".

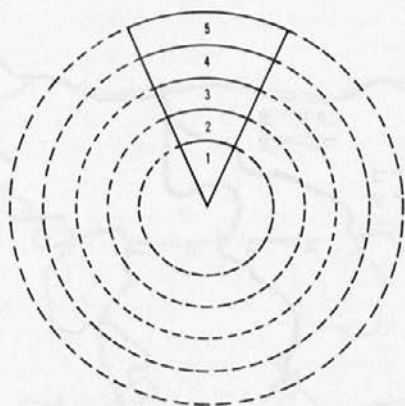

FIGURE 5. Phonetic gradation of the reflexes of word-final labial and dental occlusives in Slovene dialects inside the $g > y$ area.

- The word-final $-y > -x$ is everywhere; the reflexes of occlusives are: (1) not devoiced occlusives [-b, -d]; (2) *Stimmgleitende* occlusives [-b̥], [-d̥]; (3) weakly aspirated voiceless occlusives [-pʰ], [-tʰ]; (4) voiceless spirants of the type [-ɸ], [-β]; (5) voiceless fricatives of the type [-f], [-s].

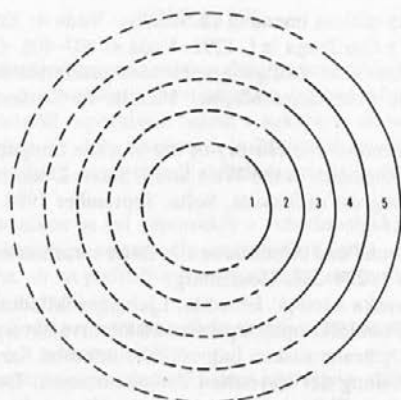

FIGURE 6. Diagram of L. Tesnière's argument in favor of graded reflexes of word-final *-g in Slovene dialects.

The examples of the phonetic reflexes of spirantized word-final occlusives for CSS *zob*, *led*, *sneg*, *bog*, are: (1) *zof*, *leş*, *snex*, *box* ~ *zof*, *leş*, *snex*, *box*; (2) *zof*, *leş*, *snex*, *box*; (3) *zop*, *let*, *snex*, *box*; (4) *zop*, *let*, *snex*, *box*; (5) *zop*, *let*, *snex*, *box*.

REFERENCES

- Andersen, H. 1969. Lenition in Common Slavic. *Language* 45: 553–574.
- 1972. Diphthongization. *Language* 48: 11–50.
- Baudouin de Courtenay, J. 1875. *Opyt fonetiki rez'janskix govorov*. Varšava–Peterburg.
- 1877. Boxin'sko-posavskij govor. Otčety komandirovannogo Ministerstvom narodnogo prosvěščenija za granicu s naučnoju cel'ju J. A. B. de K. o zanjatijax po jazykovedeniju v tečenije 1872 i 1873 gg. Kazan'–Varšava–Peterburg, 129–206.
- Belić, A. 1909. Zаметки по čakavskim govoram. *Izvestija ORJaS imp. A. N. 1908 g.* Vol. 14, book 1. Sanktpeterburg, 181–266.
- Bezljaj, F. 1956–1961. Slovenska vodna imena, I–II. Ljubljana: SAZU [= Razred za filološke in literarne vede, Dela 9, Inštitut za slovenski jezik, 6].
- 1976; 1982. Etimološki slovar slovenskega jezika, I (A–J), II (K–O). Ljubljana: SAZU [= Inštitut za slovenski jezik].
- Broch, O. 1911. *Slavische Phonetik*. Heidelberg: Carl Winter's Universitäts-Buchhandlung.
- Ham p, E. 1989. Innovations in *tuw* Bile (S. Giorgio). *Materiale z Konferenciji pošvičenej pamieci Jana Baudouina de Courtenay* (Prato di Resia 1979 g.). *Prace Filologiczne* 34: 361–367.
- Heffner, R.–M. S. 1960. *General Phonetics*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Houtzagers, H. P. 1985. The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres. Amsterdam: Rodopi [= *Studies in Slavic and General Linguistics*, 5].
- Isačenko, A. 1935. Les parlers slovènes de Podjunje en Carinthie: Description phonologique. *Revue des Études slaves* 15: 53–63. Paris.
- 1938. Bericht über kärntner-slowenische Dialektaufnahmen anlässlich einer Kundfahrt im Sommer 1937. *Anzeiger, Akademie der Wissenschaften in Wien* 75: 1–10. Vienna.
- 1939. Narečje vasi Sele na Rožu. Ljubljana [= *Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani*, 16; *Filološko-lingvistični odsek*, 4].
- Jespersen, O. 1913. *Lehrbuch der Phonetik*. Zweite Auflage. Leipzig und Berlin: Verlag von B. G. Teubner.
- Kos, F. 1906. Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, II (l. 801–1000)–III (l. 1001–1100). V Ljubljani: Leonova družba.
- Kos, M. 1948–1954. *Srednjeveški urbarji za Slovenijo*, II–III. *Urbarji Slovenskega Primorja*, I–II. Ljubljana: SAZU [= *Viri za zgodovino Slovencev*, 2 & 3].

- Koštiál, J. 1914 a. Slovenska osebna imena iz 12. stoletja. Veda 4: 325-326. Gorica.
 --- 1914 b Slovenska imena z Goriškega iz l. 1291. Veda 4: 407-408. Gorica.
- Kranzmayer, E. 1956. Historische Lautgeographie des gesamt-bairischen Dialektraumes, mit 27 Laut- und 4 Hilfskarten in besonderer Mappe. Vienna: In Kommission bei Hermann Böhlau Nachf. Graz-Köln.
- Lencek, R. L. 1982. The Structure and History of the Slovene Language. Columbus, OH: Slavica.
 --- 1988. On the System of Isoglosses in the West South Slavic Dialects. American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists, Sofia, September 1988. Linguistics. Columbus, OH: Slavica, 199-241.
- Lessiak, P. 1910. Alpendeutsche und Alpenlawen in ihren sprachlichen Beziehungen. Germanisch-Romanische Monatsschrift 2: 274-288. Heidelberg.
- Logar, T. 1975. Uvod. Slovenska narečja. Besedila. Ljubljana: Mladinska knjiga, 5-15.
 --- 1981. Horjul (DLA 8). Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenskih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovanskim lingvističkim atlasom. Sarajevo: ANUBiH, 79-85.
- Miklosich, F. 1860. Die Bildung der slavischen Personennamen. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, 10. Vienna, 215-330.
 --- 1884. Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, 14. Vienna, 1-74.
- Neweklowsky, G. 1970. Der laryngale Verschlusslaut im Slovenischen. Wiener Slavistisches Jahrbuch 16: 104-111. Vienna.
- Priestly, T. M. S. 1977. Consonant Alternations in the Dialect of Sele Fara. Papers in Slovene Studies 1976. New York: Society for Slovene Studies, 120-164.
- Ramovš, F. 1914. Zur slovenische Dialektforschung: Über die aus Dentalen entstandenen Spiranten der oberkrainischen Mundart. Archiv für slawische Philologie 35: 329-338 [Reprint and translation in F. Ramovš, Zbrano delo I. Ljubljana: SAZU, 1971].
 --- 1924. Konzontantizm. V Ljubljani: Založila Učiteljska tiskarna [= Historična gramatika slovenskega jezika, 2].
 --- 1935. Dialekti. V Ljubljani: Založila Učiteljska tiskarna [= Historična gramatika slovenskega jezika, 7].
- Ramovš, F. & M. Kos 1937. Brižinski spomeniki. V Ljubljani: Akademski založba.
- Rigler, J. 1963. Južnonotranjski govori. Akcent in glasoslovje govorov med Snežnikom in Slavnikom. Ljubljana: SAZU [= Razred za filološke in literarne vede, Dela 13, Inštitut za slovenski jezik, 7].
 --- 1966. Fonološka problematika slovenskega črnovrškega dialekta. Zbornik za filologiju i lingvistiku 9: 97-111. Novi Sad: Matica srpska.
 --- 1972. Zbrano delo I Frana Ramovša. Slavistična revija 20: 371-376, 439-456.
- Schatz, J. 1907. Altbairische Grammatik.
- Štrekelj, K. 1886. Morphologie des Görzer Mittelkarstialekte mit besonderer Berücksichtigung der Betonungsverhältnisse. Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 113. Vienna, 374-496.
- Tesnière, L. 1930-1931. [Review of] Franc Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika, II. Konzontantizm. Slavija 9: 353-358. Prague.
- Tominec, I. 1964. Črnovrški dialekt. Kratka monografija in slovar. Ljubljana: SAZU [= Razred za filološke in literarne vede, Dela 20: Inštitut za slovenski jezik, 9].
- Toporišič, J. 1976. Slovenska slovnica. Maribor: Založba Obzorja.
- Zdovc, P. 1972. Die Mundart des südöstlichen Jauntales in Kärnten. Lautlehre und Akzent der Mundart der "Poljanci". Vienna [= Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkan-kommission, Linguistische Abteilung, 20].

POVZETEK

Sprejemljivo razlago za razvoj premene -g > -x daje povezovanje tega razvoja s tremi drugimi: z narečno spremembo g > γ, z odsotnostjo nevtalizacije po zvenečnosti v določenih položajih in s prisotnostjo spirantizacije zvenečih zaporniških teženj v nekaterih slovenskih narečjih.

(1) g se na splošno zamenja z γ v delu slovenskih in čakavskih narečij na najbolj severozahodnem južnoslovanskem področju; ta pojav je zasegel večji del slovenskega jezika, kakor je izpričan v sedanjih narečjih.

(2) Po izgubi šibkih polglasnikov se pri zapornikih v vzhodnoalpskih slovanskih narečjih pojavlja nevtalizacija zvenečih zapornikov ali pa se zamenja z nasprotjem fortis – lenis. V obeh primerih je -g ali γ dobil tri različne odraze: -k oz. -h na področjih z nevtalizacijo oz. lenizacijo izglasnega prvotnega -g, na nekaterih področjih pa se je ohranil -g.

(3) Področje splošnega prehoda g v γ se zmanjšuje zaradi nevtalizacije po zvenečnosti, pri tem pa se prvotno dvojično nasprotje γ – x zamenjuje s x – χ.

Sprememba g > γ je sorazmerno zelo mlada (15. stol.) torej ni v zvezi s takim prehodom v češčini, slovaščini, lužiščini.

BAUDOUIIN DE COURTENAY AS PHONETICIAN: HIS DESCRIPTION OF THE ZASOPLI VOKALI IN THE DIALECT OF REZIA*

De Courtenayjev opis (1875) rezijanskih zasoplih samoglasnikov je treba na novo pretestiti, kajti de Courtenay slovi kot eden največjih glasoslovcev svojega časa, in vendar so v opisu nekatere nادرnosti tako nenavadne, da zbujajo nejevero. Pričujoči pretres izhaja iz nedavno postavljenih podmen o izvoru teh samoglasnikov in iz glasoslovnih opažanj zadnjih 20 let ter si dovoljuje določeno spekulacijo o fonemski relevantnosti »napetosti«, zasoplosti oz. centraliziranosti med zaporednimi zgodovinskimi stopnjami. De Courtenayjev opis je, če drugega ne, verjempljiv, v zvezi z njim pa bo potrebno še precej raziskovalnega dela.

Baudouin de Courtenay's description (1875) of the Resian *zasopli vokali* requires reexamination because (1) he is honoured as one of the greatest phoneticians of his time, and (2) the description includes details so unusual that they invite disbelief. The reexamination made here is based on recently proposed hypotheses about the rise of these vowels and phonetic observations made in the last 20 years, and involves some speculation about the phonemic relevance of, respectively, "tenseness", *zasoplost* and centralization during successive historical stages. It is concluded that Baudouin de Courtenay's description is, at least, plausible, and that much more work remains to be done.

It is generally accepted that one of the contributions made by Jan Baudouin de Courtenay to the development of linguistic science was the proper assessment of the place of phonetics in that science. It was, in the first place, he who combined the "quest for maximal accuracy and objectivity" that inspired contemporary phoneticians, with the insistence that synchronic description should precede diachronic analysis.¹ The importance that Baudouin de Courtenay (BdC) accorded to phonetic description can be seen, for example, on the one hand in his programme of lectures for 1875-76,² and on the other in the fact that he founded the first great phonetic tradition in Russia (that of the Bogorodickij School in Kazan') and later the second great such tradition (the Leningrad School with phoneticians such as Zinder, Matusevič, Bondarko, and others). Indeed, as early as 1871 BdC had been moved to insist that "The scientific study of the sounds of language from a physical point of view must be based on the findings of physiology and acoustics. Some linguists do not wish to have anything to do with acoustics or physiology... I think

* This paper was originally presented at the Conference "Jan Baudouin de Courtenay and Linguistic Contacts in the Eastern Alpine Area," Prato di Resia/Ravna, September 1979; publication of the conference proceedings was scheduled in Poland but eventually cancelled. The present version has been extensively revised and updated in the light of recent research (cf. note 8); my thanks are due for their comments on earlier versions to Jadranka Gvozdanović, Willem Vermeer, and Han Steenwijk. – This article is offered by a linguist who happened to be working in the dialectological *kartoteka* of the Academy when Professor Rigler's untimely death was announced, as a small token of appreciation for his work in linguistics and especially dialectology.

¹ Häusler 1968:41, Stankiewicz 1976:18.

² BdC 1963: 79-80.

that, if one is concerned with scientific investigation of a certain subject, one must become acquainted with all possible research into that subject...³

Now it has been argued⁴ that an emphasis on phonetics was not only a theoretical belief, but also a matter of personal practice in BdC's own work; and that is proved by his first phonetic description, which in fact preceded the better-known works by Sievers and Winteler.⁵ The work in question is none other than his description of the phonetics of the dialect spoken in the Rezia Valley, written in 1875, in which—to quote Häusler—“(er) gibt eine ausführliche Lautbeschreibung der von ihm 1872/73 erforschten Sprache.”⁶

The contemporary reader of BdC's description of the articulatory characteristics of what are nowadays called the *zasopli vokali* in this dialect, however, will surely be rather surprised. The description is—to say the least—extremely odd: the articulatory gestures described appear very improbable in human speech. What are modern linguists to make of such a description, over a century later? Can every sentence be taken as an exact statement of fact? Or should we dismiss it (in part if not in whole) as some kind of (perhaps, typical) nineteenth-century aberration?

Note that BdC himself admits to being dissatisfied with his own description: “I am unable to describe the physiological conditions with suitable accuracy.”⁷ Was he simply being modest?

If we do indeed decide to doubt that accuracy of this description, in any particular (and below it is explained why we may do so), the consequences will be serious. First, it will naturally call into question BdC's status as an advocate of pure phonetics: it will suggest some kind of mismatch between theory and practice. Second, it will tend to invalidate any analyses based on data collected by BdC: in this instance, the data from the villages in the Rezia Valley, and hence the analyses based thereon, including those by Groen, Gvozdanović, Stankiewicz, Steenwijk and Vermeer.⁸ By extension, a shadow will be cast over all of BdC's phonetic descriptions of Slovene and other Slavic dialects and languages. For dialect history this will be a great blow: good phonetic descriptions from the nineteenth century are rare. Third, for other linguistic areas the results will be equally grave. We may take as an example BdC's extensive child language studies: see Chmura-Kleketowa, who calls one such diary a “systematiczny i bardzo dokładny opis.” If these notes are phonetically unreliable, they become almost completely valueless.⁹

It may therefore be said that the descriptions of the *zasopli vokali* are a kind of

³ BdC 1963: 65–66. All the translations from Russian are by the present author.

⁴ See Zinder 1960: 15–16, Häusler 1968: 42.

⁵ Sievers 1876 and Winteler 1876; these are, generally, even today better known among linguists than is BdC's work.

⁶ Häusler 1968:42.

⁷ BdC 1875: 5.

⁸ Groen 1980, 1983, 1984, 1987; Gvozdanović 1987; Stankiewicz 1986; Steenwijk 1987; and Vermeer 1987a, 1987b.

⁹ Chmura-Kleketowa 1974: 9. Polish *dokładny* means both “thorough” and “exact”. BdC was lauded for being both thorough (cf. Häusler's “ausführlich”) and exact (cf. Čedomarov 1956: 36, “B. was one of the first linguists to draw attention to the exactness of phonetic transcription in dialect speech.”)

touchstone. These vowels may well have been the most unusual sounds that BdC ever had occasion to describe: he himself stated that "I have never before met (these) vowels in any language."¹⁰ Can we at least say that his description is plausible? Can we go further, and assume that it is accurate and reliable? Or is it, along with his "Turanian theory," something best ignored?¹¹

BdC's description of these vowels may now be presented; note that distinctions among the vowels are for the time being beside the point. He wrote: "When these vowels are being pronounced the larynx is lowered as far as possible, the whole throat is elongated and tensed, and the tip of the tongue is thrust out forwards between the upper and lower teeth. From such an idiosyncratic configuration of the throat and such an idiosyncratic tensing of the vocal cords is produced that muffled sound which gives all these vowels the character of vowels pronounced by deaf mutes... and, in fact, if you hear Rezians from a distance and you are not previously acquainted with their language, you may sometimes think that deaf mutes are talking."¹²

There are four details in this description that require scrutiny. The first is acoustic: the "muffled" sound of the vowels. The other three are articulatory: the (visible) lowering of the larynx; the tenseness of the throat; and the position of the tongue-tip. Is there any connection among these details? Does any one presuppose another? While we may not be surprised to find that a "muffled" sound is somehow related to an unusual articulation, or that a tenseness in the throat is connected to a lowering of the larynx, it does seem *a priori* unlikely that a lowered larynx and a stuck-out tongue can naturally co-occur.

Observations made in the Rezia Valley a century after BdC's fieldwork do not support the accuracy of these descriptions, at least not in every detail.¹³ The *acoustic* impression off "muffledness" (*zasoplost*), although more or less noticeable (depending on the speaker, the village, and the vowels concerned), does not appear to be the specific distinctive feature that sets off these vowels from ordinary, *nezasopli* vowels; rather, this muffledness, however it may be produced, seems to be a secondary feature, while *centralization* is their characteristic feature. As for the articulatory details, two of the 1875 particulars are not difficult to observe, but neither is to be seen:

With respect to the *unusual larynx position*, BdC gives further details: "If one looks at the neck of a Rezian when he is speaking, one may notice a continual transition from the deepest possible lowering of the adam's apple to a relatively high position."¹⁴ In recent observations, no larynxes were (so to speak) "caught red-handed" moving abnormally, bobbing up and down, as BdC describes them. Nor, during periods of careful scrutiny (with the occasional risk of embarrassment!) were any *out-thrust tongue-tips* observed, or secondary interdental articulations heard, as further described by BdC:

¹⁰ BdC 1875: 5.

¹¹ See Lencek 1977, 1978.

¹² BdC 1875: 5.

¹³ The observations reported here are those of the author and, in particular, those of Eric Hamp and Han Steenwijk (personal communication), made on a number of occasions over the last 15 years.

¹⁴ BdC 1875: 5.

"On the thrusting-out of the tongue-tip between the two rows of teeth depends that particular nuance of the English *th* which is characteristic of the consonants pronounced in combination with vowels studied here."¹⁵

"...(the consonants) take on an especial acoustic nuance, which is manifested by... the fact that they somewhat resemble English *th*... In general, these sound-combinations give to the dialect a lisping character."¹⁶

Two of the three articulatory particulars under discussion, then, are not apparently observable today. The third, laryngeal "tenseness," may be demonstrable by means of laboratory instrumentation, but for now must be put aside as too difficult to disprove or prove.

The fact that BdC's description does not fit, in at least two particulars, with observations made today, together with the oddity of the description itself, is surely enough reason for us to question the accuracy of that description. Given the lapse of time between his own fieldwork and our own times, however, the discrepancies do not necessarily show that BdC must be discredited; for the five or more generations that have been born in the meanwhile may have witnessed extensive phonetic developments. What can be done? Is this a problem that must be left in limbo, never to be answered?

It is suggested here that a satisfactory answer MAY be attempted. In the first place we have a potential historical starting-point: the vocalic system as it may be reconstructed for the period preceding the development of the *zasopli vokali*. As an end-point we have contemporary observations, in particular the fieldwork of Logar and Rigler; even though no complete articulatory description has been made, and even though (given the unusual phonetic facts) instrumental measurements are really required, we have enough for preliminary speculations. We have the "before" and the "after": does BdC's unusual description fit "in between"? If it represents a plausible intermediate stage between the reconstructed starting-point and what may be observed today, it may be assumed that the description (bizarre though it may sound) has been vindicated.

It is accepted that the Rezia dialects developed from a Carinthian Slovene pattern, and thus had until the middle ages and perhaps much later a vocalic system with distinctive *pitch* and *length*.¹⁷ Contact with the Zilja dialects, with which Rezia is assumed to have shared its vocalic system, was broken in the fourteenth century or a little later;¹⁸ this gives a gap of some 500 years between the time for which we can reconstruct a vowel-pattern on comparative evidence, and BdC's observations. In this context we may now briefly consider the most recent reconstructions of the development of the *zasopli vokali*, in particular those by Gvozdanović and Vermeer, which are in apparent disagreement.

Gvozdanović derives the *zasopli vokali*, for the most part, from short stressed vowels, and links the development with influence from Friulian (note that "dark" is the term, originating with BdC, for the *zasopli vokali*): "The basic hypothesis

¹⁵ BdC 1875: 5.

¹⁶ BdC 1875: 4.

¹⁷ See Ramovš 1928, Logar 1963, 1972, and Rigler 1963, 1972, and now Gvozdanović 1987 and Vermeer 1987.

¹⁸ Vermeer 1987a: 252, quoting Ramovš.

suggested here... is that (Rezian) had vowel-length distinctions at the time when Friulian borrowings introduced the tense vs. lax distinction, which was rendered in (Rezian) as "light" vs. "dark." The quality of the Friulian lax vowels, which were phonetically short in comparison with the corresponding tense ones, was adopted by the (Rezian) short vowels... and this quality became phonological after the loss of phonological length distinctions."¹⁹ Note that Gvozdanović (personal communication) emphasizes that *tense vs. lax* here follows the Jakobson-Halle ACOUSTIC feature-specification, which corresponds to the *peripheral vs. central* articulatory opposition. Note also that a development of short (or non-distinctively long) vowels into acoustically lax vowels fits in with the general diachronic principles set out by Labov, Yaeger and Steiner;²⁰ by this theory, the further development of *zasoplost* is quite fitting.

Vermeer, however (although in favour of some Friulian-Rezian interference), derives the *zasopli vokali* from two sources: (1) high-mid (but not low-mid) vowels; and high simple (but not high diphthongized) vowels. Thus, the opposition /e ē o ô/ vs. /ɛ ɛ̃ ɔ ɔ̃/ develops into the opposition /ẹ ẹ̄ ọ ộ/ vs. /e ē o ô/; and (2) the opposition /ī ū/ vs. /ie uo/ changes into the opposition /ị̄ ụ̄/ vs. /ī ū/. When, later, length is lost, the opposition *zasopli vs. nezasopli* takes on a greater functional load, but this opposition arises independently of length differences.²¹

This appears to be a fundamental disagreement, which places us in an even greater quandary. We can hardly test Bdc's observations about the *zasopli vokali* against a reconstructed "before" unless there is agreement about this preliminary stage. Is there a way out of this confusion?

Recourse to Ramovš's observations may help towards a solution. He suggested that only stressed vowels that were simultaneously HIGH and "TENSE" developed the *zasoplost*, and high vowels that remained *nezasopli* must have been non-"TENSE" (thus the high diphthongs, see above). This introduces a phonetic term, "TENSE", which is still not properly defined (especially with respect to the larynx and pharyngeal cavity), but it does seem to link up with certain details of Bdc's descriptions: "the whole throat is elongated and *tensed*... such an idiosyncratic *tensing* of the vocal cords." Moreover, if ANY gesture is likely to tense the articulatory apparatus, it is surely the gesture described here, with lowered larynx and thrust-out tongue-tip. The derivation of *zasoplost* from "TENSENESS" appears plausible, and gives support to Vermeer's reconstruction; but because Gvozdanović's hypothesis depends on distinctions of length rather than distinctions of quality, it is not refuted either. I return to this below.

The most bizarre of all the details in Bdc's description is, surely, the interdental co-articulation. Whatever its origin (in "TENSENESS"?), I wish to emphasize that it is a plausible concomitant to the development of *zasoplost*. Here we must consider the articulatory specification of the four vowels. This follows Logar and Rigler, with confirmation from Hamp, Steenwijk, and my own observations:

¹⁹ Gvozdanović 1987: 113; further details, 112.

²⁰ Jakobson-Halle 1971: 485, Labov-Yaeger-Steiner 1972: 106.

²¹ Vermeer 1987a: 253.

²² Ramovš 1928: 114.

/i/ high central unrounded:	[i̥] or [i]
/y/ high central rounded:	[y̥] or [y]
/e/ mid central unrounded:	[e̥] or [e]
/ø/ mid central rounded:	[ø̥] or [ø]

(The alternative representations, without the subscript dots, reflect the variant pronunciations where the *zasoplost* is not occurrent.) Personal experiments will quickly show that if the tongue-tip is thrust forward between the teeth during the articulation of vowels, the spontaneous result is a centralized articulation. Today's centralized articulation is therefore indirect evidence of the plausibility of the most unusual detail in BdC's descriptions.

I suggest therefore that we must reconstruct a chain of interrelated developments, beginning with the TENSENESS postulated by Ramovš which involved an articulatory gesture (a forward movement of the tongue-root?); this resulted in a forwards thrusting of the tongue-tip, and this in turn resulted in the centralization of the vowels concerned. During one of these stages the muffled quality, the *zasoplost*, must have become a concomitant articulation; presumably, a result of the "TENSENESS" and/or of the tongue-tip position. At some stage or stages, too, we must fit in both the loss of pitch and the loss of length: note that it is relatively difficult to produce pitch distinctions on "muffled" vowels.

It is clear that, whatever the details of this chain of events, different components of these complex articulations could well have, and almost certainly did, vary in importance at the different stages. At an earlier stage we may be able to talk of a *tense vs. non-tense* opposition, later, of a *zasopli vs. nezasopli* one; and today, the distinction seems to be the *centralized vs. non-centralized* one.

We are not yet in a position to assess the relative merits of Vermeer's and Gvozdanović's reconstructions; indeed, both may contribute insights into the solution of the development of the *zasopli vokali*. It should now be noted that Steenwijk, on the basis of painstaking fieldwork, has concluded that what BdC showed as QUANTITATIVE distinctions are now to be regarded as QUALITATIVE distinctions.²³ Since a central part of the apparent disagreement between Gvozdanović and Vermeer involves the feature of vowel-length, Steenwijk's conclusions may show a way out of the puzzle.

I hope to have shown that each of BdC's "unusual" articulatory descriptions is, in one way or another, plausible in the light of what we know to date. This means neither that they have been vindicated, nor that they can serve to support any one developmental theory. Alongside a re-examination of the diachrony, which is now imperative in the light of Steenwijk's work, a second imperative is extensive instrumental analysis. Not only must the *zasopli vokali* be analyzed acoustically, but their speakers must be persuaded to allow themselves to undergo articulatory measurements. The contemporary concomitants of centralization, which may still

²³ Note that Steenwijk now reports a further loss of phonemic distinction from his fieldwork in 1987, for the localities of Bela and Njiva: namely, the merger of /e/ and /ø/ as one phoneme, phonetically [ø]. This development, insofar as it becomes (or has become) valid for each local sub-dialect, represents yet another (logical?) step in the succession of phonological events described here.

be heard among some speakers and which are the presumed "echoes" of *zasoplost* (breathiness?), can surely be expected to retain (in reduced form) the physical characteristics that were once so crucially (phonemically) distinctive.

Bibliography

- Baudouin de Courtenay, Jan I. N. 1871. "Nekotorye obščie zamečanja o jazykoznanii i jazyke." *Žurnal ministerstva narodnago prosvješćenija* 153, 279-316 (= 47-77 in Baudouin de Courtenay 1963).
- . 1875. *Opyt fonetiki rez'janskix govorov*. Sankt Peterburg/Warszawa: Koževnikov/Wende.
- . 1963. *Izbrannye trudy po obščemu jazykoznaniju*. Moskva: Akademija nauk.
- Chmura-Klekotowa, M. ed. 1974. Jan Baudouin de Courtenay. *Spostrzeżenia nad językiem dziecka*. Wybór i opracowanie. Wrocław: Polska akademia nauk.
- Čemodanov, N. S. 1956. *Sravnitel'noe jazykoznanie v Rossii*. Moskva: Gosudarstvennoe pedagogičeskoe izdatel'stvo.
- Groen, Ben. 1980. "On the phonology of the Resian dialects. The consonant system," 69-101 in A. Barentsen, B. Groen and R. Springer, eds., *Studies in Slavic and General Linguistics I*. Amsterdam: Rodopi.
- . 1983. "On the problem of an orthography for the Resian dialects," 253-263 in B. J. Amsenga et al., eds., *Miscellanea Slavica to Honour the Memory of Jan M. Meijer*. Amsterdam: Rodopi.
- . 1984. "A few remarks on the Resian dialect," 131-143 in J. J. Baak, ed., *Signs of Friendship, to Honour A. G. F. van Holk*, Slavist, Linguist, Semiotician. Amsterdam: Rodopi.
- . 1987. "The vocalic system in Jan Baudouin de Courtenay's *Opyt fonetiki rez'janskix govorov*," *Slovene Studies* 9/1-2, 105-109.
- Gvozdanović, Jadranka. 1987. "Remarks on the development of the Resian vowels," *Slovene Studies* 9/1-2, 111-114.
- Häusler, F. 1968. *Das Problem Phonetik und Phonologie bei Baudouin de Courtenay und in seiner Nachfolge*. Halle/Saale: Niemeyer.
- Jakobson, R., and M. Halle. 1956. "Phonology and phonetics," in *Fundamentals of Language*. (Reprinted, 464-504, in Jakobson, R., 1971. *Selected Writings I*. The Hague: Mouton.)
- Labov, M., M. Yaeger and R. Steiner. 1972. *A Quantitative Study of Sound Change in Progress*. Philadelphia: The University of Philadelphia.
- Lencek, R. L. 1977. *Jan Baudouin de Courtenay and the Dialects Spoken in Venetian Slovenia and Rezija*. New York: Society for Slovene Studies.
- . 1978. "Jan Baudouin de Courtenay's concept of mixed languages," *Linguistica (Ljubljana)* 18, 3-28.
- Logar, Tine. 1963. "Sistemi dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih," *Slavistična revija* 14, 111-132.
- . 1972. "Rezjanski dialekt", 1-10 in VIII Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 3-15 julija 1972. Ljubljana.
- . 1981. "Solbica", 35-40 in P. Ivić et al., eds., *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: ANU BiH.
- Ramovš, Fran. 1928. "Karakteristika slovenskega narečja v Reziji," *Časopis za slovenski jezik, kulturo in zgodovino* 7, 107-21.
- Rigler, Jakob. 1963. "Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu," *Slavistična revija* 14, 25-78.
- . 1972. "O rezjanskem naglasu," *Slavistična revija* 20, 115-126.
- Sievers, Eduard. 1876. *Grundzüge der Lautphysiologie*. Leipzig: Breitkopf und Härtel.
- Stankiewicz, Edward. 1976. *Baudouin de Courtenay and the Foundation of Structural Linguistics*. Lisse: de Ridder.
- . 1986. "The dialect of Resia and the 'Common Slovenian' accentual pattern," 93-103 in E. Stankiewicz, *The Slavic Languages. Unity in Diversity*. Berlin: Mouton de Gruyter.

- Steenwijk, Han. 1987. "Puzzling evidence: an accented vowel system based on Baudouin de Courtenay's Resian texts," 237-274 in *Dutch Studies in South Slavic and Balkan Linguistics*. Amsterdam: Rodopi.
- Vermeer, Willem. 1987a. "Rekonstruiranje razvoja samoglasniških sestavov v rezijanskih govornih," *Slavistična revija* 35, 237-257.
- . 1987b. "The treatment of the Porto-Slavic falling tone in the Resian dialects of Slovene," 275-298 in *Dutch Studies in South Slavic and Balkan Linguistics*. Amsterdam: Rodopi.
- Winteler, Jost. 1876. *Die Kerenzer Mundart des Kantons Glarus in ihren Grundzügen dargestellt*. Leipzig: Winter.
- Zinder, L. R. 1960. "K istorii fonetiki v Rossii," 5-23 in M. I. Matusевич, ed., *Voprosy fonetiki* (= *Učenyje zapiski leningradskogo universiteta* No. 237, serija filoloških nauk, vypusk 40). Leningrad: Leningradskij universitet.

POVZETEK

Baudouin de Courtenay na splošno velja za enega od vodilnih glasoslovcev svojega časa tako v teoriji kakor v praksi. Toda njegov opis zasoplih samoglasnikov v l. 1875 je tako nenavaden, da zbuja nejevero. Če bi se res izkazal za napačnega, bi bilo treba ne le na novo oceniti de Courtenayjevo mesto v zgodovini, marveč podvomiti o vseh njegovih transkripcijah (vštevši zapise več slovenskih narečij) in o vseh na njih nastalih analizah.

Pozoren premislek terjajo štiri nadrobnosti v njegovem opisu teh samoglasnikov: (1) njihov "pridušeni" zvok, po njegovih besedah podoben govorjenju gluhomemih; (2) hkratno poskakovanje Adamovega jabolka gor in dol; (3) napetost grla; (4) pomaljanje jezične konice in od tod medzobni izgovor sosednjih soglasnikov.

Proučevanja zadnjih 20 let teh nadrobnosti ne potrjujejo povsem. (1) "Pridušenosť" ni nič drugega kakor drugotna soizreka (koartikulacija), podrejena posredičnjenju (centralizaciji), ki te samoglasnike odlikuje od navadnih; (2) nobenih nenavadnih gibov goltanca in (4) nobenih izplaženih jezičnih konic ni bilo opaziti; (3) "napetost" grla pa bi bilo treba potrditi z instrumenti.

Upoštevanje ta dejstva, se je po rešitev nujno zateči k zgodovinski rekonstrukciji nastanka zasoplih samoglasnikov. Pregledani nedavni dve rekonstrukciji, Gvozdanovičeve in Vermeerjeve, se najprej zdita med sabo v določenem neskladju. Ko pa pritegnemo Ramovševo (1928) razlago nastanka teh samoglasnikov, ki se naslanja na njih NAPETI izgovor, in dognanja terenske raziskave, ki jo zdaj opravlja Steenwijk, se izkaže, da ni mogoče zavreči niti podmen Gvozdanovičeve niti Vermeerjevih. Za rešitev je marveč mogoče predlagati razvojno zaporedne stopnje, v katerih so si kot fonemsko pomembne sledile (1) "napetost", (2) zasoplost in (3) centraliziranost.

De Courtenayjev opis moramo torej imeti najmanj za verjembliivega, toda potrebno bo nadaljnje rekonstruiranje, pa tudi instrumentalna analiza sodobnih "odmevov" zasoplosti.

GOVOR VASI ŽETINCI (SICHELDORF) V AVSTRIJSKEM RADGONSKEM KOTU

Žetinski govor je zgodovinsko razvojno del enotnega severnoštajerskega in panonskega jezikovnega področja: samoglasniški sestav in naglasne razmere so take kot v prekmurski narečni podstavi; soglasniški sestav in oblikoslovje sta bližje slovenjegoriškim govorom. V besedju je poleg številnih skupnih izrazov tudi veliko razlik.

The microdialect of Žetinci (Sicheldorf) is historically part of the North Styrian and Pannonian linguistic area: its vowel system and accent are the same as those of the Prekmurje dialectal base; its consonantal system and morphology are closer to the dialects of Slovenske gorice. In lexicon there are numerous common as well as quite a few specific expressions.

V republiki Avstriji živi slovenska manjšina ne le na Koroškem, ampak tudi na Štajerskem: v okolici Lučan (*Lúčane, Lúčan; lúčki*)¹ na Velikem Boču in v tako imenovanem Radgonskem kotu govorijo slovensko narečje v vaseh: Dedonci, Gorica, Potrna, Zenkovci, Žetinci in v okolici avstrijske Radgone.

Žetinci (Sicheldorf) imajo 65 hišnih števil in 230 prebivalcev; velika večina uporablja slovenščino kot jezik za medsebojno sporazumevanje, le pri rodu do dvajsetih let je pogostejša nemščina. Jezik se prenaša iz roda v rod v ustnem izročilu, torej živi le narečna socialna zvrst, knjižne slovenščine se ne učijo. V Radgonskem kotu je med slovensko govorečimi veliko prekmurskih priseljencev; njihovi predniki so se selili iz Prekmurja v drugi polovici 19. in v prvi polovici 20. stoletja, najpogosteje kot predstavniki najnižje družbene plasti – kot hlapci in dekle. Njihovi nasledniki ohranjajo prekmursko narečno podstavo in protestantsko vero. Avtohtoni prebivalci tega kota, katoličani, se samo zavedajo, da je njihov jezik »drugačen« od prekmurskega, zlasti v soglasnikih, oblikoslovju in besedišču. – Izbrani informatorji so avtohtoni Žetinčarji, rojeni v letih: 1903, 1926, 1955, 1970. – V vasi živijo kmetje; ukvarjajo se predvsem z živinorejo in poljedelstvom; farno cerkev in šolo imajo le v nemški Radgoni.

Cilj raziskave je bil, zapisati in posneti glasovno, oblikovno in besedijsko podobo govora, iz posnetkov pripovedi in pogovorov pa izluščiti posebnosti narečnega upovedovanja. Po vprašalnici za Slovenski lingvistični atlas sem za ta namen zapisala odgovore na 870 vprašanj.

1 Naglas in kolkost

Žetinski govor ne pozna tonemskosti, ton naglašanih samoglasnikov pa je le padajoč. Najstarejša naglasna pomika: *zlâto* → *zlatô*, *òko* → *ôko* → *okô* in umik duša → *dûša* sta potekala tako kot v vseh slovenskih govorih. Umik naglasa

¹ Iz tehničnih razlogov je zapis jakostnega naglasa preprost: dolgi naglašeni samoglasnik je označen z ostrivcem, kratki pa s krativcem.

s končnega kratkega zloga na prednaglasni kratki samoglasnik je izvršen, vendar se novo naglašeni samoglasnik ni podaljšal (*ženà* → *žèna*, *noḡà* → *nòga*). Premaknil se je tudi kratki naglas na prednaglasni polglasnik in dal današnji kratki široki *e*. Najmlajši so naglasni umiki tele vrste: (a) s cfl. dolgega končnega, zlasti odprtega zloga za zlog proti začetku besede: *okô* → *òko*; (b) s kratkega cfl. zaprtega zloga za zlog proti začetku besede: *širòk* → *šìrok* → *šòrki*, *visòk* → *vìsiki*, *globòk* → *glòboki*, *studèn* → *stùden* + *ec* → *stùdenec*; *mozòlj* → *mòzol*; *otàv* → *òtava*; (c) naglas se (deloma metatonično) umika na predpono ali predlog: *zàvora*, *zàglozda*, - *pòdgan* m, *pòžra* 'požrl', *nàfčila*, *pri nas*, *pri vas*, *pri kon*, *pri čen*, *òtpren*. V im. ed. srednjega spola se je ohranilo tudi končniško (nekdaj akutirano) naglaševanje: *korejé*, *korejá*, *poštejé*, *drožjé*.

V sklanjatvi samostalnika so ohranjeni vsi štirje naglasni tipi: nepremični na osnovi: *žènin*, *žènina*, *ròuka*, *ròuke*, *nìt niti*, *jàice jàica*; premični naglasni tip: *òreh orèha*, *fòtif fòtíva* pastorek; *tèle telèta* (nasproti *brèmen brèmena*, *vréimen vréimena*, *sèmen sèmena*); končniški naglasni tip: *pès psà*, *tlá*, *korejé*; mešani naglasni tip: *nóus nosá*, *plóut plotá plotóuvje*, *zvoún zvoná zvonóuvje*, *nóuga nogé*, *kòsa kosé*, *gréd gredí*, *vùš vùší*, *nebóu nebá*.

Naglasne razmere v tem govoru so podobne kot v prekmurskih in prleških govorih. Staroakutirani, novoakutirani in po naglasnem umiku mladoakutirani samoglasniki so ostali kratki in po izgubi tonemskosti prešli v kratke foneme.

2 Samoglasniki

2.1 Samoglasniški sestav:

Dolgi samoglasniki so: *í, ù, ú, é, éi, óu, á, í*.

Izvor: *í* ← *ĩ*; *ù* ← *ũ*; *ú* ← *ŭ*; *é* ← *ē, ē̄, ē̅*; *éi* ← *ē̄*; *óu* ← *ō, ō̄*.

Kratki naglašeni samoglasniki so: *ì, ù [ò], ù, è, ò, è[ò] á, ð*.

Izvor: *ì* ← *ĩ*; *ú* ← *ŭ*; *ù* ← *ũ*; *[ò]* ← *-ür-, -ir-, -em-, -;* *è* ← *ē̄*; *ò* ← *ō, ó, -tòt; ō*; *e* ← *ē, è*, *è, è̄*; *à* ← *á, à*.

Dolgi *i* je tudi naslednik dolgega ozkega *e* pred *r*: *církef*, *dvír*, *kíri*, *pírje*, *večír*. Alofon *ò* se pojavlja pred *r* in *m*: *bòrkle*, *fòrtoh*, *kòra*, *šòrki*; *dvòma*. V položaju pred *n* se kratki *o* zoži v *u*: *gùniš*, *kùnec*. Nenaglašeni samoglasniški fonemi so *i*, *u*, *è*, *e*, *o*, *a*; poleg *r* se pojavljata tudi vokoida *l* in *n*: *gòplce* vilice, *svéičnca*.

Samoglasniški upad je minimalen, najpogostejši je v soseščini zvočnikov.

Za vse severnoštajerske in panonske govore lahko nastavimo enotni izhodiščni sistem dolgih in kratkih samoglasnikov (Rigler, 1963).

Dolgi samoglasniki:

<i>i</i>		<i>ù</i>	
<i>ei</i>		<i>ou</i>	
<i>e</i>	<i>ə</i>		
<i>é</i>	<i>o</i>		
	<i>a</i>		

Kratki samoglasniki:

<i>i</i>		<i>u</i>
<i>é</i>		
	<i>ə</i>	
<i>e</i>	<i>o</i>	
<i>é</i>	<i>o</i>	
	<i>a</i>	

* Izgovor nezvočnikov kot v knjižnem jeziku.

Dolgisamoglasniki so nastali: $i \leftarrow \bar{i}$; $ei \leftarrow \bar{e}$; $e \leftarrow \bar{e}$; $\xi \leftarrow \bar{\xi}$; $a \leftarrow \bar{a}$; $q \leftarrow \bar{q}$; $ou \leftarrow \bar{o}$; $\bar{u} \leftarrow \bar{u}$; $\bar{a} \leftarrow \bar{a}$. Kratki: $i \leftarrow i$, \bar{i} ; $e \leftarrow \bar{e}$, \bar{e} ; $\xi \leftarrow \xi$, $\bar{\xi}$; $e \leftarrow e$, \bar{e} ; $a \leftarrow a$, \bar{a} ; $q \leftarrow q$, \bar{q} ; $o \leftarrow o$, \bar{o} ; $\bar{u} \leftarrow u$, \bar{u} ; $\bar{a} \leftarrow \bar{a}$, \bar{a} .

2.2 Samoglasniški razvoj

Dolgi cirkumflektirani polglasnik se je razvil v dolgi ozki *e*: *dén*, *lén*, *vés*. Besedi *láz* in *část* nimata rednega odraza: prevzeti sta iz knjižnega jezika.

Kratki široki *e* je odraz za novoakutirani polglasnik v nezadnjem besednem zlogu in za kratki naglašeni polglasnik v zadnjem ali edinem zlogu: *fsèhne*, *gene*, *mèša*, *pèhne*, *premekne*, *sèje*, *vèški*, *pès*. Nenaglašeni polglasnik se je podaljšal v široki *e*; ta v pregibanju večinoma onemi: *stèber stèbra*, *pèkel pèkla*, *kòncè kònca*, *kòsec kòsca*, *pòjeb pòjba*, *pèisek péiska*, *pètek pètkà*, *dèdek dèdeka*, *àtek àteka*. Prvotna oblika *dvèri* je ohranjena: *dvèri*.

Odras za stalno dolgi nosni ξ je dolgi ozki *e*: *glédam*, *imé*, *pét*, *pétek*, *prédén*; *kléčao*, *méhka*, *péta*. Staroakutirani ξ je po splošnem slovenskem skrajšanju ostal kratek in po izgubi akuta prešel v kratki cfl. široki *e*: *dètelca*, *poklèkniti*, *srèča*, *zèt(si)*. Naslednik dolgega cirkumflektiranega nosnega q je *óu*: *goubec*, *golóub*, *klóup*, *króup*, *móuž*, *póuti*, *róuke*. Staroakutirani nosni q je po splošnem skrajšanju ostal kratek, sedaj cfl., a ozek q : *dòga*, *gòba*, *tòča*. Beseda *kùča* je verjetno prevzeta iz kajkavščine. Oblike *pávok pávoka*, *pávočina* kažejo izhodiščno *paqk* s protetičnim *v* med samoglasnikoma.

Dvoglasnik *éi* je naslednik stalno dolgega jata: *béili*, *beséida*, *gréih*, *léipi*, *léis*, *léita*, *méih*, *mléiko*, *sméih*, *svéiča*, *zvézda*. Zastopnik staroakutiranega jata je kratki ozki *e*: *brèza*, *čèsta*, *lèto*, *mèsto*, *pèna*, *povèdati*, *rèzati*, *strèha*.

Dolgi cirkumflektirani etimološki *o* se je razvil v *óu* in tako sovpadel z odrazom za dolgi nosni q : *bóuh*, *mesóu*, *móuč*, *nebóu*, *nóuč*, *okóu*, *tóu*; dvoglasnik pred zvočnikom *j* ni mogoč: *gnòi*, *lòi*. Naslednik novoakutiranega *o* v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu je kratki ozki *o*: *nòsim*, *nòša*, *pròsim*, *škòda*, *vòla*, *kròp*, *pòt*, *škòf*. Obliki *kóuža* in *stróuk* kažeta na zgodnjo metatonijo. – Odras za mlado naglašeni *o* je kratki ozki *o*: *kòtel*, *kòza*, *òsa*; *kòša*, *kròpa*, *pòda*, *škòfa*.

Zastopnik dolgega cirkumflektiranega etimološkega *e* je \bar{e} : *iména*, *léd*, *méd*, *péč*, *pepéja*, *srcé*; \bar{e} se je zožil v *-ír*: *večér* → *večír*. Novoakutirani *e* v nezadnjem in zadnjem zlogu ter mlado naglašeni *e* so zastopani s kratkim širokim \bar{e} : *kmèta*, *mèče*, *nèsa*, *péka*, *séden*, *zèlje*, *žènin*, *žènska*; *kmèt*, *žrèn*; *čèla*, *nèsen*, *rèbra*, *spèkla*, *žèna*.

Stalno dolgi *i* je odražen z *í*: *líst*, *píšen*, *svíja*, *zíma*, *zíd*. Staroakutirani, novoakutirani in po mlajšem naglasnem umiku naglašeni *i* so zdaj kratki: *fitíci*, *híža*, *lipa*, *riba*, *žíla*; *fitíč*, *míš*, *níč*, *nít*, *sít*, *prínas*, *visíki*; v sklopih *-il-*, *-li-* se lahko *i* labializira v \bar{u} : *kobùla*, *kobila*, *blùzi*, *motùunca* *motilnica*.

Stalno dolgi *u* je \bar{u} : *lúč*, *lúplen*, *olúpi*. Za staroakutirani, kratki in za mladonaglašeni *u* je odraz kratki \bar{u} : *čùti*, *krùha*, *kùpa*, *obùti*, *fkùp*, *krùh*, *kùp*, *tù*, *klùčanca*, *kùpila*, *plùvati*, *sùdenec*. Tudi prednaglasni in ponaglasni *u* se preglasi v \bar{u} ali pa že *i*: *čùdàk*, *lùpina*, *sišiti*, *dišiti*, *pázdiha*, *k bràti*.

Dolgi široki *a* je odraz za dolgi *a*: *bráda*, *dvá*, *gláva*, *grád*, *kováč*, *král*, *rást*, *hrast*, *tráva*, *vápno*. Staroakutirani, kratki in mladonaglašeni *a* so zastopani s kratkim labializiranim \bar{a} : *bràta*, *kráva*, *màti*, *žàgati*; *bràt*, *nàs*, *nàfčila*.

Samoglasniški *l̥* je po opustitvi središčne zapore prešel v dolgi *ú*: *čún, dúben, dúgi, kúnen, púnin, túčen, vúk, žúna*. Staroakutirani in kratko naglašeni *l̥* je dal kratki *ú*: *búha, dùga, púna, vúna, pún*. Zanimiv razvoj je doživel samoglasniški *l̥* v besedi *solza, skújza* ← *sl̥za*.

Dolgi *r* je ohranjen, staroakutirani *r* pa je pretežno dal kratki *r*: *břf, gřm, přst, vřh, třd, smřt, vřt*. Zložni *r* je tudi iz *rě*: *drevo* → *dr̥vóu*: *žrebe* → *žrbě*. Končni naglašeni sklop tipa *cvrl* se razvije v dva zloga: *cvřa, dřa, mřa, žřa*; v sklopu tipa *črv* pa je končni *-v* izgubil zven: *břf, čřf, obřf*.

Skupini *čre-*, *žre-* sta, naglašeni, ohranjeni: *čréivel, čréipje, čréišja, žřbě*.

Samoglasniški upad je mogoč le v soseščini zvočnikov; nedoločnik je večinoma dolg. Gradivò: *pr̥afti* 'praviti', *nemre* 'ne more', *rázme* 'razume'.

3 Soglasniški sistem obsega zvočnike *l, r, m, , n, v, j* in nezvočnike:

<i>z</i>	<i>ž</i>			
<i>f</i>	<i>s</i>	<i>š</i>	<i>h</i>	
<i>p</i>	<i>t</i>	<i>č</i>	<i>k</i>	<i>c</i>
<i>b</i>	<i>d</i>		<i>g</i>	

Soglasniki so v razvoju doživeli manj premen kot prekmurski govor. Zvočnik *j* je dobro ohranjen; mehkonebni pripornik *h* onemi le v končnici *-aj* ← *ah* v mestniku množine za vse tri spole; v začetku besede pred zvočnikom: *láče* ← *hlače, lápec* ← *hlapec, řèn* ← *hren*, sicer pa je obstojnejši kot v prekmurskih govorih. Sklop *šč* je olajšan v *š*: *išen, kúšara*, pojavlja pa se drugotni *šč* ← *hč*: *ščén* ← *hčem*. Palatalni *ń* ni ohranjen tako kot v prekmurskih govorih: izgubil je ali nosnost med samoglasniki in na začetku besede ali pa mehkost v vseh drugih položajih: *kaměje, korejé, pitaje, lobája, jiva, lúkna, ògen, skègen*. Prehodni *j* se pojavlja v zaprtem zlogu pred *-d, -n*: *zájdni, zájdnica, jájnka, žgájni*. – Mehki *l'* je otrdel: *kášel, klúč, král, stěla, vòla, zèmla*.

Nekdanji velarni *l* v edninskem deležniku za moški spol se najpogosteje premenjuje z *a*, za naglašeni *a* pa z *o*: med naglašeno pripono *i* ali *ě* in končnim *a* se razvije komaj slišni (*j*):

<i>-rl</i> → <i>řa</i>	<i>cvřa, mřa, žřa</i>
<i>-řl</i> → <i>-a</i>	<i>něsa, mòga, přša</i>
<i>-řl</i> → <i>áo</i>	<i>šáo</i> 'šel'
<i>-il</i> → <i>-a</i>	<i>zdigna, nòsa, hòda, dóuba</i> dobil
<i>-ít</i> → <i>-ia</i>	<i>lovía (lovi j a, bi j a;)</i> tudi <i>šú j a</i> 'štil, ročaj'
<i>-ěl</i> → <i>-a</i>	<i>vida třpa</i>
<i>-ěl</i> → <i>è j a</i>	<i>mě j a, mlě j a, zě j a</i>
<i>-al</i> → <i>a</i>	<i>děla, gùča, polága</i> 'pokladal živini'
<i>-ùl</i> → <i>-ù j a</i>	<i>čù j a</i>

V im. ed. se pojavlja nalikovni *-l*: *kámel*, 'kamen', *cígel, kòtel, púšel, přpel, prpra* 'popel'.

Zobnoustnični *v* se govori pred samoglasniki, zvočniki in zvenečimi nezvočniki: *vòda, vîno, vîda, zobóuvje*; na koncu besede in pred nezvenečim soglasnikom se premenjuje s *f*: *fčèraj, nàfčiti, òfca, črèif, zdráf, práf, bíf, číf, církef*; *v* se pojavlja tudi kot proteza: *vùš, vùha, vùsta*.

Ustnični *-m* se na koncu besede premenjuje z *-n*: *dèlan, z bràton, čřn* ← *čřm*. U pred ustničnikom se preseli za njega: *umiti* → *mùjti, ubiti* → *bùjti*.

Zveneči nezvočniki pred nezvenečimi nezvočniki in pred premorom niso možni: *kri[s] križa, grò[p] gròba, špáj[s] špájza*.

Soglasniški sklop *dl* je dal *l*: *jáo, jèla, plè|j|a, plèla*; *dl* se različi v *gl*: *gléitva*. Sled nosnega *ç* je ohranjena v obliki méisenc.

4 Oblikoslovje pregibnih besednih vrst

4.1 Samostalniška beseda

4.1.1 Samostalnik

V sklanjatvi samostalnika je ohranjenih šest sklonov, v dvojini je mestnik enak dajalniku in orodniku. Števni samostalniki se pojavljajo v vseh številih: dvojina je trdno zakoreninjena. Samostalniki srednjega spola kažejo nagnjenje k feminizaciji že v ednini, v množini pa samostalnikov srednjega spola sploh ni več; četudi je končnica *-a* ohranjena, sta levi prilastek in pridevniški del povedka v obliki za ženski spol; v dvojini in množini je znana tudi maskulinizacija.

Samostalniki moškega spola

1. moška sklanjatev

Vzorec za nepremični naglas na osnovi:

žènin	-a	-i	-a	-i	-on
	-a	-of	-oma	-a	-oma
	-i	-of	-on	-e	-aj

Premični naglas: *jèzik jezika, òrex orèxa, fòtif fotíva* 'pastorek'. Končniški naglasni tip *pès psà* ima varianto s posplošitvijo imenovalniške osnove *pès pèsa*. Mešani naglasni tip je ohranjen zlasti pri samostalnikih, ki v im. množine podaljšujejo osnovo z *-ouv* in prevzemajo sicer redko končnico *-je*, npr.: *zóup zobá zóubi zóup zóubi zóubon*; dv. *zobá zobóuf*; mn. *zobóuvje zobóuf zobàn zobé zobáj zobámi*; tako še: *plóut plotá plotóuvje; vrág vragá vragóuvje; štoróuvje, čřvóuvje, možóuvje, roglóuvje, bogóuvje, zvonóuvje*. Mešani naglasni tip pri samostalnikih, ki osnove v množini ne podaljšujejo: *bìk biká*, dv. *biká*, mn. *bìki*; *kùkel kùklá*, na štiri *kùklé* 'vogal'. V im. mn. je končnica *-i*: *bráti, síni, golóubi*; a tudi *-je*: *pòjeb pòjba pòjbe*. Govor ne pozna preglasa za *c, j, č, ž, š*, torej: *s kováçon, stricon*. Samostalnik *dèca* je v im. mn. moškega spola; *Dèca so odišli*, v neimenovalniških sklonih pa ženskega: *decé|dèce dèci dèco o dèci z dècoj*. Zaradi narečnih naglasnih zakonitosti ni kolikostne premene: *zèt zèta, bràt bràta*.

Morfonološke spremembe končnic: *-u* → *-ù* → *-i, -om* → *-on; -óv| -ov* → *-óuf| -of; -ah* → *-aj*. Končnici *-aj* in *-ami* sta posplošeni iz 1. ženske sklanjatve; v mestniku dvojine je dvojinska končnica *-oma* prevzeta iz orodnika. Rod. z ničto končnico se pojavlja pri samostalniku *péinezi, péinez*.

V 2. moško sklanjatev spada pregibanje besede *oča* v ednini, le da je v orodniku končnica *-on*: *oča oče oči očo oči očon*. Svojljni pridevnik se glasi *očin*.

Primerov za 3. moško sklanjatev ni. Posamostaljeni pridevniki se sklanjajo po

4. moški sklanjatvi tipa *visiki*.

Samostalniki ženskega spola

1. ženska sklanjatev

Nepremični in končniški naglasni tip sta se zenačila, saj se je kratki končni naglas umaknil na kratki široki *e*, ki je refleks za kratko naglašeni polglasnik, torej *lipa*, *mègla*.

Vzorec:	<i>lip</i>	<i>-a</i>	<i>-e</i>	<i>-i</i>	<i>-o</i>	<i>-i</i>	<i>-oj</i>
		<i>-i</i>	\emptyset	<i>-oma</i>	<i>-i</i>	<i>-oma</i>	<i>-oma</i>
		<i>-e</i>	\emptyset	<i>-an</i>	<i>-e</i>	<i>-aj</i>	<i>-ami</i>

Mešani naglasni tip: *nóuga* (nalika *róuka*) *noǵé*, *nóugi* *nogóu* *nóugi* *nogòj*; dv. *nóugi* *nóug* *nogáma* *nóugi* na *nogáma* z *nogáma*; mn. *noǵé* *nóug* *nogàn* *noǵé* *nogáj* *nogámi*. Opozoriti je treba na končnici *-oj* v or. ed. in *-oma* v daj. mest. in or. dv. pri nepremičnem naglasnem tipu, pri mešanem naglasnem tipu je končnica *-áma* ohranjena.

2. ženska sklanjatev

Nepremični naglasni tip:

<i>nít</i>	\emptyset	<i>-i</i>	<i>-i</i>	\emptyset	<i>-i</i>	<i>-joj</i>
	<i>-i</i>	<i>-i</i>	<i>-oma</i>	<i>-i</i>	<i>-oma</i>	<i>-oma</i>
	<i>-i</i>	<i>-i</i>	<i>-an</i>	<i>-i</i>	<i>-aj</i>	<i>-ami</i>

Mešani naglasni tip

<i>kléit</i>	<i>kletí</i>	<i>kléiti</i>	<i>kléit</i>	<i>kléiti</i>	<i>kletjòj</i>
<i>kletéi</i>	<i>kletí</i>	<i>kletáma</i>	<i>kletéi</i>	<i>kletáma</i>	<i>kletáma</i>
<i>kletí</i>	<i>kletí</i>	<i>kletàn</i>	<i>kletí</i>	<i>kletáj</i>	<i>kletámi</i>

Tako se sklanjajo: *nóuč* *nočí*, *óus* *osí*, *gréd* *gredí* 'greda', *póut* *potí*, *vúš* *vúší*, *očí*. Samostalnik *křf* se sklanja takole: *křf*, *křví*, *křvi*, *křf*, *křvi* *krvjòj*. Samostalniki na *-ev* se v ednini sklanjajo po 2. ženski sklanjatvi: *tíkef* *tíkvi* *tíkvi* *tikef* *tíkvi* *tíkvoj*; dv. *tíkvi*; mn. *tíkve*; tako *brěskef* *brěskvi*, *bùkef*, *bùkvi*, *církef* *církvi*, *mlatítef* *mlatítvi*, *potkóuf* *potkóuvi* 'podkev'. Samostalnik *hčí*: *čí* *čtri* *čtri* *čtr* *čtri* *čtroj*.

3. ženska sklanjatev. Z ničtimi končnicami se pregibajo prevzeta lastna imena kot *Mici*, *Inge* in priimki za ženske.

4. ženska sklanjatev posamostaljenih pridevnikov je enaka ženski pridevniški sklanjatvi.

Samostalniki srednjega spola

Razdelimo jih lahko na štiri podvrste:

1. Sklanjatveni vzorec je ohranjen v vseh treh številih, vendar se samostalnik v množini ujema s pridevnikom ženskega spola:

jâjc- -e -a -i -e -i -on,
 -i -ø -oma -i -oma -oma
 -a -ø -on -a -aj -ami (nâše jâica so léipe)

Tako se sklanjajo: *lèto*, dv. *lèti*, mn. *léita* (so bilé), *gřlo*, dv. *gřli*, mn. *gřla*, mn. *kóula* so bilé *nóuve*.

2. Samostalnik ima obliko in spol ohranjena le v ednini in dvojini, v množini pa prevzema končnice ženske sklanjatve in prehaja med samostalnike ženskega spola: ed. *dřvo*, dv. *dřvi*, mn. *dřve*; *drvóu dréiva*, dv. *dréivi*, mn. *dréive*, *řilo*, dv. *řili*, mn. *řile*.

3. V dvojini in množini prehajajo med samostalnike moškega spola zlasti tisti, ki osnovo podaljšujejo s -t- ali z -n-: *tèle telèta*, dv. *telèta*, mn. *telèti*; *tèmen tèmena* dvojina *tèmena*, mn. *tèmeni*; pri teh samostalnikih se podaljšana osnova prenese tudi v imenovalnik: *brèmen*, *vrèimen*, *sèmen* (je *bilóu nóuvo*).

4. Beseda že v ednini preide med samostalnike ženskega spola: *kolèna kolène*, *čréiva čréive*, *òkna òkne*, *gnéizda gnéizde*, *pèra père*, *óuka óuke*, mn. *očí*, *rèbra rèbre*.

Govor ne pozna podaljševanja osnove z -es-; *nébésa* imajo le množino in so ženskega spola.

Naglasni tipi: nepremični – *jâjce*, *vrèimen*; premični – *tèle telèta*; končniški – *tlà*, *korejé*, *žrbé žrbéta*, *ojé ojá*; mešani – *nebóu nebá*, *senóu sená*, *prosóu prosá*.

Samoedninski samostalniki, tj. snovna, skupna in pojmovna imena, ohranjajo srednji spol: *vino*, *žito*, *želèzo*, *mléiko*, *jáuřje*, *gabírje vřbje*, *želéizje*, *vògelje*; *gostúvaje*, *polágaje*, *žegnávaje*; prav tako tudi samostalniki s končnico -e.: *póule*, *zèlje*, *jâjce*, *lice*, *srcé*; množinski samostalniki *vùsta*, *jètra*, *plùča*, *tlá* so ženskega spola.

4.1.2 Samostalniški zaimki

<i>jâs</i>		<i>mùva/mùvi</i>		<i>mí</i> (m ž)	
<i>mène</i>	<i>me</i>	<i>náj</i>	<i>naj</i>	<i>nás</i>	<i>nas</i>
<i>mèni</i>	<i>mi</i>	<i>nâma</i>	<i>nâma</i>	<i>nân</i>	<i>nan</i>
<i>mène</i>	<i>me</i>	<i>náj</i>	<i>naj</i>	<i>nás</i>	<i>nas</i>
	<i>mèni</i>		<i>nâma</i>		(pri) <i>nas</i>
	<i>mènoj</i>		<i>nâma</i>		<i>nâmi</i>

<i>tí</i>		<i>vùva</i>	<i>vùvi</i>	<i>ví</i> (m ž)	
<i>tèbe</i>	<i>te</i>	<i>váj</i>	<i>vaj</i>	<i>vás</i>	<i>vas</i>
<i>tèbi</i>	<i>ti</i>	<i>vâma</i>	<i>vâma</i>	<i>vân</i>	<i>van</i>
<i>tèbe</i>	<i>te</i>	<i>váj</i>	<i>vaj</i>	<i>vás</i>	<i>vas</i>
	<i>tèbi</i>		<i>vâma</i>		(pri) <i>vas</i>
	<i>tèboj</i>		<i>vâma</i>		<i>vâmi</i>

<i>ùn ùno</i>		<i>ùna</i>		<i>ùni ùne</i>	
<i>jèga</i>	<i>ga</i>	<i>jé</i>	<i>je</i>	<i>jìx</i>	<i>jìx</i>
<i>jèmi</i>	<i>mu</i>	<i>jòj</i>		<i>jìn</i>	<i>jìn</i>
<i>jega</i>	<i>ga</i>	<i>jó</i>	<i>jo</i>	<i>jè</i>	<i>je</i>
<i>(pri) jen</i>		<i>prìjoj/prjòj</i>		<i>jìx</i>	
	<i>jèn</i>		<i>jòj</i>		<i>jìmi</i>

<i>ùnivadvá (m)</i>	<i>ùnividvéi (ž)</i>
<i>jéva</i>	<i>jévi</i>
<i>jìma</i>	
<i>jéva</i>	<i>jévi</i>
<i>prjìma</i>	
<i>z jìma</i>	

4.1.3 Vprašalna zaimka sta *štò* (*xto < кѣто*) in *kâj*. Sklanjatev: *štò kòga kòmì kòga prikon/prkòn s kòn*; *kâj česa čèmi kâj pričèn/prčèn s čèn*.

Vlogo oziralnih zaimkov *kdor* in *kar* opravljata *štò* in *kâj*. Nikalna zaimka sta *niše nikoga*, *nič ničega*. Poljubnostna sta *štò* in *kâj*, mnogostna *mâloštò*, *mâlokâj*.

4.2 Pridevniška beseda

4.2.1 Pridevnik

Pridevniki se sklanjajo po pridevniški sklanjatvi. Izenačile so se končnice mest. in or. ed. ter daj., mest. in or. dv. V imenovalniku dvojine se navidezna določna oblika podaljša z *-v-*; *léipi*, dv. *léipiva*, mn. *léipi*. Pridevniška oblika je izgubila možnost izražanja določnosti in nedoločnosti, zato se pojavlja ob določnih pridevnih člen določnosti *ta*. Večina pridevnikov se v imenovalniku ednine moškega spola končuje na *-i*, izjeme so le pridevniki na *-en*, *-ast*: *bètežen*, *žifčèn*, *čèden* 'pameten', *lâgoden*, *blèkast*. Prim. še: *visiki*, *nisiki*, *šòrki*, *sléipi*, *glúxi*, *plântavi* 'šepast', *pùklavi*, *súxi*, *slóuki*, *debèli*, *glòboki*, *plitvi*, *lèhki*, *žmèti* 'težak', *mèhki*, *tùji*, *leséini*, *snežéini*.

Sklanjatev za moški spol:

čèden -ega -emi R/I -en -en
čèdniva -ih -ima I -ima -ima
čèdni -ih -in -e -ih -imi

Posebna sklanjatev za ženski spol je le v ednini; v dvojini in množini so posebne končnice le v imenovalniku in tožilniku: *čèdna čèdne čèdnoj čèdno čèdnoj čèdnoj*; dv. *čèdnivi*; mn. *čèdne*. Za srednji spol: *čèdno čèdnega*; dv. *čèdni/čèdna* – maskulinizacija; mn. *čèdnel/čèdni* – feminizacija/maskulinizacija. Kakovostni pridevniki izražajo lastnosti v večji ali manjši meri. Stopnjujejo se z obrazilom *-ši* v primerniku ali pa opisno z *bòle*: *mládi mlájši nâjmlájši*, *vèliki vékši nâjvékši*; *vóuski bòle vóuski nâjbòle vóuski*.

4.2.2 Pridevniški zaimki

Svojljni zaimki: *mòj mòja mòjo; mòjega, mòje* – dv. *mòjiva dvá, mòjivi dvéi; tvòj tvòja tvòjo; tvòjiva dvá tvòjivi dvéi; svòj, svòja svòjo; jègof/jègovi; jèjni; nájni, vájni (jìhov(i)); náš, váš, jìhov(i).*

Kazalni zaimki:

tòti tòta tòto, tòtiva dvá tòtivi dvéi, tòti tòte
tìsti tìsta tìsto, òvi òva òvo; tákši tákša tákšo

Vprašalni, oziralni in poljubnostni zaimki imajo enako obliko: *kíri -a, -o, kákši -a -o.*

Števniki

Glavni števniki: *èden/èn èna èno; dvá dvéi, dvéih, dvòma, dvòma, dvòma; trijé/trí tréih tréin tréih tréimi; štirje/štíri; pèt, èdenájst, dvájsti, èdenodvájsti, trésti, stóu, táužnt.* Štejejo: *èdenoštirdešet* – v Prekmurju pa *štirideset èden.*

4.3 Glagol

Sedanjiška spregatev priponskih glagolov: *nèsen -š --; -ma -ta -ta; -mo -te -jo.* Brezpriponski glagoli: *sen si je, sma sta sta, smo ste so; bóun, jéin, dán se* spregajo navadno. Velelnik: *nèsi, -ma -ta, -mo -te; bòj -ma -ta, -mo -te; jéj; dáj.*

Preglednica po glagolskih vrstah: *nèsti nèsen; nèsi nèste; nèsa nèsla nèslo, dv. nèsla, ž. nèslei, mn. nèsli nèsle; odnèšen; iti; iden/grén; idi; šáo šlá šlò, dv. šlá šléi, mn. šli šlè; mréiti mérjen, mýa; mlèti, mèlen, mlèja, mléila; zdigniti, zdignen, zdigni, zdigna, zdignila; víditi, vídin, vída vídla; trpèti, trpín, týpa trpéila trpèlo; bojáti se, bojín, bòj se, bòja se bojála bojálo; živèti, živín, živi žifte, živa živéila živèlo živèli; nosíti, nõsin, nõsi nõste, nõsa nõsla nosilo nosila nosilei nosili nosile; lovíti, lovín, lòvi lòfte; loví(j)a lovíla; dèlati, dèlan, dèlaj, dèla dèlala; »hoteti«: ščén, štèja štéila štèlo.*

Deležniki brezpriponskih glagolov: *bì(j)a bila bilóu, dv. bilá biléi, mn. bilí bilé; jáo jéila jèlo, jèla jèlei, jèli jèle; dào dála dalóu, dalá daléi dalí dalé.*

V sedanjiški spregatvi je posplošena priponska spregatev tudi pri atematičnih glagolih. V 1. osebi dvojine je osebilo *-ma*. Velelniška pripona *i* v dvojini in množini odpade: *nèsma, nèsmo, lòfta lòfte*. V deležniku na *-l* za moški spol prevladuje končnica *-a*, le za naglašeni *a* je *o*: *nèsa loví(j)a, štè(j)a, znào, dào*. Deležniška oblika za ženski spol v ednini ima odraz za dolgi jat: *trpéila, jéila, štéila, živéila*. V dvojini je bila končnica za ženski spol jat in danes je ohranjen odraz jata tako v naglašeni kot v nenaglašeni končnici pri vseh glagolih: *daléi, šléi, biléi, nèslei, zdignilei, vídlei, lovílei, dèlalei*. Nedoločnik je večinoma dolg. Pogosta je tvorba nedovršnikov tipa *léičen, odávlen, šivlen*.

5 Besedje obravnavanega govora ohranja slovensko kmečko izrazje; med samostalniki so mlajše prevzete nemške besede za novejšje predmete in pojme. V besedišču je ohranjenih veliko slovenskih starin. Primerjava z besedami v prekmurski vasi Brezovici pri Puconcih (20 km razdalje) kaže na razlike. Nekatere so fonološke, zaradi različnega razvoja fonemov *h*, *šč*, *ň*, *j*, druge so oblikoslovne – različne končnice v pregibanju, tretje so madžarizmi (teh v Radgonskem kotu ni veliko), četrte pa so posledica različnega razvoja po 14. stoletju in drugačnih jezikovnih in kulturnih vplivov. Navedena bo najprej žetinska in nato brezovška oblika: *ťáužnt* – *jèzero*; *slùxe* – *sèncà*; *vùsta* – *lòmpe*, *gút* – *šìnek*; *pešica* – *pesnica*; *pešica* – *prgíšče*; *lâmp* – *čřvóu* 'trebuh'; *lûmpice* – *obísti* 'ledvice'; *sklep* – *kúčet* 'kolk'; *pokápaje* – *spřěvod*; *klabùk* – *kršćák*; *hádrca* – *róubec* 'ruta'; *pøčli* – *copâte*; *knòf* – *gòmba*; *štéiga* – *stúba*; *gòpłce* – *râšoške* 'vilice'; *kopâja* – *korító*: *štòr* – *pěň* 'tnalo'; *kšěft* – *báuta* 'trgovina'; *káišlar* – *žalár*; *krúza* – *kúkorca*; *povičica* – *pogáča*; *vùzen* – *vèlka nóuč*; *fùnkíšti* – *risáli*; *škòf* – *püšpek*; *žègen* – *blâgoslof*; *žènin* – *mladožènc*; *žègnana vòda* – *blagoslòvlena vòda*; *verkcáik* – *škér*; *kopica* – *òslica*; *òsca* – *birka*; *kúra* – *kokóuš*; *rastlína* – *zrašćèně*; *cmerěka* – *džálič*, *sir* – *kisilák*; *jájce* – *bilca*, *vùjtřma* – *vgòjno* 'zjutraj'; *odvěčera* – *popoudnéivi*: *tù* – *èti*; *krès* – *préik*, *sívi* – *séri*.

Panonske besedne posebnosti so obema govoroma skupne. Gradivo za Žetince: *gùcati* govoriti, *péinez* denar, *polágati* pokladati živini, *pàšćiti se* podvizati se, *čemeriti se* jeziti se, *zátanek* tilnik, *kòrečji* kurji, *ozímica* trepalnice, *barúsi* brki, *čúntalčóunta* kost, *čòbe* ustnice, *srâkca* srajca, *vâjnkiš* blazina, *vzglavnik*, *jâjnka* krilo, *švèlja* šivilja, *šnájdár*, *sóuštar*, *lèder*; *cvèk* žebelj, *špâjz*, *hiža*, *dvěri*, *špòrhet*, *hàmer*, *plòh* hlod, *štála*, *ogrâček* vrt, *ògrat* sadovnjak, *rihtar* župan, *mèla* moka, *lùpati* ličkati, *štúček* štorž, *čèla* čebela, *gérpe* satovje, *fâšenk*, *reměnk* pirh, *vèlka mèša* veliki šmaren, *dùšni dèn* verne duše, *brèsmec* butara, *zdávaje* poroka, *snèha* nevesta, *prédganca* prižnica, *lúster* lesteneč, *kóula* (mn.) voz, *potáč* kolo, *lěstvične kóula* lojtrnik, *lânc* veriga, *záglozda* cokla, *mlátec* mlatič, *plást* kopica, *vodír* oselnik, *krbùla* košara, *stvár* živina, *bâk* tele, *kokóut* petelin, *rèca* raca, *pròjnik* prolek, *kájnzár* merjasec, *súmič* komar, *tòr* dihur, *podjéidec* bramor, *pâžnoht* parkelj, *škrâmpel* krepelj, *jesènovec* jesen, *grújška* hruška, *gùbač* šiška, *malina* murva, *krùmpiš* krompir, *grâh* fižol, *tíkef* buča, *lùk* čebula, *přpel* *přpra* poper, *blâja* deska, *klínc* nagelj, *motúnca* motilnica, *bètežen*, *bèteg* bolezen, *nášec* nahod, *plântavi* šepav, *pitati* vprašati, *spòtiti se* spomniti se, *nevóula* nesreča, *podlěisek* zvonček, *stopáj* stopinja, *tík* stik, *virstvo* kmetija, *grđiti se* gabiti se, *bóugecove* *òčike* marjetice; *náčik* drugače, *pùklavi* grbast, *blèkast* trebušast, *sprotoléitje* pomlad, *lèto* poletje, *tjèden* teden, *megòvno* megleno, *imèlje* inje, *sènska kosítef* čas košnje, *šuma* gozd, *loug* gozd, *těmni loug* večji gozd, *v řvhe* v gorice, *gě* kje, *kâman* kam, *zdóumi* od doma, *sestrâna* sestrična, *ròdbina*, *ròd* sorodstvo, *pòjeb* *pòjba* fant, *domovina* dom, *deklina* dekle, *drğóuč* zopet, *fsigdar* vedno, *pá* zopet, *pre* poudarni členek, *nanč* niti, *sploh*, *vò* poud. členek, *dòkič* dokler, *ováčk* drugače.

Imena njiv: *sedèncek*, *grěblca*, *krčójna*, *séjanca*, *háisanca*, *góurno jáušje*, *máli tálec*. Imena travnikov: *góurni travnik*, *vèlki travnik*, *próudňca*, *pâša*, *špúlce*, *bréig*, *grtsec*, *bíroši* »tlačani«.

Literatura

- Kolarič, R., Prleško narečje, Svet med Muro in Dravo, 1968.
 Pavel, A., A vashidgkuti szlovén nyelvjárás, 1909.
 Ramovš, F., Historična gramatika VII, Dialekti, 1935.
 Rigler, J., Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, SR 1963.
 --- Pripombe k Pregledu..., SR 1967.
 --- Smeri glasovnega razvoja v panonskih govorih, 1973.

SUMMARY

Žetinci (Sicheldorf, Austria) is a village in the Radgonski Kot area. The area is populated by a number of immigrants from Prekmurje and Prekija. The autochthonous inhabitants are Catholics and they perceive their dialect as different from the Prekmurje dialect.

The accent in the Žetinci microdialect is similar to that of the Prekmurje dialect. It also manifests retraction of the type *okô* → *ðko*, *širòk* → *širok* → *šörki*; the prefix and preposition often attract the accent: *závora*, *pri nas*. Desinential accentuation is preserved in neuter nouns of the type *poštejé*. All the accentual types are preserved in the declension of nouns.

Vowel reduction is minimal, occurring most frequently in a sonorant environment.

The consonantal system of the Žetinci microdialect differs from the Prekmurje systems in the development of the sonorant *j*. The velar fricative *h* has changed to *j* only in the ending *-ah* → *-aj*, but it has disappeared word-initially before a sonorant: *hrást* → *rást*; palatal *n'* has not been preserved as in the Prekmurje dialects; palatal *l'* has lost its palatality; the reflex of final *-l* is *-a*, though following a stressed *a* it has developed into *-o*; *v* alternates with *f* when followed by a voiceless nonsonorant or by a pause; word-final *-m* alternates with *-n*.

The dual number is retained, there are also specific dual endings. The dative/instrumental desinence *-oma* has been generalized to the locative dual. The locative plural desinence *-aj* is used for all genders. The feminization of neuter nouns is common, but the plural ending *-a* has been preserved, agreeing with feminine adjectives: *lepe mesta*. The nouns whose stems are extended by *-t/-n-* have been masculinized in the plural and dual. In the first masculine declension, the locative and dative singular ending is *-i*; the nominative plural has *-je* as well as *-i*. In the first feminine declension, the instrumental ending is *-oj*, as in the Central Styrian dialects; the dative, locative and instrumental dual ending is *-oma* (when accented *-áma*). In the second feminine declension, the dual of the mixed accentual type has retained the **-ě* ending: *dvéi*, *kletéi*. The nouns ending in *-ev* and the noun *hči* → *či* belong to the second feminine declension. Neuter nouns may be feminized in all numbers (*kolèna*, *kolène*) or only in the plural (*drvóu* *drvá*, *dréive*); they may retain the neuter form also in the plural, though agreement is feminine; masculinization is characteristic only of stems extended by *-t-* or *-n-*.

Adjectival definiteness is expressed by a definite article rather than by a special adjectival form. The masculine endings of the adjectival declension are *-ega*, *-emi*, while in the Prekmurje dialects *-oga*, *-omi* are found. The feminine dative/locative/instrumental ending is *-oj*. In the nominative dual *-va* and *-vi* distinguish masculine and feminine gender, respectively: *čèdniva*, *čèdnivi*.

The infinitive is long; the supine is preserved after verbs of motion; the *-l* participle is *nèsa*, *nèsla*, *nèslo* (*jào*, *jèila*, *jèlo*; *dào*, *dála*, *dalóu*); *nèsla*, *nèstei*, (*jèla*, *jèlei*; *dalá*, *daléi*); *nèslu*, *nèslu* (*jèli*, *jèle*; *dalt*, *dalé*). In the feminine dual the reflex of *jat* is preserved in unstressed position.

The historical development of the Žetinci dialect is within the Northern Styrian and Pannonian systems: the vocalic system and accent are identical to those of the Prekmurje dialect base; the consonantal system and declension are closer to those of Slovenske gorice. In the lexicon there are many differences as well as numerous common expressions.

SLOVENSKE (IN SLOVANSKE) IZPOSOJENKE V NEMŠKEM JEZIKU KOROŠKE

V južnobavarskih narečjih Koroške je precej besed slovenskega ali alpskoslovenskega izvora. Tu gre za prevzeto 1. iz slovenščine, 2. iz alpskoslovenskega (npr. *Munken* /*munkn*/) ali iz drugih slovanskih jezikov (npr. *Ainze* /*a:nicn*/), 3. obstajajo pa tudi slovensko-nemške mešane oblike (npr. *Plerrenke* /*plerénke*/). Poleg tega obstajajo skupni romanizmi v obeh jezikih.

In the German dialects of Carinthia there are many words of Slovenian or Alpine Slavic origin. These loan words are discussed in this paper in three sections; 1. borrowings from Slovenian; 2. borrowings from Alpine Slavic (e.g. *Munken* /*munkn*/) or from other Slavic languages (e.g. *Ainze* /*a:nicn*/); 3. mixed Slovene-German forms (e.g. *Plerrenke* /*plerénke*/). – The fourth section treats common Romanisms in both languages.

Na Koroškem so bili že zmeraj ozki in tesni stiki med nemškim in slovenskim ljudskim jezikom, ne samo na današnjem dvojezičnem ozemlju. Zato ima nemško-koroško narečje veliko število izposojenk iz slovenskega jezika ali iz koroško-slovenskih narečij. Majhno število besed ni slovensko v ožjem smislu, ampak slovansko (iz alpskoslovenskega ali iz drugih slovanskih jezikov). V tem članku sem poskusil zbrati vse slovenske (ali slovanske) izposojenke v nemškem jeziku Koroške, ki se pojavljajo v novejšem jezikoslovnem slovstvu, pri čemer sem upošteval tudi zastarele besede. K. Štrekelj (*Zur slavischen Lehnwörterkunde*, Wien, 1904) in P. Lesjak (Le) sta bila prva raziskovalca, ki sta razpravljala o našem predmetu. Šele v zadnjih letih so spet izšle nove razprave na to temo (prim. bibliografijo).

Simboli

- + splošno v koroškonemškem pogovornem jeziku (zlasti v Celovcu in na dvojezičnem ozemlju)
- zastarelo in danes nerazumljivo
- o zastarelo
- Neoznačeno je krajevno v kmečkem narečju

Abecedna vrstitev fonetično pisanih nemških besed: *a å b/p c č d/l e f g/k/lh h i j l m n o p r s š u w*.

Oblikovanost gesel

Nemška narečna beseda (standardizirana pisava po nemškem pravopisu) 'prevod v slovenščino' (bibliografija): etimološka razlaga in druge izjave.

1. Izposojenke iz slovenščine

pačane (Patschane) 'jedilo iz rezancev, ki so polnjeni s krompirjem in skuto ter pečeni na vroči masti v pečici' (Po 297): *pečeno, pečenje*.

- *päčn* (Petschen) 'sušene hruške'.
- *päčäm* (Petschaten) 'smejke (pečene repe)' (Le 256, Po 297, WBMÖ II 1153-1155): od *peči* (**pečetina*, *pečena lhruškal*).
- paier* (Peier) 'pirnica, pirika' (Le 255, Lt 455, Po 297, WBMÖ II 845): nar. *pir* (splošnobavarsko).
- palá:nà* (Palane) 'poljana' (ViB 361): *poljana*.
- *pa:màt* (Pamat) 'razum' (samo v frazi *er hât kha pa:màt* 'on je brezumen, on je brez pameten; (*dobesedno*) nima razuma'; Ne 37, Po 297): *pamet*.
- o *pickàr* (Pitzker) 'pisker, vrč (za vodo)' (Le 257, Po 297): *pisker*.
- *piskarč* (Piškertsch): 'mera za žito (polovnik, četrtnica /nem. Vierling!)' (Gr 37, Po 297, WBMÖ III 221): *piskrič*, *piskerc*.
- ple:šn* (Plesche) 'velika njiva' (Mo 284, Po 297, ViB 369, WBMÖ III 367): *pleša*.
- o *počá:sn* (potschasen) 'počasen' (Mo 285, Po 297): *počasen*.
- pogáčn* (Pogatsche) 'pogača' (Le 256, Po 297, WBMÖ III 547 sl.): *pogača* (iz rom. **focacea*).
- o *pogáncn* (Poganitze) 'poganica' (Le 256, Po 297, WBMÖ III 547 sl.): *poganica*.
- po:gratn* (Pograt(t)e) 'pograd (lesarjev)' (Lt 459, Mo 285, Po 297, WBMÖ III 559): *pograd* (splošnobavarsko).
- polsn* (Polzen) 'smuke (za senene sani)' in
- polsn* (polzen) 'polzeti' (Le 255, Lt 459, Po 297, WBMÖ III 583): *polza*, *polzeti*.
- po:pàlicn* glej *purpàlicn*.
- o *popecn* (Popetze) 'popek' (Fe 208, Po 297, WBMÖ III 614 sl.): *popica*.
- + *poticn* (Potitze) 'potica' (Le 256, Po 297, WBMÖ III 675): *potica*.
- prâ:g* (Prag) 'kraj odkopa (v rudniku)' (Po 297, ViB 373, WBMÖ III 713 sl.): *prag*.
- o *presá:dl*, *prasándl* (Presadel, Brasandlein) 'bosiljek, prežilka' (Mo 173, Po 297, ViB 214): iz slov. nar. *prežiljka* z vplivom besede *presaditi*.
- *puaklât* (Poklet) 'prednji del voza senà (Mt 110): h *klet* (nar.) 'kup, kopa'.
- *Pu:plât* (puplot) 'rušina poleg ograje njive' (Le 254 sl., Po 297): *po plotu*.
- purpàlicn*, *-ičn*, *purpurlicn*, *po:pàlicn* (Purpelitze, Purpurlitze) 'divji mak' (Fe 213, Le 255, Mo 289, Po 297): *purpelica*, *purpelič*, *purpalica*.
- čapm* glej šapm.
- *cauhn* (Zauche) 'suha (potok, ki včasih usahne, struga brez vode)' (Kst 78, Le 257, Ne 36, Po 301): *suha* (samo v toponimih).
- *ce:nicn* (Zenitzen) 'zemljišče blizu gozda v osojni legi' (Le 255, Ne 36, Po 301): *senca*.
- *clâk* (Zlagg) 'slak, oslak' (Le 255, Po 301): *slak*.
- cu:rn* (Zurre) 'velika jutovinska vreča' (Lt 497, Po 301): *sura*.
- + *cwi:ln* (zwillen) 'vekati, vreščati (*otroci*, *dojenčki*)' (Mo 353, po 301): *cviliti*.
- + *čač* (Tschatsch) 'šara, ropotija' (Fe 225, Mo 327, Ne 37, Po 300): *čača* (iz otroškega jezika).
- čepe* (Tschette) 'majhen človek' (Gr 39, Po 300): nar. *čepej* (k *čep*).
- *čkrâ:dà* (Tschkrade) 'genista germ. (*rastlina*)' (Le 255, Po 300): *škrada*, *škrajda*.
- *čkripàč* (Tschkripetsch) 'silene vulgaris (*rastlina*)' (Le 255, Po 300): *škripec*.
- čmaukn* (tschmauken) 'tiho tarnati (*otroci*); cmokati, cmokniti' (Fe 226, Mo 329,

Vi 461 sl.): *cmokati* (onomatopoično; prim. nar. *cmòkva*, *cmòkva*, 'mehka tvarina, blato', k *smokva*).

- *čmerkern* (tschmerkern) 'tarnati, stokati (*otroci*): čemeriti.
- *čmerkl* (Tschmerkel) 'umazanost, nesnaga' (LeP 135): *smrkelj*.
- *čme:rn* (tschmeren) 'zlovoljen biti' (Po 300, ViB 451): *čmeriti se*, *čemeriti*.
- *čmoike* (Tschmoike) 'napol sušena ali zmečkana hruška' (Mo 329, Po 300): nar. *šmok* (k *smokva*), prim. tudi *smòk*.
- *čoikn* (Tschoike) 'slaba zelnata ali solatna glava' (Mo 330, Po 300, ViB 451): nar. *šojka*.
- + *čojà*, *čoje* (Tschoie) 'šoja' (Fe 227, Lt 493, Mo 330, Ne 37, Po 300, ViB 451): *šoja*.
- *čo:rà* (Tschore) 'trapasta ženska' (ViB 451 sl.): *šora*.
- + *čreapm* (Tschrepe) 'črep(inja), razbita posoda; posoda (*slabšalno*)' in *čreapm*, *čreapern* (tschrepe(r)n) 'rožljati, žvenketati' (Fe 227, Le 257, Mo 330, Po 300, Vi 462, ViB 452): *črep*, *črepa*.
- *čriap* (Tschrip) 'vtikljivi, lajavi otrok; vrabec; tepec' (Fe 227, Po 300, Vi 462): *črep* (preneseno).
- + *čriaše*, *čriašl* (Tschriesche(l)) 'maloumni človek' (Po 300, ViB 452): k *črešnja* ali *črešnjevce* (preneseno).
- *čuk* (Tschuck) 'kukavica; (*tudi*) milovalna beseda usmiljenja' (Po 301, ViB 452): *čuk*.
- *čutra* (Tschutra) 1. 'čutara, steklenica za žganje', 2. 'vulva' (Le 257, Po 301, Vi 462, ViB 453): *čutara*.
- *čweakàrái* (Tschwekerei) 'žvrgoljenje, ščebet' in *čweak(er)n* (tschwek(er)n) 'žvrgoleti, ščebetati' (Mo 331, Po 301, ViB 453): *čvekati*.
- *de:sn* (Dese) 'sod (za kisló zelje)' (Lt 462, Po 297) in
- *di:šà* (Dische) 'sodček (za med)' (Mü 1): *deža*.
- *tečn* (Tetsche) 'otrok, dekle; punčka, čecha' (Po 297, ViB 440): *čecha*.
- *dol:nà* (Dolina) 'dolina' (Kst 72, Po 297): *dolina* (samo v toponimih).
- + *treapm*, *treapà* (Trepe) 'neumna žena (*psovka*)' (Mo 324, Po 297, ViB 445): *trepa*, *trapa*.
- *dro:be* (Drobe) 'seneni drob, zdrobljeno seno' (F. Dollnig, 96. Jahresbericht des Bundesgymnasiums Klagenfurt 1965, 39 sl.): *drob*, *drobec*.
- *tro:be* (Trobe) 'živinska klaja' (Le 256, Po 297): *otrobi*, ali = *dro:be*.
- *dump* (Dump) 'panj' (Mü 1, Po 298): *dupa*, *duplo*.
- *elsn* (Else) 'čremsa, čemz, prunus padus' (Po 298, ViB 233): *jelša*.
- *káčn*, *gáčn* (Katschen, Gatschen) 'slaba, ubožna koča' (Le 257, Ne 37, Po 298): *koča*.
- *gaislic*, *gaislác* (Geißlitz) 'ovseni močnik, ovsena kaša' (KmbK 448, Le 256, Po 298): h *kaša* (s protetičnim -j-).
- *kârčn*, *kurčn* (Gortsche, Gurtsche) 'spuščaj, oprišč' (Mo 223, Po 298, ViB 273): *grča*.
- *khâрге* (Korge) 'tul za jagode' (Le 258, Po 299): *skorja* (zgodaj izposojeno zaradi slov. k- → nem. kh- in slov. -j- → nem. -g-).

- *kàsólc* (Kasolz) 'svornica, repica' (Le 255, Po 298): *kozolec, kozelc*.
- *kaukn* (Kauken) 'ročaj pluga' (Le 255, Po 298): *kavka*.
- *khe:se* (Köse) 'razstavka snopja, kozolec' (Ho 172, Le 257, Mt 109, Po 299): od *koza* (prim. *kozolec, koelec*).
- *kit* (Kitz) 'lesno kladivo, kij' (Gr 36, Po 298): *kijec* (deminutiv h *kij*).
- *kiškàlicn* (Kischkalitze) 'češmin, babkovina' (Le 257, Po 298): *kiselica, kiselice*.
- *klanc, glanc* (Klancz, Glanz) 'klanec' (Kst 74, Po 298): *klanec* (samo v toponimih).
- *klet, glet* (Klet, Glet) 'mala hiša, kočā' (Le 257, Po 298): *klet*.
- *klič* (Glitsch) 'mali hlev' (Mo 216, Po 298, Vi 412, ViB 270): **kletič* (deminutiv h *klet*).
- *kli:fe* (Glüfe) 'slab, star klobuk' (Vi 412): h *klobuk*.
- *koap, goap* (Kop, Gop) 'skopljen prašič' (Le 255, Po 298): h *kopiti*.
- *koper* (Kop(p)er) 'koper' (Po 298, ViB 320): *koper*.
- *kopric* (Kopritz) 'ligusticum mutellina L. (*rastlina*)' (Mt 112): *koperc*.
- o *korito, korita* (Korito, Korita) 'panj' (Mü 2, Po 298): *korito*.
- o *ko:š* (Gosch, Kosch) 'dvokolesni voziček (s košem za tovor); naramni koš' (Ho 171, Le 255, Mo 218, Po 298): *koš*.
- o *lwaisl-koška* (Weiselogoschka) 'celica za matico' (Mü 5, Po 298): *košek* (nem. *Weisel* 'matica').
- *koslec* (Gosoletz) 'preslica, koželj' (Lt 469, Po 298): *koželjec*.
- *k(h)o:ter* (Kotter, Goter) 'pasja hišica, ječa; navadna soba; hlev' (Fe 278, Mo 253, Po 298, Vi 414, ViB 321): nar. *kotor* (prim. LeP 152).
- *grâ:hàlicn* (Graholitze) 'grāšica, grahor' (Le 255, Po 298): *grahorica*.
- *grâ:je* (Graje) 'obmejek, obrobek' (Le 254, Po 298): *ograja*.
- *khra:m* (Krame) 'koča lesarjev' (Fe 278, Po 299): *hram*.
- *grâ:màtn* (Gramaten) 'kuhanje z vročimi kamni' (Le 256, Po 298): *grmada*.
- *kraula* (kraula) 'vabni klic za krave' (Po 298, ViB 322): h *krava*.
- *gre:fl* (Gröfel) 'prod, groblja' (Le 256, Lt 470, Po 298, ViB 278): *groblja*.
- *kre:sl-faiierl* (Kresfeuer) 'kresni ogenj, kres' (Ne 37, Po 298): *kres*. Tudi *grias-, krias-faiier*, kontaminacija z nem. *grüßen* (nar. *griasn*) 'pozdraviti', prim. LeP 154.
- o *gru:dn, kru:dn* (Grude(n)) 'gruda' (Le 255, Ne 37, Po 298): *gruda*.
- *gru:l, kru:l* (Grul(l)) 'jarec, skopec' (Le 255, Po 298): h *kruliti*.
- *gubanin* (Gubanitze) 'gubonica (*jed*)' (Le 256, Po 299): *gubonica*.
- *kumpm* (Gumpen) 'udarec, silen sunek' (ViB 281): nar. *gumpa, gumpati*.
- *khu:nà* (Kunne) 'okorna, naivna žena (*psovka*)' (Vi 429): nar. *kuna* 'vulva; dolgočasna, cmerava žena (*psovka*)' (Bezljaj II 110). Morda iz rom. *cunnus* 'vulva; cipa; babnica' (prim. ital. *conno*).
- *kurčn* glej *kàrčn*.
- + *hudič* (Huditsch) 'hudič (*kletev*)' (Ne 37, Po 299): *hudič*.
- + *jaukh* (Jauk) 'jug (= južni veter)' (Fe 268, Ho 172, Le 257, Mo 239, Po 299, ViB 305): *jug*.
- *jauh* (Jauk) = *jaukh* (Lt 474).

- + *jausn* (Jause) 1. 'obed, južina, kosilo' (Lt 474); 2. 'malica, mala južina' (Ho 172, KmBK 448 sl., Le 256, Ne 36, Po 299, ViB 305): *južina* (splošno običajno v Južni in Vzhodni Avstriji).
- le:hn, leahn* (Leche) 'brazda' (Le 255, Po 299, ViB 330): *leha*.
- *mãčnik* (Matschnig) 'močnik' (Le 256, Po 299): *močnik*.
- ma:sn, mu:sn* (masen, musen) 'očesa zaprta imeti, skrivalico igrati' (Le 258, Po 299): *mežati, mežikati* (prim. *mežirka*).
- *mednica* (Mednitza) 'domača veselica, na kateri se pije medica' (Mü 3, Po 299): *k medica*.
- meke* (Mecke) 'meka' (Le 258, Po 299): slov. nar. *měka*.
- + *moidú:š* (mojdusch) 'medmet' (Po 299): od (*pri*) *moji duši*.
- mo:rà* (Mora) 'mora' (Po 299, ViB 347): *mora*.
- *mo:šac* (Moschatz) 'mušec' (Le 255, Po 299): *mušec*.
- mot:kà* (Motika) 'motika' (Gr 37, Po 299): *motika*.
- *mu:hàč* (Muchatsch) 'šaš, muhič' (Le 255, Po 299): *muhič*.
- murkn* (Murke) 'ogurek' (Fe 292, Mo 273, Po 299, Vi 438, ViB 350 sl.): nar. *murka*.
- mu:snan* (musen) = *ma:sn* (Po 299, ViB 351).
- *o:blicn* (Oblitzen) 'mehko kuhana repa' (Le 256, Po 299): *oblice*.
- râkl* (Rackel) 'lesen drog' (Po 300, ViB 377): *rakla*.
- *raun* (Raune) in
- *râ:fâne* (Rafene) 'ravan, ravna, polica' (Kst 77, Le 257, Po 299 sl.): *ravan, ravena* (samo v toponimih).
- *ria* (Ria) 'pelod, cvetni prah' (Mü 4, Po 300): *rija, rja* (preneseno).
- ročãncà* (Rotschanza) 'sekira (s kratkim toporiščem)' (Gr 37, Po 300): *ročnica* (nar. *ročnca*).
- *saifric* (Seifritz) 'gladež, mačkovec' (Le 255, Po 300): *žibrc, žibrica*.
- + *sa:sakà* (Sasaka, Saseka) 'zaseka' (Po 300, ViB 395): *zaseka*.
- *so:licn* (Solitzen) 'pogaženo mesto v travniku ali v žitnem polju' (Le 255, Ne 37, Po 300): *žol(j)ica, k žoljiti* (ni v slovarjih).
- šapm, čapm* (schappen, tschappen) 'šibati, šeškati (ljudski običaj tepežnega dneva |27. decembra|)' (Ne 37, Po 300): *šapati*.
- *šaumàn* (schaumen) 'šumeti (kadar se pripravlja k nevihti)' (LeP 76): *šumeti*.
- šre:tn* (Schrette) 'močvirje, močvirni travnik' (Le 257, Po 300): *čreta*.
- štaukn* (Stauke) 'razstavka snopja, kozolec', *štai:kàle* (Stäukelein, Stäuggelein) 'deminutiv k *štaukn*', |auf-| *štai:kn* (aufstäukeln) 'postaviti razstavko snopja, kozolec' (Le 255, LeP 153, Mo 312, Vi 455, ViB 384): nar. *štavka* (**stau(i)ka*, prim. LeP 153).
- *šteklàs, štoklic* (Stegglas, Stogglitz) 'glistnik, stoklasa' (Le 255, Po 300): *stoklas(a)*.
- *štuah* (Stuach) 'razstavka snopja, kozolec' (Le 257 Po 300): nar. *stuah* 'stog'.
- štuadànc* (Studenz) 'studenec, vodnjak' (Gr 38, Po 300): *studenec*.
- wedrica* (Wedritza) 'lesena posoda (podobna škafu)' (Gr 40, Po 301): *vedrica*.
- *wi:her* (Wicher) 'oster, hud veter' (Le 257, Ne 37, Po 301): *vihar, viher*.
- *wu:te* (Wute) 1. 'smrdokavra'; 2. 'tepec' (Fe 323, Po 301): *butej, butelj*.

1a. Iz koroškoslovenskih narečij nazaj izposojene besede, prvotno iz nemškega jezika

- pače*, *poče* (Patsche, Botsche) 'merjasec' (LeP 135, Po 297, Vi 389, ViB 362): *pačej*, k nem. *Bock* 'kozel' (LeP 135); v WBMÖ II 483 sl. samo *Patsche* lpáčal 'velika breja prasica'.
- pungrad* (Pungrad) 'sadni vrt, sadovnjak' (Gr 37, Po 297): nar. *pungrad* (iz srvn. *boumgarte*).
- + *kaišn* (Keusche) 'koča, bajta; majhno posestvo' (Le 257, Mo 245, Po 298, ViB 311): *hiša* (iz germ. **hūs*), splošno v Južni in Vzhodni Avstriji.
- *je:gart* (Jegart) 'polje, ki je premenjalno orna zemlja ali pašnik' (Po 299): nar. *jegart* (iz srvn. *egarda*, *egerda*).
- *lehnà* (Lechner) 'lesena podloga za sode v kleti' (Mü 3, Po 299): *legnar* (nar. *lehinar*, iz nem. *Legner*).
- + *maišl*, *maišàle* (Maischel, Meischerl) 'maželj (pečenka, zavita v mreno (*jed*))' (Po 299, ViB 343): nar. *majželj* (s protetičnem -j-, iz nem. nar. **maisili*, k bavar. *Maisen* 'urezanica').
- + *šwahtà* (Schwachte) 'žlahta (*pejorativno*)' (Po 300, ViB 416): *žlahta* (iz stvn. *slahta*, srvn. *slahte*, nem. *Geschlecht*).

2. Izposojenke iz alpskoslovenskega ali iz drugih slovanskih jezikov oziroma narečij

- a:fàricn*, *auricn*, *da:bernačn* (Affaritzen, Auritzen, Dabernatschen) 'vrsta javora' (Le 257, Po 301): iz alpskoslovan. ali ranoslov. **avornica*, **avornača*.
- a:nicn*, *a:nàzn* (Ainze, Einetze(n)) 'ojnica' (Fe 231, Lt 463, Mo 192, Ne 37, Po 301, Vi 396, ViB 232): splošnobavarsko (in švabsko), iz staročeš. *ojnice*.
- àršicn* (Arschitzen, Eierschützen) 'jrebika' (Le 257, Po 296): s haplologijo iz alpskoslovan. ali ranoslov. *oskor(u)šnica*, **oskor(u)šica*, nejasno po WBMÖ I 365.
- pa:ter* poglej *pranter*.
- *pečàft* (Petschaft) 'pečat(nik)' in
- o *pečí:rn* (petschieren) '(za)pečatiti, (tudi *preneseno*:) oslepariti, prekaniti' (Fe 201, Po 301): iz (staro)češ. *pečet'* (iz *pečatъ*) pod vplivom nem. -*schaft* ali *Schaft* 'držaj' (splošnobavarsko).
- + *pomá:le*, *pomá:lig* (pomalig) 'počasen, previden, tihoten' (Po 297, ViB 372): verjetno iz češ. *po málu*, *po mále* 'po malem, po malu' (splošnobavarsko, tudi v alemanskem, WMBÖ III 592).
- pranter*, (*ge*)*pá:ter* (Pranter, Pater, Gepranter) 'peter, svisli' (Ho 171, Le 257, Mo 286 sl., Ne 37, Po 301, Vi 409, ViB 264): iz alpskoslovan. **p(r)eNtro* (prim. slov. nar. *petro*, *petre*).
- o *če:drà* (Tschedra) ali *če:der* l-pfaifml (Tschederpfeife) 'majhna pipa' (Fe 225, Ho 176, Mo 328, Po 302): slov. *čedra* (etimološko nejasno, glej Bezljaj I 76).
- + *čerfln* (Tscherfeln) mn. 'slabi čevlji' in
- + *čerfln* (tscherfeln) 'hoditi tako, da se noga vleče' (Fe 226, Ho 176, Mo 328, Ne 37, Po 302, ViB 450): iz alpskoslovan. ali ranoslov. **červl'*- (iz praslov. **červьj*-).
- da:bernačn* poglej *a:fàricn*.

- *talkn* (Talken, Talggen) mn. 'kuhani ovseni, ječmenov ali bobov zdrob (*preprosta kmečka jed*)' (Fe 215, Ho 176, Le 256, Lt 490, KmBK 458 sl, Mo 318, Mt 112, Po 302, ViB 435): iz praslov. **tǎlkъna* (prim. finsko *talkkuna*) 'ovsena kaša, ovseno všeno ali pšeno' (rusko *toloknó*). Drugačna beseda so dunajske *Dalken* (iz češ. *vdolky*) 'majhni krapi (podobni cvrtnjaku)'.
- + *ga:tel-ho:snl* (Gattehosen) 'spodnjice, spodnje hlače' (Po 302, ViB 258): splošnobavarsko, verjetno iz češ. *hace*, nar. *gatě* (slovan. **gatje*, slov. *gate*, *gače*). *gépá:ter* poglej *pranter*.
- *kolm, kulm* (Kolm, Kulm) 'holm, hrib, gora' (Kst 73, Po 302): v pomenu 'holm, hrib' iz slov. *holm* (splošnoslovan. **xъlmъ*), v pomenu 'gora' iz rom. *culmen*, kakor tudi slov. oronim in toponim *kum, kom* (samo v toponimih).
- k(h)o:(:)mât* (Kummet) 'komat, homot' (Fe 280, Lt 476, Mo 256, Po 302, Vi 429, ViB 326): splošnobavarsko (in -nemško), iz poljsk. *chomąt*.
- + *khraksn* (Kraxen, Krächse) 'krošnja, leseno ogrodje za prenašanje' (Fe 278, Ho 173, Lt 475, Mo 253, Po 302, ViB 321): rano izposojeno iz slovan. **krāšnja*, predhodnika slov. *krošnja*, nar. *krosna*.
- kušker* (Kuschker, Guschger, Gus(ch)ker) 'smaragdni kuščar, (tudi) hud otrok' (Fe 258, Mo 223, Ne 37, Po 299, Vi 415 sl., ViB 282): slov. *kuščar*, nar. *kuščer, guščar, guščer* (zaradi nem. -šk- zgodaj izposojeno, praslov. **gusker-*).
- *munkn* (Munken) 'kuhani pa potem sušeni in z vročo vodo mešani ovseni, ječmenov ali bobov zdrob (*kmečka preprosta jed*)' (Ho 174, KmBK 448, Mt 112, Ne 37, Po 302, ViB 350): iz alpskoslovan. ali ranoslov. **moNka* 'moka'.
- + *štrankàle* (Stränkelein, Stranggelein, Strankerl) največ mn. *strankàlan* 'fižol. (stročje)' (Lt 489, Mo 315, Ne 37, Po 302, ViB 430): deminutiv k alpskoslovan. ali ranoslov. **strāNkъ* 'strok'.
- + *wa:bm* (Wabe(n)) 'stara baba, babnica (*pejorativ in psovka*)' (Ne 36, Po 302): splošnobavarsko, iz slov. ali češ. *bába*.

3. Slovensko-nemške mešane oblike

- pačàle* (Patschelein) 'skopljen prašič' (Le 255, Po 297): k *pačiti* z nem. deminutivno pripono.
- + *plerénke* (Plerrenke) 'otrok, ki često plače' (Fe 206, Po 301): od nem. *plärren* 'plakati, vekati' s slov. besedotvorjem (-enka ali podobno).
- + *potúk(h)l* (Potuckel) 'maloumen, neotesan in zarobljen človek (*psovka*); zagorjanec', največ v frazi 'windischer Potuckel', *psovka* za prebivalce dvojezičnega ozemlja Koroške: k nem. nar. *tuk(h)* 'napaka, maloumnost; trma, muha' (iz srvn. *tuc* 'udar, mahljaj; potuhnjenost, zahrbtnost') s slov. besedotvorjem (morda **potukniti* → **potukel*, mn. **potukli*).
- čačàlan* (Tschätschelein) mn. '(otročka) igrača' (Vi 460): deminutiv k *čač* (1).
- čaiškàle* (Tschäukelein, Stäukelein) 'razstavka snopja, kozolec' (Mo 312, Po 301): kontaminacija iz slov. nar. *štavka* (poglej *štakn* (1)) in nem. nar. (bavarsko) *Tschopf* 'čop, šopek, snopek'.
- čečàle* (Tschetschelein) 'majhno dekle (*ljubkovalna beseda*)' (Po 300, ViB 450): deminutiv k slov. *čeča* (poglej *tečn* (1)).

- ču:fāt* (tschufecht) 'nečesan' (Po 301, ViB 452): k slov. nar. *čuf* 'cop', izposojen iz bavarsk. *Tschopf*, z nem. besedotvorjem.
- + *kaišleker* (Keischlegger, Keuschlegger) 'stanovalec v koči oz. imetnik kože ali bajte, kočar, bajtar (poglej *kaišn* (1a))': od *kaišn* oziroma deminutiva *kaišl*, ali namesto **kaišler* (prim. nem. *Keuschler*) s slov. besedotvorjem (morda nem. nar. *kaišl* + slov. *-ek* ali *-ak* + slov. *-ar* ali nem. *-er*).
- *kli:fečle* (Glüfetschlein) in
- *kli:fāle*, *kli:fāč* (Kliflein, Klifatsch): deminutiv h *kli:fe* (1) (LeP 153).
- ku:sāle* (Guselein) 'koza, kozle (*ljubkovalna beseda*)' in *ku:sla ku:sla* (gusla–gusla) 'vabni klic za koze' (Lt 471, Po 299): nem. deminutiv k slov. *koza*.
- mauhālan* (Mauchelein) mn. 'kosmulja' (Mt 111, E. Meßner, Carinthia I 144 (1954) 790 sl.): preneseno od slov. *malha* (nar. *mauha*) z nem. besedotvorjem.
- me:šig* (meschig) pridevnik 'lastnost skute, pol kisli sir pol še skuta' (Mo 270, Po 299, ViB 344): k *mešati* + nem. *-ig*.
- + *šlawānker* (Schlawanker) 'jopič, jopa, jopica (v narodni noši)' (Mo 303, Po 301, ViB 404): kontaminacija iz slov. *slovanka* in nem. *Janker* 'jopa, jopič, suknja, halja'.
- štai kāle*, *lauf-lštai kln* poglej *štai kn* (1).
- wo:bāle* (Bobelein) 'majhna krogla, jagoda' (Gr 36, Po 301): k *bob* (preneseno) z nem. deminutivno pripono.

4. Nekateri skupni romanizmi koroškonemškega in slovenskega jezika

- auswart* (Auswart) in slov. nar. *vigred* 'pomlad': kalk, prevedeno iz rom. *exitus* 'izhod' (prim. lad. *ainšūda*, *anšūda*, furl. *insude*, glej Meyer-Lübke 265.3018).
- + *čenčn* (tschentschen) 'cmeriti, godrnjati' in
- + *čenče* (Tschentsche) m., *čenčn* (Tschentschen) ž. 'kdor se trajno ali često cmeri, godrnja' in slov. *čenča*, *čenčati*: iz rom., prim. ital. *ciancia* 'blebetanje', *cianciare* 'šaliti se', furl. *ciānce* 'blebetanje', lad. *tschantscha* 'govorica, blebetanje', *tschantschar* 'govoriti'.
- fra:tn* (Frätte) 'jasa, poseka' in slov. *frata* (Fe 242, Lt 466, Mo 202, ViB 250): iz rom. *fracta*, prim. furl. *frāte* 'località disboscata' = 'posekano mesto' (Bezljaj I 131).
- + *lai* (lei) 'samo, le' in slov. *lè* 'samo': v slov. jeziku sta dve besede *le*, 1. *le* 'samo' in splošnoslovansko 2. *le* (iz **lě*), breznaglasni členek. Prvi *le* kakor nem. (južnobavarsko) *lai* je izposojenka ali iz predromanskega substrata ali iz romanskega narečja (prim. lad. *lai*), morda otrpel sklon latinskega zaimka *ille* 'oni'. Nem. *lai* gre s težavo h *gleich* 'enako'.
- + *mangá:re* (mangare) 'ako bog da, kakor bog hoče; zaradi mene' in slov. *magari* 'zaradi mene' (Fe 288, ViB 440): iz ital. *magari* (iz grškega *makári*, *maghári* 'kakor bog hoče' (Bezljaj II 160)).
- tāmer*, *tāmp* (Tamer, Tomb(er)) 'obor, ograda' in slov. *tamar* (Lt 490, ViB 441): alpska substratna beseda, tudi v rom. (prim. furl. *tāmar*).
- + *unterdā:h* (Unterdach) m. in slov. *podstreh*, *podstrešje*: kalk, prevedeno iz rom. *subtus tecto* 'pod streho' (prim. furl. *sotét*, lad. *sotlét*).

Po	H. D. Pohl, Zum slavischen (slovenischen) Einfluß auf die Deutsch-Kärntner Mundart, Wiener slawistischer Almanach 22 (1988) 295-309.
Vi	Villach/Beljak (po disertaciji G. Winnicki, Die alte und die junge Villacher Mundart, Wien, 1985)
ViB	Villach/Beljak (po disertaciji S. Herzmansky-Kultterer, Der alte Wortschatz der Bauern in Villach, Wien, 1969).
WBMÖ	Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften 1970 sl.

Okrajšave

češ.	češko	praslov.	praslovansko
furl.	furlansko	prim.	primerjaj
germ.	germansko	ranoslov.	ranoslovensko
ital.	italijansko	rom.	romansko
lad.	ladinsko	slov.	slovensko
m.	moški	slovan.	slovansko
mn.	množina	srvn.	srednjevisokonemško
nar.	narečno	stvn.	starovisokonemško
nem.	nemško	ž.	ženski

ZUSAMMENFASSUNG

Die deutschen (südbairischen) Mundarten Kärntens sind reich an Lehnwörtern slowenischer und alpenlawischer Herkunft. Diese Lehnwörter werden im vorliegenden Aufsatz in drei Kapiteln vorgestellt:

1. Entlehnungen aus dem Slowenischen (mit einem besonderen Abschnitt »Rückentlehnungen«);
2. aus dem Alpenlawischen oder aus anderen slawischen Sprachen entlehnte Wörter;
3. slawisch-deutsche Mischformen.

Ein viertes Kapitel ist gemeinsamen Romanismen beider Sprachen gewidmet. Die Wörter werden gekennzeichnet als allgemein üblich in der Deutsch-Kärntner Umgangssprache bzw. als veraltet und heute unverständlich bzw. als lokal gebraucht in bäuerlicher Mundart.

SLOVANSKI LINGVISTIČNI ATLAS*

Po dolgoletnih pripravah je spomladi 1988 izšla 1. knjiga Slovanskega jezikovnega atlasa (OLA), namenjena odrazom jata v slovanskih jezikih oz. njihovih narečjih. Začetek izhajanja pomeni velik dosežek slovanske dialektologije, saj je plod tesnega sodelovanja slovanskih akademij znanosti oz. njihovih strokovnjakov jezikoslovcev.

After many years of preparation, the first volume of the Slavic Linguistic Atlas (OLA) was issued in the spring of 1988. Treating the reflexes of *ě* in the Slavic languages and their dialects, it is a great achievement of Slavic dialectology, a result of a close collaboration between Slavic Academies of Science and their linguists.

Spomladi 1988 je po 30 letih priprav izšla 1. knjiga Slovanskega lingvističnega atlasa (OLA) in sicer prvi glasoslovni zvezek¹.

Dolgo smo jo čakali in če ne bi bilo izjemnega zavzemanja in truda jugoslovanske Komisije za OLA, pa tudi razumevanja za to delo s strani tiskarne Minerva, bi je še ne imeli. Ves kolektiv OLA, posebno pa še jugoslovanski sodelavci, je želel, da bi bilo to pomembno dolgoletno delo številnih strokovnjakov čim boljše in čim lepše.

Delovni jezik te knjige kot tudi vseh publikacij OLA je po dogovoru ruski, samo uvodne strani z navedbo izdajateljev in sodelujočih akademij so tudi v francoščini, angleščini in srbohrvaščini, v drugih jezikih pa so tudi uradni naslovi ustanov. Na teh straneh so po abecednem redu sodelujočih držav objavljeni Komisija OLA, Redakcijski kolegij celotnega atlasa in Redakcijski kolegij I. zvezka.

Sam atlas se začene s predgovorom, pisanim v ruščini, kratki povzetki pa so v srbohrvaščini (kot jeziku največjega izmed izdajateljev) ter angleščini in francoščini. Sledi fonetična transkripcija D. Brozovića, seznam krajev, katerih govor je zajet v OLA, ter seznam kratic. Glavni del je 65 kart. Te prikazujejo sedanje odraze praslov. **ě* v naslednjih besedah: **květъ*, **lěsъ*, **světъ*, **sěno*, **tělo*, **těsto*, **měsęcъ* Ied, **zvěrbъ*, **sněgbъ*, **cěrbъ*, **dъbъ*, **dědъ*, **xrěnbъ*, **větъ*, *(j)*ědlъ* delež.,

* Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas, Serija fonetiko-gramatičeskaja, Vypusk 1, Refleksy **ě*, Belgrad, 1988. Njen format je 36 × 50cm, naklada pa 2500 izvodov. Finančno so omogočile izid SANU (40%), JAZU, SAZU, MANU, ANU BiH (vsaka po 12%).

¹ Poleti 1988 je v Moskvi izšel tudi že 2. zvezek, tj. vzporedni prvi zvezek besedja.

** V komisiji so: DDR: R. Löttsch, S. Michalk; PRL (Poljska): J. Basara, B. Falińska, J. Siatkowski, Z. Topolińska, S. Urbańczyk; SSSR: S. B. Bernštejn, M. B. Biryła, L. V. Vjalkina (znanstveni sekretar), J. O. Dzendzelivskij, J. V. Zakrevs'ka, A. M. Zales'kij, V. V. Ivanov (predsednik), A. A. Kryvicki, I. G. Matvijas, M. R. Sudnik; SFRJ: D. Brozović, B. Vidoeski, D. Vujičić, P. Ivić, T. Logar; ČSSR: A. Habovštiak, S. Utěšený. Redakcijski kolegij OLA sestavljajo: DDR: S. Michalk, PRL: J. Basara, Z. Topolińska, S. Urbańczyk, SSSR: M. B. Biryła, L. V. Vjalkina (tajnik), J. O. Dzendzelivskij, J. V. Zakrevs'ka, A. M. Zales'kij, V. V. Ivanov (predsednik), L. Kalnynъ, O. N. Morahovskaja; SFRJ: D. Brozović, B. Vidoeski, D. Vujičić, P. Ivić, T. Logar; ČSSR: A. Habovštiak, S. Utěšený. Redakcijski kolegij prvega zvezka: D. Brozović, B. Vidoeski, D. Vujičić, P. Ivić, T. Logar, D. Petrović, A. Peco, M. Pižurica, S. Remetić (tajnik), Z. Topolińska, B. Finka, A. Šojat. Glavna in odgovorna urednica tega zvezka sta B. Vidoeski in P. Ivić.

*měra, *pěna, *šěra, *věra, *dělo, *lěto, *město, *sqsědъ Ied, sqsědъ Rmn, *nevěsta, *kolěno, *želězo/zelězo, *mědь, *pěsnь/*pěsnьja, *(j)ědli delež., *měrilъ delež., *medvědь, *xlěbь, *xlěvъ, *běgalъ delež., *(j)ěchalъ delež., *orěxъ, *čьlověkъ/*čelověkъ, *sěmę, *(j)ědjь vele., *sějǫ 1. os. sed., *nedělja, *mъně Ded, *klětъka, *grěxъ, *(j)ěmъ 1. os. sed., *měnjajetъ 3. os. sed., *bělъ(jь), *cělъ(jь), *lěvъ(jь), *němъ(jь), *slěpъ(jь), *cěna, *gvězda, *gnězdo, *pěsъkъ, *dětę, *měsєcъ Rmn, *věnъcъ, *bělilъ delež., *dělilъ delež., *ceditъ 3. os. sed., *rěka, *strěxy Imn, *smějjetъ sę 3. os. sed..

Odgovorov na nekatera vprašanja iz različnih razlogov ni bilo mogoče kartografirati. Karte so razvrščene po glasovih ob nekdanjem *ě in na osnovi naglasa.

Atlas ima tudi pet povzemajočih avtorskih kart: B. Vidoeski, Z. Topolińska: Fonološki status odrazov *ěl̥; A. Basara, G. Zduńska, Z. Topolińska: Fonetični odrazi *ě v položaju največje diferenciacije; T. Vendina, L. Kalnynь: Odnos med odrazom *ě in naglasom; P. Ivić, T. Logar: Vpliv samoglasniške dolžine na odraze *ě; D. Brozović, J. Lisac: Vpliv sosednjih soglasnikov na odraze *ě. Povzemajoče karte spremljajo tudi avtorski sestavki: ti so pravzaprav najpomembnejši del knjige, ker prinašajo spoznanja, do katerih je mogoče priti na osnovi kart (in že prej izdelanih fonoloških opisov).

Kako so sestavljene posamezne karte. Karta v širšem pomenu sestoji iz karte v ožjem pomenu, seznama fonetično zapisanega gradiva na predhodni strani, komentarja in legende. Osnova karte (meje, glavne reke, številke točk) je modra, vsebinski del pa je črno-bel. Posamezne odraze simbolizirajo geometrijski znaki: trikotnik, krog, kvadrat (enoglasniki), vodoravni in navpični pravokotnik (dvoglasniki) z različnimi notranjimi zapolnitvami in dodatnimi znaki zunaj lika (mali krožec pod znakom podaja nosni izgovor, strešica pod ali nad znakom v levem ali desnem kotu pravokotnika ali trapeza pa pove, ali je dvoglasnik rastoč ali padajoč (eī oz. iē), medtem ko je enakomerna razdelitev obeh dvoglasniških delov neoznačena (iē). Če je le mogoče, so glavni znaki postavljeni levo od številke kraja. Poleg teh znakov so še pomožni znaki – kazalke: zvezdica desno od številke kraja napoti v komentar, tilda pa v gradivo; črtica na mestu glavnega znaka pomeni, da ni odgovarjajočega odgovora, iks, da je odraz kartografiran v drugi tvorjenki, znak V pa, da je kartografiran v drugi obliki. Na kartah so uporabljene tudi izoglose, črtkanje in sivina. Z zadnjo je označeno področje ustaljenega naglasa, z izogloso področje, kjer je odraz *ě v nagl. ali nenagl. položaju, s črtkanjem pa vpliv *ě na predhodni soglasnik. Vsi znaki so pojasnjeni v legendi v spodnjem desnem kotu karte, celotna legenda pa je razložena v 2. in 3. poglavju predgovora.

Na levi strani odprte knjige je objavljeno gradivo karte. Zapisano je fonetično, v prepisu, ki je predhodno razložen v članku D. Brozovića. Oblikovno je gradivo objavljeno v stolpcih po številkah informacijskih točk od 1 do 853. Velja načelo, da se združujejo popolnoma enaki zaporedni odgovori. Kjer nekateri kraji kljub vsem prizadevanjem še niso zapisani, je tisto mesto prazno; tako tudi na karti. Če je govor sicer zapisan, pa v njem ne poznajo stvari, po kateri se sprašuje, je v gradivu in na karti črtica. Črtica je tudi v primeru, da se v odgovoru pojavlja beseda, ki fonetično ne ustreza kartografiranemu vprašanju. Ker npr. v velikem številu srbohrvaških govorov ni besede *železo*, ampak uporabljajo izposojenko *gvožđe*, je to zaznamovano s črtico. Ali ker v srbohrvaških govorih ni neposrednega nadalje-

valca besede **lěsz*, ne v pomenu 'gozd' (*šuma*) in ne v pomenu 'snov' (*drvo*), je v teh točkah črtica. To je ena večjih pomanjkljivosti, ker se dobi samo negativna informacija, ni pa povedano, katero besedo namesto željene uporabljajo. Enaka oznaka je tudi za primer, ko besede ni zato, ker ni realije. – Dobro bi bilo, da bi se pri gradivu, morda v oklepaju, dodala uporabljena beseda. Ločiti bi morali tudi že omenjeni primer neobstoja realije, in sicer v gradivu, še bolj pa na karti.²

Bistveni del karte je tudi komentar v levem zgornjem kotu: naslov karte oz. vprašanja, kakor je formuliran v vprašalnici OLA³ in različna pojasnila v zvezi s kartografiranjem gradiva. V prvi vrsti je to razlaga tistih pojavov, ki so na karti označeni z zvezdico. Praviloma bi morala biti vsaka zvezdica na karti razložena v komentarju. Lahko pa je povedano tudi kaj takega, kar na karti ni označeno. Navadno so pojasnjene oblike, ki jim je na karti dodan znak »X«, kar pomeni, da so kartografirane druge tvorjenke; te so v komentarju navadno naštete.

Najšibkejša točka 1. fonetičnega zvezka OLA je razmerje med karto in komentarjem. Dani problemi niso rešeni enotno, ampak odvisno od avtorja in redaktorja. Osnovno pravilo sestavljalcev je, da karta mora imeti komentar, vendar sta v nekaterih primerih karta in gradivo zadosti jasna in bi komentar brez škode lahko izostal.

Poglejmo, kako so reševani nekateri pojavi.

Kartografiranje refleksa v drugi tvorjenki ali besedni obliki. Načelno je dogovorjeno in v predgovoru pojasnjeno, da se v primerih, ko ni zahtevane oblike, odraz kartografira v drugi tvorjenki ali obliki, kadar je enak zahtevani. Na karti se to označi z »X« za tvorjenko in z »V« za besedno obliko. Do tod so karte enotne, naprej pa se zelo razlikujejo, celo karte istega avtorja. Nekatere imajo poleg enega teh znakov še zvezdico, ki napotuje v komentar, druge pa te zvezdice nimajo, če ni ravno potrebna zaradi česa drugega. Zvezdica je v teh primerih obremenjevanje karte; namesto nje bi bilo v predgovoru treba povedati, da so znaki X, V in tudi X̄ avtomatično tudi napotilo v komentar in indeks.

V komentarju so znaki X, V ali X*, V* razloženi na več načinov: a) sploh niso omenjeni (k. 62); b) naštete so točke, kjer se pojavljajo, in dodana formulacija, da je v tej in tej točki druga tvorjenka ali oblika (npr. X k. 61 t. 110, 113a); k tem bi lahko dodali tudi tiste, kjer je poleg že omenjenega še rečeno, da drug položaj ne vpliva na odraz **ě*; c) dano je splošno opozorilo, da se na nekaterih področjih kartografirajo druge tvorjenke ali oblike, točke pa niso naštete (npr. k. 57); č) naštete so tvorjenke ali oblike, ki se pojavljajo, brez navajanja, v katerih točkah (npr. X k. 64); d) naštete so tvorjenke ali oblike in zraven točke, v katerih se pojavljajo (npr. X k. 16, V, X k. 46, V k. 64); e) različne kombinacije naštetih variant: za nekatere točke en način, za druge drug; f) ponekod razlage, zakaj je kartografirana drugačna oblika, so, drugod jih ni; vzroki za to so različni: zapisa enostavno ni, ne uporablja se tista beseda, ne uporablja se celotna kategorija.

Med zgoraj naštetimi primeri razlag od a) do d) je najbolj smiselna tista pod a). Da je druga tvorjenka ali oblika, pove že znak X ali V, točke se vidijo na karti, oblika v indeksu. Seveda pa bi bilo zaželeno, da bi bilo čim več pojasnil, zakaj so

² Prvotna navodila za zapisovanje so to ločila.

³ Voprosnik obščeslavjanskogo linvističeskogo atlasa, Moskva, 1965.

kartografirane druge tvorjenke ali oblike, kot npr. k.36 t.106-109, 175-202, 204-206).

Označevanje z zvezdico (*). V uvodu je povedano, da je zvezdica za številko kraja, pred katero je normalen znak za odraz, kazalka za komentar. Premalo je jasno, kaj vse se označuje z zvezdico. Na kartah se uporablja v naslednjih primerih: 1. Zvezdica stoji avtomatično ob znakih V, X, \bar{X} (k.52 ob \bar{X}), včasih tudi tilda (k.52 t.251, 252, 262); 2. V drugih primerih: a) druga besedna oblika – moral bi biti V (k.31 t.106-109, k.59 t.848); b) nefonološki razvoj odraza – moral bi biti znak \bar{X} (k.49 t.572); c) oblikoslovni izvor odraza (k.59 t.318); č) neregularnost, položajnost odrazov; d) odrazi so rezultat vpliva drugih jezikov ali narečij (npr. k.24 t.345); e) priložnostni odrazi; f) pojasnila razvoja nekaterih odrazov; g) pojasnila razvoja sosednjih glasov; h) naglasni pojavi, navadno povezani z razvojem * \bar{e} ; i) pojasnila o spolu; j) variante v zvezi s palataliziranostjo oz. palatalnostjo; k) pojasnila besednih dvojnic; l) pojasnila o metatezi soglasnikov

Ker zvezdica karto v vsakem primeru obremenjuje, bi jo bilo treba postavljati samo, kadar je res potrebna. V primerih X, V, \bar{X} ni, razen če je poleg obvestila glavnega znaka, potrebno še kakšno drugo. V primerih tipa 2a, 2b je napačno postavljena in bi moral biti znak V oz. \bar{X} . V primerih tipa 2c pa je verjetno potrebna, kjer gre za oblikoslovni izvor odraza, vendar je to še vedno odraz * \bar{e} . Obstaja tudi odraz oblikoslovnega izvora popolnoma brez oznake (k.23 t.10-12, 148, k.32 t.4), a pojasnjen v komentarju. Pojasnila brez oznake so sicer dopuščena, vendar je ta primer toliko sistemski, da bi zahteval zvezdico.

Malo nenavadno, čeprav ne čisto brez vzroka, je označevanje z zvezdico vseh makedonskih točk na karti 58. Zvezdico bi bilo bolje opustiti, pojasnilo pa v komentarju vseeno dati. Primer različnega pristopa različnih avtorjev lepo kaže naslednji, za odraze * \bar{e} sicer nepomemben pojav: v besedi * $\bar{t}\bar{e}l\bar{o}$ je v nekaterih ukrajinskih točkah pojav $t' > t > k > k'$. To je na karti 5 označeno z zvezdico in razloženo v komentarju, popolnoma isti pojav deloma v istih deloma v drugih točkah na karti 6 * $\bar{t}\bar{e}st\bar{o}$ pa ni označen ne razložen. Isti pojav, samo da gre za zveneče pare, je na karti 61 (* $\bar{d}\bar{e}l\bar{i}l\bar{z}$) označen v enem primeru s tildo in v komentarju seveda ni razložen: v besedi je dubleta z g in d (t.523), medtem ko v primeru, ko je samo g (t.497), sploh ni označen. Verjetno je tako različnih pristopov k istemu pojavu še več, vendar se pri njih ne bi ustavljali, ker so za odraze * \bar{e} obrobni. Res pa je, da je pristop različen tudi do pojavov, ki so zanj zelo pomembni, npr. upoštevanje prozodijskih pojavov ali sosedstva različnih glasov. Na nekaterih kartah so posebni naglasni pogoji, v katerih se je glas razvijal, označeni z zvezdico in razloženi v komentarju, na drugih pa ne. Čeprav je tudi ta pristop vsaj kar se tiče slovenskega stališča problematičen, ga je načelno vendar treba upoštevati. Za primer lahko spet vzamemo že omenjeni karti 5 in 6 in točke 12 in 14. Isti pojav, neredovnost (pložajnost, nenaglašenost) odraza je na karti 6 označena z zvezdico in pojasnjena, na karti 5 pa ne. Na k.6 niso našteje niti vse točke z enakimi naglasnimi danostmi. Podobne razlike od avtorja do avtorja se pojavljajo tudi pri večini drugih označb z zvezdico.

Označevanje s tildo. Tilda, pred katero je redovni znak za odraz, je kazalka za indeks. Nikjer pa ni povedano, v katerih primerih se postavlja. Iz

uporabe se vidi, da se z njo na karti praviloma označujejo tiste točke, kjer je v gradivu navedeno, da je oblika redka, literarna, starinska, znana samo pasivno, dvojnice z enakim odrazom *ě, tudi palatalizirane variante ipd. Literarna oblika se kartografira samo, če je dana kot edina, če pa je poleg nje navedena še nevtralna, se literarna izpusti. Vendar se vsi avtorji tega niso držali.

Kako reševati npr. primere, kot je k. 43 t. 812. V gradivu sta dve obliki kot še v večini sosednjih točk, ponekod celo tri. Odraz *ě je v vseh oblikah isti, in sicer *e* s predhodno palataliziranostjo, edino v točki 812 pa je poleg oblike, ki je redkejša, znak *r* in zaradi njega tudi na karti tilda. Vendar se ta *r* ne nanaša na refleks *ě. Mislim, da v takih primerih ne bi bilo potrebno dajati kazalke za indeks, tako kot je ni v številnih drugih točkah, kjer so tudi dvojnice. Najbolje bi bilo načelno določiti kak znak, ki bi kazal na dvojnost tistih pojavov, ki za kartografirani pojav niso bistveni: npr. dvojnice z enakim odrazom in oznako *r*, *o*, *+*, *pass*, dvojnice drugih glasov v besedi, ki ne vplivajo na odraz in še kaj podobnega.

Kot nasprotje navedenega načina brez oznake pa so na isti karti isti primeri, dve enakovredni varianti in z istim odrazom za *ě* v t. 372 označeni s tildo. S tildo namesto z *V* so včasih označene tudi druge oblike (k. 51 t. 323). Včasih je s tildo podan dvojni naglas, praviloma pa so z njo označene tudi dvojnice v zvezi s palatalnostjo oz. nepalatalnostjo predhodnega soglasnika.

Označevanje z znakom **Ѣ**. Za znak **Ѣ** je v predgovoru povedano, da se rabi za oblike brez odraza *ě, najpogosteje oblikoslovnega izvora. Včasih se pojavlja z zvezdico (k. 52), drugič brez nje (k. 53), včasih pa je pojav, ki bi moral biti kartografiran s tem znakom, celo brez kakršne koli oznake. Zvezdica je vsekakor odveč. – Ta znak se najpogosteje uporablja za označevanje ruskega *o* na mestu *ě, ki je nalikoven po besedah z etimološkim *e*, ki se pod naglasom preglasi v *o*, medtem ko se odraz iz *ě ne. V takih primerih se *o* ne kartografira. Vendar obstajajo tudi karte, kjer je isti pojav prikazan tako, da je kartografiran znak za *o* in zraven zvezdica, v komentarju pa je razloženo, za kakšen pojav gre (k. 62). Na drugi karti je kartografiran *o* kot redovni odraz, brez kakršne koli oznake, v komentarju pa je samo splošno povedano, da je na ruskem ozemlju odraz *o* drugotnega izvora (k. 10). Znak **Ѣ** pa je tudi brez kakršne koli oznake v komentarju (k. 61 t. 639, k. 56 t. 64). Tudi v drugih primerih nalikovni glas namesto odraza *ě ni vedno kartografiran z **Ѣ** (k. 10), celo na isti karti ne: npr. na karti 1 je nalika v južnoslovanskih in ruskih točkah prikazana z **Ѣ**, v poljskih pa z normalnim znakom za odraz in z zvezdico. Na karti 24 pa je glas, ki je nastal zaradi nalike z drugo obliko, v t. 261 podan z **Ѣ**, v drugih točkah (235, 237) pa je drugotni glas kartografiran z normalnim znakom in zvezdico. Na karti 9 je v t. 178–179, 205–206 nalikovni odraz *ě podan z **Ѣ** in zvezdico, na karti 23 (t. 10, 12 148) pa so oblikoslovne nalike označene z normalnim znakom, celo brez zvezdice. Res pa je, da tu obstoječi glas je odraz *ě, vendar prenesen iz drugega sklona, kjer je drugačen naglas in zato tudi drugačen odraz. V teh treh točkah je tudi naglas nalikoven. Treba bi bilo ločiti dve vrsti oblikoslovnih nalik: tiste, kjer odraza *ě sploh ni in se uporablja znak **Ѣ**, in tiste, kot so v zadnjih primerih, kjer odraz *ě sicer obstaja, vendar je že pogoj za obstoječi odraz nalikoven, ter za te uvesti poseben znak, posebno ker je zvezdica pomensko zelo zasičena. Iz oznak se namreč da razbrati,

da bi ta pojav moral biti označevan z zvezdico ob normalnem znaku za odraz. Vsi pa tudi tega niso upoštevali. In še tretja varianta prikaza istega pojava: brez kakršne koli oznake na karti, samo pojasnilo v komentarju (k. 23 t. 10–12, 148, k. 54 češko področje).

Označevanje palatalnosti in palataliziranosti predhodnih soglasnikov. Ta pojav se označuje, kot je prikazano v legendi, z različno ležečim črtovjem. Nedoslednost se pokaže, ko pri istih primerih obstajata dve varianti. Enkrat je to križanje dveh vrst črtovja, drugič samo ena vrsta črtovja s tildo ali zvezdico, tretjič pa brez črtovja, samo tilda ali zvezdica. Pri dvojnicah je najpogostejša oznaka ene vrste črtovje in tilda. To je pravilno samo v primerih, ko v eni od variant ni ne palatalnega ne palataliziranega ne otrdelega palataliziranega soglasnika, ki se na karti ne more prikazati (k. 60 t. 189). Kjer pa je dvojnice mogoče prikazati na karti s križanjem črt, pa bi bilo to treba storiti tu brez kakršnega koli dodatnega znaka, ne pa tako kot na k. 48 t. 304 ali k. 60 t. 286, kjer je poleg prekrizanih črt še tilda. Obstajajo tudi primeri, ko gre za isto vrsto dvojnosti, a na karti ni nobenih črt, znak pa je zvezdica in tilda; to, v katerih točkah se pojavlja in v kakšni obliki, pa je naštetu in razloženo v komentarju (k. 56 t. 362, 442). Na karti 53 je v takem primeru v t. 597 samo tilda, v t. 448⁴ in 557 pa znak za palataliziranost in tilda, ki kaže na varianto brez palataliziranosti. Na k. 49 je v nekaterih primerih za *c'* in *c* ustrezen znak in tilda (t. 383, 445, 532, 616), v t. 410 in 414 pa za isti pojav ni prav nobenega znaka.

Na karti 24 je v t. 536, 537, 544 vprašljiv že zapis in iz njega izhajajoče navpične linije (morale bi biti vodoravne). Za k. 23 je namreč za iste kraje zapisano *so's'et*, *su's'et*, *sø's'et*, za karto 24 pa *so's'e'd'ej*, *so's'edov*, *su's'edof*. Po vsej verjetnosti število zlogov za naglasom ne pogojuje dugačne kakovosti palataliziranosti (*s': š*).

Označevanje naglasa. Naglas se praviloma označuje z izoglosami. V legendi je razloženo, kakšne oblike so le-te, zato je odveč to ponavljati v komentarju (k. 47 t. 21, 148, 149, k. 51⁵). V bistvu nepotreben je opis naglasnega stanja v komentarju, z naštevanjem točk, če je to na karti in v legendi podano z izogloso (k. 36, t. 85–87). To verjetno kaže na to, da se je naglas prvotno hotelo prikazati v komentarju (kar je ena od možnih variant), potem pa je nekdo spremenil način, naglas prikazal z izogloso, pri tem pa pozabil spremeniti komentar in s karte brisati zvezdice. V večjem številu kart sta varianti z različnim naglasom prikazani tako, da je ena varianta označena z izogloso, ob točki je zvezdica, v komentarju pa pojasnjeno stanje naglasa (k. 53 t. 656, k. 56 t. 34). So pa tudi karte, kjer je dvojni naglas označen s tildo, ki je včasih razložena v komentarju (k. 61 t. 34, 35, 43, 52), drugič pa ne (k. 36 t. 32, k. 58 t. 507). Spet so primeri, ko je isti pojav na isti karti prikazan različno; na karti 49 je npr. v t. 500 dvojni naglas označen samo s tildo in ni nič omenjen v komentarju, v t. 548 pa je označen z zvezdico in omenjen v komentarju. Pa še ena nedoslednost: v t. 500 je en naglas označen z izogloso, medtem ko v t. 548 ni vključen v izogloso, s katero je obdana t. 549.

V zvezi z označevanjem naglasa bi veljalo omeniti še označevanje z izoglosami.

⁴ Tu manjka normalen znak za refleks – črni trikotnik.

⁵ Tu se legenda in karta ne ujemata s komentarjem.

Na karti 31 imamo izogloso, znotraj karte je **ě* naglašen. Ta položaj zavzema praktično vse področje razen nekaj točk vzhodnosrbskih in vzhodnomakedonskih govorov, zato bi bilo bolj smiselno dati v izogloso teh nekaj nenaglašanih točk, podobno kot je to storjeno na k. 35.

Na k. 24 se v t. 32 odraz **e* nahaja pred naglasom, vendar ni vključen v izogloso za nenaglasni položaj, na k. 56 pa je v t. 704 naglašeni **e* označen z zvezdico in razložen v komentarju, ni pa izvzet iz izogloso, čeprav se nahaja na področju, kjer so odrazi tega glasu nenaglašeni.

Doslej so bile obravnavane predvsem pomanjkljivosti, ki so v zvezi s preohlapnimi dogovori ali z neupoštevanjem načelnih dogovorov, naslednjo skupino pa sestavljajo pomembnejše vsebinske napake.

1. V nekaterih izvodih ni natisnjena karta 9 **sněgъ*, ampak je na njenem mestu podvojena karta 7 **měšecъ*. 2. Problematično je kartografiranje nadaljevalcev **ě* v Ied *měšecъ* in Rmn iste besede. Dejansko je bil ob nastajanju vprašalnice za fonetiko namenjen samo Ied, medtem ko Rmn in tudi Ied za prozodijo, kar je tudi edino smiselno. Zdaj sta narejeni dve karti, ki sta v veliki večini enaki; druga se loči od prve predvsem po izoglosah, ki kažejo nenaglasni položaj odraza za **ě*, samih različnih odrazov pa je zelo malo. Tudi v komentarju to ni nikjer povedano. Povrhu vsega sta karti še prostorsko daleč narazen: ena na začetku (7), druga na koncu (58) knjige in je primerjava tehnično otežena.

Od 853 govorov je različen odraz samo v okoli 80. Od teh je približno polovica (okrog 40) takih, kjer je različnost pogojena z naglasnim ali nenaglasnim položajem, npr. na področju ruskih govorov (akanje)⁶. Tudi pri preostalih točkah z različnim odrazom je marsikje močno dvomljivo, če razlika ni samo navidezna (npr. k. 7: Ied 343 '*m'es'ac*, 344-345 '*m'ēs'ac*, k. 58: Rmn 343-344 '*m'es'acay*, 345 '*m'ēs'acay*). Podobnih primerov tega tipa, ko je v eni obliki zapisan *e*, v drugi *ē* ali celo *i*, ali pa enkrat *ē* drugič *i*, ne da bi bila razlika pogojena z različnim mestom naglasa ali čim podobnim, je še veliko). V takem primeru bi bila dovolj ena karta, verjetno Ied, na njej pa bi morala biti nanešena izoglosa, ki bi pokazala, v katerih točkah je v Rmn drugačen odraz; kakšen je in zakaj je drugačen, pa bi moralo biti pojasnjeno v komentarju. Lahko bi na prvo karto nanegli tudi izogloso **ě* v nenaglasnem položaju (zdaj je na karti 58), vendar samo tiste dele, kjer je odraz v nenaglasnem položaju drugačen, razlike pa bi spet razložili v komentarju.

2. Nekoliko bolj sta upravičeni dve karti (23 in 24) za odraz **ě* v Ied in Rmn besede **špědъ*, kjer so refleksi različni približno v sto krajih. Seveda spet prevladujejo razlike, ki so posledica drugačnega naglasa, zato bi bilo dobro, da bi druga karta prikazovala samo tiste točke, kjer so drugačni odrazi; tako bi bilo prihranjeno nemalo časa, ki ga človek porabi, ko mora sam iskati razlike. V komentarju bi moralo biti podrobno povedano, zakaj so odrazi različni; zdaj je to samo delno nakazano v komentarju h karti 24.

3. Posebej se velja ustaviti ob karti 36 *(*j*)/*ě/xalъ*. Za ves južnoslovanski teren velja, da v tej besedi ni odraza za **ě*, ampak so vsi glasovi odrazi za *a*. Na karti bi morala biti povsod črtica (–), kot je na terenu Slovaške, ali pa vsaj *ǰ*. Isto velja za

⁶ Odrazov, ki so posledica akanja, ne moremo enačiti z zgodovinsko nastalimi odrazi. Akanje je vsaj pretežno enočasni pojav. Za podobne pojave gre tudi v nekaterih slovenskih narečjih.

vse karte s korenem **jěd-* na področju makedonskega jezika. To sta besedi, kjer se je že v stosl. izvorni *je* (= *ě*) zamenjal z *ja* oziroma se je pozneje spet po naliki vzpostavil *je-*, ali pa je *ja-* ostal. Na področju makedonščine v primerih *jěsti* in *jěxati*, na področju ostale južne slovanščine pa se je v besedi **jěsti* ponovno vzpostavil *je-* (= *ě*), pri **jěxati* pa je ostalo *ja-*, in a se je razvijal kot vsak drug izvorni *a*⁷. Zanimiva bi bila karta prav s stališča diferenciacije prvotnega *ě-* : *jě-* : *ja-*, vendar to s karte ni razvidno, diferenciacija pa ni omenjena niti v komentarju.

4. Tudi pri karti 43 **mъně* (Ded os. zaimka *jazъ*) je na slovenskem in vsaj delu srbohrvaškega področja zadnji glas v besedi kartografiran kot odraz **ě*, čeprav tu v tej obliki nimamo oblike z **ě*, ampak z *-i* (od mehkih osnov) zaradi zgodnjega izenačevanja med mehkim in trdim tipom⁸. Tudi tu bi morala biti povsod črtica (*-*) ali vsaj *X*, vsekakor pa to povedano v komentarju. Zelo zanimiva pa bi bila karta, ki bi pokazala, kakšna je oblika dajalnika: *mně* ali *meni*.

To bi bile najbolj izstopajoče nedoslednosti in napake⁹. Naštevanje primerov s številkami še zdaleč ne pomeni, da so zajeti vsi. Naveden je samo eden ali dva za ponazoritev. V opravičilo avtorjev kart, ki so podpisani v spodnjem levem kotu, moram povedati, da krivda za napake nikakor ne zadeva njih. V zaključnem delu nastajanja knjige sem spoznala, da je to toliko kolektivno delo, da se krivda za vsako napako in seveda tudi dobre stvari porazdeli na celoten avtorski kolektiv.¹⁰

Hkrati moram povedati, da je to prva knjiga zbirke, nastala v dokaj težkih pogojih, z vsemi začetniškimi napakami. Te so prikazane z najboljšim namenom, da se jim v številnih zvezkih, ki bodo sledili, izognemo.

Če je bilo toliko govora o slabostih, je treba vsaj nekaj vrst nameniti tudi dobrim stranem knjige. Poleg prve informacije, kakšen je refleks *ě* v posameznih besedah na celotnem slovanskem področju, karte prikazujejo tudi vpliv tega glasu na predhodni soglasnik; v komentarjih so podane tudi posameznosti iz zgodovine razvoja **ě*. Kot sem že na začetku omenila, je v drugem delu atlasa objavljenih pet povzemajočih kart, ki prinašajo rezultate prejšnjih. Gradivo, ki je objavljeno vzporedno s kartami, bo lahko osnova za številne študije s tematiko *ě* v slovanskih jezikih. Prav objava gradiva je eden od najpomembnejših rezultatov tega dolgotrajnega prizadevanja za OLA. Škoda je, da so se komentarji k posameznim kartam skrčili samo na bolj ali manj važne posameznosti, ker bi bili lahko prave študije o razvoju obravnavanega glasu in o njegovem vplivu na okolico v posameznih besedah v vsakem jeziku posebej. Karte kar kličejo k taki obdelavi.

⁷ R. Ramovš, *Kratka zgodovina slovenskega jezika*, Lj., 1936, 192

⁸ R. Nahtigal, *Slovanski jeziki*, Lj., 1938, 254, 219.

⁹ Tehnične izvedbe (različne velikosti, debeline znakov, vrstni red znakov za številko kraja ipd.) se niso dotikala, prav tako v tem pregledu niso zajete povzemajoče karte.

¹⁰ Bolje bi bilo, da usklajevanj in popravkov ne bi delala skupina okrog 15 ljudi, ki se med seboj menjajo, v drugi fazi pregledujejo in popravljajo karte, ki so jih ob prvem pregledu drugi, vsi niti ne poznajo točnih pravil. Če bi to delal eden ali dva, bi določene napake verjetno res bile, ohranjena pa bi bila doslednost v celi knjigi.

SUMMARY

Volume I of the Slavic Linguistic Atlas (Phonology and Grammar Series, The Reflexes of *ě, Belgrade, 1988) contains a foreword in Russian (summaries in Serbian, French, and English), a chapter on the system of phonetic transcription, a list of net points (853 in all), an index of abbreviations, and 65 linguistic maps showing the reflexes of Proto-Slavic *ě* plus 5 maps synthesizing the results of the work. The maps are inscribed with legends and include lists of phonetically transcribed material and commentaries written by various authors (and, consequently, rather nonuniform). The reflexes of *ě* are displayed on the maps by a specially devised uniform system of symbols, which will make the use and study of the maps quite easy.

The aim of Slavonic charters is to provide a comprehensive picture of the history of the Slavonic languages in historical and the present situation of each language and dialect.

It is an interpretation of them that Vladimir Karagjov's well-known article on dialects has brought about a major contribution in the study of literary languages. Above all, it has provided stimulus on the way in which the literary language should be written and presented together with other dialects of the same dialect. We can no longer be totally satisfied with the hierarchical model which sets the full-scale literary language above a series of lower, usually formal dialects, inferior to it and less rich. In many speech communities, especially in urban centres, the relationship between our various dialectal and written forms of the language is easily more complicated. The degree of variability is determined by such factors as the status of the speakers, the degree of formality in their relationship, the historical matter, the mode of communication (written or oral), and the social setting. In dialects, there are two varieties: 1) Low (L), a highly leveled dialect or vernacular; 2) High (H), a simple dialect variety which is formed through formal production. These two varieties are, from a wide geographical view point of view, in some or less secondary distribution.

The study of literary languages has a rich and honourable tradition in Slavic scholarship. However, it is only in contemporary books from the theoretical contributions of the Prague School, which, together on the subject of literary languages have found support throughout the Slavic world. Nevertheless, there have so far been few serious attempts to interpret the dialectal forms and the study of Slavonic literary languages.

— Vladislav Bona (1970), *op. cit.*

The first edition of the atlas was published by the State Language Institute in Belgrade in 1988 (1989).

The first edition of the atlas is a result of the studies of the authors and their best students at the Institute for the Study of the History of the Language, Belgrade, 1971. It is based on the research of the Institute for the Study of the History of the Language and the Institute for the Study of the History of the Language, Belgrade, 1971. The first edition of the atlas is a result of the studies of the authors and their best students at the Institute for the Study of the History of the Language, Belgrade, 1971. It is based on the research of the Institute for the Study of the History of the Language and the Institute for the Study of the History of the Language, Belgrade, 1971. The first edition of the atlas is a result of the studies of the authors and their best students at the Institute for the Study of the History of the Language, Belgrade, 1971. It is based on the research of the Institute for the Study of the History of the Language and the Institute for the Study of the History of the Language, Belgrade, 1971.

A variety of the contributors to the study of the atlas is the study of the history of the language and the study of the history of the language and the study of the history of the language.

THE ROLE OF DIGLOSSIA IN THE DEVELOPMENT OF THE SLAVONIC LITERARY LANGUAGES

Obravnavane so vrste diglosij po slovanskem jezikovnem prostoru – z različnim vplivom na posamezne knjižne jezike – in nakazani možni izidi teh diglosnih stanj oz. potekov.

The rise of Slavonic diglossia is examined, its differential impact across the various literary languages is reassessed, and the possible outcomes of such situations are suggested.

It is no exaggeration to claim that Charles Ferguson's well-known article on diglossia¹ has brought about a major reorientation in the study of literary languages. Above all, it has focussed attention on the way in which the literary language shares the socio-communicative functions with other codes of the same diasystem.² We can no longer be totally satisfied with the hierarchical model which sets the polyvalent literary language above a series of functionally limited dialects, interdialects and sociolects. In many speech communities, especially in urban settings, the relationship between the various standard and nonstandard codes is vastly more complicated. The choice of code is determined by such factors as the status of the speakers, the degree of formality in their relationship, the subject-matter, the form of communication (written or oral), and the social setting. In diglossia, there are two codes: 1) Low (L), a natively learned dialect or interdialect, 2) High (H), a strictly codified variety which is learned through formal instruction. These two varieties are, from a socio-communicative point of view, in more or less complementary distribution.

The study of literary languages has a long and honourable tradition in Slavonic scholarship.³ Moreover, it received an enormous boost from the theoretical contributions of the Prague School, whose positions on the subject of literary languages have found support throughout the Slavonic world. Nevertheless, there have so far been few explicit attempts to incorporate the diglossic model into the study of Slavonic literary languages.⁴

¹ Diglossia, *Word* XV (1959), pp. 325–340.

² The term *diasystem* is used in the sense employed by Dalibor Brozović, as for example in *Standardni jezik* (Zagreb, 1970).

³ Particularly valuable as indicators of the richness of this scholarship are these four collections: Miloš Weingart (ed.), *Slovanske spisovne jezike v dobi přítomné*, Prague, 1937; Alexander M. Schenker and Edward Stankiewicz (ed.), *The Slavic Literary Languages: Formation and Development*, New Haven, 1980; Riccardo Picchio and Harvey Goldblatt (ed.), *Aspects of the Slavic Language Question*, 2 vols., New Haven, 1984; Gerald Stone and Dean Worth (ed.), *The Formation of the Slavonic Literary Languages*, Columbus, Ohio, 1983. This is, of course, an area in which the late Jakob Riggler was highly active. In this sphere, he will be best remembered, perhaps, for his studies on Trubar's groundwork for establishing a norm of written Slovene (cf. particularly his *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana, 1968, as well as his collection of essays published under the title of *Razprave o slovenskem jeziku*, Ljubljana, 1986).

⁴ A measure of the contributions to the study of Slavonic diglossia can be gained from Peter Brang and Monika Züllig (ed.), *Kommentierte Bibliographie zur slavischen Soziolinguistik*, 3,

The present paper sets out to examine the rise of Slavonic diglossia, to reassess its differential impact across the various literary languages and suggest the possible outcomes of such situations. Firstly, however, we need to review briefly the refinements and distortions of Ferguson's initial formulation.

The H and L varieties in Ferguson's schema have specialised functions which are controlled by mechanisms of social approval and disapproval. This narrow view of diglossia has been extended by Fishman and others⁵ to include any vertical switching to codes determined by situational factors. For example, Soviet theoreticians like Krysin and Švejcjer discuss diglossia in terms of stylistic variation within sub-codes of the Russian literary language,⁶ while Tollefson uses the term to describe switching from Slovene to Serbo-Croatian or Slovene to Italian.⁷ However valuable such analogies with diglossia may be for an understanding of code-switching, they have the disadvantage of obscuring or trivialising the original meaning of the term. Moreover, most scholars have glossed over an important element of Ferguson's definition: the non-native and super-posed character of the H variety. More serious still, some scholars have even ignored the vertical parameter, thus using diglossia to describe situations where there is polycentric codification of a literary language.⁸

One of the more successful of the recent attempts to rework Ferguson's definition in the light of recent publications,⁹ is that of Francis Britto,¹⁰ who recognises three types of diglossic situation: 1) pseudo-diglossia, where there is no super-position of codes, i.e. group A uses Code 1, group B uses Code 2. 2) user-oriented (or partial) diglossia, where there is partial (i.e.

Bern/Frankfurt am Main, 1981. Of the 28 items listed under the rubric of diglossia, 7 are treatments of non-Slavonic diglossic situations, 5 are theoretical, one deals with the impact of bilingualism on language planning in Slovenia, 7 deal with instances of diglossia in Serbo-Croatian, and 8 treat the Russian-Church Slavonic symbiosis, and one is comparative.

⁵ Joshua A. Fishman, Bilingualism with and without Diglossia: Diglossia with and without Bilingualism (*Journal of Social Issues*, XXIII (1967), No. 2, 29-38; Jack Fellman, On diglossia, *Language Sciences*, XXXIV, Feb., 38-39; Heinz Kloss, Bilingualism and Nationalism, *Journal of Social Issues*, XXIII (1967), No. 2, 39-47; *ibid.*, Ueber Diglossie, *Deutsche Sprache*, Jahrgang 1976, 313-323.

⁶ L. P. Krysin, Vladenie raznymi podsistemami jazyka kak javlenie diglossii in: L. P. Krysin and D. N. Šmelev (ed.), *Social'no-lingvističeskie issledovanija*, Moscow, 1976, 62-69; *ibid.*, K voprosu o vnutrijazykovoju diglossii in: A. N. Baskakov (ed.), *Metody bilingvističeskix issledovanij*, Moscow, 1976, 61-7; A. D. Švejcjer, Bilingvizm i diglossija in: *Sovremennaja sociolingvistika. Teorija, problem, metody*, Moscow, 1977, 114-31.

⁷ James W. Tollefson, *Diglossia and Language Policy with Special Reference to Slovenia* (Ph. D. Dissertation, Stanford University, California, 1978), 346 pp. It is perhaps instructive that when the dissertation appeared in book form as *The Language Situation and Language Policy in Slovenia*, Washington, 1981; all reference in the title to diglossia was removed. Indeed, apart from a theoretical discussion of diglossia, little attention is paid to diglossia in the sense originally used by Ferguson - all the more surprising when one considers the fact that the latter was one of Tollefson's advisors.

⁸ For example, Valter Tauli, *The Theory of Language Planning in: Joshua A. Fishman (ed.), Advances in Language Planning*, The Hague, 1974, 49-68 characterises the relationship of the Croatian and Serbian standards as diglossic.

⁹ For a critical summary of this literature, see Ralph Fasold, *The Sociolinguistics of Society*, Oxford, 1984.

¹⁰ *Diglossia: A Study of the Theory with Application to Tamil*, Washington, D. C., 1986.

acquisitional and functional) super-position, i.e. there are some native speakers of the H variety, who might (at least potentially) enjoy social advantages as a result. 3) use-oriented (or total) diglossia,¹¹ where there is total super-position, i.e. all members of the speech community use each code according to a generally accepted pattern of social functions. – Against this he identifies three positions along a scale of variation: 1) optimal, pertaining to varieties where the codes are optimally distant for Ferguson's narrow definition of diglossia, i.e. diglossia *sensu stricto*. 2) sub-optimal, pertaining to varieties which are insufficiently differentiated for Ferguson's definition, i.e. stylistic variation within a single code. 3) super-optimal, pertaining to varieties which are over-differentiated for Ferguson's definition, i.e. bilingualism. – Two further features of the H language need to be distinguished: 1) It may be "dead" like classical Arabic, Latin or Greek or "living" like German or French.¹² 2) It may originate within or without the same diasystem to which the L variety belongs. The first type (e.g. German and Schwyzerdeutsch) we shall call endoglossic; the second type (e.g. the adoption of Danish by Norwegian-speakers), exoglossic.¹³ Another parameter of diglossia is its geographical extent: it may be total, i.e. with identical territorial distribution of L and H varieties as in the Greek situation, locally differentiated, i.e. the L or H codes show variation throughout the language as in Arabic, or localised, i.e. limited to one or more identifiable areas of the diasystem as in German.

The history of Slavic diglossia begins with the introduction of Old Church Slavonic as a super-posed variety in the Orthodox world. Except in Bulgaria, where the canonical codification of OCS took place, the diglossia involving Church Slavonic may be described as exoglossic, locally differentiated (i.e. accommodated to some features of the local L variety) and super-optimal. In the East Slavonic area there also came to exist written forms of the L variety leading to a form of literary diglossia.¹⁴ On Russian territory, despite periods of intensified differentiation of the two literary codes (the so-called Second and Third South Slavonic Influences), this literary diglossia came to resemble an optimal, endoglossic situation. In the course of the eighteenth century this gave way to user-oriented, sub-optimal diglossia, i.e. stylistic variation within a single code acquired by the elite as its first language.¹⁵ This situation – with a broadening of the elite and a partial or passive

¹¹ The source of this terminology is the work of the British pragmatists Halliday and Stevens.

¹² This important distinction is made, for example, by H. and R. Kahane, *Decline and Survival of Western Prestige Languages*, *Language*, LV (1979), 183–198.

¹³ This term is taken from J. Cobarrubias, *Ethical Issues in Status Planning in: J. Cobarrubias and Joshua A. Fishman (eds.), Progress in Language Planning*, Berlin/New York/Amsterdam, 1983, 41–85.

¹⁴ The precise nature of this diglossia is controversial: Gerta Xjutl'-Fol'ter, *Diglossija v Drevnej Rusi*, *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, XXIV (1978), 108–123; Ladislav Matejka, *Diglossia in the Oldest Preserved Legal Codex of Novgorod (Papers in Slavic Philology, I (1977), 186–197*, Dean S. Worth, *On 'diglossia' in Medieval Russia*, *Die Welt der Slaven*, XXIII (1978), No. 2, 371–393.

¹⁵ A. V. Isačenko, *Kak sformirovalsja russkij literaturnyj jazyk?*, (*Wiener Slavistisches Jahrbuch*, XXIV (1978), 124–136; *ibid.*, *Mythen und Tatsachen über die Entstehung der russischen Literatursprache*, Vienna, 1975; J. Lothe, *Russe et slavon: la controverse de 1822*, *Annuaire de*

acquisition of the H variety by the majority of the population – has continued until the present day.

Elsewhere in East Slavonic territory, the L variety receded in written use in the seventeenth and eighteenth centuries. When the Belorussian and Ukrainian vernaculars were revived in the nineteenth century, the earlier literary diglossia was repudiated, and the L variety, now virtually free from admixtures from H, became the new H variety. Thus was born a typical “standard with dialects” situation – complicated in the Ukrainian case by the existence of two centres of literary codification (the east and Galicia).¹⁶ Until the establishment of a single codification of literary Ukrainian, therefore, it is legitimate to speak of the existence of pseudo-diglossia in the Ukraine. In Subcarpathian Rus', however, the introduction of literary Ukrainian as the H variety to an area where the L variety was highly divergent was bound to create a situation of optimal, use-oriented diglossia. The separate codification of Ukrainian promoted in some quarters,¹⁷ whatever its nationalist or regionalist motivation, would have had the force of replacing this form of diglossia by literary pseudo-diglossia.

In Bulgaria and Serbia, literary diglossia did not develop. In the course of the eighteenth century, however, Serbian Church Slavonic was subjected to influence from both Russian Church Slavonic and the Serbian vernacular. The highly chaotic and unstable literary situation in Serbia gave way under the pressure of the Vukovian reforms to the rise of a vernacular-based literary language.¹⁸ In present-day Serbia, diglossia is characteristic only of the speech of Niš with its Torlak dialectal base.¹⁹

The Catholic Slavs, with some important exceptions, had Latin as their cult language, while other exoglossic codes – Middle High German, Middle Low German or Italian – carried out many other important social functions. Inevitably, as some of the Slav peoples – notably the Czechs, Poles and Dalmatian Croats – began to use their own vernaculars for written purposes, there was a struggle for ascendancy in carrying out the various socio-communicative functions: the higher social functions tended to be filled by exoglossic languages, the lower ones by Slavonic vernaculars. There is no question, however, that the domains of use of these Slavonic vernaculars were steadily expanding. Moreover, with the Reformation, the Sorbs and the Slovenes also began writing in their own vernaculars. In

l'institut de philologie et d'histoire orientales et slaves. Université libre de Bruxelles, XIX (1968), 709-728; L. L. Kutina, Poslednji period slavjano-ruskogo dvujazyčija v Rossii in: Slavjanskoe jazykoznanie. VIII Meždunarodnyj s'ezd slavistov Zagreb-Ljubljana 1978 g., Moscow, 1978, 241-64.

¹⁶ See G. Y. Shevelov, *Die ukrainische Schriftsprache 1798-1965*, Wiesbaden, 1966; for Galicia, see P. R. Magocsi, *The Language Question in Nineteenth-Century Galicia* in: Picchio/Goldblatt, op. cit., 49-64.

¹⁷ See P. R. Magocsi, *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848-1948*, Cambridge, Mass., 1978, 130-144; *ibid.*, *The Language Question Among the Subcarpathian Rusyns* in: Picchio/Goldblatt, op. cit., Vol. 1, 65-86.

¹⁸ The term *schizoglossia*, coined by Einar Haugen, *Language Conflict and Language Planning: The Case of Modern Norwegian*, Cambridge, Mass., 1966, p. 286, seems appropriate to describe the confused and unstable periods of literary usage in both Serbia and Subcarpathian Rus'.

¹⁹ See Thomas F. Magner, *A Century of the Niš Dialect*, *Papers in Slavic Philology*, V (1984), 133-145.

some cases – notably in Croatian and Slovene – these written vernaculars displayed considerable regional variation, while in others, like Czech and Polish, a single, centralised, standardised language began to crystallise around the usage of major urban centres. In neither case, however, did any clear-cut stratification of communicative functions develop. As a result of a complex interplay of factors affecting the sociolinguistic situation of central Europe, the seventeenth century saw a sharp decline in the written use of all the Slavonic vernaculars except in Poland and, to some extent, in Dalmatia. Consequently, by the second half of the eighteenth century, the codified Slavonic vernaculars (excepting Polish) were never fully acquired by more than a handful of the population.

The revival of the Slavonic written languages from the end of the eighteenth century saw as its goal the transference to them of all socio-communicative functions (i.e. the end of super-optimal exoglossic diglossia). Moreover, the solution reached by the elite in each community to the problem of selecting a prestigious literary norm was bound to have important consequences for diglossia. In Czech, for example, the adoption of the old sixteenth-century norm meant that there were no longer any native speakers of the standard language. As a result, there developed a use-oriented, optimal diglossia involving the literary language as the H variety and *obecná čeština* as the L variety. This situation has persisted until the present day except that intermediary forms incorporating elements from both H and L varieties now share the communicative functions.²⁰

Czech had also served as the basis for the written language in Slovakia. This situation persisting well into the nineteenth century may be described as super-optimal, user-oriented diglossia. With the rise of a standard language based on the central Slovak dialects this diglossia was replaced by a “standard with dialects” situation.

In Croatia, only one prominent member of the Illyrian Movement – Vjekoslav Babukić – was a native speaker of štokavian, the dialect on which the new literary language was based. From 1836 onwards, therefore, the language situation in Zagreb and other kajkavian cities was characterised by use-oriented, optimal diglossia.²¹ For similar reasons, diglossia has also prevailed in the major čakavian urban centres (Split, Šibenik, Zadar).²² A feature of both these diglossias is the

²⁰ The exact nature of these intermediary forms is a matter of dispute. In the opinion expressed by the American Slavist Henry Kucera in his *A Phonology of Czech*, The Hague, 1961, is that there is a single, stable but variable form *hovorová čeština*. The position adopted by most linguists in Prague, however, is that *hovorová čeština* is the colloquial variant of the literary language (akin to the spoken form of codified Russian), while a widely used spoken non-codified idiom known as *běžné mluvená čeština* (somewhat akin to the German *Umgangssprache* and Russian *razgovornaja reč'*) now fills many of the L functions. For the relations between these various forms of Czech usage, see for example Jaromír Bělič, *Sedm kapitol o češtině* (Prague, 1955); *ibid.*, *Vznik hovorové češtiny a její poměr k češtině spisovné in: Československé přednášky pro IV Mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě*, Prague, 1958, 59–71; Jaromír Bělič, Bohuslav Havránek et al., *K otázce obecné češtiny a jejího poměru k češtině spisovné*, *Slovo a Slovesnost*, XXII (1961), 98–107.

²¹ Thomas F. Magner, *A Zagreb Kajkavian Dialect*, University Park, Pennsylvania, 1966.

²² Thomas F. Magner, *The Dialect of Split in: Xenia Slavica* (The Hague, 1975), pp. 125–32; *ibid.*, *Zapažanja o sadašnjem splitskom govoru*, *Čakavska Rič*, VI (1976), No. 2, 83–92; *ibid.*, *Diglossia in Split*, *Folia Slavica* I (1978), 400–436.

relaxation of rigid distinctions between the two codes: as well as “textbook” Croatian (the H variety) there is a commonly used formal Zagreb and Split usage which incorporates some features of the local dialect; in addition to the “pure” dialect form, there is a spoken variety which has lost some of the features which would otherwise distinguish the H variety from the L.²³

In addition to this localised, use-oriented optimal Croatian diglossia, mention should be made of the relationship between the various regional and national codifications of standard neoštokavian.²⁴ Within Britto’s framework this polycentric codification may be described as a complicated instance of pseudo-diglossia. Bearing in mind the mutual interference between the Serbian and Croatian poles of this polycentric codification and the existence of usage in Bosnia-Herzegovina which incorporates in free variation elements from each,²⁵ this pseudo-diglossia may also be characterised as “leaky” or “overlapping”.

The rejection by the majority of the Slovene elite of the Illyrian solution to their communicative needs rescued Slovenia from a potential super-optimal, exoglossic, use-oriented diglossia with standard Serbo-Croatian and the Slovene dialects as the H and L varieties respectively. Like the Slovaks, the Slovenes adopted a “standard with dialects” situation, with the important difference, however, that dialectal variation in Slovene was and remains very much greater. Moreover, the Slovene literary language was subject to Slavization, purification and archaization which distanced it somewhat from *gorenjsko* and *dolenjsko*, on which it was ostensibly based.²⁶ As a result, even in Ljubljana speakers of the super-posed literary language are usually native speakers of a local idiom, which serves them as the L variety. Outside Carniola, where the distance between the standard language and the local koiné or dialect is still greater, the existence of optimal, use-oriented diglossia is still more evident. Moreover, in some parts of the Slovene-speaking area (e.g. the Littoral, Carinthia, Styria and Prekmurje), the diglossic situation is accompanied by command of two codes of another language (Italian, German or Hungarian), i.e. we have bilingualism with double diglossia.²⁷ A similar situation is found in the area of the Sorbian languages with the added complication that here, as in the Serbo-Croatian situation, there is interference between the H codes of Upper and Lower Sorbian.

Standard Polish now services the whole Lechitic-speaking territory. In Pomerania, where an independent written vernacular – Kashubian – had developed, the spread of Polish has created a super-optimal, use-oriented, exoglossic diglossia with a Pomeranian koiné or dialect as the L and standard Polish as the H variety.²⁸

* * *

²³ This form of diglossia has been termed by Britto as “leaky” or “overlapping”.

²⁴ For a discussion of the viability of this term, see Dalibor Brozović, *Contemporary Standard Slovene – A Complex Linguistic Problem*, Slovene Studies (forthcoming).

²⁵ George Thomas, *The Role of the Lexical Variants in the present-day language situation in Bosnia-Herzegovina*, *Language Problems and Language Planning*, VI (1982), 29–44.

²⁶ See Rado Lencek, *The Structure and History of the Slovene Language*, Columbus, Ohio, 1982, 272–278.

²⁷ For the situation in Carinthia, for example, see Tom Priestly, *Cultural Consciousness and Political Nationalism: Determinants of Language Choice in Carinthia*, *Canadian Review of Studies in Nationalism*, (forthcoming).

Ferguson claims that diglossia arises when there exists a sizeable body of prestigious literature in a language closely related to the natural language of an area, when literacy is confined to a small elite, and a period of time passes between these two stages.²⁹ Several of the Slavonic diglossic situations fit neatly into his scheme (e.f. medieval Rus', Subcarpathian Rus', Pomerania and Bohemia). In the Croatian situation, however, there was no time lapse between the adoption of štokavian and its acquisition by a larger body of the population. Diglossia arose in those areas where štokavian was not the native dialect. Indeed, the existence of four competing Croatian literary traditions (ikavian and jekavian štokavian, čakavian and kajkavian), each with its own geographical distribution meant that, whichever of the idioms was chosen as the basis of the new Croatian standard, the rise of some localised diglossia was inevitable.

More seriously, Ferguson's scheme does not offer a satisfactory explanation for the rise of Slovene and Sorbian diglossia. If we examine each of these situations for common features, we find that in both cases an exoglossic super-optimal diglossia (most often with German as the super-posed variety) has given way to an endoglossic optimal diglossia (with a standardised form of the native language as the super-posed variety). While, in most of the Slovene-speaking area this process is now complete, in Carinthia as also in Lusatia it has never been fully carried out. As a result, Slovene-speaking Carinthia and Lusatia are characterised by a four-fold distribution of communicative functions – the respective standards sharing the H functions, the respective dialects sharing the L functions.

It is significant that several other Slavonic diglossias have arisen in circumstances similar to those obtaining in Slovenia and Lusatia, cf. the communicative role of standard German and Austro-Bavarian dialect in Bohemia and civil Croatia, of standard German and *plattdeutsch* in Pomerania, of standard Italian and Venetian dialect in Dalmatia. Can it be that this transition offers a cogent, alternative explanation for the rise of optimal diglossia in situations other than the sort discussed by Ferguson? It is also noteworthy that in all of these Slavonic diglossias the L variety contains features taken from the exoglossic languages (usually the L variety), which purism has removed from the corresponding Slavonic H variety.

While stressing their basic stability, Ferguson tentatively suggests three possible outcomes for diglossic situations:³⁰ 1) If the H variety is already serving some other community with which the diglossic community for whatever reasons merges, it will succeed in establishing itself as the standard. This is essentially the situation in Pomerania, where Kashubian has come to be regarded as a dialect of Polish and written Kashubian has almost disappeared. 2) Conversely, unless the H variety serves as a standard language elsewhere, it will fade away or become a learned or a purely cultic language (as happened to Church Slavonic), in which case a form of

²⁸ Zuzanna Topolińska, Kashubian in: Schenker/Stankiewicz, op. cit., 183–94. If Kashubian is to be regarded from a functional point of view as a dialect of Polish, the diglossia may be described as optimal, use-oriented and endoglossic.

²⁹ Op. cit., 338.

³⁰ Op. cit., 339–40.

the L variety (which we may call outcome 2a) or a hybrid of the two (i.e. outcome 2b) will become the H variety. In Russian a hybrid has emerged, but elsewhere in Orthodox Slavdom the H functions have been entrusted to a former L variety. In Slovakia, however, the L variety has replaced Czech as the H variety, even though Czech performs these functions in Moravia and Bohemia. 3) If the important communicative centres are concentrated in one dialect area, then a single new H variety will emerge as in the case of Croatian, Slovene, Slovak and Belorussian (outcome 3a); if these centres are scattered through several dialects with none of them paramount then several new H varieties will emerge (e.g. Bulgarian and Macedonian, Upper and Lower Sorbian) (outcome 3b). In Ukrainian a unified standard has finally emerged only after a period of co-existing local H varieties.

It is more often the case, however, that there is a redistribution of functions between the H and L varieties. For example, the growth of literacy and the increased prestige of the standard language, which are characteristic of all the Slavonic language situations in this century, have resulted in a shift to the H variety for certain functions formerly performed by the L variety. Similarly, the immigration into a diglossic area of speakers who do not share the same L variety may lead to a reluctance on the part of the original population to use the L variety even in informal settings when addressing speakers of another dialect; if the number of those in-migrating is sufficiently high, use of the L variety may disappear altogether in this particular setting. In the dialectally heterogeneous populations of modern cities like Szczecin, Niš, Zagreb or Split the local L variety is therefore inclined to be used in fewer and fewer functions and with fewer and fewer individuals.³¹ Conversely, the democratising tendencies which characterise the polities where the Slavonic languages are spoken have led to some relaxation – at least in theory – of the requirement that the H variety be used in all formal, public settings.

So much for the outcomes of past diglossic situations. But what prognostications do the dynamics of the present Slavonic instances of diglossia allow? In Lusatia, the pressures of the German H and L varieties threaten to crowd out the Sorbian H and L varieties despite the efforts to promote Sorbian by the Government of the German Democratic Republic. A similar threat faces Carinthia despite the moral support provided by the existence of a vibrant Slovene-speaking community in neighbouring Yugoslavia. In both cases it seems likely that eventually the Slavonic L variety will disappear and the Slavonic H variety will be forced to share an ever diminishing set of communicative functions for a steadily decreasing population. On the basis of these two examples, we can propose the following fourth outcome for diglossia: 4) In diglossic situations co-existing with bilingualism, the H and/or L varieties may be replaced in some or all of their respective functions by the exoglossic language.

For the Czech-speaking and the remainder of the Slovene-speaking territory the situation is probably stable, except that we can expect a further development of mixed usage employing features from the H and L varieties until we reach a continuum of stylistic variation, i.e. a movement from optimal to sub-optimal

³¹ For the situation in Zagreb, see A. Šojat, *O zagrebačkom kajkavskom govoru*, (Rasprave Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, IV/V (1979), 125–34.

diglossia. In Croatia, however, the situation is somewhat more complex: mass literacy is bringing ever greater exposure to the H variety; urbanization and migration in search of work is greatly increasing the amount of contact between speakers of different dialects; furthermore, there are signs of the growth a Croatian interdialect based on the informal H variety used in Zagreb.³² If present trends continue, the situation in Croatia will come to resemble that of France or England, i.e. stylistic variation with some local pronunciation and usage.³³ These speculations lead us to formulate a fifth outcome for diglossia: 5) If the barriers between the H and L varieties are relaxed (i.e. there is a diminution in elitist purism³⁴), intermediate varieties will develop. The fluidity may eventually lead to a stylistic continuum between the parameters set by the previous H and L varieties. Some phonologically insignificant local phonetic features may be preserved.

These thoughts about the rise and fall of diglossia have emerged from taking a distant overview of the historical development of Slavonic literary usage. Their validity needs to be tested against a series of more detailed studies. Nevertheless, the diglossic model for looking at the development of the Slavonic literary languages allows us to focus on their socio-communicative functions in relation to other native and non-native codes while at the same time providing a framework for understanding the impact on them of such factors as power and solidarity, social and geographical mobility, urbanization and mass literacy. Furthermore, because of the explicit link between super-optimal diglossia (bilingualism) and optimal diglossia (diglossia proper), the five outcomes of diglossia proposed above may offer some insight into problems surrounding closely related Slavonic languages which share the socio-communicative functions in certain polities.³⁵

³² For a discussion of the effects of these and other sociolinguistic factors in the present-day language situation in Croatia, see A. Šojat, *Standardni jezik i dialekt u urbanim sredinama SR Hrvatske*, Rasprave Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, IV/V (1979), 119–122.

³³ For this term, see George Thomas, *Towards a Typology of Lexical Purism in the Slavic Literary Languages*, *Canadian Slavonic Papers*, XXX (1988), pp. 95–III, pp. 103–4.

³⁴ The present-day Serbo-Croatian situation is characterised by both centripetal and centrifugal forces, see George Thomas, "The Origin and Nature of Lexical Purism in the Croatian Variant of Serbo-Croatian" (*Canadian Slavonic Papers*, XX (1978), pp. 405–420).

³⁵ I have in mind here the possibility of a shift in the socio-communicative functions of Slovak vis-à-vis Czech, Slovene vis-à-vis Serbo-Croatian, and Belorussian and Ukrainian vis-à-vis Russian. In each of these cases, the re-distribution of these functions could conceivably lead to any one of the outcomes 1, 2, 4 or 5 discussed above. Arguably, the threat posed by outcomes 1, 4 or 5 is every bit as great as the diminishing language-loyalty of the native speakers themselves.

POVZETEK

Eden izmed poskusov, da bi znano Fergusonovo shemo diglosije (»visoki« in »nizki« kod) dodelali v skladu z novejšo literaturo o tem problemu, razločuje: (1) lažno diglosijo, kjer skupina A uporablja kod 1, skupina B pa kod 2, (2) delno diglosijo, kjer nekaj pripadnikov jezika zaradi pričakovanih družbenih ugodnosti uporablja tudi visoki kod, (3) popolno diglosijo, kjer vsi pripadniki uporabljajo oba koda po splošno sprejetem vzorcu družbenih vlog. Diglosija je dalje lahko (1) optimalna, če sta koda drug od drugega oddaljena optimalno za Fergusonovo ozko definicijo diglosije (diglosija v strogem pomenu besede), (2) suboptimalna, če sta koda nezadostno diferencirana za Fergusonovo definicijo (stilistična variantnost znotraj istega koda), (3) superoptimalna, če sta koda preveč diferencirana (dvojezičnost). Visoki kod je ob tem lahko mrtev jezik, npr. klasična arabščina ali latinščina, ali pa živ jezik, npr. francoščina ali nemščina; nastal pa je lahko znotraj istega diasistema kakor nizki kod ali pa ravno ne: prvi tip je istojezikovni (endoglosni, npr. nemščina in švicarska nemščina), drugi pa raznojezikovni (eksoglosni, npr. prevzem danščine od Norvežanov). Še en parameter je zemljepisna razprostranjenost: (1) pri celoviti diglosiji imata visoki in nizki kod enako ozemeljsko razvrstitev (grška situacija), (2) pri spreminjavi diglosiji visoki ali nizki kod variirata po vsem jezikovnem ozemlju (arabščina), (3) pri lokalizirani diglosiji pa gre za omejitve na eno ali več področij diasistema (nemščina).

Na primer: Ko so Slovenci zavrnili ilirizem, so se izognili potencialni superoptimalni raznojezični delni diglosiji (pri kateri bi bila visoki kod zborna srbohrvaščina, nizki pa slovenska narečja) in so, kakor Slovaki, dosegli položaj »zborni jezik z narečji«: pokrajinska (nad)narečja imajo vlogo nizkega, knjižni jezik pa visokega koda, oddaljenega od narečij tudi zaradi slaviziranosti, očiščenosti tujejezičnih prvin in arhaiziranosti. Zunaj Kranjske, kjer je ta oddaljenost še večja, se bolj kaže tudi obstoj optimalne delne diglosije. Še več: ponekod (Primorska, Koroška, Prekmurje) spremlja tako stanje še znanje dveh kodov drugega jezika (italijanščine, nemščine, madžarščine), tako da imamo dvojezičnost z dvojno diglosijo.

Ferguson je ponudil tri možne izide diglosnih situacij: (1) Če visoki kod že rabi kaki drugi skupnosti, s katero se diglosna skupnost spoji, se bo vzpostavil kot zborni jezik (kašubščina je npr. »postala« narečje poljščine). (2) Če visoki kod drugod ni rabljen kot zborni jezik, bo izginil oz. postal obredni jezik (cerkvena slovanščina), pri čemer bo nizki kod ali pa križanec med obema kodoma (za slednje prim. Rusijo, za prvo ostali pravoslavni slovanski svet) prevzel vlogo visokega koda. (3) Če so pomembna komunikacijska središča skoncentrirana na enem narečnem območju, bo nastal en nov visoki kod (slovenščina, hrvaščina, slovaščina, beloruščina), sicer pa več njih (bolgarščina in makedonščina, gornja in spodnja lužiška srbsščina). – Dodati je mogoče še dve predvidevanji: (4) Če diglosija soobstaja z dvojezičnostjo, utegne visoko in/ali nizko različico v vseh ali nekaterih njenih vlogah zamenjati eksoglosni jezik (to grozi npr. na Koroškem v Avstriji). (5) Če se pregraje med visoko in nizko različico sproščajo, tj. zmanjša se elitistični purizem, se bodo razvile vmesne različice (v to smer gre npr. položaj na Hrvaškem).

JEZIKI NAGROBNIH NAPISOV V SLOVENIJI: SOCIOLINGVISTIČNE POSEBNOSTI¹

Večina nagrobnih napisov v Sloveniji je v slovenščini oz. njenih socialnih zvrsteh. Ostali so napisani v drugih naravnih jezikih, tj. sosednih, nesosednih in nematernih. Razlike v jezikovni rabi so nekako povezane z obliko in vlogo teh napisov. Obravnava le-teh je z vidika sociolingvistike, jezikovne interference in slovstvenih obrazcev, in sicer v medkulturnem oz. medjezikovnem kontekstu.

The majority of tombstone inscriptions in Slovenia are written in Slovenian (or a variety thereof), but there are also some written in other natural languages which may or may not be contiguous to the Slovenian language area. The form and function of the epitaphs are connected with the differences in language use. Sociolinguistic aspects, linguistic interference and literary formulas are discussed in a crosscultural and interlingual context.

0 Uvod

Jezik je nujno povezan z družbo. Ta družba deluje na razne načine, z različnimi nalogami ali vlogami, ki (navadno) določajo izbor oblikovnih in pomenskih sestavin jezika. Ena izmed vlog jezika (jezikov) je lahko tudi prikaz nagrobnih napisov v določeni družbi. Vsaka družba ima seveda tudi svoje lastne jezikovne posebnosti, in sicer ne samo v svojem glavnem (navadno enem) sporazumevalnem jeziku (znotrajjezikovna variacija), ampak tudi v sorodnih in nesorodnih jezikih, ki jih družba uporablja.

Namen te razprave je pokazati nekaj osnovnih pojavov jezikovne raznolikosti v nagrobnih napisih Slovenije, in sicer v besedilih, napisanih v slovenščini kakor tudi v neslovenskih jezikih, in tudi omeniti dvojezična besedila oz. probleme jezikov v stiku. Jezikovna dejstva bomo v glavnem predstavili tudi z vidika družbenega pomena jezika, ki naj ga ta dejstva ponazarjajo,² ker je, kot smo že omenili, jezik nujno povezan z družbo. Takó narečno besedilo ali starejša jezikovna oblika ali pa besedilo v nemščini vzbudijo v bralcu drugačne občutke kot npr. besedilo v knjižni slovenščini.

Te vrste jezikovne analize nagrobnikov še nisem opazil; redke študije o nagrobnikih, ki obstajajo, se v glavnem nanašajo na poetsko stran nagrobnih napisov.³

¹ Ta razprava je bila prvič podana na letnem zborovanju Združenja kanadskih slavistov (Canadian Association of Slavists) na Windsorski univerzi, 10. junija 1988. Za »jezikovno« pomoč se zahvaljujem še posebno kolegom Lewisu Cooku (esperanto), Laszlu Ivanitsu (madžarščina) in Harmu Pinksterju (holandščina).

² Prim. J. Paternost, Interdisciplinarni prikaz družbenega pomena jezika v slovenskih časopisnih osmrtnicah na dveh kontinentih, v: Slavistična revija 31, 3 (julij-september 1983), str. 187-205; isti, Aspects of stylistic written bilingualism and the social meaning of language among American Slovenes, v: Folia Slavica 6, 3 (1984), str. 359-371.

³ Gl. npr. V. Downs, Folk poetry in gravestone verse, v: Kentucky Folklore Record: A Regional Journal of Folklore and Folklife 25, 1-2 (januar-junij 1979), Bowling Green, KY, str. 28-36; K. M. Campbell, Poetry as epitaph, v: Journal of Popular Culture 14, 4 (1981), Bowling Green, OH, str. 657-668; D. H. George in M. A. Nelson, Resurrecting the epitaph: A holistic approach to gravestone studies, v: Kentucky Folklore Record ... 26, 3-4 (julij-december 1980), str. 83-94.

Naše osnovno gradivo (zbrano največ leta 1983) je s kakih 98 pokopališč v raznih krajih Slovenije in vsebuje vsega skupaj blizu 5000 besedil vseh vrst.

1 Besedila v slovenščini

1.1 Knjižni jezik

Večina naših besedil je napisana v sodobni knjižni slovenščini, kar pomeni, da ta besedila odražajo strukturo in rabo te zvrsti jezika. S tem pokazujemo ne samo določeno raven normiranosti jezikovne oblike, ki si jo je uporabnik pridobil s pomočjo slovenske šole kakor tudi z osebno družbenojezikovno prizadevnostjo, ampak tudi mnoge variante slovstvene kulture; naša besedila vključujejo ne samo enostavne izjave, sporočila ali ugotovitve (v prozi), ampak tudi razne vrste metaforičnih besedil in formalnih poetskih struktur⁴, kažejo torej tipični funkcionalno-sporočevalni knjižni jezik v današnjem času.

1.2 Pogovorni jezik

Ta zvrst je najbolj opazna pri izgovarjavi posameznih besed, kar se vidi npr. pri pisanju *l* namesto *lj* (*življenje* – BV⁵, *trpljenje* – CE, LT) in *n* namesto *nj* (*zadnji* – AJ, CE, MA), ali pa pri izpuščanju nenaglašanih samoglasnikov *i* in *e*, posebno v nekaterih glagolskih oblikah (*je blo* – MA, *vidmo se* – KL, ŠJ, *vidli smo* – KP). Zadnje je lahko (slučajno) povezano s spremeno *glz* (*dražga mojga* – PO). Pogovorno je tudi z *otroci* (MA)⁶. Nepravilno črkovanje, z vidika knjižne pisne norme, seveda ni samo zaradi morebitne pogovorne zvrsti, lahko je tudi knjižna izgovarjava napisana neknjižno, npr. *gdo* (LJ), *moš* (KP). In sprednji sredinski (neširoki) *é* slišijo na Štajerskem kot *í*, npr. *hčirka* (CE), *zmiraj* (MA). V oblikoslovju se vidi pokrajinska pogovornost npr. tudi v needninski glagolski končnici *-ma* (namesto *-mo* ali *-va*), npr. *počivama* (GR), *vidma se* (PT, ŠM, TV).

V besedotvorju imamo ljubkovalne oblike kot npr. *foterček* (LJ) in še posebno imenske deminutive kot npr. *Gelči* (DH) iz *Angela*, *Marči* (LJ) iz *Marjan* ali *Marjanček*. Večkrat opazimo tudi pokrajinsko pogovorno obliko *mogel* namesto knjižne *moral*, npr. *Prerano si mogla ti od nas* (MA). In namesto oziralnega zaimka *kàr* imamo včasih *kaj*, npr. (v še vedno popularnem slovstvenem obrazcu) *Kaj ste Vi, smo bili mi / Kaj smo mi, bodete Vi* (MS).

Podrobnejši pregled te vrste gradiva nam pokaže ne samo prvine splošnega

⁴ Gl. J. Paternost, Strukturnopoetski prikaz samogovorov mrtvih v slovenskih nagrobnih napisih, v: Slavistična revija 35, 1 (januar-marec 1987), str. 25–50; isti, Metaphors of mediation in Slovene epitaphs, v: Slovene Studies 9, 1–2 (1987), str. 181–187.

⁵ Kratice za imena tistih pokopališč (krajev), ki so omenjena v tej razpravi: AJ = Ajdovščina, BR = Brežice, BV = Bovec, CE = Celje, ČA = Čatež, DH = Dol pri Hrastniku, DL = Dravlje (pri Ljubljani), DR = Dravograd, GR = Gornja Radgona, IB = Ilirska Bistrica, ID = Idrija, IZ = Izola, JM = Jugorje pri Metliki, KA = Kamnik, KČ = Kočevje, KL = Kloster (pri Metliki), KP = Koper, LD = Lendava, LJ = Ljubljana (Žale), LO = Lokev (pri Divači, Sežani), LT = Ljutomer, MA = Maribor, ME = Metlika, MS = Murska Sobota, MZ = Mozelj (pri Kočevju), NG = Nova Gorica (Solkan), NM = Novo mesto (Ločna, Šmihel), OR = Ormož, PG = Polhov Gradec, PI = Piran, PO = Postojna, PT = Ptuj, RB = Rob (pri Velikih Laščah), RK = Ravne na Koroškem, RN = Rakitna (pri Cerknici), SI = Studenci (Maribor – desni breg), SŽ = Sežana, ŠC = Škocjan (pri Novem mestu), ŠJ = Šmarje pri Jelšah, ŠL = Škofja Loka, ŠM = Šmarjeta (pri Novem mestu), TA = Trerita (pri Tolminu), TO = Tolmin, TV = Titovo Velenje, VO = Veliki Otok (pri Postojni), VR = Vrhnika, ŽU = Žužemberk.

⁶ Gl. J. Toporišič, Slovenska slovnica: Pregledana in razširjena izdaja, Maribor 1984, str. 218.

pogovornega jezika, ampak tudi pokrajinske variante pogovorne slovenščine, in tudi to, kako se posamezniki soočajo s pisno obliko knjižnega jezika.

1.3 Narečni jezik

Zemljepisna narečja so še vedno važna zvrst slovenskega jezika, čeprav jih navadno samo govorijo, ne tudi pišejo. Zato je zanimivo in dokaj nenavadno, ko se nenadoma soočiš s te vrste besedilom v javnosti, npr. *Štu či venč kaj devat* (RK). Lahko rečemo, da je tako besedilo zaznamovano ne samo stilno, ampak tudi »družbeno«. Tako nam npr. besedilo *Goszpôd odküpi düse szlugov szvoji* (MS) vzbudi spomin na dolgoletno pisno izročilo v prekmurščini, ki sega celo v polpreteklo dobo ZDA.⁷

Poleg teh sicer redkih narečnih besedil imamo tudi posamezne narečne oblike ali slovarske enote, npr. *nona* (PI, SŽ) in *nono* (KP) na Primorskem (italijanski vpliv) ali pa *opa* in *oma* na Štajerskem (nemški vpliv), npr. *Opin* in *omin ljubček* (CE). Ko sem si zapisoval besedila v IB, me je mlado dekle vprašalo: *Kaj pa zapošavaste?* Torej narečna končniška oblika *-ste* namesto *-te*⁸ in osnova *-pošava-*. In nekateri govorniki to tudi napišejo, npr. *Tukaj počivasta* (IB), torej dvojinska končnica *-sta* namesto *-ta*.

Narečno besedilo ali posamezen leksem te vrste ima v tem sobesedilu 'pozitivno' družbeno vrednost, ker je v pisani obliki in je zato za nekatere skoraj jezikovno 'uzakonjeno'. Tako besedilo je lahko nekak semiotičen simbol pripadnosti ali pripadanja, sestavni del krajevne skupnosti, – ali kakor bi rekla I. Winner – »ethnic cultural text«.⁹

1.4 Starejša govorica

Nekatera naša besedila povezujejo več rodov, od 19. stoletja do danes, in tako odražajo družbenokulturne in celo družbenopolitične razlike. Čeprav zastarelo črkovanje predstavlja pravopis 19. stoletja (*solnce* – LJ, *umerl* – KL, *na sveti* – RB, *ŠL*, *pri Črnomlji* – IB), vseeno najdemo nekaj primerov te vrste tudi v tem stoletju, posebno med obema vojnoma, npr. *stariši* (ČA, KA) namesto *starši*.

Med drugim opazimo tudi dokaj zanimivo sociolingvistično korelacijo med stilno nezaznamovanima izrazoma *mož/žena* in zaznamovanima izrazoma *soprog/soproga* (SSKJ pravi o le-teh, da se rabita »v meščanskem okolju«). Naše gradivo podpira to stilno razliko, namreč, velika večina besedil rabi *mož/žena*, in relativno majhno število vsebuje stilno zaznamovani obliki, vendar z določeno statistično in sociolingvistično posebnostjo. (1) *Soprog* se rabi na 15 pokopališčih (posebno v MA, LJ, CE, IB) s kakimi 22 primeri, medtem ko najdemo *soprogo* na 31 pokopališčih s 44 primeri. Torej imamo več *soprog* kot *soprogov*. (2) Medtem ko *soproga* (njega) navadno identificira *soproga* (ona), *soprogo* identificira (kolikor je to pač lahko razvidno iz celotnega besedila) ali njen *soprog* sam (ali kdo drug) ali pa se tako pogosto identificira ona sama, npr. v TA so žalujoči ostali označeni z *mati soproga* in *žalostna družina*. (3) Večina naših *soprog/soprogov* je izpred

⁷ Gl. štirivrstično besedilo te vrste iz Rogaške Slatine (tudi opombo pri Paternost, n. d., 1987 (gl. opombo 4 zgoraj), str. 43.

⁸ Gl. J. Toporišič, n. d., str. 307.

⁹ Gl. I. P. Winner, Theories and ethnic culture texts, v: Sign, System, and Functions: Papers of the First and Second Polish-American Semiotics Colloquia, ur. J. Pelc, R. A. Sebeok in T. G. Winner, Mouton Publishers, 1984, str. 439–455.

l. 1945 in tako nekako označujejo tudi »uradni« konec prejšnje »meščanske« dobe. (4) Na drugi strani pa *soproj* in *soproga* še vedno »aktivno« živita zunaj Slovenije, npr. v ameriških slovenskih časopisnih osmrtnicah (iz okrog l. 1980) je *soproj* celo bolj popularen kot *mož*: od 270 primerov te vrste je okrog 53 % *soprojov* in okrog 46 % *mož*.¹⁰

2 Besedila v neslovenskih jezikih

2.1 Sosedni jeziki

2.1.0 Sociolingvistični (kakor tudi družbenokulturni in družbenopolitični) dejavniki, ki vplivajo na Slovence in njihovo govorico že stoletja, prihajajo od štirih različnih sociolingvističnih svetov, vendar z različno stopnjo intenzivnosti, namreč iz germanskega (nemškega), romanskega (italijanskega), ugro-finskega (madžarskega) in slovanskega (srbohrvaškega) sveta. Naše gradivo vsebuje besedila v vseh teh jezikih, čeprav je njihov vpliv dandanes dokaj raznolik, bolj ali manj intenziven.

2.1.1 Nemščina

Naše gradivo vsebuje kakih sto besedil v tem jeziku, in sicer iz raznih krajev Slovenije, od MZ (blizu KČ) in LJ do MA. Vendar so vsa ta besedila izpred l. 1945 oz. še prej, tj. iz Avstro-Ogrske. Na nekaterih manjših (včasih že zapuščenih) pokopališčih stari napisi niso več čitljivi, npr. potomec bivših Kočevarjev pri obisku rojstnega kraja svojih staršev (blizu KČ) najde od desetih samo tri čitljive (»about 10 Gotschee grave stones, only three legible«).¹¹ To so največ krajša besedila kot npr. *Ruhe sanft!* (SI, MA) ali *Gottes Wille* (MA) in kažejo zgodovinsko ozadje slovensko-nemškega soočanja.

To 'soočanje' ali povezava se nadaljuje tudi danes, saj na tisoče Slovencev že desetletja dela in živi v Nemčiji in Avstriji, kjer ohranjajo svojo slovenskost npr. v kulturnih društvih in dopolnilni šoli slovenskega jezika, ki jo najdemo v Münchnu in Berlinu ter Essnu, Frankfurtu, Stuttgartu, Nürnbergu in še kje. (O teh stvarih lahko beremo npr. v mesečniku *Naš delavec*, ki je v Ljubljani izhajajoča skupna revija slovenskih časnikov za delavce na začasnem delu v tujini.) In vendar, kot je bilo že rečeno, naše gradivo nemško pisanih besedil po l. 1945 ne vsebuje. Verjetno sta za to dva glavna vzroka. Prvič, v Sloveniji nič več ne obstaja domača nemško govoreča (ali vsaj dvojezična) skupina ljudi (npr. Kočevarji). Drugič, osebni kakor tudi kolektivni, skupnostni, spomin na nacistično okupacijo Slovenije je do neke mere še vedno živ. Na to kažejo besedila kot »umrl v taborišču Auschwitzu star 21 let« (DL), »Po večletnem trpljenju v taboriščih Mathausen in Hamburg... je bil potopljen pri Lübecku« (GR), »ustreljen od Nemcev« (IB), »v kamnolomih Mathausena strtl« (MA).

2.1.2 Italijansčina

Največ besedil v tem jeziku je v PI in IZ, pa tudi druge, in nekatera so napisana po l. 1945, npr. *Pregate un paternoster* (NG) in *Ricordandotti affetto moglie, figli, parenti, amici* (LJ) – zadnje je iz l. 1965 ali kasneje.

¹⁰ Gl. J. Paternost, n. d., 1983, str. 189.

¹¹ Glej H. T. Petsche, Return to Gotschee, v: Rodna gruda (English Section) 4 (maj 1988), str. 2. Gl. tudi E. Petschauer, »Das Jahrhundertbuch«: Gotschee and its People Through the Centuries 1984, izdala Gotschee Relief Association, Inc. of New York.

Sociolingvistični položaj tukaj se razlikuje od »nemškega« predvsem v tem, da v zahodni Sloveniji obstaja italijansko govoreča (in do neke mere dvojezična) manjšina domačinov, katerih glavni sporazumevalni jezik je italijanščina, tudi v šoli. J. Tollefson pravi, da je bil pouk l. 1974/75 v PI v štirih osnovnih šolah in v eni gimnaziji v italijanščini, v šestih drugih osnovnih šolah in eni gimnaziji pa v slovenščini, in da so se v vseh teh šolah morali učiti tudi drugega od teh dveh jezikov, torej da je bil poudarek na dvojezičnosti.¹² Spomin na italijansko okupacijo Slovenije je v naših besedilih prisoten malo manj kot na nemško, npr. »padel v Trstu... v borbi s fašisti« (LO). Verjetno sta to dve glavni dejstvi, ki omogočata napise v italijanščini po l. 1945.

2.1.3 Madžarščina

Besedila v tem jeziku so na Prekmurskem, in posebno krajše variante poudarjajo idejo o miru in prahu in pepelu, npr. *Beke hamvaira* (MS) 'Mir tvojemu pepelu' in *Beke paraikra* (MS) 'Mir njihovemu prahu'. Kot v italijanskih primerih zgoraj (gl. 2.1.2) imamo tudi tukaj besedila s povojnimi letnicami, npr. *Amig éltél szerettünk / amig élünk siratunk* (LD – L. Gorice) 'Imeli smo te radi vse (tvoje) življenje / jokali bomo za teboj, dokler živimo' (1919–1979) in *Jóság és szeredet / örzi az emlékedet* (LD – novo pokopališče) 'Naj dobrota in ljubezen ohranjajo tvoj spomin' (1922–1980).

Ena izmed spodbud za rabo madžarščine v slovenski javnosti je gotovo tudi obstoj dvojezične (madžarsko-slovenske) šole v Lendavi (oz. Lendvi). Taka formalna oz. uradna prilagoditev te vrste dvojezičnega šolanja najbrž ni tako učinkovita pri dvojezičnih prebivalcih onstran meje, na Madžarskem, kjer je »status materinščine učencev glede števila ur blizu statusu tujega jezika«.¹³

2.1.4 Srbohrvaščina

Na nekaterih pokopališčih najdemo posamezna besedila v srbohrvaščini že v preteklosti. Vendar njih število hitro raste, največ zato, ker se zadnja leta zelo spreminja sociolingvistična struktura Slovenije. Popis¹⁴ iz l. 1981 kaže, da je bilo tedaj v Sloveniji skoraj 10 % prebivalcev Neslovencev, in večina le-teh seveda srbohrvaško govorečih.

Večina teh besedil je napisanih v njihovi knjižni obliki, vendar s to izjemo, da se (kjer je to pač umestno) namesto cirilice pogosto rabi latinica 'ali pa morda kombinacija obeh, npr. na enem nagrobniku (z datumom 1872–1979) so imena pokojnikov v cirilici, medtem ko je besedilo samo (citirano iz Njegoša) v latinici: *U dobrome je lako dobro biti / Al' se na mucu poznaju junaci* (LJ).

Hkrati s številom teh besedil se seveda večajo tudi njihove posebnosti, npr. razni slovstveni obrazci.¹⁵ Naslednji dve besedili iz LJ kažeta začetek enega takega obrazca (tj. začetek z ozirom na njihovo novo sociolingvistično okolje), ki ga lahko

¹² Gl. J. Tollefson, *The Language Situation and Language Policy in Slovenia*, Washington, D.C. 1981, str. 197, 196.

¹³ Gl. J. Dular, *Ohranjanje maternega jezika pri slovenski manjšini v Porabju*, v: *Slavistična revija* 34, 2 (april–junij 1986), str. 126.

¹⁴ Gl. I. Popit, *Narodnostno opredeljevanje: Kaj so o narodih na Slovenskem ugotovili popisi*, v: *Delo* 27. februarja 1982, str. 20.

¹⁵ O dokajšnji popularnosti slovstvenih obrazcev v slovenskih nagrobniških besedilih gl. J. Paternost, n. d., 1987 (gl. op. 4 zgoraj), str. 43–46.

označimo kot obrazec prezgodnji-odhod-kot-rosa. Starejše besedilo (z datumom 1955-1981) se glasi: *Otišla si prerano / kao rosa, kada sunce / grane, u srcima našim ostadoše rane* (LJ). Druga različica tega obrazca se pojavi leto kasneje (1954-1982), in sicer v malo večjem sobesedilu, toda brez ločil, namreč (LJ):

Tužna rodbina
otišla si mlada
kao rosa kada
sunce grane
u srcima našim
ostadoše rane
u miru počivaj

Iz zgornjega je razvidno, da je varianta tega obrazca obdana z dvema konstrukcijama, namreč *tužna rodbina* in *u miru počivaj* (najbrž slovenski vpliv), medtem ko se varianta sama razlikuje od prejšnje samo v eni besedi, namreč *mlada*. Osnovni pomen ostane seveda isti, kajti umreti premlad (*mlada*) pomeni umreti prezgodaj (*prerano*).

Ta vrsta besedil (v srbohrvaščini, toda v slovenskem sociolingvističnem okolju) nam lahko služi tudi kot gradivo za druge vrste raziskovalnega (sociolingvističnega) dela: Prvič so nam lahko vir dvojezičnih besedil. In že dejstvo samo, da so v splošno slovenskem sociolingvističnem okolju, daje slutiti, da skoraj gotovo kažejo kake jezikovne probleme jezikov v stiku. Drugič, taka besedila nas lahko tudi spominjajo na določeno sociolingvistično »napetost«, ki nastaja zaradi strahu ali vsaj zaskrbljenosti, da bi srbohrvaščina počasi nadomestila slovenščino v (slovenski) javnosti.¹⁶

2.2 Nesosedni jeziki

Število besedil v teh jezikih ni veliko in vzrok njihovega nastanka (v Sloveniji) iz napisa samega ni vedno razviden. Npr. dva napisa v češčini sta bolj osebne narave. Eden je v LJ, in sicer z letnico 1976, drugi je v PI in vsebuje tudi rimo:

Dvě hlavy dobré leží tady v hrobě;
Dvě srdce, hodna světlé paměti.
Jsou opět spolu, jako byly v žití
A známé zvony jim tu budou hrát
kéž drahým duším světlo věčne svítí
A Bůh jim oplat všecko nastokrát!

Na drugi strani pa imamo dve besedili v holandsščini, vendar s slovenskimi priimki in eden od njiju (v DH) označuje 'počivališče' v slovenščini, namreč *Tihi dom naših najdražjih*. Krajše besedilo se glasi: *Rust zacht / lieve / echtgenote* (DH) 'Počivaj v miru, draga žena'; daljše besedilo je *Rust zacht / lieve / Moeder & Vader*

¹⁶ Prim. J. Toporišič, Družbenostna vprašanja slovenskega (knjižnega) jezika, v: Jezik in slovstvo 32, 6 (marec 1987), str. 178-187, posebno str. 181. Prim. tudi J. P a t e r n o s t, A sociolinguistic tug of war between Slovene and Serbo-Croatian in Slovenia today, v: Slovene Studies 6, 1-2 (1984), str. 227-242.

/ *lief* / *uw scheiden* / *Baart diepe smart* (TV) 'Počivajta v miru, dragi oče in mati, zelo smo žalostni ob vajinem odhodu (vajin odhod nas globoko prizadene)'. Besedila v holandsščini se nam ne smejo zdeti preveč nenavadna, saj so Slovenci živeli in delali tam (posebno v rudnikih) že v začetku stoletja in so zato njihovi potomci v Nizozemski še danes. Tudi dejstvo, da je prvo besedilo iz DH, najbrž ni naključno, saj je DH rudniško področje in je morda kdo od pokojnih nekoč delal v rudniku na Holandskem. Ta besedila razodevajo ne samo prisotnost Slovencev v tej deželi, ampak tudi to, da oni oz. njihovi potomci (ali prijatelji) čutijo, da je umesten in primeren tudi izraz v jeziku njihove druge domovine (Holandske).

Več besedil najdemo v francoščini. To so največ enostavne navedbe ali spomin na pokojne, npr. *À notre père / à notre grand-père / souvenir / à notre mère / à notre grand-mère* (DH). Ostala besedila so v IB, ID in VR in so bila napisana v šestdesetih in sedemdesetih letih. Zgornje besedilo (iz DH) je morda od potomcev Slovencev v severni Franciji, morda celo iz rudarskega mesta Sallaumines, s katerim so se pobratile Trbovlje¹⁷, ki so zraven DH. Naj še enkrat omenimo, da je eno tistih dveh besedil v holandsščini tudi iz DH.

Naše gradivo vsebuje samo eno besedilo, frazo, v ruščini, namreč *Večnaja pamjat* (ME) (bolj točno bi bilo seveda *pamjat*).

Ta sorazmerno maloštevilna skupina nesosednih jezikov lahko seveda naraste tako po jezikih kakor tudi po številu besedil. Naše gradivo npr. ne vsebuje niti enega besedila v švedščini, čeprav živijo Slovenci na Švedskem že nekaj desetletij.¹⁸

2.3 Nematerni jeziki

Latinščina je gotovo najbolj opazni oz. razširjeni nematerni jezik (tj. jezik, ki ga danes nikjer ne govorijo kot materni jezik). Na približno polovici naših pokopališč je vsaj eno tako besedilo (ponekod na desetine), včasih seveda ne izraženo eksplicitno, npr. *Requiescat in pace* (ŽU) ima največkrat akronimno obliko *RIP* (npr. v KL, PG) ali pa *R. I. P.* (npr. v KP, RN, ŠC).

Naj v zvezi s temi latinskimi (neakronimnimi) besedili omenimo vsaj dve sociolingvistični dejstvi. To je (bil) jezik izobraženih, posebno duhovščine; in ta besedila zaznamujejo preteklo oz. polpreteklo dobo, tj. čas pred l. 1945 in še prej. Vendar se pojavi tu in tam kakšno tudi v povojnem času, npr. *Vita mortuorum in memoria / vivorum posita est* (ŠL). (Pokojnik je označen z *gimn. prof.*, 1871–1974, in je bil morda celo profesor latinščine).

Večina teh besedil je seveda na večjih ali pa vsaj starejših pokopališčih, posebno v LJ in potem v smeri CE, MA, OR in PT. Ta zemljepisna smer nekako sovпада s slovenskimi krajevnimi imeni verskega izvora: število teh imen se namreč večja, ko gremo od jugozahodne Slovenije proti severovzhodni.¹⁹ Nadalje nas ta besedila spominjajo na zgodovinsko važnost latinščine v katoliški cerkvi, kakor tudi na to, da je bila latinščina včasih splošni sporazumevalni jezik, neke vrste »lingua franca«, izobražencev.

¹⁷ Gl. I. Cimerman, Mother tongue still reaches them, v: Slovenija 1, 3 (1987), str. 50–52.

¹⁸ Gl. npr. I. Cimerman, Polarni sij nad slovenskimi izseljenci, v: Rodna gruda 33, 12 (1986), str. 29–31.

¹⁹ J. Paternost, Structural and semantic aspects of Slovenian Place names, v: International Journal of Slavic Linguistic and Poetics 15–16 (1982), str. 331–340; gl. str. 338.

Drugi (pisani) jezik, ki ga tu lahko omenimo, je (stara) cerkvena slovanščina, npr. И ГЛЪГОЛА ИМЪ: МИРЪ ВАМЪ (MA) – najbrž bo to iz Jan 20:26. Tudi ta jezik (s svojimi narodnimi variantami ali »recenzijami«) lahko štejemo do neke mere za splošno sporazumevalni (pisani) jezik preteklosti. Včasih ni lahko opredeliti oz. določiti variante te vrste, npr. besedilo *Da počijut ū mirê* (MA). Vsekakor je to primer nekake slovanske »lingue france«, kakor je tudi zveza *mir vam* v prejšnjem besedilu. Ta dva jezika (latinščino in cerkveno slovanščino) lahko označimo tudi kot hieratična jezika, tj. jezika liturgije, obredov, svečeništva.

Nazadnje imamo še eno besedilo v esperantu, namreč, *Estu la tero al ili pli / malpeza ol estis la vivo* (NM) 'Naj jim bo zemlja lažja, kot (jim) je bilo življenje'. Tudi esperanto imamo lahko za jezik splošnega sporočanja: neke vrste »lingua franca«, spet (kot latinščina) bolj pisana kot pa govorjena, posebno med izobraženci.

3 Dvojezična besedila – jeziki v stiku

Pri taki jezikovni raznoličnosti, kot jo opazimo v teh napisih (tj. v besedilih v slovenskem in neslovenskih jezikih), bi človek pričakoval, da bodo naši nagrobniki dokaj rodovitna tla tudi za dvojezične napise. In vendar ni tako. Naše gradivo premore le nekaj pravih dvojezičnih besedil, npr. v PI imamo slovensko/italijansko besedilo, nanašajoče se na človeka s slovenskim priimkom (*Knez*), ki je bil rojen l. 1921 z imenom *Alojz* in za njim žalujejo sedaj *žena sin in družina* ter je umrl l. 1971 kot *Luigi* in za njim sedaj žalujejo *Moglie Figlio E Familiari*. Bolj splošno dvojezično besedilo v IZ nas vzpodbuja k spoštovanju do pokojnih: *vsedi se in posveti v mislih spoštovanje padlim za svobodo naših narodov – za socializem / siediti e un pensiero di gratitudine ai caduti per la liberazione dei nostri populi – per il socialismo* (IZ).

Poleg teh zelo redkih dvojezičnih besedil imamo nekaj takih, ki se dvojezična samo zdijo: dve besedili stojita drugo poleg drugega in dajeta vtis dvojezičnosti. Takó npr. besedilu *Ko bi solza te zbudila ne bi te črna zemlja krila* (ŠL) sledi v francoščini *REGRETS / LES ANNEES / PASSENT / LE SOUVENIR / RESTE*. In v LD najdemo na istem nagrobniku naslednji navidezni dvojniki: *Zaman solze in vzdihovanje, ta dom ostaja tihi in nem* in *Csak az émlkek élnék / szerelemről, jo tettekröl beszélnék* 'Samo spomini živijo, govorec o ljubezni in dejanjih'.

V TO imamo najprej tole besedilo v slovenščini: *Ti svet zapustil si mi mlad / v žalost zakopal družino / v sili vsem pomagal rad / si vreden blagega spomina / žalujoča žena in otroka*. Sledi pa mu v italijanščini *Qui dolenti / posero genitori / fratelli sorelle e cognati*. Imeni pokojnega (v tem napisu) sta tudi zanimiva mešanica, namreč priimek je *Bellomo* in osebno ime je *Jožef* (1916–1957). In v VO (iz l. 1934) je daljše besedilo (šest vrstic) v slovenščini, temu pa sledi (neenako) besedilo v nemščini *Hier unter diesem kühlen grabes ruhet die Maria... Gott segnet ihre...* (VO). Naj mimogrede omenimo, da taka na videz dvojezična besedila najdemo tudi v ameriških slovenskih časopisnih osmrtnicah.²⁰

Ko govorimo o dvojezičnih besedilih, imamo seveda v mislih besedila v dveh različnih jezikih, toda z istim obvestilom tj. vsebina ali namen sporočila je isti

²⁰ Gl. J. Paternost, n. d. 1983, str. 198.

v obeh jezikovnih oblikah. To tudi pomeni, da imajo takšna (dvojezična) besedila isti vir oz. se nanašajo na istega posameznika. Vendar si dvojezična besedila lahko zamišljamo ne samo na osebni, ampak tudi na neosebni ravni, na bolj splošni družbeni ali sociokulturni ravni, na ravni dveh jezikovnih kultur. Morda bi taka besedila lahko označili kot kulturno enakovredna besedila.

Tako imamo lahko na istem pokopališču, vendar na raznih nagrobnikih, napise v različnih jezikih, toda z isto vsebino, npr. v CE, GR, SI (in še marsikje) imamo *Na svidenje* na enem nagrobniku in *Auf Wiedersehen* na drugem. In v GR vidimo na enem kamnu *Počivaj v miru*, na drugem pa *Ruhe in Frieden*. Imamo lahko tudi trojezično različnost istega sporočila, npr. v CE vidimo *Počivajte v miru* (vsaj 118-krat), *Ruhe in Frieden* (3-krat) in *Requiescat in pace!* (izpisano enkrat, vendar velikokrat v skrajšani obliki, kot je bilo zgoraj že omenjeno). Tako lahko govorimo o dvojezičnih besedilih na dvokulturni ravni, in bi bilo zanimivo bolj natančno pogledati tudi to vrsto jezikovne variacije. Morda kakšna družba (kot celota) rada uporablja nekatere slovstvene obrazce, ki segajo prek jezikovnih omejitev, in se tako počuti bolj povezana, enotna, kljub svoji veliki jezikovni različnosti ali raznolikosti.

Naše gradivo ne vsebuje nobenega pravega slovensko-hrvaškega dvojezičnega besedila. Imamo pa številna, ki kažejo (jezikovno) važnost tega jezikovnega stika. Posledice tega stika vidimo na raznih ravninah jezika, posebno še (kakor nam kaže pisava) v glasovju in slovarju, npr. v nerazlikovanju med *č* in *ć* (*ožaloščena porodica* – BR, DR). V *Spomen podižu mož Kuzmić... i sin* (JM) bi moralo biti *muž*, edino če je *mož* Slovenec, kajti *Kuzmić* je lahko tudi slovenski priimek. Podoben primer tega mešanja ali interference sta tudi naslednji dve besedili. V IB imamo *Poklanja sin i mož*. Če naj bi bilo to slovensko, potem bi moralo biti *in* in morda tudi dvojinjska oblika glagola (*poklanjata*), in če hrvaško, potem *muž* in morda tudi množinska oblika (*poklanjaju*). Drugo besedilo je varianta zelo produktivnega slovstvenega obrazca, ki ga najdemo na skoraj vsakem slovenskem pokopališču (glej primer zgoraj). Hrvaška varianta z vplivom slovenščine (BR):

Ako ljubav čudo bi storila
i moja suza bi te probudila
nebi te krila prerano črna zemlja
Tužna žena /i/ braća.

Glagol *storiti* je tipično slovenski, ne hrvaški, in kot prej imamo tudi tukaj nerazlikovanje med *č* in *ć* (tudi *ć*), tj. *braća/braća, črna/crna* (kar seveda tudi kaže pogostno nerazlikovanje med *č* in *ć* v pogovorni hrvaščini sami in morda tudi vpliv slovenščine). Medtem ko veznik *ako* obstaja v slovenščini (čeprav se rabi manj in manj), ga nikdar ne najdemo v našem slovstvenem obrazcu (v slovenščini), marveč vedno ali veznik *če* ali pa *ko*, in sicer v stotih primerih. Nazadnje opazimo (kot v mnogih slovenskih obrazcih te vrste) tudi tu nepravilno ločevanje, namreč *nebi* namesto *ne bi*.

Zgornji primeri torej kažejo ne samo nekatere probleme stika (mešanje, interferenca) med slovenščino in srbohrvaščino, posebno na tradicionalnih obmejnih področjih (npr. v BR, IB, JM), a včasih tudi daleč stran od hrvaške meje (npr.

v DR), ampak tudi to (kakor je že bilo omenjeno), kako lahko slovstveni obrazec služi kot sestavni del, kot most, v tem medkulturnem stiku. Zato bi morda lahko tudi nekatera naša besedila označili za dvokulturna ali pa morda za dvojezična na (med)kulturni ravni.

4 Zaključek

K. Campbell pravi, da je pokopališče "the most heavily laden symbol that any civilization creates for itself"²¹, tj. da je najbolj obremenjeni (pomensko natrpani) simbol, ki si ga kaka civilizacija ustvari. Nagrobni napisi v Sloveniji so tudi važen del tamkajšnje 'civilizacije'. Ta razprava se je dotaknila samo enega njenega dela, njene jezikovne variacije.

Najprej smo videli nekaj jezikovnih variant slovenščine same. Te variante nam povedo, da slovenščina (kot vsak drug jezik) ni samo ena in ista oblika sporočanja, ampak sestoji iz več zvrsti, s pomočjo katerih premošča generacije, identificira krajevne posebnosti, stopnjo izobrazbe, željo biti enak drugim, pa tudi drugačen od drugih, bolj krajeven, individualen. V enih napisih spoznamo znanega pesnika, v drugih opazimo slovstveni obrazec in v tretjih se poraja izvirno besedilo; eni so gostobesedni, drugi redkobesedni, tretji celo enobesedni (s samo osebnim imenom in nič več).

Besedila v neslovenskih jezikih pokazujejo to družbeno »zapletenost« (stičnost ali povezavo ter raznoličnost ali nasprotje) še veliko bolj. Opazimo jo ne samo med posameznimi skupinami jezikov (sosedni/nesosedni, nematerni), ampak tudi med posameznimi jeziki (besedili) samimi. Tako nam besedila v nematernih jezikih kažejo, da so to jeziki širšega sporazumevanja, »*lingue france*«, in da so v glavnem pisani, ne govorjeni. Na drugi strani pa vidimo, kako se latinščina razlikuje od cerkvene slovanščine in esperanta v tem, da statistično prevladuje in da je že bolj ali manj simbol pretekle in polpretekle dobe in duhovništva.

Besedila v »nesosednih« jezikih so za zdaj maloštevilna, vendar lahko postanejo bolj pogostna, ko oz. če se več ljudi vrne v Slovenijo oz. ima stik s Slovenijo. Pri »sosednih« jezikih vidimo, da sta italijanščina in madžarščina nekako omejeni na določeno zemljepisno področje in da se napisi nadaljujejo, posebno še zaradi obstoječih narodn(ostn)ih manjšin v Sloveniji, tudi po vojni. Na drugi strani pa opažamo precejšnje nasprotje med nemščino in srbohrvaščino: oba sta sicer širša sporazumevaina jezika, vendar s to razliko, da je srbohrvaščina zamenjala nemščino, kljub temu, da je veliko Slovencev v stiku z obema (v Sloveniji, Nemčiji). Vpliv srbohrvaščine s te vrste funkcijo narašča še prav posebno zaradi številnih srbohrvaško govorečih priseljencev v Sloveniji in zaradi nekako uradnega »vsiljevanja srbohrvaščine za vsejugoslovanski jezik«.²²

Dvojezična besedila niso važen del našega besedilnega inventarja. Imamo pa zato več psevdodvojezičnih, in seveda še veliko več primerov oz. problemov jezikov v stiku, posebno med slovenščino in srbohrvaščino. Koristno bi bilo raziskati medkulturni stik teh besedil, to se pravi, kulturno enakovredna besedila,

²¹ Gl. K. M. Campbell, n. d., str. 657.

²² Glej izjavo, ki jo je Slavistično društvo Slovenije sprejelo na svojem rednem občnem zboru 1. oktobra 1987 v Bohinjski Bistrici, v: Jezik in slovstvo 33, 3 (december 1987), str. 78.

tj. tista, ki so izražena dvo- ali celo trojezično (*Počivaj v miru / Ruhe in Frieden / Requiescat in pace*). V tem medkulturnem oz. dvo- ali trijezičnem sobesedilu bi bilo še posebno koristno raziskati rabo slovstvenih obrazcev.

J. Fernandez pravi, da so ti nagrobniki "at the center of the human condition"²³, to se pravi, nekako v središču človeškega stanja, situacije ali dogajanja. So simbol kočljive »usode« umrljivega človeka, smrtnika, kot pravi sledeče (dvojezično) kulturno ekvivalentno besedilo v MA (na dveh različnih nagrobnikih): *Dopolnjeno je / Dokonano je*, torej ob smrti življenje, trpljenje je končano. Ko že govorimo o simboliki oz. simboličnosti, dodajmo, da lahko jezik, tudi jezik nagrobnikov, sistematično prikažemo kot važen, celo mogočen, simbol kulture in religije²⁴, in da iz njega lahko vidimo, kako si posamezniki ali skupnosti iste (jezikovne) simbole razlagajo različno.²⁵

SUMMARY

Epitaphs are still an important part of a typical cemetery in Slovenia and they symbolize or exhibit several aspects of the civilization there, including language varieties. This variation is discussed in terms of form and function, especially their sociolinguistic aspects. The study is based on almost 5000 epitaphs from some 98 cemeteries in Slovenia collected mostly in 1983.

Texts in Slovenian exhibit a variety of linguistic forms ranging from literary and colloquial standard to (geographical) dialects and archaisms or the older 'ways of speaking.' Texts in non-Slovenian (natural) languages, on the other hand, are classified into three groups, namely, the contiguous languages (German, Italian, Hungarian, Serbo-Croatian), noncontiguous languages (Czech, Dutch, French, Russian) and the nonnative natural languages (Latin, Church Slavic, Esperanto).

These texts and languages show the complexity of a contemporary society and exhibit both connecting and differentiating features. For example, within Slovenian, a dialectal term separates someone from the standard but may also serve as a unifying feature locally; and the terms for 'wife/husband' and 'spouse' (*žena/mož, soproga/soprog*) may likewise 'connect' certain social groups, on the one hand, but may also differentiate, on the other hand, between the official and unofficial society in the public domain. Or, the contiguous languages like German and Serbo-Croatian may be viewed as languages of wider communication, but with quite different and contrasting historical and contemporary ramifications.

Bilingual texts are rare, but we do find in their place examples of linguistic interference and culturally patterned bilingualism (or even multilingualism), and literary formulas in a crosscultural and interlingual context.

Finally, a systematic presentation of the language of epitaphs could be made, since it is an important, even powerful, symbol of culture and religion and from it one can see how certain shared (linguistic) symbols may be interpreted differently by different individuals or groups.

²³ J. W. Fernandez, Afterword: At the center of human condition, v: *Semiotica* 46, 2-4 (1983), str. 323-330, gl. str. 323.

²⁴ Prim. F. W. Dillistone, *The Power of Symbols in Religion and Culture*, New York 1986.

²⁵ Prim. L. Fowler, *Shared Symbols, Contested Meanings: Gros Ventre Culture and History, 1778-1984*, Ithaca in London 1987.

RUKOPISNI UMETAK U VRAMČEVOJ POSTILLI (1586)

Obrađivan je rukopisni vstavak u izvodu Vramčeve Postille (1586), hranjenem danes u knjižnici frančiškanskoga samostana u Varaždinu. Rukopis obsega strani 193–200, nastal pa je u 17. stoljeću u Dokležovju u ravninskom Prekmurju.

A manuscript interpolation in the copy of A. Vramec's *Postilla* (1586) that is now kept in the Franciscan monastic library in Varaždin is analyzed. The manuscript (pp. 193–200 of the copy) originated at Dokležovje in Prekmurje.

I Povijesni aspekt korištenja hrvatskokajkavskog književnog jezika u Prekmurju. – Fran Kovačić s pravom konstatira navodeći kako je »povse naravno, da so vsaj kraji okrog Ljutomera in Ormoža hitreje dobili v roke /.../ Vramčevo v Varaždinu l. 1586 tiskano postilo nego pa knjige kranjskih reformatorjev« (Kovačić 1926, 110)¹. To isto vrijedi i za Donje Prekmurje počev od 16. pa sve do 18. stoljeća u kojem su pored Postille bile u upotrebi i druge hrvatskokajkavske knjige.

1.1 U to nas uvjerava i Vilko Novak, koji, da bi objasnio kako su hrvatskokajkavske tiskane i rukopisne knjige dospijevale u Prekmurje, piše: »/.../ južni del Prekmurja s štirimi katoliškimi župnijami² – ki so občasno bile v rokah luteranov – so pripadale od 1094 (torej od njene ustanovitve) zagrebški škofiji do 1777, ko je bila ustanovljena škofija v Sombotelu /.../. V času tik pred reformacijo pa je zopet zagrebška škofija upravljala vse prekmurske župnije (da li u Gornjem Prekmurju, A. J.?). Že iz tega dejstva mora biti vse jasno: prekmurski duhovniki so se vzgajali v Zagrebu, kajkavščina (pač tudi materinščina mnogih duhovnikov) je bila uradni občevalni jezik v cerkvah, med tistimi duhovniki, ki niso znali domačega narečja, in verniki. Zato so v kajkavščini od začetka peli cerkvene pesmi, brali evangelije in liste (še pred natisom znanih nam knjig v 17. stoljeću!) – in v tem jeziku so nastajali prvi zapisi cerkvenih (in nekaterih svetnih) pesmi, ki so jih s časom združili v obsežnejše rokopise, danes imenovane pesmarice« (Novak 1988, 17)³.

1.1.1 Svojedobno Štefan Barbarič pisao je o istoj tematici slijedeće: »/.../ Posebno, nemalo zapleteno vprašanje predstavljajo jezikovni prevzemi iz kajkavske hrvaščine. Ta jezikovni vpliv doslej ni bil proučen, niti u tolikšni meri ne, kot je to opravil za vzhodnoštajerske tekste in prvotiske Fran Ilešič.⁴ V okviru pričujoće študije ni možno veliko već ko upozoriti današnje in bodoće historične dialektologe na važno in zanimivo nalogo.

Kdaj in kako je mogel seći jezik. vpliv kajkavščine na levi breg Mure! Ne da bi hotel prehitovati z odgovorom, je prav, da nakažemo nekaj momentov, ki prihajajo v poštev: Dolnje Prekmurje je bilo dolga stouletja tesno povezano z zagrebško

¹ Usp. A. Fekonja 1890, 49–54; A. Jembrih 1981, 127–137.

² Bilo bi dobro znati koje su to župnije.

³ Usp. I. Zelko 1978, 103–119; J. Buturac – A. Ivandija 1973, 68–69.

⁴ Autor misli na Ilešičev rad objavljen 1905 u Radu JAZU, knj. 162. Usp. J. Rigler 1968, 661–681.

škofijo, sem so prihajali duhovniki, izšolani v tamkajšnjem bogoslovnem učilišču /.../. Drugič, ne more biti brez pomena, da je Gradec, kjer so natisnili lepo število kajkavskih knjig, zelo blizu prekmurskim mejam. Tu, v Gradcu, je bil tiskan Krajačević-Petretičev lekcionar (1651), ki so ga – kakor omenja France Kidrič – uporabljali tudi prekmurski katoličani.⁵ Tretjič, kajkavska protestantska književnost, ki je nastala v potujočih tiskarnah v Nedelišču na posestvu Jurja III. Zrinjskega oziroma Mandelčeva tiskarna v Varaždinu, se ni mogla tolikanj razviti, da bi lahko izžarevala trajnejši vpliv« (Barbarič 1966, 83).⁶

1.1.2 I Jakob Rigler zapisat će u raspravi o Jezikovnokulturni orijentaciji Štajercev v starejših obdobjih, korigirajući i dopunjujući Ilesiča, kako je »ozemlje med Muro in Dravo /.../ bilo poleg Prekmurja, ki je za dolgo obdobje imelo svoj posebni knjižni jezik, najbolj pripravljeno na odklone od tradicionalne srednje slovensčine, bodisi v smeri hrvaške kajkavščine ali pa samostojnega knjižnega jezika.« (Rigler 1968, 661)

1.1.3 Slično će i Jože Pogačnik istaći kako se je u Štajerskoj »posebej razvila pokrajinska zavest (u 18. st. A. J.), ki je kulturno prilično bolj težila k stikom s sosednjim kajkavskim območjem« (Pogačnik 1977, 98).

1.1.4 U svojoj raspravi Slovenački književni jezik i njegove varijante u 19. veku, Martina Orožen također će zabilježiti: »/.../ Koruski Slovenci su poznavali, iako očigledno nisu lako savladivali, kranjski književni jezik, prekomurski i porab-

⁵ U vezi sa spomenutim lekcionarem M. Orožen, raspravljajući o Kreljevu jeziku, piše: »/.../ Kreljev odnos do 'staroslovenskega' jezika glagoljašev je kontrastiven (?). A. J.). Ravnal je podobno, kot so v 18. stoletju ravnali prekmurski (protestantski in katoliški) pisci, npr. M. Kuzmič, ki je ob priredbi Svetih evangelijev tudi upošteval kajkavski lekcionar (P. Petretič, Sveti evangelij, Gradec 1651), vendar izločil vse pojave, ki jih prekmurščina ni poznala, oziroma na istih mestih uveljavil razvojno ustrezne slovenske prekmurske rezultate na vseh jezikovnih ravneh« (M. Orožen 1987, 25). Moglo bi se reči da je u takvu poslu evidentan postupak Andrije Rogana u rukopisnom umetku Vramčeva Postille. U vezi s kajkavskim lekcionarem (1651) valja pripomenuti da njegov autor nije Petar Petretić kako se to često neopravdano navodi, već Nikola Krajačević (1582–1653), poznat pod latinskim imenom Sartorius (usp. M. Vanino 1940, 3–8). Petar Petretić je samo izdavač, mecena Svetih Evangelijev čiji potpuni naslov glasi: Sveti / evangelij, koterimi svēta cirkva / Zagrebačka Slovenska, okolu / godišča, po Nedelje te Svet- / ke žive: / z jednem kratkem kate- / kizmušem, za nevetelne ljudi has- / novitem: Svetlōga i Visoku poštu-; vanoga Gospodina Gospodina / Petra Petretića, / Biškupa / Zagrebečkoga, Oblast- / jum, i stroškom, i Slovenskem slo- / vom na svetlo vun dani, i štampani / z dopuštenjem gornjih. / Vu Nemškom Gradce. / Na jezero šest stopedeset i pervo / leto. / Pri Ference Widman- / štadiuše štampane.

Neki povjesničari književnosti termin »slovenski«, koji se u tom lekcionaru javlja u svojim padežnim oblicima, neutemeljeno povezuju sa Trubarovim »reformatorskim i slovstvenim programom«. Iznenađuje i slijedeća konstatacija u knjizi Trubar in južni Slovani J. Rotara: »/.../. Dejstvo, da je knjižica Nikola Krajačevića Sartoriusa zagrebskega in varaždinskega duhovnika, izšla pod spoštljivim imenom zagrebskega škofa Petra Petretića, je vsekakor obrambnega pomena spričo nevarnosti, da bi na Svete Evangelijev legla protestantska senca.« J. Rotar 1988, 131–132. Nije jasno zašto bi prema Rotaru »na Svete Evangelijev legla protestantska senca«, kada je poznato da u kajkavskoj književnosti Krajačeviću Evangelijev slove kao prva tiskana i sačuvana knjiga isusovačke književne produkcije. Valja ispraviti netočni podatak, naime Rotar navodi Božidara Raiča kao autora članka o P. Petretiću objavljena u LMS 1887, 185–226. Autor je Anton Raič; više o A. Raiču v. Jembrih 1981, 226–234. O Krajačeviću lekcionaru v. još Jerko Fučak, 1975, 263–265; Rotraud Stumfohl, 1976 – 49.

⁶ Valja imati na umu da Pergošićev Tripartitum tiskan u Nedelišču 1574, Vramčeva Postilla u Varaždinu 1586, Pergošićev Prefationes. i Škrinjarićev De Agno paschali 1587, nisu nikako djela protestantske književnosti. Uostalom Barbarić je to na drugom mjestu istaknuo; v. Barbarić 1973, 20.

ski Slovenci, odvojeni od jednih i drugih, pa i verski podjeljeni na protestante i katolike, međutim znali su, kako sami kažu 'stari slovenski jezik' iz kajkavskih knjiga, znali su za 'kranjski jezik', a ipak nisu usvojili ni jedan ni drugi« (M. Orožen 1982, 66).

2 Rukopisni umetak u Vramčevoj Postilli. Kao što iz naslova ove rasprave proizlazi, u njoj će biti riječi o rukopisnom umetku koji je do danas ostao filološki ne zapažen, a nalazi se u Vramčevoj Postilli, primjerku što se danas čuva u knjižnici franjevaca u Varaždinu.

2.1 O tom primjerku Franjo Fancev zapisao je slijedeću informaciju. »/.../ Das Exemplar im Franziskanerkloster hat nur den ersten Teil (po nedelne dni): es fehlen ihm die Blätter 193 bis 200, welche durch eine mit der Hand geschriebene Einschaltung ersetzt sind. Aus eingeschriebenen Bemerkungen erfahren wir, dass es im XVII. Jhdt. im Besitze eines unbekanntes 'Magyaren' war (so lesen wir wenigstens auf S. 208b: Anno 1669 Édes leánjom Katiczának lett világra születése die Junij 16, S. 209a Anno 1674 Édes leánjomnak Ilonkának lett világra születése octobris die 30),⁷ im Jahre 1705 ist das Buch in den Besitz des Paulinerkloster von Remete (Liber con(ven)tus Remeticensis 1705)« (Fancev 1913, 468).

2.1.2 Navedeni podatek preuzeo sam i ja u monografiju o Vramcu (1981),⁸ jer 1975. nisam uspio dobiti u ruke taj primjerak koji sam tada tražio kod varaždinskih franjevaca. Međutim 1986. popisujući inkunabule u istoj knjižnici, fra. Vatroslav Frkin i prof. Šime Jurić, ponovo su evidentirali spomenuti primjerak Postille Tako sam ju tada i ja mogao pregledati. Konstatirao sam da je točna informacija o broju rukom pisanih listov. Dakle Postilla je upravo i radi toga bila prevezana, ukoliko je bila u svom prvotnom Manliusovom uvezu, jer kao što je rečeno, nedostatak listova (tiskanih) nadomješten je rukopisnim umetkom.

2.1.3 Na unutarnjoj prednjoj strani korica čitamo: »Ad usum multum Venerandi Patris...«, na prvom praznom listu iza korica: »Pro conventu Mariano Remeticzensi pp. Franciscanorum« i opet na trećem praznom listu »Liber Con(ven)tus Remeticensis«. Kao što je vidljivo, navedeni zapisi korigiraju Fancevljevu izjavu, naime da je knjiga bila vlasništvo pavlina u Remetama (kraj Zagreba). Knjiga je zapravo 1705. bila vlasništvo franjevačkog samostana u Remetincu kraj Novog Marofa odakle je kasnije nakon ukinuća samostana u Remetincu dospjela franjevcima u Varaždin (v. Frkin 1988).

2.1.4 Budući da je upravo spomenuti rukopisni umetak zanimljiv s aspekta povijesne dijalektologije i povijesti knjige uopće, pretpostavljamo da je od koristi ako o njemu i ovom prilikom nešto više kažemo tim više što je datiran s potpisom autora, mjestom, danom i godinom nastanka.

3 Sadržli li rukopisni umetak u Vramčevoj Postilli jezične karakteristike Donjeg Prekmurja? – Imajući u vidu što smo naprijed spomenuli, rukopisni umetak u Vramčevoj Postilli potvrđuje način distribucije i korištenje hrvatskokajkavskih knjiga u Prekmurju (v. V. Novak 1972, 95–103).

3.1 Potvrdu za tu tezu pruža nam zapis u rukopisnom umetku na str. 199 b, in

⁷ Prijevod tih dvaju zapisa na l. 208 v glasi: 16. lipnja 1669. rodila se na svijet moja draga kćerka Katica; 209v, 30. listopada 1674. rodila se na svijet moja draga kćerka Ilonka.

⁸ Usp. Jembrih 1981, 128.

Tretianadeszte Nedela

TRETIANADESZTE

NEDELA PO SZVE: TROISZTVE

Euang: szueti Lukach pñse io. dele.

Math: i, 2.

Matt. 21.
Marc iz.

VNO vreme, Reche Ies
 vs vuchenikom szuo
 im. Blasene ochi ke
 vñjde ona, kotera vi vidia
 te. Ar gouorim vam, da
 vnogi proroczi i kraali,
 hoteliszu videti, kotera vi
 vidite, i nezu videli, i szli
 sati, kotera vi szlifite, i nezu szlifali. I ouo
 nekiv zakone nauchen, ztausi zkusauaiuchi nie
 ga i gouorechi. Mester, sto chinechi da budem
 ladal ve kñuechni sñtek? A on reche kniemu.
 Vzakone kakoie napiszano? kako chtes? A
 on odgouoriusi, reche. Lubi goszpodina Boga
 tuoiega, zeuszega zercza tuoiega, i zeuze duse
 tuoie, i zeufze mochi tuoie, i zeuze pometi tuo
 ie, i blisniega tuoiega, kako szaam szebe. I reche
 niemu. Prauo ieszi odgouoril. To chini, i
 hoches siueti. A on hoteusi zebe prauichna vchi
 nithi, reche klesusu. A koterie moi blisni? Po
 gledausi gore Iesus, reche. Chlouck neki dole
 idese i zlerusalema v Ierikom, vpade i doide meg
 razboinike

Trethiana dessta Nedela Po Svetom Troištve
Evang: Sveti Lukaer piše io. deli.

Vno vreme, reče Jesus vruchenikom svojim. Blasene oči
 Matt: 13. Ke vidi ona, kotera vi vidite. Ar govorim vam da Vnogi
 Proroci i krali, hotelisu viditi, kotera vi vidite i ne.
 Qu viditi, i zlisati, kotera vi blisite i neso blisali.
 Matt: 13. I ovo neki vu zakone navchen, ztassi skusavajpchi
 Marc: 12. migga i govorechi. Mester sto chinechi da budemladal
 vekivechni litek? A on reče kniemu, vu zakone
 kakoie napisano? kako chtes? A on od govorivsi reče.
 Lubi Gospodina Boga tvoiega, Zevfrega Beroa
 tvoiega, i zevfe dusle tvoie, i zevfe mochi tvoie,
 i zevfe pameti tvoie, i blisniega tvoiega, kaka sam
 Rebo. I reče niemu. Pravo jefsi odgovorit. To chisi,
 i hochefi sivetiti. A on hotevsi sebe pravichna vchi
 miti, reček Jesusu. A koterie moi blisni? Pogledovsi
 gori Jesus, reče. Chlovik nekij doli idesi i Jeru
 Salema vserikom, vpadel i doide ongy razzpoinke,
 kateriga ische zlekase i ranamiga ramise i ottjdosel,
 ofitavsi

po sŕuetom Troiŕtue. 195

razboinike, kteriga iŕŕe zlekofe i ranamiga ranife, i otŕjdofe, oŕŕtauiufi niega zamertua. Dopotize teda, da pop neki dole ideŕe temiztim putem, i videufi niega, mimo ide. Takaiŕe nea Ri Leuita, buduch bliŕu meŕŕta onoga, i videufi niega, mimo preŕde. Samaritan neki putom onem iduch, pride kniemu i videuŕiga, milozeregiu genen be. I pribliŕaufize kniemu, obeŕa ali zaueza rane niegoue, vleiaufi olia i vŕŕna, i pozadiuŕiga na ŕŕuoie ŕiuiuche, i popelaga k oŕŕariaŕu ale kŕŕtanouniku, i zkerbie naniega noŕŕil ali derŕal. A drugi den izne dua deŕŕetaka pe neza, i daa Oŕŕariaŕu ali Goŕŕpodaru i reche. Zkerb ali pazku naniega noŕŕi, i kaigode veche potroŕŕŕŕŕ, ia gdaze vernem nazag ali natrag, vernuti hochem tebe. Koteri meg ouemi tremi vidize tebe blisni onomu, kŕŕe bŕŕl meg razboinike vpal ali doŕel. A on reche. On koteri vchini milozerd ali miloŕchu ŕnŕŕm. I reche niemu Ieŕuŕ. Poidi i thi takaiŕe vchini.

IEDNO pŕjtanie vekŕe ne, nego od vekiuenehoga ŕiŕthka, kakoze tam doiti i ladati more. Nato Goŕŕpodŕŕŕŕŕ v deŕneŕnem Euangeliume odgouaria, ki ieŕŕe modroŕŕŕŕŕ i rech Boŕŕia vekiuenehna, od kteroga otc cz nebezki zapoueda, daze poŕŕŕluŕa, i kiga ne

Ccc ij bude

oftarivšji mega za mervta. Dopotise teda, da Pop¹⁹⁵
 očki dote idete, tam i t'im putem, i vidivšji mega,
 mimo ide. Takaise neki Levita, buduek blizu mega
 onoga i videvšji mega, mimo prejde. Samaritan neki
 Putom onim idoch, pride kniemu i videssiga, milofier,
 gis genca be. I priblijavšji se kniemu, obra ali za.
 vera rane njegove, vleia vsi oba i vina, i posra
 divšja na svoje sirmiche i popelaga Ostariasu
 ali sita novmiku, i skerb na mega noprof ali derfal.
 A drugi den vun dooty v'reme dva sekretaka perora
 i da Ostariasu ali gospodaru i reche. Skerb ali
 parko na mega noprof, i kaj kodi veche potrosis, ja
 gladre' vernem nazai ali natrag, vernuti hochem
 tibi. Koteri megy ovom tremi vide se tebe blisno on-
 omu kijebil megy razpoinke vpal ali dofel. I on re
 che. On koteri vchiri miloferd ali miloscho snom. I
 reche' niemu Jesus Poidi i thi takaise vchiri.

Njedno pitanie velise ne, nego od vchivchivoga sika ka
 kofre tamu dote i ladati more. Nato gospodan vu denidz
 ny em Evangeliume od govania, ki jefto madroft i vech
 bosia vativchivno, od koterogv otca mekijeti zapovieda
 dafre' proflysa i kiga mobude'

Gen: 18 tako naj vruhi. Ako gladeu ie nepriatel tvoj, na hrani niega.
 Reg: 71 akoie seja na poi niega. Abraham za sodomite molí. David
 2. 4. Saula kráha nepriatela svojieho pláche, Stefan Sveti za
 Luc: 23. nepriatele (kakovie i Kristus v chinil) molíe. Tako i mi v Bakomu
 negledimo ferie on, dobro chinimo. Amen.

CHE TERTIANA DESZTA

NEDELA PO SZVEIOM TROSSZIVE' Evang:
 Sveti Lukach pise' i7 dele.

Vono vreme' gdare' Jesus isel vu Jerusalem, i idese
 zo chred Samarie i Galileoma. I gda bi isel v neki
 kastel, štretose' niega desret Gubaritz musik dal
 ko štorechi rdignose svoi glaz i rakose. O Jesus
 Luc: 14 Mester, smilivize nam, kotere' gda vidi reche. Poidite
 i pokasite' se Poprom. I vchinimo be gda isti, chis'ti
 rofrase. Jedenteda žmegy nih, gda vide, daie ochischen,
 verashe' zvelikim glazom di chechi Boga i pade na obrat
 pred' noge niegove, hvahu rdavajochi i on beshe Sama
 ritanus. Odgovorivsi teda Jesus reche, nelifru desret
 ochischeni? Da gdehio' desret? Ne na sero kibize' vernoi'
 i dal hvahu bogu nego on tuzina. I reche niemu: Vsta
 ni goxi i poidi ar vera tvoia zvelichan' tebe vchinila
 Scriptum per me Andream Rogan Anno 1676
 die 8bris Dekltrimi Zvoniga

marginie (dolje) ispod teksta koji glasi: »Scriptum per me Andream Rogan Anno 1676 die 9. d(ecem)bris, Deklesini« (v. faksimil).⁹

3.1.2 Budući da je grafija tog zapisa identična s grafijom čitava rukopisa od 193 a do 200 b, riječ je o autoru Andriji Roganu koji u današnjem Dokležovju u Donjem Prekmurju ispisuje spomenute godine 9. decembra one stranice Postille koje su joj tada nedostajale. Uspoređujući tiskani tekst na istim stranicama sa rukopisnim, Roganovim stranicama, proizlazi da je Rogan točno slijedio formalno sadržajnu stranu tiskanog teksta.¹⁰ To zapravo svjedoči da je Rogan kod sebe imao i drugi čitavi primjerak Postille, jer samo se tako može protumačiti podudarnost jednog i drugog teksta evanđelja i homilije (v. faksimil).

3.1.3 Kod pažljiva čitanja i uspoređivanja obaju tekstova na više mjesta primjećuje se Roganovo odstupanje i to ne samo na grafijskom već i fonetskom i morfološkom planu. Takva odstupanja valja promatrati kao individualni autorov jezični sustav kakav je bio u živom govoru Dokležovja i okolici, jasno ukoliko je Rogan porijeklom iz toga kraja. Jer ne smijemo zaboraviti da isto prezime još i danas postoji u Hrvatskoj.¹¹

3.1.4 Respektiramo li konstataciju da »Küzmič ni pisal le narečja, ampak je s svojim prevodom ustvaril knjižni jezik na ožji narečni podlagi panonske narečne baze, v njenem območju pa so se od 16. do 19. stol. razvijale tri knjižne jezikovne tradicije: prekmurska, hrvaška kajkavska in prleško-slovenjegoriška« (M. Orožen 1974, 116), onda svakako Roganov rukopisni umetak, u Vramčevoj Postilli, mogao bi se promatrati u kontekstu »hrvaško kajkavske knjižne jezikovne tradicije«. Ukoliko je Rogan bio rodom iz Prekmurja (Donjeg), što bi moglo biti vjerojatno, onda se, na osnovi njegovih jezičnih karakteristika koje se razlikuju od jezika Vramčeve Postille, još jednom samo potvrđuje misao M. Orožneve, naime da »so prekmurščino od kajkavščine v knjižnih tekstih nekateri glasoslovni in morfološki pojavi dovolj razločno ločevali in da so prekmurški pisatelji izrazito kajkavske vplive oziroma jezikovne pojave zavestno odklanjali« (M. Orožen 1974, 116). Rogan bi tu bio na samom početku takva jezičnog pothvata.

3.1.5 Na osnovi jezičnih elemenata, koji se razlikuju od Vramčeva jezika u Postilli, moglo bi se reći da rukopisni umetak Andrije Rogana predstavlja u neku ruku rani književnojezični spomenik u kojem se prepoznaje živi govor njegove sredine – Dokležovja – Prekmurja. Međutim nije se čuditi što ipak on »zavestno« ne otklanja aorist i imperfekt koji je u Postilli prisutan. Rogan je bio svijestan da bi takvim otklonom narušio jezični kontinuum i konzistentnost Postille koja je trebala i dalje sa rukopisnim umetkom služiti onim (svećenicima), koji se, kako kaže Vramec, »zbog oskudice svetih knjiga napušteni muče u provinciji na više mjesta pri

⁹ U kanonskim vizitacijama bekušinskog Arhidakonata za god. 1660, br. 70/Ia, str. 55 u vezi sa današnjim Dokležovjem čitamo: »(…) Capella sancti Ioanis Baptista' in Deklesin qua' est Filialis B. V. M. Asu(m)pta' in Turnischa. Apostrof iznad a' označuje e, jer prema latinskom pravilno je Babtistae, quae. Vizitacije bekušinskog Arhidakonata nalaze se u Kaptolskom arhivu u Zagrebu. Kod I. Zekla 1982, 32 zabilježeni su slijedeći oblici toponima današnjega Dokležovja: *Dakles*, *Doclesy* (1322), *Daklesy* (1322), *Daklesi* (1379), *Duclisy* (1381), *(D)uklosy* (1411), *Doklesy* (1428), *Doklysyn* (1481).

¹⁰ Rogan većim slovima piše tekst evanđelja, a manjim tekst homilije, kao što je to u tiskanom tekstu Postille.

¹¹ Usp. Leksik prezimena SRH. Zagreb, 1976.

suzbijanju lukavog starog neprijatelja (protestantizma, A. J.) i njegovih sljedbenika, da duhove vjernika učvrste u pravoj vjeri« (A. Jembrih 1981, 77). To bi zapravo moglo značiti da je korištenje Vramčeve Postille bilo itekako relevantno upravo u Donjem Prekmurju koje je pripadalo zagrebačkoj biskupiji, a u kojoj kao što je poznato, nije bilo dozvoljeno protestantsko djelovanje. Pa već i s tog aspekta, Vramčeva Postilla nije bila protestantska knjiga već protuprotestantska.¹²

4 Fonetske karakteristike rukopisna umetka A. Rogana. – Iako ćemo kod primjera pobliže uočiti razlike na fonetskoj razini, ovdje valja uočiti neke podudarnosti sa primjerima kod V. Oblaka, P. Danjka, M. Küzmiča.

4.1 V. Oblak navodi da se u prekmurskom refleksi jata iskazuje kao diftong (*ej*: *sléjp, dejte* (V. Oblak 1896, 46, toč. 5, 6), odnosno u dugim slogovima, u »južnoj prekmurštini« se jat reflektira kao *ej*, a kao *i* u kratkim slogovima (Oblak 1896, 47). Slijedeći bi primjer mogao ići u prilog Roganovu porijeklu, naime on će na mjestu u riječi (ne uvijek) pokušati fiksirati otvoreni *a* koji je više velarni po izgovoru *ā*, ili kako bi Oblak rekao »vrlo otvoreno *a*, koje se već *o* približuje« (Oblak 1896, 48, toč. 8). To bi možda mogao potvrditi slijedeći primjer. Kod Vramca ovako glasi rečenica: »I blaženi oni kerščeniki, ki svoje kotrige u *vude* i *vs*a svoja na *službu* i *diku* Božju obračaju«. Kod Rogana: »I blaženi oni kreščeniki, ki svoje kotrige i *vodi* i *sa* svoja na *službo* i *dika* božju obračaju« (194 a, 54–55). U riječi *dika* radi se o otvorenom *a* /*ā*/. Što se tiče spomenutog diftonga *ei*, Rogan ga također rabi na nekoliko mjesta, na primjer, u Vramca je zabilježeno *niemi*, Rogan *neimi*, Vr. *niemoga*, R. *neimoga*, Vr. *presvieti*, R. *presveiti* itd.

4.1.2 S obzirom na nazalno *o* koji se u Vramca većinom reflektira kao *u*, kod Rogana je više puta o. Rigler je zapisao da »znak literarne kajkavščine (oz. štokavščine) je u iz nazalnega *o*« (Rigler 1968, 665). Za Dajnka M. O r o ž e n u vezi s *o* piše: »(./.../) Tako imenovane glagole na *-nem* (*vstanem, padnem, doteknem*)

¹² Još uvijek ima pretpostavki o Vramčevoj ovisnosti o Konzul-Dalmatinovoj Postilli (1568) koja je bila namijenjena gradišćanskim Hrvatima oko Željeznog u tadašnjoj zapadnoj Ugarskoj; v. J. Rotar 1988. Najnovije otkriće V. Frkina i Š. Jurića Vramčeva potpisa na naslovnoj strani latinske Witzelove Postille (Paaris, 1565), govori da se je Vramec ipak pri sastavljanju svoje Postille (1586) mogao koristiti upravo tom Postillom. U Brockhaus Enzklopädie, Bd. 20, Wiesbaden, 1974, 428 čitamo o Witzelu: Witzel, Georg, Theologe (*Vacha (Rhön) 1501 – †Mainz 16. 2. 1573), bekannte sich nach seiner Priesterweihe (1520) zu Luther, kehrte aber nach Kirchenväter-Studien wieder zur kath. Kirche zurück und predigte seit 1533 in Eisleben. Seit 1553 lehrte Witzel an der Universität Mainz. Ferdinand I. ernannte ihn zum Kaiserl. Rat, in dessen Auftrag er Gutachten zur Kirchenreform ausarbeitete. Unter seinen mehr als 150 Werken sind die Arbeiten über die Kirchenväter und die Exegese von besonderer Bedeutung.« Pored Witzelove Postille trebat će proučiti još pokoje njegovo djelo da bismo otkrili eventualno Vramčevo naslanjanje na tog njemačkog teologa 16. stoljeća, koji je po svojim nazorima sigurno najbliži Antunu Vramcu. Primjerak Witzelove Postille s Vramčevim potpisom nalazi se franjevačkoj knjižnici u Varaždinu, sign. R IV m8^o-54. U toj Postilli na pet mjesta Vramec je ostavio svoje zapise: str. 191a, 219b, 258a, 519a. Možda je najzanimljivija rečenica koju Vramec dodaje slijedećem tekstu: »./.../ Clerus habet suas canones: sed quoniam eos non observat, in testimonium saltem contra se servat. Non est prophanus et papistici commenti titulus decretalium, hoc versiculo comprahensus:« Vramec dodaje: »Nemo militans Deo implicat se negotijs secularibus« (519a). U vezi s Witzelovim djelima v. Gregor Richter, Die Schriften Georg Witzels. Bibliographisch bearbeitet, Fulda 1913; v. također Rudolf Padberg, Georg Witzel der Ältere, ein Pastoraltheologe des 16. Jahrhunderts, Theologische Quartalschrift, Bd. 35, 155, 385–409; Ludvig Pralle, Die volksliturgischen Bestrebungen des Georg Witzel (1501–1573). Jahrbuch für das Bistum Mainz, Bd. 3, 1948, 224–242.

spregata Dajnko, tako tudi Šerf, po vzorcu *-nuti, -nul, -nen* (*obernuti, obernul, obernen*). Preseneča nas samoglasnik *u* kot refleks prvotnega nosnika φ , saj gre za prvotno pripono *-no-*, ki je pri prekmurskih pisateljih in delno pri Kremplu ohranjena (*obernoti*). Gre za kajkavski vpliv?« (M. Orožen, 1974, 143; M. Orožen 1973, 127–137). Iako se kod Rogana vidi stanovito kolebanje između *u* i *o* ($< \varphi$), ipak je Vramčev *u* ($< \varphi$) više puta zamijenio sa svojim *o*. Je li to prekmurska karakteristika? (v. Oblak 1996, 53, »konjugacija«).

4.1.3 Za pojašnjenje fonetskih karakteristika rukopisna umetka, valja usporediti Jezik 'Novoga zakona' in 'sveti evangyeliomov' Štefana in Mikloša Küzmiča. Prvi je auto protestantskih, drugi, katoličkih knjiga. Anton Vratuša navodi: »da je Mikloš zapisal po živem govoru *ditèta, zemlou, vidil* (l...l). Mikloš ima res *cslovník* (l...l). Enako ima tudi Štefan *cslovník*« (Vratuša 1974, 67). Rogan na više mjesta umjesto Vramčeva *človek*, piše *človik*, Vramčev *videti*, piše sa *viditi* itd. Interesantno je spomenuti da »Prekmurec zna opredeliti Prekmurca predvsem po melodiji in po tempu govora (spodnji, ravninski je bolj zategel, gornji, hribovski pa sekajoč; v ravninski prekmurščini sta diftongična elementa v diftongih *ui, ou* uravnotežena, zgoraj pa je vsa teža naglasa in intenzitete na prvem elementu). Vendar: vse to so kriteriji, ki jih daje živa govornica, ne pa tudi grafika NZ in SE« (Vratuša 1974, 70–71). To isto mogli bismo reći i za tekst rukopisna umetka u Vramčevoj Postilli.

4.1.4 Ako je karakteristika Prekmurca u Donjem Prekmurju, s obzirom na tempo i melodiju govora ta, što on bolj zateže, kako primjećuje A. Vratuša, onda bismo takvo zatezanje u pojedinim riječima mogli uočiti i kod Rogana koji takvo zatezanje i grafijski nastoji fiksirati, napose kod *e*. Naime, fonem */e/* u pojedinim riječima obilježen je znakom koji liči više na znak zareza (v. faksimil). Ponekad je taj znak spojen sa *e* kao da iz njega proizlazi, a ponekad je odvojen. Prema tome moglo bi se reći da Rogan neke riječi i prozodijski nastoji obilježiti, po svemu sudeći one koje imaju dužinu na vokalu *e*. Poznavatelj prekomurskih govora mogao bi to potvrditi.

5 Grafija Vramčeve Postille u odnosu na rukopisni umetak. – Iako je Rogan bio vrlo dobro upoznat s Vramčecom grafijom Postille, ipak se postavlja pitanje, kako to da je tekst iz Postille prepisivao drugom grafijom, odnosno konsonante (palatale) bilježio je s vi *e* grafema nego li je to kod Vramca? Odgovor valja tražiti u pravopisnoj tradiciji koja je tada 1676. bila uobičajena tj. kakav se pravopis tada upotrebljavao u mađarskoj kancelariji. Stoga možemo reći da je i Roganova grafija odraz vremenske prilagodbe kakvu je pokušao provesti i na jezičnom planu ali ne dosljedno.

5.1 Ovdje ćemo prikazati usporedno grafiju Postille i rukopisnog umetka (V = Vramec, R = Rogan) : V.c = cz, R = cz, c¹³; V.č = ch, R = ch, c, cz, c₃; V. d = gh, g, gi, R = g, gi, gy ($< *d'$); V. i = i, ij, y, R = ij, i, ÿ; V. j = i, j, g, R = I, j; V. k = k, ε¹⁴, R = k, c¹⁵; V. lj = li, l, R = li, l; V. nj = ni, R = ni, ny; V. r = er, R = er;

¹³ Možda se radi samo o grafijskoj maniri autora, ili pak o njegovom označavanju otvorenoga vokala *e* (*ae*)?

¹⁴ Tim grafemima Vramec (ili Manlius) služi se svega jedan puta, pa je prema tome riječ o hapaksu.

¹⁵ Isto kod 14.

V. s = z, f, z, sz, f, R = s, z, sz, f, z, f, s, s, z, s, z, s; V. š = s, f, f, f, R = s, z, f, s, f;
 V. t = t, th, R = t, th; V. u = u, v, R = u; V. z = z, R = z; V. ž = s, f, f, z, f, h, R = f, s.

5.1.2 Vramec i Rogan, doduše ne često, služe se udvajanjem konsonanata: V. *Gofzponna, praudenni, uffaze, R. zinn, uffaze*.

5.1.3 Vramec bilježi dugo i sa ij, Rogan y: V. *prijde, bijl, kijp, pogubij, R. moy, chinj, pogubj, byl*. Dok Vramcu grafem u služi za fonem v i u, dotle Rogan razlikuje, tako da uvijek piše v tamo gdje Vramec za nj ima u itd.

6 Jezične razlike u rukopisnom umetku u odnosu na predložak Postille. – Na osnovi nekoliko primjera možemo pratiti jezična i pravopisna odstupanja koja je Rogan proveo kod prijepisa. S obzirom na interpunkciju, uočljivo je odstupanje u postavljanju zareza:

V: A drugi den izne dua defzetaka peneza i daa Oštariaſu... (str. 195a v redak 12); R: A drugi den *vun idocßj* vſzeme dva Defzetaka peneza i da Oštariaſu... (195a/10)

V: Koteri meg ouemi tremi vidize tebe blisni onomu, kije *bijl meg razboinike* vpal ali doſel? (195a/16); R: Koteri megy ovim tremi vidfze za tebe blisni onomu *kjebil megy razpoinike* vpal ali doſel? (195a/14)

6.1 Što se tiče padežnih morfema kod Rogana u odnosu na Vramčev tekst, uglavnom se podudaraju. Razlike koje su prisutne u rukopisnom umetku vidljive su u Lsg. i Lpl. na primjer V. na *nebeſzeh*, R. na *nebeſah*; V. na *zuiete*, R. *szveti*; V. v *dareh*, R. v. *darih*; V. po *potu*, R. po *putu*, odnosno *puto*; V. v *vufteh*, R. v. *vuzti*.

6.1.2 Da je Rogan zaista koristio kod pisanja umetka 193–200, svjedoči i dijalekatska sinonimija koja se podudara sa Vramčevim tiskanim tekstom, izuzev fonetske razlike. V... greh *zmegh ludi* beſati i *habatize* (193a, 4); R... greh *zmegy liudi* besati i *habiti se* (193a, 3); V. Kolikratzem kludem doſel iſnimi baratuual ali *touarufil*... (193a, 7); R. Kolikratzem kludem *doisel* i ſnimi baratuval ali *tvarosil*... (193a, 7); V. zkerb ali *pazku* naniega noſzi (195a, 14); R. zkerb ali *pasko* na niega noſzi (195a 11); V. On koteri vchini milozerd ali *miloſchu* (195a, 18); R. On koteri vchini miloſzerd ali *miloscho* (195a, 16); V. Da nad temfze *veselete* i raduite (195b, 13); R. Natem ſze *veſzelite* i raduite (195b, 12) itd.

7 Ovdje po prvi put prikazan rukopisni umetak u Vrančevoj Postilli, doduše ne u svim detaljima, smatramo da dovoljno ocrta sliku jezična prilagodavanja i to hrvatskokajkavskog književnog jezika iz 16. stoljeća pri čemu je Andrija Rogan u tom poslu na prvom mjestu u 17. stoljeću u Donjem Prekmurju. Preostaje da se još pobliže odredi u kojoj mjeri Roganove jezične karakteristike odgovaraju terenu na kojem je živio, odnosno pisao (prepisivao) tekst onih stranica kojih nije bilo u Vramčevoj Postilli – u Dokležovju (Dekležini) u Donjem Prekmurju.

7.1 Usporedimo li Roganov rukopisni umetak u Vramčevoj Postilli sa glosama pečujskog primjerka iste Postille, uočavamo suprotni smjer glasovne prilagodbe pojedinih riječi¹⁶. Glosator je naime, u pečujskom primjerku Vramčeve Postille, eliminirao (mjestimice) periferne kajkavske crte (koje su u genetskoj vezi sa prekmurskim i štajerskim govorima) zamjenjujući kod Vramca refleks nazalnog

¹⁶ Usp. Jembrih 1981, 209–225.

o > o sa u, a Rogan pak Vramčev u zamjenjuje sa o (mjestimice). Prema tome, Jakob Rigler bio je u pravu kada je zapisao da je »znak literarne kajkavščine (oz. štokavštine) u iz nazalnog o« (Rigler 1968, 665).

7.1.1 Stoga je sasvim korektno kada se ističe da je hrvatski kajkavski književni jezik u svoj sustav preuzeo i štokavske i čakavske jezične karakteristike, jer to je bila svakodnevna pragmatika u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske u 16. stoljeću uvjetovana pribjeglicama (bežjakima) sa južnih štokavskih, šćakavskih i čakavskih krajeva¹⁷. Roganov rukopisni umetak o tome svjedoči i poslije devedeset godina objavljivanja Vramčeve Postile.

Literatura

- Barbarič, Š. 1966: Oris književnega razvoja severovzhodne Slovenije do sredine 19. stoletja, Panonski zbornik, gl. urednik Franc Zadavec, Murska Sobota.
- 1973: Stara prekmurska književnost ob vzhodnoštajerski in kajkavski Hrvatski, Študije o jeziku in slovstvu, Murska Sobota.
- Buturac, J. – Ivandija, A. 1973: Povijest katoličke crkve među Hrvatima, Zagreb.
- Fekonja, A. 1890: Ant. Vramca Predechtva in Postila, Ljubljanski zvon X, Ljubljana.
- Frkin, V. 1988: Knjižno blago 15. in 16. stoljeća u varaždinskom franjevačkom samostanu, Radovi Zavoda za znanstveni rad JAZU, knj. 2, Varaždin.
- Fučak, J. 1975: Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara, Zagreb.
- Ilešič, Fran 1905: Hrvatski utjecaji u starim istočno-štajerskim tekstovima, Rad JAZU, knj. 162, Zagreb.
- Jembrih, A. 1981: Život i djelo Antuna Vramca, Čakovec.
- Kanonske vizitacije 1660: Arhidakonat Bekšin, br. 70/1a, Kaptolski arhiv, Zagreb.
- Kovačič, F. 1962: Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana.
- Novak, V. 1988: Prekmurska martjanska pesmarica I, Kaj III–V, Zagreb.
- 1972: Kajkavske prvine v prekmurski knjigi 18. stoletja, Slavistična revija 20, Ljubljana.
- Oblak, V. 1896: Nešto o međumurskom narečju, Zbornik za narodni život i običaje JAZU, knj. 1, Zagreb.
- Orožen, M. 1974: O vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku, Zbornik Štefana Küzmiča, Murska Sobota.
- 1974: Dajanko – slovníčar i dialektolog, Študije o jeziku in slovstvu, Murska Sobota.
- 1973: Jezikovno knjižno izročilo prekmurskih in štajerskih pisateljev, ČZN 9, Maribor.
- 1982: Slovenački književni jezik i njegove varijante u 19. veku, Naučni sastanak u Vukove dane, knj. 8, Beograd.
- 1987: Kreljev jezikovni koncept, XXIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, zbornik predavanj, Ljubljana.
- Pogačnik, J. 1977: Jernej Kopitar, Ljubljana.
- Rigler, J. 1968: Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih, Svet med Muro in Dravo, ured. Viktor Vrtnjak, Maribor.
- 1974: Smeri glasovnega razvoja v panonskih govorih, Študije o jeziku in slovstvu, Murska Sobota.
- 1963: Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, Slavistična revija, l. XIV, Ljubljana.
- Rotar, J. 1988: Trubar in južni Slovani, Ljubljana.
- Stumfohl, R. 1976: Kroatische Jesuiten an der Grazer Universität 1585–1773, disertacije u rukopisu, Graz Universitätsbibliothek in Graz, Sign. II 367369.
- Vramec, A. 1586: Postilla na vse leto po nedelne dni ..., Varaždin.
- Vratuša, A. 1974: Jezik »Nouvoga zákona« in »Sveti evageliomov«, Zbornik Štefana Küzmiča, Murska Sobota.

¹⁷ Tu činjenicu današnja dijalektologija još uvijek premalo uzima u obzir. Riječ je dakle o sekundarnom naseljavanju sjeverozapadnog dijela Hrvatske u 16. stoljeću.

Zelko, I. 1978: Zgodovinski pregled cerkvene uprave v Prekmurju, Zbornik ob 750-letnici Mariborske škofije, ured. Anton Ožinger, Maribor.

--- 1982: Historična topografija Slovenije I, Prekmurje do leta 1500, Murska Sobota.

SUMMARY

The copy of Antun Vramec's *Postilla* (1586) in the library of the Franciscan monastery in Varaždin is particularly interesting from the point of view of historical dialectology and bibliology in general. Pages 193 through 200 of the copy are handwritten, obviously the original printed pages were missing. A linguistic analysis of this handwritten corpus, and the datal formula on the bottom margin of p. 199b, point to Dokležovje (Deklesini) in Prekmurje as the place where the manuscript originated. For now, this is the earliest document of linguistic adaptation of a Croatian Kajkavian text for the use in the Ravensko/Dolinsko area of Prekmurje.

LANGUAGE PLANNING AND SOCIAL THEORY

Novoklasični in zgodovinskostrukturalni pristop k raziskovanju jezikovnega načrtovanja se protistavita glede na enoto analize, vlogo zgodovinske analize, namen vrednotenja in implicitno ideologijo.

The neoclassical and the historical-structural approach to language planning research are contrasted with reference to the unit of analysis, the purpose of evaluation, and implicit ideology.

Research in the field of language planning seeks to describe and explain deliberate efforts to change language structure and language use. Its emphasis is on planned change, as distinct from unplanned or "natural" language change. Research in this area has focused upon such issues as language standardization; language acquisition and loss; development of writing systems, normative grammars, and dictionaries; linguistic modernization, including development of scientific and technological terminology; and efforts to use vernaculars in education and government. Among the major questions in language planning are: Under what conditions will specific changes in language structure be accepted by a speech community? When will vernacular languages be considered acceptable as official languages of government and education? What kinds of policies will effectively regulate language use within bilingual and multilingual speech communities? How might languages be codified or standardized?

Since the field of language planning began to take shape in the 1960s, the amount of published material has grown so rapidly that there are now journals (e. g., *Language Problems and Language Planning* published at the University of Texas), an introductory textbook (Eastman, 1983), theoretical essays (e. g., Rubin and Jernudd, 1971), and hundreds of case studies (see Lencek 1971; Fishman 1974). Among the most important international conferences on language planning was the Ljubljana Seminar on the Multinational Society, convened by the United Nations Secretariat, June 8-21, 1965 (for the collected papers, see Mackey and Verdoodt 1975).

Despite the large and growing literature on language planning, attempts to synthesize the field into a comprehensive theoretical framework have proved to be inadequate. The most important difficulties in this effort are the lack of comparable methodologies of empirical studies, the trivial nature of many generalizations, the irrelevance of much of research to actual language planning processes, and the isolation of language research from related issues of social planning.

A central aspect of these limitations is the coexistence of two competing analytical approaches. Research within the neoclassical framework presumes that the rational calculus of individuals is the proper focus of language planning research. In this view, the formulation of language plans and policies involves rational analysis of the costs and benefits of alternatives; the implementation of plans and policies consists of distributing these costs and benefits in a manner designed to achieve formulated goals; and the evaluation of plans and policies

consists of quantitative measures of the "fit" between stated goals and achieved ends. The neoclassical approach contrasts with the historical-structural approach developed primarily for application to language problems in developing nations (cf Wood 1982). The historical-structural approach examines the history of the social system within which planning takes place, with primary emphasis upon structural considerations (e. g., class). The historical-structural approach searches for the origin of constraints on planning; the sources of the costs and benefits of alternatives; the relationship between language planning and other areas of social planning; and the social, political, and economic factors that constrain or impel changes in language structure and use.

The differences between research within the neoclassical approach and research within the historical-structural approach involve the unit of analysis each employs, the role of historical analysis, and the purpose of evaluation in the planning process. These differences are reviewed and critiqued in part one of this article.

These conceptual issues reflect more fundamental differences between the two frameworks. These more fundamental differences involve the underlying ideological orientation of the proponents of the two approaches and their different views of the relative importance of individual choice and collective behavior in social science research. The impact of these differences on the development of language planning theory is examined in the second part of this article.

Part I – Competing Analytical Approaches

The Neoclassical Model of Language Planning

In the neoclassical model of language planning, the language planning process is conceptualized as the formulation and implementation of plans according to a rational analysis of the costs and benefits of alternatives (Jernudd and Das Gupta 1971; Thorburn 1971). One particularly important set of costs includes difficulties encountered in implementation. It is assumed that successful implementation requires accurate and comprehensive analysis of potential difficulties as part of the formulation of plans and policies. Political organization and economic structures are viewed as the setting within which plans are formulated and as possible sources of difficulties for plan implementation. It is presumed that plans and policies reflecting the needs and goals of the sociopolitical system will be more easily implemented than those that run counter to those needs and goals. Thus it is widely claimed that plans and policies should conform to the general drift of social forces if they are to be successful. It is presumed further that language is a resource like any other resource, that language thus has quantifiable economic value, and that its economic value is a central component in the rational assessment of costs and benefits of alternative plans (Fishman, Das Gupta, Jernudd, and Rubin 1971).

The neoclassical framework presupposes that planners seek to formulate and implement plans that will provide the greatest return (i. e., maximum net benefits after costs). The framework also presupposes that plans and policies are the cumulative result of individual decisions about the costs entailed and the benefits to

be gained from alternatives. In its broadest form, this framework is an example of the neoclassical micro-economic theory of consumer choice (Shaw 1975). The model has been extended to include variables such as the costs and benefits to specific agents responsible for planning (Jernudd 1971), the processes by which costs and benefits are distributed within the political system (Pool 1972), the role of evaluation in planning (Rubin 1971; Jernudd 1983), and the impact of ethnicity, nationality, and religion (Das Gupta 1970). The model has been further extended by applying it to nation building (Barnes 1977), economic development (Hocevar 1982), and international relations (Alisjahbana 1974).

The Historical-Structural Model of Language Planning

Both corpus planning (i. e., changes in language structure) and status planning (i. e., changes in the social or political role of languages) are carried out within the context of broader economic and social planning. This means that the benefits of plans often accrue with reference to economic and sociopolitical aims. For instance, the status planning decision in the United States to expand the functional range of Spanish to include the exercise of voting is analyzed within the neoclassical framework as a cost expended in order to achieve the benefits of increased political participation of the Spanish-speaking community and its greater commitment to the English-dominant political system. In contrast, within the historical-structural approach, research seeks to discover the mechanisms that perpetuate existing class structure and exploitation, as well as the contradictory tendencies that lead to structural transformation (Bach and Schraml 1982). Though this approach permits a wide range of viewpoints, the primary insights have been derived from Marxist analysis.

Within the historical-structural approach, the language planning process is viewed as one arena within which the interests of dominant groups are maintained and the seeds of transformation are developed. Thus the major goal of language planning research is to examine the historical basis for planning processes and to make explicit the mechanisms by which language planning decisions serve or undermine particular class interests. Language planning institutions are viewed as being inseparable from the political economy, and no different from other class-based structures.

In contrast to the neoclassical model, the historical-structural model assumes that the primary goal of research and analysis is to discover the historical and structural pressures that lead to particular policies and plans. Structural factors influence language planning decision through their impact on the composition of planning bodies and on the economic interests which are expressed by the sociopolitical goals to which those bodies are committed. Thus language planning is considered a macro-social rather than a micro-social process (Tollefson 1981b). Moreover, language planning is conceptualized as a historical process inseparable from structural considerations, particularly the class-based political system. The unit of analysis is thus the historical process as opposed to the neoclassical approach, which examines individual decisions.

Explanations for planning decisions may refer to a wide range of historical and

structural factors. These include: the nation's role in the international division of labor, the stage of the nation's economic development, the political organization of decision-making, and the role of language in broader social policy (Tollefson 1986).

Critique of the Neoclassical Model

The neoclassical model of language planning dominates research in the field. This approach has conceptualized language planning as similar to other forms of planning and has demonstrated that, like other resources, language can be planned (Rubin and Jernudd 1971). This achievement has resulted, however, in the separation of language planning from historical and structural processes that might explain the causes and consequences of particular policies. The issue is not the assumption that planners behave rationally or that the attempt to maximize benefits is an essential characteristic of the planning process. The problems with the neoclassical approach involve (1) the nonhistorical nature of the approach and the resulting lack of attention to structural constraints on decision-making; and (2) limitations in the model's ability to provide a theoretically sound evaluation of plans and policies.

The assumption that planners formulate plans and policies in response to their rational analysis of the language situation constitutes a separation of the planning process from history. This "freezing" of history precludes analysis of the historical causes for adoption of the planning approach or for specific decisions. Moreover, the assumption that planners base their decisions upon rational cost-benefit analysis ignores the issue of why particular groups may benefit more than others from a particular policy. Critics of the neoclassical approach point out that costs and benefits are not distributed equally throughout a population and that costs and benefits are determined by existing political and economic structures, of which language planning bodies are only a small part.

The neoclassical definition of successful planning is attainment of formulated goals (Rubin 1971). This definition limits evaluation to a comparison of formulated goals and implemented plans, and precludes evaluation that is "external" to the planning process (Tollefson 1981a). This limited view of evaluation has profound political implications. If planning bodies reflect the interests of dominant groups (and this is one of the main claims of the historical-structural approach), then the neoclassical approach provides the theoretical basis for preserving those interests. That is, the neoclassical model provides no basis for a social scientific critique of the effects of plans and policies on language rights, language use, or the distribution of wealth and power. That the neoclassical model is nonhistorical and amoral in its evaluation of plans and policies can be seen in the Germann policy of restricting use of Slavic languages in certain areas of Southern Austria during the Second World War. Within the neoclassical approach, that policy is considered to be "successful" if it is effectively implemented, even by means of violence and other forms of coercion.

The failure of the neoclassical model to accommodate coercion reflects its assumption that language choice is predictable but "free." That is, within the

neoclassical model, a population affected by policies analyzes costs and benefits and then makes a free choice on that basis. When the model is applied to language learning, it compares the costs of learning (e. g., time, money) and the benefits (e. g., better jobs, educational opportunities), and assumes that learning will take place when the benefits significantly outweigh the costs. This analysis fails to recognize that there may be no real alternative. To attribute the use of German by Slavic people in Southern Austria in the 1940s to their cost-benefit analysis utterly fails to capture the historical context for this important language shift. Within the neoclassical approach, there is no theoretical difference between the acquisition of German among Slavs in Austria during the 1940s and the acquisition of French by a highly motivated group of American high school students on vacation in Paris.

Critique of the Historical-Structural Model

Although the neoclassical model explains planning decisions with reference to cost-benefit analysis, others argue that planning decisions are in fact manifestations of the historical and structural factors that determine the alternatives available as well as their relative costs and benefits. The historical-structural model assumes that planning is rational, but emphasizes instead the macrostructural forces affecting planning. Individual actions are explained by locating individuals within the larger political-economic system, primarily with reference to class, the central unit of analysis, but also with reference to religion, ethnicity, and other such variables. Within the historical-structural model, the costs and benefits of learning a language (or not learning one) are the result of historical and structural variables which the neoclassical model holds constant, and thus ignores.

The primary difficulty with the historical-structural approach is that there is no necessary connection between structural categories (e. g., class) and the actions of specific planners or groups. Individuals may hold varying positions and make varying decisions that cannot be directly explained in historical-structural terms. Related problems are the resiliency of policies that may persist long after planners have concluded that they are not in their best interests, and the capacity of politico-administrative systems to alter or subvert plans as they are implemented (Tollefson 1981b). In such cases, the model's emphasis on historical and structural factors makes it difficult to explain individual decision-making. At times, the approach seems to view individuals strictly as victims or beneficiaries of historical and structural factors. Abu-Lughod (1975:201) summarizes this view as follows: "Human beings, like iron filings [are] impelled by forces beyond their conscious control and, like atoms stripped of their cultural and temporal diversity, [are] denied creative capacity to innovate and shape the worlds from which and into which they are moved."

In contrast to the severe restriction on evaluation implicit in the neoclassical approach, the historical-structural approach presumes that plans which are successfully implemented will serve dominant interests, and thus the neoclassical evaluation of plans is relatively unimportant. Of far greater importance is evaluation of the effects of policies upon historical-structural factors, most significantly on the distribution of economic resources and political power. Concern for language

rights is an associated issue in that the exercise of language rights reflects the different economic status of language communities; moreover, language rights may be the focus for conflict between competing groups.

Part II – Issues of Ideology and Social Organization

Although the neoclassical and historical-structural approaches coexist within the field (at times, within a single analysis), language planning research has been dominated by the neoclassical approach. The preoccupation with individual decision-making has led to repetitive typologies of language planning processes and settings, and to individual case studies having little theoretical value. In large part, these limitations are due to the underlying ideology of the neoclassical approach and its narrow view of the proper content of social research.

One effect of the dominance of the neoclassical model is an emphasis on the characteristics of individuals and groups affected by planning decisions. In studying second language acquisition, for instance, researchers list characteristics of learners, such as motivation, in order to formulate hypotheses about rate of learning and eventual level of attainment. Yet the mechanisms linking these characteristics to language acquisition are not specified. For instance, studies in Canada examine the effectiveness of planned attempts to increase learners' motivation (see Pool 1974). Similarly, in special programs for refugees and immigrants, the U. S. Department of State emphasizes the values and attitudes of individual learners as the key to successful language learning, health, and employment (Tollefson 1989).

In such cases, the neoclassical model locates the primary variables within the individual. The model thus shares assumptions with a broad range of social science research focused on individual decision-making, such as the equilibrium model of economics that is expressed most explicitly in supply-side theory (Bach and Schraml 1982). These assumptions express the underlying belief that the key to understanding social systems is the individual, that differences between socio-political systems express the cumulative effect of individual decisions, and that the proper focus of social science is the analysis of those decisions.

These premises are articles of faith. That is, they constitute an ideology that is not subject to empirical verification. Yet they profoundly affect the relationship between researchers and the object of their study. First, these premises insulate planners from any evaluation which is external to the planning process. The only evaluative criterion is whether stated goals are achieved. Within the neoclassical model, the researcher is an objective observer who is not part of the historical-structural context. The researcher's primary challenge is to analyze the planning process without "interfering" in it. As a result, the field generally does not encompass research on appropriate social, political, and economic criteria for evaluating policies. One result is that researchers have little impact on policy making. Indeed, neoclassical ideology presents a theoretical obstacle to researchers' involvement in the planning process.

The premises of the neoclassical model have also limited the ability of researchers to respond to the disillusionment with social planning that has characterized

the social sciences since the early 1970s. Neoclassical advocates of the planning approach can argue merely that better policies depend on more accurate information. They do not examine the forces that lead to adoption or rejection of the planning approach, the historical and structural factors which establish evaluative criteria, or the political and economic interests that benefit from the perceived failure of planning.

The neoclassical approach is particularly unsuited to deal with two additional issues. First, how do language communities form and how do they come to invest their language(s) with varying degrees of value? Neoclassical theory is limited to deriving typologies of language communities based on their linguistic characteristics, their functional variation, and their degree of multilingualism. It is unable to develop a theory to account for the formation and development of language groups and the range of linguistic variation within them. Moreover, it is unable to explain why some communities are willing, for instance, to go to war over language issues, while others easily accept language loss, and still others exhibit a flexible attachment to language patterned by factors that are outside the neoclassical model.

The neoclassical model also cannot handle a second set of issues: What are the mechanisms by which changes take place in language structure and language use, and how does the language planning process affect these mechanisms? The neoclassical approach is limited to correlating planning decisions and language changes; it is unable to specify the mechanisms by which planning brings about these changes. Thus it has no predictive power.

In order to develop a theory of language planning, the field requires emphasis on those areas the neoclassical model has ignored: a theoretical account of the mechanisms by which planning affects the development of language communities as well as the structure and function of their language varieties. Because the historical-structural approach is concerned with such issues, it offers some hope that a theory of language planning can be derived.

A central tenet of the approach is that the action of groups is fundamentally different from the sum of the individual actions of its members. Thus planning bodies as well as populations affected by their decisions are viewed as products of history and the social relationships which organize groups. The primary task of the field is to develop a theory of language planning that makes explicit the mechanisms by which the planning process shapes the history and structure of language communities. Emphasis on individual decisions by planners and policy makers cannot fulfill this need.

An additional difficulty with the neoclassical model is the assumption that language is a resource like any other resource, with economic value for which costs may be expended (Fishman 1971). This assumption is the basis for treating language learning and language change as the result of cost-benefit analysis. Within the historical-structural approach, language is unlike most other resources (though like labor) because of the social relationships that give it form in linguistic communities (cf. Bach and Schraml 1982; Wood 1982). Language involves historically real people organized into communities according to roles, symbols, and ideologies that may not correspond to the economic logic of cost-benefit analysis.

The possibilities for planning, therefore, depend upon the social organization of communities. Thus the task for research is to explain the link between the organization of these communities, changes in their language structure and use, and the planning process. A plan which aims to change language structure or use may require a transformation of existing social relationships. Thus analysis of language planning cannot be analytically separated from historical processes of structural transformation.

The historical-structural model rejects the neoclassical separation between the researcher and the language planning process. A central task of the approach is analysis of the historical and structural basis of social science theories. The approach presumes that shifts in theoretical perspective have a historical basis and that all theories are embedded in sociopolitical structure. This central importance of the underlying ideology of social theory has not been widely recognized within the field (though see Khubchandani 1981).

Conclusion

The primary theoretical task currently facing the field is to specify the processes for the formation of linguistic communities and ways in which planning can affect those processes. At present, we can roughly outline the direction which this inquiry is likely to take. Historical-structural factors are responsible for defining communities. Communities may develop language varieties which they perceive to be their own without regard to linguistic "facts" (e.g., in the case of similar varieties considered to be different "languages"). The development of those varieties follows historical processes that govern a range of characteristics that define communities, including religion, ethnicity, and class. Planning may affect language change only to the extent permitted by historical-structural factors.

This sketch suggests directions for research. Under what historical and structural conditions will language come to be an identifying characteristic of a community? What historical and structural conditions permit language to lose its identifying power? How do language communities perceive the role of planning bodies, and what factors account for varying perceptions? Under what conditions will different linguistic groups be transformed into a unified community? What constraints affect planned attempts to change language structure and language use?

These and other research questions are part of a complex effort to develop a theory of language planning. Ultimately, a theory of planning and a theory of language must be integrated. Language change is central to both. Until that broad synthesis is achieved, the field of language planning would benefit from a sustained effort to examine the historical-structural context of the planning approach, planning institutions and decision-making processes, and the causes and effects of planning within sociopolitical communities.

References

- Abu-Lughod, J. 1975. Comments: The End of the Age of Innocence: Migration and Urbanization, edited by B. DuToit and H. Safa. The Hague: Mouton, pp. 201-208.

- Alisjahbana, S. Takdir. 1974. Language Policy, Language Engineering and Literacy in Indonesia and Malaysia: Advances in Language Planning, edited by Joshua A. Fishman. The Hague: Mouton, pp. 391-416.
- Bach Robert L., and Lisa A. Schraml. 1982. Migration, Crisis, and Theoretical Conflict: International Migration Review 16, no. 2, pp. 320-341.
- Barnes, Dayle. 1977. National Language Planning in China: Language Planning Processes, edited by Joan Rubin, Björn H. Jernudd, Jyotirindra Das Gupta, Joshua A. Fishman, and Charles A. Ferguson. The Hague: Mouton, pp. 255-274.
- Das Gupta, Jyotirindra. 1970. Language Conflict and National Development. Berkeley: University of California Press.
- Eastman, Carol M. 1983. Language Planning: An Introduction. San Francisco: Chandler and Sharp.
- Fishman, Joshua A. 1971. The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society: Advances in the Sociology of Language, Volume I, edited by Joshua A. Fishman. The Hague: Mouton, pp. 217-404.
- 1974. Advances in Language Planning: International Perspectives. The Hague: Mouton.
- Fishman, Joshua A., Jyotirindra Das Gupta, Björn H. Jernudd, and Joan Rubin. 1971. Research Outline for Comparative Studies of Language Planning. In Rubin and Jernudd, pp. 293-306.
- Hocevar, Toussaint. 1982. Economic Costs of Linguistically Alternative Communications Systems: The Case of Uzbekistan: Nationalities Papers 10, pp. 55-64.
- Jernudd, Björn H. 1971. Notes on Economic Analysis for Solving Language Problems. In Rubin and Jernudd, pp. 263-272.
- Jernudd, Björn H. 1983. Evaluation of Language Planning: What Has the Last Decade Accomplished? : Progress in Language Planning, edited by Juan Cobarrubias and Joshua A. Fishman. Berlin: Mouton, pp. 345-378.
- Jernudd, Björn H., and Jyotirindra Das Gupta. 1971. Towards a Theory of Language Planning. In Rubin and Jernudd, pp. 195-216.
- Khubchandani, Lachman M. 1981. Language Planning in Plural Societies. Pune, India: Centre for Communication Studies.
- Lencek, Rado. 1971. Problems in Sociolinguistics in the Soviet Union: Georgetown University Monograph Series on Languages and Linguistics 24, pp. 269-301.
- Mackey, William F., and Albert Verdoordt. 1975. The Multinational Society: Papers of the Ljubljana Seminar. Rowley, Massachusetts: Newbury House.
- Pool, Jonathan. 1972. National Diversity and Language Diversity: Advances in the Sociology of Language, Volume II, edited by Joshua A. Fishman. The Hague: Mouton, pp. 213-230.
- 1974. Mass Opinion on Language Policy: The Case of Canada: Advances in Language Planning, edited by Joshua A. Fishman. The Hague: Mouton, pp. 481-492.
- Rubin, Joan. 1971. Evaluation and Language Planning. In Rubin and Jernudd, pp. 217-252.
- Rubin, Joan and Björn H. Jernudd. 1979. Can Language Be Planned? Honolulu: University Press of Hawaii.
- Shaw, P. 1975. Migration Theory and Fact. Philadelphia: Regional Science Research Institute.
- Thorburn, Thomas. 1971. Cost-Benefit Analysis in Language Planning. In Rubin and Jernudd, pp. 253-262.
- Tollefson, James W. 1981a. Alternative Paradigms in the Sociology of Language: Word 32, no. 1, pp. 1-14.
- 1981b. Centralized and Decentralized Language Planning: Language Problems and Language Planning 5, no. 2, pp. 175-188.
- 1986. Language Policy and the Radical Left in the Philippines: The New People's Army and Its Antecedents: Language Problems and Language Planning 10, no. 2, pp. 177-189.
- 1989. Alien Winds: The Reeducation of America's Indochinese Refugees. New York: Praeger.
- Wood, Charles H. 1982. Equilibrium and Historical-Structural Perspectives on Migration: International Migration Review 16, no. 2, pp. 298-319.

POVZETEK

Raziskovanje jezikovnega načrtovanja zahteva premišljene napore za oblikovanje jezikovnega ustroja in jezikovne rabe. Od 60. let je področje jezikovnega načrtovanja hitro raslo, ni pa se razvila strnjena teorija jezikovnega načrtovanja. To je deloma posledica dveh tekmujočih analitičnih pristopov na tem področju: novoklasičnega in zgodovinskostrukturalnega. Prvi domneva, da so odločitve o jeziku rezultat individualnih analiz stroškov in koristi. Raziskovanje znotraj novoklasičnega pristopa poskuša opisati in razložiti to podlago za individualna jezikovna odločanja. V tem pristopu se jezikovna politika ocenjuje samo glede na stopnjo ujemanja med izraženimi načrti in doseženimi cilji. Zgodovinskostrukturalni pristop pa nasprotno poudarja omejitve pri odločanju, razmerje med jezikom in drugimi področji družbenega načrtovanja odločitve o jeziku. Ta prispevek protistavlja novoklasični in zgodovinskostrukturalni pristop glede na enoto analize, ki jo eden ali drug uporablja, vlogo zgodovinskega raziskovanja in namen vrednotenja.

Novoklasični in zgodovinskostrukturalni pristop torej odražata osnovne razlike, vpletajoč ideološke usmeritve predlagalcev obeh pristopov, pa tudi različne poglede na vlogo individualne izbire in skupinskega vedenja pri raziskovanju družbene znanosti. Te razlike se raziskujejo s posebnim ozirom na njihov vpliv na teorijo jezikovnega načrtovanja.

Na koncu se predlagajo bodoče smeri za teoretično raziskovanje načrtovanja jezikov. Poseben poudarek je dan potrebi po strnjeni teoriji jezika in jezikovnega načrtovanja.

BESEDILNOST »VPRAŠANJA« V INTERVJUJSKEM DVOGOVORU

Razprava se ukvarja z besedilnimi lastnostmi ene od prvin dvogovora (»vprašanjem«), in sicer tiste njegove vrste, ki se v poročevalstvu (časopis, radio, TV) uporablja za sporočanje dvogovorne vsebine javnosti. Ker je dvogovor prvinska oblika človekove jezikovne dejavnosti in je intervjujski dvogovor namenjen javnosti, ne pa zadovoljitvi sporočanje (komunikacijskih) potreb dveh udeležencev dvogovorne dejavnosti, je za stilistiko poročevalstva važno izločiti in proučiti tista jezikovna sredstva, ki v besedilu dvogovora opravljajo za poročevalstvo značilno vlogo. Podan je poskus oblikovanja osnovnih modelov poročevalskega enosmernega dvogovora, v katerih se predvsem uresničuje poročevalski dvogovor.

The paper deals with the textual characteristics of an element of dialogue ("question"), particularly the type that is used in reporting (press, radio, TV) to communicate the dialogue content to the public. Since the dialogue is an elementary form of human verbal activity, and the dialogue in an interview is intended for the public rather than the communicative needs of the interlocutors, an important task in the stylistics of reporting is to select and elaborate those linguistic elements that perform a significant role in a dialogue text. An attempt is made to develop basic models of "unidirectional dialogue" in reporting.

Intervju je radijski, televizijski in časopisni (poročevalski) žanr. Jezikovna stran temelji na dvogovoru, ki je jezikovna (in nejezikovna) dejavnost praviloma dveh oseb. Jezikovna dejavnost se uresničuje v besedilu dvogovora, katerega tvorca sta oba udeleženca te dejavnosti.

Besedilo intervjuja ima dve uresničitvi. Prva je pogovor kot dogodek (prvotni pogovor, izjema je t. i. »dopisni intervju«), v katerem poteka sporočanje z govornim besedilom. V časopisnem intervjuju dobi to besedilo z upoštevanjem pravil pretvorbe med prenosnikoma (in nekaterih drugih poročevalskih zahtev) obliko zapisa, obliko zapisanega besedila.¹ Radijski in televizijski intervju imata samo obliko prvotnega pogovora, ki je kot taka usmerjena k naslovnikom (poslušalcem/gledalcem). Vse definicije intervjuja se ujemajo v tem, da je intervju »pogovor med osebama/osebami za javnost«.

¹ V slovenskem poročevalstvu zadnjega desetletja in več., npr. v dnevniku Delo (iz katerega je pretežna večina gradiva za to razpravo), se rabi izraza *intervju* izogibajo. Zlasti v nadnaslovih in na mestih, ki so v ustaljeni konvenciji predvidena za označevanje rubrik, nastopa beseda *pogovor* (Pogovor z NN). Razlogi za opuščanje izraza *intervju* so zgolj puristični, strokovno pa nevzdržni, če se izrazu *pogovor* kot dogodek nalaga še pomen 'zapis dvogovornega besedila kot (poročevalski) žanr'. Teorija novinarstva med izrazoma mora ločevati, tako kot npr. jezikoslovje mora ločevati (zglede je vzporeden) med glasom in črko. – Temu je sicer mogoče ugovarjati, češ da beseda *pogovor* v naslovu ne želi povedati, da gre za *žanrsko dvogovorno besedilo*, ampak za pisno sporočilo, da je bil pogovor, podobno kot beseda *nesreča* v naslovu pove, da bo sporočilo govorilo o dogodku te vrste, ne pa npr. o veselici. To je res. Tudi namesto *reportaža* je v nadnaslovu mogoče *sporočilo o popotovanju* ali *poročilo s poti* in tako tudi *smešenje*, *norčevanje* namesto *kozerija*, »*premišljevanje s pripombami*« namesto *komentar* in tako dalje. Namesto *imeti intervju (z NN)* bi še šlo *imeti pogovor*, pri *dati intervju* in *intervjuvati (koga)*, pa *pogovor* odpove. – Pristajanje na rabo besede *pogovor* v pomenu 'intervju' pač kaže na nizko stopnjo ozaveščenosti o teoriji novinarstva pri slovenskih novinarjih, ki se zato zlahka uklonijo pred premočnim lektorskim prizmom.

Številne delitve intervjujev puščamo tu ob strani. Osebi, ki sta udeleženi v dvogovoru, sta *vpraševalec* in *odgovarjalec*,² vpraševalca sta lahko dva ali več, obratno pa ne. Vpraševalec je spodbujevalec dvogovora, pri časopisnem intervjuju pa praviloma tudi zapisovalec (avtor) intervjujskega besedila. 'Spodbujevalec' je tukaj široka oznaka, ker zajema tudi novinarsko nalogo (izbor odgovarjalca, prošnja in pritegnitev odgovarjalca za pogovor ipd.), hkrati pa tudi vodenje prvotnega pogovora. Če gre za pripravljene intervju (kar se dogaja praviloma), si vpraševalec po izboru teme pogovora pripravi tudi »vprašanja«, s katerimi se bo obračal k odgovarjalcu. Ker je intervju *enosmerni* pogovor (gl. o tem dalje), je vsa govorna dejavnost vpraševalca usmerjena k oblikovanju dvogovornega besedila. Odgovori so seveda nujna sestavina intervjujskega dvogovora, ga soustvarjajo, vodilna vloga pa pripada »vprašanjem«, ki so najpogosteje sicer vprašalne povedi (VP), a kot bo prikazano tukaj, še zdaleč ne edino spodbujevalno jezikovno sredstvo intervjujskega dvogovora.

Vrstam vprašalnih povedi je treba posvetiti posebno pozornost, ker so osnovno besedilotvorno sredstvo vsakega, torej tudi intervjujskega dvogovora.

Ravnine binarne (dvojične) delitve vprašalnih povedi

Pri nas (Toporišič 1984², 430–432) je uveljavljena razvrstitev VP na *dopolnjevalne* in *odločevalne*, *deliberativne* in *nedeliberativne* ter *prave* in *neprave*, v okviru

² Pri poimenovanjih za oba udeležena intervjujskega dvogovora je v slovenski strokovni literaturi precejšnja neenotnost in tudi nered. Uporabljajo se izpeljanke iz poimenovanja za žanr intervju in izglagolski samostalniki iz *vpraševlati*, *iz-/s-/praševlati* ter *odgovarjati*: (a) *intervju*, *intervjuvati*; *intervjuvajoči* – *intervjuvanec*; (b) *izpraševati/spraševati/vprašati*: *vpraševalec* – *vprašanec*; *spraševalec* (*novinar* – *spraševalec*) – *sogovornik*; *spraševalec* – *odgovarjajoči*. Naslonitev na izpeljanke iz poimenovanja za žanr intervju je smotrna edino takrat, ko je nujno poudariti razliko med govorcev/vpraševalcem vsakršnega dvogovora nasproti določenemu, tj. novinarskemu dvogovoru za intervju. Prav v besedilih, ki se ukvarjajo s teorijo ali prakso *intervjujev*, to ni potrebno, ker je iz smisla besedila razvidno in jasno. Povrhu tega je zajetje obeh polov, dvojice, nekoliko okorno: kdor vprašuje v intervjuju je bodisi *intervjuvar* (kar je po SSKJ žargonsko) bodisi *intervjuvajoči*, kdor odgovarja pa je *intervjuvanec*. – Ko je iz sobesedila razvidno, da gre za dvogovor intervjuja, je najbolje nasloniti se na poimenovanje dejavnosti obeh udeležencev, tj. da eden *vprašuje* (postavlja vprašanja; *izpraševati* in *spraševati* je tu manj primerno), drugi pa *odgovarja* (daje odgovore). Izpeljanki za delujočo osebo sta *vpraševalec* in *odgovarjalec*.

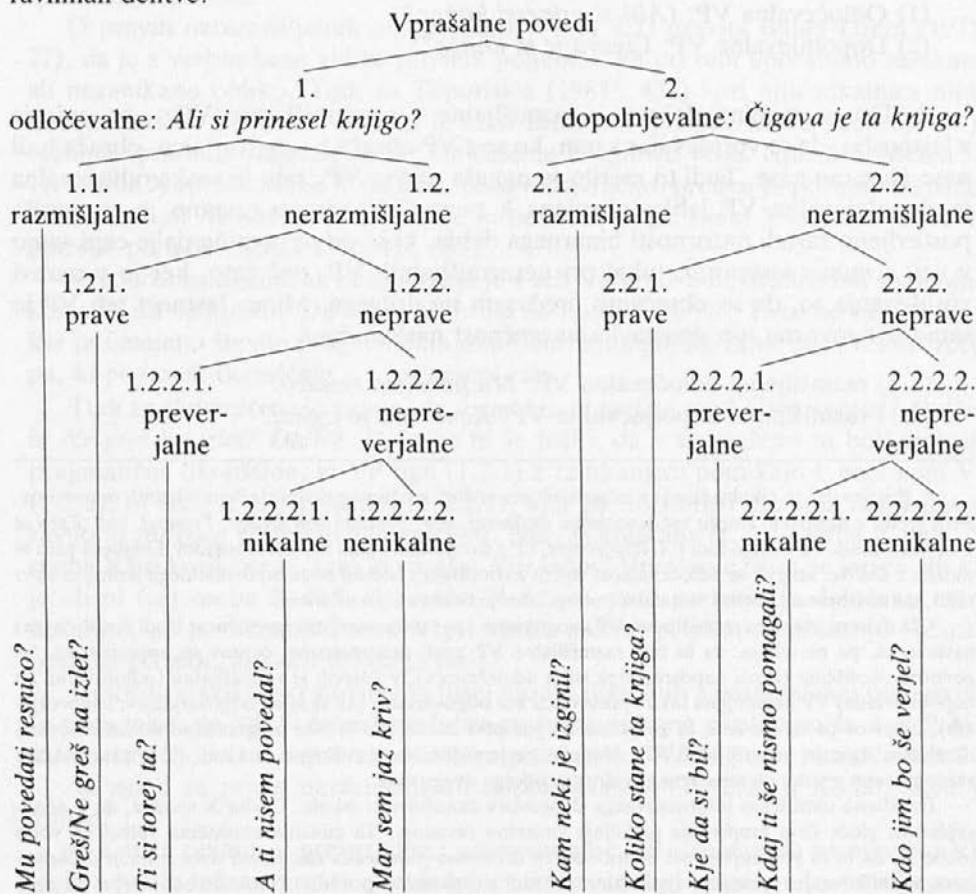
Iz povsem praktičnih razlogov, ko je v sobesedilu treba omenjati vpraševalca in odgovarjalca z različnih vidikov (in tako je tudi v pričujočem besedilu), pa je primerno, če se ob besedah vpraševalec in odgovarjalec pri njunem prvem pojavu v besedilu (ali po daljših sobesedilnih prekinitvah) pristavita simbola A in B, v nadaljevanju pa se kraticama dodeli status besede s priponskima obraziloma za besednovrstno pripadnost in končnico: A-ja, A-ju, z A-jem, A-jev; B-ja itd.

Isto kot za intervjuvajoči – intervjuvanec velja za dvojici *novinar* – *sogovornik* ter *govorec* – *sogovorec*. Dvojico *intervjuvanec* – *intervjuvani* (Zei, 1987, 4) je seveda treba šteti za pomoto. – Dvojica *vpraševalec* – *vprašanec* je mešana (nedov. – dov.). Moralo bi biti bodisi *vprašalec* – *vprašanec* bodisi *vpraševalec* – *vpraševanec*. Ta raba je nepriporočljiva zaradi napornosti pri slušnem in vidnem sprejemanju, pri tvorjenju besedila pa daje možnosti za pomote.

Dvojice izpeljank iz tvornih in trpnih glagolskih oblik so v terminološki teoriji sicer predvidene, a predvsem za poimenovalne okoliščine, kjer so druge možnosti že izčrpane, in še takrat se daje prednost izpeljanki iz trpne oblike (*ulivanec*, *kaljenec*), kolikor ni že povsem leksikalizirana (*kovanec*).

slednjih pa še na govorniška vprašanja in vprašanja čudenja.³ Toporišičeva razvrstitev se naslanja na Von Essnovo in Breznikovo; znana pa je tudi Bauer-Greplova (1975, 21–28), vendar se od slednje loči po tem, da merilo pričakovanosti/nepričakovanosti odgovora (ki po Bauer-Greplu povedi deli na prave in neprave) uveljavlja na vseh VP, ne pa samo na nerazmišljajnih (nedeliberativnih) odločevalnih in dopolnjevalnih; zato iz Toporišičeve razvrstitve lahko izhaja (čeprav to ni eksplicitno povedano), da so tudi razmišljajne VP lahko prave oziroma neprave.

Bauer-Greplovo pojmovanje VP se da brez bistvene oddaljitve od pri nas uveljavljene razvrstitve z določenimi terminološkimi prilagoditvami urediti v binarni sistem z ohranitvijo funkcijskih (pravzaprav funkcijsko-stilnih) meril na vseh ravneh delitve.

³ Pri Toporišiču (1984², 430–432) nastopata besedi *vprašanje* in *poved* izmenično (in brez pomenskega ločevanja): dopolnjevalna in odločevalna vprašanja, deliberativne (razmišljajne) in nedeliberativne (nerazmišljajne) povedi, delitev na prave in neprave povedi pa vsebuje govorniška vprašanja in vprašanja čudenja, v zvezi z intonacijo pa vprašalni stavek. Pri istem avtorju (1982) tudi odločevalni vprašalni stavki (237) in dopolnjevalno vprašanje (165). Tu ločujem med *vprašanjem* kot funkcijsko in pomensko kategorijo in *vprašalno povedjo* kot kategorijo, ki zajema jezikovne lastnosti povedi, tj. vprašalne besede v najširšem smislu, vprašalni besedni red in vprašalno intonacijo.

1. V osnovni delitvi VP na *odločevalne* in *dopolnjevalne*, tj. na prvi, najvišji, ravnini delitve, se binarnost sicer ne kaže v (ustaljenih) poimenovanjih, vendar je v bistvu delitve prav lahko *plus lastnost – minus lastnost*, pri čemer se tu za 'lastnost' šteje možnost odgovora z *dalne*. Plus lastnost imajo odločevalne VP (govori se tudi o *da-lne-* vprašanjih), ki od odgovarjalca zahtevajo potrditev ali zanikanje vsebine vprašanja. Minus lastnost imajo dopolnjevalne VP, s katerimi se vprašuje po neznanem delu (zahtevajo dopolnitev neznanega dela) v govorni okoliščini oziroma »prebeseditev zaimenske vprašalnice« (Toporišič 1984², 430). Za slovenščino je možno uporabiti ponazorjevalno *k-lč-* vprašanja (po Toporišiču začetnici vprašalnic v najširšem smislu).

(1) Odločevalna VP: *(Ali) si prinesel knjigo?*

(2) Dopolnjevalne VP: *Čigava je ta knjiga?**

2. Druga ravnina delitve – razmišljalne : nerazmišljalne VP – se opisuje z lastnostjo, da se vpraševalec s tem, ko se z VP obrača k odgovarjalcu, obrača tudi nase ali samo nase. Tudi to merilo se nanaša na vse VP, zato je vsaka odločevalna in dopolnjevalna VP lahko obrnjena k tvorcu. Na drugo ravnino je to merilo postavljeno zaradi nazornosti binarnega debla, ki se od te ravnine dalje cepi samo v veji z *minus lastnostjo*, tukaj pri nerazmišljalnih VP, pač zato, ker je v naravi vpraševanja to, da se obračamo predvsem na drugega. Minus lastnost teh VP je samo dvogovorna, predpostavljajo navzočnost naslovnika.⁴

(1.1) razmišljalna odločevalna VP: *Mu povedati resnico?*

(2.1) razmišljalna dopolnjevalna VP: *Kam neki je izginil?*

* Pritrjevalni in nikalni členki v odgovorih niso edina možnost pritrjevalnih in nikalnih odgovorov. Sem gredo v najširšem smislu vse sinonimne možnosti, npr. *Prinesel sem knjigo. Prinesel. ipd.* Zato se k odločevalnim VP štejejo tudi t. i. *izločevalne VP* z dvodelnim ločno zloženim jedrom. Odgovor zato ni možen z *Da/Ne*, ampak se odločevalnost izraža z izločenjem ene od sestavin dvodelnega jedra, in sicer tako, da se izbrana (želena) sestavina ponovi: *Boš pil vino ali pivo? Vino.*

⁴ Iz dejstva, da so nerazmišljalne VP dvogovorne, da predpostavljajo navzočnost (tudi umišljenega) naslovnika, pa ne izhaja, da bi bile razmišljalne VP zgolj samogovorne, čeprav so predvsem to. So govorne okoliščine (zlasti neposrednega stika udeležencev), v katerih je razmišljalna (odločevalna ali dopolnjevalna) VP namenjena tako vpraševalcu kot odgovarjalcu (ali skupini odgovarjalcev, nagovorjenih), odgovor pa izreče tisti, ki ga pozna ali pač prvi izreče. To bi bila pragmatično nezaznamovana okoliščina nastopa razmišljalne VP. Mogoče pa je trditi, da je VP tipa (1.1) ali (2.1) pragmatično zaznamovana v stiku elementarnega informacijskega dvogovora.

Družbeno okoliščino informativnega dvogovora označujemo takole: Oseba X spozna, da ji neobveščenost glede česa preprečuje nadaljnje smiselno ravnanje. Ta zunanja okoliščina vpliva na voljo osebe X, da bi to pomanjkljivost odpravila. Ta družbeno-psihološka okoliščina dobi zunanji jezikovni izraz v oblikovanju vprašanja (vprašalne ali tudi nevprašalne povedi). Neobveščena oseba postane vpraševalec in s tem spodbujevalec dvogovora, katerega namen je pridobitev zelenega (še neznanega) podatka od osebe Y, ki je naslovnik vprašanja. Za osebo Y postane namen dvogovora dati zaželeni podatek in s tem postane odgovarjalec (informator) (prim. Camutaliová, 1971, 112). V takem informativnem dvogovoru je običajna prava nerazmišljalna dopolnjevalna VP: »Kdaj odpelje vlak v M?«

V taki okoliščini bi bila razmišljalna dopolnjevalna VP: »Kdaj neki bi mogel odpeljati vlak v M.« pragmatično zaznamovana, dobila pa bi smisel 'previdnosti' ali 'uvidevnosti', če bi bilo v okoliščini predvideno, da je pridobitev podatka nedovoljena, nezaželena ali vljudnostno neprimerna.

Formalno sredstvo pri (1.1) je tipični vprašalni besedni red, ki je tem povedim še pomenski odtonek neodločnosti. Pri (2.1) pa je formalno sredstvo členek *neki* in pogojnik glagola *moči*: Kje bi mogel tičati? Okrepljeno obe možnosti: Kje neki bi mogel tičati?

3. Tretja ravnina – prave : neprave VP – zajema nerazmišljalne VP in se opisuje z lastnostjo »prevladovanje pričakovanja odgovora (od navzočega, predpostavljene naslovnika)«. Neprave VP te lastnosti nimajo, natančneje rečeno, v nepravih odločevalnih VP ne prevladuje vpraševalčev namen, da bi od odgovarjalca zvedel, ali je vsebina vprašanja veljavna ali ne, pri nepravih dopolnjevalnih VP pa ne pravladuje namen, da bi vpraševalec zvedel za podatek, ki mu iz okoliščine sporočanja ni znan.

O pravih nerazmišljanih odločevalnih VP (1.2.1) pravita Bauer-Grepl (1975, 27), da je z vsebinskega vidika povsem poljubno, ali pri njih uporabimo zanikano ali nezanikano obliko. Tudi za Toporišiča (1984², 432) »pri njih nikalnica nima nobene moči«. Po Bauer-Greplu je tako zato, ker govorec ne ve vnaprej, ali je vsebina vprašanja veljavna ali ne. Za češčino to gotovo velja. Npr. (okoliščina št. 1): Oseba X vpraša osebo Y na ulici, pred restavracijo, preden jo povabi na kosilo: *Maš hlad?* ali *Nemaš hlad?* (sprašuje se po tem, ali pri osebi Y obstaja »občutek potrebe po jedi«; SSKJ 1975, II., 553).

Vrednost zanikanja ali nezanikanja je v teh VP gotovo nevtralizirana s pogojnikom: *Bi šla na kosilo? Da/Ne. – Ne bi šla na kosilo? Da/Ne.* Tako bo najbrž zato, ker je omejeno število pragmatičnih okoliščin, ki pogojnik zahtevajo, veliko večje pa, ki pogojnik dopuščajo – v preneseni rabi.

Tudi za slovenščino je znano, da formalno ni razlike med *Greš na izlet? Da/Ne.* in *Ne greš na izlet? Da/Ne.* Dalo pa bi se trditi, da v slovenščini tu bolj vplivajo pragmatične okoliščine, ki VP tipa (1.2.1) z zanikanjem pomikajo k nepravim VP (1.2.2), in sicer k preverjalnim (1.2.2.1), kjer pa nikalnosti oziroma nenikalnosti ravno *ni mogoče* poljubno zamenjavati. Npr. (okoliščina št. 2): Oseba X vidi, da oseba Y pri kosilu *ne jé*, zato jo vpraša: *Nisi lačen?* Vprašanje torej ne izraža, ali kaj je ali ni (saj oseba X *vidi*, da oseba Y *ne jé*), zato *preverja* (z določeno mero čudenja), ali je ravnanje osebe Y pri kosilu možno pripisati »neobstoju občutka potrebe po jedi, in kako to, da je tako.⁵

Določilo v slovenski slovnici bi torej kazalo dopolniti s pragmatično omejitvijo, in sicer tako, da VP *Si lačen?* preferira za tukaj opisano okoliščino št. 1, VP *Nisi lačen?* (možno, a ne nujno z močnejšim poudarkom *NISI*) pa za okoliščino št. 2.

Še zgled za pravo nerazmišljalno dopolnjevalno VP (2.2.1): *Koliko stane ta knjiga?*

4. Četrta ravnina – preverjalne : nepreverjalne VP – se nanaša na neprave VP, in ker pri le-teh ne gre za prevladujoči namen dobiti odgovor (o neveljavnosti vprašanja), se tako opisuje tudi lastnost te ravnine, tj. preverjanje pravilnosti (nepričakovanega) sporočila in začudenje nad tem, kar je v sporočilu (ali v sporočanjem stiku) nepričakovanega.

⁵ Gre za drugačno okoliščino, kar se vidi po tem, da je v njej prava nerazmišljalna odločevalna VP (1.2.1) »Si lačen?« pragmatično neprimerna. O pragmatično neprimernih vprašalnih stavkih gl. Müllerová (1982, 202).

Pri teh povedih se postavlja v ospredje pomen čudenja (pri Toporišiču: vprašanje čudenja). Tu skušam uveljaviti poimenovanje *preverjalna VP*, ker menim, da ima nekaj prednosti: (a) Kot je bilo zgoraj omenjeno, vzdržujem razliko med izrazoma *vprašanje* in *vprašalna poved*. Z ohranitvijo pomena 'čudenje' bi bile te povedi (ne vprašanja!) kvečjemu *povedi čudenja* ali čudenjske povedi. (b) Pragmatično je v ospredju preverjanje sporočila ali stanja v okoliščini, kar dopuščata tudi Bauer-Grepl (1975, 25). (c) Razmerje preverjalne : nepreverjalne VP je binarno, medtem ko razmerje »vprašanje čudenja« : »govorniško vprašanje« ni, povrh tega pa je minus lastnost, tj. nepreverjalna poved, boljše od »govorniško vprašanje, ki celo lahko vsebuje čudenje (in je torej neprimerno za izražanje minus lastnost čudenje), hkrati pa je izraz govorniško vprašanje nenatančen, saj ne gre za govorniško figuro, ampak pogost tip vprašanja v vsakdanji jezikovni rabi.⁶

(1.2.2.1) preverjalna nepravilna nerazmišljiva odločevalna VP: *Ti si torej ta?*

(2.2.2.1) preverjalna nepravilna nerazmišljiva dopolnjevalna VP: *Kje da si bil?*

5. Peta ravnina – nikaln(išk)e : nenikaln(išk)e nepreverjalne VP – je tukaj izložena kot posebna ravnina, ker je lastnost, opisana kot navzočnost/nenavzočnost nikalnice, pomensko razločevalna in pri nepreverjalnih (t. i. govorniških) VP vsebuje pomenski kontrast: zanikanje v nepreverjalni VP ima lahko samo trdilni odgovor in obratno.

(1.2.2.2.1) nikalniška nepreverjalna nepravilna nerazmišljiva odločevalna VP: A ti nisem povedal?
(Povedal sem ti.)

(1.2.2.2.2) nenikalniška nepreverjalna nepravilna nerazmišljiva odločevalna VP: Mar sem jaz kriv? (Nisem jaz kriv.)

(2.2.2.1.1) nikalniška nepreverjalna nepravilna nerazmišljiva dopolnjevalna VP: Kdaj ti še nisem pomagal? (Zmeraj sem ti pomagal.)

(2.2.2.2.2) nenikalniška nepreverjalna nepravilna nerazmišljiva dopolnjevalna VP: Kdo jim bo še verjel? (Nihče jim ne bo več verjel.)

Zelo uporabno in pregledno razvrstitev tipov vprašanj in odgovorov prinaša Müllerová (1982, 200–212; tam je tudi pomembna nova zadevna literatura). Za razvrstitev vprašanj se ne naslanja zgolj na njihovo funkcijo, ampak so merila širša in zajemajo tudi obliko. Uporablja tri merila, in sicer glede na 1. pričakovanje/nepričakovanje odgovora: tu loči nepravilna in pravilna vprašanja, v okviru slednjih pa pragmatično primerna in pragmatično neprimerna; 2. glede na jezikovno obliko: tu loči vprašanja: (a) ki imajo obliko vprašalnega stavka (uporablja poimenovanje *vprašalni stavek*, tako kot Bauer-Grepl, Daneš in širši krog čeških teoretikov); ta so: ugotavljalna, izločevalna, dopolnjevalna); (b) ki nimajo oblike vprašalnega stavka: To so: posredna vprašanja, pripovedne povedi, velele z veljavo vprašanja; 3. glede na odprtost/zaprto vprašanja loči odprta in zaprta.

Prinaša tudi tipologijo (doslej manj raziskovanih) odgovorov, ki jo je izdelala na posebej za ta namen zbranim gradivom. Tudi tu ima tri tipološka merila. 1. glede na

⁶ Za zgled: »Ali je to kaj hudega?« se je hlinila gospa Ana. »Saj ni nič hudega! /.../; Fran Milčinski, Muhaborci, Zbrani spisi, Ljubljana, 1978, 127.

stopnjo sporočanje zahteve, izražene z vprašanjem; Loči prave, nedoločne in odzivne odgovore; 2. glede na mero vsebovane informacije loči polno informativne, nadinformativne, podinformativne in podinformativno-nadinformativne; 3. glede na sporočanje pomen loči odgovore izmikanja, odklanjanja, pogojevanja, pojasnjevanja, pristavljanja, ugovarjanja, pristajanja, razkrivanja, utemeljevanja. Odgovori pristavljanja, ugovarjanja, pristajanja in razkrivanja so tudi vprašalne povedi.

Besedilnost v dvogovornih modelih

Dvogovor je prvinska oblika človekove jezikovne dejavnosti. Mukafovský (1982, 219–227) v svojem, zdaj že klasičnem delu iz leta 1940 uveljavlja in na zgledih iz pripovedniške literature tudi dokazuje tezo o potencialni dvogovornosti jezikovnih sporočil. Samogovornost in dvogovornost šteje za hkratni in nedeljivi kategoriji že v sami duševni dejavnosti, v globinskih plasteh duševnega življenja, na meji med zavestjo in podzavestjo, od koder se dvogovorna in samogovorna sila nenehno bojujeta za prevlado in se to kaže tudi na površini v potekanju govorne dejavnosti. Mukafovský domneva, da dialogizacija latentno tiči v samogovorni obliki in da npr. sanje to potencialno dvogovornost odkrivajo. Našel je mesta, kjer se v monološkem govoru od njega cepi dialoški govor, in pokazal, da so to mesta pomenskih obratov, v zgradbi dvogovora so to meje med dvogovornimi replikami.

Za proučevanje dvogovora je treba izhajati iz obstoja dveh oseb, med katerima posreduje sporočilo, praviloma jezikovno. Od ene osebe (govorca) izhaja jezikovni znak in gre k drugi osebi (naslovniku, ogovorjenemu, poslušalcu.) Tako je tudi pri samogovoru, ki je govor s samim seboj, le da je psihofizični posameznik nosilec obeh osebkov, nujnih za potekanje jezikovne dejavnosti (notranji dvogovor kot izmenjava govora med notranjim »jaz« in notranjim »ti«).

Tu nas zanimajo besediloslovna vprašanja dvogovora, tj. pogovora med (navadno) dvema osebama,⁷ in sicer med dvema obstoječima osebama, tj. med dvema psihofizičnima posameznikoma, ne pa zapletene poti samogovora (pogovora s samim seboj).

⁷ Tako razlaga SSKJ pri pomenu gesla *dialog* in mu kot (ne nadrejeni) sinonim pristavlja izraz *dvogovor*. Koširjeva (1986, 25) napačno razume slovarsko razlago, kot da je v njej enačaja med *dialog* in *pogovor*. Prav pa ima glede tega, da je »pogovor širši pojem od dialoga«. Ravno to se v razlagi SSKJ vidi, saj je *pogovor* razlagalna beseda in zato pojmovno širša (jablana je (*sadno*) *drevo* itd.) kot del razlage. Prvi pomen za *dialog*, »ki ga Slovar slovenskega knjižnega jezika ponuja v uporabo«, je zato škoda opustiti tudi za »naš namen«.

Dvogovor (dialog) vsekakor je pogovor. Ker si je Koširjeva tako omejila rabo besed, je nastopila še večja zadruga pri njenem definiranju izraza *dialog*, ki ga od »drugih vrst pogovorov« (katerih vrst?) ločuje »orientiranost na drugega (*druge*) (podčrtala Koširjeva). Avtorica sledi Buberju (1982, 105), ki pravi, da »dva človeka, ki sta dialoško povezana, morata biti pač naravnana drug na drugega, torej sta se morala /.../ obrniti drug k drugemu«, zato šteje za »pravi dialog« takrat, »ko se jaz obrne k tiju v njegovi bivajočnosti in svojskosti, da se med njima vzpostavi živa vzajemnost«. Zato je za Buba zgolj »tehnični dialog« pogovor, »do katerega pripelje gola potreba po zunanjem sporazumu«. Vidi se, da Buber zelo oži rabo izraza *dialog* z merili (visoke) *kakovosti* medčloveških stikov. Ti so seveda lahko površni ali globoko doživeti, toda to je treba poimenovalno zajeti drugače kot z oženjem rabe izraza *dialog* na zgolj eno njegovo kakovostno pojavnost. Ker Koširjeva sledi tej poimenovalni zablodi, tudi ne

Za tvorno prvino dvogovora se šteje dejstvo, da udeleženca pogovora želita uresničiti določen sporočanjski namen in da se ta njuna smiselna dejavnost uresničuje z jezikom. Skupaj s svojim namenom sta seveda važni tudi osebi, njun družbeni odnos in cela vrsta drugih okoliščin pogovora. A ker je naše razpravljanje o dvogovoru namenjeno razčlenitvi vrste dvogovora, intervjujskega dvogovora, bo tukaj v ospredju zanimanja jezikovno sporočilo in njegova besedilnost s tistimi značilnostmi vred, s katerimi se osebi v besedilu kažeta.

V dvogovornem položaju nastaja dvogovorno besedilo, katerega tvorca sta osebi A in B. Oseba A uresniči svoj sporočanjski namen tako, da se z jezikovnim sporočilom obrne k osebi B; to jezikovno sporočilo je za osebo B *spodbuda* za reagiranje, za odgovor.⁸ Ko je izrečena A-jeva spodbuda (nagovorna replika N) in B-jev odgovor nanjo (odgovorna replika O), je besedilno zaključena ena dvogovorna sekvenca, ki ima komplementarno nagovorno in odgovorno repliko. Spodbuda ima različne jezikovne uresničitve. Pri informativnem dvogovoru npr. ima obliko vprašalne povedi (gl. o tem dalje). Ker spodbuda (nagovor N) v dvogovoru predpostavlja odgovor (je usmerjena k odgovoru), je nagovor že po svojem sporočanjskem smislu napoveden (kataforičen). To se najjasneje vidi v taki dvogovorni sekvenci, kjer je nagovor vprašalna poved, a ne samo pri njej. Napovednost nagovora pa ni dana samo z njegovo sporočanjsko vlogo, ampak se krepi z jezikovnimi znaki, ki imajo napovedno vrednost (npr. razne vprašalnice, vprašalni besedni red ipd.). Enako je z odgovorom, ki je po svoji sporočanjski vlogi navezovalec (anaforičen). Odgovor spada k nagovoru, ker je z njim izzvan. Vendar je njegova navezovalec besedilno šibka, če ni okrepljena z eksplicitno navezovalec. Navezovalec sredstva so tu zelo pestra, začeni s ponovitvami nanašalnic, morfološkimi navezniki, pozajmljanjem, pokazovalnostjo (deiktičnostjo), pa do nadpomenk, sobesedilnih sopomenk in opisov (parafraz).

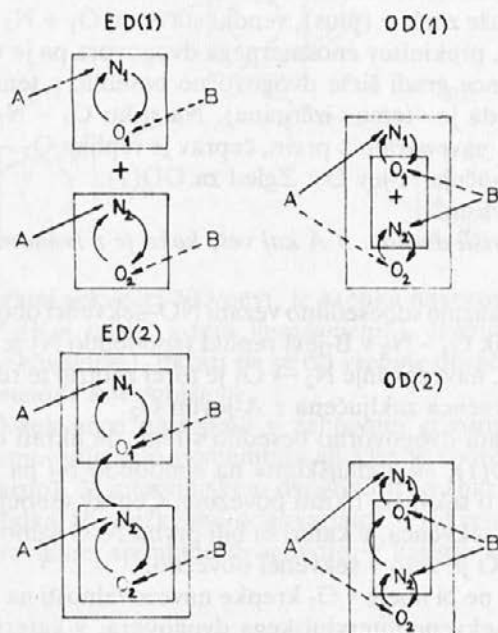
V vsakem nagovoru in odgovoru se torej kažeta dve besedilotvorni vrsti, napovednost in navezovalec: sporočanjska (komunikacijska) ali šibka in znakovna ali krepka (lahko bi se reklo implicitna in izrecna/eksplicitna). Dvogovorno besedilo ima visoko stopnjo soveznosti (koherentno-kohezijske moči), ko se obe vrsti besedilotvornih sredstev dopolnjujeta.

Osnovna značilnost razmerja med osebama v dvogovoru, ki se kaže v dvogovor-

priznava za intervju tistega pogovora (dvogovora?), »ki smo ga imeli z neznano osebo s ceste« (33), ampak priznava za »predmet žanra intervju pogovor z osebnostjo (podčrtal T. K.), ki ji je bil ta atribut (osebnosti) v javnosti že podeljen«. Delitev intervjuja na *osebnostni* in *tematski* intervju (to je Aspinallova delitev; gl. Zei, 1987, 21) je zaradi tako ozkega pojmovanja intervjuja še posebej problematična, saj po avtoričinem mnenju pri tematskem intervjuju nad KDO-jem (to je osebnostjo, ki dominira v osebnostnem intervjuju) dominira, KAJ ta KDO govori. Saj pri intervjuju zmeraj KDO o ČEM govori. Kako je mogoče tu vedeti, kdaj prevladuje KDO in kdaj KAJ? Tako težko ulovljive stvari pač ne gre povzdigniti za merilo neke delitve množice enot na podmnožice.

⁸ Izraza *spodbuda* – *odgovor* sta sicer iz bihevioristične teorije (npr. Morrissa), vendar se tu nanašata na zavestno, miselno dejavnost, ne zgolj na *dražljaj* – *odgovor* v biološkem organizmu. Če izraza nista pojmovana čisto biološki, ju je mogoče uporabljati tudi kot poimenovanji za jezikovno dejavnost. Bosak-Camutaliova (1976, 240) ločita spodbudo, ki je vsebovana v dvogovorni izjavi ali v drugih nejezikovnih prvinah okoliščine pogovora (npr. v mimiki), od spodbud, ki jih prinese zunanje okolje ali človek v njem. Kolikor tukaj uporabljam izraz *spodbuda* kot nekaj duševnega, mislim na prvino v dvogovornem izjavljanju nagovora, torej kot *poziv* (apel) enega govornca drugemu.

nem besedilu (večjem od ene nagovorno-odgovorne sekvence), je v tem, ali samo ena oseba, npr. oseba A, prevzema vlogo spodbujevalca dvogovora, tj. da samo A izraža spodbude, B pa nanje odgovarja, ali pa je vloga spodbujevalca izmenična. V prvem primeru je dvogovor *enosmeren*, v drugem pa *obojesmeren*. Ta osnovna delitev je prikazana na tej strani; tu modeli zajemajo preprosto vrsto enosmernega (ED) in obojesmernega dvogovora (OD).

Model ED(1) ponazarja sobesedilno prosti sekvenci nagovor – odgovor (NO-sekvenci) Znak + (plus) ju loči kot sobesedilno samostojni, se pravi, da v dinamičnem nizanju takih sekvenc ni napovedno-vezovalnih prvin, ki bi na stiku $O_1 - N_2$ gradile širše dvogovorno besedilo. V eni NO-sekvenci se lahko vsebinsko zaokroži dvogovorno besedilo (uresniči se tudi sporočanski namen glede ene vsebinske prvine med osebama A in B, izčrpa se »tema«). Tako je npr. v informativnem dvogovoru, kjer je N vprašalna poved, B pa je opravil vlogo informatorja; podobno je pri sodnem zaslišanju, preverjanju znanja ipd. Zgled za ED(1):

A: *Kako dolgo me že čakaš?*

B: *Pred pol ure sem prišel.*

A: *Si prinesel stvari?*

B: *V avtu jih imam.*

Model ED(2) ponazarja sobesedilno vezani NO-sekvenci enosmernega dvogovora. Razlika med njim in ED(1) je v tem, da A po zaključeni NO-sekvenci sproži novo spodbudo z navezovanjem na B-jev odgovor. Ker v O_1 ne more biti napovednih prvin k N_2 (saj B ne more predvideti N_2 ; to v enosmernem dvogovoru dela A), je stik $N_2 \rightarrow O_1$ lahko edino krepek (ekspliciten). Tako se gradi širše dvogovorno

besedilo. Novinarski intervju ima najpogosteje model ED(1) in ED(2) ali njuni kombinaciji. Zgled za ED(2):

A: *Zakaj proizvodnja še ni stekla?*

B: *(Ker) Nimamo dovoljenja za uvoz ene surovine.*

A: *Kdo izdaja to dovoljenje?*

B: *Zvezna inšpekcija.*

Model OD(1) prikazuje sobesedilno prosti NO-sekvenci obojesmernega dvogovora. To prav tako kaže znak + (plus), vendar sta enoti $O_1 + N_2$ B-jevi. Enota O_1 je B-jev odgovor na N_1 , prekinitev enosmernega dvogovora pa je v tem, da zdaj B po zaključku NO-sekvence gradi širše dvogovorno besedilo s tem, da sporoči spodbudo N_2 (B odloči, da je »tema« izčrpana). Na stiku $O_1 - N_2$ prav tako kot pri ED(1) ni napovedno-navezovalnih prvin, čeprav je replika $O_1 - N_2$ B-jeva. Dvogovorno sekvenco zaključuje A-jev O_2 . Zgled za OD(1):

A: *Ste že bili na dopustu?*

B: *Ja. Včeraj smo prišli domov. // A kaj veš, kako je z Ivanom?*

A: *V bolnišnici je.*

Model OD(2) prikazuje sobesedilno vezani NO-sekvenci obojesmernega dvogovora, vendar pa je stik $O_1 - N_2$ v B-jevi repliki (spodbudo N_2 je po zaključku svoje replike O_1 sprožil B), navezovanje $N_2 \rightarrow O_1$ je torej znotraj te replike krepko. Tudi tu je dvogovorna sekvenca zaključena z A-jevim O_2 .

B-jeva replika gradi dvogovorno besedilo s tem, da hkrati dela čisto sekvenco $N_1 \rightarrow O_1$ (kot pri ED(1), »s podaljškom« na spodbudo N_2 pa začenja novo čisto sekvenco $N_2 \rightarrow O_2$ in ti sekvenci hkrati povezuje. Čeprav vsebuje prvini N in O, to ni prava dvogovorna sekvenca, v kateri bi bili prvini N-O samo zamenjani v O-N. Zaporedje replik N-O je zato v sekvenci obvezno.

Če B-jeva replika ne bi imela v O_1 krepke navezovalnosti na N_1 , bi jo bilo težko ločiti od ene izmed sekvenc intervjujskega dvogovora, v kateri nagovor sestoji iz nastavka (tukaj bi bil to O_1 brez krepke navezovalnosti) in spodbude priveska, ki je v intervjuju vprašalna, velelna ipd. poved (gl. o tem dalje). Zgled za OD(2):

A: *Za kaj so te jeklenke?*

B: *Za stisnjeni kisik. Rabijo jih potapljači. // Si že slišal za potapljanje z akvalungo?*

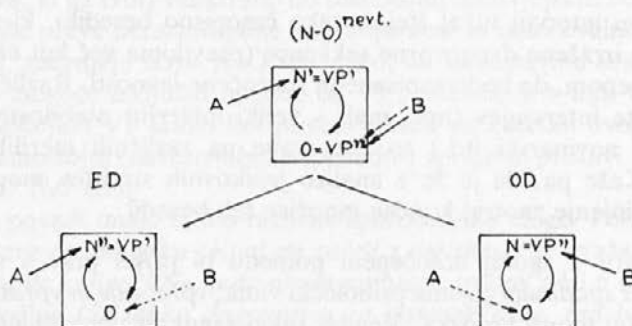
A: *Nekaj sem.*

Nagovorna replika mora biti v teh modelih pojmovana široko, da ne pomeni nujno samo ene vrste, npr. vprašalne povedi. Vpraševalec A lahko isto ali modificirano VP tudi ponovi ali izreče dve različni VP in je to še vedno ena nagovorna replika. Stvar uspešnosti dvogovora je, kako reagira B. Lahko eno VP presliši ali pa na vsebinsko mejo med odgovoroma opozori (»glede drugega vprašanja pa...«; »na tvoje drugo vprašanje pa tole«). Tukaj štejem konec B-jeve replike za zaključek N-O sekvence.

Ena nagovorna sekvenca je tudi, če je B-jev odgovor po obliki VP, s katero zahteva ponovitev ali pojasnitev A-jeve VP. Jezikovno pride v takem primeru do *smernostne nevtralizacije*, dvogovorna sekvenca je nevtralna. Od nadaljevanja dvogovora je namreč odvisno, ali se bo razvijal kot enosmerni ali obojesmerni: A lahko VP ponovi ali domnevno nejasnost VP izboljša in s tem začne novo čisto ED-sekvenco. Lahko pa se (zavestno ali ne-zavestno) odloči prepustiti vlogo

spodbujevalca enosmernega dvogovora B-ju s tem, da na B-jevo VP odgovori. Nevtralizirana N-O replika se spremeni v prekretnično, nastopi obojesmerni dvogovor.

To ponazarjajo naslednji modeli:

V smernostno nevtralni sekvenci NO/nevt. je krepka navezovalna referenca, če je B-jev odgovor VP (Kaj misliš s tem vprašanjem?), B-jeva VP je odgovor na nagovor (šibka navezovalnost), hkrati pa se od vsebine obrača h govoru s tem, da A-jev nagovor *poimenuje* kot vprašanje.

Nevtralne N-O sekvence nastopajo v zahtevnih govornih položajih, kjer je natančnost sporazumevanja zelo pomembna ali kjer je sporočanje moteno zaradi zunanjih vplivov (hrup). V intervjujskem dvogovoru so znak slabo pripravljene intervjujskega dogodka ali »težkega« odgovarjalca. Prekretnične sekvence pa so značilne za nepripravljene, spontane dvogovore, v katerih se govorca prepuščata temi.

Intervjujski nagovor

Vsa strokovna literatura, ki se ukvarja z vprašanji dvogovora in tudi intervjuja (gl. seznam tukaj; tudi Košir 1986, 1987; Zei 1987; tam je tudi obsežna literatura o tem) uporablja izraza *vprašanje – odgovor*, ki sta osnovni tvorni prvini dvogovornega besedila. Z izrazom *odgovor* ni težav niti na jezikovni, psihološki ravni. Izraz »vprašanje« pa je dvakrat nenatančen, saj bežen pogled po besedilih intervjujev pove, da prvine, ki jim na psihološki ravni pravimo *spodbuda*, niso samo vprašanja, ampak so vprašalne povedi lahko po smislu tudi *prošnja, trditev, predlog* (prim. Müllerová 1982, 201), če pa so po smislu vprašanja, niso po obliki nujno vprašalne povedi.

Da ne bi prihajalo do izrazoslovnih nejasnosti, je smotrno ločevati ne samo med izrazoma *vprašalna poved* (VP) in *vprašanje*, ampak v pojmovni in izrazoslovni aparat intervjujskega besedila sploh uvesti širši pojem in izraz, ki bo ustrezal psihološkemu *spodbuda* (stimulus), na jezikovni ravni pa bo zajemal vse, kar je lahko vprašalna poved brez vprašanja in vse nevprašalne povedi s pomenom vprašanja. Tukaj uvajam izraz *nagovor* (ki s svojim pomenom zajema empatičnost, obrnjenost »k drugemu«).

Dvogovorna sekvenca je tako osnovna enota dvogovora in ena od osnovnih shem jezikovne dejavnosti. Dvogovorno sekvenco N-O je treba šteti tudi za osnovno enoto časopisnega in (skupaj z vsemi spremljajočimi pragmatičnimi in izvenjezikovnimi sredstvi) tudi radijskega oziroma televizijskega intervjuja.⁹

Za časopisni intervju tukaj štejem tako časopisno besedilo, ki vsebuje pisno (tudi grafično) izražene dvogovorne sekvence (praviloma več kot eno), ki so bile izrečene z namenom, da bodo zapisane in sporočene javnosti. Različne delitve teh besedil na vrste intervjujev (npr. mali – veliki intervju; osebni – tematski, publicistični – novinarski itd.) so zasnovane na različnih merilih in so stvar praktičnosti. Kaže pa, da je že z analizo jezikovnih sredstev mogoče pridobiti merila za skupinjenje znotraj končne množice teh besedil.

Izraz nagovor v zgoraj določenem pomenu bi prišel prav v splošni teoriji dvogovora, kjer *spodbuda* zajema psihološki vidik, *vprašanje in vprašalna poved* pa sta tudi v splošni teoriji preozka. Vendar tukaj zaenkrat uporabljam nagovor kot izraz v stilistiki poročevalstva, kjer kot poimenovanje ene od enot intervjujskega dvogovora zajema posebnost, s katero se intervjujski dvogovor loči od ostalih vrst pogovorov. Nagovor je usmerjen ne samo »k drugemu«, ampak je tudi »za druge«. Seveda to značilnost vsebuje tudi intervjujski odgovor. Tako pojmovanje nagovora je pri njegovi natančnejši razčlenitvi zahtevalo tudi nova poimenovanja, ki so zajeta v tukaj naštetih *vrstah nagovorov*: 1. nagovorna vprašalna poved, 2. vprašalno-pripovedni nagovor, 3. nagovorna trditev, 4. velelni nagovor, 5. nagovorni poseg, 6. dvodelni nagovor, 7. enodelni nagovor, 8. nagovorna ponovitev, 9. nagovorni izpust.

⁹ Izraza *intervju* tu ne uporabljam za poimenovanje novinarske metode, ampak kot besedilo, poročevalski žanr. Neupoštevanje razlike upravičeno kritizira Koširjeva (1986, 7). Za intervju je bistveno dinamično sosledje nagovornih in odgovornih replik in to velja tako za dogodek, prvinski pogovor, kot tudi za časopisno besedilo intervjuja, ki ima sicer svojo vodoravno členitev, v kateri je poleg glave (bolje: naslovja, prim. Korošec (1977) še uvod in jedro, ki zajema dvogovor.

Zato Koširjeva (1987, 24) model *intervju-situacija*, v katerem je primarna situacija DIALOG in sekundarna situacija INTERVJU-TEKST, izpušča važno dejstvo, da je dialog tudi besedilo. Tudi ustno, ne samo pisno, tvorimo besedila! Ta model je slab tudi po ponazorjalni plati, saj kaže, kot da je primarna situacija z dialogom *znotraj* sekundarne situacije z intervjujem – besedilom. To, da dialog šteje samo za dogodek v primarni situaciji, ne pa za govornjeno besedilo, je zato, ker že prej (1986, 32) zmotno šteje časopisni intervju za novinarjevo *poročilo* o pogovoru. Časopisni intervju je samo pisna priredba govornjenega besedila, je zapis dvogovora, in sicer reducirani zapis, ker je bil podvržen pravilom pretvorbe govornega prenosnika v pisnega (prim. o tem Korošec, 1986).

To ne velja edino za eno, bolj obrobno vrsto časopisnega intervjuja, za t.i. dopisni intervju, katerega posebnost je v tem, da sploh nima prvotne govorne uresničitve, ampak vpraševalec odgovarjalcu pošlje (prinese) napisane nagovore (najpogosteje vprašalne povedi), slednji pa nanje tudi pismeno odgovori po danem zaporedju.

Stopnja redukcije pri pretvorbi govornega intervjuja v (čas)opisnega, se pravi, pisna priredba prvotno govornjenega dvogovornega besedila, ki je kot televizijski intervju, kot dogodek, že bil, se vidi, ko je tak intervju zaradi pomembnosti (odgovarjalca ali povedanega) naknadno prirejen za tisk. To je nepravilno časopisni intervju, a tudi zanj ni mogoče reči, da bi bil *poročilo* o pogovoru. Nagovori in odgovori so dani v poročanem govoru, tj. kot (bolj ali manj) dobesedni navedki. »Poročilu« o pogovoru se približujejo literarizirani intervjuji (z vključevanjem posameznih »didaskalij«), ki so bliže dvogovornemu v pripovedni(išk)ih besedilih z umetniško težnjo.

Vrste nagovorov

1. Nagovorna vprašalna poved

Ta najobičajnejša vrsta nagovora je vprašanje, izraženo v vprašalni povedi. Pregled gradiva, ki ga tvori veliko število časopisnih intervjujskih besedil, kaže, da so najpogostejše prave nerazmišljalne dopolnjevalne in odločevalne VP; lahko so samostojne, tj. začenjajo novo N-O sekvenco, ali so sestavina širšega nagovora. Teoretično ni mogoče izključiti nobene od VP, prikazanih v naši binarni delitvi. Namesto samostojnih VP lahko kot povedi (razen na začetku dvogovora) stojijo besedilno nesamostojni (navezovalno-napovedni) vprašalni prislovi, zaimki, členki *Kako?, Komu? Ne? Res?*

Vprašalne povedi imajo lahko različne sporočanje vloge. Poleg osnovne, tj. izražanje zahteve po podatku (*Kdaj ste začeli z raziskavo?*), izražajo prošnjo (*Mi lahko posodiš tole knjigo?//Ne, je še nisem prebral*), trditev (*Ali ti nisem že stokrat povedal?*), predlog (*Se lahko dogovoriva za sestanek?//Da, rad bom prišel.*). Iz nastopanja vprašalnih povedi v nagovoru je mogoče marsikaj sklepati o družbenem razmerju med govorcema. Izgovarjajo se s protikadenčno intonacijo, v pisavi imajo končno ločilo vprašaj.

Prave nerazmišljalne dopolnjevalne VP so v intervjujskem dvogovoru najpogostejše zato, ker jih je – kot take – mogoče pripraviti vnaprej (v novinarski beležnici). Nastopajo v vseh vrstah intervjujskih pogovorov ne glede na delitev, prevladujejo pa v preprostejših, npr. priložnostnih intervjujih, kjer niso zmeraj znak pripravljenosti na pogovor. Če so pripravljene pred začetkom pogovora, nimajo nobene navezovalnosti (razen navezovalnosti na temo pogovora), zato niso vezane na posamezne točke v poteku intervjujskega pogovora, pogosto pa ga začenjajo. Za primer:

(1) *Kakšen je namen vaših sedanjih srečanj in pogovorov v Jugoslaviji?* (1)

(2) *Ali bi lahko v nekaj najpomembnejših črtah opredelili zdajšnji trenutek bližnjevzhodne krize?* (1)

(3) *Kaj je za vas bistveno?* (2)

(4) *Tovariš maršal, kako gledate na naše naloge pri obrambi države v nadaljnjem razvoju naše družbe?* (3)

(5) *Tovariš Kardelj, katere so po vašem mnenju tiste negativne težnje in deformacije v dosedanjem razvoju naše družbe, ki bi jih morali v prihodnje, rekel bi, še močneje zajeziti?* (4)

(6) *Kolikšen je bil lanski devizni dohodek IAA?* (5)

(7) *Katera preizkušnja, ki ste jo morali preživeti v zadnjih letih, je bila za vas najtežja?* (6)

V nagovoru sta tudi dve VP. Smiselno se medsebojno dopolnjujeta:

(8) *Koliko je mogoče s pomočjo psihoanalize pojasniti funkcioniranje družbenega sistema? Se ne zdi tak poskus malce paradoksen, saj je psihoanaliza začela svojo pot na podlagi bolnega človeka?* (6)

(9) *O čem pa, takole, razmišljate, kaj vas v življenju najbolj zanima?* (7)

Ni mogoče pritrđiti Vlajkiju (1981, 35), ki v svoji precej zmedeni delitvi intervjujev na tri vrste (1. zahtevanje alternativnega odgovora *da-ne!*, 2. biografski intervju, 3. zahtevanje čigavega mnenja o kakem problemu) (34) šteje za napačno »oblikovati vprašanje tako, da intervjuvanec odgovori edino z da ali ne«. Ta, v didaktiki šolskega pouka in izpraševanja res neprimerna vrsta vprašalnih povedi, je v intervjujskih pogovorih možna in pogosta, saj odgovarjalec ve, da se od njega

ne pričakuje samo odgovor Da/Ne, ampak da vpraševalec (in naslovniki) od njega želi dobiti utemeljitev, razlago, pojasnilo k pritrdilnemu oziroma odklonilnemu odgovoru. Na pravo nerazmišljajno odločevalno vprašanje, ki je lahko pripravljeno ali ga prinese razvoj dvogovora, nastopajo pestri odgovori (zato bi bilo zelo nesmotrno to vrsto VP izločiti iz intervjujskih dvogovorov, kar pravzaprav velja za vse vrste VP): (a) B izreče pritrdilnico/nikalnico in nadaljuje odgovarjanje; (b) B izpusti pritrdilnico/nikalnico, iz odgovora pa je razvidno, ali daje na vprašanje pritrdilni oziroma odklonilni, nikalni odgovor; (c) B izreče samo pritrdilnico/nikalnico, ker o vsebini tega vprašanja ne želi odgovarjati podrobneje (tudi to možnost je treba dopustiti kot B-jevo pravico, ki mu jo A zagotovi ob pristanku na intervjujski pogovor); (č) B izreče samo pritrdilnico/nikalnico, A pa ga z naslednjim nagovorom (nagovornim posegom) spodbudi k pričakovanemu odgovoru.

(10) *Se zanimate za politiko?* /Seveda, hočem da bi bil mir, da se ne bi ruvali, saj sem bil v partizanih./ (8)

(11) *Gospod Kreisky, je bilo 1955 za Avstrijo srečno leto?* /Ja, razumljivo, kajti tistega dne, 15. maja 1955, je Avstrija ponovno dosegla svojo popolno svobodo in neodvisnost./ (7)

(12) *Ob prevzemu dolžnosti ste rekli, da boste razvijali ustvarjalnost in kritičnost v demokratični razpravi o vseh pomembnih vprašanjih. Ali je povsod dovolj pripravljenosti in poguma, da se tako lotijo razprave?* /To je v manjši meri odvisno od skupščine. – (nadaljevanje odgovora ima okrog 250 besed do konca dvogovorne sekvence)/ (8)

(13) *So seje še vedno dolge?* /Žal, večkrat, vendar to pomeni, da se veliko ljudi oglašajo in torej zanima. Predlogi se na sejah tudi spreminjajo./ (9)

(14) *... Vendar so te napake, pri enem večje, pri drugem manjše, opravičljive s čim drugim in ne zgolj z impresijo.*

So izraz neke osebne resnice?

/Ali vsaj nekega, recimo intenzivnega, osebnega razmišljanja./ (6)

Odločevalne VP so prav primerne za nastopanje pri posebni vrsti »namenskega« intervjuja, za katerega si vpraševalec pripravi samo tematsko vprašanje (ali eno od možnih vrst nagovorov), v razvoju pogovora pa odgovarjalcu prepusti, da svoje odgovore razvija do mere, ko je vsebina vprašanja izčrpana. Tako na eno ali dve vprašanji sicer dobi odgovore, vendar je naslovnikom želel sporočiti čisto določeno vsebino (ker tega ni hotel prek kakega drugega poročevalskega žanra, npr. članka, ampak ravno prek izjave kompetentne osebe). Zato po zaključku dvogovorne sekvence »izsiljuje«, odgovarjalcu »polaga v usta«, vodi ga do zaželenega odgovora ravno s pomočjo odločevalnih VP, v katerih nastopajo krepke navezovalne prvine, zlasti členki. Odgovarjalec v nobenem primeru ne odgovori z Da/Ne:

(15) *Bo zato za enak odstotek tudi večji zaslužek?* (5)

(16) *Je torej kupčija z A 320 za IAA ugodna?* (5)

(17) *Bo zato morda prodor IAA na mednarodne trge še večji?* (5)

So tudi vsebine, po katerih se uspešno vpraša samo z odločevalnim VP:

(18) *Pravijo, da je Avstrija neobvladljiva. Ji je težko ali lahko vladati?* (10)

Krepke navezovalnost, tj. pokazovalnost (deiktičnost), imajo VP, s katerimi vpraševalec vprašuje po celotnem smislu predhodnega odgovora. Nastopajo v zah-

tevnjših intervjujskih dvogovorih (vendar so značilne tudi za vsakdanji dvogovorni stik). Lahko bi se imenovale *vprašalne povedi vztrajanja*, ker želi vpraševalec morebitno nejasnost iz odgovora pojasniti do mere, za katero meni, da je važna za naslovnike, in nadaljuje uspešno vodenje dvogovora, dokler tema ni zadovoljivo izčrpana. Vprašanje vztrajanja izraža tudi zahtevo po pojasnitvi odgovarjalčevega individualnega jezikovnega izraza, metafore ipd., ali vpraševalčevo zadrego, ker na tej točki dvogovora ne more nadzirati razvoja dvogovora, in to prepušča odgovarjalcu (seveda v okviru enosmernega dvogovora):

(19) /[...] Sploh je upor beseda, ki je zelo zlorabljena. V tolažbo lahko povem, da ni edina./
Kaj ste hoteli reči s tem?

/Da marsikatera beseda v današnjih časih že za vse rabi. [...] / (2)

(20) /Drugič, bolje, da imajo brado matematiki, kot da jo nosi matematika./
Kaj ste hoteli reči s tem?

/To boste pa že razumeli. Če je že do tega prišlo, drživa se stvari, brade./ (2)

(21) Kako to mislite? (6)

(22) Kaj ste hoteli reči s prisposodbo o pečenih žemljah? (8)

(23) Na kaj mislite pri tem, tovariš Kardelj? (4)

Vprašanju vztrajanja je podobna odločevalna VP, ki odgovarjalca spodbuja k nadaljevanju, ker je po spoznanju vpraševalca odgovor končal na nepravem mestu. Nastopa v intervjujskih pogovorih s pomembnejšimi osebami, iz katerih vpraševalec želi izvabiti za svoje naslovnike čim več podatkov, odgovarjalec pa je morda preveč redkobeseden. Izrazita je krepka navezovalnost:

(24) Ste hoteli še kaj reči?

/Ne, pravzaprav mi to zadošča./ (10)

2. Vprašalno-pripovedni nagovor

Nagovor je vprašanje v obliki pripovedne stavčne ali nestavčne povedi, v govoru pa z vprašalno intonacijo, kar se nakaže z ločilom vprašaj. Ima krepko navezovalnost. Zmeraj ni mogoče zanesljivo pojasniti, zakaj vpraševalec izbere prav to možnost namesto običajne VP, posebno še, ker je učinek nagovora isti. Odgovarjalec nadaljuje enako kot na nagovorno VP, ki je odločevalna nerazmišljajna. Kaže pa, da je to vrsto nagovora mogoče šteti za posebnost prvotno govorjenih intervjujskih pogovorov, ki so zaradi pomembnosti odgovarjalca ali zanimivosti vsebine naknadno še natisnjeni.

(25) Temu se niste mogli izogniti?

/Temu se v letošnjem letu nismo mogli izogniti. [...] / (11)

(26) Torej tu ne gre za zgrešeno investicijo?

/Daleč od tega./ (11)

(27) /Če bi bilo po mojem, bi jih [sestankov] imeli zelo malo. Samo tiste, ki so resnično potrebni. Bojim pa se, kaj nas čaka v prihodnjem poldrugem letu./

Novo obdobje sestankov?

/Do junija 1982 nas čaka 27 kongresov: [...] / (12)

V govoru se pripovedna poved seveda zlahka uresniči v smislu vprašanja z vprašalno intonacijo, kar je treba v pisavi zaznamovati s končnim ločilom vprašaj.

Tako bi bila ta vrsta nagovora le govornjena oblika (pogostejše) nagovorne trditve, vendar le takrat, ko gre za enostavno poved, ki se v govoru res uresniči z vprašalno intonacijo. S tem bi bila rešena zadrega glede končnega ločila, kajti nagovorne trditve so daljše replike iz več povedi. Zapisovalcu (ki je tudi avtor) prvotnega dvogovora pa ostane odločitev – in zadrega – ali bo svoj nagovor (če je enostavna poved) prikazal kot vprašalno-pripovedni nagovor ali kot nagovorno trditev. Prirejevalec pogovorov z Josipom Vidmarjem (Jože Javoršek) je bil glede tega v zadregi, ali naj nagovor (ki ga ni izrekel sam), prikaže tako ali drugače; odločil se je za prvo možnost, a bi prav lahko bila tudi druga:

(28) *Toda nekatere odnose lahko zaslutite?*

/Neke slutnje o tem lahko imate in jih morate seveda tudi diskretno izraziti [...] (6)

3. Nagovorna trditev

Pogosto je dopolnilo predstoječemu odgovoru ali nagovor k tej vsebini. Po tem je podoben nagovornemu posegu, vendar nikoli ne prekinja toka odgovora (kar je tudi v prvotnem pogovoru težko zmeraj jasno ločiti). Ima krepko navezovalnost in šibko napovednost. V praksi se po nepotrebnem piše s končnim ločilom vprašaj.

Nagovorna trditev je občutljiva in pomembna, glede besedilnosti intervjujskega dvogovora pa tudi zanimiva prvina. Zato tukaj podajam nekoliko podrobnejšo besediloslovno-pragmatično razčlenitev tega nagovora.

Izhajati je seveda treba iz prvotnega pogovora kot dogodka, ki predpostavlja neposredni stik govorcev v enotnem prostoru in času. Ko je odgovarjalec končal, zaokrožil svojo misel, vpraševalec to razume kot točko, ko je na vrsti, da nadaljuje. Signali za konec sekvence so taki, da vpraševalec lahko sklepa, da mu misli odgovarjalca ni treba dopolniti ali pa sploh na različne (ustaljene) načine spodbuditi. Sekvenca je torej besedilno zaključena, vsebinsko je tematika z odgovorom izčrpana (seveda v mejah, ki jih začituje tip intervjuja kot žanra).

Nastopi točka, ko se dvogovor nadaljuje z novim nagovorom, lahko tudi takim, ki začenja novo tematiko, o kateri vpraševalec želi voditi pogovor. Najobičajnejši način je, da zastavi vprašanje, ki ima običajne jezikovne znake vprašalnosti, torej nagovorno vprašalno poved. Nadalje lahko vpraševalec svojo repliko uresniči kot vprašalno-pripovedni nagovor, lahko pa odpre novo sekvenco s pripovedno povedjo, trdilnim nagovorom. Iz dejstva, da sogovorca vesta, da gre za obliko sporočanja, ki je namenjena javnosti, to tudi odgovarjalec razume kot namig, da se pričakuje njegov odgovor, ne pa, da ga je pripovedna poved samo potrdila kot pravilnega, ga zanikala, ga dopolnila samo z omejevalnim prislovom ipd.

A: »V zadnjem času ste razmišljali še v drugi smeri.« Odgovarjalec bi vpraševalca spravil v zadrego, če bi odgovoril »Da.« (in čakal na naslednje vprašanje), »Ne.« (in čakal na naslednje vprašanje), »Do neke mere.« (in čakal na naslednje vprašanje). Tako pa nagovorno trditev razume kot: »V kakšno smer ste razmišljali v zadnjem času?« To pomeni, da je nakazana nova tematika, ena od tem pogovora, ki mora biti izčrpana, da bo uresničen zamišljeni načrt in da bo naslovnik (javnost) dobil pričakovani podatek. Zakaj vpraševalec uporabi to dvogovorno obliko? Predvsem to ni oblika, ki bi bila običajna samo v poročevalstvu in širši publicistiki. Je skoraj običajna v vsakdanjem govornem stiku, npr.:

A: Včeraj te pa ni bilo.

B: (ne reagira samo z Da/Ne, Seveda, Nisem mogel. ipd., ampak podrobneje pojasni *razloge, okoliščine* svoje odsotnosti, ki jo s tem seveda prizna).

Drugo vprašanje je, zakaj A ni postavil pravega vprašanja ali zahteve: »Povej mi razlog za to, da te včeraj ni bilo«, vendar je A-jeva *ugotovitev* neobvezujoča, lahko ji sledi pojasnilo, lahko pa tudi ne. V organiziranih, premišljenih dvogovornih stikih je A-jevo vprašanje lahko zelo uspešno in umestno ter smiselno gradi besedilo, predvsem pa odločilno sodeluje pri uresničevanju A-jevega sporočanj-skega načrta.

Pri intervjujskem dvogovoru je stvar podobna, ima pa še nekatere značilnosti, ki jih vsakdanji neposredni stik nima, namreč:

- organiziranost, pripravljenost enega ali obeh govorcev;

- vedenje odgovarjalca, da vpraševalec zaradi naslovnikov (vpraševalec ni pravi naslovnik odgovora, to vemo) ne pričakuje njegove pritrditve ali zanikanja, da bi ga ti dve možnosti spravili v zadrego (zlasti v TV- in radijskem intervjujskem pogovoru – v neposrednem prenosu, ki izključuje možnost poznejše montaže, priredbe); zato reagira z obsežnejšo in pričakovano repliko;

- vpraševalec je ta trdilni nagovor lahko uporabil kot variantno možnost, da ne bi odgovarjalca preveč »oblegal« s samimi vprašanji. V takih primerih je trdilni nagovor ritmična, govorniška poživitev dvogovora in celotnega besedila. Ker je napovednost tu šibka, je odgovor bolj pragmatičen kot jezikovni. Od tu dalje se v povedih nagovorne trditve povečuje krepka navezovanost z izrazitimi signali za spremembo teme. Nastaja trdnejša besedilna oblika.

- /Odgovarjalec je končal svojo repliko o *uvozu* (sobesedilno *ni* bil govor o *izvozu*./

A: Izvoz je v tem času naraščal zelo počasi.

Tu je težiščna (smiselno in pomensko) beseda *izvoz*, ki jasno nakazuje spremembo tematike, ker je bil prej govor samo o *uvozu*. Ostalo je isto kot prej: odgovarjalec ne odgovori z Da/Ne, ampak na enak način, kot je prej razlagal o *uvozu*, zdaj nadaljuje z govorom o *izvozu*. Pragmatična reakcija je ista, bolj določno pa je izkazana smer, v katero želi vpraševalec peljati dvogovor.

- Smeri nadaljnjega razvoja pogovora so seveda pestre. Npr.: /Odgovarjalec konča repliko o *uvozu* / Nato teče pogovor:

A: /Izvoz je v tem času naraščal zelo počasi. Zakaj?/

varianta (a): Kaj lahko poveste o tem? (b) Ali so razlogi za to znani? (c) itd., k zmeraj večji določnosti oziroma jasni izraženosti zahteve o smeri odgovora.

Poleg besediloslovnega je treba omeniti tudi vidik, kako nagovorna trditev učinkuje na naslovnike intervjujskega besedila, se pravi, ne na odgovarjalca. Poleg vtisa, da vpraševalec odgovarjalca ni »oblegal«, »napadal« z vprašanji, nastane z uporabo trdilnega nagovora pri naslovnikih vtis, da vpraševalec ne želi dvogovora samo usmerjati, ampak pri oblikovanju sporočita tudi sodelovati s svojim znanjem, mnenjem. Nadalje pride s tem do spreminjanja dinamike intervjujskega pogovora, še posebno v primerih, ko je nagovorna trditev podobna nagovornemu posegu. Takrat odgovarjalec lahko *nagovor*: (a) presliči in nadaljuje, ne da bi se pustil motiti, k njemu pa se vrne, ko meni, da je svojo misel v repliki izčrpal in zaokrožil;

(b) ga s členkom pritrjevanja, zanikanja, omejevanja ipd. komentira in takoj nadaljuje začetno misel; se pravi, reagira, a se ne pusti zmotiti; (c) se pusti »zapeljati« in repliko nadaljuje v vsiljeni smeri.¹⁰

Nagovorna trditev torej ustreza več vpraševalčevim namenom: (a) Z novo dvogovorno sekvenco nadaljuje pogovor v spremenjeni smeri. V tem je njegova vloga enaka vlogi nagovorne vprašalne povedi. (b) Kot spodbujevalec pogovora s protistavnimi ali pritrdilnimi, sklepalnimi izrazi izziva B-jeve izjave, kadar je jasno, da ima slednji resnično kaj povedati. (c) Želi izraziti svoje nasprotovanje B-ju, da bi v pogovoru vzpostavil določeno ustvarjalno napetost (v takih primerih se enosmerni dvogovor rad prevesi v obojesmerne, v dvogovorno debato). (č) Želi pred svojimi naslovniki, kakor tudi pred B-jem poudariti statusno enakopravnost ali obvladovanje tematike, o kateri teče pogovor. Hoče sodelovati pri oblikovanju vsebine intervjujskega sporočila, ne samo pri nadzoru nad uresničevanjem intervjujske zasnove. (d) Želi B-ja, ki po njegovem ni gospodaren v svojem izrazu, nekako disciplinirati.

V gradivu se to kaže pri vseh intervjujih, ki so jih naši novinarji vodili z našimi vidnimi političnimi osebnostmi (Dolanc, Kučan, Šinigoj). V intervjujih s strokovnjaki iz ožjih znanstvenih področij trdilnih nagovorov ni. Zato bi to vrsto nagovora lahko šteli za dokaj zanesljiv kazalnik razmerja med govorcema, katerih osebnostni stik ne prestopa (ne more ali ne želi prestopiti) meje uradnega odnosa.

Zanimivo je, da trdilni nagovor vrste (a) nastopa tudi v stikih, kjer je vpraševalec nasproti odgovarjalcu v podrejenem položaju, ki izhaja iz vidne spoštljivosti do odgovarjalca, torej ne zaradi hvaležnosti, ker se je pripravljeno pogovarjati, ampak zato, ker ga vpraševalec resnično ceni (npr. skupina vpraševalcev – Josip Vidmar; Barbara Goričar – Bruno Kreisky, Franz Vranitzky).

Navedeni nameni se ne kažejo posamično, ampak v medsebojnem prepletu. To bi npr. lahko ugotovili za intervjujsko besedilo, v tukajšnjem seznamu navedeno pod št. 12, kjer zaradi izrazitega prevladovanja nagovornih trditev – VP skoraj ni – odgovarjalec kljub svojemu družbeno-političnemu položaju in avtoritativni poziciji, s katere nastopa, nima prevladujočega, ampak podrejeni položaj v razmerju do skupine vpraševalcev.

(28) *Vendar, v določenih primerih bo morala država še vedno intervenirati.*

/Prepričan sem, da še dolgo. [...] (12)

(29) /Tako silovit tempo razvoja, kot smo ga imeli mi, je imela po podatkih Združenih narodov samo še Japonska./

S tem, da nam Japonska v drugih sferah potrošnje ni sledila po poti, ki smo jo ubrali mi. (12)

(30) *Dostikrat pa se dogaja, da prihajajo v skupščino »s pečenimi žemljami...«*

/...in mislijo, da sta vsaka pripomba in predlog za dopolnitev napad na avtoriteto predlagatelja. [...] (8)

(31) /Kdo ga še bere?/

¹⁰ To mora vpraševalec upoštevati, iz tega pa izhaja praktično navodilo, da nagovornih trditev ne sme uporabljati prepogosto; da mora, če je po prvi uporabi odgovarjalec reagiral s (c), to takoj sprejeti kot izkušnjo in se tej možnosti vodenja dvogovora poslej izogibati. Nadalje tega ne sme uporabljati prepogosto tudi zaradi učinka pri naslovniki, kadar ne želi narediti vtisa, da sam stopa preveč v ospredje, da iz osrednje pozornosti izriva odgovarjalca, ki v svojem položaju mora ostati isti od začetka do konca dvogovora. Karikirano bi se to videlo, če bi vpraševalec postavil vprašalno poved samo na začetku, vse nadaljnje replike pa bi bile izzvane z nagovorno trditvijo. Tak dvogovor naslovniki (bralci) občutijo kot neprijaznega, daje vtis ostrine.

Mnogim pa je to zelo zanimivo branje.

/Lahko mogoče: literarnim zgodovinarjem? (6)

(32) /Če berete, na primer, njihovo utemeljevanje in povečevanje nove abstraktne' umetnosti, ki naj nadomesti naturo, se morate prepričati, da so to smešnice./

Čudil bi se, če bi drugače povedali.

/In to vse zaradi tega, ker gledam v preteklost. [...] (6)

Če odgovarjalec na nagovorno trditev odgovori zgolj z Da/Ne (jo potrdi ali zanika), vpraševalec pa s tem ni zadovoljen, sam reagira z navezovalno nagovorno vprašalno povedjo:

(33) Vi zagovarjate, če prav razumem, avtonomijo umetnosti.

/Da./

Avtonomijo glede na kaj? [...] (6)

4. Velelni nagovor

Velelni nagovor je nagovor v obliki velelne povedi. Pojavlja se na istih mestih kot običajna VP, vendar znatno redkeje. Ni pa mogoče reči, da bi velelni nagovor izražal kakšno posebno razmerje med govorcema, razen tega, da velelna glagolska oblika (tako kot osebni zaimki za 2. os. v VP) dovoljuje možnost, s katero se ogovorjeni (2. os. ed.) vika ali tika.

Lahko pa je velelnost dopolnjena (omiljena) z vljudnostnim izrazom za prošnjo. Velelnost torej ne pomeni ukaza, ampak je le znak za poziv k dejavnosti, na katero je odgovarjalec že pristal. Velelni nagovor nastopa med potekom dvogovora, če pa stoji na začetku intervjujskega besedila, ima šibko navezovalnost na uvod. Uspešen sporočanješki stik ima namreč signale za začetek sporočanja, in to je pri intervjujskem dvogovoru pomembno (pri izpraševanju v šoli je nekoliko drugačno družbeno razmerje med izpraševalcem in učencem) tudi pri priložnostnih malih intervjujih z osebo »z ulice«.¹¹

Ločilo vprašaj je pri velelnem nagovoru nepotrebno (npr. tukaj v zgledu št. /35/). Vendar je med velelnikom in ostalim besedilom lahko soredni odnos in je nadaljevanje vprašalna poved. Takrat takega nagovora ne štejem k velelnemu nagovoru, ampakl je velelnik le performativni (izvajalniški) izraz, ki pa bi kot poziv k odgovarjanju lahko stal pred vsakim nagovorom, npr.: *Povejte, ali ste zadovoljni z rezultati raziskave?, kar bi se razumelo kot »povejte odgovor na naslednje vprašanje:«* Lahko pa je taka velelniška oblika sploh neprimerno dvogovorno mašilo.

(34) Povejte, kako da ste tako dolgo ostali pri tem poslu in v isti hiši? (8)

(35) Recite kaj o tem, ker to se mi zdi važna stvar? (2)

(36) Opišite, prosim, Vranitzkega kot človeka. (10)

5. Nagovorni poseg

Nagovorni poseg je praviloma nestavčna poved, s katero A prekine B-ja med njegovim odgovarjanjem. Razlogi za to so različni. Ni nujno, da avtor intervjuj-

¹¹ Na primer rubrični mali intervju v Delu, nekoč Občanov barometer, ki je imel namen spodbuditi občane z ulice, da bi postavili javno vprašanje o različnih zadevah, uredništvo pa je navadno izposlovalo in pristavilo krajši odgovor ali pojasnilo od izbranega kompetentnega javnega delavca ali strokovnjaka.

skega besedila zmeraj (npr. pri prepisovanju pogovora z magnetofonskega traku) zapiše take prekinitve, ki so bile v prvotnem pogovoru lahko tudi A-jeva pomoč pri odpravljanju B-jevih ubesedovalnih zadreg. Zapisan v besedilu intervjuja pa nagovorni poseg kaže na avtorjevo (zapisovalčevo) željo izpostaviti svojo aktivnejšo vlogo pri poteku pogovora. Ima krepko navezovalnost, šibka pa lahko sploh ni uresničena, če B nagovorni poseg hote presliši. Tudi slednje je možen razlog, da avtor svoj poseg zajame tudi v zapisano besedilo intervjuja.

(37) [...] *Večina ljudi pa je tudi proti vodni energiji...*

/No, ne ravno večina.../

Ampak kar precej. (10)

(38) /[...] ugotavljanje, koliko je vredna posamezna delovna operacija, predvsem v denarju [...]/

... *pa tudi na lestvici družbenih vrednot...*

/... *že, toda predvsem v denarju.* [...] / (12)

(39) *Vendarle ste v nekem intervjuju rekli, da pri nas preveč tiskamo.*

/To je gotovo./

Da dajemo preveliko podporo. (6)

6. Dvodelni nagovor

Dvodelni nagovor sestoji iz nastavka in iz njega izhajajočega nagovornega priveska, ki je najpogosteje vprašalna ali velelna poved. Nastavek je priprava, širša utemeljitev ali naznačitev smeri, v katero naj gre odgovor. Namesto VP nastopajo v nagovornem privesku vprašalnice v najširšem smislu (vprašalni prislovi, zaimki).

Razmerje med nastavkom in priveskom je v tej vrsti nagovora podobno razmerju enot v velikem stavku (periodi). Nastavek bi ustrezal proreku, privesek pa poreku. Nastavek vsebuje prvine, na katere se navezuje odgovor. Lahko, a ne obvezno, vsebuje navezovalne prvine na odgovor prejšnje sekvence, krepkih napovednih prvin pa nima, je brez eksplicitne zahteve za nastop odgovora. Ta zahteva se strne v privesku. Ločilo vprašaj stoji po običajnih pravopisnih pravilih.

Nastavek in privesek sta lahko vsak po ena enostavčna, dvostavčna poved, nastavek pa je lahko tudi obsežnejša pripravljalna ugotovitev.

(40) *Vendar smo zaustavili raziskave. Ali zaradi pomanjkanja denarja?* (11)

(41) *Nekako se nismo pripravljali hitro spoprijeti s problemom in ga spraviti z dnevnega reda. Česa se pravzaprav bojimo?* (11)

(42) *Velikokrat je slišati, da naša ustava vse preveč podrobno ureja odnose na posameznih področjih družbenega življenja in da je to tudi eden od razlogov za pogosto spreminjanje. Slišati je namreč, da prav zaradi teh konkretnosti pogosto prihaja v nasprotja s spreminjajočimi se družbenimi odnosi. Kaj menite o tem?* (4)

Sestavina nastavka je lahko tudi VP:

(43) *Kaj je potopis v odnosu do drugih literarnih žanrov? Praviš, da je pisanje te vrste »prežvekovanje« minule poti. Toda vsega vendarle ne opišeš, temveč izbiraš. Kako?* (13)

Negotovo je, ali je izbor med naslednjimi možnostmi samo stvar osebnega stila ali pa gre za izrabo različnih stopenj »ostrine« pri nagovorih: (a) Včeraj ste glasovali proti resoluciji. Zakaj? (b) Zakaj ste včeraj glasovali proti resoluciji? (c) Ali lahko navedete razlog, zaradi katerega ste včeraj glasovali proti resoluciji?

7. Enodelni nagovor

Enodelni nagovor je nagovorni nastavek brez priveska. Sestoji iz ene ali dveh večstavčnih povedi. Po vsebini in obliki je lahko povsem podoben nekaterim intervjujskim odgovorom, zato je važno, da se nagovori intervjuja tudi grafično, npr. z vrsto tiska, ločijo od odgovorov.

Ta vrsta nagovora lahko izhaja iz neposredno predstoječega odgovora in ga povzema (krepka navezovalnost). S tem – sicer redkeje uporabljenim – nastavkom vpraševalec pojasnjuje stvari, kadar misli, da je vsebina nagovora zapletena in jo je za naslovnika (bralca), ne za odgovarjalca, treba dodatno navesti. Pogosteje pa se z nastavkom daje dodatna, dopolnilna misel, in predvsem iz tega, da govorca veda, da se pogovarjata »za druge«, izhaja, da odgovarjalec tak nastavek razume kot spodbudo – nagovor (ve, da je tudi brez izrecnega vprašanja pozvan k odgovarjanju). Odgovor se lahko navezuje samo na isto, že govorno vsebino. Zato ta vrsta nastavka ne more smiselno zaključevati posameznega vsebinskega sklopa.

Ta nastavek je sestavina zahtevnejših intervjujskih dvogovorov, prinaša ga navadno razvoj pogovora. Nima končnega vprašanja.

(44) *Kar zadeva samoupravno zavest ljudi, ste pred dvema mesecema v Splitu tudi rekli, da ne bi smeli dovoliti, da bo breme boja za stabilizacijo padlo samo na delovne ljudi v delovnem razmerju.* (12)

(45) *Prav bi bilo, če bi se skupščina bolj organizirano ukvarjala s posebnostjo, ki je dokaj prisotna v slovenski politični praksi. Gre za navado, da na primer na republiških sestankih molčijo o nekaterih pojavih, ki so reden spremljevalec dogajanja, če že ne kar kriza, v posameznih regijah oziroma občinah.* (8)

8. Nagovorna ponovitev

Nagovorna ponovitev se tako kot enodelni nastavek pojavlja kot A-jevo reagiranje na B-jev odgovor. Ne pripravlja se vnaprej, ampak ga prinese razvoj pogovora. Nagovorna ponovitev je stvar priprave samo toliko, kolikor se A vnaprej odloči (glede na osebnost odgovarjalca, snov pogovora, značilnosti naslovnikov), da bo vodil tako vrsto dvogovora, v kateri se ne bo zadovoljil z dvoumnimi ali nepopolnimi odgovori. Po tej lastnosti je zelo podoben enodelnemu nagovoru, le da je slednji A-jevo besedilo, nagovorna ponovitev pa je dobesedna ponovitev, navedek manjšega dela odgovora. Ponovi se lahko tudi nekončni del odgovora, ki ga A želi izpostaviti kot dvom (B: »...takrat še ni bilo znano...« A: Ni bilo znano?), ali pa zadnje besede odgovora, s katerimi se odgovor končuje nezadovoljivo ali nepričakovano. Nagovorna ponovitev zato nikoli vsebinsko ne zaključuje dvogovorne sekvence, ampak v novi sekvenci zahteva vztrajanje na isti vsebini. Kot tak ima krepko navezovalnost in šibko napovednost. Ima vprašalno intonacijo in ločilo vprašaj.

(46) */To da, ampak to bolj naključno./*
Naključno? (6)

9. Nagovorni izpust

Nagovorni izpust se v časopisnih intervjujskih besedilih pojavlja bolj poredko, v govornih dvogovorih pa je pogostejši. Nastopa kot skrajno reducirana funkcija nagovorne ponovitve, je njena ničtna varianta. V prvotnem dogodku pogovora

zajema različne nebesedne namige, ki imajo v pisni obliki nekaj ustaljenih ustreznic, npr. ločilo vprašaj, tri pike, pomišljaj. Čeprav pomeni odsotnost besedila, ima vseeno »besedilno« napovednost in navezovanost, ki je lahko jasna samo iz razumljenega sporočanjkega položaja. Zapisovalec besedila lahko zaznamuje mesto v sosledju nagovornih sekvenc, kjer je »obmolknil« (npr. zaradi presenetljivosti prvine v odgovoru) in dal odgovarjalcu namig za nadaljevanje odgovora, naslovniku (bralcu) pa želi to okoliščino zaradi njene pomenljivosti posebej pokazati. Če govorni izpust končuje besedilo intervjuja, hkrati ko odpira dvogovorno sekvenco, ima izrazito stilno vrednost. Je na skrajni meji poročevalskih intervjujev.

Seznam intervjujskih besedil

(pri zgledih iz teh intervjujskih besedil so dodane številke tega seznama zaporedja od (1) do (13))

- ¹ Tit Doberšek – Sajed Marei; Delo, 3. 3. 1973, 16.
- ² Primož Žagar – France Križanič; Delo, 23. 1. 1971, 20.
- ³ Mihajlo Vučinić – J. B. Tito; Delo, 13. 12. 1973, 2.
- ⁴ TV Ljubljana in Beograd – Edvard Kardelj; Delo, posebna priloga, 4. 4. 1973.
- ⁵ Jože Petrovčič, Matija Dermastja – Janez Kocijančič; Delo, 21. 4. 1981, 18.
- ⁶ Skupina vpraševalcev – Josip Vidmar; Improvizacije. Uredil Jože Javoršek, Ljubljana 1985.
- ⁷ Franc Horvat – Rastko Močnik; Delo, 20. 1. 1987, 6.
- ⁸ Primož Žagar – Alojz Kostanjšek; Delo, 9. 7. 1970, 6.
- ⁷ Barbara Goričar – Bruno Kreisky; Delo, 11. 5. 1985, 22–23.
- ⁸ Vlado Jarc, Janez Odar – Milan Kučan; Delo, 30. 9. 1978, 23.
- ⁹ Milovan Dimitrić – Jože Simončič; Delo, 5. 1. 1986, 5.
- ¹⁰ Barbara Goričar – Franz Vranitzky; Delo, 14. 2. 1986, 5.
- ¹¹ Darko Marin – Dušan Šinigoj; Delo, 22. 10. 1985, 5 (natisnjeni televizijski intervju).
- ¹² Jak Koprivc, Boris Dolničar, Lojze Javornik, Vlado Šlamberger – Stane Dolanc; Delo, 31. 12. 1981, 14–16.
- ¹³ Jože Horvat – Evald Flisar; Delo, 5. 6. 1982, 24.

Literatura

- Bauer, J. – Grepl, M., (1975), Skladba spisovne čestiny, Praha.
- Bosak, C. – Camutaliová, I., (1976), K výstavbě dialogu, Slovo a slovesnost, vol. 28, št. 3.
- Breznik, A., (1934), Slovenska slovnica za srednje šole, Celje
- Buber, M., (1982), Princip dialoga, Ljubljana.
- Camutaliová, I., (1971), Obsahová výstavba a jazykové prostředky informativního dialogu, Slavica pragensia, vol. 13, 111–130.
- Korošec, T., (1977), K tipologiji časopisnih naslovov, Slavistična revija, 25, št. 1, 21–54.
- (1986), Pretvorniški modeli (K teoriji pretvorb pisnost-govornost, govornost-pisnost), Slavistična revija, 34, št. 4, 224–241.
- Košir, M., (1986), Opredelitev novinarskega časopisnega žanra intervju, V: Sistemi, vsebine in učinki množičnega komuniciranja, Slovenski jezik in novinarske zvrsti v množičnih komunikacijah, Raziskovalni inštitut FSPN, 1–47.
- (1987), Intervju, V: Sistemi, vsebine in učinki množičnega komuniciranja, Raziskovalni inštitut FSPN, 1–93.
- Mukafovský, J., (1982), Dialog a monolog, V: Studie z poetiky, Brno, 208–229.
- Müllerová, O., (1982), Otázka a odpověď v dialogu, Slovo a slovesnost, vol. 63, št. 3, 200–212.
- Toporišič, J., (1984²), Slovenska slovnica, Ljubljana.
- (1982), Nova slovenska skladnja, Ljubljana.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, 2, Ljubljana.
- Vlajki, E., (1981), Informativno djelovanje. Subjekti, metodi, oblici, Beograd.
- Zei, V., (1987), Radijski in televizijski intervju, V: Sistemi, vsebine in učinki množičnega komuniciranja, Raziskovalni inštitut FSPN, 1–52.

SUMMARY

The interview is a genre of the media (radio, television and newspapers). The linguistic aspect of the interview is based upon dialogue, which is both a verbal and non-verbal activity usually involving two persons. The verbal aspect is realized in the text, the creators of which are two participants, the interviewer (A) and the interviewee (B). The Text of the interview has two realizations. The first is the conversation as an event (an original conversation, exceptionally a so-called "interview by correspondence"), in which the message is delivered in a *spoken* text. In a newspaper interview the text is transformed, taking into account the rules of transformation between the channels (as well as certain other demands of reporting), into a *written* text. Radio and television interviews generally have the form of an original interview, which is aimed *as such* at the addressee.

The creative aspect of a dialogue is considered the fact that the participants wish to produce a specific communicative effect. Here not only are the interlocutors A and B important, but also their social relationship and a number of other circumstances of the dialogue. Person A realized his communicative intent by delivering a verbal message to person B. This message is a stimulus for person B to react, i. e., to reply. When A's stimulus (the *initiation of communication*) is uttered and B's reply is given, a *dialogue sequence*, with a complementary distribution of initiations and replies, is established. The stimulus has various verbal realizations: in an informative dialogue the initiation is usually an interrogative sentence and in an interview the interrogative sentence is frequent, though not at all the only type of initiation. The initiation is the cataphoric and the reply is the anaphoric element of the text of the dialogue. There are two types of cataphoricity and anaphoricity: weak (message-bearing, communicative) and strong (sing-bearing, lexical). In a dialogue text these complement one another and establish the coherence of the textual elements. The paper gives models of unidirectional, bidirectional and multiple-switching types of dialogue. The unidirectional dialogue is characteristic of the interview text.

The paper treats the characteristics of interview initiations with respect to reporting, text and pragmatics. These initiations may be categorized into the following types: 1. interrogative initiation, 2. interrogative-indicative initiation 3. initiatory assertion, 4. imperative initiation, 5. interruption, 6. two-part initiation (commencement and follow-up), 7. one-part initiation, 8. initiatory repetition, 9. initiatory ellipsis.

ПРЕДШЕСТВЕННИКИ СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ В СЛАВЯНСКОЙ КНИЖНОСТИ XVI-XVII ВЕКОВ

Čeprav so bile zgodnje slovanske slovnice normativni opisi jezikov, so se njihovi avtorji dotikali tem, ki sedaj spadajo k primerjalnemu jezikoslovju. Glavne izmed njih so: (1) sezname slovanskih jezikov in narečij, (2) glasovni ustrezniki, (3) vprašanje splošnoslovanskega prajezika in (4) rodovne klasifikacije.

Although the early Slavic grammars and articles were normative descriptions of languages, their authors touched on the themes which now belong to the comparative linguistics. The main ones are: (1) lists of the Slavic languages and dialects; (2) sound correspondences; (3) the question of the common Slavic proto-language; (4) the genealogical classification.

Вопрос о «предыстории» науки, о предшествующем этапе определенной концепции или методологии вызывает в последние годы особый интерес лингвистической историографии. Понятие »precursorism« 'предшествование' включается в систему базисных категорий истории науки¹. По-видимому, повышенное внимание к «предыстории» явилось реакцией на получившие широкую известность идеи Т. Куна, трактующего историю науки как смену научных парадигм². Подчеркнуто дискретный характер развития науки в изображении Т. Куна противоречит множеству хорошо известных фактов, которые издавна затрудняли любые периодизации истории знания. Понятие «прекурсоризма» отчасти и отражает психологически объяснимое стремление историков «смены парадигм» восстановить связь времен. В историографии каждой науки и национальной научной традиции эта интенция ощутима в той мере, в какой живо в них гуманитарное начало.

Память о предшественниках постоянно присутствовала в научном творчестве Якоба Риглера³, сообщая картинам исторического процесса глубину и одухотворенность.

В истории науки, когда речь заходит о гениальных догадках «задолго до...» или о выдающихся «предшественниках», нередко возникает вопрос: может быть, в таком случае лучше говорить не о «предыстории», а о «начале» истории, не о «предшественнике», а о «зачинателе»? Например, может

¹ См., например, материалы славистической конференции 1984 г. *Prekursorzy słowiańskiego językoznawstwa porównawczego (do końca XVII wieku)*. (Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1987.)

² Kuhn T., *The structure of scientific revolutions*, Chicago, 1962.

³ См. в особенности такие труды, как *Začetki slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana, 1968); *Über die Sprache der slowenischen Schriftsteller des 16. Jahrhunderts* (работа 1968 г., ее словенский перевод в кн.: Rigger J. *Razprave o slovenskem jeziku*, Ljubljana, 1986, s. 17-39); *Problematika naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku* (*Jezik in slovstvo* 13 [1968], št. 6); *O zgodovini klasificiranja slovenskih dialektov* (*Slavistična revija* 23 [1975], št. 1); *Primož Trubar* (*Slovenski biografski leksikon* 4, 13. zv., Ljubljana, 1982).

быть, прав О. М. Бодянский, профессор славистики Московского университета в 40–60-х гг. прошлого века, когда называл Юрия Крижанича «отцом сравнительной славянской филологии»⁴? Но тогда можно указать и более отдаленные истоки сравнительного подхода – например, рассказ начальной русской летописи (20-е гг. XII в.) о том, как «словъне разидошася по земль и прозвашася имены своими». Летописец Нестор подробно, с причинными обоснованиями и относительной хронологией рассказывает о расселении славян: названы 15 славянских племен, соседние финские и балтийские племена. Здесь же высказана хронологически первая и не забытая в науке до сих пор гипотеза о прародине славян: у Нестора это Дунай, что, кстати, согласуется с некоторыми древнейшими письменными источниками (надпись на Пейтингеровой карте конца 3 в. н. э.). Не это ли подступы к генеалогической классификации языков?

Несомненно, что со времен Ветхого завета существует культурно-познавательная традиция внимания к родству языков и народов. Однако трудно объединить ее с историей сравнительного языкознания: мешают представления о качественном и принципиальном своеобразии научных эпох.

В XVI–XVII вв. появляются первые грамматики славянских языков: *Grammatyka Czeská w dwogij stránce. Orthographia przedkem... Etymologia potom* (W Náměšti 1533) Бенеша Оптата, Петра Гзеля и Вацлава Филомата; *Polonicae grammatices institutio* (Cracoviae 1568) Петра Статориуса-Стоеньского; рукописная *Grammatyka česka Яна Благослава* (1571); *Grammatica bohémica studiosis eius linguae utilissima* (Praha 1577) Матвея (Филонома) Бенешовского; грамматика словенского языка *Arcticae horulae succisivae* (Wittenberg 1584) Адама Бохорича; хорватская грамматика Бартоломея Кашича *Institutionum linguae illyricae libri duo* (Roma 1604); первые восточнославянские грамматики церковнославянского языка – *Αδελφότης*. Грамматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка (Львов 1591). Грамматика словенска Лаврентия Зизания (Вильна 1596), Грамматики славенския правилное синтагма Мелетия Смотрицкого (Евье 1619), а также рукописные статьи по церковнославянской орфографии и грамматике, известные по изданию И. В. Ягича⁵.

В этот же ряд памятников могут быть включены грамматические сочинения Юрия Крижанича: написанный в Москве, еще до ссылки в Сибирь, орфографический трактат *Объяснение виводно о письме словънском* (1661)⁶ и написанное в Тобольске *Граматично изказанье о руском језику* (1666)⁷ – грамматика-проект искусственного славянского языка, который создавался Крижаничем в качестве общего для всех славян книжно-письменного языка. Естественно, однако, что сочинения Крижанича стоят особняком по

⁴ Бодянский О. М., Предисловие. – В кн.: *Граматично изказанье об Руском језику* попа Јурка Крижанича... лита 1666. Изд. О. М. Бодянского. Москва 1859, с. X, XIX.

⁵ Ягич И. В., *Рассуждения русской и южнославянской старины о церковнославянском языке*. – В кн.: *Исследования по русскому языку*. Т. I. Санкт-Петербург, 1885–1895.

⁶ Опубликовано в кн.: *Собрание сочинений Юрия Крижанича*. Издание В. Колосова. Вып. I. Москва 1891, с. 27–72.

⁷ Опубликовано О. М. Бодянским (см. сноску 4).

отношению ко всем славянским грамматическим традициям – как с точки зрения языка-объекта и метаязыка, так и в плане особой культурной и лингвистической ориентации автора.

Все указанные грамматики и грамматические статьи представляли собой нормативные синхронические описания языков. Однако в силу разных обстоятельств и, конечно, в разной мере их авторы затрагивали темы, которые сейчас принадлежат сравнительно-историческому языкознанию. Это следующие темы: 1) демонстрация языкового разнообразия, при этом изначально присутствует мысль о родстве славянских языков; 2) поиски звуковых соответствий в славянских языках; 3) попытки определить древнейший славянский язык; 4) генеалогическая классификация славянских языков.

1 Ренессансный интерес к разнообразию языков и диалектов (своего рода лингвистический коррелят географическим открытиям) побуждал славянских грамматистов включать в грамматики перечни славянских языков и диалектов, сообщать известия о древности и расселении славянских народов, приводить параллельные, старинные или диалектные тексты. Самый подробный для XVI в. перечень славянских языков и диалектов дан в чешской грамматике Бенешовского. Он пишет:

»Naším jazykem slovanským mluví: Česká, moravská, slezská, lužická, první polská, druhá polská země, mazurská, podleská, první ruská, bílá rus, volyňská, podolská, kyjovská, syverská, kašubská a jiné mnohé v království polském. Potom v knížectví mozkovském krajiny mnohé, v národu srbském pod Turkem také mnoho zemí, v království uherském a království dalmatském, charvatském, bulgarském, lyburnském, slovanském, bosniatském. Všichni tito národové jediného jazyka slovanského užívají«⁸.

О внутренних взаимоотношениях славянских языков одним из первых писал Благодлав. Он считал, что чешский язык ближе к польскому, чем к словацкому; к словацкому он относил и язык хорватов, распространенный, по его мнению, от Венгрии и Константинополя по всему Средиземному морю до Африки⁹. Благодлав первым записывает славянский фольклорный текст: в главе грамматики о славянских наречиях он приводит украинскую народную песню (правда, Благодлав считал ее южнославянской). Бенешовский пытался определить степень родства языков выдвигая критерий их взаимопонятности для говорящих. Статориус различал кроме собственно польского наречия Кракова и краковских земель (т. е. малопольского наречия в современной терминологии) еще три наречия на земле Речи Посполитой (Mazoviticum, Ruthenicum, Litvani), заметил мазурение¹⁰ и, таким образом, заявил о себе не только как первый грамматист, но и первый диалектолог польского языка. Бохорич в полном заглавии своей грамматики и затем

⁸ Ягич И. В., История славянской филологии. Санкт-Петербург, 1910, с. 21.

⁹ Ягич И. В., История..., с. 44–45.

¹⁰ Kuraszkievicz W., Olesch R., Vorwort, in: Petrus Statorius. Polonicae grammatices institutio. Nunc iterum edidit R. Olesch. Wien, Köln 1980 (= Slavistische Forschungen, Bd. 26), S. XIX–XXII, XXXIV.

в предисловии указывает, что благодаря близости славянских языков его *Arcticae horulae succisivae de latinocarniolana literatura* могут помочь изучению не только «краньского» (carniolana), но и других славянских наречий: »...Unde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Voëmicae et Lusaticae linguae, cum Dalmatica et Croatica cognatio, facile deprehenditur«¹¹. Частично его грамматика и составлена как введение в изучение различных славянских языков. Например, в разделе *De orthographia* приводятся четыре графических системы: *Cyrica*, *rutenica* (et *moscovitica*), *glagolitica* (seu *croatica*) *latinoCarniolana* (т. е. словенская на латинской графической основе). О кириллице сказано, что ее используют при дворе турецкого императора янычары, все боснийцы, а также *Ruteni* et *Moschovitae*¹². Отмечая близость кириллицы и «рутеники» (следующего вида письма), Бохорич вместе с тем считает ее самостоятельной графической системой. *Rutenica*, какой она представлена у Бохорича, – это графика на кириллической основе, но с другим рисунком букв, возникшим под несомненным влиянием антиквы, – таким шрифтом напечатана в 1517 г. в Праге Библия руска Франциска Скорины. Следовательно, Бохорич первым стал различать кириллицу и тот тип письма, который позже назовут «русской азбукой» («гражданкой»).

Вслед за орфографией Бохорич приводит в шести параллельных столбцах Отче наш на шести славянских языках: *Cyrica lingua* (восточнославянский текст), *Croatica*, *Polonica*, *Voemica*, *Lusatica*, *Carniolana*, причем сказано, что с *Croatica* больше всего схожи *Rutenica* и *Moshovitica*¹³. Это хронологически третья¹⁴ и для XVI в. самое полное собрание славянских Отче наш. Как показал П. Зволинский, словенский текст молитвы был специально контаминирован Бохоричем с тем, чтобы сделать более наглядной близость славянских языков¹⁵. Бохорич знал «Митридат», но чешский текст у него не по Геснеру, а записан по слуху, по-видимому, от чешских студентов Виттенбергского университета. По-видимому, аналогичного происхождения польский и лужицкий тексты молитвы. Источники восточнославянского и хорватского текста не установлены.

2 В поисках звуковых соответствий замечательно далеко пошел Юрий Крижанич. В «Објасњење виводном...», опережая свое время на полтора века, Крижанич увидел некоторые принципиальные для компаративистики

¹¹ Adam Bohorizh, *Arcticae horulae succisivae*, Zimske urice proste. Prevedel in spremno študijo napisal Jože Toporišič. Maribor, 1987, Титульный лист.

¹² Adam Bohorizh, *Arcticae horulae...*, f. 24 vrs. В Западной и Центральной Европе XV–XVII вв. (например, у Теодора Библиандера, Яна Мончиньского, Петра Статориуса-Стоенского, Иоанна Ужевича) этноним *ruteni*, наряду с *russi* и *goxolani* обозначал украинцев и белорусов вместе в отличие от *moschovitae* 'московиты, великорусы'.

¹³ Adam Bohorizh, *Arcticae horulae...*, f. 58 vrs.

¹⁴ После *De ratione communi omnium linguarum et literarum commentarius* (Цюрих 1548) Теодора Библиандера и *Mithridates. De differentiis linguarum tum veterum tum quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt* (Цюрих 1555) Конрада Геснера. См.: Ягич И. В. История славянской филологии. Санкт-Петербург, 1910, с. 16–17.

¹⁵ Zwoliński P., *Trzy wersje słowieńskiego »Ojczenasza« z r. 1584*. *Pamiętnik Słowiański* 18, 1968.

фонетические соответствия. Так, он указал, что древнему *ь* соответствуют в хорватском *и*, в сербском *ие*, в русском *ие* или *е*, в польском *'а, а, е, ие*¹⁶. При этом Крижанич принял во внимание не только основные, но и периферийные рефлексы *ь*: диалектное дифтонгическое *ие* для русского (древненовгородская особенность) и диалектное (украинско-польское) *ие* для польского языка. Крижанич, далее, знал, что у «задунайцев» (т. е. южных славян) на месте древнего *А* произносится *е*, у русских *а* после мягкого согласного, у поляков – носовой гласный: «/.../ *А* Русом смагает *ЈА*, *Задунајцем Е*, *Лехом ИЕН*, они бо за *Святиъ*, *Пят*, *Девят* говорят *Свиенти*, *Пиенти*, *Дъвиенти*»¹⁷. Крижанич демонстрировал межславянские различия в произношении прежних слоговых *г* и *г̣*; ср. фрагмент сопоставлений для *г*: «Чехом: *смрт*, *брз*; Русом: *смерт*, *бѣрз*; Лехом: *смѣртъ*, *бѣрзо*; Сербом: *смѣрт*, *бѣрз*; Харватом: *смѣрт*, *бѣрз*» и далее – общеславянская реконструкция: «Общено: *смѣрт*, *бѣрз*»¹⁸.

В анонимной восточнославянской рукописной статье *Ин превод* (конец XVI или начало XVII в.) пронизательно указано на «гугнивый» (т. е. назальный) характер звука, обозначавшегося *Ѣ*, и на то, что он введен в азбуку «ради поляц»¹⁹. Несмотря на смешение временных срезов, это замечательное сопоставление, опередившее время на два века. Как известно, назальность звуков, обозначавшихся юсами, и их коррелятивность польским носовым, были заново открыты в 1820 г. А. Х. Востоковым²⁰. Даже современникам Востокова сближение юсов с носовыми казалось невероятно рискованной гипотезой, едва ли не курьезом. Е. Копитар в письме *Й. Добровскому* думал, что Добровский будет смеяться над этим сопоставлением; еще в 1824 г. Добровский не был убежден в верности открытия Востокова, а Копитар, издавая в 1836 г. *Glagolita Clozianus*, писал о юсах как о чистых гласных²¹. Между тем старинные книжники об этом догадывались еще на рубеже XVI–XVII вв.

3 Общим источником славянских языков признавался язык, на котором написаны древнейшие богослужебные книги славян. Однако ареально-диалектная основа этого языка определялась по-разному. Благослав видел ее в болгарском языке; восточнославянские книжники считали церковнославянский язык (*словенский* или *славенский*) по происхождению сербским, а некоторые болгарским²²; Б. А. Успенский допускает, что это мнение в конечном счете шло от южных славян.

¹⁶ Собрание сочинений Юрия Крижанича..., Вып. I, с. 41.

¹⁷ Собрание сочинений Юрия Крижанича..., Вып. I, с. 41.

¹⁸ Собрание сочинений Юрия Крижанича..., Вып. I, с. 63.

¹⁹ Цит. по публикации И. В. Ягича в *Рассуждениях...*, с. 696.

²⁰ Востоков А. Х., *Рассуждение о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составляемой по древнейшим онаго письменным памятникам.* – Труды Общества любителей российской словесности, ч. 17, 1820, с. 42–53.

²¹ Ягич И. В., *История...*, с. 130–131, 203.

²² Толстой Н. И., *Старинные представления о народно-языковой базе древнеславянского литературного языка (XVI–XVII вв.)* – Вопросы русского языкознания. Вып. I. Москва

Вместе с тем довольно распространена была и точка зрения, согласно которой древнейший славянский язык – русский. Еще в 1415 г. это мнение высказал Константин Костенечский – младший современник Евфимия Тырновского, бежавший от турок в Сербию и здесь написавший Сказание изъясленно о писменех. Вот как он представлял отношение первоучителей к разным славянским языкам: «/.../ проразсудивше добрии они и дивнии мужие и избравше тьнчаишии и красньшии рускьи языкъ, къ немуже помощь въдасе българскьи и сръбскьи и босньскьи и словънскьи и чешскаго чес и хръватскьи языкъ, въ еже въмъстити божественаа писаниа»²³. Взгляд на русский язык как на язык первых славянских переводов не был только легендой; в определенной мере это и результат сопоставления языков. И. В. Ягич указывал, что Константин «знал русский язык и это... знание производило на него в сравнении с сербским языком такое впечатление, что русский язык гораздо ближе к церковнославянскому, чем сербский»²⁴. Русский язык, в глазах южнославянских книжников был лишен тех черт «испорченности» древнего языка, которые наблюдались в южнославянском ареале (например, в русском изводе церковнославянского сохранялись падежи, простое будущее; не смешивались буквы *ы* и *и* и т. д.; и напротив, для русских книжников классикой были южнославянские тексты, поскольку в них сохранялись значимые для восточных славян признаки древнего письменного языка например, простые претериты)²⁵.

Русский язык считали древнейшим из славянских языков знаменитый польский историк и поэт Матвей Стрыйковский (*Kronika polska, litewska, zmożdka, u wszystkich Rusi /.../, Krolowec, 1582*); участник английского посольства в Москву Джильс Флетчер (*Of the Russe Common Wealth /.../, London, 1591*)²⁶; по-видимому, также Адам Бохорич – судя по тому, что в своей грамматике из шести славянских Отче наш он помещает на первом месте (в левом столбце, под рубрикой *Syrilica*) восточнославянский текст. Во второй половине XVII в. о русском языке как о древнейшем из славянских писал в предисловии к своему трактату *Граматично изказанје о Руском језику* Юрий Крижанич: «Јзмеджу всих пак тих народних предилов, наистарије и осталим всим зачално јест људство и јме Руско /.../; сице не Руска отмина Словинскије отмини плод: него Словинска, и Чешска, и Лешска отмина јесут Руского језика отродки»²⁷.

Таким образом, взгляд на русский язык как на древнейший славянский язык был достаточно устойчив и распространен. По-видимому, в такой диахронический вывод трансформировался ряд наблюдений славянской книжно-

1976, с. 194; Успенский Б. А., Из истории русского литературного языка XVIII – начала XIX века. Москва 1985, 107–109.

²³ Цит. по публикации И. В. Ягича в *Рассуждениях...*, с. 396.

²⁴ Ягич И. В., *Рассуждения...*, с. 378.

²⁵ Подробно см.: Живов В. М., Роль русского церковнославянского в истории славянских литературных языков. – В. кн.: Актуальные проблемы славянского языкознания, Москва 1988, с. 64–66.

²⁶ Успенский Б. А., Из истории..., с. 109.

²⁷ *Граматично изказанје...*, Предговорје, с. I–II.

сти XV–XVII вв. Во-первых, осознавалось, что книжный язык Руси наиболее близок древнему церковному славянскому языку. Это было верное осознание теснейшей преемственности (прежде всего лексико-фразеологической) между старославянской и церковнославянско-русской письменностью. Во-вторых, в славянском мире, по-видимому было осознано то, что в XVI–XVII вв. ведущую роль в церковнославянской письменности стали играть восточнославянские центры (в то время как прежде, начиная с IX в., – южнославянские). Очевидно, богатство церковнославянской письменности на славянском востоке ощущалось как свидетельство исконности церковнославянского языка на Руси. В-третьих, сторонние, но заинтересованные наблюдатели легко могли видеть, что церковнославянская книжность, культура церковнославянского языка получает государственную поддержку именно в Московской Руси. Все это укрепляло мнение о русском языке как о древнейшем из славянских²⁸.

4 К статье Ин превод в двух списках примыкает фрагмент Повесть собравшаго сия буквы, в котором содержится генеалогическая группировка славянских языков и диалектов, поразительная по точности для XVI–XVII вв. Один из списков, как указывает его издатель М. П. Петровский, читается в соловецкой рукописи Предсловие грамматиць, которое входит в тот же сборник, что и Донатус Дмитрия Герасимова и Простословие Евдокима. Эти обстоятельства позволяют допустить, что по времени Повесть не слишком удалена от соседних сочинений, т. е. принадлежит XVI в.²⁹ Её второй список (XVII в.) издан И. В. Ягичем в Рассуждениях... с разночтениями по списку М. П. Петровского.

По теме Повесть собравшаго сия буквы продолжает Ин превод, где речь шла о звуковых различиях между греческим и славянским, а также о различиях внутри славянских языков и о причинах различий. Повесть выделяет три группы славянских языков, внутри которых различия не очень сильны (*не до зела*): «Русиа, в неиж порознилися не многим Москва, Понизкое, Вятчане, Перьмичи, Белоозеряне, великии Новград, Псков съвера, Литовьская Русь, Подолия, Волыня. А другая часть словен Срьби, Болгары, Волоси. А третья часть Чехове, Гусарове, Мозовляне, Подгоряне, Подоляне, Меделяне и инии мнози во всьх частех, иже зьло мало порознилися, понеж град и пословица особны»³⁰. Судя по подробности перечня великорусских и именно северных

²⁸ О том, насколько трудным был вопрос о диалектной базе церковнославянского языка еще в XVIII в., говорит тот факт, что Ломоносов считал церковнославянский по происхождению древним моравским языком (*antiqua Moravica lingua*): см. Ломоносов М. В., Замечания на диссертацию Г.-Ф. Миллера Происхождение имени и народа Российского (раздел III, 1750 г.). – В кн.: Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений. Т. 6. Труды по русской истории, общественно-экономическим вопросам и географии 1747–1765 гг. Москва–Ленинград 1952, с. 50; его же, Отзыв о плане работ А. Л. Шлёцера (1764 г.). – В кн.: Ломоносов М. В., Полное собрание сочинений. Т. 9. Служебные документы 1742–1765 гг. Москва–Ленинград 1955, с. 412, 415.

²⁹ Петровский М. П., Старинное рассуждение О буквах сиречь о словех. По рукописи библиотеки Казанского университета. Санкт-Петербург 1888, с. IV–V (= Памятники древней письменности, 73).

³⁰ Цит. по изданию И. В. Ягича в Рассуждениях..., с. 699.

земель, Повесть составлена в Московской Руси и ее связь с Соловецким монастырем не случайна. Заметно также, что автор слышал больше о польских диалектах, чем о южнославянских. Объединение «волохов» (т. е. романского населения Балканского полуострова) с сербами и болгарами соответствует единству культового языка этих народов – церковнославянского. Не ясно, как понимал автор взаимоотношения названий *Подолія* и *Подольне*, отнесенных к разным группам. По-видимому, имеется в виду одна историческая область в бассейне Южного Буга и левобережья Днестра – Подольская земля, территориально разделенная между Великим княжеством Литовским и Польшей.

Сам по себе список славянских языков и диалектов в Повесть собравшаго сия буквы не так подробен, как, например, в Повести временных лет или в Митридите К. Геснера, где перечислены по алфавиту 60 народов, говорящих будто бы «по-иллирски» (т. е. по-славянски); в их число включены между прочим и *Hungari*, *Litvani*, *Livi*, *Moldavi*, *Permi*, *Vuagrii*³¹. Повесть собравшаго сия буквы замечательна не длиной перечня славянских племен, а тем, что здесь впервые в Европе указаны три генеалогические ветви славянских языков.

И. В. Ягич в Истории славянской филологии показывает, как в разных странах Европы в XVI–XVII вв. ученые, дипломаты, миссионеры пытались определить родственные взаимоотношения славянских языков. Дело не шло дальше перечней (но не классификаций), сравнительно подробных, когда речь шла о родных или хорошо знакомых землях, и приблизительных, порой фантастических по мере удаления от них. Цесарский дипломат Сигизмунд Герберштейн волею судеб был связан со славянским миром: он родился в Словении и с детства знал словенский язык; дважды был послом в Москве; неоднократно издавались его Записки о московитских делах (1549). Здесь между прочим перечислены народы, говорящие на славянском языке. Это «далматы, боснийцы, хорваты, истрийцы и фриульцы, потом краинцы (*Carni*), карниолы (*Carniolani*), каринтийцы до реки Дравы, штирийцы южнее Граца, по Муре до Дуная, далее мизийцы, сербы, болгары и другие до Константинополя³²; далее богемцы, лужичане, силезцы, мораване, затем поляки и русские, пятигорские черкесы и, наконец, в Германии за Лабой остатки вандалов. Выдающийся польский лексикограф Ян Мончиньский в 1564 г. причислял к славянам гунов, аваров, куманов. Ян Благодислав относил к славянским языкам наряду с московским часть татарского. Англичанин Г. Блунт в 1636 г. причислял боснийцев к тевтонскому племени из-за их высокого роста. Не удивительно, что еще Добровский, в 1792 г. путешествуя по России, думал разузнавать о связи кавказских чеченцев и чехов.³³

Эти факты показывают, насколько значителен для XVI в. тот результат, который содержится в Повесть собравшаго сия буквы. Однако это сочинение осталось неизвестным последующей традиции.

³¹ Ягич И. В., История..., с. 17.

³² Ягич И. В., История..., с. 14.

³³ Ягич И. В., История..., с. 23, 45, 61, 113.

В XVII в. ближе всех к верным представлениям о трех группах славянских языков был Юрий Крижанич. Видя общий источник славянских языков в русском, он связывал разделение языков с миграцией славян с востока на запад: вначале переселились за Дунай «Болгари, Сербльани, Хервати, и ови троји послидњи общим себи јменом зовутсе Словинци и Задунаици». Позже по другую сторону Дуная поселились поляки и чехи: «А јни пак загони Рускогже народа пошедши от востока на запад, обседоше по сеь стране Дунаја, въ разнитих державах: и основаше Лешско и Муравско, илити Чешско королевства»³⁴. Но и эти мысли Крижанича о трех ветвях «словинского» языка, погребенные в царских архивах, остались неизвестными современникам.

О родословной славянских языков размышлял Ломоносов. В материалах к Российской грамматике (1755) сохранился такой фрагмент: «Языки от славенскаго произошли: 1) российской, 2) польской, 3) болгарской, 4) сербской, 5) чешской, 6) словакской, 7) «вандалской» вендской». В самой грамматике перечислены «три главных российских диалекта»: *московский, северный, украинский*; в материалах к грамматике они же названы *московской, поморской, малороссийской*. В Предисловии о пользе книг церковных в российском языке говорится, что русский язык «сходнее» с языками «живущих за Дунаем народов славенского поколения, которые греческого исповедания держатся, /.../ нежели польский, невзирая на безразрывную нашу с Польшею пограничность»³⁵. Представляется, что в этих перечнях Ломоносова не содержатся мысли о трех группах славянских языков.

До Добровского и Востокова генеалогические связи славянских языков оставались неясными, но и в их работах еще не говорится о трех группах славянских языков; они различают две группы: 1) южно- и восточнославянскую и 2) западнославянскую (если употреблять современную номенклатуру; у Востокова в Рассуждении о славянском языке – восточнославянские и западнославянские языки). Различение трех групп (также еще в другой терминологии: 1) русские славяне, 2) западные славяне южная ветвь, 3) западные славяне северная ветвь) появляется в лекционных славистических курсах И. И. Срезневского (Харьков 1842; Санкт-Петербург 1847 и последующие годы)³⁶. Таким образом, разделение славян на три языковых группы, о котором славянские книжники догадывались в XVI в., стало общепринятым спустя два с половиной века.

5 Элементы компаративистики в славянской книжности XVI–XVII вв. все же не позволяют говорить о «зарождении» или «начале» сравнительно-исторического языкознания. Эти догадки и озарения не составляют устойчивого направления в лингвистических интересах XVI–XVII вв. Всё это не более, чем разрозненные и периферийные вкрапления в принципиально иную па-

³⁴ Граматично изказанје... Предговорје, с. 1.

³⁵ Ломоносов М. В., Полное собрание сочинений. Т. 7. Труды по филологии 1739–1758 гг. Москва–Ленинград 1952, с. 609, 430, 608, 590.

³⁶ Подробнее см.: Ягич И. В., История..., с. 466–469.

радигму лингвистического знания, в которой господствует нормативно-описательный и синхронно-классифицирующий подход к языку. Именно с этим подходом связаны основные достижения лингвистической традиции XVI–XVII вв. По отношению к современной описательной грамматике, к ее теории и практике, грамматики XVI–XVII вв. можно с основанием считать началом национальных традиций описательных грамматик, т. е. первым этапом в истории этого направления лингвистической работы.

Что касается догадок и предвосхищений сравнительно-исторического характера в грамматической литературе XVI–XVII вв., то они не стали началом традиции компаративистики в новое время или даже ближайшим стимулом таких исследований. И все же эти элементы «предкомпаративистики» сыграли свою роль в истории знания: они питали не лингвистическую, а более широкую культурно-познавательную традицию – извечный интерес людей к родству народов и языков.

POVZETEK

Prve slovanske slovnice: češkega jezika B. Optata, P. Gzelja, V. Filomata 1533, J. Blahoslava 1571, M. Benešovskega 1577; slovenskega A. Bohoriča 1584; vzhodnoslovanske slovnice cerkvenoslovanskega jezika L. Zizanija 1596, M. Smotrickega 1619, pa tudi rokopisni slovnični sestavki – so bili normativni enočasijski opisi jezikov. Zaradi raznih okoliščin pa so se v njih delno obravnavale tudi tvarine, ki sedaj pripadajo primerjalno-zgodovinskemu jezikoslovju. To je krog obvestil, znan slovanski književnosti 16. do 17. stol. o naslednjih primerjalno-zgodovinskih tvarinah: 1. sezname slovanskih jezikov in narečij, 2. glasovni ustrezniki, 3. vprašanje praslavanskega jezika, 4. rodovna klasifikacija jezikov.

1. Renesnančno zanimanje za pisanost jezikov je slovnice prineslo naštevanja slovanskih jezikov, narečij, sestavov pisav, pa tudi take ali drugačne prikaze medsebojnih razlik. Najpopolnejša zbirka v 16. stol. slovanskih vzporednih besedil in obvestilo o štirih slovanskih sestavih pisav je v Bohoričevi slovnici.

2. V vzhodnoslovanskem sestavku »In prevod« je stari nosnik označen kot »gugniv« in opozorjeno je, da je v abecedi prišel »zaradi Poljakov«; Križanić je opozoril na ustreznike jata in zložne zvočnike.

3. Blahoslav je za najstarejši slovanski jezik imel bolgarščino, vzhodnoslovanski pisci pa srbsčino ali bolgarščino; Konstatin Kosteneški, Matvej Strykovski, Jurij Križanić ter Adam Bohorič pa ruščino.

4. Znamenit poizkus rodovne klasifikacije slovanskih jezikov je v delu *Povest' sobravšago sija bukvy*: tu so prvič v Evropi prikazane tri rodovne skupine slovanskih jezikov. Vendar se je na to odkritje pozabilo; znova se pojavlja v slavističnih tečajih I. I. Sreznevskega (programa 1842 in 1847).

ÁGOST PÁVEL'S PREKMURJE SLOVENE GRAMMAR

Neobjavljena slovnica Avgusta Pavla Vend nyelvtan je bila zamišljena kot normativna slovnica knjižne prekmurščine. Starinski pojavi in avtorjeva panhrona obdelava jezika pa izpričujejo, da je slovnica tudi pomemben vir primerjalnega gradiva. Pričujoči prispevek prikazuje na osnovi terenskih zapisov in opisov posameznih govorov odnos med to slovnico in živim narečjem, s posebnim ozirom na govor Pavlove rojstne vasi, Cankove. Drugotni namen prispevka je seznaniti bralca z obsegom in ureditvijo rokopisa.

Ágost Pável's unpublished Vend nyelvtan was ostensibly written as a normative grammar of literary Prekmurje Slovene. Nevertheless, the conservative features of the language and the author's panchronic treatment of it suggest that the work may be considered a valuable source of comparative material. The present paper attempts to show the relationship of the language of the grammar to the living dialects, based on available field notes and descriptions of local Prekmurje dialects, particularly that of Pável's own village, Cankova. A secondary aspect of the paper is to acquaint the reader with the scope and organization of the manuscript.

0 If one of Ágost Pável's earliest works, *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana* [The Phonetics of the Slovene Dialect in Cankova] (1909), brought to light in comprehensive detail the sound system of a typically conservative Prekmurje dialect, then one of his last, *Vend nyelvtan* (hereafter VN) (ms. completed in 1942)¹ gives a mature treatment of the phonology as well as the remaining aspects of Prekmurje grammar.² However, this latter work was never published, nor has the manuscript been, to my knowledge, examined in any linguistic studies. Intended as a textbook of the "official" Prekmurje literary language (Novak 1970: 305-306), the work at first glance appears to be a somewhat stylized descriptive grammar of a Prekmurje dialect, rich with detailed phonological rules, paradigm tables and thorough lists of word classes, but without the pedagogical apparatus of a classroom textbook. Since the ostensibly pedagogical purpose of the work is by now obsolete, we shall attempt to reevaluate VN as a potential source of comparative material for the study of the history of Slovene and Slavic. It is hoped that this

¹ I am grateful to Prof. Ludvik Olas (University of Maribor), Jože Vugrinec and Franc Kuzmič (both of the Študijska knjižnica in Murska Sobota) for drawing my attention to the manuscript.

² The grammar was commissioned by the Hungarian Cultural Society for Prekmurje (Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület [VMKE], Slov. Madžarsko kulturno društvo za Vendsko krajino) to give credence to the individuality of the language of Prekmurje Slavs (Vend nyelv) and by extension to the theory that the Prekmurje Slavs were in fact a separate people, distinct from the osztrák szlovénok (Austrian Slovenes) of Slovenia proper. Entrusted as the only scholar capable of writing such a work, Pável took on the job reluctantly with the justification that it would be better he write the book than someone unqualified to do so. Pável had hoped that the text would be turned down by the censors, in which case he would have reworked the language in the "gajica" alphabet. As it turned out, the book was praised as "an excellent scientific work that, with some exceptions, gives a true picture of the language of Prekmurje," however, the Society added that "it is much more than the Society intended... moreover, the average person could not learn to speak the Prekmurje language from it" (Novak 1970: 305-307).

will pave the way for the incorporation of VN into the further study of the Prekmurje dialect as well as Slovene dialectology and historical grammar in general.³

0.1 The present study has a twofold purpose. The primary goal will be to evaluate VN as a source of comparative material for the Prekmurje dialect by comparing the language of VN with that of living Prekmurje dialects, particularly with reference to the dialect of Cankova whenever possible.⁴ In order to be concise, we shall limit our discussion to selected topics in the phonology and morphology.⁵ Secondly, an attempt will be made to convey the scope and organization of the work itself in order to acquaint the reader with the content of the manuscript.

0.2 The manuscript

0.2.1 The text of VN contains 178 typewritten pages, divided into 455 numbered paragraphs, each of which deals with a single grammar point. The text is entirely in Hungarian, though individual sections are titled also in Prekmurje Slovene (grammar terms are clearly adapted from those in use by Slovene grammarians). The work is divided into the following sections: §1-§4: The people and their language. Dialects (Nép és nyelv. Nyelvjárások); §5-§94: Phonology (Hangtan - Glászoszlövje); §95-§106: Punctuation (Írásjelek - Locsila); §107: Abbreviations (Rövidítések - Kratice); Morphology (Alaktan - Oblikoszlövje) §108-§110: Parts of speech, sentence elements (Szófajok, mondatrészek - Beszédne vrszte, sztávkovi csléni); §111-§113: Inflection (Ragozás - Pregibanje); §114-§173: Noun (Főnév - Szamosztálnik); §174-§200: Adjective (A melléknév - Pridévnik); §201-§204: Article (A névelő - Cslen, spólnik); §205-§230: Pronoun

³ One of Rigler's many linguistic concerns included the investigation and analysis of the Slovene Pannonian dialects, of which the Prekmurje dialect makes up the northeastern peninsula, and their relationship to the Croatian kajkavian dialects (1973, 1976, 1977). In the earliest of his three major articles devoted to this area, Rigler noted the disparity between the relatively large number of works devoted to the Pannonian dialects and what is actually understood about them: »Med ne preveč poznana področja lahko štejem tudi panonske dialekte, čeprav po drugi strani ne moremo reči, da spadajo med slabo poznane slovenske dialekte, vsaj relativno ne. [...] Vendar vse to objavljeno in neobjavljeno gradivo še ni dovolj sistematično pregledano in obdelano. Ni pa tudi zadostno, saj zmanjka gradiva skoraj za vsak problem, ki ga skuša človek pojasniti« ([1973] 1986: 117). Taking up Rigler's agenda, I hope that the present study will make a step toward a more complete treatment of the Pannonian dialects.

⁴ Pável's data from the Cankova dialect will be cited from Pável 1909, 1917 and 1918. This material will be marked by two numbers following the token, the first number referring to the page, the superscript number to the line number, counting from the top. The three separate sources can be easily identified since the page numbers of the items do not overlap: 1909 = pp. 1-148; 1917 = pp. 165-187; 1918 = pp. 263-282.

As a point of departure for a larger work on Prekmurje dialects, I first checked Pável's data for Cankova. Thus, observations on the Cankova dialect and some of the data is from my own field notes taken during a one week stay in Pável's village in April 1988. It is clear that Pável was familiar with, aside from his own dialect, the local variation of Prekmurje, as attested by his fieldwork (albeit ethnographic) in Northern Prekmurje and Porabje (Pável 1927 [= 1930-31], 1942a) as well as by the lengthy criticism of Kúhar's Southern Prekmurje material ("A markók nyelve" [The language of the Marki], written in 1912 but never published, presumably remains in the possession of Pável's heirs, according to Novak 1970: 22-23).

⁵ Moreover, I intend to elaborate on the material in VN in further studies.

(Névmás – Zaimek); §231–242: Numeral (Számnév – Stévník); §243–§311: Verb (Ige – Glágol); §312–§325: Adverb (Határozószó – Priszlov); §326–§340: Preposition (Előljáró – Predlog); §341: Conjunction (Kötőszó – Vézник); §342: Interjection (Felkiáltó szó – Medmet); §343–§385: Lexicon (Szótan – Beszédoszlóvje); §386–§455: Syntax (Mondattan – Sztávkoslóvje). Subdivisions will be discussed, where relevant, in the corresponding sections of this paper.

0.2.2 As is clear from this list, a considerable share of the work deals with sound change (90 sections or twenty three pages of the manuscript), primarily in the form of pan-chronic statements based closely on those that had appeared previously in Pável 1916 and 1916a. Sections 16 through 36 deal with vocalic change (A magánhangzók változásai), sections 41 through 91 with consonantal change (A mássalhangzók változásai). Several layers of innovation may be distinguished, though Pável treats them as belonging to a single historical plane. Underlying forms may be Common Slavic (*svet-ja* > *svěcsa* 'candle', *med-ja* > *měja* 'border' [§44]; *zem-ja* > *zemla* 'land', *mrav-ja* > *mravla* 'ant' [§45]) as well as dialectal Common Slovene (*vem da zse* > *vendar* 'however' [§68]) and pre-Prekmurje ("Pannonian") Slovene (*tushti* > *kushti* 'fat' [§73]). This imprecision may be overlooked in the context of the popular and pedagogical aim of the work, not to mention Pável's prestructural background. Regardless, the historical references seem to attest to a more ambitious goal, namely, that Pável aspired to write a descriptive grammar of Prekmurje Slovene.

1 Orthography: vowels and prosody

1.1 As Rigler has pointed out, the vowel system of the dialect of Cankova represents a conservative Prekmurje system from which innovative Prekmurje dialects may be derived (Rigler [1963] 1986: 171).⁶ The stressed vowel system distinguishes long (including diphthongs) and short vowels. Long vowels occur, as elsewhere in Slovene, only under ictus. The following vowel inventory obtains: long *li, ü, u, ei, ou, e, o, a, l*, short and unstressed *li, ü, u, e, o, ε, â, /; ö* occurs as a positional variant of several vowels, primarily in the neighborhood of sonorants, e.g., *hòñati* (CMG) (Pável has *hèñati* [169³²]) 'to shop', *kòriti* (C: 72³⁹) 'to light, heat,' *vòter/vèter* 'wind,' *zòo* (C: 85¹⁹) 'took (Msg)'; *r, l* and *n* may also form syllables.⁷ For the diachrony leading to this system see Rigler loc. cit.

⁶ To date, no exceptions to this statement have been found.

⁷ The transcription used here differs somewhat from that traditionally used for Prekmurje dialects. For the stressed "open" front mid-vowel the symbol *ε* replaces the traditional *ä*. The dot marking the "closed" midvowels *l̥* and *l̥* has been abandoned; it should be understood that, under ictus, the symbols *e, o* refer to closed mid vowels, similar to those in Standard Slovene. Unstressed *l̥* in all Prekmurje material should be read as [ε], unless otherwise marked. The lax unstressed [i] will be written merely as *i*; the lax realization is a predictable feature that Pável and others mark *i*. It should be noted that this vowel reduction is found strongly and consistently in Goričko (Fi, GPe, GS, Mk, Mt, Št, Ve) and Ravensko (C) dialects, though to a much lesser degree or not at all in the Dolinsko dialects (Bi, Br, Go, MP, Re). I noted weak or no reduction in Bi, MP and Re; Br and Go have reduction marked in the students' works, perhaps as an artifact of their expectations based on their familiarity with the literature, while Ftičar and Benedik 1981 note no reduction in Go. A phonetic distinction *a: ä* occurs in

1.1.2 The conservative vowel system just described is very nearly represented in the orthography of VN, which employs the following conventions for vowels, based on the Hungarian alphabet (according to the practice of Prekmurje writers of the preceding two centuries): long monophthongs (under stress only) are marked by acute (two acutes in the case of front round vowels): (á), (é), (í), (ó), (ú), (ő), (ű). Diphthongs (under stress only) are marked by the pointed circumflex (ê), (ô) (= *leil*, *loul*). Short stressed *lel* (< *ĕ) and *lel* (< *e, *ĕ) are not distinguished: both phonemes are represented simply by (e), e. g., *leto*, *zselezo*, *zsena*, *pesz*, cf. C *lèto*, *želèzo* vs. *žèna*, *pès*.⁸ Short variants of *lêl* before the nasals in closed syllables are not reflected in VN, e. g., C *dèn-dén* 'day' (C: 39²⁰), *nesèn-nesén* 'I carry' (C: 39³⁸), *mènši-ménši* 'smaller (Msg)' (C: 39²⁷), VN *dén*, *nesém*, *ménsi*. The distribution of length in this position is in free variation in Cankova, according to Pável's note (1909: 39).

1.1.2.1 All long vowels and diphthongs are concomitantly stressed and marked by the diacritic signs mentioned above. The place of short stress, which is not marked in VN, can be predicted in disyllabic accentogenic words, since short ultima stress (except as a positional variant of long final stress) does not occur. Thus, disyllabic words with no long vowel mark must be short prima-stressed, e. g., *zsena* (= *žèna*) 'wife', *radoszt* (= *ràdost*) 'happiness'. Otherwise the place of stress is often clear from statements about accentuation in VN, e. g., "stress is the same in the infinitive as in the present simple" (§285), e. g., *raniti*, *ranim*, *vnicsiti*, *vnicsim* (= *ràniti*, *rànim*, *vnìčiti*, *vnìčim*) 'feed (inf, lsg)', 'destroy (inf, lsg)'. Where the place of short stress can be thus deduced, the grave diacritic (˘) will be placed over the appropriate vowel in the present paper, e. g., *ràniti*, *rànim*, *vnicsiti*, *vnicsim*.

2 Orthography: consonants

2.1 The inventory of consonantal segments in Cankova corresponds roughly to that of Standard Slovene (though, naturally, the distribution differs significantly) with the following exceptions: *ldʹl* (used in Pável 1909, 1916, 1916a, 1917, 1918) stands for the reflex of Common Slavic *j before a stressed vowel or after

Prekmurje dialects. The distribution of *a* and *ā* may be described as follows: in Goričko, Ravensko and northern Dolinsko dialects (Br, Go, Re) long stressed *lál* is realized as [a], short stressed *lâl* as [ā]: in southern Dolinsko dialects (Bi, MP) the opposite is true: *lâl* → [ā] and *lál* → [a]. Unstressed *lal* is labialized in C, Go. The symbol *y* represents a high central vowel, not unlike Russian *Ы*, that is found in Mt as the reflex of *ī, e. g., *syn* 'son', *lȳp* 'lindens (Gpl)'. Diphthongs, which should be regarded as single phonemes in Prekmurje, are written without the customary non-syllabic markers, thus *lièl*, *lèil*, *loul*, etc. should be read [iè], [èi], [ou]. Phoneme sequences retain the non-syllabic mark, e. g., Lpl *na nogái* ← *lna=nog-á-jl*. The articulation of the first part of the diphthong *lèil* has a low realization and should be read [èi] in GS, Mt and Št. In order to minimize the prosodic symbols used, in all Prekmurje material the acute (˘) and grave (˘) stand for length and shortness under stress, respectively, as these dialects have no tonemic distinctions. The local dialects Mt, Št and Ve have no quantitative distinctions, so that here prosodic markers stand for place of stress only.

⁸ Neither had earlier Prekmurje writing systems distinguished closed and open mid-vowels. For details see Novak's chart of Prekmurje alphabets (1988: 14-15). The graphic distinction is absent from most alphabets devised for other areas of Slovenia and Slovenia as a whole, the exceptions being "metelčica" and representations of Slovene phonology for pedagogical purposes.

a consonant (*d'agoda* 'berry' [C: 117³²], *zèld'e* 'cabbage' [C: 122³⁸]); the dialect has a true palatal nasal [ɲ] from proto-Slavic and dialectal Slovene simplification of the cluster *nj* (*kòń* [C: 23³³], *kaméne* [C: 116¹¹]). Consonantal graphemes in VN correspond to those in Standard Slovene, with the following exceptions: ⟨*cs*⟩ = /č/, ⟨*dzs*⟩ = /dž/, ⟨*nj*⟩ = /ɲ/, ⟨*s*⟩ = /s/, ⟨*sz*⟩ = /s/, ⟨*zs*⟩ = /ž/. The graphemes ⟨*gj*⟩ and ⟨*tj*⟩ are used for the variants of /dʲ/, where applicable (see below, 3.1.2). The diagraphs for palatal consonants, written with the second element ⟨*j*⟩, depart from Hungarian and earlier Prekmurje practice, i.e., ⟨*gy*⟩, ⟨*ty*⟩, ⟨*ny*⟩, (cf., Novak 1986: 125–126; 1988: 14–15).

3 Sound change

3.1 Innovative sound change in VN is discussed in the sections dealing with phonology (§5–§94). As was mentioned above, Pável does not deal with morphological alternation as such, but rather treats change pan-chronically and, with some exceptions, without regard to its geographical distribution. The sound changes described in the first section of the grammar are not, generally speaking, those reflected in the normative language of VN itself. In cases where the innovation is not general in all of Prekmurje, the conservative situation is actually reflected in the grammar. A few examples are given here to illustrate.

3.1.1 Three geographically distributed reflexes of long (stressed) **e* (from the merger of **ě*, **ǣ*/**ē* in certain morphological environments, **ē* and **ē̄*) are found in Prekmurje dialects: *lel* (SW), *liel* (SE), and *lei* (N)⁹, e.g., *lel* (C): *vés* (41³³) 'village', *pén* (47³²) 'tree stump', *no(j)ét*, *no(j)éta* (46¹⁹) 'fingernail (NGsg)', *déska* 'board (46¹⁷)', *méd* (41⁴) 'honey', *bédra* (41¹) 'thighs', *fčéla* (41⁵) 'bee', *veséld'él* / *veséld'e* (41⁷) 'joy', *zeléni* 'green', *d'esén* (41¹²) 'autumn', *berén* (41²⁰) 'I pick', *nesén* (41²⁰) 'I carry', *mozgé* (42⁵) 'brain', *meglé* (46²⁹) 'clouds, fog (Npl)' *tébeltebé* (41²¹) 'you (AGsg)', *imé* (42²⁰) 'name', *zéli* (167¹) 'took (Mpl)'; *liel* (Re): *viès*, *mièt*, *nuièt*, *rièbra* 'ribs', *zelièni*, *jesièni*, *urièmu* 'we plow', *živie* 'lives', *nesiète*, *tebiè*, *muzgiè*, *zièli*; *leil*¹⁰ (Mt): *vèis*, *pèin*, *dèin*, *mèit*, *jàsèin/d'èislan*, *pèič*, *fčèila*, *podnèibila* 'climate (borrowed from St Sln)', *bràrèin*, *robàrèimo*, *splàčèi* 'he/she bakes', *ot sàstrèi* 'from [my] sister (Gsg); *glavèi* 'heads (Npl)', *imèi*, *imèinla*, *zèili*. In VN the conservative situation (as reflected in Cankova) is represented in the orthography; the reflex is written *é*: *vés* (§129), *dén* (§155), *nojét*, *nojtá/nojéta* (§149), *rèbra* (§161), *bédra* (§161), *méd* (§155), *pécs* (§129), *jeszén* (§129), *neszém*, *neszés*, *neséte*

⁹ Pável was aware of the reflex *ei* as the long variant in the environment before a nasal (cf. above 1.1.2), which he claimed is spoken by the *Bakard'e* (NW), *Goričanci* (NE) and *Marki* (SE) (C: 40¹⁻⁷): *dèin/dén* 'day', *sèin/sén* 'dream', *korèin/korén* 'root', *stèim/štén* 'I read'. The picture is clearly quite simplified: cf. *dièn* 'day', *lièn* 'flax', *nesièn*, *nesèis*, *nesèimo* 'carry (1,2sg. 1pl)', *ščièn*, *ščièis*, *ščièimo* 'want (1,2sg. 1pl)' (Ve = Pável's *Bakard'e*). Here the relationship *ièN#*/C : *èiC* reflects the original situation *èN#*/C : *èiC* after the diphthongization of *è* > *iè* accompanying the loss of quantitative oppositions, as is also the case in Martinje (e.g., *lièto* 'year', *člièka* 'person (Gsg)', *zièld'e* 'cabbage' < **lèto*, **čl(o-v)èka*, **zèld'e*). The conservative reflex is found also elsewhere, e.g., *dén*, *lén*, *nojét*, *lakét*, *fčéla*, *péč*, *léd*, *zobgé* 'teeth', *sòrcé* 'heart', *rastém*, *žaném* 'I reap', *barém* (GS).

¹⁰ In Martinje the reflex has merged with that of **ē*, e.g., *brèik* 'hill', *sneik* 'snow', *stèinla* 'wall', *mèislač* 'month'.

(§263), *mozgé* (§125), *roké* (§118), *tebé* (§206), *imé, iména* (§167), *vzéla, *vzéli* (§268).

3.1.2 The characteristic N and W Prekmurje (Goričko, Ravensko) innovation $j > d'$ before a stressed vowel or after a consonant (§46), is dealt with in the text, though not reflected in the language of VN. The conservative situation, which is found in Dolinsko Prekmurje (and the rest of Slavic), is represented instead: *zobjé, dojiti, jészti*, cf. *zubjiè, dujiti, jésti* (Re). Pável treats the development, as in earlier works (1909: 93–95, 117–128; 1916a: 102–103), as a two-stage innovation: $j > gj/tj (= [t']/[d']) > g/k$: *zobjé > zobgjé > zobge* 'teeth', *vlaszje > vlastjé > vlaské* 'hair', *dojiti > dogjiti > dogiti* 'to milk', *jészti > gjészti > gészti*.¹¹

3.1.3 In word-final position before a full stop, /m/ and /n/ are distinguished in VN; in Cankova they are neutralized as *n*, e.g., VN *pészem* 'song', *z brátom* 'with brother (Isg)', *sžràem* 'shame', *odprém* 'I open', *sžtèrem* 'I break', *kázsem* 'I show', *vrèmen* 'weather', *szèmen* 'seed'; cf. *pèsen* (C: 38³), *z bráton* (C: 13⁸), *otprén* (C: 22⁴⁰), *stèren* (C: 24²⁶), *kážèn* (C: 12¹⁸), *vrèimen* (C: 38²¹). The retention of $-m \neq -n$ is found in northern Prekmurje dialects, as Logar notes in Gornji Senik (Porabje) *d'árem* 'yoke', *pečém, rastém* 'I grow', *sèmen* (1974: 55–56). A similar situation has been recorded in a dialect in Yugoslavia close to Porabje: *pièsam, z broátom* 'with brother (Isg)', *pačèim* 'I bake', *bobèim* 'drum' (Mt), though here the distinction may be optionally neutralized. The innovation is treated in the text of VN (§47).

4 Morphology: Noun

4.0 Nouns in VN are divided, following the traditional classification, into four declension classes: I. *a*-stem feminine and masculine (§117–128), II. *i*-stem feminine (§129–140), III. \emptyset -stem masculine (§141–158), IV. *o*-/*e*-stem neuter (§159–172). Classes II and III are termed consonant stems. Each class is exemplified by a full paradigm, while alternations and exceptions are treated in the subsequent sections.

4.1 The mobile accentual paradigm in the *a*-stem feminine class presents a number of peculiarities in Prekmurje dialects. Proto-Slavic accentual mobility (c-

¹¹ In Cankova the following allophonic distribution of *d'* holds: [g]/[k] before front vowels *gèzditi* (C: 125³⁴) 'to ride a horse', *bogš se* (CMG) 'you are afraid (2sg)', *vlaské* (C: 128¹⁴, G) 'hair', [dž] before back vowels *bodžàti se* (CMG) 'to be afraid'. I found this distribution most consistent in the younger generations, 65 and below. Older informants had *d'* more consistently, if not exclusively. I noted a similar situation in the village Martinje, though here the younger generations produced *g/k, dž* as occasional optional variants of *d'*. In light of this observable diachronic development, Pável's two-stage treatment seems quite reasonable.

The development $j > d'$ is also found in neighboring Hungarian dialects, pointing to a contact innovation, e.g., *gyár* (St Hung *jár*) 'to walk', *gyég* (St Hung *jég*) 'ice', *borgyu* (St Hung *borjú*) 'calf' (Asbóth 1908). It is interesting to note that the area of the innovation in Hungarian extends further south than the Slovene innovation, which roughly covers a territory north of a line drawn between Gederovci in the west to Filovci in the east. The Hungarian dialects in Prekmurje, which encompass most of the easternmost villages along the Hungarian border, have the change from the northernmost village (*gyövök* [St Hung *jövök*] 'I come' [Hódos/Hodoš]) extending southward to the Mura (*gyöjök* [Petesháza/Petešovci]) (Penavin 1966: map 21).

paradigm, in Stang's classification) is well preserved, and the distribution of case endings and quantity differs strikingly from that of Slovene as well as South Slavic in general. We may illustrate this paradigm as reflected in VN with comparative material from Cankova (as far as they are attested) and other Prekmurje dialects in a common noun of this type, (**rǫkà*, *rǫkǫ* >) *rǫka*, *rokǫ* (§118):

	VN	Attestations
Ngs	<i>rǫka</i>	<i>rǫuka</i> (C: 227)
Asg	<i>rokǫ</i>	<i>rokǫu</i> (C: 16 ²⁸)
Gsg	<i>rokélroké</i>	<i>roké</i> (CMG)
Dsg	<i>rǫkilroké</i>	<i>rǫuki</i> (CMG)
Lsg	<i>rǫkilroké</i>	<i>rǫki</i> (C: 75 ⁸)
Isg	<i>rokǫv</i>	<i>rokǫuf</i> (CMG) ¹²
NApl	<i>roké</i>	<i>roké</i> (C: 35 ²⁶)
Gpl	<i>rǫk</i>	<i>rǫuk</i> (CMG)
Dpl	<i>rokám</i>	<i>rokán</i> (Ve)
Lpl	<i>rokájl/rǫkaj</i>	<i>rokájl/rǫkaj</i> (C: 15 ³⁵)
Ipl	<i>rokámi</i>	<i>rokámilrokámi</i> (C: 13 ¹⁵)
NAdu	<i>rǫkilroké</i>	<i>rǫukilrukèi</i> (Br, Go)
Gdu	<i>rǫkilrokélrǫk</i>	<i>rǫuk</i> (CMG), <i>rǫukilrukèi</i> (Br, Go)
DLIdu	<i>rokàma</i>	<i>rukàma</i> (Br, Go)

4.1.1 The desinence {-*ouv*} is given as the regular Isg ending for *a*-stem nouns in VN. The desinence {-*om*}, analogized with the masculine and neuter, is attested on the southeastern periphery of Prekmurje: *z rukún* 'with one's hand', *z vihún* 'with one's ear', *puđ zemlún* 'under the ground', *s kràvon* 'with a cow' (Bi). This seems most likely an innovation in common with kajkavian dialects, given the proximity of the village Bistrica to the Croatian border.

4.1.2 The stressed DL singular desinence *-ê* (OCS $\rho\upsilon\upsilon\kappa$) is attested in northern Prekmurje, e.g., *na vodèi*, 'on the water (Lsg)', *per sinèi* 'at [my] son's (Lsg)', (Mt); *nud'èi* (Dsg), *nə nud'èi*, *nə rut'èi* 'on one's leg, on one's hand (Lsg)' (Št), *na nod'èi* (Mk); however, I find no examples of this in Cankova data. The archaism is found also in Trubar's language, e.g., *Dushei* 'soul (Dsg)', *moryei* 'sea (Lsg)', *okei* 'eye (Lsg)' (Rigler: 1968: 65–66, with references to the original location).

4.1.3 In VN Pável excludes the short variant of the Lpl doublet, in accordance with the principle established elsewhere (cf. Isg present of verbs, where we would expect *neszém!*/neszèm*, but only the first occurs in VN, cf. 1.1.2). Length in the Lpl is amply attested *na nugáĭ* (Bi), *na nugáĭ*, *v rukáĭ* (Re), *rukáĭ* (Št); *na nogáĭ* (GS).

4.1.4 The archaic NAG dual forms in *-ilê* (cf. OCS $\mu\omicron\sigma\kappa$, $\rho\upsilon\upsilon\kappa$ [NAVdu]) are

¹² In my notes I find two tokens with metathesis (*z orkǫuf*) and one without (*z rokǫuf*), from the same informant.

attested, e.g., *nòugilnugèi, ròukilrukèi* (Br, Go). The Gpl in $-\emptyset$ extended to the Gdu appears to be gaining ground, e.g., *ròuk* (CMG, Re, MP, V) *ràok* (Mt).

4.1.5 Pável asserts shortness in the DLIdu of the a-stem mobile-stressed type (*rokàma*): "[...] *rokàma* has a short *a*: in th[is] instance forms with long *á* are rarer" (§119). The opposition of length (in the Ipl) vs. shortness (in the DLIdu) is found in *z goszpàmi, goszpàma* 'ladies (Ipl, DLIdu)' (§121), while length only is found elsewhere, e.g., *nocsámilnocsmi, nocsàma* 'nights (Ipl, DLIdu)' (§130), *sz cseràmi, cseràma* 'daughters (Ipl, DLIdu)' (§133). Shortness is attested in the local dialects, e.g., *rukàmi, nugàmi, rukàma, nugàma* (Br, Go); *rokàmi, rokòma*¹³ (GPe). However, elsewhere I have found only length in, e.g., *rokàmi, rokàma* (Fi, Ve), *z rukàmi, na nugàma, na rukàma* (Bi, Re), which may be due to analogy with the Ipl. In Standard Slovene we find neo-circumflex in both case forms (*rokàmi, rokàma*), implying length in the final syllable **-àmī, *-àmā* (cf. Jaksche: 1965: 53–55; and particularly Toporišič 1988: 175). Shortness (in the final syllable) is, however, attested (and probably general) in other South Slavic dialects, e.g., Standard Serbo-Croatian *bràdama* 'beards (Ipl)', *rùkama, slùgama* 'servants (Ipl)' (Daničić 1925: 5); Posavian Serbo-Croatian (Župaña) *rukàma, grèdàma* 'flower beds (Ipl)', *slùgàma, ovčàma* (Ivšić 1913: 28). The shortness reflecting the absence of neo-circumflex length in the DLIdu in mobile paradigm nouns has the look of an archaism (implying an earlier presence of desinenes **-àma* alongside **-àmā*) in Prekmurje Slovene and is accordingly preserved in VN.

5 Morphology: Verb

5.0 Verb morphology in VN is classified according to the suffix vowel in the infinitive, thus: 1. (§258–§275) \emptyset -suffix (*nèszti*), 2. (§276–§277) *-no*-theme (*zdignoti* 'to raise'), 3. (§278–§282) *-e*-theme (*goreti* 'to burn'), 4. (§283–§289) *-i*-theme (*moliti* 'to pray'), 5. (§290–§298) *-a*-theme (*kàlati* 'to chop'), 6. (§299–§300) *-üva/-áva-* (*küpüvati* 'to buy', *premetávati* 'to turn over, upset'), 7. (§301) present tense athematic verbs (*dàti: dàam* 'give [inf, lsg]', *jèszti: jèm* 'eat [inf, lsg]'). This classification is further subdivided into stems types, e.g. 1.1 (§260–261) dental stems (*szèszti: szédem* 'sit [inf, lsg]', *biti: bòdem/bòm* 'be [inf, lsg]'), 1.2 (§262–263) hissing fricative stems (*trèszti: treszém* 'shake [inf, lsg]', *gríszti: grízém* 'bite [inf, lsg]'), 1.3 (§264) labial stems (*dúbszti: dubém* 'chisel [inf, lsg]', *plèti: plevém* 'weed [inf, lsg]', *szüti: szpèm* 'pour [inf, lsg]'), 1.4 (§265–266) velar stems (*szècszi: szècsem* 'cut down [inf, lsg]', *mòcszi: mòrem* 'be able [inf, lsg]'), 1.5 (§267–268) nasal stems (*vzèti: vzémem* 'take [inf, lsg]', *ozsèti: ozsmém* 'wring [inf, lsg]'), 1.6 (§269–270) liquid stems (*mlèti: mèlem* 'mill [inf, lsg]', *mrèti: merjém* 'die [inf, lsg]'), 1.7 (§271–275) vocalic stems (*biti: bíjem* 'beat [inf, lsg]', *bùjti: bùjem* 'kill [inf, lsg]').

5.0.1 Each subsection includes a paradigm in tabular form and a list of the verbs belonging to the subclass. To illustrate, Pável's table for the verb *plèszti* 'to spin, weave' (§261) is summarized here: present indicative: 1sg *pleté-m*, 2sg *-s*, 3sg \emptyset 1du *-va* (M)/*-ve* (F, N), 2, 3du *-ta* (M)/*-te* (F, N), 1pl *-mo*, 2pl *-te*, 3pl *-jo*;

¹³ Short stressed *à* is regularly raised to *ò* before a nasal in Gornji Petrovci.

imperative 2sg *plèti*-i 1du *-va* (M)/-*ve* (F, N), 2, 3du *-ta* (M)/-*te* (F, N), 1pl *-mo*, 2pl *-te*; infinitive *plèszti*; supine *plèszt*; present active participle *plet-élò-csi* (-*a*, -*el-o*); *l*-participle *plè-o*, -*la*, -*lo*, (-*li*); past passive participle *pletèni*. The table is an abbreviated form of a larger, master table, in which the verb *lùbiti* 'to love' (§257) is presented in all its complexity. Here, in addition to the categories listed in the above chart, the analytic forms that may be easily predicted are given (past: *szam lùbo*, *lùbila*, *lùbilo*, *szì lùbo*...; future: *bodem/bom/mo lùbo*, *lùbila*, *lùbilo*...; conditional: *bi lùbo*...; past conditional: *bi bio lùbo*, *bi bíla lùbila*, *bi bílò lùbilo*...; optative: *naj lùbim/naj bi lùbo*...), as well as participial forms (gerund and present active participle: *lùbécs*, *lùbécsi* [*lezsecski*]; past active: *lùbivsi*; past passive: *lùblèni* [*zasiti*]) and the deverbal noun (*lùblènje* [*mislenje*]).

5.1 A diacritic feature of Prekmurje dialects, separating them from the rest of South Slavic, is the long (stressed) theme vowel in the present tense of *e*-theme *c*-paradigm verbs, e.g., *pletèn/pletén* 'I spin, weave' (39³⁹) *merd'é* 'dies' (37⁴²), *cveté* 'blooms' (37³⁶), *cvetéjo* 'bloom' (CMG), *ord'é* 'plows' (16³¹), *orgémo* 'we plow' (CMG), *požené* 'pushes' (185⁵), *otpré* 'opens' (169⁷), *nesé* 'carries' (41⁴⁴), *neséte* 'you (pl) carry' (CMG), *deré* 'skins' (41⁴⁴), *peré* 'cleans' (41⁴⁴), *kučé* 'strikes' (41⁴⁵), *živé* 'lives' (41⁴⁴), *pečé* 'bakes' (41⁴⁵), *pečémo* 'we bake' (CMG), *tečé* 'runs, flows' (42¹), *tečéte* (CMG); *nesièš*, *nesiète*, *urjièmu*, *pečiè*, *pečièmu*, *rastiè*, *uperiè*, *vličiè*, *živièmu* (Re), *pašèi*, *pačèim*, *pačèimo*, *platiè*, *pradèimo*, *zrastèi*, *živèiš*, *živèimo* (Mt).¹⁴ These correspond to short and retracted stress in Standard Slovene and other Slovene dialects (*cvətè* [Upper Carniola], *nésem*, *órzem* < **nesèm*, **orjèm*). The type is amply, if not exhaustively, attested in VN: *prèszti*: *predém*, *cvèszti*: *cveté*m, *plèszti*: *pletém*, *rászti*: *rasztém* (§260), *nèszti*: *neszém*, *pászti*: *paszém*, *trèszti*: *treszém* (§262), *dúbszti*: *dubém*, *zèbszti*: *zebém*, *szkúbszti*: *szkúbém*, *tèpszti*: *tepém* (§264), *rècsti*: *rècsem/ercsém*, *pècsti*: *pecsém*, *vlécsti*: *vlecsém*, *tècsti*: *tecsém*, *túcsti/kúcsti*: *tucsém/kucsém* (§265),¹⁵ etc. Non *c*-paradigm verbs are, of course, root stressed in the present: *szècsti*: *szècsem*, *mòcsti*: *mòrem*, *vřcsti*: *vřzsem*, *lécsti*: *lèzsem*, *priszècsti*: *priszèzsem* (§265), *vzèti*: *vzèmem*, *zacseti*: *zacsnem* (§266), *trèti*: *tèrem*, *mlèti*: *mèlem*. (§269), etc.

¹⁴ The pattern, as Rigler has pointed out, is found also in Zilja, Carinthia ([1967] 1986: 198): *nasén*, *nasés*, *nasémo* (the list includes also *zòbòasté*: **zòbòdés* -émo 'poke [inf, 2sg, 1pl]'; *grèabsté*: **grèabés* -émo 'rake [inf, 2sg, 1pl]'; *pòmèasté*: **pòmòdés* -émo 'sweep [inf, 2sg, 1pl]'; *plèasté*: **plèatés* -émo 'weave [inf, 2sg, 1pl]'; *tèapsté*: **tèapés* -émo 'beat [inf, 2sg, 1pl]'; *lèjècè*: **lèžés* -émo 'lie, recline [inf, 2sg, 1pl]'; *pèjècè*: **pèčés* -émo 'bake [inf, 2sg, 1pl]'; *rèjècè*: **rèčés* -émo 'say [inf, 2sg, 1pl]'; *tèjècè*: **tèčés* -émo 'run, flow [inf, 2sg, 1pl]') (Grafenauer 1905: 209–210). Vermeer, following Boutelje's and Stang's observation that Central Slovak alone in the Western Slavic group has length in the same group of verbs (*nesièš*, *tečièš*, *vedieš*, *pletieš*, *beriem*, *zoviem*, *oriem*, *pasieš* etc.), has stated that "[i]t is worthwhile to consider the possibility that generalization of length in (c)-stressed [e]-presents is a common innovation of Central Slovak and Prekmurski, which would fit in with the position of Central Slovak within the Czecho-Slovak block" (1984: 383). Given the absence of evidence for general lengthening and its subsequent loss in *c*-stressed *e*-presents in the rest of Slovene, and the further evidence of length in at least one other Slovene dialect on the northern periphery, it seems likely that Vermeer's hypothesis will prove true.

¹⁵ The list includes also the normally *b*-stressed verb *iti* in Porabje, e.g., *ìdèi*, *ìdèimo* (Vratuša 1939: 227) and in a few villages SE to Šalovci (*idèimo*) (ibid.: 220). The isogloss falls east of Mt (e.g., *iti/iti*, *ìde*, *ìdemo*, *nèjède* 'isn't going', *nàiti*, *nàidam*, *nàide* 'find [inf, 1sg, 3sg]', as elsewhere in Prekmurje); so Vratuša's isogloss should be corrected (ibid.: 227).

5.2 Active participles (excluding the I-participle) are rare in Prekmurje, as well as the rest of Slovene, if not virtually extinct. However, in Pável's dialect the present active participle was probably still productive, at least in certain lexemes, e.g., *goréči -a, -o (-e)* 'burning'; *skrbéči -a, -o (-e)* 'worrying,' *klečéči -a, -o (-e)* 'kneeling'; *noséči -a, -o (-e)* 'carrying'; *bežéči/pobižéčki* 'running' (C: 43¹⁰⁻¹⁷); *dajóuči -a, -o (-e)* 'giving'; *vedóuči -a, -o (-e)* 'knowing'; *delajóuči -a, -o (-e)* 'working' (C:76¹⁴⁻¹⁷). Only one past active participle is attested in Pável 1909: *zádav* 'having hit' (14⁴); it is rather doubtful that the past active participle attested in VN continues actual Slovene forms except in certain lexical items (Ramovš 1952: 148). An important contribution of VN is that these and other verb forms that are alive in the dialect and notoriously difficult to elicit reliably in the field (supine, imperative, past passive participle) are methodically attested in VN, allowing us to fill gaps in the comparative material available.

6 Comparison of VN with data from living Prekmurje dialects reveals a system very close to that actually spoken in Prekmurje. Faced with internal variation among the local Prekmurje dialects, it is clear that, generally speaking, Pável opted for the conservative situation in the language of VN. Nevertheless, phonological variation is thoroughly discussed in the lengthy treatment of sound change. Though this variation is discussed in VN without regard to its geographic distribution, the information presented may now be related to more recently collected data, which can tell us about the actual isoglosses of individual features. The novelty of VN lies in its rich, well-structured presentation of Prekmurje Slovene morphology. A brief examination of noun morphology in VN, for example, gives a full array of inflectional doublets, revealing both archaic and innovative forms. In verb morphology we find detailed information about forms that are rarely attested in field material. Moreover, since thorough paradigmatic information is combined with presumably exhaustive lists of lexical items belonging to each morphological type, it is possible to generate a very large amount of material not explicitly attested in the grammar. The overall consistency with which Pável treats Prekmurje Slovene in VN allows us to consider the language a coherent linguistic system. Consequently, the grammar, though normative, is an invaluable source of data on the Prekmurje dialects.

Bibliography

- Asbóth, Oszkár, 1908: *A j > gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvújításokban* [The Change *j > gy* in the Dialect of the Slovenes in Hungary and the Hungarian Dialects Beyond the Danube]. *Értekezések a MTA nyelv- a széptudományi osztálya köréből* 20, pp. 461-521.
- Daničić, Đuro, 1925: *Srpski akcenti* (= Posebna izdanja Srpske kraljevske akademije 58. Filozofski i filološki spisi 16). Belgrade: Srpska kraljevska akademija.
- Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom (Pavle Ivić, ed.) (= *Odjelenje društvenih nauka*: 55/9), 1981. Sarajevo: ANU BiH.
- Ftičar, Jože and Francka Benedik, 1981: *Gomilice* (= OLA 21). *Fonološki opisi*... pp. 179-182.
- Grafenauer, Ivan, 1905: *Zum Accente im Gailthaldialekte*. *Archiv für slavische Philologie* 27, pp. 195-228.

- Ivšič, Stjepan, 1913: Današnji posavski govor (Svršetak). Rad JAZU 197/83, pp. 9–138.
- Jaksche, Harald, 1965: Slavische Akzentuation II. Slovenisch. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Logar, Tine, 1966: Prispevek k dialektologiji Goričkega. Panonski zbornik (Franc Zadavec, ed.), pp. 29–30. Murska Sobota: Pomurska založba.
- , 1974: Govor Slovencev v Porabju na Madžarskem (Glasovna skica). X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture (Tine Logar, ed.), pp. 53–57. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Logar, Tine and Péter Király, 1981: Gornji Senik (Felsőszőlők) (= OLA 149). Fonološki opis..., pp. 213–218.
- Novak, Vilko, 1970: Življenje in delo Avgusta Pavla. Razprave: dissertationes 7/7, pp. 295–341.
- , 1986: Über die Phonetik des Dialekts von Prekmurje in der Volks- und Schriftsprache. *Linguistica* 11, pp. 111–131.
- , 1988: Slovar stare knjižne prekmurščine. Poskusni snopič. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Pável, Ágost (= Avgust Pavel), 1909: A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana [The Phonetics of the Slovene Dialect in Cankova] (= A Magyar szláv nyelvjárások 1, Oszkár Asbóth, ed.). Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia.
- , 1916: A legújabb vend irodalom nyelve [The Most Recent Prekmurje Slovene Literary Language]. *Nyelvtudomány* 6/1, pp. 1–27.
- , 1916a: A legújabb vend irodalom nyelve (cont.). *Nyelvtudomány* 6/2, pp. 103–116.
- , 1917: Vend szöveggyűjtemény s az eddigi gyűjtések története [A Collection of Prekmurje Slovene Texts and the History of their Collection to Date]. *Nyelvtudomány* 6/3, pp. 161–187.
- , 1918: Vend szöveggyűjtemény s az eddigi gyűjtések története (cont.). *Nyelvtudomány* 6/4, pp. 263–282.
- , 1927: Nyíltűzhelyű konyhák a hazai szlovénoknál [Open-Hearth Kitchens of the Slovenes in Hungary]. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője* 19, 129–144.
- , 1930–1931: Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev (Slovene trans. of Pável 1927). *Etnolog* 4, pp. 125–145.
- , 1942: Vend nyelvtan [Prekmurje Slovene Grammar]. Unpublished manuscript, located in Študijska knjižnica, Murska Sobota. (Ms. prepared in Szombathely and Cankova.)
- , 1942a: Rigászás a Vendvidéken és az Órségben [Stalking the Fieldfare in Porabje and Órség]. *Néprajzi Értesítő*, pp. 141–163.
- Penavin, Olga, 1966: A Jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza [Atlas of Prekmurje Hungarian Dialects in Yugoslavia] (= A magyar nyelvtudományi társaság kiadványai 116). Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Ramovš, Fran 1952: Morfológija slovenskega jezika. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Rigler, Jakob, 1963: Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija* 14/1–4, pp. 25–78. Reprinted in Rigler 1986, pp. 139–186.
- , 1967: Pripombe k Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija* 15/1–2, pp. 129–152. Reprinted in Rigler 1986, pp. 187–207.
- , 1968: Začetki slovenskega knjižnega jezika (= Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede 22, Inštitut za slovenski jezik 10). Ljubljana: SAZU.
- , 1973: Smeri glasovnega razvoja v panonskih govorih. *Študije o jeziku in slovstvu*, pp. 113–128. Reprinted in Rigler 1986, pp. 116–128.
- , 1976: Junkovičeva kajkavska teorija in slovenščina. *Slavistična revija* 24/4, pp. 437–465.
- , 1977: O slovensko-kajkavskih jezikovnih razmerjih. XIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj, pp. 29–38. Reprinted in Rigler 1986, pp. 129–138.
- , 1986: Razprave o slovenskem jeziku (Franc Jakopin, ed.). Ljubljana: Slovenska Matica.
- Toporišič, Jože, 1988: Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa. *Slavistična revija* 36/2, pp. 133–180.
- Vermeer, Willem R., 1984: On Clarifying some Points of Slavonic Accentology: the Quantity of the Thematic Vowel in the Present Tense and Related Issues. *Folia Linguistica Historica* 5/2, pp. 331–395.
- Vratuša, Anton, 1939: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju. *Slovenski jezik* 2: pp. 213–228. Republished with minor adjustments, though without dialect map: 1966, Panonski zbornik (Franc Zadavec, ed.), pp. 20–28. Murska Sobota: Pomurska založba.

Material

(References not listed above in the bibliography are to students' bachelor's theses, consisting of answers to the field questionnaire for the Slovene Linguistic Atlas Project; they are available in the Slavic Library of the Filozofska fakulteta, Ljubljana University. A complete list of these appears in Slavistična revija 34/2, 1986, pp. 228-232.) **Bi** = Bistrica: my material; **Br** = Bratonci: Majda Jeneš 1983; **C** = Cankova: Pável 1909, 1917, 1918; **CMG** = Cankova: my material; **Fi** = Filovci: Marjan Kulčar 1985; **Go** = Gomilice: Ftičar and Benedik 1981, Irena Lebar 1986; **GPe** = Gornji Petrovci: Janez Glažar 1967; **GS** = Gornji Senik: Logar 1974, Logar and Király 1981; **Mk** = Markovci: Logar 1966; **Mt** = Martinje (stress only): my material; **MP** = Mala Polana: my material; **Re** = Renkovci: my material; **Št** = Števanovci (stress only): Mária Horváth 1985; **Ve** = Večeslavci (stress only): Majda Domijan 1983.

POVZETEK

Prispevek obravnava neobjavljeno normativno slovnico knjižne prekmurščine Avgusta Pavla Vend nyelvtan (VN) ter skuša prikazati razmerje njenega jezika do žive prekmurščine. Primerjava te slovnice s terenskimi zapisi in opisi posameznih govorov kaže, da je Pavel za normativne oblike izbral pretežno starinske pojave, tako da je jezik VN enoten in dosleden konzervativni sistem. Fonološke razlike znotraj prekmurškega narečja so obravnavane v poglavju, posvečenem glasovnim spremembam. Te so sicer prikazane ne glede na njihovo zemljepisno razporeditev, vendar z novejšimi podatki o narečju lahko določimo izglose posameznih pojavov. Novost VN je v njeni obširni in urejeni predstavitvi prekmurškega oblikoslovja, ki poleg tega nudi tudi bogato primerjalno gradivo. Pri sklanjatvi najdemo dvojnice, ki kažejo starinsko, pa tudi novejšo stanje. Pri glagolskem oblikoslovju so izpričane oblike, ki jih le redko najdemo v terenskih zapisih. Ker so podane paradigme in po vsej verjetnosti izčrpn seznam leksmov, ki pripadajo tem vzorcem, je načelno možno tvoriti veliko gradiva, ki v slovnici ni izrecno izpričano.

PODGESLA V SLOVARČKIH BOHORIČEVIH ZIMSKIH URIC

Vseh šest slovarčkov v Bohoričevi slovnici sestoji načeloma iz homokategorialnih in abecedno površčenih iztočnic. Iztočnice, ki so v nasprotju s tema načeloma, se izkažejo za podiztočnice; z iztočnicami predhodnih gesel so v pomenskem ali izrazotvornem razmerju.

The six glossaries in Bohorič's grammar *Arcticae Horulae* (1584) are composed of homocategorial entries that are alphabetized. However, some of the entries violate both principles: the headwords belong to an incorrect grammatical category and are entered at a wrong place. They are, in fact, subentries, standing in a semantic or derivational relationship to the main entry.

0 Kot slovarnik je Bohorič dobil več priznanja šele v zadnjih dvajsetih letih. Ko mu je Rigler v posebnem članku (1967) in še znotraj knjižne monografije (1968: 202-3) prisodil avtorstvo Registra 1584 in morda tudi Registra 1578, so Bohoriča deloma začeli šteti celo za prvega slovenskega leksikografa, kar je pretirano tudi v primeru, če Riglerjeva – kritično še ne preverjena – teza drži (gl. Gjurin 1986; prav tam, v § 3, tudi opozorilo na zvezo z Riglerjevo tezo, a zgolj implicitno). Vendar je že Bohoričev edini ohranjeni in nesporno njegov slovar, pravzaprav dvakrat po troje slovarčkov (v Zimskih uricah 47-54, 55-60, 61-63, 114 do 117 (= 116), 128-134, 147-151), v marsičem res prvi: prvi ohranjeni trojezični (morda v kaki zvezi z izginulo Bohoričevo *Nomenclaturo trium linguarum*); prvi, če odštejemo »mednarečna« Registra, ki ima slovenščino dokazano na prvem mestu, hkrati pa prvič ob nemščini;¹ prvi, ki se omejuje na pregibne besedne vrste pri iztočnicah (nekatero so vendarle drugačne, npr. prislovna (pod)iztočnica *Poléti* 62), in prvi, ki besednovrstno in še ožjo slovnično pripadnost iztočnic izrecno označuje, bodisi v naslovu² bodisi znotraj gesla z oznako (npr. *adverb* za iztočnico *Poléti*);³ prvi, ki je obsežen predvsem zaradi številnosti glagolov, saj jih ima več

¹ Nemščina in latinščina pa sta ravno tista jezika, ki sta na prvem mestu v Dikcionariju oz. Tezavrusu (Megiser 1592 oz. 1603), bila pa sta tudi najpomembnejša jezika mednarodnega sporazumevanja naših protestantov (in pač tudi njihove prevajalske dejavnosti). Na močno vključenost Bohoričevih uslovarjenk v Megiserjeva slovarja, in s tem v osrednji slovarski tok (gl. črtež pri Lukanu 1978: 206-7), sta opozorila Breznik (1926: 111 et pass.) oz. Vrtovčeva (1940: 69-70). Stabej (1971: 144) glede tega citira samo Läg Reidovo (1967), opozarja pa, da imamo v Zimskih uricah prvi slovensko-latinsko-nemški slovarček in da se to vse do Pohlinovega Tega malega besediša (1781) v tisku ni ponovilo; mislil je najbrž na slovenskost iztočnic (Pohlino slovar ima sicer nemščino pred latinščino), kar pa tudi ni čisto res, ker moramo upoštevati tudi Hipolitovo priredbo Uric (1715), v kateri so prirejani natisnjeni znova Bohoričevi slovarčki imen moškega spola (na str. 21-31) in vseh treh »vrst« glagolov (na *-am, -em, -im*, 111-4, 129-37, 152-7). (V celovski priredbi Uric 1758 so latinske ustreznice odpravljene – Slodnjak 1971: 128, z zgledi Toporišič 1988: 234.)

² Toporišič 1987: 307: »Oznaka za spol je izpostavljena v naslovu, vendar seveda ne velja za sopomenke (prim. *Harta ob Papir*).« Za preostale tipe tovrstne kršitve prim. *Zhaß – Vreme, Korba – Verbes, Srezha – Shafainje, Germénje – Grum, Opravilu – Slushba*; za trojčke: *Nevolja, pobijenje, poboj*.

³ V tem priostrenem smislu torej ne drži, da v slovarčkih »ni prislovov in slovničnih besed iz razpravnega dela« (Toporišič 1987: 306). Ni pa slovarčkov prislovov za ustreznim poglavjem in slovnične besede so notri samo kot del besednih zvez. Pač pa so med prav iztočnicami najbrž tudi

kakor npr. Register 1584 kakršnih koli glagolskih iztočnic (vštevši tiste v neosnovni slovarski obliki); prvi, ki zapisuje tudi neprve osnovne oblike, namreč poleg imenovalnika še roditelj in poleg sedanjika še nedoločnik in deležnik na *-l* (ta njegova značilnost je še posebej imenitna); ... pa tudi prvi, v katerem je abecedno povrstitveno merilo podrejeno drugačnemu⁴ (namreč merilu slovnične oblikovnosti) in hkrati kombinirano s še nekaterimi. Ta »še nekatera« bom skušal prikazati v pričujočem sestavku, izčrpno na prvem slovarčku v Uricah, toda oziraje se obilno tudi na preostalih pet.

1 Bohorič je vzel za povrstitveno merilo najprej, tj. v prvem krogu površčanja, besedno (pod)vrstnost iztočnic (merilo homokategorialnosti). Od tod je slovarčkov šestero namesto en sam. Za njim je uporabil merilo abecednosti. Šibkejša motnja spadajo še v ta okvir, npr. zaporedje *Gvant – Gumi – Gbelb – Guft*, kjer imamo bodisi 4 2 1 3, če je *u* pred *v* (kakor danes), bodisi 2 3 1 4, če sta *u* in *v* istomestna ali če je *v* pred *u*. Toda takoj za tem zaporedjem stoji *Ošhtér*, ta pa je kar 87 gesel pred svojim abecednim mestom (kjer je še enkrat uslovarjen) in spada očitno v drug, neabecednostni okvir.

1.1 Prvi (?) je ta problem načel Ramovš pred približno 70 leti (1971: 217–8). Bohoričevo »k vsaki sklanji doda[no] veliko zbirko abecedno urejenih [!] maskulin, feminin in nevter (subst. in adj.) z latinskim in nemškim pomenom, tako da moremo to zbirko šteti med prve slovenske slovarčke (prim. register v Dalmatinskem Pentateuchu in potem razširjen v bibliji)« je obravnaval sicer mimogrede – celo povezati imenske sezname z glagolskimi je pozabil, in je šele pri obravnavi spregatev v Uricah (Ramovš 1971: 219) omenil, da Bohorič za »vzgle[om] sprege« navaja »potem še večje število takih glagolov v alfabetičnem redu«. Pač pa se mu je zdelo »zanimivo«, da je Bohorič »k nemški izposojenki dodal večkrat domačo besedo, čeprav s tem kviri alfabetično zgrajeno vrsto« (1971: 218; njegovi zgledi so *Ajfrar Navidliv – Artizh Hribèz – Glaß – Glih Nikar enák – Gnadliv Milošiv – Goltanèz*). Vmes naj bi bil torej nekakšen Bohoričev purizem, in to bi bilo toliko »zanimivejše« zaradi nekaterih kazalnikov v nasprotno smer (prim. Stabej 1971: 204–5).

1.2 Toporišič (1987: 309–10) kakor da aludira na to mesto pri Ramovšu, ko pravi:⁵ »Bohorič jih [= sopomenke] navaja ne glede na to, ali so slovenskega izvora

povedkovniki, in sicer še drugačni od deležnikov na *-l*, npr. *Glih*, označen z *indecl[nable]*: v celotnem Trubarjevem Katekizmu 1550 se *glih* rabi samo v povedkovem določilu (4-krat kot 3. os. ed. m. spola, vključno s primerom povedkovnika v vlogi povedkovnega prilastka (*hozmo nemu aniga pomozhnika sturiti nemu glih*), 1-krat kot 1. os. mn. m. sp.), kot prislov (2-krat, obakrat v pesmi), kot členek (26-krat, večinoma v zvezi *glih taku*) ali kot del že prave vezniške zveze *zhe (g)lih* (2-krat), *aku glih* (1-krat). – V istem prirotenem smislu ne drži, da »slovnične oznake tudi tu [= v zaglavju glagolskih gesel] ni« (Toporišič 1987: 307), seveda pa so tudi te hudo izjemne, npr. *In primo ordine, frequentativum* ob (pod)iztočnici *Luzham*. V imenskih slovarčkih je nekaj slovničnih oznak celo ob pravih iztočnicah, vendar le za nižje slovnične kategorije od tiste, dane v naslovu.

⁴ Pri tem ne upoštevam tiskanih in rokopisnih slovaroidov, kakršne sem prikazal v Gjurin 1986.

⁵ Toporišič sicer tega Ramovševga dela ne navaja ne izrecno ne prek Kidričeve literature v Slovenskem biografskem leksikonu, vendar pravi, da so o Uricah »seveda pisali vsi, ki so podajali očrte razvoja slovenske slovnice, npr. Karel Štrekel ali Fran Ramovš« (Toporišič 1987: 325), in to se pač nanaša na Ramovševo Zgodovino slovenske slovnice.

ali ne (ali celo ne iste besedne vrste). Na splošno je vendar mogoče reči, da ima več (predvsem iz nemščine) prevzetih besed domače ustreznice, kakor pa nasprotno. «Nato navaja za prevzeto proti domačemu 20 parov (iz prvega slovarčka 9, iz drugega 6, iz četrtega 5); za domače proti prevzetemu 12 (iz prvega 6, drugega 4, četrtega in petega po 1); za prevzeto proti prevzetemu 9 (iz prvega 5,⁶ drugega in četrtega po 2); za domače proti domačemu pa 16 (iz prvega 14, drugega 2) z dostavkom »tako vsaj še 40 primerov«. – Vse to drži. Brez pretenzije na izčrpnost bi lahko Toporišičevemu seznamu dodal le še *Petlar – Bushèz* za p/d,⁷ morda še *Iama – Luknja* za d/p⁸, kolikor se *luknja* ni čutila kar domača.⁹ (Kakor Toporišič, tudi jaz ne upoštevam kalkov. Prav tako tu ni mogoče več kot zgolj opozoriti na možnost prevzemanja iz nekranjskih narečij, morda tudi le (z današnjega vidika) hrvaških, v primerih kot *Zhaβ – Vreme* 'tempus, zeit', *Gèrmáda – Gromázha*, *Pleménit – Schlahtén*.¹⁰) Že na tej ravni bi torej bilo število uslovarjenk, ki naj bi prekinjale abecedno zaporedje zato, da bi domača beseda stala za nemško spono, strukturalno gledano, zanemarljivo.

1.3 Še zanemarljivejše postane, ko pare p/d notranje razčlenimo in jih postavimo v razmerje z ustreznimi tehnično neparnimi gesli. Tako sta npr., če se omejimo na slovarček imen moškega spola, para *Ajfrar – Navidliv* in *Drakon – Smiet* v črkovnih poglavjih *N* in *S* uslovarjena še enkrat, tokrat v obratnem vrstnem redu, in bi po isti logiki govorila za dajanje prednosti prevzeti besedi. Še bolj bi zanj govorili pari kot *Voišhak – Sholdner*: namreč, čemu ne *Sholdner – Voišhak*, v obrnjenem zaporedju? Dalje: *Ošhtér* in *Shlahta* sta celo tudi samostojni gesli, ne samo (še le drugi) člen parov *Gust – Ošhtér* in *Otrozi – Shlahta*. Več – pet – je sicer primerov, ko je v drugo samostojno uslovarjen domači člen para, npr. *Tempèl – Zerkou* + *Zerkov*, *Zerkva* (cerkev pač lahko štejemo kar za domačo besedo), toda samo enkrat je latinsko-nemški ustreznici niz tudi v drugo popolnoma enak (*Petlar – Bushèz* 'mencius, Betler' + *Bushèz* 'mencius, Betler'). In res: ali ni *Zerkou* kvečjemu podpomenka besede *Tempèl*?

⁶ Peti par, tj. *Papir – Harta*, navaja na str. 307 (gl. tu op. 2).

⁷ Precizirati je treba »*regiram* – ladam, oblastujem«: zaporedje je namreč *Ladam – Regiram*, *oblastujem*; in »*prigliha* – spodoba«: *Prigliha – Spodoba*, *Pild*.

⁸ Sem bi šlo še podgeslo *Spodoba*, *Pild*, če v p/d sprejmemo *Regiram*, *oblastujem* (gl. prejšnjo opombo).

⁹ Pri ugibanju, kaj je Bohorič utegnil čutili za prevzeto, smo seveda na spolkem terenu. Oba s Toporišičem štejeva *Beteg – Betesh* med p/p, čeprav je malo verjetno, da je Bohorič poznal njuno etimologijo; kar zadeva končaj -ež pa je *betež* sploh čisti slovenizem (prim. Gjurin v tisku).

¹⁰ Bohorič ima precej sopomenskih parov, ki so v Registru 1584 kranjsko-koroški, npr. *Firšcht – Viuda* (R: *Viudi* 1 – *Firšhti* 2 – *poglaunizi*, *vogij* 3), *Voišhak – Sholdner* (R: *Voišhaki* 1 – *sholnerji*, *lanznehti* 2), »*Med – Stèrd* in *Stèrd – Med* (R: *Med* 1 – *stèrd* 2), *Reka – tekozha voda* (R: *Rejka* 1 – *Tekózha voda* 2). Ima pa tudi sopomenke, ki so v R 1584 samo v bejaško-slovenskem stolpcu, npr. *Vagam – PeJam* (R: *Vagati* 1 – *pesati* 3), prim. še *Prizha – Svidok* (R: *Prizha* 1 – *svedok* 3 – *svidok* 4; Bohoričev *i* je seveda lahko slovenski kratki jat). Tudi *Gromázha* in *plemenit* sta v R 1584 samo v tretjem stolpcu (pod *Kvp* oz. *Shlahtén* in *shpecerije*), pri čemer je *plemenit* v Bibliji 1584 izpričan samo v Registru; enako velja npr. za *beteg* (Boh.: *Beteg – Betesh*). Prim. še nepričakovano Bohoričevo naglasno mesto v *Pleménit* z Belostenčevim *Pleménit*, *Pleménitofz*; toda Bohorič ima tudi *Grosóvit*, kar po Toporišiču (1984: 206) kaže premični naglasni tip, in *grozovit* je kljub temu, da ga še Baječ (1952: 59) označuje za novoknjižnega, obilokrat nevtralnno rabljen v protestantskem tisku od Katekizma 1550 naprej.

(In dalje: ali sta *Guft* in *Ojhtér* res lahko vsaj blizupomenki, če že ne pravi sopomenki? Mar nista prej protipomenki?) In še dalje: če ima *Hlapzhizh* ustreznici 'puer, Knab', *Pueb* pa 'Puer, knab', zakaj potem ni para *Pueb* – *Hlapzhizh*? Prim. še *Stol* 'Sedile, sedes, Stuel' in *Shesfel* 'sedile, sedes, Stuell, Sessfel'; ali *Bokál* 'poculum, Becher' in *Pehar* 'calix, poculum, Becher, Kelch'; ali *Hlapèz* in *Slushabnik* oba 'minister, Diener'... (Če bi upoštevali samo ustreznici niz enega jezika, bi takih parov dobili še več; nekateri bi bili gotovo nepravilni, npr. *Antverhar* 'Faber, Handtwercker' in *Kovázh* 'Faber, Schmit', kjer gre za različna pomena latinskega *Faber* – toda ali nimamo nekaj podobnega pri dejansko v par danih *Guft* in *Ojhtér*, lat. *Hospes*?) In naposled: abecedno površčenost trgajo tudi gesla, ki s prejšnjim gotovo niso v sopomenskem razmerju, včasih pa sploh v »nikakršnem« ne, npr. v slovarčku glagolov na *-em Objemlem – Dajem*.

2 Toporišič (1987) je v svojem slovenskem prevodu Uric gesla v slovarčkih deloma uredniško preuredil, med drugim tudi glede površčenosti. *Refpáram* je npr. prestavil z začetka črkovnega poglavja *P* na začetek poglavja *R*, kamor abecedno spada. Večinoma pa je obdržal Bohoričevo povrstitev. Gesla *Pofóda* npr. ni prestavil 4 oz. 5. člankov više med *Posablivoft* in *Postela*; *Gori grem* je ostalo pod *Lesem* ipd. Ni se spuščal v vprašanje isto- ali raznomestnosti *i*-ja in *j*-ja (*Vjidem – vijem*), *u*-ja in *v*-ja (*Gvant – Gumi*; *Gbelb* je pomotoma izpustil). Pomembno pa je, da je uvedel vidno oznamovana podgesla: »V slovarčkih je poenoteno tudi gesljenje: podgesla se zmeraj začenjajo v novi vrsti in z umikom« (1987: 330). Njegov zgled je s sopomenko (*Gnadviv – Milofiv*); izrecno utemeljuje pa podgeselski status za drug(ačen) tip (1987: 307): »Za iztočno besedo se navajajo tudi frazeološke (stalnobesednozvezne) in podobne tvorjenke: **Dam** – *Naprejdám*, *Bogatu oli obilu dam*; **Delam** – *Svetu delam*. Kot nekaka podgesla se razumejo zato, ker jedrna beseda teh zvez navadno nima razvite slovnične strani (redkeje pa jo ima: *Kratèk -tkiga Sapopadèk -dka*).« Kot bomo videli (§ 6), to ni prava »podgeselskorazločevalna« značilnost; praktično pa je Toporišič umaknil in s tem izkazal večino dejanskih podgesel vseh tipov razen spornega blizupomenskega (naš § 4). Spregledanih je ostalo dobrih 30 podgesel, spet vseh tipov. Mednje ne štejem podgesel, ki nadgeslo sicer imajo, pa to zaradi Bohoričevih slovaropisnih spodrseljavev ni razvidno, npr. *Gladik* v poglavju *L* (tu § 3.5; je pa Toporišič pogodil tudi katerega takega, npr. *Kruh pezhem* v poglavju *M*, tu op. 29); kakor tudi ne »podgesel«, ki jim nadgesla manjkajo (tem je dejansko podgeselsko vlogo tako ali tako treba odreči – tu § 6). Ni videti, da bi bil Toporišič vprašanje podgesel povezoval z abecedno površčenostjo; morda je ta ali oni spregled pripisati prav temu. Po drugi strani pa je Toporišič število podgesel povečal, s tem, ko je v podgesla osamosvajal nekatere – spet ne vseh – od sopomenskih dvojničnih iztočnic (po mojem neupravičeno – § 3).

3 Sopomenke so v slovarčku imen moškega spola navedene le za 37 gesli in imajo namesto ustreznice ob sebi oznako¹¹ (recimo ji ponavljalka) »idem«, zmeraj

¹¹ Toporišič (1987: 307): »Oznaka „isto“ kaže na isti pomen predhodne enote (*Milofiv* kaže na *Gnadviv -iga*).«

pisano z malo začetnico. (*Le Gosd* ima pred idem še latinsko ustreznico *faltus*: tu torej ni jasno, ali idem ponavlja iz gesla *Log* le nemški ustreznici niz *Dicker wald* ali tudi latinskega *Nemus*.) Ponavljalca je podobna kazalki, saj uporabnika slovarja pošilja k drugemu (prejšnjemu) geslu po ustreznice; loči pa se od kazalke po tem, da lahko svojo vlogo opravlja le v geslu, ki stoji takoj za sopomenko. Zato je (Bohoričeva) gesla s ponavljalco, četudi se vizualno ne ločijo od drugih, treba imeti za podgesla. Občasno jih ima Bohorič res tudi prostorsko navezana linearno na gesla z ustreznici (na nadgesla), npr. *Bushèz* na *Pellar*; takrat manj zavajajo, a jih je zaradi Bohoričeve vsesplošne tehničnozapisovalne nivelizacije (le ene vrste tisk, praktično celotna razmejevalna obremenitev na enem samem ločilu: vejici¹²) še težje opaziti. – Zunaj slovarčka moških imen so sopomenke včasih vključene v iztočnični niz, npr. *Tesha, she, pesa, se* ali *Menenje, sdejnje, nja*, ali *Ozhitanje, nja, kolnenje, kleiva*;¹³ v teh primerih strukturalno ne gre za podgesla, marveč za (sopomenske) dvojnice iztočnic, kakor gre za dvojnice iztočnic, le da to pot oblikoglasnih, v primerih kot *Zerkov, Zerkva, ve* (nekako vmes so besedotvorne take dvojnice, npr. *Ptiza, ze, ptizh, a*, da pa so prehodi res neostri, kažejo nekateri glagolski primeri z oznako *vel*, ki so Bohoriču očitno delali posebne težave¹⁴).

¹² Ravno med (nad)geslom in podgeslom, kadar sta linearno strnjena, je sicer praviloma pika, kakor sploh (namreč skladijska) na koncu gesel (podiztočnica pa se, kakor novo geslo, začenja z veliko začetnico): tako je v edinem primeru linearne strnitve med imeni moškega spola (*Pellar – Bushèz*). Zlasti v glagolskih slovarčkih pa se najdejo tudi različne (kombinacije) nedoslednosti, npr. vejica namesto pike in za njo ali velika ali mala začetnica; celo takle primer z umičnim začetkom podgesla v novi vrstici najdemo:

Drengam, drengati, drengal, [tu desni rob stolpca]
vrgeo, dringe,
partifkam, idem.

Tu gre za tiskarsko pomoto: umaknjena navznoter bi morala biti druga vrstica, ki se začne z *vrgeo*, kajti Bohoričeva gesla imajo izboklo glavo; tretja vrstica (podgeslo), pa bi se (namesto druge) morala začeti skrajno levo (gl. npr. par *Luzham – mezhem*). S tem je dokazano, da tudi v primerih kot

Pellar, ja, mendicus, Betler. [tu desni rob stolpca]
Bushèz, idem.

podgeslo (*Bushèz*) ni umično začet nov (vizualno samostojen) članek, ampak tekoče nadaljuje prvo vrstico. (Ista nevtralizacija je npr. še pri *Filam – Bafam*.) – Naše snovi se to tiče toliko, kolikor bi bil problem površčenosti iztočnic takoj drugačen, če bi se podgesla začenjala z levim umikom.

¹³ Kot vidimo, lahko v takih nizih ena ali več dvojnica ostaja brez neprve osnovne oblike (rodilniškega končaja); lahko celo vse (v podgeslu *Nevolja, pobijenje, poboj* (nadgeslo *Nefrezha*)). Pri *Menenje, sdejnje, nja* končaj *nja* ne velja tudi za *Menenje*, prim. *Odesanje, nja, odsekanje, nja*, zato se postavlja vprašanje, ali končaj *ve* v *Zerkov, Zerkva, ve* velja tudi za *Zerkov*: po mojem ne, ker bi sicer na podlagi podobne merodajnosti uporabnikove intuicije lahko pričakovali, da pri *Rosha, she, Gatroscha* končaj *she* velja tudi za *Gatroscha*. Sicer pa te primere navajam tu zato, ker dokazujejo, da dvojnic znotraj iztočničnega niza ne površča abecedno merilo (za dvojnični prilastek prim. *Sdobena, isresana posoda; Nesmafja v'pitju, v'jedi, v'gvan tu*).

¹⁴ Bohorič je mislil, da z *vel* povezuje dvojnične oblike iste besede, v resnici pa je povezoval oblike različnih besed: *Verujem vel verjem, verúvatí vel verjeti, verúval vel verjel* (obliko *verjem*, nastalo s samoglasniškim upadom iz *verujem*, je pripisal glagolu *verjeti*, prim. *verjemanj*); *lemlemr* [sic] *jemati, vel vjeti, à vsamem: vsel* (pomešal je člana vidskega para); *Härzhèm, Hèrzháti, vel Hèrkáti, Hèrzhàl, vel Hèrkàl* (pomešal je blizuglasni sopomenki *hrčati -im* in *hrkati -čem*). Spet navajam v ponazorilo, da tudi dvojnice z »vel« niso površčene po abecednem merilu (razen seveda slučajno). Isto velja za dvojnice, povezane z »ali/oli«: *Tihu pojem, ali v'meß pojem* proti *Vosle veshem, oli delam*.

3.1 Od 37 sopomenskih podgesel v slovarčku imen moškega spola jih kar 34 prekinja abecedno površčenost. Na pravilnem »geslišču«, tudi če bi upoštevali samo osnovni dve povrstitveni načeli, besednovrstnost in abecednost, stojijo (*Beshézh*) – *Beteg* – *Betesh* – (*Birizh*), (*Star*) – *Starij* – *Stari shi* – (*Stebèr*) in (*Vtragliv*) – *Vud* – *Vudi*¹⁵ – (*Vuk*). Pri prvih dveh od teh treh primerov kakor da gre za namerno upoštevanje abecednosti pri odločanju, kateri član dvojice naj bo nadgeslo: *betež* in *stariši* (tudi za pomen 'presbyter, Elterer') sta bili neprimerno običajnejši dvojinci, in bi s tega vidika pričakovali, da bosta za podgesli vzeta *beteg* in *stariji*.¹⁶ V zaporedju (*Vèrtar*) – *Shiv vogèl* – *Sherjaviza* – (*Voi shak*) je kršitve abecednosti krivo že nadgeslo, je pa tudi *Sherjaviza* na abecedno napačnem mestu glede na *Shiv vogèl*, vendar obrnjena povrstitev ni bila možna, kajti Bohorič je »spolsko« načelo površčanja ignoriral samo v podgeslih; zato je tudi v črkovnem poglavju *S* nadgeslo *Shiv vogèl*, podgeslo pa *Sherjaviza*; seveda pa bi slednja lahko postala nadgeslo v slovarčku imen ženskega spola (prim. tam za moškospolsko podiztočnico *Korba* – *Verbes*¹⁷).

3.2 *Shiv vogèl* – *Sherjaviza* 'C-/carbo, glüend kolen/khol' je edini sopomenski imenski par, ki je uslovarjen dvakrat v istem zaporedju. (V slovarčku imen ženskega spola je podoben primer *Nezhast* – *Sramota* 'dedecus, vnehr' + *Nezhast, fti, framota* 'dedecus, vnehr, schand' v poglavju *Z* kot dvojničnoiztočnični niz + *Sramota* 'dedecus, turpitudò, schandt' v poglavju *S*.) Vdrugeč v obrnjenem zaporedju uslovarjeni so 3 pari: *Ajffrar* – *Navidliv* (n. 'Aifferer'), *Drakon* – *Smiet, Med* – *Stèrd*; ustreznice so obakrat iste, le pri *Navidliv* – *Ajffrar* je n. 'Aifer', kar bo pač lapsus ali tiskovna pomota (lat. je obakrat 'zelotes'). Sopomenskih parov torej ni toliko kot sopomenskih podgesel (37), ampak le 33. – (Med imeni srednjega

¹⁵ Tu je ponavljalka idem pač nepravilno uporabljena, saj *Vudi*, in *pluralis usitatus* ne more biti isto kakor *Vud* 'Artus, gliedmaß'. Hipolita (1715) to ni motilo, in je geslo obdržal za ta del nespremenjeno.

¹⁶ Ni jasno, kako je treba brati *-ij* v *Starij*: kot *ij*, kot *iji*, *ji*, ali kot *i*. Stabej (1971: 185) je nastavljal starej poleg *stari* in *starij* (in *starejši*). Glede na to, da je tudi *Stari shi* (posamostaljen) primernik, se zdi najverjetnejše *stariji*, z zapisom *ij* v imenovalniku pod vplivom latinskih oblik kot *fluuij* (Praefatiuncula str. 15), v roditelju pa takih kot *Tilijs* (r. t.). Bohorič je sicer, kot znano, zaslužen za ustalitev razlike med *i* in *j*, vendar zvezo samoglasnik + *ji* občasno še zapisuje s črko za zadevni samoglasnik plus s črko *i* ali *j* (verjetno tudi v paradigmatih svojilnih zaimkov (str. 86–90) v oblikah kot *mohj*, *moih*, *svojiml fvoim*; sem seveda ne štejem *mujga* ipd.). Argument zoper branje *starij* je roditeljski končaj zapisan kot *ga*: takó ga Bohorič zapisuje pri (določnih) pridevniki na *-i*, npr. *Lahki, ga*, medtem ko pridevnikom, končujočim se na soglasnik, dostavlja *iga*, npr. *Star, iga* 'vetus, Jenex, Alt'. Če je *Starij* vendarle (posamostaljen) osnovnik *stari*, potem je njegova nadgeselskost manj neupravičena, prim. (cit. po Lägerid 1967: 128) »ieft kir sem tudi kanimu starimu vom Slouenzom naprei postaulen, d. i. Ich, der ich euch Slovenen auch als ein Geistlicher (= Priester, Presbyter) vorgesetzt bin« (Trubar, Abecedarium 1550, AIIIa).

¹⁷ Moškospolskih sopomenskih podgesel je v slovarčku imen ženskega spola 6: *Mladiza* – *Odrá-fèlk*, *Korba* – *Verbes*, *Merha* – *Mèrlizh*, *Nefrezha* – *Nevoljalpobijenjelpoboj*, *Prizha* – *Svidok*, *Taht, ti* – *Fushèl*. Med imeni srednjega spola: *Germénje* – *Grum*. Od teh je v slovarčku imen moškega spola uslovarjen *Poboj* 'caedes, Todschlag', torej z drugačnimi ustreznici kakor *Nefrezha* – ... *poboj* 'Clades, vnfall', kjer pravzaprav *Nefrezha* – *Nevolja* predstavljata en, *pobijenje* – *poboj* pa drug pomen latinske ustreznice *Clades*: to je eden od številnih dokazov za to, da so slovenske iztočnice in nemške ustreznice v bistvu prevedki latinskih ustreznici (slovenske večinoma prek nemških, vendar v *Nefrezha* – ... *poboj* ne, razen če je zadevna nemška ustreznica s pomenom 'poboj' izpadla). Prim. *Vbijánje* v slovarčku srednjepolskih imen, s povsem enakima ustreznici kakor *Poboj*.

spola takih obratnih ponovitev ni, pač pa med ženskospolskimi *Pesa – Tesha*, drugič spet z vključenostjo v iztočnični niz: *Tesha, she, pesa, se*, obakrat z ustreznica 'pondus, gewicht'.)

3.3 Desetkrat je podgeselska sopomenka uslovarjena še kot samostojno geslo na lastnem abecednem mestu (v slovarčku imen njej ustreznega spola). Trikrat (*Papir – Harta + Harta, Petlar – Bushèz + Bushèz, Tup – neojstèr + Neojstèr*) ni med ustreznici nobene razlike ali pa le pisavna. Trikrat je ob samostojni ugesljenki drugačen ali latinski (1-krat) ali nemški (2-krat) iztočnični niz, vendar razlika bržkone ni pomembna: *Iarmark – Sejmen* 'Emporium, Iarmarckt' + *Sejmen* 'Mercatus, Iarmarckt' (*Mercatus* se v enem od svojih pomenov prekriva z *Emporium*), *Punt – sava* 'Fœdus, Punt, verpündnuß' + *Savésa* 'fœdus, Bunt' (obakratna nemška ustreznica je sopomenka vdrugič manjkajoče), *Gnadliv – Milostiv* 'Clemens, mild, gnedig' + *Milostiv* 'Clemens, Gnedig' (enak primer). Štirikrat je latinski (2-krat) in/ali nemški niz (3-krat) ob samostojni ugesljenki pomembno drugačen: *Hittèr* 'pernix, schnell' bi npr. lahko poudarjalo spretnost ('tak, da v hitrem času opravi kako delo'), *Bèrs – Hiter* 'velox, schnell' pa naglost premikanja ('tak, da v kratkem času premeri kako razdaljo'), prim. geslo *Bèrsi fli 1 – Tekózhì listarji, poti 2* v R 1584; *Shlahta* 'gens, geschlecht' ni omejeno na pomen 'potomstvo', *Otrozi – Shlahta* 'proles, Geschlecht, Kinder' pa je; *Zerkov/ Zerkva* 'Templum, Kirch' nasproti *Tempèl – Zerkou* 'Templum, Tempel, Kirch' kaže, da je podiztočnica le podpomenka, poimenujoča krščansko vrsto svetišča, templja (zanimivo pa je, da se tudi pri *Zerkov/ Zerkva* pomen očitno omejuje na stavbo in ne nanaša (tudi) na cerkveno občestvo); in *Ojhtèr* 'Hospes, Wirt, gastgeb' razkriva, da se pri *Gust – Ojhtèr* 'Hospes, Gast, Wirt, Gastgeb' zadnja dva člana nemškega niza nanašata samo na podiztočnico, prvi član pa samo na nadiztočnico, pomen prve še drugi in druge še prvi pa je bil pripisan zaradi latinske ustreznice *Hospes*, ki pomeni tako 'gost' kakor 'gostitelj': »sopomenki« sta, kot nakazano, pravzaprav »protipomenki« (gost : krčmar). – Kljub vsemu temu ostaja smiselno, ali vsaj pripravno, vsa podgesla s ponavljalko idem (tudi tista v preostalih slovarčkih¹⁸) šteti kot sopomenska, pač glede na Bohoričevo intenco.

3.4 Saj naposled tudi pri 19 sopomenskih parih, katerih noben član ni ugesljen dvakrat, glede sopomenskosti ni zmeraj vse čisto. Omenili smo že *Log – Gosd* (§ 3), čudno je *Zhaß – Vreme, Kèrhak – Pèrhak* 'Fragilis, geprechlich' (blizupomenki?), *Iesdez – Jhitnik* 'Eqves, Reuter, gereißiger' (podpomenki?); seveda pa smo prisiljeni k nezanesljivemu domnevanju, ker ne vemo, ali je treba nameravani pomen iskati v pomenskem polju, ki ga soplekrivajo vse ustreznice, ali pa je Bohorič z več ustreznici nakazoval večpomenskost iztočnice (oziroma, kakor smo videli, latinske ustreznice). *Iesdez* in *Jhitnik*, npr., se lepo ujmeta v pomenu 'vojaški konjenik'. Dodatne težave so s podgesli z besednovrstnim premikom, npr. *Lotèr – Pregnan*, zlasti ker sta obe ustreznici samostalnika ('Furcifer Schalcks-

¹⁸ V slovarčku imen ženskega spola npr. *Prigliha – Spodoba, Pild* 'Exemplum, similitudo, imago, gleichnus, vorbild' (+ *Spodoba, Spodobnuft* 'imago, Bild, Item, æqvitas, Billigkeit' + *Pild* 'Simulachrum, statua, Bild'); ali *Nesfrezha – Nevolja, pobijenje, poboj* (+ *Poboj*; gl. prejšnjo op.). Zgled za nepomembne razlike med ustreznici gl. v § 3.2. Zgled za enake ustreznice (le pisavno različne) je *Kunjt – Vmetelnost + v'metelnoft*. – V slovarčku imen srednjega spola npr. *Opravilu – Slushba* 'officium, Ampt' (+ *Slushba* 'fervitus, dienftbarkeit').

pueb', tj. 'lopov'; prim. *Pregnán is deshele* 'Exul, aus seiner heimet verwiefen'), ali pa *Divji - Divjak* z enakim premikom, le da je tokrat samostalnik podgeslo pridevniku (čeprav bi glede na abecedni red moralo biti narobe), kajti da *Divji* ni morda samostalnik 4. sklanjatve, kažeta ustreznici ('Ferox, Wild'); v teh dveh parih je resnična medsebojna zamenljivost sopomenk vsekakor mogoča le v povedkovem določilu. - Ostali pari z enkratno ugesljenimi člani so: *Artizh - Hribèz*,¹⁹ *Beteg - Betesh*, *Firscht - Viuda*, *Pleménit - Schlahtén*, *Schrebèl - Zhaul*, *Starij - Starijhi*; *Shtritar - Fehtar*, *Studenz - Sdenz*, *Svojovojlàn - Prešhèrn*, *Trorik - Shalostèn*, *Voišhak - Shòldner*, *Vud - Vudi*, *Zartan - Subtil*. Tisti od podpičja dalje se od onih pred podpičjem ločijo po tem, da podiztočnica abecedno spada pred nadiztočnico; vštevši više v tem § omenjene, je takih parov 10, torej dobra polovica (včasih »gre za las«: *Divji - Divjak*). Znotraj celotnega števila vseh sopomenskih parov v slovarčku moškospolskih imen²⁰ (37) pa je takih parov manj kot polovica: 17 (*Papir - Harta* ne spada mednje, ker sodi *Harta* v prostorsko poznejši slovarček).

3.5. Zelo verjetno je treba ostanek »sopomenskega« podgesla videti v geslu *Gladik* 'glat' (latinska ustreznica manjka), saj stoji na nepričakovanem abecednem mestu: v poglavju *L* med *Lagák* 'levis, gering' in *Lahki* 'facilis, leicht' (pri čemer oblikovna in pomenska razlika med *Lagák* in *Lahki* sproža še dodatna vprašanja). Po mojem je tu, podobno kot pri *Guft - Ojhtér*, Bohorič trpal skupaj različne pomeni latinskega *levis* in še pomen enakopisnice *lèvis*: *levis* med drugimi pomeni - poleg 'lahek' - tudi 'nevelik, nepomemben' (od tod nemška ustreznica *gering*), *lèvis* pa pomeni 'gladek, raven' (od tod navidezno geslo - v resnici pa podgeslo - *Gladik* z nemško ustreznico *glat*).

4 Abecedno površčenost morda trgajo (zunaj slovarčka imen m. spola) kdaj tudi blizupomenke: pri *Rofštam - Ropozhem*, na primer, bi *Ropozhem* sploh ne smelo biti v tem slovarčku, ampak pri glagolih na *-em*, in oba glagola poimenujeta vrsto hruma. Še več: Pleteršnikov slovar ima *rovštati* opremljen z vodilko k *roštati* in razložen z 'rasseln, rumpeln, klirren' in Cigaletov slovar ima *rovštati* IN *ropotati* pod vsemi tremi glagoli iz Pleteršnikove razlage. Pri Bohoriču je *Rofštam* 'štrideo, rauſche', *Ropozhem* pa 'tumultuor, rumpelè'. Vendar je célo to črkovno poglavje abecedno na glavi (*Rofštam - Ropozhem - Restèrgam*, torej 3 2 1), in *Ropozhem* ima v nesedanjiških oblikah *a*-jevsko pripono: *ropotati*, *ropotal* (prim. še od Bohoriča nenavedeno sedanjiško dvojnico *ropotam*). In če primerjamo Bohoričeve ustreznice pri tem »blizupomenskem« paru z ustreznici, ki jih ima *Ropózhem*, ko je ugesljen še na ustreznem svojem abecednem mestu v slovarčku glagolov na *-em*, namreč 'Crepo, krache, rauſche', vidimo, da je tudi par *Rofštam - Ropozhem* najbrž imel biti sopomenski, nadaljnje Bohoričeve

¹⁹ 'collis, Hügel'. Prim. *Hrib* 'Collis, Hügel, Berglin' (takih neporabljenih čistih in manj čistih sopomenk je še več, nekaj smo jih že omenili). Zabavno je, da je ravno nemanjšalnici *Hrib* (prim. manjšalni priponi *rtič* in *hribec*) vzporejena nemška manjšalnica (*Berglin*); razložljivo je to s predmetno-pomenskimi sestavinami podstav: *Hüg(e)l*- se nanaša na vzpetino, manjšo od take, na kakršno se nanaša *hrib-*, *hrib-* pa na manjšo kakor *Berg-*.

²⁰ V slovarju ženskospolskih imen je tudi trojček: *Buzha - Plotniza - Tiqva*. Z drugačnim zapisom celo (pomensko nepravi) četverček: *Nefrezha - Nevolja, pobijenje, pobjoj*.

predelave pa so to zabisale. – Prim. še *Gori grem* 'Ascendo, steig hinauff' za nadgeslom *Lesem* 'Repo, Serpo, krieche, Item scando, steige'. Če bi *Gori grem* abecedno res spadal sem, si ga najbrž ne bi upali imeti za podiztočnico.

5 Gotovo pa trgajo abecedno površčeno, toda malokrat, protipomenska podgesla. V slovarčku moškospolskih imen sta taki podgesli dve: *Glih* 'Similis, gleich' – *Nikar enák* 'dißimilis, vngleich' (prim. v poglavju *E* geslo *Enák* 'similis, gleich, eñlich') in *Srezhèn* 'felix, glücklich' – *Nesfrezhèn* 'infelix, vnglücklich' (prim. v poglavju *N* geslo *Nesfrezhen* 'infelix, vnglückhaftig'). Kakor niso združene v pare vse sopomenske iztočnice (prim. kar *Glih* in *Enák*), tako tudi vse protipomenske niso: nepovezane so npr. *Mosh* 'Vir, Mann' in *Shena* 'Mulier, Fœmina, Weib',²¹ *Brat* in *Seſtra*, *Mlad* in *Star*, *Bogat* in *Revèn*, *Divji* in *Kroták*... Edina povezana protipomenska para oba vsebujeta neposredno (členkovno) znikano protipomenko: globinsko je to tip *x*: *ne-x*, površinsko je lahko nikalni členek drugačen (*Nikar*: zdi se, da se ne le **neglih* (ali **unglih*), ampak niti *neenak* ni rabilo, zanimivo pa je pri tem, da je *Nikar enák* dano pod *Glih*, ne pod *Enák*). – Prim. v slovarčku ženskospolskih imen *Zhaft* 'amplitudo, decus, honor, achtbarkeit' s podgeslom *Nezhast*, *ſti*, *ſramota* 'dedecus, vnehr, ſchand' (+ *Nezhast* 'dedecus, vnehr' – *Sramota* 'idem' + *Sramota* 'dedecus, turpitude, ſchandt'). To je morda edino protipomensko podgeslo zunaj slovarčka moškospolskih imen. »Protipomenke« kot *Lakota* 'Fâmes, hunger' – *Lebunga* 'Convivium, Wolleben' so verjetno slučajne, zato so tudi v skladu z abecedno povrstitvijo.

6 Še ena večja skupina abecednost prekinjajočih slovarskih člankov je: to so enobesedne (vštevši t. i. večdelne besede, s prostim morfemom *se*) in besedno-zvezne (ne nujno stalnobesednozvezne) tvorjenke. Slednjim – mednje spadajo tudi zveze glagola s prislovom, obravnavanim kot predpona (*Naprejdám*) – je Toporišič (gl. tu § 2) prisojal podgeselski status zato, ker da jedrna beseda navadno nima razvite slovnične strani. To sicer velja za glagolske zveze v slovarčkih 4–6; v slovarčkih imen pa imajo jedrne in nejedrne besede, ki pri pregibanju spreminjajo glasovno končnico, ustrezni končaj zapisan zmeraj, z eno samo izjemo, in sicer res za jedrno besedo: *Blagú, ga* – *Blagú na prodajo*. To o rednem zapisovanju velja za vse besedne zveze, ne le tiste, ki se navajajo »za iztočno besedo« (izjema je spet ena sama,²² tokrat za nejedrni del zveze²³). V slovarčku moškospolskih imen (če pa

²¹ Pač pa podgeslo nadgesla *Shena*, tj. *Porozhèna, shèna* 'uxor, Eheweib', ni protipomenka od *Mosh*, če upoštevamo ustreznice. Prav tako nista protipomenki npr. *Otrozi* in *Starſhi*, ker slednje v slovarčku pomeni le 'presbyter, Elterer'.

²² Bili bi dve, če bi šteli še »zvezo« *Savijanje, kokèr volzje*, vendar je tu *kokèr volzje* smiselneje šteti za t. i. določevalno gloslo (današnji prevodni slovarji jo večinoma postavljajo v oklepaj) oz. za svojevrstno označevalno pojasnilo (prim., da je *kokèr volzje* dodano dostavčno, za vejico; natančnejše utemeljitve navajam v Gjurin 1987: 319, 324-5). Opraviti imamo torej z enobesedno iztočnico *Savijanje*, spadajočo vštric drugih enobesednih iztočnic pomotoma brez roditeljskega končaja, v slovarčku imen moškega spola npr. *Štrik* in *Isvir* (ter vštric podiztočnic *Milofſtiv*, *Smiet*, *Sherjaviza*, *Zerkoú*).

²³ Gre za nenavadno zvezo *Oblaſtnik is mej trih, edèn, a* 'Triumvir, Dreyer'. Prav bi bilo *Oblaſtnik... edèn, a, iga* (Bohoriču je bilo *en -a -u* le strnjena varianta od *eden edna ednu*). Zvezo je verjetno treba razumeti kot *en oblastnik izmed treh*, in ko pride *en* v dostavek in ni več ob odnosnici, je

obravnavamo glose kot del zveze, potem tudi v slovarčkih imen v celoti) namreč prevladujejo besednozvezne iztočnice, ki so res iztočnice (in ne podiztočnice), saj jih ni mogoče ne oblikovno ne pomensko povezati z geslom pred njimi: *Bokál – Boshji, Strah, ga, a; Krajl – Kraj morja, a; Lep – Lifni zherv, ga, a; Meh, isvuſenja – Mekák flaſhtèr, hkiga, tra; Oblák – Oblaſtnik is mej trih, edèn, a; Polſhter – Port per Murju, a; Predigar – Pregnán is deshele, iga; Pregnán is deshele – Kèr neprimóre Indeclinabile; Shivot – Shiv vogèl, iga, gla; Vahtar – Vál navodi, a; Vèrtar – Shiv vogèl, iga, gla*; skupaj torej 12 primerov, ko prištejemo še *Hiſhni malik, ga, ka*, ki je prvo geslo črkovnega poglavja H.²⁴ Pri vseh dvanajstih si sicer lahko mislimo, da je pred njimi izpadlo njihovo »nadgeslo«, katerega iztočnica bi bila jedrna ali nejedrna (levoprilastkovna) beseda zveze: *božji, kraj, lesnillisni... pregnan*,²⁵ *premoren*,²⁶ ... *vogel*. Toda v slovarčkih imen ženskega in srednjega spola si pridevniških takih nadgesel (*elefantova -e; elefantovu -iga, kuhanu -iga, kunſtnu -iga*) pravzaprav ne smemo umišljati, ker so pridevniki ugesljeni samo med imeni moškega spola. Še več: pridevniki *elefantov, kuhan, kunſten* niti med imeni moškega spola niso ugesljeni. Poleg tega bi kar pet zvez tipa pridevnik + samostalnik v slovarčku imen moškega spola (*božji strah, lisni červ, mekák flaſhtèr, živ vogèl*

možen le v obliki *eden* (rodilnik *e(d)niga*); dodatno je lahko Bohoriča zmotila tudi dvojnica, pri kateri bi bil števnik jedro zveze: *eden izmed treh oblastnikov*. V dvojini in množini se zveza spremeni, ker morata namesto *eden* nastopiti *dva* oz. *trije* (slednji večinoma samo globinsko, površinsko bi ga nadomestil celostni zaimek: *vsí oblastniki izmed treh*). Premena z *dva/trije* kaže, da *edèn* tu ni zaimek (tudi ne kot korelat celostnemu *vsí*), sicer bi namreč ostal tudi v needninski paradigmi (im. dv. oz. mn. *ena oblastnika* oz. *eni oblastniki* itd.). Ali je Bohorič izpustil roditeljski končaj zato, ker se je zavedal, da bi s tem impliciral to napačno neednino? Takih primerov iz problematike slovarskega zapisovanja še danes nimamo v splošnem razvidu.

²⁴ V slovarčku imen ž. spola so taki primeri 4 (oz. 5), v slovarčku imen s. spola jih je 6 (zaradi preglednosti so vštetí tudi tisti z določevalnimi glosami): *Antvela – Arja, nashelési, e; Elefantova kuſt, ve, kuſti; Nesmaja v'piju, v'jedi, v'gvan tu, Je; Riba – Rinka, ná gárlí, ke; Elefantovu, ſchrajanje, viga, nja; limé – v'kup jemlenjé, nja; Kobilu – Kuhanu vinu, niga, a; Kulla – Kunſtnu bojovánje, niga, nja; Savijanje, kokèr volzje; Sprauliſzhe – Sveddiſhze, zhja, ker je veliku sved vbupe [= sveds vkupe], kokèr ſo ſtoſherhizhi; dodali bi lahko še *Falſhvera*. (Kadar predhodno geslo ni navedeno, gre za prva gesla v črkovnih poglavjih.)*

²⁵ *Pregnan* je res uslovarjen kot sopomensko podgeslo pod *Lotèr* (torej v drugačnem pomenu). *Hiſhni malik* je celo res tudi pod *Malik*. *Kraj morja* in *Port per Murju* bi lahko prišla v slovarček srednjepolskih imen pod *Morje*, in *Kèr neprimóre* bi lahko prišel v slovarček glagolov na *-em* pod *Premorem*; za druge pa niti »medslovarčkovno« ni najti ustreznih nadgesel.

²⁶ Tj. *premožen*. Pleteršnik izpričuje iz protestantovskih del *premoren/premožen* le v pomenu 'premagat', *Kèr neprimóre* pa Bohorič razlaga z 'impos, vnuermügig' (na str. 78 v neslovarskem delu *Uric kèr nepremore 'vnuermügig'*, z nepomotnim – oz. nereduciranim? – *e* v *-pre-*). Toda prim. pri Pleteršniku *premorenjè* 'das Vermögen' iz Schönlebnove, torej v bistvu Hrenove, druge, izdaje Evangelijev in listov. – Upoštevajoč siceršnjo lastnobesednost nikalnice (*ne premore*), ni Bohoričevi uvrstitvi zveze *Kèr neprimóre* na mesto, kjer bi stal glagol *premoči* ali pridevnik *premoren*, kaj očitati, kajti osebek te zveze je zaimek, in če bi ga bil vzel za nosilca uvrstitve, bi se vse zveze, začnajoče se s *kèr*, znašle v slovarju na istem mestu. (Pač pa bi teorija lahko zagovarjala uvrščanje zanikanih glagolskih zvez pod nikalnico, zaradi sopomenskih izpeljank: tako bi se *nepremožen* in *kdor/ki ne premore* znašla v slovarju skupaj.) Zanimivo je, da je Bohorič drugo zvezo z S-zgradbo, podgeslo *Kèr pilde dela, oli sresuje*, uvrstil pod nadgeslo *Pild*, to je pod besedo, ki v besedni zvezi nastopa kot predmet in bi bila podstava oz. določilni del potencialne tvorjenke (**pildodelec, *pildar* ali kaj podobnega), torej pod psihološko najprominentnejši člen besedne zveze. Ta uvrstitev se zdi boljša kot uvrstitev pod katerega koli od obeh členov prisojevalne zveze (osebek *Kèr* oz. povedek *dela/sresuje*) in bi jo načeloma kazalo priporočati še danes.

v poglavju *S*, *hišni malik* v poglavju *H*) in vse take zveze v slovarčkih imen ženskega in srednjega spola (*elefantova kust*; *elefantovu šrajanje*, *kuhanu vinu*, *kunštnu bojovánje*) prišle pod pridevniška umišljena nadgesla, in le zveza *živ vogèl* v poglavju *V* pod samostalniško umišljeno nadgeslo, to pa bi bilo v nasprotju s tem, da Bohorič take zveze, kadar nadgesla res imajo, uvršča pod samostalniško nadiztočnico, torej pod skladijsko jedro, npr. *Hišni malik* pod *Malik*, *Boshja muzh* pod *Muzh* itd., z eno edino izjemo: *Kratèk*, *tkiga*, *Sapopadèk*, *dka* stoji pod *Kratèk* (in ima tudi roditeljski končaj pridevnika zapisan na netipičnem mestu, tako da besedno zvezo prekinja²⁷). Zaradi tega je vse tiste zveze, pri katerih bi si morali umišljati izpadlo nadgeslo, a so že brez tega uvrščene na ustrezno abecedno mesto, bolje kakor za »podgesla brez nadgesel« imeti za navadna, samostojna gesla. Geslo *Shiv vogèl* v poglavju *S*, za geslom *Shivot*, na ta način celo šele pride na ustrezno abecedno mesto, kažoč ne le uvrščenost po prvi besedi zveze, ampak celo absolutno abecedno površčanje kot Bohoričovo načelo, potrjeno še z zaporedjem *Krajl* – *Kraj morja*: šele če zanemarimo medbesedni presledek in gledamo v besedni zvezi strnjem črkovni niz, spada (Shi)v-v(ogèl) za (Shi)vo(t) in (Kra)j-m(orja) za (Kra)jl. Neabecedno uvrščene ostanejo tako samo zveze *Shiv vogèl* v poglavju *V*, *Kèr neprimóre* (z S-zgradbo, v pogl. *P*) in v slovarčku imen srednjega spola v *kup jemlenjé* (v pogl. *I*) – te je tedaj imeti za napake v abecednem površčanju. Prim. v slovarčkih glagolov: *Gledam* – *Doli gledam* – *Grem gledat*, ali *Hodim* – *Hodim pošhtengah*,²⁸ ali *Sturim* – *Spet sturim* – *Popravim* – *Dobru sturim*, ali *vèrshem* – *pervershem* – *Doli vèrshem* – tu so res podgesla; toda v *Reslòzhim* – *Ribe lovim* in *se svetim* – *Svirjaszhinolovim* nista člena zaporedij v nikakršnem logičnem medsebojnem razmerju, *Lovim* in *Riba* stojita predaleč, *zverjaščina* pa sploh ni posebej ugesljena – tu imamo torej opraviti s samostojnimi gesli na ustreznem abecednem mestu; in *Mejlem* – *Kruh pezhem* ali *Pridem* – (*Spet pridè* –) *je Napuhujem* – *Prozh vsdigujem* kaže samostojna gesla na napačnem abecednem mestu, pri čemer si je za *Kruh pezhem* komajda mogoče zamisliti ustrezno nadgeslo,²⁹ *je Napuhujem* bi ga dobilo v *Puham*, a ta seveda spada v slovarček glagolov na *-am* (in tam ga res najdemo, s podgeslom *Smerzhim*), *Prozh vsdigujem* pa je glede na to, da *proč* kot prislov ne more biti nadgeslo, po absolutnem abecednem načelu na ustrezno mesto uvrščena zveza (kot podgeslo bi bila uvrstljiva pod *v'sdignem*). Vse to upravičuje sum, da bi slovarčki v Uricah utegnili biti

²⁷ Sicer zmeraj na koncu, npr. *Sdobena*, *isresana pofoda*, *ne, ne, de*. Končaj(i) zmeraj »preskakuje(jo)« tudi desne prilastke (npr. *Kraj morja*, *a*), in sicer zmeraj tudi takrat, ko je desni prilastek mogoče imeti za zgolj določevalno gloslo, npr. *Meh*, *isvufenja*, *a*. Tako je, kot smo videli, tudi pri besednih zvezah brez nadgesel, razen pri *Svedijhze*, *zhja*, *ker je veliku sved vbupe*, *kokèr so štosherzhizhi*: tu je roditeljski končaj pred gloslo zato, ker je glosla tako dolga (že prava slovarska razlaga).

²⁸ *Hodim pošhtengah* 'gehe die stiegen hinauff', brez latinske ustreznice. Prim. ustreznice pri *Lesem* – *Gori grem* na koncu § 4.

²⁹ Najverjetnejša razlaga za to, zakaj je *Kruh pezhem* 'pinšo, bachbrot' prišlo pod *Mejlem* 'Molo, male', je večpomenskost ustreznice *pinšo*: poleg 'kruh pečem' pomeni tudi 'meljem' (*pinsor* = 'pek' in 'mlinar'). Torej gre vendarle za nad- in podgeslo, čeprav jima nobenemu, kakršna dejansko sta, ne moremo priznati, da svojo vlogo tudi res (še) opravljata. (V poglavju *P*, pod nadgeslom *pezhem* 'torreo, dörre, brate', ima *Kruh pezhem* lat. ustreznico pomensko določeno s predmetom: 'Panem pinšo, bache Brot'. Pod *Sushim* 'Torreo, dörre' je *pezhem* kot sopomensko podgeslo; med imeni moškega spola je tudi geslo *Kruh*.)

prirejen izveček iz prvotno drugače urejenega slovarja. (Za to govorijo še drugi razlogi.) Da pa je Bohorič verjetneje prvotna podgesla osamosvajal v samostojna gesla, in ne narobe, na to poleg že povedanega kaže zaporedje *Objemlem – Dajem – Obilu dajem – Oplazhem [= Obplazhem] – Obplakam – Obfejem*, v katero je Bohorič skupaj z *Obilu dajem* pomotoma prenesel še *Dajem*, pač prvotno nadgeslo v poglavju *D* (prim. *Dam – Naprejdám – Bogatu oli obilu dam* in še ustreznične nize: *Dajem* 'do, gibe', *Dam* 'Do, gibe', *Obilu dajem* 'largior, gib reichlich', *Bogatu oli obilu dam* 'gib reichlich' brez latinskega niza). Tudi zato imamo lahko besedne zveze, tvorjenke in vidske pare, kadar nimajo neposrednega nadgesla, za prava gesla, npr. *Napnem – Naprejšrem – Narasen dejem*,³⁰ *Odprem – Odvsámem – Odveshem*,³¹ *Pojem – (Tihu pojem –) Pokashem*,³² prav kakor imamo za prava gesla sopomenke brez nadgesel, npr. (*Shkropim –) Shumim* 'strideo. Rauſche' in *Rofhtam* 'strideo. rauſche' na začetku poglavja *R*.³³ Le njihovo včasih »obupno napačno« abecedno uvrščenost (prim. že omenjena *Kruh pezhem* in *Reſpáram* v poglavju *M* oz. *P*) si najlaže razlagamo s suponiranjem nadgesla. Ni tudi nujno domnevati, da so bila prvotno npr. vsa besednozvezna gesla podgeselsko pripeta na tako ali drugačno nadgeslo. Kadar je besedna zveza

³⁰ Prim. *Grem – Mumu vel mimu grem – Nutër grem – Mumu vun grem* in *Dam – Naprejdám* ter *Dejem*.

³¹ Tu bi *Odvsámem* 'Adimo, nim darvon' moralo stati za *Odveshem* 'Solvo, löſe auff'. – Prim. *v'samem – s'filo v'samem – prozh v'samem – Odvsamem* 'Adimo, nimb hin' in *Veshem – Vosle veshem, oli delam – Odvëshem* 'Solvo, löſe auff'.

³² Ta *Pokashem* in na svojem abecednem mestu stoječi *Kashem* imata povsem enak ustreznični niz ('Oſtendo, zaige', le da je pri *Kashem* pomotoma stavljeno Oſteudo). Podobno še *Kojlem* 'findo, ſpalte' s podgeslom *Raſkojlem* 'idem quod findo'. Tako nas upravičuje v *Reſpáram* kot prvem geslu črkovnega poglavja *P* (!) videti vidski par neuslovarjenega (izpuščena?) nadgesla *param*. (Prim. *Kalam* 'findo, Spalte'.) Na podlagi ustreznice bi lahko samostojno geslo *Poklizhem* 'voco, accerſo, rüffe' videli v paru s *Klizhem* 'voco, rüffe', ki ima podgeslo *Pèrkližam* 'Accerſo, berüffe'. Seveda pa ima tudi v najmanj spornih tovrstnih parih člen s predpono malo premaknjen pomen (prim. *kažem : pokažem/razkažem*), in to se večinoma odraža v ustreznicah, npr. *Beshim* 'Fugio, fliehe' s podgeslom *v'Beshim* 'Effugio, entfliehe' in, na svojem abecednem mestu, *v'beshim* 'Effugio, entlauff'. Čiste vidske pare brez predpone ali z isto predpono (in istimi ustreznicami), ki bi bili uslovarjeni skupaj, hkrati pa vsaj en člen para še posebej, je teže najti; *Popraulam* je npr. razložen s 'ſarcio püſſe, peſſere' in ima sopomensko podgeslo *flikam*, *Poprávím* pa z 'Reficio, mach wider' (kar dvakrat: na svojem mestu in kot podgeslo nadgesla *Spet ſturim* 'Reficio, mach wider'). Toda prim. *Premágam* 'vinco, vberwinde' in *Premorem* 'vinco, ſupero, vberwinde', *Premagam* 'idem' (za nedovršenost glagola *premagam* prim. na str. S9 prevod šestomera iz Eneide (gl. Gantar 1971: 102) *dokler neſrežha premaga, ſatu ſe v'dajmo, oli bodimo pokorni* 'Superat quoniam fortuna ſequamur'). Tako še *Luzham* 'Iacio, würffe' s podgeslom *mezham* 'idem' nasproti *Luzhim* 'iacio, würffe' z linearno navezanim podgeslom *Luzham* 'In primo ordine, frequentativum, idem' (čemer sledi še vizualno samostojno podpodgeslo *Pèrluzhim* 'adjicijio, würff hinzu' z linearno navezanim podpodpodgeslom *pèrvèrshem* 'idem', v poglavju *P* glagolov na -em pa je *Pèrvèrshem* 'adjicijio, würff zu' tudi samostojno geslo). – Toporišič (1987: 309), brez problematiziranja površčnosti: »V slovarskem delu je nekajkrat navajal čiste vidske dvojnice: *se giblem – se ganem, izmaknem – piplem, nagnem – nagiblem, objemlem – obimem, oplačem – oplakam* (morda), *premorem – premagam, zanesem – zanašam, lučim – lučam* (vendar tudi *nagnjetem = nabaſam*).« V vseh Toporišičevih primerih je drugi člen para linearno navezan na geslo prvega, *obimem* pa je celo dvojica v iztočničem nizu (*Objemlem vel obimem*). *Piplem* je uslovarjen tudi samostojno, a takrat z ustreznicama 'vello, rüpfſe' (*Ismákнем = 'Eripio, Reiſſheraus*) in s sopomenskim podgeslom *fkubem*, ki je z véliko (*Skubem* 'vello, Rüpſſe') prav tako še na svojem abecednem mestu.

³³ Prim. še *Rezhem – Ropózhem* 'Crepo, krache, rauſche' (nasproti *Rofhtam – Ropo-zhem* 'tumultuor, rumpele'), gl. § 4.

na ustreznem abecednem mestu, kadar ima (hkrati) ustreznice težko povezljive z ustreznici v možnih bivših nadgeslih,³⁴ zlasti pa, kadar takih nadgesel v nobenem slovarčku ni najti, imamo čisto lahko opraviti s prvotnim stanjem: *Kunfhtnu bojovánje*, na primer, stoji pravilno za množinskim geslom *Kulla* ('voz') in ima latinsko ustreznico 'Stratagema' nepovezljivo s *Kunfht* 'Ars, kunst', ki bi ob odsotnosti gesel *kunšten* in *bojovanje* edino prišlo v poštev za nadgeslo. Toda prim. nemško ustreznico 'künftlichs kriegs stück' in dejstvo, da je npr. v *kup jemlenjé* 'Synecdoche, begreifung' vendarle tam, kjer bi moralo biti *jemlenjé*, čeprav niti po nemški ustreznici ni povezljivo z najbližjima možnima nadgesloma *Iemle[m]* 'nime' in *v'samem* 'nimbe' in čeprav se glagolnik *jemljenje* sam morebiti niti rabil ni.

6.1 V slovarčkih glagolov so samostojna besednozvezna gesla verjetno v manjšini glede na besednozvezna podgesla. V slovarčku imen moškega spola je obratno: samo 8 besednih zvez ima neposredna nadgesla (vmes je enkrat še sopomensko podgeslo: *Punt, a – sava* 'idem' – *Punt, zhes gosposzhino, a*). Ena od njih je protipomenska (zveza s členkom *Nikar enák*, stoječa za *Glih* – gl. tu § 5). Pet se jih na prvi pogled zdi podpomenskih: *punt čez gosposščino*, npr., bi lahko bil vrsta punta, prim. še nemški ustreznici pri *Stol, à 'Stuel' – Rihtni stol, ga, a 'Richt-stuel'*. Toda latinske ustreznice v zadnjem primeru so 'Sedile, sedes' – 'Tribunal', in kažejo, da je *Stol* res 'sedež', *Rihtni stol* pa ni vrsta takega sedeža: v nadgeslu je 'stol¹' v podgeslu pa 'stol²', tj. 'sodišče' (prim. *sodni stol, stol sedmorice* ipd.). Podobno je *Punt zaveza* ('Fædus, Punt, verpündnuß'), *Punt* v podgeslu pa upor ('Seditio, Auffrhr wider die Oberkeit' – nemška ustreznica kaže, da je *zhes gosposzhino* preprosto prevedek njenega prilastka in da ga je mogoče imeti kar za določevalno gloslo, razločujočo *Punt²* od *Punt¹*, vsekakor pa ni obvezni del zveze: *punt* že sam ustreza latinskemu *Seditio*, po potrebi pa, v besedilu, dobi še določilo *čez gosposščino*). Enako je *Méh, á 'Follis, Blaspalck'* (v nadgeslu) meh kot priprava za dovajanje zraka (npr. kovaški), *Meh, isvu fenja, a 'vter, schlauch vom leder'* pa (usnjen) meh za shranjevanje in prenašanje tekočin, zrnja (npr. vinski): tudi tu *isvu fenja* ni obvezni del zveze (kakor tudi *vom leder* ni). Pri *Slep na enim ozhéfi, iga 'Cocles, einaugig'* (pod *Slép, iga 'cecus, plind'*) pa prilastkovni del sicer je obvezna sestavina zveze in tudi podiztočnica je nekakšna podpomenka ('slep' – 'polslep'), toda (samostalniška?!) ustreznica *Cocles* razkriva, da dovolj presenetljiva zveza *Slep na enim ozhéfi* gotovo ni bila uslovarjena kot podpomenka, ampak prej iz nekakšnih šolniških vzrokov (Bohorič je bil sam šolnik): beseda *Cocles* je znana iz klasične latinščine menda izključno kot vzdevek, npr. – po Herodotu enookih – Arimasov (Wiesthaler 1923: 223, 467; Harvey 1967: 39) in Publija Horacija Koklita, Rimljana, ki je l. 509 pr. n. š. z dvema sobojevnikoma, nato pa sam, branil most čez Tiberio (Pons Sublicius) pred etruščansko vojsko kralja Larsa Porzene, dokler niso tovariši za njim mostu zrušili in tako presekali dohod v Rim (nakar je ranjen skočil v Tiberio in jo preplaval z rokami). Taka gesla bodo morda pomagala dognati Bohoričeve slovarske vire (kak latinsko-nemški slovar?). Tudi *Hifhni malik* 'lar, Hausgott' (pod *Malik*

³⁴ Npr. *Navado jimam* 'Soleo pflge' (prvo geslo v poglavju *N*) : *limam* 'habeo, habe' (*navada* ni ugesljena, *je Navadim* ima ustreznici 'confvefco. gewohne').

'idolum, Bild, Götz') z ustreznico *lar* kaže na izhajanje od latinščine; vsekakor imamo tu spet *malik*¹ 'podoba, kip kot bog' in *malik*² 'nekrščansko božanstvo'. Vsakršna podpomenskost je seveda izključena pri preostalih dveh besednih zvezah: pri *Kratèk, tkiga, Sapopadèk, dka* zato, ker je njegova nadiztočnica *Kratèk, tkiga* besednovrstno drugačna,³⁵ pri *Kèr pilde dela, oli sresuje* 'Statutarius, Bildhauer' pa zato, ker je nadiztočnica (*Pild, a* 'Simulachrum, 'statua, Bild') njegov skladenjski predmet.³⁶

6.2 Tudi v slovarčkih imen ženskega in srednjega spola za razmerje večine besednozveznih podgesel do njihovih nadgesel bistvena določilnica ni pomen. Ta je bistven le pri treh besednozveznih podgeslih, ki so z nadgeslom sopomenska: *Elefantova kufst – Slonova kufst, Falshvera – Krivavera, Reka – tekozha voda*. Sopomenska besednozvezna podgesla so samo v slovarčku imen ženskega spola, prav tako sopomenski besednozvezni pari. Kakršna koli besednozvezna nadgesla manjkajo v slovarčku srednjepolskih imen, razen če vzamemo, da npr. *Hrushevu drevu* v zaporedju *Drevu – Hrushevu drevu – Zhreshnovu drevu* igra navzgor vlogo podgesla, navzdol pa nadgesla; a to ni smiselna rešitev, ker bi, prvič, potem morali kakovost statusa podgesla *Zhreshnovu drevu* določati primarno glede na *Hrushevu drevu* (npr. da bi mu dali status »blizupomenke«³⁷) in ker, drugič, tudi v zaporedjih kot *Opravilu – Slushba 'idem' – Purgarmashtrovu opravilu* ali pa *Mladiza – Odrásfèlk 'idem' – Mladiza od tatelne* zadnje podgeslo vežemo, iz očitnih razlogov, naravnost na vrhnje nadgeslo. Zanimivo »tropolodgeselje« imamo pod nadgeslom *Shtala* 'stabulum, Stall': latinske ustreznice podiztočnic so izpeljanke (oz. sprevrženke iz izpeljanega pridevnika), nemške so zloženke, same podiztočnice pa zveze samostalnika s pridevniškim prilastkom (očitno kalki nemških ustreznic, če pomislimo na možnosti, kot so *volovnjak/volovnik, ovč(n)jak, kozjak*): *Voloufska shtala* 'Bovile, Ochfenstall' – *Ovzhja shtala* 'Ovile, Schaffstall' – *Kosja shtala* 'Caprile, Geißstall' – in sicer v prav tem vrstnem redu, neabecednem glede na katerega koli od treh jezikov: podgesla si nikjer ne sledijo po abecednem načelu (razen slučajno, kakor pri *Hrushevu drevu – Zhreshnovu drevu*). Vseh 7 oz. 6 z (vrhnjim) nadgeslom nesopomenskih besednozveznih gesel v slovarčkih imen ženskega oz. srednjega spola bi bilo laže kot pa istovrstna podgesla med moškospolskimi imeni imeti za podpomenska, prim. z že navedenimi še *Shena – Porozhéna, shèna; Blagú – Blagú na prodajo; Pitje – Nebéfsku, boshje pitjé; Snamjnje – Shgánu snaminje*. Natančnejši pogled vendarle kaže, da je podpomenskost bolj posledična, spremna značilnost, bistveno pa je formalno,

³⁵ *Kratèk Sapopadèk* 'Epitome, kurtzer begriff' je še eno geslo, ki kaže na »prevajanje« kakega latinsko-nemškega slovarja (ali nemško-latinskega, ki pa je bil sestavljen z izhodišča v latinščini). Sem spada npr. še *Mekák flashière* 'Malagma, Weichpflaster', *Goluf* 'Sophista, betrieger', *Sdobena, isresana posoda* 'Toreuma, ausgegraben Gefchier', *Elefantovu, schrajanje* 'Barritus, Elefanten geschrey', *Nebéfsku, boshje pitjé* 'Nectar, tranck der Götter' in kup drugih, vse tja do na videz nedolžnega gesla *Tram* 'laquear, balken, Tram' (lat. *laquear* = 'intarzirani/odsekani/izrezljani strop'). Sploh je pomenski svet Bohoričevih slovarčkov (zlasti imenskih) učen, deloma eksotičen: *Smišhlauz* 'pesnik', *Samorogazh* 'enorog', *Shidanik* 'sviloprejka', *Materia, Magnét, Gumí*...

³⁶ *Kèr pilde dela, oli sresuje* je čisto priložnostni prevod; nemogoče je, da bi Bohorič prišel do takih iztočnic, če bi bil izhajal iz slovenščine.

³⁷ Namreč v smislu sovrstne podpomenskosti *hruševega* in *črešnovoga drevesa* v razmerju do nadpomenke *drevo*.

površinsko razmerje: glasovna ali pisno-glasovna istovetnost jedrne besede z nadiztočnico. Prim. latinska iztočnična niza nadgesla *Pofóda* 'vas, fis,³⁸ geschier, Faß' in podgesla *Sdobena, isresana pofoda* 'Toreuma,³⁹ ausgegraben Geschier'; ali pa nadgesla *Muzh* 'Robur, Sterck' (v ospredju je telesna, »hrastovska«⁴⁰ moč) in podgesla *Boshja muzh* 'Numen, Göttlicher gewalt'. Na splošno gre tudi tu za bolj ali manj posrečeno nemško-slovensko opisno prevajanje latinskih ustreznice, prim. še *Mladiza od tatelne* 'špadix⁴¹ ein zweig von einem Dattelbaum'. Ko bi bilo odločilno razmerje podpomenskosti, bi morali pod *Drevu* priti npr. tudi *Hrušhka* 'Pyrus, Bierbawm [!]' (ne pa oz. ne le *Hrušhevu drevu* 'pyrus, Birnbawm') in *Vërba* iz slovarčka ženskospolnih imen. In pod *Létú* 'Annus, Iar' ne le pobesedena zveza *Poléti* 'Æftas, Summer', ampak še kak letni čas, npr. neuslovarjena, a na str. 27 Uric izpričana *sima*. – Vse »podpomenke«, ki so izrazotvorno (tj. besedotvorno v širšem smislu tudi tvorjenja besednih zvez in, v slovarčkih glagolov, oblikotvornih oblik) povezane z nadiztočnico, spadajo med podgesla, ki bi jim lahko rekli istodružinska: njihova iztočnica ali vsaj ena njena beseda ima z iztočnico nadgesla skupen koren.

7 Povzemimo: Nekateri iztočnice v Bohoričevih slovarčkih grobo kršijo (sicer za tisti čas zgledno) abecedno površčenost in včasih tudi ne spadajo v besedno oz. oblikoslovno (pod)vrsto, napovedano v naslovih slovarčkov. Te iztočnice je treba imeti za podiztočnice. Njihov slovarski članek (podgeslo) se večinoma ne razlikuje od »normalnih« gesel (in od nadgesel) niti tipografsko niti kako drugače tehnično. Deloma so podgesla vendarle linerarno navezana na svoja nadgesla, tvoreč z njimi vizualno en sam slovarski članek (zlasti tip 2b₂ – gl. § 7.1); podgesla tipa 1a pa so praviloma oznamovana s ponavljalko. Podgesla, ki kršijo abecedno površčenost, nam pomagajo odkriti tudi druga podgesla, ki so abecedno na ustreznem mestu in zato še teže opazna; oboja pa nam omogočajo nekaj vpogleda v genezo Bohoričevih slovarčkov.

7.1 Tipologijo podiztočnic glede na njihovo razmerje do nadiztočnic lahko povzamemo binarno:

(1) Podiztočnica je v pomenskem razmerju do nadiztočnice (morebitna njuna sokorenskost, npr. pri *vadim* 'confvefco, gewohne' – *se vadim* 'idem' ali pri *Srezhèn – Nefrézhèn*, je nebitvena, spremna značilnost).

(1a) Podiztočnica je sopomenka nadiztočnice. Včasih razmerje med njima kljub ponavljalki *idem* uhaja iz še sprejemljivega okvira sopomenskosti, npr. kadar gre le za enostransko zamenljivost nadpomenke s podpomenko (*Tempèl – Zerkoú*), ali celo za prevedka različnih pomenov latinske ustreznice (*Gufi – Oshfér* 'Hofpes' – to je eden od dokazov v prid podmeni, da so Bohoričevi slovarčki, ali

³⁸ Tu je Bohorič izjemoma zapisal roditeljski končaj tudi ustreznici (tako npr. še pri *Ofliza* 'Cos, tis, Wetzstein').

³⁹ Torej ne nujno le posoda. Prim. Belostenec v o razlago: »Delo na ferk izdelano, izštrugano delo... lepo zrezano delo«.

⁴⁰ Lat. *robur* = 'hrast', pomen 'moč' je prenesen.

⁴¹ Belostenec: »Veja, šzvers dreva palme z-fzadom odlomljena.«

njih predloga, nastali z izhodiščem v latinščini, npr. na podlagi latinsko-nemškega slovarja). – Sopomenskim podiztočnicam podobne so sopomenske dvojnice iztočnic (*Trefhlika, ke, mersliza, ze*).

(1b) Podiztočnica ni razložena s ponavljalko, ampak z lastnim iztočničnim nizom (drugačnim od niza ob nadiztočnici); razmerje ni sopomensko.

(1b₁) Podiztočnica je blizupomenka nadiztočnice (*Lesem* 'Repo, Serpo, kri-eche, Item scando, fteige' – *Gori grem* 'Ašcendo, fteig hinauff'). Malo primerov. Morda so nehote nastali iz tipa 1a in 2a, ko je Bohorič slovarčke predelaval (prestavljal in očitno tudi izpuščal gesla, spajal ustreznične nize ipd.).

(1b₂) Podiztočnica je protipomenka nadiztočnice (*Zhaft – Nezhaft, fti, framota; Glih – Nikar enák*). Spet malo primerov, in ni povsem nemogoče, da bi bili nastali iz tipa 2a in 2b₁; ker pa so pomensko samosvoji in ker *Nikar enák* ni uvrščen pod *Enák*, jih je bolje obravnavati posebej.⁴²

(2) Podiztočnica je v formalnem razmerju do nadiztočnice: koren (vsaj ene od besed) podiztočnice je isti kakor koren nadiztočnice. (Pomensko razmerje med pod- in nadiztočnico tipološko ni bistveno in je včasih hudo zabrisano, npr. *Pufstim – Odufstim, Sanéfsem* 'Ignosco, verfchone, halt zu gut' (– *Sana-fham* 'idem') – *Se sanéfsem* 'Fido, confido, vertrawe'; v slednjem zgledu pa ponavljalka ob nedovršniku vendarle kaže, da je Bohorič vsaj tip 2b₂ istovetil s tipom 1a.)

(2a) Podiztočnica je besedna zveza, vsebujoča nadiztočnico (pretežno kot jedro zveze) ali njeno (oblikotvorno/slovnno) obliko: *Molim – Srezho molim, stojim – Supèr stojim, Tifhim – v'kuptifhim; Vidim – Grém viditi, Gledam – Doli gledam – Grem gledat, Pild – Kèr pilde dela, oli sresuje*. Tu je veliko kalkiranega, prim. še *Shenem* 'pello, ago, Treibe' – *Prozh shenem* 'Depello, Treibeweck' – *Spet shenem* 'Redigo, Treib Wider', ali *se v'ganem* 'Cedo, Weiche' – *se prozh v'ganem* 'Discedo. Weiche von' – *se nasaj v'ganem* 'Recedo, Weiche hinderfich'...; kalki so večinoma po nemščini.

(2b) Podiztočnica je enobesedna tvorjenka iz nadiztočnice.

(2b₁) Podiztočnica je besedotvorna, ne oblikotvorna tvorjenka: *Vabim – s'vabim – isvabim, Svetim* 'Luceo, fcheine' – *se svetim* 'Fulgeo, glentze'. Kakor pri 2a tudi tu podiztočnica »vsebuje« nadiztočnico, večinoma celo v nespremenjeni obliki, toda prim. *Klizhem – Pèrklizam* in *Létù – Poléti*. Bohorič je glagolske zveze s prislovom tipa *v'kuptlazhim* (2a) obravnaval enako kot predpanske glagole; v tem smislu so »kombinirane« podiztočnice v primerih kot *Tòlzhem – v'kup stolzhem* neprvostopenjske tvorjenke, primerljive z *Snam – Sposnam*⁴³ in uvrstljive sem, v 2b₁, bolj kakor v 2a, razen če *stolzhem* vzamemo za oblikotvorno, dovršniško obliko od *Tòlzhem*, toda pri *v'taknem – v'kup staknem*, na primer, bi tudi taka

⁴² Protipomenska podgesla so samo v slovarčkih moško- in ženskospolskih imen; *Hozhem, hotéti* in *Nezhem vel nozhem, nehtéti* ima Bohorič vsakega v svojem črkovnem poglavju; zanikani *limam* rabi samo zunaj slovarčkov (S7, S38: *nejma*).

⁴³ *Sposnam* tudi abecedno pride na isto mesto, zato je mogoče tudi dvomiti o njegovem podgeselskem statusu, zlasti ker v ustreznih ni prave opore: *Snam* 'fcio, nofco, Weiß. kan', *Sposnam* 'Fateor, bekenne'. – Vmesnega *poznám* je uslovaril šele Megiser (v obeh slovarjih), pa še to le v zvezi *enu od drugisa pofnati*.

zvijača odpovedala.⁴⁴ – Tip 2b₁ je, če 1b₂ štejemo za samostojen tip in zanemarimo *Poléti*, najti samo v slovarčkih glagolov.

(2b₂) Podiztočnica je vidska ustreznica nadiztočnice (spet, seveda, samo pri glagolih): *Sanéfem* – *Sanašham*, *Kojlem* – *Raškojlem*. Ta podgesla so, kadar je obrazilo priponsko (*Luzhim* – *Luzham*) ali priponsko-prevojno (*še Giblem*, *Gibati*, *Gibál* – *Seganem*, *ganiti*, *ganil*), praviloma linearno navezana na nadgeslo.

Prehodi med tipi so neostri. Mogoče je Bohorič razlikoval samo dva tipa podiztočnic: sopomenske in »sokorenske« (istodružinske, njemu morda paronimične⁴⁵ v smislu izpeljanosti iz istega korena), pri čemer bi bil štel naš tip 1b₂ med »sokorenske«, 2b₂ pa med sopomenske. – Nadgesla ponekod manjkajo (*Respáram*). To zbuja vtis, kakor da je Bohorič podgesla naknadno osamosvajal (manj verjetno obratno). Vsekakor se zdijo slovarčki v Uricah preurejen izveček iz starejšega, drugače urejenega slovarja. Ta bi lahko bil Bohoričevo Imenje treh jezikov (*Nomenclatura trium linguarum*); kolikor o njem sploh vemo (Gjurin 1986: 367, op. 6), bi po velikosti ustrezal za tak vir, pa tudi nekatera »šolniška« gesla (*Slep na enim ozhéfi* 'Cocles') bi bila v skladu z njegovo namenjenostjo šolskemu pouku.

Navedenke

- Bajec, Anton, 1952: Besedotvorje slovenskega jezika II–III. Izpeljava slovenskih pridevnikov, Zloženke, Ljubljana.
- Belostenec, Ivan, 1740: *Gazophylacium*, Zagreb.
- Bohorič, Adam, 1584: *Arcticae horulae*, Wittenberg.
- Breznik, Anton, 1926: Slovenski slovarji, v: *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede III* (Ljubljana), 110–174.
- Cigale, Matej, 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, Ljubljana.
- Gantar, Kajetan, 1971: Adam Bohorič als slowenischer Übersetzer aus der lateinischen Sprache, v: *Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen IV/2* (München), 98–108.
- Gjurin, Velemir, 1986: K začetkom slovenskega slovaropisja, v: *Slavistična revija XXXIV/4* (Ljubljana – Maribor), 365–392.
- – –, 1987: Slovensko slovarstvo do prvega knjižnega slovarja. (Magistrska naloga; vezan tipkopis, xiii + 499 str.)
- – –, v tisku: Iz problematike prvih madžarizmov v slovenskem slovarstvu, v: *Nemzetközi szlavisztikai napok III*, Sombotel.
- Harvey, Paul, 1967: *The Oxford Companion to English Literature*, Oxford.
- Hipolit (Janez Adam Gaiger), 1715: *Grammatica latino-germanico-slavonica*, Ljubljana.
- Lägreid, Annelies, 1967: *Hieronymus Megiser: Slovenisch-detusch-lateinisches Wörterbuch*, Wiesbaden.

⁴⁴ *v'taknem* – *v'kup staknem* sega tudi čez okvir tipa 2b₁, kakor smo ga definirali. Redefinicija bi morala poleg izpeljank v razmerju do podstavne besede upoštevati še razmerje med raznopredpionskimi glagoli (z isto podstavo). Ti so po navadi sopodgesla, medsebojno na isti ravni: *Bijem*, nato pa *v'bijem* – *Përbijem* – *Resbijem* – *Nutër v'bijem*. Toda *v'taknem* – *v'kup staknem* skupnega nadgesla nista mogla dobiti, ker se **taknem* v jeziku protestantov najbrž ni rabil (celo *tičem* pa le v pomenu 'zadevam, tičem se' in v tretji osebi – to zadnje sicer Bohoriču ni bilo ovira, prim. *Deshim*). – Zanimivo je, da *Nutër v'bijem* ni postavljeno takoj za *v'bijem*, ko sta obe v podgeselskem zaporedju; sta pa *v'bijem* – *Nutër v'bijem* zato z v bistvu istimi ustrezniciami postavljena še v poglavje V, kar morda odseva neko prizadevanje po zmeraj večji urejenosti.

⁴⁵ Ali »kompozitne«, zloženske: zveze *shiv vogël*, *hišfnimalik*, *kër nepremore* so v Uricah, str. 78, obravnavane kot zloženke, prim. še protipomenko na str. 44: »Simplex, ut: pravizhën.. Composita, ut: nepravizhën«.

- Lukan, Walter, 1978: Die slovenischen Wörterbücher, v: Österreichische Osthefte XX/1 (Dunaj), 193-216.
- Megiser, Hieronim, 1592: Dictionarivm qvatvor lingvarum, Gradec.
- , 1603: Thesaurus Polyglottus, Frankfurt ob Majni.
- Pohlin, Marko, 1781: Tu malu besediše treh jezikov, Ljubljana.
- Pleteršnik, Maks, 1894-95: Slovensko-nemški slovar, Ljubljana.
- R 1578 = Register, v: Bible... prvi deil, Ljubljana.
- R 1584 = Register, v: Biblia, Wittenberg.
- Ramovš, Fran, 1971: Zgodovina slovenske slovnice, v: Zbrano delo I (Ljubljana), 213-250. (Rokopis, nastal v prvih letih Ramovševega znanstvenega delovanja.)
- Rigler, Jakob, 1967: Register v Dalmatinovi Bibliji, v: Jezik in slovstvo XII/4 (Ljubljana), 104-106.
- , 1968: Začetki slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana.
- Slodnjak, Anton, 1971: Die Wirkung der Arcticae horulae von Adam Bohorič auf das Schrifttum in den slowenischen Ländern von 1584 bis 1809, v: Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen IV/2 (München), 122-134.
- Stabéj, Jože, 1971: Slowenisch-lateinisches-deutsches (zum Teil) Wörterbuch der Grammatik von Adam Bohorič, v: Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen IV/2 (München), 144-206.
- Toporišič, Jože, 1984: Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah, v: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture XX (Ljubljana), 189-222.
- , 1987: (prev.) Adam Bohorič: Arcticae horulae succisivae - Zimske urice proste, (avt.) Zimske urice, prva slovenska slovnica, Prevajalsko in uredniško poročilo, Maribor.
- , 1988: Slovnica ali Slovenja jezikovna knjiga 1758, v: Wiener slawistischer Almanach XX (Dunaj), 227-236.
- Trubar, Primož, 1550: Catechismus, Tübingen.
- Vrtovčeva, Vida, 1940: O Megiserjevem slovarju, v: Slovenski jezik III (Ljubljana), 68-72.
- Wiesthaler, Fran, 1923: Latinsko-slovenski veliki slovar (A-Facilis), Ljubljana.

SUMMARY

The entries in the six homocategorial glossaries in Bohorič's grammar (1584) are arranged alphabetically. Some of them, however, seem misplaced alphabetically as well as, sometimes, with respect to their grammatical category. They are, in fact, subentries, of different types:

(1) Subentries in a semantic relation to the (preceding) main entry (the formal relation between them is nondistinctive).

(1a) Subentries that are synonymous with the main entry (*Med – Stêrd*). They are characterized by the pronoun *idem* instead of their own set of Latin and German equivalents. Some of these subentries are hyponyms rather than synonyms (*Tempel – Zerkou*), and some are even translations of a different meaning of the Latin equivalent of the main entry (thus, *Oftêr* is claimed to be a synonym of *Gust* 'Hofpes', but in fact it is closer to an antonym: 'host' vs. 'guest'). – Similar to synonymous subentries are synonymous »headword doublets«; they do not form a separate dictionary article (*Trefhlika, ke, mersliža, ze*).

(1b) Subentries whose semantic relation to the main entry is not one of synonymy; they have their own set of equivalents rather than *idem*.

(1b₁) Subentries whose meaning is close to the one of the main entry: *Lesem* 'Repo, Serpo, krieche, Item scando, steige' – *Gori grem* 'A scendo, steig hinauff'. Such cases are very few.

(1b₂) Subentries that are antonymous with the main entry: *Glih – Nikar enâk*. Such cases are, again, few and found only in the glossaries of nomina (substantives and adjectives).

(2) Subentries in a formal relation to the main entry (the semantic relation being subsidiary): the root of the headword (of the main entry) is the same as the root of (at least one word of) the subentry.

(2a) Phrasal subentries containing the headword in its canonical or in one of its paradigmatic forms: *Tlazhim – v'kuptlazhim – zilu potlazhim; Gledam – Doli gledam – Grem gledat; Pild – Kêr pilde dela, oli sresuje*.

(2b) Monolexical subentries derived from the headword.

(2b₁) Subentries that are word-formational derivatives from the headword: *Vabim – s'vabim – isvabim, Létú – Poléti, Klizhem – Pêrklizam*. Phrasal subentries like *v'kup stolzhem* (under the main entry *Tôlzhem*) and *v'kup ftaknem* (under *v'taknem*) also belong here rather than in 2a, due to the word-formational relation between *tolči* and *stolči*, *v'takniti* and *s'takniti*.

(2b₂) Subentries that are aspectual pairs of the headword: *Luzhim – Luzham, se Giblem – Seganem*, also *Kojlem – Raškojlem*. As a rule, aspectual subentries are marked by *idem* (like those in 1a) and are run-on in the sense that their dictionary article is combined with the main-entry article into a single paragraph.

Some "subentries" no longer function as such, because their main entry is missing (*Respáram* as the first headword of section *P*: presumably, *param* is missing). On the other hand, there are subentries that happen to be exactly where they alphabetically should be. Bohorič must have done a great deal of rearranging. Probably his glossaries are a re-edited Latin-based school dictionary (perhaps his own *Nomenclatura trium linguarum*).

AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo naj bodo pisani v slovenščini (izjemoma tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (30 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtasto črto; navadna + črtasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z >...«, prevodi, pomeni itd. pa z '...'.

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lastna imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo prečrkujejo po naslednjih načelih:

Ukrajinski	г h	Ruski	х х
Makedonski	ѓ ĝ	Srbohrvatski	х h
Srbohrvatski	ђ d	Srbohrvatski	ц dž
Ruski	е e	Ruski	щ šč
Ruski	ё ë	Bolgarski	щ št
Ukrajinski	є je	Ruski	ъ '
Ukrajinski	и y	Bolgarski	ъ ä
Ukrajinski	і i	Ruski	ы y
Ukrajinski	ї ji	Ruski	ь "
Ruski	й j	Ruski	ѣ č
Makedonski	ќ k	Ruski	э è
Srbohrvatski	љ lj	Ruski	ю ju
Srbohrvatski	њ nj	Ruski	я ja
Srbohrvatski	ћ é		

Rokopis razprave naj ne presega 25 avtorskih strani, kritike 12, poročila 2—4. Jezikovno in tehnično nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo (v dvojniku) za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic informira pa naj o rezultatih razprave, ne o metodi in/ali tematiki.

Avtorji ob prvi objavi v SRL pošljejo odgovornemu uredniku svoj točni naslov (navesti je treba tudi občino) in številko žiroračuna (vse tudi ob morebitnih spremembah). Če jim žiroračuna ni treba odpirati/imeti, pošljejo uredništvu ustrezno izjavo. Nejugoslovanski sodelavci morajo za izplačilo honorarja odpreti poseben žiroračun v Jugoslaviji (ustrezne informacije daje in prejema Založba Obzorja, ne uredništvo).

Če prispevki tem določilom ne ustrezajo, jih uredništvo ne sprejema oz. njihovim avtorjem ne izplačuje honorarja.

Korekture je treba vrniti v 3 dneh.

Prispevke za Slavistično revijo pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede (Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana). Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

V OCENO SMO PREJELI

Slavica slovaca XXIII/1 – jazykoveda. Venované X. medzinárodnému zjazdu slavistov v Sofii r. 1988. Bratislava: Jazykovedný ústav L'udovíta Štúra SAV Literárnovedný ústav SAV vo Vede, Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied, 1988. Str. 1–112.

Slavica slovaca XXIII/3 – jazykoveda. Bratislava: Jazykovedný ústav L'udovíta Štúra SAV a Literárnovedný ústav SAV vo Vede, Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied, 1988. Str. 225–304.

Mentor, mesačník za vprašanja literature in mentorstva, IX/10. Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije, Odbor za literarno dejavnost, 1988. 63 str.

Scando-Slavica XXXIV. København: Munksgaard, 1988. 170 (+ II) str.

Dokumenti Slovenskega gledališkega in filmskega muzeja, 24. knjiga, 50.–51. zvezek. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej v Ljubljani, 1988. Str. 1–188.

Ada Vidovič-Muha, **Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zloženik**. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete / Partizanska knjiga, 1988. 224 str.

Mentor, X/1–2. Ljubljana: ZKO Slovenije, Odbor za literarno dejavnost, 1989. 92 str.

Čopovi galicijski dopisniki. (Uredila in uvodno študijo napisala Rozka Štefanova, souredil ter opombe in imensko kazalo sestavil Niko Jež.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1989. (Korespondence pomembnih Slovencev / Epistulae Slovenorum illustrium, knjiga 9.) 448 str.

Zbornik razprav iz slovenskega jezikoslovja. Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici. (Ur. Franc Jakopin.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1989. 410 str.

Glavna financerja Raziskovalna in Kulturna skupnost SR Slovenije.

Glavna sofinancerja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani in Znanstveni inštitut Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.